MODERNÍ *dějiny*

25 2017 2

MODERNÍ DĚJINY
Časopis pro dějiny 19. a 20. století

MODERN HISTORY
Journal for the History of the 19th and 20th Century

Redakce / Editor´s Office:
Vedoucí redaktor / Editor-in-chief: Jan NĚMEČEK
Výkonný redaktor / Managing Editor: Petr PROKŠ

Vědecká rada časopisu / Academic Council of the Journal:
Jana Burešová, Jan Gebhart, Jan Hájek, Milan Hlavačka,
Drahomír Jančík, Michal Pehr, Luboš Velek

Mezinárodní vědecká rada časopisu
International Academic Council of the Journal:
Peter Becker (*Austria*), Christiane Brenner (*Germany*),
Mark Cornwall (*Great Britain*), Frank Hadler (*Germany*),
Dušan Kováč (*Slovakia*), Piotr Majewski (*Poland*),
Antoine Marès (*France*), Jelena P. Serapionová (*Russia*)

Vydává Historický ústav AV ČR, v v. i. / Publisher by the Institute of History, Prague
Časopis vychází dvakrát ročně / The journal is published twice a year
Adresa /Adress: Prosecká 76, 190 00 Praha 9 – Nový Prosek
Tel.: +420 286 882 121/244
E-mail: proks@hiu.cas.cz
http://www.hiu.cas.cz/nakladatelstvi/periodika/moderni-dejiny.ep
ISSN 1210-6860

MODERNÍ DĚJINY **MODERN HISTORY**
Roč. 25, 2017, č. 2, s. 1–37 Vol. 25, 2017, No. 2, p. 1–37

STUDIE

Stanislav Holubec

„Na bitevní čáře.“ Česko-německé zápasy o Krkonoše 1890–1938

“On the Battlefront” Czech-German conflicts over Krkonoše 1890–1938

This article looks at Czech-German conflicts in the Krkonoše Mountains (Giant Mountains) at the end of the 19th and first half of the 20th century. It focuses on partial manifestations of Czech nationalism in and around the mountains, in particular in regard to tourism development. The nationalist campaign was seen in a number of areas: in the symbolic depiction of mountains and various parts of mountains, in questions of tourism signage, the ownership of mountain chalets and the language of tourism services, the construction of mountain roads and other infrastructure, mass festivities (organised walking trips to Krkonoše, celebrations) and the building of monuments. Furthering the dynamic of conflicts in the mountains were conflicts in the surrounding foothills at the Czech-German language borders and in towns with a Czech minority. The article demonstrates that the importance of different aspects of the conflict changed along with the emerging influence of the Czech ethnicity in the mountains, although German influence remained dominant in the mountains until 1945.

Keywords: History, 19th and 20th centuries, Czech lands, Czech-German relations, nationalism, Krkonoše, tourism

Pokud píšeme dějiny jednotlivých regionů, vystavujeme se nebezpečí, že tyto práce budou mnoha historiky považovány za méně relevantní a patřící spíše do vlastivědy. Následující článek se pokusí ukázat na důležitost lokálního pohledu pro pochopení dynamiky česko-německých konfliktů koncem 19. a v první polovině 20. století a bude se zabývat otázkou, nakolik tyto konflikty ovlivňuje skutečnost, že se odehrávaly v horském prostředí, které představovalo hodnotu nejen z hlediska nacionální symboliky, ale i v kontextu rozvíjející se masové turistiky. Krkonoše jsou nejvyšším pohořím evropského prostoru mezi Alpami a Skandinávií, jemuž ovšem společenské vědy dosud nevěnovaly příliš velkou pozornost, ačkoli disciplína nazvaná *Mountain studies* zažívá v posledním desetiletí jistý rozmach podobně jako dějiny řek a moří a představuje alternativu k tradičnímu psaní o menších geografických celcích, např. dějinám měst a venkova.[1] Opomíjení Krkonoš českou historiografií je dáno především tím, že toto pohoří mělo poměrně malý význam na mentální mapě Čechů v minulosti. Zatímco pro Slováky, Rumuny či Rakušany jsou pohoří centrálním bodem jejich národních mentálních map, v českém případě tomu tak není. V porovnání s Alpami či Karpatami jsou Krkonoše oblast poměrně malá, bez hlubších historických tradic, osídlená až v raném novověku. Další příčinou malého zájmu českých společenských věd je nepřítomnost Krkonoš v české kulturní paměti daná jejich německým osídlením před rokem 1945. Pohoří leželo natolik jednoznačně v německé jazykové oblasti, že je mnozí Češi v 19. století příliš nepovažovali za české. Českými národními symboly se staly jiné hory, především Říp a Blaník, zatímco Sněžka podobnou roli nikdy nehrála.[2] Podobně v Krkonoších pramenící Labe má v české kulturní paměti nesrovnatelně menší význam než Prahou protékající Vltava. Jiná pohraniční pohoří, zejména Šumava a Český les, získala symbolický význam v české paměti jako hradba proti germánskému tlaku, zatímco role Krkonoš byla ve středověkých válečných konfliktech bezvýznamná. V Krkonoších či jejich podhůří se na rozdíl od Šumavy neodehrály žádné významné středověké bitvy, které by se staly významnými místy paměti, ani zde neexistovala nějaká etnografická skupina vnímaná jako strážci českého území, jako byli Chodové.

Zájem sociálních věd o zkoumání hor vzbuzuje skutečnost, že po jejich hřebenech velmi často vedou hranice mezi státy. Na pohoří bývá dnes v době popu-

---

[1] Např. klasická práce Werner BÄTZING, *Die Alpen. Geschichte und Zukunft einer europäischen Kulturlandschaft,* München 1984; Ismael VACCARO – Oriol BELTRAN, S*ocial and Ecological History of the Pyrenees. State, Market, and Landscape*, New York 2010; Bernard DEBARBIEUX – Gilles RUDAZ, *The Mountain. A Political History from the Enlightment to the Present*, Chicago–London 2015.

[2] Podobného momentu si všímá i Vladimír Macura, když tvrdí, že české národní hnutí stavělo spíše na symbolech kulturních – na symbolech města Prahy (respektive Vyšehradu, Karlova mostu, Vltavy a Bílé hory), zatímco slovenské národní hnutí si za své „sacrum" zvolilo Tatry. Vladimír MACURA, *Znamení zrodu. České národní obrození jako kulturní typ*, Jinočany, 1995, s. 141.

larity *transnational history* a *transfer studies* pohlíženo nikoli jen jako na místo rozdělující, ale také jako na zónu kontaktů, případně bývá osud pohoří na obou stranách hranice srovnáván. Krkonoše v tomto představují zajímavý případ, neboť jimi probíhala státní hranice od roku 1742 až dodnes s výjimkou let 1938–1945. Komparaci severní a jižní části pohoří nicméně ztěžuje rozdílný geografický charakter obou stran: Na české straně pohoří vybíhá několika hřebeny do vnitrozemí, zatímco na polské straně je tvořeno pouze hřebenem pohraničním. Poměr v rozloze vysokohorských partií české a polské části činí přibližně 10:1. To ovšem neznamená, že by byl vývoj slezské strany nedůležitý. Sněžka byla nejvyšší horou Pruského státu a toto postavení ztratila až po vzniku celoněmeckého císařství v roce 1870. V podhůří Krkonoš ze slezské strany leželo mnoho hojně navštěvovaných lázní a relativní blízkost velkoměst jako byla Vratislav (Breslau), nebo Berlín díky železničnímu spojení od poloviny 19. století činila Krkonoše lákavým výletním cílem. Také se zdá, že ekonomický rozvoj této části Slezska ovlivňující nástup masového turismu byl poněkud dynamičtější než v českých zemích. Z perspektivy Vídně či Prahy nebyly Krkonoše zdaleka tak atraktivní jako z Berlína či Vratislavi, neboť jim konkurovaly Alpy, do kterých rádi jezdili na výlety i čeští turisté, zejména do jejich Slovany osídlených částí. Čeští turisté dávali v 19. století také přednost nesporně českým výletním oblastem, např. Českému ráji, nebo Berounsku. Jižní strana Krkonoš tehdy představovala místo oblíbené především českými Němci a říšskými Němci, kteří sem přicházeli přes hranici.

Pozoruhodné je i srovnání vývoje hor na obou stranách od konce 19. století. V souvislosti s kulturním a ekonomickým vzestupem českého etnika a eskalací česko-německých konfliktů od 80. let si začínají Češi stále více nárokovat i toto pohoří, ačkoli česko-německá jazyková hranice vedla podhůřím. Symbolický význam Krkonoš stejně jako jejich turistická atraktivita vyvolává snahu Čechů navštěvovat hory a rozšiřovat zde český jazyk. Čeští Němci nejprve tyto snahy ignorují, ale pozvolna se i u nich objevují nacionalistické postoje. Od 90. let se česko-německý konflikt o českou stranu Krkonoš a jejich podhůří plně rozhořel a probíhal v mnoha oblastech veřejného života, kterými se bude zabývat následující text. Zatímco soupeření o jazykovou hranici probíhající v podhůří se vyskytují i na jiných místech etnické hranice, zejména v oblastech zasažených industrializací s rostoucími českými menšinami, konflikt probíhající o pohoří se vyskytuje v této míře pouze v Krkonoších. S tímto kontrastuje vývoj na pruské straně, kde německý charakter hor nikdo nezpochybňuje a pohoří i nadále slouží jako neideologický cestovní cíl turistů z Berlína, Poznaně (Posen), či Vratislavi (Breslau). Po roce 1918 se česká strana pohoří ocitá v Československé republice, což zesiluje zdejší prosazování českého etnika. Po pádu meziválečného Československa a připojení Krkonoš k německé říši se hory poprvé od roku 1741 nacházely uvnitř jednoho státu a proběhla rychlá germanizace jejich české strany následovaná odsunem/vyhnáním roku 1945 a prosazením českého a polského etnika v pohoří.

Střetu mezi českými a německými nacionalisty[3] na jazykové hranici probíhajícímu zhruba od 80. let 19. století byla věnována celá řada studií, z nichž ovšem většina nepřekročila obzor lokální historie. Jiné studie se naopak zabývaly konflikty v rámci celých českých zemí a chyběl jim smysl pro mikroperspektivu.[4] Konflikty v regionech byly v této perspektivně interpretovány jako odvozené od konfliktů na centrální úrovni ve Vídni či Praze. Příkladem studií kombinujících smysl pro mikrohistorickou analýzu i širší pohled jsou práce Marka Cornwalla,[5] Karla Řeháčka,[6] nebo pro období před rokem 1914 Pietra Judsona,[7] Toshiaki Kyogoku[8] a Ivo Rejchrta.[9] Zájem těchto autorů se ovšem zaměřoval na jiné oblasti Čech a Moravy a práce pokoušející se analyzovat vztah hor a nacionalismu dosud chybí.

Pokud se chceme zabývat nacionalistickými konflikty v Krkonoších, je nutno rozlišovat mezi soupeřením v horách s převažujícím německým osídlením, a konflikty v česko-německém podhůří, které se sice velmi podobají konfliktům po celé dálce jazykové hranice, nicméně ovlivňovaly dynamiku konfliktů v horách a proto

---

[3] Používám tento pojem, ačkoli si jsem vědom jeho kontroverznosti v českém odborném diskurzu. Nabízí se alternativně též pojmy „národní aktivisté“, nebo „aktivisté národního hnutí“, které občas také synonymně používám. Ačkoli bývá v českém veřejném diskurzu pojem nacionalismus chápán jako označení vypjatého vlastenectví a je konotován negativně, zatímco „vlastenectví“ pozitivně, v posledních desetiletích se používání termínu „český nacionalismus“ prosazuje i v českých společenských vědách, zatímco v minulosti byl nacionalismus spojován českou historiografií hlavně s Němci. Děje se tak pod vlivem anglického odborného diskurzu, který vnímá pojem nacionalizmus jako nehodnotový a nikoli nutně spojený s radikalismem.

[4] Johan Wolfgang BRÜGEL, *Tschechen und Deutsche 1918–1938*, München 1967; Rudolf JAWORSKI, *Vorposten oder Minderheit? Der sudetendeutsche Volkstumskampf in den Beziehungen zwischen der Weimarer Republik und der ČSR*. Deutsche Verlags-Anstalt, Stuttgart 1977; Jan KŘEN, *Konfliktní společenství. Češi a Němci 1780–1918*, Praha 1990; Václav KURAL, *Konflikt místo společenství? Češi a Němci v Československém státě (1918–1938),* Praha 1993; Piotr M. MAJEWSKI, *„Niemci sudeccy“ 1848–1948: historia pewnego nacjonalizmu*, Warszawa 2007.

[5] Mark CORNWALL, *The Struggle on the Czech-German Language Border 1880–1940*, English Historical Review 109, 1994, č. 433, s. 914–951.

[6] Karel ŘEHÁČEK, *Češi a Němci na jihozápadě Čech 1880–19387*, Plzeň, 2002; TÝŽ, *Němci proti Československu na západě Čech*, Plzeň 2008.

[7] Pieter JUDSON, *Guardians of the Nation: Activists on the language frontiers of imperial Austria,* Cambrigde 2006.

[8] Toshiaki KYOGOKU, *Národní agitace a obecní školství na Moravě na přelomu 19. a 20. století. Boj o české dítě,* in: Harald Bindera – Barbora Křivohlavá – Luboš Velek (eds.), Místo národních jazyků ve výchově, školství a vědě v habsburské monarchii 1867–1918. Sborník z konference (Praha 18. – 19. listopadu 2002), Praha 2003.

[9] Ivo REJCHRT, *Královéhradecká bartolomějská noc 1885*, Český časopis historický 100, 2002, č. 3, s. 555–578.

je nutné jim věnovat též pozornost. Zatímco konflikty v pohoří probíhaly především v oblasti turistiky, konflikty v podhůří se nejčastěji týkaly školního vzdělávání, přítomnosti obou jazyků ve veřejném prostoru nebo v oblasti hospodářství. Střety v podhůří probíhaly především ve městech s německou většinou, Vrchlabí a Trutnovu a v menší míře Rokytnici nad Jizerou, kde se utvářely od počátku industrializace početné české menšiny tvořící zde převážně nižší sociální vrstvy obyvatel. Poblíž pohoří ležela jen jedna městská obec s českou většinou a německou menšinou, Jablonec nad Jizerou. Vedle národnostně smíšených měst docházelo k nacionalistickým střetům i v několika smíšených venkovských obcích ležících na jazykové hranici. Asi nejvýznamnějším případem bylo Benecko, dále např. Zálesní Lhota, Bedřichov, nebo Dolní Branná. Do česko-německého soužití příliš nezasahovala židovská menšina, která byla v Krkonoších málo početná s jistou výjimkou Trutnova, kde židé tvořili ve sledovaném období komunitu okolo tří stovek osob, tedy 2–3 % obyvatelstva. I tento malý počet ovšem umožňoval českým nacionalistům nazývat toto město „německo-židovským“, což bylo dáno snad viditelností Židů ve veřejném prostoru (židovská jména na obchodech a dalších živnostech).[10]

Na závěr úvodu ještě poznámka k pramenům a literatuře. Atraktivitu výzkumu hor od poloviny 19. století zvyšuje existence mnoha specifických pramenů. Je to především produkce místních spolků turistů a ochránců přírody, které vznikají v evropských pohořích ve druhé polovině 19. století a obvykle vydávají své časopisy a ročenky, případně se zachovaly jejich archivní fondy. V případě Krkonoš je to vrchlabská sekce rakouského *Gebirgsvereinu* založená roku 1880, která se osamostatnila po názvem *Österreichischer Riesengebirgsverein* v roce 1884 a v roce 1919 se přejmenovala na *Deutscher Riesengebirgsverein*. Z české strany to byl *Klub turistů* založený v roce 1888, jehož první krkonošská pobočka vznikla v Jilemnici roku 1899. Dále to jsou turistické průvodce a cestopisy z návštěvy hor.[11] Je zřejmé, že od konce 19. století se Krkonoše staly vedle Alp nejčastěji popisovaným pohořím v česky psané turistické literatuře. Tím, že hory patří různým státům nebo v nich žila různá etnická společenství, jsou tyto prameny v různých jazycích a nabízejí různé perspektivy. Vedle turistických organizací působí v pohořích, kde spolu žijí různé etnické skupiny, i nacionalistické spolky (podobným případem jsou ty části Alp, kde probíhaly konflikty mezi Rakušany a Slovinci nebo Rakušany a Italy). Aktéry těchto konfliktů byly nacionalistické organizace (např.

[10] V roce 1912 bylo v Trutnově sedmdesát židovských živností, zejména obchodů a působili zde čtyři židovští lékaři a pět advokátů. (Rudolf M. WLASCHEK, *Jüdisches Leben in Trautenau, Nordostböhmen*, Dortmund 1991, s. 27–29, 35–38)

[11] Jan DOBEŠ, *Vycházka na Krkonoše*, Nové město nad Metují 1884; Václav DURYCH, *Krkonoše: Cestopisné kresby Václava Durycha*, Praha 1896; Josef KAFKA, *Krkonoše a Jizerské hory*, Praha 1897; Vilém KURZ, *Vzhůru na Krkonoše*, Praha 1899; Antonín KUBIŠTA, *Krkonoše*, Praha 1910.

z české strany *Národní jednota severočeská,*[12] nebo *Matice školská*), které si vydávaly svůj tisk a někdy se zachovaly i jejich archivní fondy. Dalším zdrojem informací je regionální tisk, který se pochopitelně zaměřuje především na města, ale je možné v něm nalézt informace i o blízkém pohoří.[13] V dalším výzkumu předpokládám rozšíření této pramenné základny ve prospěch německých tištěných pramenů, které jsou v tomto článku reflektovány v menší míře než prameny české a dále předpokládám výzkum v archívech.[14]

Národnostní konflikty v horách

Až do 80. letech 19. století nemáme v tomto regionu doklady o česko-německých konfliktech. Českojazyčné popisy Krkonoš jsou prosty národnostní nevraživosti. Cestopisný průvodce z této doby *Malebné cesty po Čechách* vydaný roku 1885 není psán v duchu nacionalismu. Autor např. zmiňuje, že na zpěv českých návštěvníků reagují přítomní turisté z Pruska voláním „bravo!“ a připíjí jim na zdraví.[15] Při popisech místních obyvatel není zmiňována jejich etnicita.[16] Autor

---

[12] Národní jednota severočeská, fond Národní Archív ČR.

[13] Např. Trautenauer Wochenblatt (vydavatel Gustav Foglar, Trautenau 1868–1916), *Das Riesengebirge in Wort und Bild : Fachblatt für die Gesammtkunde des Riesengebirges und der Angrenzenden Gebiete* (E. R. Petrak, Marschendof 1881–1898) *Der Wanderer im Riesengebirge: Organ des Riesengebirgs-Vereins* (Hirschberg 1881–1943), *Trautenauer Echo: Organ für die werkthätige Bevölkerung des nordöstlichen Böhmens* (Wilhelm Kiesewetter, Trautenau 1900–1938), *Ostböhmische Presse: Organ für geschäftliche Mitteilungen der „Trautenauer Garnbörse“* (Ferdinand Gruner, Trautenau 1916–1920), *Trautenauer Tagblatt: Organ für Geschäftliche Mitteilungen der „Trautenauer Garn-Börse“* (Anton Cermann, Trautenau 1921–1938). *Rundschau: Tageszeitung für das sudetendeutsche Riesengebirge* (NS-Gauverlag Sudetenland, Trautenau 1939–1944), *Jahrbuch des Deutschen Riesengebirgs-Vereines (Sitz Hohenelbe).* (Deutscher Riesengebirgs-Verein, Hohenelbe [Vrchlabí] 1912–1940), *Krkonošský obzor: nezávislý zpravodajský týdeník* (Cyril Methoděj Metelka, Železný Brod 1931–1939), *Horské prameny* (Hraničářské knihkupectví a nakladatelství Josef Krbal, Vrchlabí 1937–1938, 1945–1949), *Trutnovské noviny: svobodomyslný týdeník lidu českého v celém Podkrkonoší* (F. Popelka, Trutnov 1897–1898), *Trutnovský věstník* (Jindřich Calaba, Trutnov 1903–1912), *Věstník Krkonošský* (Jindřich Calaba, Trutnov 1913–1915), *Věstník českých menšin: v Trutnově, Vrchlabí, Žacléři, Hostinné, Maršově a jejich okolí* (Klub vlasteneckých přátel, Trutnov 1919–1920), *Hraničář: nezávislý pokrokový list českého severu* (Praha, Josef Karas, 1922–1938), *Naše menšiny: věstník českých menšin v Podkrkonoší* (J. M. Vlček, Trutnov 1922–1936), *Naše hranice: neodvislý list hraničářů* (J. M. Vlček, Trutnov 1937–1938).

[14] Např. Fond *Kub českých turistů* (Národní archív ČR), *Národní jednota severočeská*, (Národní Archív ČR), Ústřední správa Harrachů (Státní oblastní archív v Zámrsku), případně dosud nezpracované fondy *Rakouský krkonošský spolek* (Státní okresní archív Trutnov), Kub českých turistů odbor Jilemnice (Státní okresní archív Semily).

[15] Václav ČERNÍK, *Malebné cesty po Čechách*, Kolín 1883, s. 46.

dalšího cestopisu po Krkonoších z roku 1884, Jan Dobeš, nevyjadřuje jakoukoli nacionální nevraživost, návštěva Krkonoš u něj není pojímána jako vlastenecká povinnost a dokonce psal, že zdejšímu německému nářečí je „*velmi příjemno naslouchati*“.[17] V tomto desetiletí máme také doklady o společných česko-německých aktivitách později nepředstavitelných. Např. zdejší *Rakouský horský spolek* (*Östereichischer Gebirgsverein*) byl založen roku 1880 Čechy i Němci. Ještě v roce 1892 se otevření rozhledny na vrchu Žalý, zúčastnili zástupci českého i německého turistického spolku, zazněly proslovy v němčině i češtině a rozhledna byla pojmenována neutrálně po Františku Josefovi.[18] O pár let později by byla taková slavnost stěží představitelná.

Situace se mění během 90. let. První doklady posunu k nacionalismu nalézáme v cestopisu *Krkonoše* z roku 1897 od Václava Durycha, otce pozdějšího významného katolického básníka a spisovatele. Tento autor označuje návštěvu hor za národní povinnost Čechů a přináší celou řadu negativních popisů zdejších Němců. Na rozdíl od výše zmíněného Jana Dobeše považuje Durych zdejší německý dialekt za bizarní a nepochopitelný.[19] V podobném tónu píší i další průvodce vydávané do roku 1914 i krátce po vzniku Československa. Naopak německé průvodce z této doby existenci Čechů ve spojitosti s Krkonošemi nijak nezmiňují. Jejich autory jsou většinou říšští Němci, kteří se zaměřují ve stejné míře na severní i jižní stranu hor a česká přítomnost se jim jeví jako nedůležitá. I tam, kde existují české menšiny, je jejich přítomnost v německé literatuře často zamlčována. Takto postupují němečtí autoři ještě v meziválečné době. Např. reprezentativní práce o Trutnově vydaná zdejší radnicí v roce 1930[20] téměř zcela opomíjí zdejší českou menšinu, která tehdy dosahovala 13 % obyvatel.[21] Protičeský šovinismus se objevuje nejprve v německém lokálním tisku. Ke srovnání českého a německého diskurzu bude ovšem potřeba další výzkum.

Durychův nacionalistický apel k návštěvě Krkonoš[22] opakuje i řada dalších turistických průvodců i novinových článků. Turisté jsou žádáni, aby při návštěvě

---

[16] „*Lid zdejší vyznačuje se tichým životem, prostou myslí a mravenčí pílí*.“ (V. ČERNÍK, *Malebné cesty,* s. 42.)

[17] J. DOBEŠ, *Vycházka na Krkonoše*, s. 23.

[18] Jan LUŠTINEC – Roman KARPAŠ, *Krkonoše pohledem Jana Buchara a Josefa Vejnara*, Liberec 2002, s. 80.

[19] V. DURYCH, *Krkonoše,* s. 80.

[20] Erwin STEIN, *Trautenau und das sudetendeutsche Riesengebirge mit Hohenelbe und Arnau a. E*, Berlin–Friedenau 1930.

[21] Losef LAUBE, *Naše Podkrkonoší*, Praha 1938, s. 46.

[22] „*Kolik v Čechách je turistů, kteří prošli říší Krakonošovou a kteří z výletu toho vzali poučení a dali výstrahu?... Zcela jináče přirostly Krkonoše Němcům k srdci, – a to zejména*

těchto oblastí podporovali zde usedlé Čechy, mluvili s českým lidem, ubytovávali se v českých hotelích a stravovali v českých restauracích. *Turistický zákoníček* Josefa Václava Blahoslava z roku 1912 vyzývá ve svém desateru mimo jiné, aby se turista „znal ke svému jazyku za všech poměrů", zapisoval se do pamětních knih česky, navštěvoval české menšiny a uváděl na pravou míru falešné zprávy „*ze strany nepřátelské o nás do ciziny šířené*".[23] Turistická literatura je ovšem poměrně zdrženlivá, co se týče negativních popisů Němců. Pouze u Durycha jsem nalezl varování turistům, že mají být připraveni na případné potíže s českými Němci, které staví do protikladu k Němcům říšským.[24] Tato skupina je mu poměrně sympatická zejména proto, že němečtí obyvatelé Slezska jsou prý svými kořeny i vlastnostmi Slované. Durych také vyslovuje obdiv k technickému a turistickému rozvoji slezské strany Krkonoš v porovnání s rakouskou pomalostí,[25] a příjemnou atmosféru německých horských bud konfrontuje se zakouřeností českých hospod a kaváren naplněných hádkami.[26]

Významnou součástí českého nacionálního diskurzu se stala symbolika Krkonoš. Vyskytuje se zde především metafora hor jako *hradby* proti vnějšímu ohrožení, např. slovy Durycha „*nedobytná hradba naší vlasti proti Německu*".[27] Tato metafora je používána po celé období, např. Josef Laube hovoří roku 1937 o horách, jejichž „*masy vzdorně staví svá čela proti cizáckému náporu*".[28] Při používání této metafory nevadí, že Němci je osídlená i velká část území nacházející se za touto hradbou. Někdy je ale tato metafora pojímána i negativně, jako hradba,

---

Němcům z říše. Jsou dny – a dnů těch je řada velice znamenitá, že bodří Slezáci prolízají Krkonoše jako švábi zápeklím, ale duši českou nepotkáš…" (V. DURYCH, *Krkonoše,* s. 5.)

[23] Josef Václav BLAHOSLAV, *Turistův zákoníček. Právnické rady i praktické pokyny turistům*, Praha 1912, s. 44–45. Podobně píše Fastrův ilustrovaný průvodce po českém severovýchodě z roku 1911. (Edvard FASTR, *Fastrův ilustrovaný průvodce po českém severovýchodě*, Jaroměř 1911, s. 10.)

[24] V. DURYCH, *Krkonoše*, Kolín 1897, s. 24.

[25] Při návštěvě Hirschbergu/Jelení Hory píše: „*také je dlužno zmíniti se o parní mlékárně, která se liší od podobných podniků jinde tím, že zde možno pochutnati si na pravém nezfalšovaném másle a občerstviti se čistou nezbryndanou smetanou. Bože, kéž bychom to mohli říci u nás!*" (V. DURYCH, *Krkonoše*, s. 136).

[26] „*Když my v zimě v začazených hospodách a v dusných kavárnách hádáme se a otravujeme si život bezvýslednými meditacemi a šarvátkami, vyjíždí tudy bodří Němci se svými dámami na hora, a když občerstvili se pohledem na tu zimní pohádku Krkonošskou, zasedají ve vytopených salonech Petrovy boudy k pohárům ohnivého vína a v šumnou jeho hudbu vplétají své vlastenecké a společenské zpěvy, jak tomu u nás – někdy bývalo!*" (V. DURYCH, *Krkonoše*, s. 158)

[27] V. DURYCH, *Krkonoše*, s. 158.

[28] J. LAUBE, *Naše Podkrkonoší*, s. 70.

která selhala, která neuchránila Čechy před pronikáním Němců.[29] Naopak v psaní českých Němců nejsou Krkonoše vnímány jako hradba, ale jako spojovník mezi českými a říšskými Němci, případně je české osídlení dosahující říšské hranice u Harrachova považováno za klín vražený do německého dubu.[30] Vedle představy hradeb je českými národními aktivisty nejčastěji vytvářena metafora Krkonoš jako *bitevního pole*, které je třeba opanovat. Např. místní spisovatel Josef Šír nazval svou povídku pojednávající o Vrchlabí *Na bitevní čáře* (1904), metafora „*bitevní čáry*" je používána i v dobovém tisku.[31] Zatímco hradba je metaforou sloužící k ochraně země před vnějším nebezpečím, metafora Krkonoš jako bitevního pole je vnímá jako nespravedlivě germanizované v nedávné minulosti (dobovým jazykem „zněmčelé") a Češi mají morální právo na jejich znovuzískání. Víra v „*opětné získání ztracených krajů*"[32] je opakovaně vyjadřována otevřeně či skrytě, ovšem nebývá specifikováno, zda k tomu má dojít asimilací či vyhnáním zdejších Němců nebo přistěhováním Čechů, případně pouhým získáním hospodářského vlivu.

I další metafory jsou vypůjčeny z válečné terminologie: Vrchlabský učitel Robert Turka (1882–1934), považovaný v letech před první světovou válkou za hlavního představitele zdejší české menšiny, je charakterizován jako „*vůdce a obránce*", který „*má za sebou již celou řadu vítězných bitev*".[33] Někdy jsou obyvatelé Podkrkonoší popisováni pražskými autory romantizujícím způsobem jako strážci celého národa, jako obdoba Chodů. Spisovatelka Božena Viková-Kunětická např. sugestivně psala ve své knize nazvané příznačně *Dobytí severu* (1912): „*kdosi tam nahoře stojí proti nepříteli. Kdosi tam ručí za bezpečnost našeho území. Kdosi tam je na stráži ve dne, v noci, po léta a staletí*."[34] Čeští obyvatelé žijící uvnitř pohraničního území osídleného německou většinou byli nazýváni *hraničáři.* Toto označení napovídalo, že žít v pohraničí není jako ve vnitrozemí, ale každý věrný Čech zde bere na svá bedra téměř vojenské povinnosti ochrany hranice.

V české perspektivě existovala také metafora *brány* do Krkonoš, za níž byla považována etnicky česká města poblíž pohoří, z nichž je vhodné zahajovat výlety

---

[29] J. KROPÁČEK, *Zvičina*, Naše menšiny 3, 1923, č. 2, s. 37.

[30] Franz Josef JIRASEK, *Volks- und Heimatkunde des politischen Bezirkes Hohenelbe und der deutschen Gemeinden der im Westen angrenzenden Gerichtsbezirke Neupakau und Starkenbach*, sv. 2, Hohenelbe 1915, s. 1009.

[31] Trutnovský věstník 9, č. 5, 11. 3. 1910, s. 3.

[32] V. DURYCH, *Krkonoše*, s. 2. Podobně mapa česko-německé jazykové hranice vydaná Českým muzeem v Žatci v roce 1935 nesla v záhlaví slogan: „*Každou korunou věnovanou obranným jednotám můžete tuto mapu změnit*." (Karel ŘÍHA, *Národnostní mapa severních a východních Čech*, Žatec 1935)

[33] *K zápasu za českou školu*, in: Věstník Krkonošský, 1913, č. 21, s. 5.

[34] Božena VIKOVÁ-KUNĚTICKÁ, *Dobytí severu*, Praha 1912, s. 37.

do pohoří. Začínat návštěvu Krkonoš z Vrchlabí nebo Trutnova bylo českými průvodci před rokem 1914 považováno za nevlastenecké, a opravdový Čech vyrážel do hor z Jilemnice, byť to odtud bylo na hřebeny podstatně dále. Za podobnou bránu byl považován i Jablonec nad Jizerou[35] a někdy i hrabětem Harrachem vybudovaná obec Nový svět,[36] která ležela na rozdíl od předchozích obcí skutečně v horách a zároveň zde žila početná česká menšina, což nebyl případ ostatních horských letovisek. Zdá se ovšem, že i přes tyto výzvy zahajovala většina českých návštěvníků výpravy do Krkonoš přeci jenom z vhodněji položeného Trutnova nebo Vrchlabí.

Velmi specifické postavení mělo na mentální mapě českých nacionalistů Vysoké nad Jizerou. Nejednalo se sice o vyslovené východisko do hor, neboť jej od nich oddělovalo hluboké údolí Jizery, ale jeho poloha vytvářela dojem horské obce a navíc se mohlo pyšnit titulem „*nejsevernější ryze české město*". Z čistě zeměpisného hlediska neleželo na konci 19. století opravdu žádné jiné město osídlené českou většinou severněji. Symboliku města dokládá i pomník Karla Havlíčka Borovského, odhalený zde v roce 1891, kdy většina českých měst ještě na pomníky osob národního pantheonu čekala. Socha Havlíčka umístěná v městském parku s výhledem na Krkonoše ukazuje směrem do hor resp. do oblasti zmíněného českého „klínu" u Harrachova, jako by dávala pokyn k válečnému tažení. Slovy Václava Durycha: „*ruka neohroženého novináře míří k severu ke průsmyku novosvětskému, a ta celá postát jakoby hřměla manifestací celého uvědomělého a skutečně neohroženého Vysocka: ‚Přislibujte si nám, poroučejte si nám, my našich práv nikdy se nevzdáme!' A je celé Vysoké a celý jeho okres národním našim strážištěm v pravém slova smyslu. Kolem dokola oceán německý divoce víří a bouří, láme a trhá, ale bašta okresu Vysockého je jako železná skála a do ni pevně vetknut je prapor bíločervený*."[37] Podobně v roce 1937 píše Josef Laube: „*Jako strážný oheň svítí tu v dálku bílá stavení Vysokého n. Jizerou, města Kramářova, města, Zapadlých vlastenců'!*"[38] Je zřejmé, že Raisův román poprvé vydaný v roce 1894 i rodiště symbolu prvorepublikového radikálního nacionalismu i v meziválečném období potvrzovaly zvláštní postavení Vysokého na mentální mapě českého nacionalismu, ačkoli tehdy získalo české etnikum většinu i v jiných městských obcích ležící na sever od něj, např. tehdy samostatný Šumburk (dnes součást Tanvaldu), nebo Velké Hamry.

Při popisech Krkonošské současnosti musely české průvodce nějakým způsobem reflektovat skutečnost, že většina obyvatel hor je německého jazyka. Vedle

---

[35] Jan BUCHAR, *Bucharovy výlety do Krkonoš*: *s podrobnou mapou Krkonoš v barvách a nejnovějším rozhledem ze Sněžky*, Jilemnice 1921, s. 8.

[36] V. DURYCH, *Krkonoše,* s. 2.

[37] V. DURYCH, *Krkonoše,* s. 56.

[38] J. LAUBE, *Naše Podkrkonoší*, s. 71.

zmínek o jejich nedávném poněmčení se autoři průvodců snažili zobrazovat hory jako národnostně smíšené. Aby toto tvrzení působilo přesvědčivě, průvodce často začínaly popisem podhůří a samotným horám věnovaly až závěrečné kapitoly. Např. kapitola o „*národnostních poměrech v Krkonoších*“ v průvodci z roku 1925 začíná se popisem „podhoří“, kde se konstatuje, že zdejší obyvatelstvo je národnostně promíšené.[39] Některé české průvodce udávaly u popisovaných obcí také jejich národnostní statistiky. O městech s německou většinou se průvodcích před rokem 1914 psalo většinou neutrálně. Pouze u Durycha nalézáme jejich negativní popisy a doporučení se jim raději vyhnout: Např. označoval Janské lázně jako Čechům cizí a odmítal také Trutnov, který nazýval „*židovsko-nacionálním*“[40] a „*kuriozitou německé výstřednosti*“[41] a překvapivě nezmiňuje existenci zdejší české menšiny, která vydávala vlastní tisk a připravovala stavbu velkoryse pojatého *Národního domu*. Lépe si v jeho očích nevedlo ani Vrchlabí. Turisté mířící vlakem do Krkonoš neměli podle rad tisku v roce 1910 vystupovat ani v Němci obývané Rokytnici nad Jizerou, kde „*před rokem zbili české žáky, vracející se z výletu do Krkonoš…*“[42], ale už v Jablonném nad Jizerou, odkud mají pokračovat turistickou cestou přímo na hřebeny. Mezi nacionalistickými aktivisty existující představu, že by se do některých obcí nemělo jezdit, případně se v nich ubytovávat a stravovat, dokládá také veršovánka náhodného turisty v tzv. staniční knize z roku 1917 z Martinovy boudy, jediné, která se před vznikem ČSR nacházela v českém vlastnictví: „*Kdo jsi pravým Čechem, neusaď se ve Špindlu, padneš vždycky za oběť německému švindlu*.“[43]

Doporučení vyhýbat se určitým místům se přestávají vyskytovat po roce 1918: Např. průvodce z roku 1921 doporučoval českým turistům „*co nejvřeleji návštěvu Trutnovského Národního domu...*“[44] Podobně bylo v meziválečném období vnímáno i Vrchlabí. V roce 1938 psal autor statistické publikace o zdejších národnostních poměrech: „*Při vstupu do města z nádraží vpravo, vítá nás jediné hraničářské nakladatelství Josefa Krbala, naproti česká restaurace (KČST), vlevo sokolský pomník, Památce Tyršově´ a vila českého továrníka Menčíka. Tři vzácná jména: Hraničářský nakladatel, Tělocvičná jednota Sokol a český továrník, bojující zde desítky let proti cizácké přesile, bojují čestně a vítězně*.“[45] Ani v meziválečné

---

[39] Jan KAMENICKÝ, *Krkonoše pro potřebu českých turistů*, Praha 1925, s. 23. Tento průvodce udával i při popisu každé obce podíly českého obyvatelstva.

[40] V. DURYCH, *Krkonoše,* s. 77–78.

[41] Tamtéž, s. 10.

[42] *Českým turistům do Krkonoš,* in: Trutnovský věstník 9, č. 12, 17. 6. 1910, s. 4.

[43] Cit. dle Emil FLÉGL, *Sedm veselých i vážných kapitol z Martinovky a o Martinovce*, in: Krkonošský národní park – Zprávy 4, 1967, č. 1, s. 15.

[44] Antonín KUBIŠTA, *Krkonoše*, Praha 1921, s. 64.

[45] J. LAUBE, *Naše Podkrkonoší*, s. 48.

době se český hospodářský vliv neprosadil ve Špindlerově Mlýnu, tehdy největším krkonošském turistickém středisku, kam ještě počátkem 30. let mířila více než polovina všech návštěvníků pohoří, než jej začala dohánět v popularitě Pec pod Sněžkou, zvaná dobově *Pec v Krkonoších*. I přes převažující německé vlastnictví v těchto střediscích bylo mezi jejich návštěvníky i mnoho Čechů. Narůstající počet občanů ČSR mezi návštěvníky nám ukazuje dochovaná statistika z let 1926–1937 z Janských lázní, podle které cizinci mírně převažovali nad tuzemskými hosty do roku 1932, poté se ale výrazně prosazují hosté domácí, mezi nimiž, jak se můžeme domnívat, byla značná část Čechů.[46] U tuzemských návštěvníků statistika nesledovala jejich národnost, ale zdá se, že zde byli Češi a Němci zastoupeni v podobné míře. Podle statistiky z roku 1931 a 1932 přišly dvě pětiny návštěvníků Špindlu (cca 13 000 osob) z Prahy.[47] Podle údajů z let 1935–1937 publikovaných *Státním statistickým úřadem* tvořili cizí státní příslušníci ve známějších letoviscích (Špindl, Jánské Lázně, Pec) asi čtvrtinu návštěvníků, zatímco v méně významných letoviscích (Harrachov či Rokytnice) byl jejich podíl menší.[48]

Důležitými strategickými body byly podle představ nacionalistických aktivistů v meziválečném období i jednotlivé horské boudy. Např. v roce 1927 je oslavována československou armádou budovaná chata Výrovka,[49] nebo výstavba Kolínské boudy na Lučinách.[50] V roce 1929 je s radostí oznamován záměr stavby hotelu na Kühnerových boudách.[51] Ačkoli se při jejich stavbě vždy ohlašovalo, že budou levnější než existující německé boudy, zdá se, že opak byl pravdou. V roce 1931 zaznívají stížnosti, že české boudy jsou tak drahé, že čeští turisté musí i nadále vyhledávat boudy německé.[52] Naopak aktivisté *Riesengebirgsvereinu* si v roce 1922 stěžovali, že bouda Výrovka je příkladem, kdy stát přímo subvencuje českou turistiku. Podle předsedy tohoto spolku dokonce stát sponzoroval české nájemce bud, pokud měli málo hostů a hrozili zanechat svých živností.[53]

---

[46] Zprávy státního úřadu statistického Republiky Československé 17, 1936, č. 4, Praha 1934, s. 673.

[47] A. ŠOLC, *Turistika v oblasti Krkonoš*, Naše menšiny 13, 1934, č. 8–9, s. 148.

[48] Zprávy státního úřadu statistického Republiky Československé 15, 1934, č. 4, Praha 1936, s. 30; Zprávy státního úřadu statistického Republiky Československé 18, 1937, č. 12, Praha 1937, s. 90; Zprávy státního úřadu statistického Republiky Československé 19, 1938, č. 27, Praha 1938, s. 210.

[49] *Turistika a její poměr k menšinovému úsilí*, in: Naše menšiny 7, 1927, č. 7, s. 224.

[50] *Na postupu*, in: Naše menšiny 7, č. 8, 1927, s. 249.

[51] *Nová česká chata ve východních Krkonoších*, Naše menšiny 8, 1928, č. 2 s. 64.

[52] *Němčení v Krkonoších,* Národní politika, přetištěno v Naše menšiny 11, č. 2, s. 41.

[53] *Bericht über die Am 26. Juni 1927 in Witkowitz i. R. Fischers Gasthaus stattgefundene 48. Hauptversamlung des Deutsche Riesengebirgsvereines (Sitz Hohenelbe),* in: Jahrbuch des Riesengebirgsvereins, 1927, s. 11.

Předmětem národnostního boje byla i stavba silnic a cest. První takový případ máme v Krkonoších zachycený k roku 1895, kdy byla otevřena silnice spojující české Benecko s německým Vrchlabím. Čeští nacionalisté argumentovali, že skutečným záměrem stavitelů bylo připoutat obec k německému Vrchlabí a odvrátit ji od české Jilemnice, která byla až do té doby nejbližším městem pro obyvatele Benecka.[54] V polovině 30. let byla za novou českou bránu do hor považována stavba tzv. *Masarykovy silnice.* Přesněji řečeno, jednalo se o opravu a rozšíření existující silnice z Jilemnice do Skelných hutí vystavené na konci 19. století hrabětem Harrachem a přidání úseku vedoucího až na Zlaté návrší. Tato komunikace plánovaná od roku 1930 byla označována za důležitou pro posílení českého živlu v Krkonoších: Čechy vlastněné horské boudy měly díky ní dovážet potraviny z etnicky českých oblastí, silnice měla přivést na hřebeny hor více českých turistů. Jilemnice se díky ní měla opět stát východiskem do Krkonoš, tak jako jím byla v době před zavedením autobusů, které zvýšily význam Špindlerova Mlýna a Pece pod Sněžkou. Silnice byla českou nacionalistickou publicistikou považována i za pádnou odpověď na projekt výstavby tzv. *Sudetské silnice* na říšské straně pohoří z roku 1934, která měla přivádět automobilovou dopravu do Krkonoš ze Žitavy.[55] Nacionalistické zaměření projektu je patrné i ze slavnostních projevů při otevření silnice v roce 1936: „*Zejména tu bude sílit naše železná vůle, že půdy, která nám patří, se nikdy nevzdáme, neboť právě uprostřed pohraničních hor se zvedá naše hruď a říká nám sebevědomě, že svou svobodu jsme nedostali z milosti cizí a že o ní smíme rozhodovat jen my sami*.“[56]

Na dolním počátku silnice, na křižovatce u Hrabačova, byl umístěn deset tun těžký balvan s pamětní deskou prezidenta Masaryka, přivezený za tímto účelem od hranic.[57] Na vrcholku Zlatého návrší měla být postavena chata s kapacitou 80 pokojů nazvaná po Antonínu Švehlovi. Proti plánovanému místu se ale záhy zvedla kritika, že místo leží na území německé obce Bedřichov/Friedrichsthal, kam by plynuly všechny daně. Proto mělo být nalezeno nějaké jiné vhodné místo ležící v katastru české obce, aby „*tato hospodářská i národnostní závada byla*

---

[54] Jeroným ŠUBRT, *České menšiny v severovýchodních a východních Čechách*, Praha 1910, s. 189.

[55] Emil FLÉGL, *Třicet let horské silnice na Krkonoš,* in: Krkonošský národní park, Zprávy 4, 1965, č. 1, s. 13.

[56] *Masarykova horská silnice v Krkonoších*, in: Naše menšiny 16, 1936, č. 10, s. 143. Proti stavbě silnice zazněly výhrady ochranářů přírody, kteří namítali, že naruší klidný ráz hor a vypudí pěší turistiku. V reakci na tyto námitky prý byly stanoveny přísné podmínky její výstavby, aby neohrozila krkonošskou přírodu.

[57] *Skvělé dílo československých inženýrů, horská silnice v Krkonoších*, in: Krkonošský obzor 6, č. 34, 5. 8. 1936, s. 1.

odstraněna“.[58] Žádná česká obec ovšem neměla v rámci svého katastru území tak atraktivní. Stavba tedy nakonec měla vzniknout na Zlatém návrší, ale projekt byl z vojensko-politických důvodů na jaře 1938 odložen. Podobně měla český živel na tomto místě posílit i lanovka. Článek v Lidových novinách z roku 1931 doporučoval jí vést ze Středních Míseček na Zlaté návrší.[59] Tyto plány se ale před válkou již neuskutečnily a jediná tehdejší krkonošská lanovka na Černou horu uvedená do provozu roku 1928 ležela hluboko v německém území a byla postavena německým podnikatelem.

Slabinou úsilí českých nacionalistů o získání Krkonoš bylo, že ty části pohoří, kde se jejich vliv projevoval, neměly žádné symbolické centrum, ale nacházely se na okraji oblasti. Zatímco v německém případě symbolickým centrem hor jednoznačně Sněžka, v českém diskurzu nepřipadala v úvahu pro svou jednoznačnou polohu v území s německou převahou. V českých turistických průvodcích vydaných před rokem 1914 se proto stal symbolem českých Krkonoš vrch Žalý, který svou výškou 1019 metrů sice nemohl konkurovat hřebenům Krkonoš, ale zato ležel v bezprostřední blízkosti české obce Benecko. Tomuto kopci tehdejší průvodce věnovaly dokonce více než Sněžce a když v roce 1900 vyhořela zdejší chata, bylo to okamžitě považováno za čin německých žhářů.[60] Po roce 1918 byl Žalý jako symbol českých Krkonoš poněkud vystřídán vyšším a víc v centru hor ležícím *Kotlem* zvaným též *Krkonoš* nebo *Kokrháč*. Např. Josef Laube staví tuto horu v roce 1938 do protikladu vůči „němčící Sněžce“.[61] Tento vrchol byl jedinou částí nejvyšších partií pohoří, k jejímuž úpatí alespoň vzdáleně dosahovalo české osídlení (česká osada Rezek s dvaceti sedmi obyvateli v roce 1930, byla od něj vzdálena pět kilometrů, a zdejší hospoda byla před rokem 1910 označována za jediný český podnik v Krkonošských horách).[62] Osada Rezek pravděpodobně z těchto důvodů opustila po roce 1918 svazek s německou obcí Vítkovice/Witkowitz a byla připojena k sice vzdálenější ale etnicky české Horní Dušnici.[63]

Pro podporu představy Krkonoš a jejich podhůří jako oblasti náležející českému etniku byl konstruován historický příběh, který zdůrazňoval praslovanské osídlení oblasti, podíl Čechů na kolonizaci hor a význam českého osídlení hluboko do novověku. Německá většina obyvatel je v tomto historickém příběhu vnímána jako jev nedávný, a tedy snad i přechodný. Historický narativ pracuje jak s před-

---

[58] *Švehlova chata v Krkonoších (Masarykova horská silnice v Krkonoších),* in: Naše menšiny 16, 1936, č. 10, s. 160.

[59] Mil. RYCHLOVSKÝ, *O cestování v Krkonoších*, Lidové noviny, 15. 8. 1931, s. 6.

[60] Luboš Y. KOLÁČEK, *Krkonoše, rájem i peklem obřích* hor, Praha 2015, s. 65.

[61] J. LAUBE, *Naše Podkrkonoší*, s. 70.

[62] Miroslav KUBÁT, *Slovo o turistech*, in: Krkonoše, 1982, č. 5, s. 15.

[63] Statistický lexikon obcí v republice Československé, I. Země česká, Praha, 1934, s. 440.

stavou Němců jako odvěkého nepřítele, tak s představou přátelského soužití s Němci v minulosti, které zničil až nástup industrializace.[64] Autor publikace *Tisíc let na stráži* z roku 1938 se domníval, že Podkrkonoší bylo osídleno již od knížecích ne-li předhistorických dob slovanským živlem a že zdejší obyvatelé měli podobně jako Chodové za úkol chránit svou vlast.[65] V rámci představ o praslovanském osídlení oblasti se předpokládalo o vrchu Žalý, že se zde nacházelo „*pohanské božiště*" a poblíž ležící obec Kněžice byla prý sídlem „*pohanských žreců*".[66] Naopak v českém nacionalistickém prostředí se nijak neuplatnily pokusy činit z ducha hor *Krakonoše* božstvo dávných Slovanů, zatímco pokusy německých nacionalistických autorů hledat původ Rübezahla ve starogermánské mytologii byly okolo zlomu století poměrně časté a tyto teorie byly součástí tehdy oblíbených německých narativů o nepřerušeném německém osídlení některých částí českých zemí od počátku letopočtu.[67]

Čeští národní aktivisté se pokoušeli také už v 19. století vytvářet vlastní jména různých míst v Krkonoších a pochopitelně docházelo ke sporům mezi jazykovými puristy a pragmatiky. Zatímco první dávali přednost někdy krkolomně znějícím původním českým názvům, a pokud takové nebyly, snažili se o jejich vytváření, druzí klidně překládali současné německé názvy do češtiny, případně si dělali legraci z puristů. Např. podle historika J. V. Šimáka je nesmysl tvrdit, že se Löwengrund (dnešní Lví důl) jmenoval kdysi Lověn a Rosenberg (dnešní Růžová hora) kdysi Rožen.[68] Naopak puristé si stěžovali, že z němčiny přeložená označení jámy, hřeben a kameny vytlačují původní české rokle, hřbet a skaliny.[69] Po roce 1918 se pochopitelně objevily požadavky na přejmenování některých cest a dalších objektů pojmenovaných po německo-rakouských osobnostech. Národní noviny psaly v roce 1919: „*Nebudeme přece v republice Čs. ani v Krkonoších choditi cestou, cís. Frant. Josefa´a nedáme se také urážeti názvy, Weberweg´a ‚Rossegerweg´.*"[70] Když *Riesengebirgsverein* v reakci na tyto požadavky sebevědomě navrhl, aby cesta císaře Františka Josefa nesla jméno předsedy tohoto

---

[64] V. DURYCH, *Krkonoše*, s. 3

[65] Kniha končí patetickými slovy, že dnes stojí obránci vlasti na hranicích podobně jako jejich předkové po tisíce let „jako stál ten věrný český lid po všechna staletí mezi tím, nezlomen na krajní výspě slovanstva." (Jan ZEMAN, Vilém VANÍČEK, *Tisíc let na stráži*, Navarov 1939, s. 96)

[66] Josef JANDA, *Z ohrožené posice*, in: Trutnovský věstník, roč. 8, 23. 7. 1909, s. 1.

[67] Josef PELZER, *Rübezahl und die Deutschböhmen*, in: Jahrbuch des ‚Osterreichischen-riesengebirgsvereins, 1918, s. 37.

[68] J. V. ŠIMÁK, *Ke stati „místní jména Krkonošská*", in: Časopis českých turistů, č. 3, 1908, s. 132.

[69] Josef ALEŠ, *Místní jména Krkonošská*, in: Časopis českých turistů, č. 1, 1908, s. 18.

[70] *Turistika: Z krkonoš*, Národní listy, 7. 8. 1919, s. 2.

spolku a vrchlabského podnikatele Quido Rottera (1860–1940), československé úřady to pochopitelně nedovolily a prosadily neutrální pojmenování *Krakonošova cesta*.[71]

Je zřejmé, že většina dobových pramenů (turistických průvodců i tisku) akceptovala představu, že o Krkonoše probíhá jakási studená občanská válka a v ní je nutno bojovat na několika frontách. Předně to bylo vlastnictví bud a dalších turistických objektů. Čeští podnikatelé před rokem 1918 vlastnili či měli v pronájmu jen několik málo hotelů a bud v celém pohoří. I v těchto nemnoha případech museli své podnikání orientovat dvojjazyčně, neboť výlučná orientace na českou klientelu se nemohla vyplácet. Ani *Klub českých turistů* se nemohl ve vlastnictví rekreačních objektů měřit před rokem 1914 s německými turistickými spolky. Např. v roce 1918 vlastnil v českých zemích jen osm chat a šest rozhleden[72] a ani jednu z toho v Krkonoších. Teprve v době první republiky dokázal v tomto ohledu především díky mohutné podpoře ze strany státu německé turistické organizace předčit, nicméně v Krkonoších němečtí vlastníci stále dominovali. V roce 1934 se uvádělo, že ze 45 hotelů ve Špindlerově Mlýně jsou jen tři v českém vlastnictví.[73] Podobná situace panovala v Janských Lázních nebo v Peci pod Sněžkou. Vzhledem k těmto poměrům české turistické průvodce i denní tisk před rokem 1914 publikovaly alespoň jména hotelů a bud, kde vůči Čechům panovala vstřícnost. „*Nenavštěvujte bud, kde Čech vítaným hostem není a kde majitel nemůže sám ani zaručiti osobní bezpečnosti*,“[74] varoval autor časopisu *Naše Menšiny* roku 1920. Nicméně jsme nenalezli stížnosti, že by německé hotely odmítly ubytovat české turisty. Jedinou výjimkou představovaly horské mládežnické ubytovny, vlastněné německými nacionalistickými spolky, které směly podle vlastních stanov ubytovávat do roku 1918 pouze německé studenty (toto opatření platilo snad od roku 1898).[75] Pokud Češi nemohli před rokem 1914 vyžadovat českou obsluhu a české nápisy na krkonošských boudách, alespoň upozorňovali na stránkách tisku, že je zde oslavována Německá říše a císař Vilém, a nikoli Rakousko a František Josef.[76]

Československý stát začal po svém vzniku prosazovat používání českého jazyka i v boudách vlastněných Němci. Mít česky hovořící obsluhu, český jídelní

---

[71] *Bericht über die Am 1. Juli 1923 im Kretschaml in Petzer stattgefundene 44. Hauptversamlung des Deutschen Riesengebirgsvereines (Sitz Hohenelbe),* s. 9.

[72] Martin PELC, *Umění putovat: dějiny německých turistických spolků v českých zemích*, Brno 2009, s. 287.

[73] Pouze tři české hotely ve Špindlerově mlýně v Krkonoších, in: Naše menšiny 14, 1934, č. 7–8, s. 122.

[74] *Výletníkům do Krkonoš*, in: Naše menšiny 1, 1920, č. 8, s. 19.

[75] Martin BARTOŠ, *Kapitoly z dějin turistiky a lyžování v Krkonoších do roku 1945*, in: Ročenka státního okresního archivu v Trutnově 2000, Trutnov 2001, s. 120.

[76] V. DURYCH, *Krkonoše*, s. 87.

lístek, nebo českou návštěvní knihu[77] se stalo povinností všech německých hotelů a bud a turistické průvodce dokonce doporučovaly, pokud se českým hostům těchto věcí nedostane, stěžovat si majiteli objektu, ba dokonce informovat ústředí *Klubu československých turistů* a místní úřady. Tento postup považoval autor průvodce z roku 1921 a místní národní aktivista Jan Buchar za lepší, než svádět se „*služebnictvem… půtky, při nichž by snadno mohly povstati různé nepříjemné spory a výstupy*“.[78] Další průvodce z roku 1925 hovořil vysloveně o „*povinnosti českého turisty… mluviti s majiteli, nájemci a personálem těchto hostinců jen česky, podati tak důkaz svého národního sebevědomí jakož i toho, kolik českých občanů cestuje po Krkonoších a vyvrátiti tak jich tvrzení, že znalosti české řeči nepotřebují, poněvadž čeští turisté a výletníci umí a mluví s nimi německy*“.[79] Ne všichni byli ale příznivci podobně vyzývavého chování: Továrník a pozdější starosta Hradce Králové Josef Pilnáček v článku z roku 1920 radil chovat se v Krkonoších zdrženlivě a doporučoval nemluvit za každou cenu česky nebo vznášet stížnosti, když se nevyskytuje v restauraci české menu, či obsluha nerozumí česky: „*Nemysleme, že vyvoláváním rozmíšek budeme posilovat naši věc. Jedině důstojným přirozeným jednáním*.“[80] Také další autor doporučoval v roce 1928 zdrženlivost a snahu se dorozumět.[81] Zejména v liberálním tisku nacházíme i uznání profesionality německých hoteliérů a čistoty těchto zařízení.[82] V roce 1931 bylo soužití obou národností na hřebenech Krkonoš charakterizováno *Lidovými novinami* jako „*bez urážek a insultů*.“[83] Je tomu tak prý proto, že se zde nevyskytují opilci ani tuláci, „*takže je tu dokonalá bezpečnost*“. Podle autora „*jsme na nejlepší cestě k tomu, aby se Krkonoše staly brzy Alpami v kapesním vydání*“.[84] Jen o pár let

---

[77] Otázka návštěvních knih byla velmi důležitá ještě za první republiky, kdy byli turisté vyzýváni, aby do nich zapisovali kultivovaně. „*Važte si staničních knih, zapisujte si nich, nalepujte fotografie a kdo umíš, kresli do nich. Žel, že odedávna vyskytovali se i lidé, kteří znehodnocovali a poškozovali staniční knihy surovými, posměšnými, cynickými a odpornými poznámkami, škrtali v knize, vytrhávali listy i obrázky apod. Různé neumělé a nepěkné mazanice nejsou okrasou knih, které jako doklady kulturní vyspělosti mají zachytiti horské děje pro všechny budoucí časy. Střežme staničních knih!*“ (Jindřich AMBROŽ, *Krkonoše*, Praha 1935, s. 59.)

[78] J. BUCHAR, *Bucharovy výlety do Krkonoš*, s. 5–6.

[79] J. KAMENICKÝ, *Krkonoše pro potřebu českých turistů*, s. 22.

[80] Josef PILNÁČEK, *Feuilleton, Krkonoše,* in: Východočeský republikán, č. 34, 6. 8. 1920, s. 3.

[81] *Feuilleton, Na Krkonoších*, in: Východočeský republikán, č. 29, 13. 7. 1928, s. 4.

[82] „*Ostatně zdejší Němce nelze jen tak podceňovat; jsou to lidé velmi čistotní, nejsou to zloději, dovedou vyhovět nárokům, které se kladou na světová turistická místa; mnohému dobrému moli by se od nich naučiti naši lidé*.“ (*Z našich lázní, Spindelmühle*, Lidové noviny, 6. 8. 1921, s. 6.)

[83] Mil. RYCHLOVSKÝ, *O cestování v Krkonoších*, Lidové noviny, 15. 8. 1931, s. 6.

[84] Tamtéž.

později, v roce 1934, ale pocit bezpečí zmizel. Autor ilustrovaného týdeníku *Jas* v reportáži o zimních Krkonoších smutně konstatoval, že se Češi zde bojí zdravit česky a že a početní převaha Němců zejména říšských je veliká: „*Jsou na cestách, v boudách po celých hřebenech. Všude vidíte hákový kříž na rukávech – pečlivě podle vojenských předpisů upravené torny sedí jim na zádech. Takto vybaveni projíždějí hřebeny – po desíti i vícečlenných skupinách – a plní svým křikem a vědomím své početní síly boudy i hluboko pod hranicemi*."[85] Také spisovatelka a učitelka Luisa Šebestová vzpomíná, že po roce 1934, kdy začala při školních výletech potkávat na hřebenech hor muže oděné v uniformách SA, se prý již neodvážila se svými žáky zpívat na vrcholku Sněžky státní hymnu.[86]

Dalším místem úsilí prosadit češtinu bylo turistické značení. První turistická cesta byla v Krkonoších otevřena na panství hraběte Jana Harracha v roce 1879 a vedla z Nového Světa, přes Labskou boudu na Bedřichov. Směrovky na ní byly v obou jazycích, neboť Harrach sympatizoval s českým národním hnutím a jeho úředníci měli povinnost úřadovat česky, ačkoli panství leželo většinou v německém území.[87] I další turistické cesty ležící na jeho panství, tedy v oblasti mezi Jilemnicí, Novým Světem, Velkým Šišákem a Špindlerovým Mlýnem byly značené česky a německy. V nejvyšší, východní, části pohoří patřící hraběcí rodině Czernin Morzin, byly cesty vyznačovány *Riesengebirgsvereinem*, který používal jenom němčinu. Na Harrachově panství máme před rokem 1914 zachyceny případy ničení českých sloupů ze strany německých nacionalistů, zatímco druhá strana si k podobným činům na panství Czernin Morzin netroufala. Na vandalské ničení dřevěných ukazatelů reagovali členové Klubu českých turistů jejich nahrazováním kamennými pyramidami. V roce 1911 byl dokonce zaznamenán případ, že se dva osmnáctiletí Němci pokusili pyramidu nalézající se na rozcestí Rovina pod vrchem Šeřín zničit dynamitem. Oba pachatelé byli zadrženi českým četníkem a postaveni před soud.[88] Německé nacionalisty nepopuzovaly pouze české nápisy, ale též zvolená barevná symbolika. Klub českých turistů používal prakticky od svého založení v roce 1888 turistické značení v podobě dvou bílých pruhů, mezi kterými byl pruh červený (další barvy přišly později). Německým nacionalistům to nápadně připomínalo českou vlajku, a vnímali značky na „svých" územích jako narušení teritoria, zatímco čeští nacionalisté chytrácky argumentovali, že značka nepředstavuje národní vlajku, ale racionální symbol z hlediska viditelnosti. Německé

---

[85] PECHÁČEK, *Hory ohrožené*, Jas, č. 50, 7. 12. 1934, s. 2.

[86] J. LAUBE, *Naše Podkrkonoší*, s. 151.

[87] Josef Rössler OŘOVSKÝ, *Památce Jana Buchara*, Národní listy, č. 286, 16. 10. 1932, s. 13.

[88] František JIRÁSKO, *Vývoj krkonošského značení turistických cest*, in: Krkonoše, 3, 1973, s. 9.

turistické značení bylo ale také mírně nacionálně konotované, v barvě červené a žluté, černá barva byla pochopitelně k užití nevhodná.

Po roce 1918 začaly československé úřady a spolky vyvíjet tlak na *Riesengebirgsverein,* aby v jím spravovaných částech Krkonoš bylo zřízeno turistické značení dvojjazyčné. Jeho ročenka obšírně spravuje o těchto sporech a vleklých jednáních. Podle rozhodnutí československého státu byly pohraniční lesy počátkem 20. let zestátněny a správa turistických cest byla svěřena *Klubu Československých turistů*. Ten po dlouhých jednáních souhlasil rozdělit se s *Riesengebirgsvereinem* o správu turistických cest[89] a později bylo ujednáno i zachování německých barev v jejich označování.[90] Některé místní sdružení Krkonošského spolku ovšem pokračovaly v praxi umísťování pouze německých směrovek, čímž se ale podle slov předsedy spolku vystavovaly riziku, že tyto budou odstraněny.[91] Další místní sdružení dokonce opouštěly ve 30. letech staré pásmové značky a experimentovaly s kosočtvercovými značkami používanými v Říši resp. V Alpách (kosočtverce tvoří část znaku Bavorska), což opět vzbuzovalo nelibost českých turistických organizací. V roce 1932 čteme v německých pramenech o dalším konfliktu, a sice zda může být na dvojjazyčných směrovkách německé označení psáno kurentem a vyskytly se případy, že horlivé české úřady odstraňovaly takového tabulky.[92] Ještě v roce 1936 si český nacionalistický tisk stěžoval, že *Riesengebirgsverein* nedodržuje dohodu s *Klubem československých turistů* o dvojjazyčném značení.[93] Výlučně německé značení bylo totiž nahrazováno spolkem jen velmi pomalu, což bylo jeho vedením zdůvodňováno neposkytnutím subvencí ze strany státu. *Riesengebirgsverein* si zase stěžoval na údajné zanedbávání značení a údržby stezek spravovaných Klubem československých turistů.[94] Po

---

[89] *Bericht über die qm 4. Juli 1926 in der Turnhalle in Arnau stattgefundene 47. Hauptversamlung des Deutschen Riesengebirgsvereines (Sitz Hohenelbe),* in: Jahrbuch des Riesengebirgsvereins, 1926, s. 9.

[90] *Bericht über die am 1. Juli 1928 in Oberaltstadt in Baiers Gasthaus stattgefundene 48. Hauptversamlung des Deutsche Riesengebirgsvereines (Sitz Hohenelbe)*, in: Jahrbuch des Riesengebirgsvereins, 1928, s. 11.

[91] *Bericht über die am 26. Juni 1932 in Freiheit im Hotel „Rühnel" stattgefundene 53. Hauptversamlung des Deutsche Riesengebirgsvereines (Sitz Hohenelbe),* in: Jahrbuch des Riesengebirgsvereins, 1932, s. 8.

[92] *Bericht über die am 18. Juni 1933 in Schwarzenthal, Gasthaus Pohl, abgehaltene 54. Hauptversamlung des Deutsche Riesengebirgsvereines (Sitz Hohenelbe*), in: Jahrbuch des Riesengebirgsvereins, 1933, s. 7.

[93] *Německé orientační tabulky DRGV na Rokytnickou,* in: Naše menšiny 16, 1936, č. 5, s. 80.

[94] B*ericht über die am 18. Juni 1933 in Schwarzenthal, Gasthaus Pohl, abgehaltene 54. Hauptversamlung des Deutsche Riesengebirgsvereines (Sitz Hohenelbe),* in: Jahrbuch des Riesengebirgsvereins, 1933, s. 9.

roce 1935 se k tomu přidaly stížnosti na instalace různých cedulí označujících zákaz vstupu a zákaz fotografování v souvislosti s výstavbou pohraničních opevnění[95] a na vojenskými důvody motivované zákazy uveřejňovat německé mapy případně fotografie z Krkonoš. Pokusem o originální řešení jazykových sporů v turistickém značení byl projekt tzv. němých značek pro lyžaře od malíře Kamila Vladislava Mutticha vzniklý v roce 1923. Jednalo se symboly vyrobené z červeně natřeného plechu o výšce a šířce několik desítek centimetrů označující směr ke třem desítkám různých míst pohoří. Značky byly velmi dobře vidět i na velké vzdálenosti, jejich tvar na rozdíl od nápisů nemizel pod námrazou a byl národnostně neutrální. Slabinou systému bylo, že lyžař musel být vybaven pomůckou ozřejmující význam těchto značek.

Nacionální spory se projevily pochopitelně i v zimních sportech. Brzy po zavedení lyžování do Krkonoš počátkem 90. let vznikly české a německé lyžařské svazy, které pořádaly vlastní závody, často nicméně nazývané mezinárodními, tj. otevřené občanům jiných států, ale pokud se jich účastnili lyžaři z druhé etnické skupiny obyvatel Čech, činili tak někdy inkognito, aby se vyhnuli nebezpečí vyloučení z vlastního sportovního svazu. Např. takzvaného Mezinárodního lyžařského závodu pořádaného českými spolky v roce 1913, v němž přišli o život Bohumil Hanč a Václav Vrbata, se zúčastnil jeden Němec z říše[96] a dva čeští Němci, přičemž jeden z nich, pozoruhodná krkonošská postavička Emerich Rath, startoval v obavách z ústrků od svých nacionalistických soukmenovců raději pod pseudonymem.[97] Češi tvořili zbylé dvě desítky závodníků. Byla to prý snaha vyhrát nad německými závodníky, která vedla Hanče k nesmyslnému přeceňování sil. Jak uváděl dobový tisk: „*...když vysílen úporným bojem s rozkácenými živly byl přemlouván, aby dále nejezdil, zvolal: ‚A kdyby mě to život stálo, vydobudu vítězství Čechům.´ Dobyl vítězství a padl čestně*.“[98]

V horách se konalo ve srovnání s městy jen málo festivit, které by demonstrovaly identitu určitého národa. Příkladem takovéto akce bylo vysvěcení pramene Labe v roce 1884 na památku dvou set let od jeho prvního vysvěcení královéhradeckým biskupem. Při tomto aktu prý provolával vrchlabský děkan slávu spojenectví Německa s Rakouskem, jehož metaforou bylo Labe protékající oběma zeměmi.[99] Před rokem 1914 se české národní hnutí necítilo dost silné, aby uspořádalo nějaký tábor lidu přímo v horách a podobné akce probíhaly v etnicky

---

[95] *Bericht über die am 21. Juni 1936 in Arnau, Kafee Rudernatsch, stattgefundene 57. ordentl. Hauptversamlung*, in: Jahrbuch des Riesengebirgsvereins, 1937, s. 19.

[96] Miroslav RAMPA, *Drama na Zlatém návrší*, Hradec Králové 1993, s. 50.

[97] Tamtéž, s. 52.

[98] *Bohumil Hanč mrtev,* in: Věstník Krkonošský, 29. 3. 1913, s. 1.

[99] *Oslava 250 výročí vysvěcení pramene Labe a prvého hromadného výstupu na Krkonoše*, Jilemnice 1934, s. 8.

českém teritoriu. Teprve v roce 1934 se Čeští národní aktivisté odvážili zorganizovat masovou slavnost v samotném srdci hor. Jednalo se o oslavy dvě stě padesátého výročí vysvěcení pramene Labe organizované *Klubem československých turistů* a tato slavnost otevřeně uváděla jako svůj cíl „*manifestovati za český ráz Krkonoš*“. Vysvěcení Labe v 17. století zde bylo interpretováno jako podpoření příslušnosti Krkonoš k české zemi.[100] Také německé spolky o týden později zorganizovaly vlastní slavnost výročí vysvěcení pramene za přítomnosti účastníků z obou stran hranice. Český nacionalistický tisk ji označil za „*výrazně náboženskou*“, na rozdíl od české manifestace zde byl přítomen kněz, který pronesl kázání a znovu vysvětil pramen. Na rozdíl od české oslavy nebyly vztyčeny žádné vlajky.[101] V meziválečném období se v Krkonoších vyskytly i pokusy o společné česko-německé akce. Byli to sociální demokraté a komunisté, kteří uspořádali na hřebenech hor ve 20. a počátkem 30. let několik mezinárodních dělnických srazů.

Jestliže čeští národní aktivisté neměli před rokem 1918 odvahu zorganizovat nějakou masovou festivitu v samotných horách, pořádali zde od 90. let alespoň výlety obvykle zaštítěné zmiňovaným *Klubem českých turistů*. Jejich hlavním organizátorem se stal sklenařický učitel Jan Buchar (1859–1932). Výletníci odění většinou v sokolských krojích a nesoucí žerdě s prapory se vydávali do hor v počtu několika desítek za zpěvu vlasteneckých písní. Takovýto výlet byl příležitostí k vyžadování česky mluvící obsluhy, vlastenecky zaměřeným přednáškám horského vůdce nebo k psaní různých nacionalistických vyznání a veršovánek do návštěvních knih. Bucharovy výlety po Krkonoších byly počátkem století skutečným pojmem a pro účast na nich existoval snad dokonce i pořadník. *Trutnovský věstník* doporučoval v roce 1911 návštěvu Krkonoš pouze pod Bucharovým vedením: „*Nemusíš-li, sám do Krkonoš nechoď; jako jednotka ztratíš se v tom přívalu turistů německých, kterým – žel, patří primát a kteří svým množstvím imponují každému… Jdeš-li s Bucharovou výpravou, seznáš žes´ vyzískal mnoho, neb on se svou 50-60 člennou výpravou je respektován všude a když za večera v horském hotelu 14–15set metrů nad mořem položeného zazní píseň padesáti, šedesáti pěvců, píseň česká, umlknou přítomní Němci...*“[102] Jeden ze šťastných účastníků popisoval výlet těmito slovy: „*...teprve na horském hřbetě Krkonoš, když padesát členů výpravy obstoupí jej do kruhu a Buchar opíše rukou pohraniční linii, aby se rozpovídal, co je ‚jejich´ a co je ‚naše´, zapomene v sobě sportsmana a jeho ohnivé, vřelé věty mluví o čemsi docela jiném, ze sportsmana stává se vášnivý hraničář, který bil by se do poslední krůpěje o každou českou píď*.“[103] V rámci výletů Buchar

[100] *250. výročí svěcení pramene Labe v Krkonoších*, Naše menšiny 14, 1934, č. 9–10, s. 144.

[101] *Německá slavnost u Labské studánky*, Naše menšiny 14, 1934, č. 9–10, s. 145.

[102] *Česká turistika na Krkonoších*, in: Trutnovský věstník 10, č. 26, s. 2.

[103] Buchar, in: Stopa 1, 1910–1911, č. 9, s. 58.

například s rozhořčením přítomným ukazoval pomník císaře Viléma na říšském území na Vysokém Kole a varoval před německou agresivitou. Proti Bucharovým výletům se samozřejmě ohrazoval německý tisk, který psal o „*českých agitátorech v rouše turistů*“.[104]

Důležitou součástí horských výletů byl sborový zpěv: „*...tu okamžitě vzchází v posluchačích ta tajemná jiskra, která káže zazpívat, Kde domov můj´, ale ne odrhovačsky a z pivního nadšení jako na výstavě pod Křižíkovou fontánou, nýbrž hrdě a pyšně z plic prosycených čistým horským vzduchem pohraničním…*“[105] Sborový zpěv na horách považují čeští národní aktivisté za téměř posvátný, podobně jako např. sokolské cvičení je jakousi sekulární mší: „*...tam na horách vkládá se do něj celé české kredo, celé české já…*“[106] Krásný český zpěv odkáže otevírat i srdce Němců, kteří přestávají hovořit a potleskem odměňují zpěváky. Pod vlivem českého zpěvu jsou ihned „*navázány s Němci hovory o možnostech smíření obou kmenů*“.[107] Zpěv může být ale i příležitostí ke střetu. Kromě notoricky známých celonárodních písní, jejichž zpěv dokázal spolehlivě rozzuřit opačnou stranu (*Wacht am Rhein* a *Hej Slované*, nazývané německými nacionalisty též „Hrom a peklo“), pokládali čeští nacionalisté v letech před první světovou válkou za vrcholně urážlivý kuplet S*ervus Březina* pocházejícím ze stejnojmenné divadelní hry od vídeňského humoristy Benjamina Schiera, nebo tzv. *Wolfův marš*, pojmenovaný podle nacionalistického poslance říšské rady za Trutnov v letech 1897–1918 Karla Hermanna Wolfa.[108] Rozhořčení národně smýšlejících Čechů vyvolával i zvyk Němců napodobovat v Krkonoších alpské jódlování. „*Nechte si ty tyrolácké manýry*,“[109] psal *Krkonošský obzor* v roce 1936. Česká menšina v Podkrkonoší neměla na rozdíl od německé menšiny nějakou lokální píseň považovanou za její symbol, což naznačuje, že na rozdíl od Němců byla pro zdejší Čechy jejich krkonošská či podkrkonošská identita daleko slabším pojítkem. V případě krkonošských Němců se jí stala po roce 1914 píseň *Riesengebirgslied* napsaná dvěma místními učiteli. Za dob první republiky byla prý zakazována, neboť provokoval její refrén: „*milé Krkonoše… německé hory, ty má milá vlasti*.“ Píseň to prý neměla ale lehké ani po roce 1938, kdy byl její nápěv nacisty označován za slovanský. Po roce 1945 jí přibyla sloka vyjadřující víru v návrat do staré vlasti a je dodnes známá

---

[104] Deutsche Volkszeitung, 30. 5. 1903, cit dle Miroslav KUBÁT, *Slovo o turistech*, in: Krkonoše, 1982, č. 5, s. 15.

[105] Tamtéž, s. 59.

[106] Tamtéž.

[107] *Česká turistika na Krkonoších*, in: Trutnovský věstník 10, 1911, č. 26, s. 2.

[108] *Kdo provokuje,* in: Trutnovský věstník 3, 28. 4. 1904, č. 9, s. 3.

[109] *Reportáž z Krkonoš*, in: Krkonošský obzor 6, č. 12, 28. 3. 1936, s. 1.

v řadách vyhnanců z Krkonoš.[110] Z české strany podobná píseň nevznikla, pouze rozjitřené časy okolo Mnichova přinesly několik básní na toto téma.[111]

Méně frekventovaným předmětem konfliktů v horách byly pomníky, které zde vznikaly na rozdíl od městského prostoru spíše ve skromnější podobě jako pamětní desky věnované místním postavám ovšem samozřejmě českého nebo německého rázu. V roce 1931 se jako jeden z českých úspěchů v Krkonoších uvádí existence tří pomníků: mohyla Hanče a Vrbaty na Zlatém návrší (odhalena 1923), Rašínova deska na vrchu Šeřín (1924) a pomník ředitele ČTK Kalmana, který zahynul v bouři na hřebech hor roku 1929. Článek Lidových novin z roku 1931 s povděkem zmiňuje, že si je „*dosud nikdo netroufal poškodit*“.[112] Dalším českým pomníkem byla Bucharova deska u pramene Labe odhalená roku 1931,[113] ostatně Buchar byl v závěru svého života nazýván „*králem českých Krkonoš*“.[114] Žádný z těchto pomníků nepřežil rok 1938. Příkladem německých horských pomníků byla pamětní deska vlastníka papírny, mecenáše Riesengebirgsvereinu a zakladatele turistických stezek hraběte Prospera Pietteho von Rivage (1846–1928) u Labského pramene (odhalena 1891). Ačkoli se jednalo o původem Francouze, který byl v národních věcech smířlivý, stal se pro německou menšinu podobně významnou postavou, jako byl Buchar pro menšinu českou, a byl po své smrti nazýván „*otcem Krkonoš*“.[115] Jediný pomník v Krkonoších, který se vztahoval k celostátním a nikoli lokálním událostem a osobnostem, byla zmíněná kamenná mohyla zbudovaná na počest císaře Viléma na Vysokém Kole na pruské straně hranice roku 1888. Její výška byla pět metrů a zdobil ji bronzový reliéf císaře, německý kříž a velké písmeno W.[116] Pomník byl pochopitelně po roce 1945 zdevastován, ačkoli mohutná kamenná mohyla zůstala zachována dodneška. Ke zřízení podobného pomníku na vrcholcích hor např. Masaryka se české spolky přeci jen neodvažovaly.

---

[110] Vinzenz HAMPEL, *Die Geschichte des Liedes vom Riesengebirge,*

http://riesengebirgler.de/gebirge/Kunst/Riesengebirgslied.htm (navštíveno dne 1. 7. 2016)

[111] Např. básník a příznivce českého fašismu Max B. Stýblo veršoval v roce 1938: „*Tak žijem tady: Na úbočích bdíme/ strážci těch lesů a obránci těch hor/ jsme tvrdí lidé a vlast nezradíme/ jsme páteř země, láska jsme i vzdor!/ Jsme hraničáři. Pyšným tichem mlčí/ slovanská Sněžka za svitu i v tmách/ jak lvíče každá chalupa se krčí/ ke skoku do tmy tady na horách*.“ (Max B. STÝBLO, *Stráž,* in: Josef Laube, Naše Podkrkonoší, Praha 1938, s. 13)

[112] Mil. RYCHLOVSKÝ, *O cestování v Krkonoších*, Lidové noviny, 15. 8. 1931, s. 6.

[113] A. ŠOLC, *Krkonošská župa KČST v r. 1931*, in: Naše menšiny 12, 1932, č. 6, s. 127.

[114] *Oslava Bucharových sedmdesátin*, in: Naše menšiny 9, 1929, č. 10, s. 196.

[115] Roman REIL, *Prosper Piette-Rivage*, in: Krkonoše, 1996, č. 8, s. 19.

[116] Erhard KRAUSE, *Denkmäler und Erinnerungstafeln im Riesengebirge,* in: Schlesische Bergwacht im Juli 1985 im Riesengebirge. http://riesengebirgler.de/gebirge/Geschichte/Erinnerungstafeln.htm (navštíveno 1.7.2016)

Zatímco v horách se pomníkový boj příliš neprojevoval, jeho skutečným kolbištěm byla města v podhůří. Zdejší němečtí nacionalisté začali po roce 1880 masově stavět pomníky císaře Josefa II., jehož interpretovali jako ústřední postavu svých dějin, spojujícího lidovost, liberální politiku a udržení jednoty monarchie s prosazováním zájmů německého jazyka.[117] Pomník Josefa II. zdobil v okolí Krkonoš Svobodu nad Úpou (od roku 1880), Maršov (1881), Vrchlabí (1881), Trutnov (1886), Hostinné (1906) a Velkou Úpu (1908). Další sochy byly v Markoušovicích a Bernarticích.[118] Pomníky nepřežily zánik Rakouska-Uherska a byly buď strženy českými vojenskými jednotkami, nebo je byly donuceny je odstranit německé obecní úřady. Dělo se tak obvykle za srocení lidu a zpěvu smutečních německých písní, neboť pronášení projevů bylo českými úřady zakázáno.[119] Teprve po roce 1989 se některé z pomníků Josefa II. vrátily na své místo. Další symbolické postavy němectví nebyly zdaleka tak silně zastoupeny. Např. Friedrich Schiller získal svůj skromný pomník ve Vrchlabí v roce 1905,[120] trutnovský básník Uffo Horn zde měl pomník už od roku 1861, ale nebyl pro své sympatie k Čechům osobností využitelnou nacionalisty. I tyto německé pomníky ovšem nepřežily rok 1945. České pomníky byly v této oblasti stavěny až ve 20. a 30. letech, např. bysta Aloise Jiráska v Trutnově (1926), Tyršův pomník ve Vrchlabí (1936) nebo Masarykův pomník ve Studenci (1937). Žádný z nich pochopitelně nepřežil okupaci.

Národnostní konflikty v podhůří

Problematika pomníků nás zavádí do podhůří, kterým probíhala jazyková linie. Jelikož zdejší česko-německé konflikty ovlivňovaly situaci v horách, považujeme za vhodné nejvýznamnější z nich v této části článku stručně popsat, především menšinové školství, každodennost měst, komunální volby, sčítání lidu a slavnosti v městském prostoru.

Jednoznačně nejintenzivnější konflikt probíhal v období před rokem 1914 o obecné (národní) školy. Docházelo k němu v obcích, kde existovala početná národnostní menšina, která ovšem neměla vlastní obecnou školu. Zákon o školství z roku 1869 sice požadoval zřizování menšinových škol tam, kde byl počet školou povinných dětí určité národnosti po dobu pěti let vyšší než čtyřicet, avšak místní zastupitelstva ovládaná majoritním etnikem dokázala tyto snahy oddalovat odvolá-

---

[117] Blíže viz Andrea POKLUDOVÁ – Pavel KLADIWA, *Pomníky rozdělující a spojující,* in: Historica: Revue pro historii a příbuzné vědy 2, 2000, č. 1, s. 26.

[118] *Josef II. a Krkonoše*, in: Veselý výlet, 25/2006, http://www.freiheit.cz/3-vesely-vylet--informacni-centrum-sezonni-noviny/107-josef-ii-a-krkonose.html (navštíveno 1. 7. 2016)

[119] *Socha císaře Josefa II. ve Vrchlabí odstraněna*, in: Naše menšiny 3, 1923, č. 5, s. 91.

[120] Franz Josef JIRASEK, *Volks- und Heimatkunde des politischen Bezirkes Hohenelbe und der deutschen Gemeinden der im Westen angrenzenden Gerichtsbezirke Neupakau und Starkenbach*, sv. 2, Hohenelbe 1915, s. 997.

váním se k vyšším instancím,[121] neboť pro ně představovalo založení menšinových škol nejen předpokládané oslabení vlastního národa, ale i finanční břemeno. Národnostní menšina si mohla, v případě že počet dětí nedosahoval čtyřiceti, založit vlastní školu financovanou ze soukromých zdrojů. Za tímto účelem vznikl v roce 1880 rakousko-německý *Školský spolek* (Schulverein), který inspiroval české aktivisty k založení spolku *Ústřední matice školská* v témže roce. V případě malého počtu menšinových žáků přistoupila někdy menšina k levnější variantě vyučování v soukromí, což znamenalo, že maticí zaplacený učitel vyučoval v pronajatém soukromém bytě. Místní úřady se právem obávaly, že spolky budou usilovat o proměnu soukromých menšinových škol na veřejné, a proto někdy ztěžovaly jejich zřizování, např. vypovězením menšinového učitele z obce. Obecní správy obvykle odmítaly iniciativy k založení menšinové školy na základě nízkých hygienických standardů v navrhovaných školních budovách. V případě, že se menšinovou školu podařilo založit, byla oblíbeným terčům nacionalistů většinového národa: Vyskytovalo se rozbíjení oken, psaní hanlivých nápisů na zdi, nebo pomazání výkaly. Spory se vyskytovaly také okolo vyvěšování národních praporů z oken školy. Pokud menšinová škola vznikla, nacionální aktivisté se pokoušeli odrazovat menšinu od její návštěvy: Vyskytovaly se hrozby propuštění z práce nebo sliby materiálních výhod rodičům, kteří se rozhodli ponechat své děti ve škole většinové. Menšinový učitel byl někdy fyzicky napadán, např. učitel Šťastný na trutnovském náměstí v roce 1905, již zmíněný učitel Jan Buchar ve vlaku mezi Trutnovem a Martinicemi v roce 1908,[122] nebo učitel Robert Turka v roce 1910 ve svém harrachovském bytě, kde provozoval soukromé vyučování dětí.[123] Před rokem 1918 byla česká menšinová škola založena pouze v Trutnově (1892), Harrachově (1911) a Vrchlabí (1913) a německá menšina založila svou školu v Benecku (1886).

Na kampaních pro zapisování dětí do českých škol se před rokem 1914 podílel i místní tisk. Německé školy jím byly posměšně nazývány „přelejvárnou" a kampaň proti nim vrcholila vždy v září. Dobová karikatura uveřejněná Trutnovským věstníkem v roce 1905 ukazuje ohyzdnou babici lákající dvě české děti na lopatu s nápisem „úplatky rodičům a dary dětem", aby je strčila do pece „*germanisace*".[124] Návštěva českých dětí v německé škole byla démonizována: Tato škola je „*pravým očistcem, ba peklem… Mimo duševních trýzní a pak pozvolné otupělosti neodnáší si Vaše dítky ze školy německé žádných poznatků pro další svůj život a takto duševně omezení stávají se nadmíru dobrým materiálem pro vyděračné*

[121] Viz Pavel KLADIWA – Andrea POKLUDOVÁ – Renata KAFKOVÁ, *Lesk a bída obecních samospráv Moravy a Slezsk*a, 2. díl, sv. 1, Ostrava 2008, s. 117–134.

[122] *Co všechno se českému cestujícímu státi může na dráze v Čechách*, in: Národní listy, 20. srpna 1908, č. 229, s. 3.

[123] Jan JUŘENA, *Soumrak nad českým Podkrkonoším*, Dvůr Králové nad Labem, s. 25.

[124] Trutnovský věstník 4, č. 16, 3. 8. 1905, s. 1.

choutky německých zaměstnavatelů.“[125] Podobně jako vedly české nacionalistické listy kampaň proti zápisu českých dětí do německých škol, občas zaznívaly i výtky vůči Čechům posílajícím své děti na tzv. handl, tedy výměnný pobyt do německých rodin.[126]

Situace se zcela změnila v roce 1919, kdy byl schválen tzv. Metelkův zákon o právu na existenci menšinové školy financované ze státního rozpočtu. Tento zákon zachovával požadavek alespoň čtyřiceti dětí dané menšiny v obci, ale navíc umožnil i výjimky z tohoto počtu.[127] Oproti předválečné minulosti neměl být počet dětí indikován seznamem dětí s podpisy rodičů připojenými žádosti o založení této školy,[128] ale na základě sčítání lidu. Tyto školy byly mimo pravomoc místních školských rad a bylo možno v jejich prospěch i vyvlastňovat budovy. Ze zákona pochopitelně více profitovalo české etnikum, neboť bylo více německých obcí s českou menšinou než českých s menšinou německou. Do roku 1938 bylo v Krkonoších i podhůří založeno kolem dvaceti menšinových škol, včetně českého gymnázia v Trutnově, konkurující zdejšímu gymnáziu německému. Jak doložil Ondřej Vašata, zřizování českých menšinových škol bylo ve 30. letech prováděno někdy i v obcích, kde bylo i méně než deset českých dětí, a tak tyto školy lákaly i děti německé pomocí různých dárků a vyučovacích potřeb zdarma, případně, pokud rodiče těchto dětí pracovali ve státních službách, byl na ně vyvíjen i jistý nátlak. Např. česká menšinová škola v Černém Dole zahájila vyučování v roce 1936 s třinácti žáky, z nichž byla část z německých nebo česko-německých rodin, škola v Chotěvicích zahájila ve stejném roce vyučování s pouhými čtyřmi žáky.[129] Je zřejmé, že vydržování sítě miniaturních menšinových škol bylo finančně mimořádně nákladné a přispívalo k vyostřování česko-německého konfliktu. Krásné budovy menšinových škol a jejich bohaté financování kontrastovaly často

---

[125] *Provolání. Ctění rodičové*, in: Věstník Krkonošský, č. 21, 1913, s. 4.

[126] „*V mnoha případech stalo se, že dítky českých rodičů dostali se k německým rodinám sesurovělým, nemravným, neb velmi nacionelním.*“ (*Na handl,* in: Trutnovský věstník 3, č. 19, 15. 9. 1904, s. 2) Článek rodičům radil, aby nesvěřovali organizaci handlu různým pokoutním zprostředkovatelům, slovy článku „kreaturám“ a sami si vyhlédli rodinu, kam své dítě pošlou. Nejlepší by ale bylo, aby děti zůstaly doma a učily se němčině jen ve škole, což prý podle pedagogických autorit vedlo k lepším výsledkům bez nebezpečí germanizace.

[127] Miloš TRAPL, *České menšinové školství v letech 1918–1938*, in: České národní aktivity v pohraničních oblastech první Československé republiky, Olomouc–Šenov 2003, s. 110.

[128] Pavel KLADIWA a kol., *Národnostní statistika v českých zemích 1880–1930: Mechanismy, problémy a důsledky národnostní klasifikace*, 1. díl, Ostrava, 2016, s. 30.

[129] Ondřej VAŠATA, *70. výročí otevření české školy v Černém Dole*, in: Krkonoše – Jizerské hory, 2006, č. 10, s. 16; TÝŽ, *Česká obecná škola v Chotěvicích*, in: Krkonoše – Jizerské hory, 2007, č. 2, s. 47.

s hůře financovanými školami v českém vnitrozemí a stávaly se trnem v oku i mnoha Čechům.[130]

Vedle otevírání menšinových škol byla důležitým nástrojem ovládnutí veřejného prostoru ve větších městech výstavba tzv. Národních domů, tedy středisek místní české kultury. Nejstarší z nich byl otevřen v Trutnově v roce 1900. Stavba byla koncipována jako národní pantheon a byla vyzdobena bystami Palackého, Havlíčka, Smetany, Tyrše a Fügnera a čtyřmi alegorickými sochami představující zemědělství, řemeslo, obchod a lesnictví.[131] Další Národní dům byl zřízen v roce 1904 ve Vrchlabí v podstatně skromnějším objektu. V meziválečném období byl postaven Národní dům v Rokytnici nad Jizerou (1937) a pro Národní dům ve Vrchlabí byla v témže roce vystavěna nová budova. Podobně jako v případě škol docházelo před rokem 1914 během nacionalistických demonstrací k vytloukání oken. Nejznámější se staly události roku 1908, kdy si obě menšiny vytloukly okna svých Národních domů (český v Trutnově, německý ve Dvoře Králové).

V městském prostoru pochopitelně ještě více než na horách provokovaly nápisy v odlišné řeči, vyvěšování vlajek, nošení vlasteneckých krojů, odznaků (kokardy, květiny) či pokrývek hlavy, příliš hlasitý hovor či zpěv. Máme zachyceny případy kradení českých nápisů, vytloukání oken nebo jejich pomazání výkaly a drobné fyzické potyčky na nejrůznějších místech. Byl to opět lokální tisk, zejména v desetiletí před rokem 1914, který zveličoval sebemenší náznaky provokací. Nástup masového tisku se tak stal důležitým faktorem prohlubujícím česko-německé konflikty.[132] *Trutnovský věstník* např. psal v roce 1904: „*Němci jako smyslů pominuti vyhledávají příležitost, aby mohli přímo i nepřímo urážeti. Po hostincích válí se houfy různých individuí, která snad jsou najata, aby příchozí znepokojovala*.“[133] „*Na záchodku německého hotelu U Bílého koně v Trutnově,*

[130] Podle autora časopisu *Naše Menšiny* jsou např. mikulášské nadílky na těchto školách příliš štědré a posilují tendenci místních obyvatel spoléhat na dobročinnost. Autor kladl otázku, zda obdarovávat všechny děti, přestože některé pocházejí z bohatých rodin, nebo jen skutečně potřebné. Dále se autor tázal, zda obdarovávat německé děti, které navštěvovaly české školy a často tvořily až polovinu žáků. V tomto případě doporučoval je z nadílek vyloučit: „*Od koho dotují se náklady na vánoční nadílky v pohraničí? Jsou to čeští dárci, české spolky a české korporace v českém vnitrozemí. Nevím, zda by tito schvalovali, aby za české peníze byly podělovány německé děti…*“ Německé děti prý stejně jsou v těchto školách jen kvůli získání výhod a po jejich opuštění se postaví do řad „*české národnosti nepřátelských*“. (Ot. POSPÍŠIL, *Otázka vánočních nadílek*, Naše menšiny 16, 1936, č. 11–12, s. 168)

[131] Antonín JUST, *Procházka Trutnovem*, in: 700 let Trutnova, 1260–1960: jubilejní průvodce dějinami a přírodou města pod Krkonošemi, Trutnov 1959, s. 31.

[132] Blíže viz Pieter JUDSON, *Guardians of the Nation: Activists on the Language Frontiers of Imperial Austria*, Cambridge 2006.

[133] *Kdo provokuje,* in: Trutnovský věstník 3, č. 1, 7. 1. 1904, s. 3.

najdete ve zdi vyškrábanou obludu, která dle domnění umělce ji tvořícího, má představovati českého lva s korunou.“[134]

Český lokální nacionalistický tisk přinášel denunciace konkrétních německých šovinistů nebo „*zrádců národa*“. Např. kupec Eduard Schulz v Dolní Branné byl osočován, že nazývá Čechy *Bettelvolk, Povidlvolk, Wenzelsläuse, elende Bimaken, Bimakenpakáš*. Prý řekl své služce, že Češi jsou největší blbci na světě, a svému nejstaršímu synovi, který má převzít obchod, v němž nakupují i Češi, doporučil, aby se naučil trochu *Povidlsprache*.[135] Národní chování bylo zejména bedlivě sledováno u státních zaměstnanců: Např. v roce 1908 lokální tisk žaluje, že vrchlabský soudní adjunkt Rössler nosí ke kapesním hodinkám připevněnou „*širokou stuhu německých barev, uprostřed spjatou německým orlem a s přívěskem Bismarcka nebo samotného Viléma*.“[136] Po roce 1918 byli takto denunciováni neloajální němečtí státní zaměstnanci a bylo voláno po jejich propouštění: „*Ve Vítkovicích u Jilemnice jest listonoš Adolf, který přes to, že je zaměstnán u státního úřadu Československé republiky, nemůže zapomenouti na Franz Josefa a Viléma. O tom svědčí to, že ve svém bytě má velké obrazy těchto krvežíznivců. A takové lidi živí republika, zatímco mnoho českých lidí je bez zaměstnání*.“[137]

Místní tisk také denuncioval „zrádné“ chování některých Čechů, např. prodej půdy do německých rukou. Rubrika v časopise *Naše menšiny* věnovaná této problematice byla dokonce symbolicky nazývána pranýřem: „*Bohužel musíme zase veřejně na pranýř přibíti nový případ národní zrady. Emanuel Rosa v Suchovršicích prodal louku v Bohuslavicích u Trutnova tamnímu německému továrníkovi Weberovi, ačkoliv byl předem našinci varován*.“[138] Čtenáři byli dokonce vyzýváni k nahlašování takovýchto případů. Podobně byl denunciován předseda pražského *Klubu českých turistů* Pacovský, že v rámci výletu do Krkonoš zavedl svou výpravu do německého hotelu ve Špindlerově Mlýnu. Autor novinové zprávy dodal, že se tento nechoval národně věrně ani v minulosti: „*Snad to není ten p. Pacovský, kterýž se podepsal na Javoru: Baurat Pacovký samt Familie?*“[139] Je zřejmé, že nacionalistické prověřování národní loajality probíhalo i na hřebenech hor.

Oblastí národnostních střetů byly v době před rokem 1918 komunální volby. Jejich nejznámějším případem se staly Jablonec nad Jizerou a Benecko v letech 1896 a 1907. Kvůli nerovnému hlasovacímu právu mohlo většinu v zastupitelstvu

---

[134] Tamtéž.

[135] *V Trautenauer Wochenblattu,* in: Věstník Krkonošský, č. 18, 1913, s. 3.

[136] *Z Vrchlabí,* Trutnovský věstník 7, č. 23, 19. 11. 1908, s. 3.

[137] *Vítkovice u Jilemnice*, Naše menšiny 3, č. 5, 1923, s. 94.

[138] *Na pranýř*, in: Naše menšiny 1, 1920, č. 5 a 6, s. 16.

[139] *Smutné zjevy*, in: Pokrokové Podkrkonoší, č. 21, 23. srpna 1907, s. 3.

změnit i jmenování čestných občanů. Např. před volbami roku 1907 byla takto pojištěna česká většina v Jablonci nad Jizerou, kde proti deseti nejbohatším německým občanům spadajícím do první kurie jmenovalo obecní zastupitelstvo sedm čestných občanů české národnosti pocházejících ze vzdálených obcí, kteří díky svému čestnému občanství spadali do první kurie.[140] Podobným způsobem byla pojištěna i česká většina v Benecku v roce 1900.[141] Zápasy o radnice vedené těmito nestandartními prostředky skončily po roce 1918 zavedením všeobecného a rovného volebního práva i pro komunální volby. Jelikož se v této oblasti nevyskytovala žádná obec s vyrovnanými podíly obou národností, ztratily obecní volby následkem toho svůj konfliktní potenciál. Národnostní menšina v těch obcích, kde byla dostatečně početná, aby mohla získat alespoň jeden mandát, postavila společnou kandidátku, zatímco většinová národnost byla rozdělena do různých politických stran. V těch obcích, kde bylo Čechů tak málo, že neměli šanci na získání ani jednoho mandátu, měli alespoň podle rad tisku hlasovat vlastnoručně vyrobenými lístky s nápisem „*český hlas*“. Národnostně smíšenou kandidátku předkládali pouze komunisté. Komunální volby se opět přiostřily nástupem Sudetoněmecké strany po roce 1935, která v nich začala rychle získávat většinu hlasů. Např. v komunálních volbách na jaře 1938 získala v Trutnově, Vrchlabí i Rokytnici nad Jizerou mezi 70–80 % procenty všech hlasů. Tyto výsledky učinily úvahy, že by se ostatní německé strany zejména sociální demokraté spojili s českou menšinou proti Henleinově straně, irelevantními.

Místem národnostních konfliktů se stávala pochopitelně i sčítání lidu. Sčítání lidu za Rakouska označovali čeští národní aktivisté za nespravedlivé, neboť zjišťovalo pouze tzv. „*obcovací jazyk*“, čímž prý přicházelo české etnikum o mnoho příslušníků, např. českých pracovníků, přicházejících do německých jazykových oblastí, kterým byla připsána němčina jako obcovací řeč, nebo v česko-německých rodinách. České národní jednoty dokonce v rámci sčítání roku 1910 organizovaly v národnostně smíšených obcích šetření vlastní, které se od výsledků oficiálního sčítání lišilo někdy až o desítky procent a jehož výsledky byly publikovány v místním nacionalistickém tisku. Po roce 1918 význam sčítání ještě vzrostl, neboť počty určité národnosti v obci se staly předpokladem k různým národnostním právům, např. pětina dané národnosti v obci jí zaručovala právo podávat žádost ve vlastním jazyce a dostat vněm též odpověď, ovšem německé obce s více než třemi tisíci obyvateli byly povinny odpovídat na podání v českém jazyce taktéž česky, i kdyby v nich nežil ani jeden Čech.[142] Sčítání lidu byla okamžiky vyhrocené

[140] *Volby do obecního zastupitelstva Jablonce nad Jizerou*, in: Trutnovský věstník 7, č. 21, 22. 10. 1908, s. 3.

[141] Josef PANÝR, *Benecko (z mých pamětí),* in: Horské prameny, časopis pro kulturní, sociální a hospodářský život Krkonoš 2, 1945–1946, s. 143–144.

[142] Robert TURKA, *Práva státního jazyka v obcích s německou většinou (oblast Národní jednoty severočeské),* Hradec Králové 1933.

nacionalistické agitace a jejich pravidla předmětem rozhořčených politických bojů. Také formulace „*národnost (mateřský jazyk)*“ zavedená ve sčítání lidu roku 1921 místo kategorie „*obcovací jazyk*“ vyvolávala četné nejasnosti, např. někdo mohl mít mateřské jazyky dva, případně se mohl identifikovat s jiným národem, než byl jeho mateřský jazyk. Skokový nárůst počtu Čechů v pohraničí ve sčítání roku 1921 oproti roku 1910 byl v českém tisku vyhlašován za doklad jejich diskriminace za Rakouska, ovšem v mnoha případech byla jeho vysvětlením, vedle pokračování sociodemografických trendů z minulých desetiletí, změna státního režimu s ní spojená změna pravidel pro sčítání v novém státě. Také nově zavedená možnost přihlásit se k židovské národnosti připravila německé etnikum v Krkonoších o několik stovek osob. Konečně výsledky sčítání ovlivnil i nárůst podílu Čechů mezi sčítacími komisaři.[143]

Větší sebevědomí českých menšin ve městech ve sledovaném regionu po roce 1918 vyvolávalo i jejich snahu pronikat svými festivitami do veřejného prostoru. Příležitostí byly oslavy 28. října nebo Jana Husa, případně přehlídky vojenských jednotek. První akcí tohoto druhu se stal tzv. Český den v Trutnově roku 1920.[144] Od nástupu nacismu v Německu se objevila snaha organizovat česko-německé oslavy 28. října, což mělo zlepšit vztahy mezi oběma národy. Podobně byly organizovány i místní demonstrace proti fašismu po roce 1933, kde byli hlavními pořadateli němečtí sociální demokraté a česká menšina a od roku 1935 se jich zúčastňovali i komunisté. Vzájemný strach a nedůvěru bylo ale obtížné překonat, jak dokládá kauza s nalezeným balíčkem čokolády při *Manifestaci pro Brannost, demokracii a jednotu Československého státu* v Rokytnici nad Jizerou roku 1934, po jejímž požití zemřel vojín československé armády a za pachatele byli automaticky pokládáni němečtí nacionalisté.[145] Do pořádání slavností zasahovaly i nadále státní úřady a čas od času je zakazovaly, zejména z důvodu obavy před eskalací národních konfliktů, ovšem tyto zákazy vzájemnou nevraživost prohlubovaly také. Příkladem takového zákazu bylo úřední zrušení německého táboru lidu na Zvičině v roce 1936. Tuto akci úřady původně povolily a byla zakázána až po intervenci českých spolků, což vzbudilo na německé straně oprávněné rozhořčení.[146] K hlavním sudetoněmeckým vzpomínkovým slavnostem patřily v meziválečné době tryzny za zastřelené českými vojenskými jednotkami během demonstrací v březnu roku 1919. V krkonošském regionu to bylo Hostinné, při

---

[143] Agitace před sčítáním lidu používá vojenskou terminologii. Časopis *Naše menšiny* např. psal v roce 1920: „*Dne 16. února t. r. bude sveden boj, sice nekrvavý, ale bude se v něm rozhodovati o více, než někdy ve skutečné bitvě. Můžeme zde ztratiti tisíce a tisíce Čechů*.“ *Před rozhodnutím! (Čechům ve smíšeném území!)*, in: Naše menšiny 1, č. 4, 1920, s. 1.

[144] *Trutnovské sokolské slavnosti v zrcadle německého tisku*, in: Naše menšiny 1, 1920, č. 9, s. 2–3.

[145] J. JUŘENA, *Soumrak nad českým Podkrkonoším*, s. 34.

[146] Tamtéž, s. 60.

střelbě vojska do davu zahynuly dvě ženy. Německy specifickou akcí byly tzv. *Sprachgrenzewanderungen*, tedy manifestační pochody aktivistů v krojích na jazykovou hranici, kde se zapalovaly hranice.[147]

Události roku 1938 se velmi negativně promítly do návštěvnosti hor. Došlo k několika ozbrojeným střetům mezi českými ozbrojenými silami a henleinovskými bojůvkami a k vypálení několika horských bud. Ačkoli nemáme údaje o české návštěvnosti hor v letech 1937 a 1938, můžeme se domnívat, že došlo k jejímu výraznému poklesu. Do částí pohoří, kde bylo stavěno československé opevnění, byl navíc zakázán vstup. Publikace *Riesengebirgsvereinu* o Krkonoších krátce po připojení Sudet nevyjadřovala pouze nadšení ze sjednocení, ale zdůrazňovala obtížnost a početnost nadcházejících úkolů: Napravení devastace přírody a turistického značení českými vojáky, odstranění různých ohavných bud, určených k prodeji různých suvenýrů a pokrmů, nahrazení pásových turistických značek kosočtvercovými (není jisté, zda byl tento krok během válečných let opravdu realizován).[148] Vrcholové partie byly německou správou vyhlášeny za přírodní rezervaci a byl zakázán pohyb mimo značených cest.[149] Publikace také volala po přilákání nových turistů z Říše, neboť absence pražských návštěvníků zasáhla horská střediska v zimě 1938–1939 velmi citelně. Takovým projektem bylo otevření provizorní silnice mezi Špindlerovým mlýnem a slezským Oberhainem (dnes Przesieka) na jaře 1939, kudy mohla projíždět osobní auta a lehké autobusy.[150] Plány na výstavbu větší komunikace ale během války uskutečněny nebyly a provizorní silnice byla po válce uzavřena.

Krátce po Mnichovu se zdálo, že česko-německé soupeření o Krkonoše, v němž česká strana dosáhla po roce 1918 významných úspěchů, bylo definitivně rozhodnuto ve prospěch strany druhé. Pro národní aktivisty to znamenalo stav hluboké deprese. Vydavatel časopisu *Naše menšiny*, starosta Malých Svatoňovic a továrník k Jindřich M. Vlček tehdy psal o situaci v regionu: „*Jak jsme se radovali z každého nově založeného výboru N. J. S., Sokola nebo jiného spolku. Pravým svátkem nám bylo otevření každé nové české hraničářské školy, Národního domu apod. Největší radost jsme však měli z každého úspěchu hospodářského. Radovali jsme se z každé nově získané chalupy, z každého korce pole, a což když se nám podařilo dostat do českých rukou celé dvory a panství, celé lesní revíry a tovární neb průmyslové podniky… A dnes všechna nadšená, neúnavná a obětavá práce celých desetiletí a tisíců hraničářů a hraničářských pracovníků i našich národních*

---

[147] Dan GAWRECKI, *Spolek Bund der Deutschen a jeho sjezd ve Vrchlabí v roce 1937*, in: Krkonoše – Podkrkonoší 4, 1969, s. 175.

[148] *Bericht,* in: Jahrbuch des Riesengebirgsvereins, 1939/1940, s. 82.

[149] Tamtéž, s. 83.

[150] *Zum ersten Male Kraftwagenverkehr über den Spindlerpass,* Trautenauer Rundschau, 17. 6. 1939, s. 4.

jednot obranných byla nadarmo, dnes všechny její krásné výsledky jsou ty tam."[151] I přes celkově pesimistický tón naznačoval možnost budoucí odplaty. S nadějí na budoucí změnu oplakával ztrátu Krkonoš i již zmíněný M. B. Stýblo: „*Mé Krkonoše, rodné moje hory!/ Mystická Sněžko volající v dál/ kde jsou tvé stráže, střežící tvé bory/ kde hraničář, jenž za vás umíral/ ...A děti vaše, hraničářští bratři/ pro něž se s cizím vaše bila paž/ nechť v nový zítřek, plné víry, patří/ že příjde den, jenž bude zase – náš!*"[152] Klub Českých turistů nejevil po ztrátě pohraničí zájem udržovat turistiku v Krkonoších a doporučoval, „*obrátit* [se] *ke krajům, jež nám zbyly*".[153] Větší pozornost by měli Češi věnovat kopcovitému okolí Vysokého nad Jizerou, jakémusi poslednímu zbytku Krkonoš v jejich rukou. Podle místního tisku bylo Vysoké nad Jizerou v této zimní sezóně opravdu přeplněno.[154] Že český živel z hor zcela nezmizí, naznačovala skutečnost, že v Podkrkonoší byla říší zabrána dvacítka obcí s českou většinou nalézajících se v údolí Jizery od Valteřic po Zlatou Olešnici. Toto území představovalo jeden z největších záborů Čechy osídlených pohraničních oblastí a žilo zde 9111 Čechů a 114 Němců (největší obcí byla Poniklá s 1701 Čechy a 60 Němci). Zabrání tohoto etnicky českého území bylo motivováno potřebou zajištění dopravního propojení Sudetské župy, neboť podél Jizery probíhala jediná silnice z Trutnova do Liberce na území Sudet a německé úřady zde navíc plánovaly vytvořit železniční spojení mezi oběma městy stavbou úseku z Rokytnice nad Jizerou do Kořenova.[155] V odstoupených oblastech se záhy konaly volby do říšského sněmu. Pouhé jedno procento obyvatel v nich hlasovalo proti nacistické kandidátce.[156] Také Češi, kteří zde zůstali, zejména starousedlé rolnické a dělnické obyvatelstvo, volili v naprosté většině říši loajálně. Bezpochyby se zalekli odlišné barvy německých a českých hlasovacích lístků a nechtěli poskytnout záminku říšským úřadům k represím. Např. v téměř ryze české Poniklé hlasovalo pro nacistickou kandidátku 96 % obyvatel.[157]

Lokální diskurz podkrkonošských novin se vyznačoval zoufalou snahou najít alespoň nějaký důvod k optimismu. Jisté naděje vkládali Češi v okupovaném pohraničí do nastolení pořádku příchodem Wehrmachtu, který je v jejich představách měl chránit před zfanatizovanými ordnery: „*Doufejme, že německé vojsko, které si umí rychle zjednati pořádek i za cenu krve, brzy řádění poturčených*

---

[151] Jindřich M. VLČEK, *Sbohem hraničáři*, in: Naše hranice 18, 1938, č. 8–9, s. 130.

[152] Max B. STÝBLO, *Krkonoše*, in: Naše hranice 18, 1938, č. 10–12, s. 1.

[153] *Těžké ztráty ale i možnosti turistiky,* in: Naše hranice 18, 1938, č. 10–12, s. 158.

[154] *Ráj Lyžařů*, Krkonošské obzory, 13. 1. 1939, s. 2.

[155] *Konečná hranice mezi Česko-Slovenskem a Německem*, in: Naše hranice 18, 1938, č. 10–12, s. 149.

[156] *Doplňovací volby do říšského sněmu,* in: Naše hranice 18, 1938, č. 10–12, s. 155.

[157] Zdena JANDUROVÁ, *Poniklá v Hitlerově třetí říši*, in: Pod horami – Zpravodaj obce Poniklá, září–říjen 2008, s. 36.

ordnerů znemožní."[158] Stereotyp Wehrmachtu nastolujícího pořádek se objevil i v českém uznání, že v okupovaných částech začali lidé respektovat silniční předpisy, které jim byly dříve „*španělskou vesnicí*"[159]. Ozývaly se také optimistické hlasy, že Češi v říši nebudou omezováni v otázkách školství či kultury. Věřilo se dokonce v možnost pokračování činnosti Sokola na zabraných územích. Ovšem uzavření všech českých gymnázií na odstoupeném území včetně gymnázia trutnovského tyto naděje zpochybňovalo.

Až do jara 1939 přetrvávaly nerealistické sny o navrácení ztraceného území. Ještě v zimě 1939 čeští obyvatelé Krkonoš a Podkrkonoší doufali v přehodnocení rozhodnutí rozhraničovací komise v horizontu týdnů či měsíců a vyslovovali naděje, že na jaře dojde k teritoriálním změnám, až bude v českých obcích zabraných říší zjištěna zdejšími úřady česká většina obyvatelstva. *Krkonošský obzor* vydávaný v Říši nezabraném Železném Brodě psal, že „*lid je opravdu v zoufalém postavení a čeká na jarní vysvobození*".[160] Další nadějí, ke které se někteří Češi upírali, byly pověsti o plánované autostrádě, Trutnov–Vrchlabí–Tanvald–Liberec, po jejímž vybudování je prý možné očekávat vrácení zabraných českých obcí, které dosud leží podél pojizerské dopravní tepny, ale po vzniku autostrády nebudou mít pro Německo žádnou cenu.[161] Zvláštní kapitolou pomnichovské *kultury porážky* byly diskuse o nových projektech komunikací ve zbytkovém Česko-Slovensku vyžadované změnami hranice, které představovaly ve chvílích všeobecného pesimismu aspoň nějaký cíl, k němuž bylo možno se upnout a zapomenout tak na prožité trauma. Šlo např. o přímé silniční spojení mezi Vysokým nad Jizerou a Jilemnicí nebo o připojení Vysocka na plánovanou dálnici Železný Brod–Praha.[162]

Závěr

Závěrem můžeme konstatovat, že hory jako oblast moderní turistiky představují specifický prostor, kde se sice objevují národnostní konflikty, ale projevují se v jiných formách, než v běžném prostoru jazykově smíšených měst a venkova. Je zřejmé, že to byl symbolický význam Krkonoš jako hradby spojený s jejich

---

[158] *300 marek odměny,* in: Krkonošský obzor, 11. 11. 1938, s. 5. Též: *Výroba veřejného mínění,* Krkonošský obzor, 9. 12. 1938, s. 1.

[159] „*Musíme však obdivovati a hlavně se naučiti jejich organizaci, která si dovede v několika málo dnech zjednati takový pořádek. Naši lidé, pro které byla dříve kázeň na silnicích španělskou vesnicí, nyní se podřizují*." (*Kázeň na Silnici,* in: Krkonošský obzor, 2. 12. 1938, s. 3)

[160] *Smutek na Jilemnicku*, in: Krkonošský obzor, 30. 12. 1938, s. 3. „*Naše víra a naděje nám však říká, že nám bude vrácen ryze český Krkonošský kraj. I kdyby to mělo léta trvat*." (Alois VÁCLAVÍK, *Ztracenému domovu*, in: Krkonošský obzor, 13. 1. 1939, s. 1)

[161] *Zprávy z německého území*, in: Krkonošský obzor, 10. 2. 1939, s. 1.

[162] *Obrázky z Vysocka*, Krkonošský obzor, 13. 1. 1939, s. 2.

turistickou atraktivitou, co motivovalo české národní aktivisty pustit se do nerovného zápasu o získání pozic na tomto území a tento zápas probíhal zároveň se zápasem na blízké česko-německé jazykové hranici. Pokud porovnáváme česko-německé konflikty v horách a podhůří, je zřejmé, že v prvním případě byly úzce spjaty s rozvojem turistiky. Dynamika konfliktů byla ovlivňována i skutečností, že české etnikum vykazovalo v regionu silnější demografický růst, zejména v průmyslovém Turnovsku. Z následující tabulky je patrné, že i přes desetiletí trvající národnostní spory nedošlo do zániku rakouské monarchie k větším změnám v početním poměru obou národností. Ve prospěch českého etnika působily především demografické trendy, zejména v okresech s vysokou mírou industrializace jako bylo Trutnovsko. Jako daleko důležitější než každodenní zápasy se pro prosazování českého nebo německého vlivu v horách a podhůří jeví tzv. velké dějiny: Byl to rok 1918, který způsobil nejvýraznější posun ve prospěch Čechů a s ním spojená identifikace česky mluvícího obyvatelstva s novým státem odrážející se ve sčítáních lidu a podobě mocenské zvraty let 1938 a 1945 znamenaly hluboké zásahy do početních poměrů populací a s nimi spjatých otázek vlivu obou etnik v Krkonoších.

Vývoj podílu české menšiny v Krkonoších a Podkrkonoší (%)

	1880	1890	1900	1910	1921	1930
politický okres Trutnov	18,6	18,2	20,2	22,3	26,4	29,1
politický okres Vrchlabí	3,8	2,1	2,7	3,4	8,4	8,9
politický okres Jilemnice	75,1	75,6	76,2	77,9	79,9	79,9
Čechy	62,8			63,1	66,6	67,1

Zdroj: J. LAUBE, *Naše Podkrkonoší*, s. 44, 46; J. KOŘALKA, *Češi v Habsburské říši a v Evropě 1815–1914*, Praha 1996, s. 140–142.

Z popsaných konfliktů je zřejmé, že v nich byli čeští národní aktivisté dynamičtější silou resp. sílou, která v době existence monarchie více toužila po změně poměrů, zatímco německým národním aktivistům dané poměry v zásadě vyhovovaly. To se nezměnilo ani po roce 1918, kdy čeští národní aktivisté pokračují ve snaze prohloubit své zisky, zatímco němečtí aktivisté setrvávají na spíše obraných pozicích a novou dynamiku získali teprve nástupem Henleinova hnutí. České národní hnutí mělo na rozdíl od národního hnutí německého jasný nacionálně-politický program v ovládnutí Čech a Moravy, z čehož vyplývala snaha získat vliv v historických hranicích země. Oproti tomu německá představa byla defenzivní, zaměřená na uchování průběhu jazykové hranice. Zatímco v případě Čechů máme náznaky o snění o budoucích českých zemí zbavených Němců, v případě německých aktivistů představy českých zemí bez Čechů neexistují.

Srovnání konfliktů před a po roce 1918 ukazuje, že některé jejich typy vykazují kontinuitu a jiné se proměňují. Zatímco před rokem 1914 byly významnou akcí kolektivní výlety do Krkonoš, po roce 1918 podobná myšlenka zastarává a Češi si mohou již dovolit v horách zřizovat své podniky, turistické značení, nebo pamětní desky. Zatímco před rokem 1914 je zvyšování českého vlivu v Krkonoších věcí místních aktivistů, po roce 1918 získávají na svou stranu i státní aparát, který podporuje prosazování jazyka jak úředními nařízeními, tak výstavbou menšinových škol i dalších objektů, např. armádou financovaná výstavba horských chat, tzv. národní domy nebo silnice mající prosazovat posílení proudu českých návštěvníků v horách. Podstatné změny nastávají po roce 1918 v oblasti obecní správy v podhůří, zejména odejmutí ožehavých otázek úřední řeči a školství z pravomoci obcí, které o nich nezřídka rozhodovaly pouze podle zájmu většiny. Byl posílen význam sčítání lidu jako zdroj menšinových práv. Z této změny pochopitelně profitovali spíše Češi, neboť byli častěji v pozici menšiny v německých obcích. Díky příchodu českých úřadů a vojska zmizely během 20. let obavy českých menšin z pouličního násilí ze strany německých nacionalistů poměrně časté po roce 1900 a k jeho návratu začalo docházet až ve druhé polovině 30. let. Zdá se, že ani po roce 1918 nesměřoval do Krkonoš český kapitál a na hospodářském poli přetrvávala německá dominance. Příběh česko-německých Krkonoš je příběhem moderního nacionalizmu, etnické homogenizace a zároveň prosazování se modernity, zejména turismu a masového tisku, vzniku etnicky oddělených občanských společností a pokusů o instrumentalizaci státu v národnostních konfliktech.

Stanislav Holubec

„An der Schlachtlinie“ Die tschechisch-deutschen Kämpfe um das Riesengebirge 1890–1938

Zusammenfassung

Das Riesengebirge war überwiegend von deutscher Bevölkerung besiedelt. Die Deutschen überwogen auch unter den Wanderern und Urlaubern. Doch die Nähe der tschechisch besiedelten Gebirge und die symbolische Bedeutung auf der tschechischen mentalen Karte als höchsten Bergen, die zugleich einen "Wall" darstellen, sowie die Schönheit der hiesigen Natur machten aus ihm das Ziel des Interesses der tschechischen Öffentlichkeit. Deshalb rief das Riesengebirge seit den neunziger Jahren Bestrebungen um die Durchsetzung des tschechischen Einflusses hervor. Diese nationale Agitation zeigte sich in mehreren Bereichen. Vor allem war dies die Darstellung des Riesengebirges in der Wanderliteratur als tschechisches und zu Unrecht germanisiertes Gebirge. Die Entwicklung des Fremdenverkehrs sollte aus dieser Perspektive ein Instrument zur Wiedererlangung des Gebirges sein. Um die Jahrhundertwende richtete sich das tschechische Interesse auf die der tschechischen Besiedlung naheliegenden Teile des Riesengebirges, die für die tschechischen Wanderer interessanter waren. Als Stützpunkte des tschechischen Elements in den Bergen wurden auch die Bergbauden angesehen. Die Förderung ihres Baus oder ihr Übergang in tschechische Nutzung war ein bedeutendes Element der nationalistischen Agitation. Nach 1918 ging es um die Forderung nach tschechischer Bedienung in den Bauden, die Durchsetzung tschechisch-deutscher Wegweiser im gesamten Gebirge, Massenfeste und das Anbringen von Gedenktafeln und die Errichtung von Denkmälern in den Bergen. Die Zeit nach 1918 bedeutete zwar eindeutig eine Stärkung des Einflusses der tschechischen Ethnie im Gebirge, insbesondere in der von den staatlichen Behörden unterstützten Stellung der tschechischen Sprache, während das Vordringen des tschechischen Kapitals zurückblieb. Trotz der sehr intensiven Bemühungen der tschechischen nationalen Aktivisten blieb jedoch bis 1945 der deutsche mehrheitliche Einfluss (Bevölkerung, Kapital, Nationalität der Besucher) im Gebirge erhalten. Die tschechisch-deutschen Konflikte in den Bergen wurden zugleich auch durch die Konflikte in Vorgebirge an der Sprachgrenze und in den Städten mit tschechischer Minderheit verstärkt. Während sich im Gebirge die nationalen Konflikte vor allem im Fremdenverkehr abspielten, waren es im Vorgebirge insbesondere die Streitigkeiten um die sog. tschechischen Minderheitsschulen und nach 1918 deren Expansion in die Gebirgsgebiete, einschließlich der Ortschaften, in denen die tschechische Minderheit sehr zahlenschwach war. Besonders stark waren die Äußerungen des Nationalismus in den Städten am Fuß des Riesengebirges, in Form von geringfügiger Straßengewalt gegen die Symbole der Minderheiten (Minderheitsschulen, sog. Volkshäuser, tschechische Aufschriften), oder gegen Angehörige der Minderheiten persönlich (z.B. Schlägereien in den Wirtschaften, Demonstrationen), beziehungsweise waren Denunziationen wenig loyaler Angehöriger der eigenen Volksgruppe auf den Seiten der Lokalpresse verbreitet. Gelegenheit zu nationalistischen Zusammenstößen boten auch die Gemeindewahlen und Volkszählungen.

Stanislav Holubec

"On the Battlefront" Czech-German conflicts over Krkonoše 1890–1938

Summary

Krkonoše (The Giant Mountains) was settled by a mainly German population. Germans were also dominant amongst visiting tourists. But the mountains' proximity to Czech settlements and their symbolic importance on the Czech mental map as its highest mountains and also a "defensive wall", and the beauty of the countryside there made it a destination of interest to the Czech public. As such, from the 1890s there were endeavours to assert Czech influence there. This nationalist campaign was seen in a number of areas, in particular in the depiction of Krkonoše as a Czech and unfairly Germanised mountain range in tourism literature. In this perspective, the development of tourism was to be a tool for reacquiring the mountains. Around the turn of the century, Czech interest focused on that part of Krkonoše close to Czech settlements, which were for Czech tourists. Mountain chalets were considered the base for the Czech element in the mountains. Support for their construction and their acquisition for Czech usage was an important element of the nationalist campaign. Subsequent to 1918, the focus was on demanding Czech service in the mountain chalets, implementing Czech-German walking signs throughout the mountain range, large celebrations and the positioning of commemorative plaques and monuments in the mountains. Although the period post-1918 was marked by a clear strengthening of the Czech ethnicity's influence in the mountains, especially in the Czech language's status as supported by state authorities, infiltration by Czech capital lagged behind. Despite extensive attempts by Czech national activists, however, the German influence in the mountains (population, capital, nationality of visitors) remained larger. Czech-German conflicts in the mountains were also made greater by conflicts in the foothills at the language border and in towns with a Czech minority. While in the mountains the main area of nationality conflicts was in tourism, in the foothills it mainly involved conflicts over so-called Czech minority schools, and post-1918 their expansion into mountain areas, including villages where there were extremely small numbers of Czechs. Manifestations of nationalism were particularly strong in the towns in the foothills, in the form of minor street skirmishes against minority symbols (minority schools, so-called National Houses, Czech signs), or against the minority population themselves (e.g. bar skirmishes, demonstrations) or insufficiently loyal members of their own ethnicity in society being denounced in the local press. Local elections and censuses were also occasions for nationalist conflict.

MODERNÍ DĚJINY **MODERN HISTORY**
Roč. 25, 2017, č. 2, s. 39–62 Vol. 25, 2017, No. 2, p. 39–62

Ivana Kolářová – Ondřej Kolář – Martin Lokaj

Důstojnický sbor československého četnictva – sociohistorická sonda

Officer Corps of Czechoslovak Gendarmerie – A Sociohistorical Study

The study focuses on members of Czechoslovak Gendarmerie officer corps. Their social backround, education and careers are examined, as well as the impact of personal and familial ties on the officers careers. Due to a lack of statistical data, the main trends are illustrated using particular cases.

Keywords: History, 20th Century, Czechoslovakia, Police History, Gendarmerie, Officer Corps

Problematika československého četnictva se v posledních dvou desetiletích těší značnému badatelskému zájmu, který je však zacílen především na úroveň regionů,[1] případně na otázku výzbroje a výstroje.[2] Poněkud stranou pozornosti se dostává otázka personální skladby bezpečnostního sboru – v tomto ohledu bylo

[1] Srov. např. Petr KLINOVSKÝ, *Četnictvo a Stráž obrany státu na Děčínsku v letech 1935–1938*, Ústí nad Labem 2010. (Rigorózní práce Univerzity Jana Evangelisty Purkyně); Pavel ZÁLEŠÁK, *Četnictvo v okrese Hodonín v letech 1938–1939*, Brno 2013 (Bakalářská práce Masarykovy univerzity v Brně).

[2] Miroslav SPURNÝ, *e dne v noci od e ákon íku o icist a četníci v česk c e íc do roku 1945,* Olomouc 2013.

reflektováno především hledisko národnostní,[3] sociální skladba zatím zůstává blíže neprobádána. Tato studie neusiluje o komplexní zaplnění zmíněné mezery. Předmětem našeho výzkumu je užší kategorie, tedy četničtí důstojníci.[4] Problematiku mužstva protentokrát ponecháváme stranou.[5]

Inspiračním zdrojem předkládané stati je monografie Istvána Deáka o rakouském a rakousko-uherském důstojnickém sboru v letech 1848–1914.[6] Zatímco Deák svůj výzkum podepřel statistickým vytěžením vybraných ročníků absolventů vojenských akademií, naše studie je s ohledem na níže naznačený stav archivní základny a specifičnost systému přijímání důstojníků k četnictvu odkázána na méně ucelený vzorek. Podrobně se zaměříme na osobnosti generálních velitelů četnictva a dále využijeme spíše ilustrativní poznatky týkající se konkrétních regionů a osob, k nimž se podařilo shromáždit bližší údaje. Předmětem našeho zájmu bude rodinné zázemí, vzdělání a průběh kariéry vybraných jedinců s cílem postihnout hlavní trendy ve skladbě důstojnického sboru četnictva.

Pramennou základnu tvoří především osobní složky důstojníků uložené v Národním archivu ve fondu Generální velitel četnictva. Tyto materiály, shromážděné v 86 kartonech, obsahují základní údaje o původu důstojníků a průběhu jejich služby, často jsou také doplněny stručnými ročními hodnoceními vlastností daného důstojníka z pera nadřízených. Problém představuje neucelená dochovanost těchto spisů u důstojníků, zejména u těch, kteří odešli z aktivní služby do poloviny 20. let, a také postupně se vyvíjející podoba formulářů, v jejímž důsledku nelze ke všem jedincům zjistit stejné typy údajů.[7] Pokus o celkové statistické vyhodnocení by tak

---

[3] Martin KLEČACKÝ, *Ře v atí rakousk o četnictva českos ovensk státe 1918–1919*, Praha 2010 (Diplomová práce Univerzity Karlovy v Praze); Ondřej KOLÁŘ, *Ně ci v řadác č eskos ovensk o četnictva v etec 1918 –1939*, in: J. Tauchen (vyd.), Češi a Němci v meziválečném Československu, Brno 2013, s. 144–156.

[4] Četnickým důstojníkům je dosud věnováno několik biografických studií: Radek GALAŠ, *Generá Josef Ježek – Se na te se, r osí* , in: Almanach příspěvků III. konference policejních historiků, Praha 2008, s. 297–320; *Generá aj or ác av Ře áč – četnick důstojníke monarchie do republiky*, in: R. Galaš (vyd.), Almanach příspěvků VII. konference policejních historiků. Praha 2012 (vydáno pouze elektronicky); O. KOLÁŘ, *Generá četnictva Josef Šustr*, in: R. Galaš (vyd.), Almanach příspěvků VIII. konference policejních historiků. Praha 2013. (vydáno pouze elektronicky); Ivana BARTEČKOVÁ, *Kare yčíta v če e Ze sk o četnick o v e ite ství ro S e sk o*, in: Tamtéž.

[5] Zásadními prameny pro studium skladby mužstva jsou osobní karty četníků a také žádosti o přijetí k četnictvu. Oba typy dokumentů byly archivovány u zemských četnických velitelství, systematicky dochovány jsou zejména ve fondu Zemského četnického velitelství Praha v Národním archivu.

[6] István DEÁK, *Beyond nationalism: a social and political history of the Habsburg officer corps, 1848–1918*, New York 1990.

[7] V rakousko-uherském období byla základem tzv. konduitní listina, z níž potom vycházely i kvalifikační listiny československého četnictva. Výraznější úpravu přinesl ministerský

byl nutně zkreslující. K řadě osob se dochovaly také personální složky ve fondu Ministerstva vnitra ČSR (dále jen MV), které zpravidla obsahují zejména agendu spojenou s povyšováním, převelováním a ubytováním, někdy také pozůstalostní záležitosti. Z daných dokumentů lze nezřídka vytěžit řadu poznatků o osobním životě konkrétních důstojníků a jejich rodin. Spíše nahodile lze čerpat informace z běžné agendy jednotlivých instancí četnické hierarchie, především z fondů zemských četnických velitelství a generálního velitele četnictva. Zde může badatel najít příležitostné zprávy o vyznamenání, povýšení, přeložení či kázeňském potrestání hledaného jednotlivce, obsáhlost těchto zpráv je však značně nevyvážená.

Údaje o rodinných poměrech důstojníků lze doplnit z pramenů spojených s evidencí obyvatelstva. Nejpřínosnější se v tomto směru ukazují matriky narozených prozrazující především informace o rodičích a sourozencích. Matriky zemřelých z relevantního období jsou dosud vesměs badatelsky nepřístupné. Problematické je pak zejména zjišťování podrobností o manželkách a dětech důstojníků, jelikož místo sňatku a narození potomků mnohdy není známo. Kvalifikační listiny udávají pouze, je-li dotyčný ženatý a má-li nezletilé potomky. Předpoklad, že místo důstojníkova sňatku či narození jeho dítěte může být shodné s místem služebního zařazení, se zdaleka ne vždy potvrzuje. Ani pobytové přihlášky či sčítací operáty mnohdy nepřinášejí kýžené údaje, jelikož řada důstojníků byla kvůli častému přemisťování nucena bydlet odděleně od rodin.

Dále se lze opřít o zprávy z tisku a také o dobovou beletrii, především o román Karla Picky *Vzpoura* z roku 1938,[8] který mimo jiné popisuje činnost četnictva v Praze v době říjnového převratu 1918, a satirickou povídku *Sou rak četnictva* z roku 1921. Zatímco první z uvedených publikací usiluje o relativně realistický (byť ideově podmíněný) popis dění a jejími aktéry jsou mnohé skutečné historické postavy, druhá používá pozměněná, leč srovnáním s prameny identifikovatelná, jména četnických důstojníků.[9] V několika výjimečných případech mohly být využity rovněž osobní pozůstalosti. S ohledem na dostupnost materiálů, jež jsou pro oblast Slovenska a Podkarpatské Rusi dochované značně torzovitě, jsou v textu použity hlavně ilustrační případy z českých zemí.

Důstojníci četnictva – úvod do problematiky

Důstojnický sbor československého četnictva se dělil na důstojníky výkonné a správní. Výkonnými důstojníky byli především okresní velitelé (v sídlech poli-

---

výnos z července 1928 (Srov. *ě stník četnictva státu českos ovensk o* , roč. 10, č. 9, Praha 1928, s. 48). Z rozmezí let 1919–1926 jsou částečně dochovány tzv. záznamy o způsobilosti hodnotné především díky slovnímu hodnocení, jež obsahují.

[8] Karel PICKA, *Vzpoura: Historick ro án e života četníků*, Praha 1938.

[9] O. KOLÁŘ, *„Sou rak četnictva" – iterární ra e n k i storii be e čnostní s užby v mezivá ečn Če skos ovensku*, Historica olomucensia 46, Olomouc 2014, s. 169–178.

tických okresů), případně velitelé specializovaných útvarů (pátracích stanic, pohotovostních oddílů). Jak napovídá označení funkce, od výkonných důstojníků se očekávala aktivní participace na služebních zákrocích. Oproti tomu úkoly správních důstojníků zahrnovaly především administrativní a organizační úkony, k nimž patřily i inspekční cesty na podřízená pracoviště. Výkonní důstojníci obvykle dosahovali nejvýše hodnosti kapitána, další povýšení s sebou většinou neslo přechod do kategorie správních důstojníků. Sem patřili velitelé oddělení, exponovaní správní důstojníci (v letech 1921–1929), zemští velitelé a generální velitel, případně náměstci těchto velitelů.

Svébytné, dosud nepříliš probádané, kategorie tvořili justiční, zdravotní a účetní důstojníci. Těm se s ohledem na jejich specifičnost budeme věnovat pouze okrajově. Unikátní postavení měli správní důstojníci zařazení k 13. oddělení MV, kteří byli vyňati z kázeňské pravomoci generálního velitele a jakožto spolutvůrci výnosů a nařízení ministerstva byli v řadě ohledů de facto nadřízeni služebně starším a hodnostně vyšším důstojníkům.[10]

Důstojníkem četnictva se muž mohl stát buď přeřazením z armády či zeměbrany v důstojnické hodnosti (obvykle z pozice poručíka do funkce okresního velitele), nebo vypracováním se v rámci četnického sboru. Druhá z cest byla zpravidla zdlouhavější a takováto kariéra obvykle končila pozicí okresního velitele. Na funkce zemských a generálních velitelů dosáhli převážně bývalí armádní důstojníci, jak ukážeme níže.

Zastavme se u počtu četnických důstojníků. V roce 1929 byl stav správních důstojníků následující.[11]

Hodnost	**Počet**
Generálové	4
Plukovníci	5
Podplukovníci	12
Majoři	16
Štábní kapitáni	36
Kapitáni	60
Nadporučíci	3
Poručíci	1

U výkonných důstojníků vypadala situace takto:

Hodnost	**Počet**
Štábní kapitáni	108
Nadporučíci	88
Poručíci	64

[10] R. GALAŠ, *Seznamte se*, s. 301–302.

[11] *Ka endář českos ovensk o č etnictva 1929*, Kroměříž 1929, s. 38–56.

Nízký počet správních nadporučíků a poručíků je dán tím, že funkce správních důstojníků byly přednostně vyhrazeny držitelům vyšších hodností. V případě výkonných důstojníků je zdánlivě překvapivá klesající tendence – ta však vyplývá z faktu, že důstojník mohl být dle odsloužených let opakovaně povyšován, přičemž ale zůstával stále na stejné pozici (obvykle okresního velitele), dokud se pro ně neuvolnilo místo na vyšších příčkách hierarchie. Mimo představitelů dvou základních kategorií byli ve stejném roce evidováni tři důstojníci zdravotní služby, dva důstojníci justiční služby (jeden u MV a druhý u úřadu generálního velitele), čtyři důstojníci intendantstva (všichni u MV), 73 důstojníků účetní služby (převážně přidělených na jednotlivá oddělení) a 20 důstojníků účetní kontroly (u MV).

Uvedené počty se přinejmenším od roku 1924, kdy došlo k restrikci stavů četnictva, měnily jen nevýrazně. K drobnému nárůstu docházelo zejména mezi generály a plukovníky v souvislosti s dlouhodobou snahou MV o obsazování míst zemských velitelů důstojníky s generálskými hodnostmi. V prvních meziválečných letech byl jediným generálem generální velitel četnictva, zemským velitelem se výjimečně mohl stát i major. To však vycházelo z nedostatku odborně a jazykově kvalifikovaných důstojníků po státním převratu.

Způsob povyšování se samozřejmě odvíjel od množství systematizovaných míst a služebního pořadí. Výjimky byly poměrně vzácné. Jako příklad můžeme uvést Karla Vyčítala, který byl během čtrnáctiměsíční služby na postu zemského velitele ve Slezsku povýšen hned dvakrát. Důvodem byla patrně snaha zajistit Vyčítalovi, který do Slezska přišel jako major a ve funkci se značně osvědčil, hodnost odpovídající jeho exponovanému služebnímu zařazení a tím i odpovídající prestiž a respekt v očích veřejnosti. V daném případě mohlo hrát roli i úsilí o posílení postavení Vyčítala coby reprezentanta státní moci v národnostně i sociálně nestabilním regionu.[12] Dalším příkladem důstojníka povýšeného mimo služební pořadí je Josef Ježek, jeden z exponentů 13. oddělení MV a průkopníka prosazování moderních kriminalistických disciplín u četnictva. V jeho případě mimořádné povýšení vyvolalo jistou averzi mezi důstojnickým sborem.[13]

Rodinný a etnický původ

Povolání četnického důstojníka vyžadovalo jistý společenský rozhled a schopnost reprezentativního vystupování. K osvojení těchto vlastností měli přirozeně lepší předpoklady ti muži, jimž jejich rodiny dokázaly zajistit kvalitní vzdělání a případně též konexe. Nepřekvapí proto, že zejména mezi vyššími důstojníky nacházíme především reprezentanty středních a vyšších vrstev. Kvalifikační listiny bohužel neobsahují údaje o rodičích důstojníků, proto jsme odkázáni na údaje z matrik a dalších, často spíše nahodilých, zdrojů.

---

[12] I. BARTEČKOVÁ, *Kare y číta*

[13] R. GALAŠ, *Seznamte se*, s. 304.

Zaměřme se nyní na příklady generálních velitelů četnictva, jichž se v meziválečném období vystřídalo celkem pět. První z nich, Václav Řezáč (1859–1945) byl synem statkáře z Hrdlořez.[14] O mládí jeho nástupce Jana Mrázka víme minimum, vyjma data a místa narození 27. prosince 1864 ve Stařečce u Třebíče.[15] Karel Vyčítal (1872–1952) pocházel z Turnova, kde jeho otec vlastnil dům. Bratr studoval malířství ve Vídni a sestra se provdala za cukrovarského úředníka, z čehož lze usuzovat na středostavovský charakter rodiny.[16] Vyčítalův následovník Bohuslav Knobloch (narozen 1874) byl synem poděbradského kožešníka a měšťana.[17] Důstojníkem četnictva se stal i Knoblochův mladší bratr Josef František. Děd bratrů Knoblochových Emanuel byl policejním úředníkem.[18] Otec posledního meziválečného četnického velitele Josefa Šustra (1878–1954) vlastnil grunt v Daminěvsi na Mělnicku, děd se živil jako hostinský.[19]

Jmenovaní tedy vesměs pocházeli ze středostavovských venkovských či maloměstských rodin. Podobný trend můžeme pozorovat rovněž u dalších vyšších důstojníků. Kupříkladu podplukovník Fridolín Stuchlík (1873–1939) pocházel z rodiny malorolníka v Hrabyni,[20] podplukovník Josef Woitsch byl synem železničního zřízence.[21] Nezřídka šlo také o potomky policistů či vojáků z povolání. Např. otec Karla Dominika Koppera (nar. 1894), dlouholetého okresního velitele v Aši, pracoval jako strážník na Žižkově.[22] V rodině Roberta Váni popraveného nacisty ve Vratislavi (Breslau, dnes Wroclaw) sloužili u četnictva čtyři sourozenci, z toho dva v důstojnických hodnostech. Další bratr byl příslušníkem finanční stráže. Strýc i bratranec generála Josefa Karla Augustina Hammera (1874–1950) byli armádními důstojníky. Otec byl okresním tajemníkem a matka dcerou purkmistra.[23]

---

[14] M. KLEČACKÝ, *Generá ajor ác av Ře áč*

[15] Moravský zemský archiv Brno (MZA), matrika narozených římskokatolické farnosti Třebíč (Sv. Martin), 1861–1878. Kvalifikační listina udává jako rodiště Třebíč.

[16] Za poskytnutí informace děkujeme pracovníkům Muzea Českého ráje v Turnově.

[17] Státní oblastní archiv Praha (SOA Praha), matrika narozených římskokatolické farnosti Poděbrady, 1858–1879, f. 460–461.

[18] Tamtéž, f. 373–374.

[19] SOA Praha, matrika narozených římskokatolické farnosti Cítov, f. 154–155.

[20] I. BARTEČKOVÁ – O. KOLÁŘ, *Frido ín Stuc ík – raby ňsk rodák a od ukov ník četnictva*, Vlastivědné listy Slezska a Severní Moravy 39, Opava 2013, s. 21–23.

[21] I. KOLÁŘOVÁ, *Četnick důstojník e i onarc ií a re ub i kou – kauza Josefa Woitsche*, in: Studia Iuvenilia – Studentské historické sešity, Ostrava 2016, s. 167–186.

[22] Národní archiv (NA), Policejní ředitelství I, konskripce, karton 288, obraz 264. Dostupné online na: http://digi.nacr.cz/prihlasky2/?action=link&ref=czarch:CZ-100000010:874&karton=288&folium=264 (ověřeno 20. 6. 2016)

[23] SOA Plzeň, matrika narozených římskokatolické farnosti Blatná 1860–1878, f. 261–262; Pavel Kreisinger, *Životní osudy ravodajsk o důstojníka k gšt Jana Krčka*, Brno 2009,

V případě mladší generace důstojníků narozených kolem přelomu století často narážíme na nepřístupnost matrik, nicméně s ohledem na doložené gymnaziální či vysokoškolské vzdělání řady jednotlivců (viz dále) lze taktéž usuzovat na převládající původ z úřednického, živnostnického a statkářského prostředí. Není bez zajímavosti, že muži, kteří se v řadách četnictva vypracovali „od píky" jako Karel Kopper či Fridolín Stuchlík, často pocházeli ze skromnějších poměrů než kariérní armádní, resp. zeměbranečtí důstojníci převzatí k četnictvu.

Důležitým faktem je, že dle kvalifikačních listin jednoznačně dominovaly osoby římskokatolického vyznání. V podmínkách rakousko-uherských ozbrojených sil byla deklarovaná příslušnost k této konfesi jistě kariérní výhodou, nicméně posoudit míru reálného náboženského cítění důstojníků je bez pramenů osobní povahy, které máme k dispozici jen u několika jednotlivců, prakticky nemožné. Z úředních záznamů jsou doloženy výroky generála Aloise Jirky namířené proti ateistům, tento případ je však poměrně ojedinělý.[24] Zprávy z tisku dokládají účast Josefa Šustra na katolických slavnostech,[25] samotná přítomnost důstojníka na takovéto události však může být záležitostí ryze společenskou. Spíše vlažný přístup k náboženství měl patrně generál Karel Vyčítal, který byl křtěn jako římský katolík, jeho pohřeb v prosinci 1952 se však konal v kostele československé církve.[26] Pozoruhodný je také případ justičního důstojníka Josefa Hafnera, který kolonku „náboženství" v kvalifikačních listinách opakovaně ponechával nevyplněnou, což snad může vypovídat o jisté konfesní indiferenci.[27]

O národnostní skladbě důstojnického sboru nemáme k dispozici dostačující záznamy. Dochovaly se souhrnnější statistické údaje o národnostní skladbě četnictva z roku 1937 – tehdy 3 % početního stavu tvořili Němci (obdobně tomu bylo u vojáků z povolání),[28] podíl ostatních menšin byl zanedbatelný. Čechy a Slováky statistika neodlišovala.[29] Navzdory torzovitosti pramenů je zjevné, že otázka důstojníků nečeského (přirozeně především německého) původu ve sboru rezonovala především v prvních popřevratových letech, kdy řada německy hovořících rakousko-

---

(Bakalářská práce Masarykovy univerzity v Brně), s. 7.

[24] NA fond Generální velitel četnictva (GVČ), kart. 6.

[25] NA, GVČ, kart. 22.

[26] Úmrtní oznámení Karla Vyčítala, 1952, soukromá pozůstalost, kopie v držení autorů.

[27] NA, GVČ, kart. 114. Před rokem 1918 však Hafner v souladu s běžnou rakousko-uherskou praxí uváděl římskokatolickou víru.

[28] Blíže k postavení Němců v československé armádě srov. Marie KOLDINSKÁ – Ivan ŠEDIVÝ, *á k a a ar áda v česk c dějinác socio ist orick črty*, Praha 2008; Martin ZÜCKERT, *Zwisc e n Nationsidee und staat ic e r Rea ität die tsc e c os owakisc e Ar e e und i re Nat iona itäten o i tik 1918–1938*, München 2006.

[29] O. KOLÁŘ, *Ně c i*, s. 144–145.

uherských četnických důstojníků z českých zemí žádala o přijetí k československému četnictvu. Tehdejší situaci ilustruje tabulka.[30]

ZČV pro	Počet mužstva podle národnosti						
	české	německé	polské	slovenské	maďarské	rumunské	rusínské
Čechy	2 865	850					
Moravu	1 249	353	1				
Slezsko	344	429	19				1
Slovensko	2 264	8		220	1	1	

Četnická služba byla jedním z mála oborů státní správy, kde rakousko-uherské orgány usilovaly o dodržení proporčního zastoupení zaměstnanců dle národnostního klíče zhruba odpovídajícího národnostní skladbě obyvatelstva daného regionu. Zejména v pohraničních okresech českých zemí tak převažovali četníci německé národnosti.[31] (Z četníků maďarské a polské národnosti ČSR převzala naprosté minimum, maďarští četníci se ze Slovenska a Podkarpatské Rusi během let 1918 a 1919 téměř kompletně evakuovali.) Ti, kteří se během dramatických událostí podzimu 1918 rozhodli pro loajalitu k Československu, měli šanci na přijetí do služeb republiky.[32] V hektických poválečných poměrech se tito muži v některých regionech stávali nepostradatelnými.

Příkladem může být velitel oddělení v Chebu nadporučík Franz Schwan. Ten se narodil roku 1869, v roce 1893 po tříleté vojenské službě nastoupil k četnictvu. Podle hodnocení nadřízených Schwan konal *„vše ožn , by s rávn vykonávání s užby by o u ožněno a věnova se řes sv okroči stáří s ve kou í í studiu česk řeči“* Po složení zkoušky ze státního jazyka byl v květnu 1921 navržen k povýšení na kapitána.[33] Ve funkci jej později nahradil další Němec Alfred Nowak, na jehož místo však zakrátko nastoupil legionář Karel František Borský.[34] Mezi okresními veliteli podřízenými chebskému oddělení v letech 1918–1920 nacházíme také Němce Josefa Günzela, několikrát vyšetřovaného pro údajné prorakouské smýšlení.[35]

Pro porozumění personální politice popřevratového období je potřeba srovnat naznačené poměry v etnicky německém pohraničí se situací v národnostně smíše-

---

[30] M. KLEČACKÝ, *ř ev etí rakousk o č etnictva*, s. 67.

[31] M. KLEČACKÝ, *Generá ajor ác av Ře áč*; O. KOLÁŘ, *Státní ořádk ov s ožky na Chebsku v době r vní Českos ovensk re ub i ky*, Praha 2016, s. 49–58.

[32] M. KLEČACKÝ, *ř ev etí*, s. 55–59; I. BARTEČKOVÁ, *Činnost Ze sk o četnick o ve iteství v Slezsku v letech 1918–1928*, Olomouc 2013 (Diplomová práce Univerzity Palackého v Olomouci), s. 31–34.

[33] NA, GVČ, kart. 90.

[34] NA, GVČ, kart. 103.

[35] NA, fond Zemské četnické velitelství Praha (ZČV), kart. 283, sign. 1934/18.

ných územích. Jako modelový region jsme s ohledem na dochovanost archivních materiálů zvolili oblast moravsko-slezského pomezí. Zde zemský velitel ve Slezsku Karel Vyčítal během let 1918 a 1919 hodnotil důstojníky německé národnosti jako neupotřebitelné kvůli neznalosti češtiny.[36] Velitel oddělení v Polské (od listopadu 1919 Slezské) Ostravě major Josef Woitsch (původem ze smíšené rodiny) byl v důsledku neprokázaných obvinění z perzekuce místních Čechů v době stanného práva let 1914–1915 přeložen na Podkarpatskou Rus.[37] Zajímavý je postup kapitána Georga Steinböcka, který z rodinných a jazykových důvodů žádal o přeložení na Chebsko.

Steinböckův případ dokládá víru některých důstojníků, že i v ČSR bude možno vystačit s němčinou. V prvních meziválečných letech tento předpoklad ostatně nebyl daleko od pravdy. Jak jsme ukázali na příkladu Chebska, v oblastech s německým osídlením četnická správa, potýkající se s nedostatkem personálu, v té době vcelku tolerovala důstojníky s nedostatečnou jazykovou kvalifikací a dokonce s pochybnou loajalitou k republice. V regionech s větším podílem českého obyvatelstva však panoval silnější společenský tlak na „národní očistu" v důstojnickém sboru, což se projevilo např. v tiskové kampani proti Woitschovi. I zde se však někteří důstojníci německého původu mohli úspěšně prosadit, tak jako velitel oddělení v Moravské Ostravě a přidělenec u plebiscitní komise na Těšínsku podplukovník Adolf Bauer.[38]

Generální velitel a MV od počátku usilovali o to, aby byli četníci německé národnosti rozmělněni ve vnitrozemí a aby stanice v pohraničí byly doplněny Čechy. Tím mělo být zamezeno vytváření podhoubí pro případné iredentistické snahy a zároveň měla být německým četníkům dána možnost snáze si osvojit znalost češtiny. V tomto duchu také vyznívá reakce generálního velitele Václava Řezáče na Steinböckovu žádost o přeložení: *„Ostatně jest ve v astní áj u ryt istra Steinböcka, aby edě co ožno nejdříve osvojiti si ja yk česk , k če už á v O avě větší ří ežitost než i v Chebu."*[39] S obdobným zdůvodněním ZČV pro Slezsko v roce 1921 odmítlo žádost nadporučíka Franze Herforta o přeložení z Frýdku do Krnova.[40] Praxe zařazování německých důstojníků do českých či smíšených oblastí však, jak dokládá Nowakovo přidělení do Chebu, neplatila univerzálně.

Příchod německých četníků a zejména pak důstojníků do většinově českých měst pochopitelně mohl narazit na jistou nevoli, čehož si byli vědomi i vedoucí

---

[36] NA, GVČ, kart. 2, sign. 326 dův/19.

[37] I. KOLÁŘOVÁ, *Četnick důstojník*, s. 185–186.

[38] I. BARTEČKOVÁ, *Činnost*, s. 92; NA, fond Ministerstvo vnitra – stará registratura (MV-SR), kart. 6125, sign. 12964.

[39] NA, GVČ, kart. 47, sign. 734/19 a 579/19.

[40] NA, GVČ, kart. 48, sign. 2375/19.

představitelé sboru. Zvažovalo se přednostní zařazování Němců na služebny na Slovensku, nakonec však otázka systematizace služebních míst dle národností nebyla koncepčně vyřešena.[41] Místo toho ji vyřešil postupný odliv německého mužstva i důstojníků během první poloviny 20. let v důsledku penzionování či nesplnění jazykové zkoušky. K urychlení tohoto procesu přispěly i restrikce početních stavů četnictva roku 1924.

Od poloviny 20. let se tak důstojnický sbor stal zdánlivě národnostně heterogenním, tedy etnicky „československým". Přesné počty Slováků nelze z pramenů četnické provenience jednoznačně zjistit, jelikož údaj o místě narození v kvalifikační listině (je-li dochována) nemusí korespondovat s národností. Přesto lze vyslovit předpoklad, že důstojnické hodnosti u četnictva dosáhly řádově desítky Slováků. Absentující statistiky pro důstojnický sbor nám může částečně nahradit výše citovaný přehled stavu mužstva z konce roku 1919, v němž jsou navzdory oficiálnímu dobovému čechoslovakismu Češi a Slováci uváděni odděleně. Údaje o etnicitě je však obecně potřeba brát s jistou rezervou, jelikož někteří důstojníci prokázali v oblasti národnostní sebeidentifikace značnou flexibilitu.

Vzdělání

Vzdělání bylo nesporně kritériem, jež mohlo výrazně ovlivnit průběh důstojníkovy kariéry. Mezi vyššími důstojníky četnictva převažovali absolventi gymnázií, mnozí však měli i další vzdělání. Pozdější generálové Mrázek a Knobloch navštěvovali učitelské ústavy, Karel Vyčítal z gymnázia přešel na obchodní školu. Ačkoliv vyššího vzdělání patrně nedosáhl, některé citace z jeho rozkazů z doby, kdy stál v čele četnictva, dokládají intenzivní samostudium a značný rozhled.[42] Rudolf Mládek (narozen 1876), jenž dosáhl hodnosti plukovníka, měl průpravu z Vyššího hospodářského ústavu v Táboře. Bratr Bohuslava Knoblocha Josef navštěvoval Vysokou školu technickou v Praze. Josef Hammer absolvoval čtyři semestry právnické fakulty. Jako mimořádný posluchač docházel na právnické semináře pražské německé univerzity také Bohuslav Knobloch. O vysokoškolském studiu práv v průběhu kariéry uvažoval i Josef Šustr, jinak absolvent gymnázia v Roudnici nad Labem.[43]

V průběhu služby v armádě mnozí pozdější četničtí důstojníci navštěvovali kadetní školy či různé specializované armádní kurzy. Například Josef Hammer

---

[41] NA, GVČ, kart. 52, sign. 3588/20.

[42] Vyčítal v některých textech např. odkazoval na Masarykovy filozofické spisy, ale také na poznatky o způsobu vedení moderní guerrilové války v městském prostředí, z čehož lze usuzovat na jeho hlubší zájem o nepokoje v Irsku a Horním Slezsku na počátku 20. let. I. KOLÁŘOVÁ, *rofesní drá a g enerá a českos ovensk o četnictva Kar a yčíta a***,** in: České, slovenské a československé dějiny XI., Hradec Králové 2017, s. 247–257.

[43] MV-SR, kart. 1405.

roku 1914 zúročil své nedokončené právnické vzdělání absolvováním kurzu pro soudní důstojníky ve Vídni.[44] Přechod k četnictvu pak byl spojen se složením četnické odborné zkoušky,[45] později si důstojníci mohli zvýšit kvalifikaci formou různých specializovaných kurzů. Od poloviny 20. let někteří, jako Rudolf Mládek, docházeli na kriminologické semináře Univerzity Karlovy.[46]

U starší generace narozené vesměs v 70. letech 19. století, z níž se převážně rekrutovali generální a zemští velitelé, tedy převažovalo gymnaziální a právnické vzdělání. Patrná je snaha o průběžné sebevzdělávání spojené s kariérním postupem. Mladší důstojníci, zejména legionáři, představovali pestřejší vzorek. Například Eduard Šubčík se před první světovou válkou zabýval farmacií a teologií, Václav Uhlíř byl architektem.

Pochopitelně je třeba mít na zřeteli rozdíl mezi důstojníky převzatými z armády či zeměbrany a důstojníky vzešlými z četnického mužstva. Mezi posledně jmenovanými najdeme zástupce poměrně různorodých profesí, především rolnických a řemeslnických. Jen málokteří měli kvalitnější vzdělání, jako např. Fridolín Stuchlík, absolvent opavského gymnázia. I ten však původně pracoval jako strojní zámečník.[47] Vedle rolníků a řemeslníků příležitostně najdeme také osoby umělecky založené. K těm patřil okresní četnický velitel v Aši a později Novém Bydžově Karel Kopper, dříve příslušník plukovní kapely rakousko-uherského pěšího pluku 73.[48] Hudebníkem byl shodou okolností i jeden z Kopperových předchůdců ve funkci Josef Günzel.[49]

Pozornost zasluhuje případ Augustina Jančíka, civilní profesí učitele. Ten byl (patrně jako záložní důstojník) během první světové války přidělen k četnictvu v postavení tzv. náhradního četníka. Ačkoliv po vzniku republiky panovala snaha, aby se čeští učitelé nasazení v ozbrojených silách co nejdříve vrátili ke své původní práci, v případě Jančíka si ZČV pro Slezsko vymínilo odklad s poukazem na nedostatek jazykově a odborně způsobilých důstojníků.[50] Jako učitel před první světovou válkou působil také pozdější legionář a velitel četnického oddělení v Moravské Ostravě Antonín Simper.[51]

---

[44] NA, GVČ, kart. 114.

[45] Srov. Miroslav SUCHÝ, *Historie v dě áv ání u četnictva a o i cie Českos ovensk republiky*, Brno 2008. (Bakalářská diplomová práce Masarykovy univerzity v Brně).

[46] NA, GVČ, kart. 141.

[47] I. BARTEČKOVÁ – O. KOLÁŘ, *Frido ín Stuc í k*, s. 21.

[48] NA, GVČ, kart. 129.

[49] NA, GVČ, kart. 113.

[50] NA, GVČ, kart. 46, sign. 485/19.

[51] NA, f. GVČ, kart. č. 15, sign. 168; MV-SR, kart. č. 6135, sign. 12982.

Mimo údajů o absolvování škol a kurzů se z kvalifikačních listin můžeme dozvědět o dalších znalostech a dovednostech četnických důstojníků. Nepřekvapí, že většina ovládala němčinu, z dalších řečí se pak nejčastěji objevují jazyky jihoslovanské a další jazyky používané v Rakousko-Uhersku. Ty však důstojníci mnohdy ovládali pouze slovem, nikoliv písmem, jelikož ve službě pochopitelně přicházeli do styku především s hovorovým jazykem. Z ostatních řečí pak dominovala francouzština, rozšířená především u mladších důstojníků.

Z dalších dovedností důstojníci starší generace díky dřívější službě v rakousko-uherské armádě běžně ovládali jízdu na koni, mezi mladšími bychom našli cyklisty a lyžaře, ale též například radiotelegrafisty. Z poměrně monolitní starší garnitury vybočoval aktivní sportovec Josef Šustr, který se i věnoval jízdě na kole, lyžování a plavání.[52] Méně obvyklými zájmy se vyznačoval rovněž generál justiční služby četnictva Josef Hafner, *„ ěvák, ous ista, vio inista a kytarista“*. Z praktičtějších dovedností upotřebitelných ve službě Hafner ovládal těsnopis a jízdu na lyžích, na koni a na kole.[53] Takto široký okruh zájmů však patřil k výjimkám.

Kariéry

Generální a zemští velitelé tvořili poměrně uzavřenou skupinu, jejíž základ se konstituoval již v převratovém období, kdy se dotyční muži dostali do vrcholných funkcí. Do poloviny 30. let se na nejvyšších velitelských místech vystřídalo pouze několik jednotlivců. Zejména generálové Hammer, Knobloch a Šustr postupně zastávali funkce zemských velitelů v různých lokalitách, konkrétně Hammer během kariéry vedl čtyři ZČV. Ve Slezsku se do zániku ZČV v roce 1928 vystřídali celkem čtyři velitelé, v Čechách to bylo za celé období první republiky pět mužů, situace v dalších zemích byla obdobná.

Velkou část zemských (a především pozdějších generálních) velitelů tvořili důstojníci, kteří v posledních letech před vznikem ČSR sloužili převážně v Čechách (Knobloch, Šustr, Vyčítal), takže se nepochybně osobně znali s pražským zemským velitelem Řezáčem. Ten po jmenování prvním generálním velitelem jistě zohledňoval své osobní zkušenosti, na jejichž základě MV doporučoval kandidáty na klíčové pozice. Specifický zjev popřevratového období představoval případ Karla Skorkovského, který byl vedle Václava Řezáče jediným rakousko-uherským zemským velitelem převzatým do československých služeb. Skorkovský, který v závěru první světové války vedl ZČV v Zaře, se stal zemským velitelem v Čechách. Vzhledem ke svému věku (narozen 1863) byl ovšem v polovině 20. let penzionován. Vyšší věk byl také důvodem, proč se u československého četnictva neuplatnil

[52] NA, GVČ, kart. 171. I v době svého působení na postu generálního velitele Šustr trávil denně několik hodin vycházkami a později jako penzista si rovněž udržoval dobrou fyzickou kondici. Rozhovor Ondřeje Koláře s Gabrielou Bauerovou, 9. 3. 2013.

[53] NA, GVČ, kart. 114.

další zkušený rakousko-uherský praktik Vojtěch Kumpera z Vlnoboje (1856–1925, šlechtický přídomek získal za záchranu čtyř tonoucích dětí v roce 1890).[54]

Až kolem poloviny 30. let se v důsledku postupné generační obměny a také snahy o zefektivnění bezpečnostního aparátu tváří tvář hrozbě nacismu začali na nejvyšších postech uplatňovat mladší důstojníci jako Josef Ježek, který nahradil Aloise Adamičku v čele ZČV v Bratislavě.[55] Ve stejné době jsme také svědky dosazování mladších důstojníků na střední stupně služební hierarchie v exponovaných pohraničních regionech. Příkladem budiž přeložení legionáře a dlouholetého velitele pražského oddělení Václava Uhlíře do Chebu.[56] Podívejme se nyní na statistické shrnutí kariér generálních velitelů:

Jméno	Václav Řezáč	Jan Mrázek	Karel Vyčítal	Bohuslav Knobloch	Josef Šustr
Věk při nástupu do armády	17	20	18	21	19
Věk při nástupu k četnictvu	29	30	27	28	28
Hodnost při nástupu k četnictvu	poručík	poručík	poručík	poručík	poručík
Věk při jmenování zemským velitelem	51	53	46	45	47
Věk při jmenování generálním velitelem	59	55	49	55	57
Věk při penzionování	61	56	58	60	60

[54] Vojtěch HELEBRANT, *Život o ře dka*, in: PORGazeen 8, Praha 1996.

[55] R. GALAŠ, *Seznamte se*, s. 303–304.

[56] Paralelně docházelo k obdobným změnám u dalších ozbrojených sborů. Srov. Jiří FIDLER, *Generá ov egionáři*, Brno 1999.

Průběh kariér vykazuje shodné znaky zejména v počátečních stádiích. Všichni uvedení nastoupili do armády záhy po dokončení školy a strávili v jejích řadách necelou dekádu. Po dosažení důstojnické hodnosti se pak hlásili k četnictvu. O motivech tohoto rozhodnutí většinou nemáme informace. Roli mohly hrát rodinné důvody,[57] finanční ohodnocení[58] či poněkud volnější režim oproti vojsku. Na pozici okresních velitelů, kam četnictvem převzatí poručíci zpravidla nastupovali, měli muži nárok na bydlení mimo kasárna a především jistotu služby v sídle politického okresu, tedy v lokalitě s určitou občanskou vybaveností, což byl jistě pokrok oproti některým vojenským posádkám.[59] V neposlední řadě pak byla služba důstojníka četnictva oproti armádě relativně bezpečnější,[60] byť během první světové války mnohé muže neuchránila před nasazením na frontě.

Další postup se (vyjma talentu daného důstojníka a jeho služebního stáří) odvíjel především od praktické potřeby bezpečnostního aparátu, který zejména v hektickém období let 1918–1921 vykazoval známky jisté improvizace. Ta se odrazila především ve fluktuaci na postu generálního velitele a v nezvykle rychlém vzestupu Karla Vyčítala. Co se týče důvodů odchodu do výslužby, v případě Václava Řezáče hrál roli především politický tlak.[61] Jan Mrázek byl, alespoň oficiálně, penzionován s ohledem na zdravotní potíže. Karel Vyčítal jako jediný na post rezignoval z vlastního rozhodnutí. Podle jeho slov se tak stalo pro nesouhlas s převáděním jeho pravomocí na 13. oddělení MV, spolupůsobit však mohly i rodinné důvody.[62] Bohuslav Knobloch a Josef Šustr odešli do penze po dosažení důchodového věku 60 let.[63]

Odlišnou kategorii představovali důstojníci vzešlí z řad četnického mužstva. Ti měli za sebou povinnou vojenskou službu, často dosáhli poddůstojnických hodností. Jejich kariérní postup u četnictva byl přirozeně pomalejší, obvykle končili na

---

[57] Např. Karel Vyčítal se hlásil k četnictvu krátce po smrti svého bratra. Častým důvodem bylo také uzavření sňatku. Důstojník četnictva sice také mohl uzavřít manželství jen s povolením nadřízených, oproti armádním důstojníkům však byl zproštěn povinnosti platit poměrně vysokou finanční kauci.

[58] Finančními motivy byl zřejmě veden i pozdější generál Josef Šustr. Rozhovor Ondřeje Koláře s Josefem Šustrem mladším, 9. 3. 2013.

[59] Nepopulární byly zejména posádky v Haliči (I. DEÁK, *Beyong nationalism*), kde strávili značnou část své vojenské služby pozdější generálové Jan Mrázek, Karel Vyčítal i Bohuslav Knobloch.

[60] Během meziválečného období zahynul při služebním zákroku jediný četnický důstojník, nadporučík Anton Guhr zastřelený v srpnu 1920 v Suchomlatech (Zlaté Hory).

[61] M. KLEČACKÝ, *Generá ajor ác av Ře áč*

[62] I. BARTEČKOVÁ, *Kare y číta*

[63] *Generá ní ve ite četnictva do v s užby* Lidové noviny, 2. 3. 1939, s. 5. Text článku obsahuje několik menších faktografických chyb, například datuje Šustrovo jmenování generálním velitelem až do roku 1936, nikoliv 1935.

pozicích okresních velitelů, nanejvýš velitelů oddělení. Málokterý dosáhl vyšší než kapitánské hodnosti. Například Rudolf Urban, který sloužil u četnictva v letech 1818–1945 (s výjimkou dvouletého pobytu v koncentračním táboře) sice zastával funkci okresního velitele, přesto zůstával vrchním strážmistrem a důstojnickou hodnost nezískal.[64] Mimořádně úspěšný byl naopak Fridolín Stuchlík, který se vypracoval do hodnosti podplukovníka a byl navržen ke jmenování zemským velitelem.[65] Běžně trvalo 15–20 let, než se příslušník mužstva mohl vypracovat do důstojnické hodnosti. Například Lambert Janků sloužil u četnictva od roku 1900 a okresním velitelem (v Moravské Ostravě) se stal až v roce 1919.[66] Jeho nástupce Adolf Sobotka na důstojnickou hodnost čekal ještě déle. Ačkoliv si od nástupu k četnictvu v roce 1906 připsal na konto řadu úspěchů (mimo jiné v roce 1923 vypátral vrahy strážmistra Antonína Jelínka z Brodku u Přerova a na podzim 1926 zatkl legendárního lupiče a vraha Martina Leciána),[67] poručíkem se stal až roku 1934.[68]

Vyšších met důstojníci vzešlí z mužstva dosahovali jen výjimečně. Ač se jednalo o zkušené praktiky schopné organizovat vyšetřování zločinů či zákroky proti demonstracím, pro administrativní práci vyžadovanou od vyšších důstojníků často neměli potřebné vzdělání a rozhled. Dalším faktorem bránícím postupu na štábní posty byl často vyšší věk v době dosažení důstojnické hodnosti, k čemuž nezřídka přistupovaly zdravotní problémy v důsledku dlouholeté služby v terénu. Názorným příkladem je již zmíněný Adolf Sobotka, nesporně talentovaný kriminalista, který se stal okresním velitelem ve věku 49 let a již čtyři roky poté zemřel.[69]

Po první světové válce se začali u sboru uplatňovat legionářští důstojníci. Jejich vzestup byl však jen pozvolný, po celé meziválečné období dosahovali nanejvýš postů velitelů oddělení. Jejich devizou byla v porovnání s předválečnými četníky vyšší společenská prestiž a také podpora ze strany vlivných legionářských organizací,[70] oproti starším rakousko-uherským praktikům však někdy postrádali zkušenosti a neorientovali se ve specifících četnické služby. Kupříkladu Eduard Šubčík byl během 20. let poměrně často převelován, protože měl problém udržet

---

[64] O. KOLÁŘ, *Rudo f Urban, ve ite četnick stanice v Do ní Dobrouči*, Nové letopisy města Ústí nad Orlicí a jeho okolí, Ústí nad Orlicí 2012, s. 25–28.

[65] I. BARTEČKOVÁ – O. KOLÁŘ, *Frido ín Stuc í k*, s. 23.

[66] NA, f. GVČ, inv. č. 168, kart. č. 122.

[67] Petr SEHNÁLEK, *ra žda četnick o stráž i stra Je ínka v Rokytnici u ře rova*, KROK: Kulturní revue Olomouckého kraje 11, Olomouc 2014, s. 44–48; Pavel URBÁŠEK, *Martin Lecián – ost ra Moravy rav da o jedn ou ežnick egendě*, Vlastivědný věstník moravský 48, Brno 1996, s. 131.

[68] NA, f. GVČ, inv. č. 168, kart. č. 162.

[69] NA, f. GVČ, inv. č. 168, kart. č. 162.

[70] Srov. Jan MICHL, *Legionáři a Českos ovensko*, Praha 2008.

kázeň podřízeného mužstva.[71] Jakožto člověk zvyklý na princip „bratrské“ dobrovolnosti legií měl zřejmě problém si osvojit autoritativnější praktiky četnického sboru postaveného na principu přísně vojenské hierarchie. Našli se ovšem i legionáři jako, kteří se na postech velitelů oddělení osvědčili, Jaroslav Linaj v Mladé Boleslavi či Jindřich Bombera v Olomouci (oba se později stali oběťmi nacistické perzekuce).[72]

Nezanedbatelného uplatnění legionáři dosáhli u 13. oddělení MV (např. Bohdan Ševčík), a v představenstvu *Masarykova četnick o od ůrn o fondu* (např. Václav Uhlíř).[73] Předpoklady těchto jedinců k zastávání uvedených administrativních funkcí byly dány jejich akademickým vzděláním a současně společenskou prestiží plynoucí z jejich legionářské minulosti. Nepříliš běžný příklad četníka-legionáře představuje Rudolf Košťák, který sloužil u četnictva již před první světovou válkou a později v ČSR se uplatnil jako talentovaný správní důstojník a autor kriminalistických příruček.[74] Právě legionáři typu Ševčíka a Košťáka spolu s představiteli mladší generace bývalých c. k. četníků zařazených v ČSR u centrálních pražských orgánů četnictva, k nimž patřilo také Ústřední četnické pátrací oddělení zřízené roku 1928, (Josef Ježek, Oldřich Pinkas, Josef Povondra a další) jsou spojeni s procesem technické modernizace a zavádění nových kriminalistických metod u četnictva.[75]

Kariéra četnického důstojníka mohla být různými okolnostmi zabrzděna, málokdy však zcela ukončena. I kázeňsky problematičtí důstojníci se zpravidla vyhnuli propuštění ze sboru. Nejlepším příkladem je Otto Bláha, jehož chování se stalo předmětem řady stížností a referovaly o něm i parlamentní interpelace národního socialisty Hugo Bergmanna. Kromě některých poněkud neomalených či kontroverzních výroků bylo Bláhovi kladeno za vinu „rakušácké“ smýšlení a dokonce spolupráce s maďarskou rozvědkou v době bojů o Slovensko. Vyjma několika důtek ze strany nadřízených přesto Bláha nebyl postižen.[76] Lze však spekulovat, zda poměrně časté převelování nebylo právě důsledkem důstojníkova problematického

---

[71] NA, GVČ, kart. 13, sign. 960.

[72] Luděk BENEŠ, *Osobnosti Mladoboleslavska*, Mladá Boleslav 2008; *Jindřic Bo bera*. Dostupné online na: http://encyklopedie.brna.cz/home-mmb/?acc=profil_osobnosti&load=4922 (ověřeno 1. 7. 2016)

[73] I. KOLÁŘOVÁ – O. KOLÁŘ, *Sociá ní ost avení řís ušníků českos ovensk o četnictva 1918–1939*, Český časopis historický 113, Praha 2015, s. 76–96.

[74] Rudolf KOŠŤÁK, *Učebnice átra cí taktiky*, Praha 1935.

[75] Blíže k problematice viz zejména Michal DLOUHÝ, *Sto etí četnick kri i na istiky ist orie kri i na istiky u četnictva na e í Čes k re ub i ky*, Cheb 2014.

[76] I. BARTEČKOVÁ – O. KOLÁŘ, *Ká eňs k á e žitosti četnick c důstojníků v agendě Generá ní o v e ite ství četnictva*, Historica olomucensia 45, Olomouc 2013, s. 141–153.

charakteru.[77] Ostatně „uklízení“ kontroverzních jedinců představovalo běžnou praxi policejní i četnické správy.[78] Bláha zřejmě nebyl jediným příkladem, ostatně i satirická povídka *Sou rak četnictva* narážela na údajné prorakouské či promaďarské smýšlení některých četnických důstojníků.[79] V Bláhově případě se obavy ukázaly jako odůvodněné, jelikož dotyčný po roce 1939 zvolil cestu aktivní kolaborace s nacisty.[80]

Nejedna kariéra samozřejmě skončila superarbitrací v důsledku zdravotních problémů. Té se však někteří četníci z finančních důvodů bránili. Například podplukovník Bedřich Löw usiloval o setrvání ve sboru, dokud neodslouží dobu potřebnou k získání nároku na vyšší penzi. Za Löwa se přimlouval jeho tchán, v té době již penzionovaný generál Václav Řezáč. Ten argumentoval, že jeho zeť *„ trati sv draví v činn s užbě u četnictva“*.[81] Prezentování zdravotních problémů jako důsledku služebních útrap bylo značně rozšířeným – a mnohdy jistě oprávněným – argumentem. Löwově žádosti bylo vyhověno, nicméně již v srpnu 1930, čtyři měsíce po definitivním odchodu do výslužby, dotyčný zemřel.[82]

Superarbitrace nemusela nutně znamenat konec kariéry. Někteří četníci se po částečném zotavení nebo důsledkem změny společenských poměrů po čase vrátili zpět do služby. To byl případ Josefa Hájka, jenž ve sboru působil od roku 1899. V červnu 1914 byl coby velitel stanice dán do výslužby, již na podzim téhož roku se však nechal reaktivovat a během první světové války se stal okresním velitelem v Nové Pace. Později působil na 13. oddělení MV a do penze definitivně odešel až roku 1932.[83] O reaktivaci neúspěšně žádal také generál Václav Řezáč, a to v souvislosti s mobilizací proti Maďarsku na podzim 1921.[84]

---

[77] NA, GVČ, kart. 102.

[78] Zdeněk KÁRNÍK, *Pražsk o i cejní ředite ství, je o Státní (o i tická) o i cie a její infor áto ři z řad občanstva v převratn c dobác e k vá ky očima Očistn o boru pro ro kou ání o i cejní o arc iv u v etec 1918–1920.* Acta Oeconomica Pragensia 15, Praha 2007, s. 247–256*;* I. KOLÁŘOVÁ, *Četnick důstojník*; Jaromír SLUŠNÝ, *nik a v voj Policajneho riaditelstva Bratislava*, in: R. Galaš (vyd.), Almanach příspěvků VII. konference policejních historiků. Praha 2012, s. 191–196.

[79] O. KOLÁŘ, *“Sou rak četnictva”*, s. 173–175.

[80] Ivo PEJČOCH, *Česk sva vá ečníků*, Historie a vojenství 56, Praha 2007, s. 16–28; M. KLEČACKÝ, *Josef Ježek a Otto B á a – cesta dvou četnick c generá ů řed Národní soud*, Moderní dějiny: časopis pro dějiny 19. a 20. století 22, Praha 2014, s. 155–187.

[81] NA, GVČ, kart. 29, sign. 509dův./29.

[82] NA, GVČ, kart. 30, sign 628dův./1930.

[83] NA, GVČ, kart. 114.

[84] K průběhu mobilizace viz Josef FUČÍK, *Generá od ajsk* , Praha 2009.

Sebevražednost, která představovala často diskutovaný problém ozbrojených sborů,[85] nebyla mezi četnickými důstojníky častým jevem. Poněkud obskurní výjimkou se stal pětačtyřicetiletý kapitán Josef Suka, proti němuž bylo v srpnu 1931 vedeno disciplinární řízení u ZČV v Bratislavě. Suka neustál psychický tlak a v afektu zastřelil podplukovníka Františka Dittricha a poté sám sebe. Dittrich se Slukovou kauzou paradoxně neměl nic společného, pouze Slukovi na jeho žádost předkládal k nahlédnutí vyšetřovací spis zpracovaný jiným důstojníkem.[86]

Řadu kariér, především bývalých legionářů, ukončila nacistická okupace, kdy četníci s legionářskou minulostí vesměs museli kolem roku 1940 od sboru odejít. Někteří se po osvobození rozhodli pro reaktivaci, jako Karel Borský, který se dočkal povýšení na podplukovníka a postu krajského velitele Sboru národní bezpečnosti v Karlových Varech.[87] Na úspěšnou předválečnou kariéru navázal rovněž Rudolf Košťák, který ještě v roce 1947 v hodnosti plukovníka řídil operace proti banderovcům na území Moravy a Slezska.[88] Jen málokterý předmnichovský důstojník však přečkal v činné službě čistky z konce 40. let.

Rodinné a osobní vazby

Na průběh kariéry četnického důstojníka nezřídka měly vliv i jeho osobní vazby. Ty se mimo vlivu vlastního rodinného původu (ostatně vlivný příbuzný mohl ve prospěch důstojníka různými způsoby intervenovat)[89] utvářely mimo jiné prostřednictvím sňatku. V případě generálních velitelů máme v tomto směru jen kusé údaje. Karel Vyčítal se oženil se sestrou turnovského pivovarského sládka.[90] První manželka Josefa Šustra pocházela z české sokolské rodiny. Druhá žena byla českou Němkou a vdovou po švýcarském bankéři. K uzavření manželství došlo

---

[85] Srov. M. KOLDINSKÁ – I. ŠEDIVÝ, *á k a a ar áda* ; Tomáš HERAJT, *ří a dy dokonan c sebevražd řís ušníků četnictva v ůsobnost i Ze sk o četnick o ve ite ství Čec y 1918–1938*, in: Almanach příspěvků VII. konference policejních historiků, Praha 2012, s. 26–55.

[86] *Četnick ka it án ast ře i od ukovníka*, Lidové noviny, 23. 8. 1938, s. 4.

[87] Dopis Evy Kašové Ondřeji Kolářovi, 4. 4. 2017.

[88] VÚA-VHA, f. Sbírka dokumentace Oddělení vydávání osvědčení MO ČR, spis č. 255/1946 Sb.; Osobní spis z doby Košťákovy služby u SNB se nedochoval. Srov. BRANDEJS, Michal: *Účast StB na akci „B" (Banderovci v Čec ác a na Moravě)*. Pardubice 2008, (Diplomová práce Univerzity Pardubice), s. 60.; Tereza ZEMANOVÁ, *Pronikání banderovců do Českos ovenska v letech 1945–1948 Obyvate stvo, skutečnost a ro aganda v kontextu boje o politickou moc*, Brno 2007 (Diplomová práce Masarykovy univerzity v Brně), s. 39.

[89] Z doložených případů zmiňme intervenci ředitele rybářské školy ve Vodňanech Václava Štěpána, který se v polovině 30. let přimlouval u prezidentské kanceláře, aby jeho bratranec generál Josef Šustr získal povolení k sňatku. Archiv Kanceláře prezidenta republiky (AKPR), protokol R, inv. č. 2798.

[90] Rozhovor Ondřeje Koláře se Zuzanou Fořtovou 20. 9. 2012.

roku 1936, tedy v době, kdy Šustr zastával post generálního velitele. Cizí státní příslušnost generálovy nadcházející manželky se stala důvodem ke zdlouhavému prověřování její politické spolehlivosti.[91]

Již jsme zmínili případy, kdy u bezpečnostních sborů sloužilo vícero sourozenců nebo zástupci několika generací jedné rodiny. Relativně časté však byly i sňatky mezi důstojnickými rodinami. Generál Václav Řezáč provdal jednu ze svých dcer za pozdějšího podplukovníka Bedřicha Löwa, údajně se také před první světovou válkou snažil jednu z dcer provdat za Josefa Šustra. Šustrův odmítavý postoj měl být dokonce důvodem jeho odeslání na frontu za první světové války.[92] Obdobně dcera dalšího generála Josefa Ježka si vzala důstojníka Roberta Váňu-Semaku.[93] Případy bychom našli i na nižších stupních četnické hierarchie, např. okresní velitel v Hlučíně Čeněk Skrbek byl švagrem podplukovníka Fridolína Stuchlíka.[94] Podobné rodinné vazby bylo samozřejmě potřeba zohlednit např. při sestavování disciplinárních komisí, kde hrozil střet zájmů.

Mezi staršími důstojníky nacházíme jedince s rodinnými vazbami v prostředí rakousko-uherské honorace, kupříkladu pozdější podplukovník Adolf Bauer se oženil s dcerou maršála Stephana Marii Mayerhoffer von Vedropolje (1839–1918). Naopak mezi četníky-legionáři se lze pochopitelně setkat s případy sňatků mezi rodinami bývalých spolubojovníků. Například ruský legionář Antonín Simper se přiženil do rodiny Bohdana Pavlů (1883–1938), jednoho z významných organizátorů legií a pozdějšího diplomata.[95]

Pozoruhodná, leč naneštěstí podrobněji nezdokumentovaná, je kauza Josefa Woitsche, který se oženil s příslušnicí vlivné německé rodiny z Těšínska. Během československo-polského sporu o toto území v roce 1919 Woitsch čelil disciplinárnímu vyšetřování a byl postaven mimo službu, nicméně s ohledem na rodinné kontakty byl v tajnosti pověřován agitačními a zpravodajskými úkoly na Těšínsku.[96]

Naopak v případě legionáře Eduarda Šubčíka se sňatek s členkou prominentní německé rodiny z Krnova ukázal být jistou kariérní překážkou. Skutečnost, že choť četnického majora neovládala češtinu a odmítala se po manželově přeložení přestěhovat za ním do Opavy, budila negativní reakce veřejnosti. Šubčíkovi se nakonec podařilo záležitost urovnat úspěšnou žádostí o přeložení zpět do Krnova. Jindy poměrně rigorózní generál Vyčítal žádost schválil navzdory odporu zemského velitele Josefa Hammera i zásadě, že by četník s ohledem na možný střet

---

[91] AKPR, protokol R, inv. č. 2798.

[92] Tamtéž.

[93] R. GALAŠ, *Seznamte se*, s. 317.

[94] NA, MV-SR, kart. 6136.

[95] MZA, fond Zemské četnické velitelství Brno (ZČVB), kart. č. 458, sign. 368.

[96] I. KOLÁŘOVÁ, *Četnick důstojník*, s. 170–172.

zájmů neměl sloužit v bydlišti své či manželčiny rodiny.[97] Benevolenci generálního velitele si lze nejspíše vysvětlit ohledy na Šubčíkovu legionářskou minulost a snahou o předejití možné aféře.

Problémem se mohly stát i podnikatelské aktivity manželky či dalších příbuzných. Přesvědčil se o tom i nadporučík Augustin Zháněl, jehož manželka provozovala prodejnu mazadel na koženou obuv a dodávala své zboží i četnickým stanicím, jež spadaly pod velení jejího muže. Vyskytly se tudíž spekulace, zda Zháněl nevyvíjel určitý, byť třeba nepřímý, tlak na podřízené, aby nakupovali právě u jeho manželky. Generální velitel se rozhodl řešit kauzu přeložením dotyčného důstojníka na nové působiště, aby se předešlo šíření případných dohadů.[98] Jak vidno, výběr manželky mohl mít na kariéru důstojníka nezanedbatelný vliv, ať již pozitivní, či negativní.

Velká část vyšších důstojníků byla bezdětná (jako generál Vyčítal) nebo se stala otci až v pozdějším věku. První ze synů Fridolína Stuchlíka se narodil až po otcově padesátce, což je spíše výjimečný případ.[99] Častěji důstojníci zakládali rodiny mezi pětatřicátým a čtyřicátým rokem života, kdy již byli relativně solidně zajištěni. Z trendu pozdější četnické generality se vymyká Josef Hammer, který se stal otcem již v šestadvaceti letech.[100] Do rodinného života mnoha četníků přirozeně zasáhla první světová válka, proto nepřekvapí, že v pramenech nacházíme řadu případů dětí narozených počátkem 20. let, kdy se bezpečnostní situace po dlouhé době stabilizovala. Tento trend se projevuje v důstojnickém sboru napříč věkem a hodnostmi. Důstojníci obvykle mívali nanejvýš dvě děti. Péče o početnější potomstvo by ostatně vyjma finančních nákladů zahrnovala také komplikace spojené se stěhováním domácnosti při změně služebního zařazení či složité zajišťování možností školní docházky.[101] K výjimkám patřil generál Řezáč, otec pěti potomků.[102]

Vyjma vazeb rodinných je samozřejmě brát v úvahu i vazby služební, spolkové a další. O osobních vztazích mezi příslušníky důstojnického sboru máme relativně málo informací, které vycházejí především z agendy spojené s řešením

---

[97] NA, GVČ, kart. 13, sign. 960. Uvedené nařízení obecně nebylo v posledních letech první světové války a v počátcích ČSR důsledně dodržováno.

[98] NA, GVČ, kart. 15, sign. 565dův./1924.

[99] NA, GVČ, kart. 165.

[100] NA, GVČ, kart. 114.

[101] Charakteristický je případ Josefa Šustra, který po převelení z Opavy do Užhorodu (krátce po němž navíc zemřela Šustrova první žena) usiloval o přeložení zpět do českých zemí, aby jeho syn mohl navštěvovat kvalitní české školy. Než se podařilo přeložení vyřídit, ponechal Šustr syna v péči příbuzných žijících nedaleko Prahy. Dopis Josefa Šustra mladšího Ondřeji Kolářovi, 9. 5. 2013.

[102] M. KLEČACKÝ, G*enerá ajor ác av Řeáč*.

osobních sporů a disciplinárních problémů.[103] Výčet takovýchto kauz by měl minimální vypovídací hodnotu, omezme se proto na konstatování, že předmětem osobní nevraživosti často bývalo mimořádné povýšení či naopak zbrzdění služebního postupu na úkor jiného důstojníka. Určitou antipatii mnozí důstojníci cítili zejména ke svým kolegům z 13. oddělení MV.

Pokud jde o mimoslužební vazby, ty byly značně limitovány omezením spolčovacích práv četníků.[104] Přesto se někteří důstojníci s vyloženým souhlasem či tichou podporou nadřízených věnovali např. divadelnické a poměrně často i vlastivědné práci. K nejvýraznějším příkladům patřil sběratel militarií a amatérský historik války roku 1866 Bohumír Tuhý[105] či autor knihy o historii ozbrojeného sboru portášů Alfons Ševčík.[106] Historické artefakty sbíral (a posléze kvůli finančním problémům odprodal ostravskému muzeu) i Josef Woitsch.[107] Řada důstojníků se přirozeně angažovala ve sdruženích kynologů a válečných veteránů. Podrobnější záznamy existují v případě generála Vyčítala, který byl zván na schůze Klubu pěstitelů policejních a ušlechtilých psů, Československého vědeckého ústavu vojenského, Československého národního svazu střeleckého, Ústředního výboru Československé společnosti Bílého kříže či Klubu československého peněžnictví. Do jaké míry mohly kontakty z různých spolků ovlivnit důstojníkovu kariéru, lze z torzovitých pramenů jen obtížně určit. Z prostředí četnického mužstva však známe případy snah o využití známostí s exponenty různých spolků (např. Národní jednoty pošumavské) k zajištění protekce,[108] doloženy jsou i snahy některých sdružení o intervence do personální politiky četnictva.[109]

Spíše vedlejší jsou z hlediska průběhu důstojnických kariér také kontakty s přáteli z mládí (spolužáky, známými z vojny atd.). I ty ovšem mohly mít – někdy

---

[103] I. BARTEČKOVÁ – O. KOLÁŘ, *Ká eňsk á ežitosti*, s. 141–153.

[104] Jaroslava PLOSOVÁ (KACETLOVÁ), *S o ko v život četnictva ve 20 etec 20 století*, in: Almanach příspěvků V. konference policejních historiků, Praha 2010 (vydáno pouze elektronicky).

[105] Andrea SVATOŠOVÁ, *Sběrate braní a i ovník bitvy na C u u Bo u ír Tu* , Bellum 1866: časopis Komitétu pro udržování památek z války roku 1866 17, Hradec Králové 2008, s. 92–103.

[106] Alfons ŠEVČÍK, *ortáš i národní četníci a oc ránc i va ašsk ch hor: podle literatury a ra e nů*, Vsetín 1930.

[107] Josef ŠERKA, *oč átky a činnost ně e ck o U ě ecko- rů ys ov o u e a r o ostravsko-karvinsk revír (1902–1923)*, in: Ostrava: příspěvky k dějinám a současnosti Ostravy a Ostravska 20, Ostrava 2001, s. 100–134.

[108] O. KOLÁŘ *Státní oř ádkov s ožky*, s. 89.

[109] Za modelový případ můžeme označit opakované snahy Československé národní rady v Opavě v průběhu 30. let ovlivnit personální složení četnické stanice v Kravařích poukazováním na údajnou a úředním vyšetřováním neprokázanou neschopnost a „národní nespolehlivost“ části mužstva. NA, MV-SR, kart. 3947.

negativní – dopady. O tom se přesvědčil Karel Vyčítal, když byl v tisku nařčen, že pochybným způsobem dopomohl bývalému spolužákovi k zajištění nemalé finanční částky.[110] Charakter podobných případů však byl zpravidla marginální.

Závěr

Četnické důstojníky meziválečného období můžeme v zásadě rozdělit do dvou generačních skupin. První z nich tvoří muži narození v 60. a 70. letech 19. století, kteří si před rokem 1918 prošli poměrně standardizovaným kariérním postupem. Ten obvykle zahrnoval středoškolské vzdělání s maturitou a často též dosažení důstojnické hodnosti v armádě. Vznik ČSR je pak zastihl na středních či vyšších postech četnické hierarchie, především jako velitele oddělení. Z reprezentantů této generace se rekrutovala většina četnické generality a vyšších důstojníků.

Zástupci mladší generace narození v posledních dvou dekádách 19. století vykazovali větší socioprofesní variabilitu. Šlo jak o nižší důstojníky (převážně okresní velitele) převzaté z monarchie, tak o důstojníky legií i československé armády hlásící se ke sboru po roce 1918. Právě tato mladší generace se zejména během 30. let stala páteří četnické hierarchie, byť na nejvyšší místa její zástupci nedosáhli.

Rodinné zázemí vyšších důstojníků mělo patrně nejčastěji středostavovský charakter, na nižších příčkách hierarchie nacházíme zástupce různorodějších sociálních skupin. Legionáři se v důstojnickém sboru četnictva uplatnili jen omezeně, často však na důležitých pozicích.

Povšimnutí zasluhuje postupný růst nároku na vzdělání a všeobecný přehled důstojníků. Zatímco první z generálních velitelů československého četnictva Václav Řezáč vystačil s tradičním středoškolským a vojenským vzděláním, většina jeho nástupců již měla nadstavbu v podobě (byť třeba nedokončeného) právnického či pedagogického studia. I mezi nižšími důstojníky najdeme řadu absolventů specializovaných kriminalistických a souvisejících kurzů, což souvisí s obecným procesem profesionalizace policejní služby během zhruba první třetiny 20. století.[111] Ačkoliv tito lidé (s výjimkou Josefa Ježka) nedosáhli na posty zemských velitelů, působení některých z nich na 13. oddělení MV a v Ústředním četnickém pátracím oddělení významně přispělo k modernizaci četnické kriminalistiky.

---

[110] NA, GVČ, kart. 14, sign. 381dův./1924.

[111] Srov. např. Joanne KLEIN, *Blue-Collar Job, Blue-Co ar Career Eng is o ice e n's Perplexing Struggle for a Voice in the Early 20th Century.* Crime, History and Societies, vol. 6, No. 12, 2002, s. 5–29. (Dostupné online na http://chs.revues.org/index229.html – ověřeno 20. 6. 2016.); Jürgen THORWALD, *Sto etí detektivů Cesta a dobrodružství kri i na istiky*, Praha 1967.

Ivana Kolářová – Ondřej Kolář – Martin Lokaj

Das Offizierskorps der tschechoslowakischen Gendarmerie – soziohistorische Sonde

Zusammenfassung

Die Gendarmerieoffiziere der Zwischenkriegszeit können wir im Prinzip in zwei Generationsgruppen gliedern. Die erste von ihnen besteht aus in den sechziger und siebziger Jahren des 19. Jahrhunderts geborenen Männern, die vor 1918 eine verhältnismäßig standardisierte Karriere durchlaufen hatten. Diese umfasste gewöhnlich eine Fachschulausbildung mit Abitur und häufig auch das Erreichen eines Offiziersrangs im Heer. Beim Entstehen der Tschechoslowakischen Republik befanden sie sich dann auf mittleren oder höheren Posten der Gendarmeriehierarchie, vor allem als Abteilungsführer. Aus den Repräsentanten dieser Generation rekrutierte sich die Mehrheit der Gendarmeriegeneralität und höheren Offiziere. Die Vertreter der jüngeren Generation, geboren in den letzten beiden Dekaden des 19. Jahrhunderts, wiesen eine größere sozioprofessionelle Variabilität auf. Es handelte sich sowohl um aus der Monarchie übernommene niedere Offiziere (überwiegend Kreiskommandanten), als auch um Offiziere der Tschechoslowakischen Legionen und des tschechoslowakischen Heeres, die sich nach 1918 zum Korps meldeten. Gerade diese jüngere Generation wurde insbesondere während der dreißiger Jahre zum Rückgrat der Gendarmeriehierarchie, wenn auch ihre Vertreter nicht bis in die höchsten Positionen gelangten. Die Familienverhältnisse der höheren Offiziere waren wohl am häufigsten als mittelständisch zu charakterisieren, auf den unteren Rangstufen der Hierarchie finden wir Vertreter unterschiedlicherer sozialer Gruppen. Die Legionäre fanden nur begrenzt Zugang zum Offizierskorps der Gendarmerie, häufig jedoch auf wichtigen Positionen. Unsere Aufmerksamkeit verdienen die schrittweise steigenden Ansprüche an Bildung und allgemeinen Überblick der Offiziere. Während der erste General der tschechoslowakischen Gendarmerie Václav Řezáč noch mit traditioneller Fachschul- und Militärausbildung auskam, besaßen die meisten seiner Nachfolger eine darauf aufbauende Ausbildung in Form eines (wenn auch vielleicht nicht abgeschlossenen) Jura- oder Pädagogikstudiums. Auch unter den niederen Offizieren finden wir zahlreiche Absolventen spezialisierter kriminalistischer oder damit zusammenhängender Kurse, was mit dem allgemeinen Prozess der Professionalisierung im Polizeidienst während annähernd des ersten Drittels des 20. Jahrhunderts zusammenhing. Obwohl diese Männer (mit Ausnahme von Josef Ježek) nicht die Position eines Landeskommandanten erreichten, trug die Tätigkeit einiger von ihnen in der 13. Abteilung des Innenministeriums und auch in der Zentralen Gendarmerie-Fahndungsabteilung erheblich zur Modernisierung der Gendarmeriekriminalistik bei.

Ivana Kolářová – Ondřej Kolář – Martin Lokaj

Officer Corps of Czechoslovak Gendarmerie – A Sociohistorical Study

Summary

We can essentially divide gendarmerie officers in the interwar period into two generational groups. The first of these comprises men born in the 1860s and 1870s who had followed a standard career path prior to 1918. This normally included successfully completed secondary school education and often also achieving officer rank in the army. They were usually in middle or high posts in the gendarmerie hierarchy when Czechoslovakia was established, commonly division commanders. It was usually gendarmerie generals and higher officers who were recruited from the representatives of this generation. The younger generation born in the last two decades of the 19th century displayed greater socioprofessional variability. They were mainly lower officers (usually district commanders) taken on from the monarchy, and officers of the legions and Czechoslovak army joining after 1918. It was this younger generation which formed the backbone of the gendarmerie hierarchy during the 1930s in particular, although they were not present in the highest posts. The family background of higher officers was most frequently middle class in nature, while we can find representatives of more varied social groups at lower rungs of the hierarchy. There were limited numbers of legionaries in the officer corps, although they often held important positions. It is worth noting the gradual increasing demand on officers' education and general expertise. While the first Commander General of the Czechoslovak gendarmerie, Václav Řežáč had just the traditional secondary school and military education, most of his successors had further studied (if perhaps unfinished) law or education. We can also find many graduates of specialised criminalist and related courses amongst the ranks of lower officers, and this is due to the general process of professionalization of the police service during roughly the first third of the 20th century. Although these people (with the exception of Josef Ježek) did not reach the post of regional commander, the work of some of them in the Interior Ministry's 13th Division and also in the Central Search Division made a significant contribution to the modernisation of gendarmerie criminology.

MODERNÍ DĚJINY **MODERN HISTORY**
Roč. 25, 2017, č. 2, s. 63–86 Vol. 25, 2017, No. 2, p. 63–86

Jakub Drábek – Aleš Skřivan ml.

Chadbourneova mezinárodní dohoda o cukru a její dopad na československé cukrovarnictví[1]

The Chadbourne International Sugar Agreement and its Impact on the Czechoslovak Sugar Industry

One of the key international phenomena to impact the situation in the Czechoslovak sugar industry was the changing circumstances and countries which participated in the Chadbourne Agreement, and those which for various reasons did not join the project. In a way, those countries participating in the agreement essentially reduced their production only so that other countries which had not signed the agreement could take advantage of this reduction. As such, it was no longer worth small and medium-sized farmers growing the commodity, and they had to move on to other crops. One of the commodities which farmers grew in place of sugar beet was cereals. The expansion of cereal growing led to self-sufficiency in the Czech lands, something which disrupted trade with the Balkan countries, amongst other impacts.

Keywords: History, 20th Century, Czechoslovakia, economy, sugar industry, international trade

[1] Text je jedním z výsledků projektu *Cukrovarnický průmysl jako opomíjený aktér mezinárodního obchodu v meziválečném období* (Interní grantová agentura VŠE, projekt: F5/9/2017).

Úvod

Koncem 19. století zesílily v Evropě tendence směrem k obecnému odbourání regulací výroby cukru. V roce 1902 podepsaly vlády Rakousko-Uherska (Rakouska a Uher),[2] Belgie, Francie, Německa, Itálie, Nizozemska, Norska, Španělska, Švédska a Velké Británie Bruselskou konvenci, ve které byla zahrnuta eliminace všech přímých a nepřímých dotací subvencí výroby cukru. Signatářské státy se také dohodly na zastavení dovozů cukru ze zemí, které zvýhodňovaly své cukerní producenty nebo na tyto dovozy uvalit vyrovnávající (kompenzační) cla. Kromě Ruska byli zastoupeni všichni hlavní producenti řepného cukru. Do určité míry byla tato dohoda reakcí na měnící se strukturu světové produkce cukru, zejména na sílící konkurenční vztah mezi řepným a třtinovým cukrem.[3]

Význam Bruselské konvence se také neomezoval jen na Evropu. Měnící se podmínky v Evropě vnímali například někteří významní kubánští cukerní producenti, kteří věřili, že za určitých okolností může nový trend v Evropě vést například k větším dovozům kubánského cukru do Velké Británie. Představa bezcelního přístupu na trh jednoho z největších světových spotřebitelů cukru byla lákavá zejména pro Manuela Riondu y Polledo, který patřil k vůbec nejvýznamnějším kubánským producentům cukru.[4]

V roce 1907 se k Bruselské konvenci připojilo Rusko. Dohoda byla roku 1908 prodloužena, ale po vypuknutí první světové války se stala nefunkční a roku 1920 byla anulována.[5] Bruselská konvence se stala prvním významným pokusem 20. století na mezinárodní úrovni dojednat společný postup v otázkách výroby a obchodu s cukrem. Později účastníci jednání o mezinárodních dohodách o cukru v meziválečné éře se také dívali na Bruselskou konvenci z roku 1902 jako na důkaz

---

[2] K vyjednáváním týkající se účasti Rakousko-Uherska na této dohodě blíže viz Internationale Brüsseler Zuckerkonvention, F90-1, Administrative Registratur Fach, Haus-, Hof- und Staatsarchiv. Tento karton obsahuje také celý text dohody ve francouzštině a němčině. Dále také Internationale Brüsseler Zuckerkonvention, F90-3, tamtéž.

[3] A. C. HANNAH – Donald SPENCE, *The International Sugar Trade*, John Wiley Sons Inc 2007, s. 23.

[4] Kuba rovněž na jaře 1902 získala nezávislost. Z pohledu významných představitelů kubánského cukrovarnictví byla přirozeně zásadní otázka vyjednání základních podmínek ekonomických vztahů s USA. Manuel Rionda y Polledo se obával, a nikoliv bezdůvodně, že USA poskytnou bezcelní přístup pouze v případě dodávek cukru z Filipín, Portorika a Havaje. Podle některých názorů, Bruselská konvence podpořila sebevědomí Riondy při jednáních s Američany, které vedly k vymezení základního rámce dodávek kubánského cukru na trh USA, s tím že kubánský cukr získal preferenční přístup (preferential acces) na americký trhu, ale nikoliv bezcelní přístup. Michael FAKHRI, *Sugar and the Making of International Trade Law*, Cambridge University Press 2014, s. 71.

[5] Jorge F. PÉREZ-LÓPEZ, *The Economics of Cuban Sugar*, University of Pittsburgh Press 1991, s. 173.

toho, že cesta multilaterálních dohod regulující mezinárodní obchod s cukrem je v zásadě možná, realizovatelná. Inspirace Bruselskou konvencí tak beze sporu sehrála určitou roli při podpisu nových mezinárodních dohod o cukru v letech 1931 (Chadbourne Agreement) a 1937.[6]

Evropská produkce cukrové řepy byla vážně narušena první světovou válkou a trvalo přibližně do poloviny 20. let, než se vrátila na předválečnou úroveň. Po první světové válce se relativně levnější třtinový cukr stal dominantním v mezinárodním obchodu s cukrem. V období od přelomu století rozsáhlé investice na Kubě, Portoriku, Havaji, Filipínách, Jávě, Japonci ovládaném Tchaj-wanu a dalších místech iniciovaly novou fázi ve světové produkci a obchodu s cukrem.[7]

Ve druhé polovině 20. let zesílily snahy o intenzivnější mezinárodní spolupráci při hledání řešení problémů světové výroby a obchodu s cukrem. Iniciátorem těchto snah byla především Kuba, klíčový světový producent, který v roce 1926 jednostranně snížil výrobu cukru, což mělo však jen dočasný efekt. V tomto roce zmíněný krok sice přispěl k nárůstu světových cen cukru, které však již v následujícím roce opět klesly. V celkovém úhrnu světová produkce cukru i nadále rostla především v důsledku změn v cukrovarnictví na Jávě.[8]

Ovlivněna tímto vývojem Kuba vyslala do Evropy významného představitele kubánského cukrovarnictví plukovníka Miguela Tarafu, který měl dospět k dohodě s dalšími významnými exportéry cukru.[9] V listopadu 1927 se zástupci Kuby, Polska, Československa a Německa v Paříži dohodli na novém společném postupu, který zahrnoval například snížení osevních ploch a také stimulaci domácí spotřeby cukru, což by vedlo k omezení tlaku na export cukru. Klíčovým faktorem, který fakticky odsoudil tento projekt k neúspěchu, se ukázalo být stanovisko nizozemské vlády, která hájila zájmy výrobců cukru na Jávě, druhého největšího světového producenta, a která se odmítla ke zmíněnému řešení připojit.[10]

Výroba cukru na Jávě byla fenoménem, který s rostoucí intenzitou ovlivňoval dění na světovém trhu. Nizozemci, kteří ovládali cukrovarnictví na Jávě, investovali nezanedbatelné prostředky do výzkumu a šlechtění nových odrůd. Jednou z nejvýznamnějších výzkumných institucí na Jávě byla Proefstation Oost Java,

---

[6] Michael FAKHRI, *Sugar and the Making of International Trade Law*, Cambridge University Press 2014, s. 72. Soudobé hodnocení mezinárodních cukerních dohod podepsaných ve 30. letech viz Kurt WILK, *International Affairs: The International Sugar Régime*. The American Political Science Review, vol. 33, 1939, no. 5, s. 860–878.

[7] A. C. HANNAH – Donald SPENCE, *The International Sugar Trade*, s. 23.

[8] Philippe CHALMIN, *The making of a sugar giant: Tate and Lyle*, 1859–1989, Harwood Academic Publishers, New York 1990, s. 151.

[9] Tamtéž.

[10] Steven TOPIK – Carlos MARICHAL – Zephyr FRANK (eds.), *From Silver to Cocaine: Latin American Commodity Chains and the Building of the World Economy, 1500–2000*, Duke University Press 2006, s. 160.

která v roce 1928 oznámila vyšlechtění nové odrůdy cukrové třtiny známé jako POJ 2878. POJ 2878 měla vysoký obsah cukru, byla velmi odolná proti chorobám a brzy se stala jednoznačně dominantní odrůdou na Jávě. Vývoj na Jávě sledovali s obavami jak producenti v Evropě, kam ale mířilo jen 12 % z celkové jávské produkce, tak i Kuba, která v celosvětovém měřítku představovala nejvýznamnějšího konkurenta Jávy. Navíc Jáva vykazovala pravděpodobně nejnižší výrobní náklady na světě – 10 britských liber na tunu cukru.[11]

Okolnosti Tarafovy mise vlastně předznamenaly další genezi a výsledky mezinárodního úsilí o společné řešení problémů výroby a obchodu s cukrem, kdy se opakoval podobný scénář, který ukázal, že absence jednoho nebo více významných světových producentů může poměrně rychle učinit jakoukoliv mezinárodní dohodu neúčinnou. V dubnu 1929 proběhla na půdě Společnosti národů v Ženevě jednání o problematice světové výroby cukru za účasti Kuby, Německa, Belgie, Polska, Československa a Maďarska.[12] Toto setkání sice nedospělo ke konkrétní dohodě, tytéž země se však na přelomu června a července 1929 v Bruselu shodly na novém čtyřletém projektu, jehož cílem bylo omezení vývozu cukru a stabilizace světových cen. Podobně jako v případě předcházejících snah, tomuto uskupení se nepodařilo stabilizovat ceny, protože se mu nepodařilo zapojit do tohoto projektu další významné exportéry, především Jávu, ale také Filipíny, Peru a Dominikánskou republiku.[13]

V říjnu 1929 proběhl krach na Wall Street a v následujícím roce byl v USA přijat Smoot-Hawleyho celní sazebník. Tento krok zvýšil americkou (US) celní sazbu na kubánský cukr na 2 centy na libru, což se rovnalo sazbě (ad valorem) 160 % ze světových cen tohoto roku.[14] Následoval propad kubánského vývozu cukru na trh USA. Nová situace vedla k intenzivnější spolupráci zástupců cukrovarnického průmyslu na Kubě při hájení společných zájmů, ať už se jednalo o cukrovary v kubánském nebo cizím vlastnictví.[15] Mezinárodní úsilí směrem k nové

---

[11] Fritz Georg von GRAEVENITZ, *Exogenous Transnationalism: Java and 'Europe' in an Organised World Sugar Market (1927–37)*. Contemporary European History, vol. 20, 2011, no. 3, s. 260–261.

[12] Blíže viz United Nations Archives (Geneve), Consultation d´experts de l´industrie sucriére, Rapport sur la consultation. Economic comitee. Consultation of experts on the sugar industry. First Session Provisional minutes. R 2850 5. dubna 1929, 10 D -11814 - 9828.

[13] Jorge F. PÉREZ-LÓPEZ, *The Economics of Cuban Sugar*, University of Pittsburgh Press 1991, s. 176. Steven TOPIK – Carlos MARICHAL – Zephyr FRANK (eds.), *From Silver to Cocaine: Latin American Commodity Chains and the Building of the World Economy, 1500–2000*, Duke University Press 2006, s. 161–162.

[14] A. C. HANNAH – D. SPENCE, *The International Sugar Trade*, s. 229.

[15] Michael FAKHRI, *Sugar and the Making of International Trade Law*, Cambridge University Press 2014, s. 114. V polovině 20. let přibližně 70 % z celkových výrobních kapacit kubánských cukrovarů vlastnily severoamerické banky. Fritz Georg von GRAEVENITZ,

dohodě o produkci a obchodu s cukrem ovlivňovala bezesporu i měnící se situace v Evropě, například neobvykle velká úroda cukrové řepy na samotném počátku 30. let a z ní plynoucí hromadící se zásoby cukru v několika evropských zemích.[16] Jednání na půdě Společnosti národů postupně uvízla na mrtvém bodě, samotná Společnost národů pak byla v době prohlubující se velké hospodářské krize stále více vnímána jako instituce spíš neschopná řešit podobné problémy.[17]

Tlak nastupující hospodářské krize a neuspokojivý vývoj cen se staly stimulem pro novou dohodu omezující výrobu cukru. V průběhu roku 1930 proběhla například další jednání v Bruselu a Amsterdamu, přičemž v podstatě nejtěžším úkolem bylo přesvědčit Jávu o výhodnosti takového projektu. Obecně spíše převládal názor, že Jáva spíše nebude chtít participovat. Problém také například nastal při schvalování vývozního kontingentu Německem na mezinárodním jednání v Bruselu, které se konalo 9. – 16. prosince 1930. Zatímco všechny ostatní země (Belgie, Československo, Maďarsko a Polsko) souhlasily, Německo chtělo mít vyšší kontingent, jeho delegace bruselské jednání opustila a nastalou situaci bylo nutné řešit separátními konzultacemi.[18] V lednu roku 1931 proběhl další pokus o řešení mezinárodní cukerní situace, tentokrát se jednání odehrála v Berlíně, kde byly mimo jiné domluveny vývozní kontingenty v případě Německa (viz tabulka č. 2). Nároky Německa byly uspokojeny na úkor Kuby a ostatních evropských zemí, přičemž se Kuba vzdala ve prospěch Německa 550 000 t a zbylé evropské změně 200 000 t, Kuba dále kompenzovala Československu 18 750 t a Polsku 6 250 t. Rovněž bylo v Berlíně dojednáno, že se vývozní klíče mohou měnit vzhledem k celosvětové ceně cukru takovým způsobem, aby vzestup cen nebyl motivem ke zvýšení konkurence, jejímž důsledkem by na trh vstoupily další státy.[19]

Úkolem nalézt nové řešení, novou podobu mezinárodní spolupráce v otázkách výroby a obchodu s cukrem byl pověřen Thomas Chadbourne, právník z Wall Street. Jak již bylo naznačeno, jedním z jeho stěžejních úkolů bylo v této souvislosti přesvědčit Jávu (respektive nizozemskou vládu) o připojení se k novému projektu. Tohoto cíle se mu podařilo dosáhnout, pravděpodobně z důvodu trendu

---

Exogenous Transnationalism: Java and 'Europe' in an Organised World Sugar Market (1927–37). Contemporary European History, vol. 20, 2011, no. 3, s. 261.

[16] Jorge PÉREZ-LÓPEZ – José ALAVAREZ (eds.), *Reinventing the Cuban Sugar Agroindustry (Rural Economies in Transition)*, Lexington Books 2005, s. 72.

[17] Michael FAKHRI, *Sugar and the Making of International Trade Law*, Cambridge University Press 2014, s. 114.

[18] *Jednatelská zpráva Ústředního spolku československého průmyslu cukrovarnického přednesená na valné hromadě dne 17. června 1931 v Praze*, Nákladem Ústředního spolku československého průmyslu cukrovarnického v Praze 1931, s. 40, 41.

[19] *Jednatelská zpráva Ústředního spolku československého průmyslu cukrovarnického přednesená na valné hromadě dne 17. června 1931 v Praze*, Nákladem Ústředního spolku československého průmyslu v Praze 1931, s. 41, 42.

klesajících světových cen cukru, které způsobily, že se řada producentů cukru na Jávě ocitla ve ztrátě.[20] Nehledě na tento dílčí úspěch byly však účinek a dopady nové dohody přinejmenším sporné. V Bruselu byl zřízen výbor, kterému předsedal Chadbourne, a výsledkem jednání tohoto orgánu se stalo uzavření nové mezinárodní dohody o cukru v květnu 1931, kterou podepsaly Kuba, Československo, Polsko, Německo, Maďarsko, Belgie (tedy státy účastnické na dohodě z roku 1929) a Jáva. Později se připojily Peru a Jugoslávie.[21]

Nový pakt byl oficiálně signován organizacemi zastřešující producenty cukru jednotlivých účastnických zemí,[22] na druhé straně ale logicky nemohl fungovat bez vládní spolupráce a národní legislativní podpory. Dohoda se stala v podstatě zvláštním hybridem – nebyla ani obchodní smlouvou mezi vládami ani vyloženě určitým kartelem soukromých producentů. V podstatě se signatáři dohodli na udržení svých exportů v rámci stanových kvót během pěti let do 1. září 1935 a na omezení výroby, což mělo posloužit k postupné likvidaci nahromaděných zásob cukru. K dlouhodobým cílům dohody patřily dosažení rovnováhy mezi světovou výrobou a spotřebou cukru a také stabilizace cen. V Haagu byla zřízena rada (International Sugar Council) jako správní orgán, který měl dohlížet na dodržování dohody.[23]

Jedním z cílů dohody byla obnova akceptovatelných světových cen – fakticky tedy zabránit jejich dalšímu poklesu, optimálně stimulovat jejich růst. Podle Chadbournea samotného poskytovala dohoda nejlepší mechanismus ke stabilizaci mezinárodních cen cukru, protože přímo neurčovala pevné ceny, ale místo toho představovala dohodu, která se pokoušela obnovit rovnováhu mezi produkcí

---

[20] A. C. HANNAH – Donald SPENCE, *The International Sugar Trade*, s. 229.

[21] V roce 1931 signatářské země vytvářely zhruba polovinu světové produkce cukru. Emily M. HILL, *Smokeless Sugar. The Death of a Provincial Bureaucrat and the Construction of China's National Economy*, University of British Columbia Press 2010, s. 21. Srov. komentář Ústředního spolku československého průmyslu cukrovarnického shrnující dosavadní celosvětový vývoj cukrovarnického odvětví: „*Máme za sebou období plné nejdůležitějších událostí. Celých šest let vedl svět vojnu o cukr, tuhou až do vysílení, a v době, kdy všeobecná stagnace světová také krise cukru vyvrcholuje, podává si cukerní průmysl světa ruce k dohodě, která má přinésti záchranu. Cukrovarnictví je při své vyspělé organisaci prvním průmyslem, který si dovedl vytvořit naděje v lepší budoucnost*.“ In: *Jednatelská zpráva Ústředního spolku československého průmyslu cukrovarnického přednesená na valné hromadě dne 17. června 1931 v Praze*, Nákladem Ústředního spolku československého průmyslu v Praze 1931, s. 9.

[22] Na rozdíl od mezinárodní dohody o cukru z roku 1937, která byla mezivládní smlouvou podepsanou pod záštitou Společnosti národů. Michael FAKHRI*, Sugar and the Making of International Trade Law,* Cambridge University Press 2014, s. 73. Srov. britské názory na mezinárodní dohodu o cukru z roku 1937 International Sugar Agreement, BT (Board of Trade) 11/1595, The National Archives, London. V této složce je uložen celý text dohody z roku 1937.

[23] A. C HANNAH – Donald SPENCE, *The International Sugar Trade*, s. 229.

a spotřebou, a to v případě komodity, u které je poptávka poměrně neelastická.[24] Chadbourneova dohoda v zásadě nabízela dvě cesty, jak zvýšit ceny cukru: 1) omezením vytváření nadbytečných zásob, 2) snížením samotné produkce cukru. Dohoda v podstatě nepředpokládala, že by v případě, kdy budou dodržovány výrobní kvóty, mohlo dojít k hromadění zásob cukru.[25]

Z hlediska cenové strategie, předpokladů projekt vlastně selhal. Reálný vývoj měl velmi daleko od požadovaných rostoucích cen. V roce 1932 světové ceny cukru klesly na nejnižší úroveň ve 20. století. V dalších čtyřech letech byl vývoj světových cen sice relativně příznivější, ale mírné zlepšení situace v podstatě neodpovídalo vynaloženému úsilí signatářských zemí, které ve skutečnosti vyvážely méně, než stanovily jejich kvóty, omezily celkovou produkci a snížily své zásoby cukru. Postupně se projevilo, že Chadbourneova dohoda přirozeně nemohla ovlivnit některé zásadní problémy, které sužovaly světové cukrovarnictví, především nepříznivý trend ve vývoji spotřeby cukru, která v důsledku velké hospodářské krize na mnoha místech světa stagnovala nebo dokonce klesala.[26]

Jako kontroverzní může být vnímána i skutečnost, že Chadbourneova dohoda přímo nezahrnovala spolupráci v oblasti celní politiky, nepředstavovala tedy cestu přímého snížení nebo odbourání celních tarifů. Objevují se názory, podle kterých za určitých okolností mohla dohoda pomoci k redukci celních sazeb, a to v případě, že by se podařilo dosáhnout – i za pomoci Chadbourneovy dohody – stabilizace cen na dostatečně vysoké úrovni akceptovatelné pro většinu producentů cukru, potom by poklesl zájem zástupců tohoto odvětví vyvíjet nátlak na jejich vlády s cílem zajistit si podporu v podobě ochranných celních sazeb.[27] Tento závěr se však zdá být příliš smělým a v jistém ohledu idealistickým.

Chadbourneova dohoda měla z pohledu signatářských zemí některé negativní nebo přinejmenším kontroverzní dopady. Poněkud opožděná, bezesporu diskutabilní ale přeci jen určitá stabilizace cen společně se silným protekcionismem a dobrovolnou redukcí výroby a exportu zemí, které signovaly Chadbourneovu dohodu, učinily z cukrovarnictví v některých dalších, tedy nesignatářských zemích, atraktivní odvětví ať už pro stávající nebo nově příchozí producenty. Plánované výhody, přínosy Chadbourneovy dohody tak byly postupně fakticky eliminovány chováním států, které s k této smlouvě nepřipojily a postupně zvyšovaly produkci cukru,

---

[24] Michael FAKHRI, *Sugar and the Making of International Trade Law*, Cambridge University Press 2014, s. 115.

[25] Tamtéž, s. 116.

[26] Dále viz Jorge PÉREZ-LÓPEZ – José ALVAREZ (eds.), *Reinventing the Cuban Sugar Agroindustry (Rural Economies in Transition)*, Lexington Books 2005, s. 72.

[27] Michael FAKHRI, *Sugar and the Making of International Trade Law*, Cambridge University Press 2014, s. 115.

v jistém ohledu pouze vyplnily mezeru, která vznikla na světovém trhu.[28] V některých případech k tomu docházelo paralelně s vydatnou ochrannou domácího cukrovarnictví především v podobě vysokých cel. Státy, které se připojily k Chadbourneově dohodě, do značné míry podcenily možnosti ostatních zemí, jejich rychlou reakci, která vedla k významnému zvýšení produkce cukru v regionech mimo dosah dohody. Chadbourneova dohoda například v podstatě nic nezměnila na účincích Smoot-Hawleyho celního sazebníku. V období od roku 1930 do roku 1933 kubánský cukr ztratil téměř polovinu svého tržního podílu v USA, kde naopak narůstal podíl domácích producentů a také (bezcelních) dovozů cukru z Filipín, Havaje a Portorika.[29] Do roku 1934 poklesl podíl zemí, které podepsaly Chadbourneovu dohodu, na jednu čtvrtinu světové produkce. Vznikaly tak i situace, kdy země s relativně nízkými výrobními náklady na základě Chadbourneovy dohody „administrativně" snižovaly produkci cukru, zatímco v některých jiných zemích s relativně vyššími výrobními náklady produkce cukru rostla.[30]

Podobně jako všechny předcházející mezinárodní dohody byla i bruselská dohoda předem odsouzena k nezdaru.[31] Společným jmenovatelem neúspěchů všech těchto restriktivních dohod byla faktická neschopnost pro administrativní restrikci přimět dostatek producentů cukru. Chadbourneova dohoda vedla k redukci zásob, avšak cena cukru se nezvýšila. Podle odhadů se řepný osev v Evropě, kromě Ruska,

---

[28] Srov. otázku připojení dalších zemí k Chadbourneově dohodě Kurt WILK, *International Affairs: The International Sugar Régime*. The American Political Science Review, vol. 33, 1939, no. 5, s. 871–872. Dohoda z roku 1937 potom měla za cíl řešit tento nedostatek Chadbourneova projektu, tj. zapojení více zemí do nové spolupráce. Kromě jiných nových účastníků podepsal tuto mezinárodní smlouvu i SSSR, další významný producent cukru. Tamtéž, s. 864.

[29] Dále viz Michael FAKHRI, *Sugar and the Making of International Trade Law*, Cambridge University Press 2014, s. 120.

[30] Podrobněji viz Emily M. HILL, *Smokeless Sugar. The Death of a Provincial Bureaucrat and the Construction of China's National Economy*, University of British Columbia Press 2010, s. 21.

[31] Po vypršení Mezinárodní dohody zůstaly však země do něj zapojené v kontaktu. Ustanovily Mezinárodní cukerní komitét, na jehož schůzi dne 13. ledna 1936 (v Bruselu) jednotliví zástupci cukrovarnického průmyslu (za účasti zástupců britské vlády), vyjednali podmínky budoucí spolupráce v případě potenciální realizace další mezinárodní cukerní dohody. Konkrétně se jednalo o nutný předpoklad, aby do budoucí dohody bylo, pokud možno, začleněno co možná nejvíce producentů cukru. Jelikož se tohoto úkolu zhostili zástupci vlády Velké Británie, byla hlavní bruselská kancelář přesunuta do Londýna, další zasedání komitétu se konalo právě tam. In: *Jednatelská zpráva Ústředního spolku československého průmyslu cukrovarnického přednesená na valné hromadě dne 18. června 1937 v Praze*, s. 45. Srov. britské názory na mezinárodní dohodu o cukru z roku 1937 International Sugar Agreement, BT (Board of Trade) 11/1595, The National Archives, London. V této složce je uložen také celý text dohody z roku 1937.

snížil o 300 000 ha, avšak Rusko naopak zvýšilo svůj osev, úhrnem oselo více, než o kolik se snížila plocha v Evropě.[32]

Jedním z dalších důsledků podepsání Chadbourneovy dohody, byly technologické transfery. V některých případech došlo k (vý)prodeji použitých zařízení cukrovarů ze zemí, které podepsaly Chadbourneovu dohodu a fakticky snížily produkci cukru, do zemí, které dohodu nepodepsaly a rozšiřovaly produkci cukru (například z Jávy do Indie). Na novou situaci logicky také reagovali světoví producenti vybavení pro cukrovary, kteří se začali více zajímat právě o nesignatářské státy, o regiony, kde nově expandovala výroba cukru. Takovou oblastí byla například jižní Čína, kde se začaly ve 30. letech stavět nové cukrovary. Není jistě bez zajímavosti, že tento proces probíhal i za účasti Škodových závodů.[33]

Pro Československou republiku, respektive pro československý cukrovarnický průmysl byla mezinárodní situace spojená s obchodem s cukrem velmi důležitou záležitostí v podstatě od začátku své samostatné existence. Hned od prvního zpracování sklizně po skončení války právě díky tomuto průmyslu realizovala republika značné zisky plynoucí ať už z domácí konzumace, tak i exportu. Vzhledem k tomu, že domácí konzumace cukru byla do značné míry neelastická a v čase rostla pomalým tempem, byla právě možnost vývozu klíčovým faktorem pro ziskovost cukrovarnictví a řepařství. Fluktuace celosvětové ceny cukru tak mohly snadno negativně ovlivnit zisky odvětví a posléze i zisky státního rozpočtu, zejména pak, docházelo-li ke snižování ceny cukru. V prvních desetiletích 20. století došlo k významné konjunktuře třtinového cukru, který je nejbližším substitutem cukru řepného, což vzhledem k jeho podstatně nižším nákladům na výrobu znamenalo permanentní ohrožení zisku československého, nebo dokonce evropského cukrovarnictví. Z tohoto důvodu se Československo zúčastnilo prakticky všech mezinárodních jednání o společném postupu v otázkách obchodu a výroby cukru, výjimkou nebyla například zmiňovaná Tarafova akce, která de facto předznamenala i další, do značné míry ještě důležitější dohodu – Chadbourne Agreement.

---

[32] Osevy cukrové řepy se po roce 1931 nadále celosvětově spíše zvyšovaly, společně s osevem se dále stavěly nové cukrovary v různých zemích. Motivací pro takové chování byla snaha stabilizovat vlastní schopnost konkrétního státu zásobit se cukrem vyprodukovaným na daném území. Tato „cukerní autarkie“ dále zmenšovala mezinárodní trh s cukrem. *Jednatelská zpráva Ústředního spolku československého průmyslu cukrovarnického přednesená na valné hromadě dne 24. června 1932 v Praze*, s. 16. *Jednatelská zpráva Ústředního spolku československého průmyslu cukrovarnického přednesená na valné hromadě dne 13. června 1935 v Praze*, s. 16.

[33] Emily M. HILL, *Smokeless Sugar. The Death of a Provincial Bureaucrat and the Construction of China's National Economy*, University of British Columbia Press 2010, s. 104. K účasti Škodových závodů podrobněji viz Aleš SKŘIVAN, *Škodovy závody a výstavba cukrovarů v Číně před druhou světovou válkou*, Listy cukrovarnické a řepařské, vol. 127, 2011, no. 11, s. 361–365.

Tabulka č. 1: Vývozní kontingenty evropských zemí dohodnuté na bruselských jednáních v prosinci 1930

Země	Podle bruselské konference (prosinec 1930)	
	na 1 rok (v t)	na 5 let (v t)
Belgie	31 500	157 500
Československo	590 000	2 950 000
Maďarsko	87 500	437 500
Německo	200 000	1 000 000
Polsko	320 000	1 600 000
Celkem	1 229 000	6 145 000

Pramen: *Jednatelská zpráva Ústředního spolku československého průmyslu cukrovarnického přednesená na valné hromadě dne 17. června 1931 v Praze*, Nákladem Ústředního spolku československého průmyslu cukrovarnického v Praze 1931, s. 41.

Tabulka č. 2: Vývozní kontingenty evropských zemí dohodnuté na berlínských jednáních v lednu 1931

Země	Množství postoupená a získaná na 5 let podle berlínského ujednání (leden 1931)				
	Postoupeno Německu (v t)	Německo získalo (v t)	Získáno od Kuby (v t)	Stanovený vývozní kontingent na 5 let (v t)	Průměrný kontingent na 1 rok (v t)
Belgie	6 125			151 375	30 275
Československo	114 665		18 750	2 854 085	570 817
Maďarsko	17 000			420 500	84 100
Německo		750 000	550 000	1 750 000	350 000
Polsko	62 210		6 250	1 544 040	308 808
Celkem	200 000	750 000	575 000	6 720 000	1 344 000

Pramen: *Jednatelská zpráva Ústředního spolku československého průmyslu cukrovarnického přednesená na valné hromadě dne 17. června 1931 v Praze*, Nákladem Ústředního spolku československého průmyslu cukrovarnického v Praze 1931, s. 41.

Tabulka č. 3: Vývozní kontingenty evropských zemí podle Chadbourneovy dohody

Země	tun
Belgie (ročně)	30 275
Československo (ročně)	570 817
Maďarsko (ročně)	84 100
Německo pro rok začínající 1. září 1930	500 000
Německo pro rok začínající 1. září 1931	350 000
Německo pro rok začínající 1. září 1932	300 000
Německo pro rok začínající 1. září 1933	300 000
Německo pro rok začínající 1. září 1934	300 000
Polsko (ročně)	308 812

Pramen: Viriato GUTIERREZ, *The World Sugar Problem 1926–1935,* London 1935, s. 140.

Graf č. 1: Vývozní kontingenty evropských zemí zúčastněných v Chadbourneově dohodě v případě cukerní kampaně 1930/1931 (v tunách)

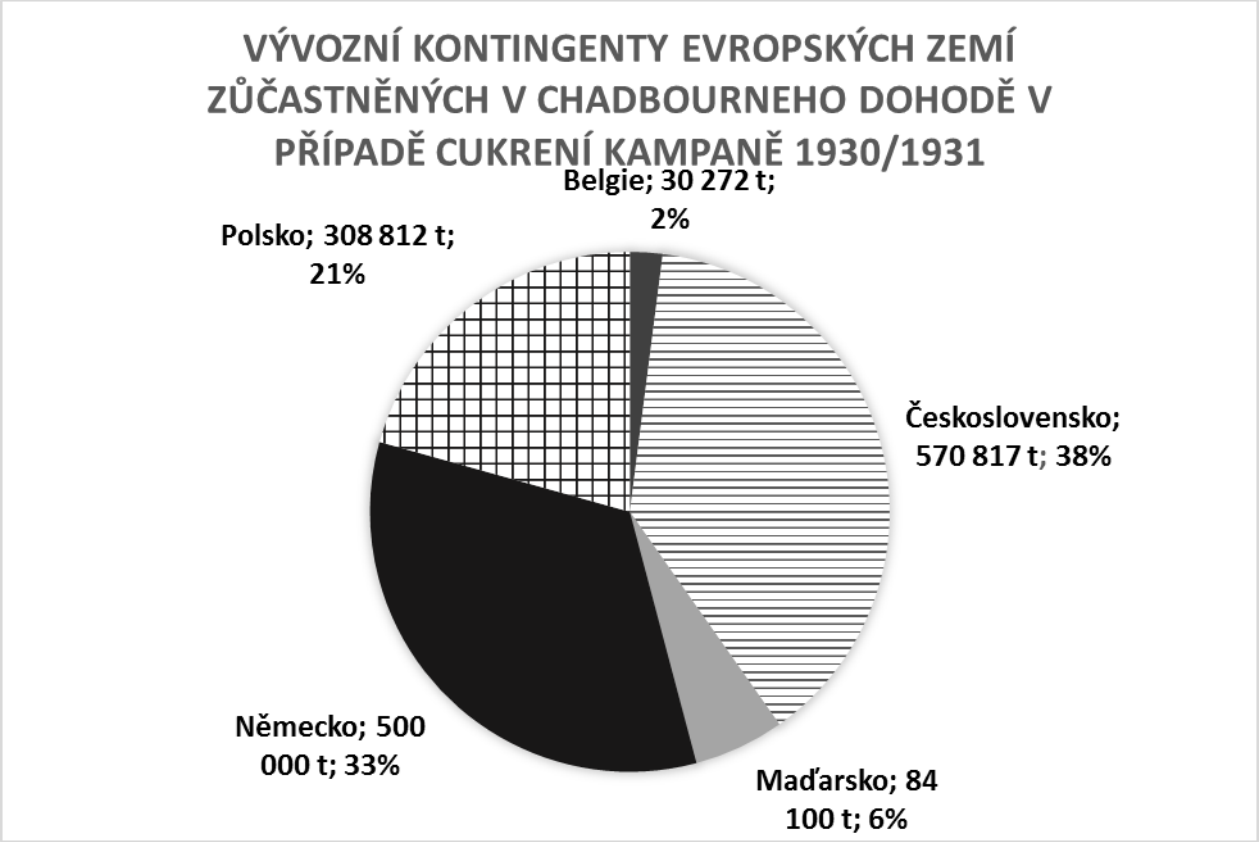

Pramen: *Jednatelská zpráva Ústředního spolku československého průmyslu cukrovarnického přednesená na valné hromadě dne 17. června 1931 v Praze*, Nákladem Ústředního spolku československého průmyslu cukrovarnického v Praze 1931, s. 40.

Na základě Chadbourneovy dohody se Československo, respektive Ústřední spolek československého průmyslu cukrovarnického, zavázal k dodržování maximální roční exportní kvóty ve výši 570 817 tun po dobu pěti let.[34] Dále byl československý průmysl nucen uskladnit všechny zásoby z konce kampaně[35] 1930/1931

[34] Ústřední spolek československého průmyslu cukrovarnického kontroloval zhruba 96 % výroby cukru v Československu. Viriato GUTIERREZ, *The World Sugar Problem 1926–1935,* London 1935, s. 137.

[35] Cukrovarnickou kampaní je pro tento článek myšleno periodické období, které začíná sklizní řepy a končí začátkem sklizně následující. Na definici cukrovarnické kampaně je však možné se podívat i z pohledu samotného cukrovaru, kdy je uvažován pouze časový úsek od sklizně do zpracování všech zásob, tj. období tří až pěti měsíců od začátku kampaně. In: Jaroslav GEBLER, *Pohled do vývoje cukrovarnictví: Historie cukrovarnického průmyslu na území dnešní České republiky* [online]. Vysoká škola chemicko-technologická v Praze 2011 Dostupné z:

a po čtvrtinách je následně vyvážet po dobu dalších čtyř kampaní.[36] Dále mělo Československo v souladu s Chadbourneovou dohodou usilovat o přizpůsobení (za daných okolností tedy snížení) výroby cukru, tak aby v podstatě odpovídala domácí spotřebě navýšené o dohodnuté exportní kvóty.[37] Provádění tohoto plánu ovšem spadá do doby, kdy se vystupňovala velká hospodářská krize ve všech odvětvích průmyslu i v zemědělství téměř všech zemí světa, vylepšení situace nepomohly ani nanejvýš dobré podmínky pro pěstování řepy. Roku 1930 byla vynikající úroda.[38] S hospodářskou krizí byla spojená vysoká nezaměstnanost právě v těch průmyslových částech světa, kde byla konzumace cukru nejvyšší, spotřeba cukru meziročně klesala o 1 %, oproti původním předpokladům růstu konzumace.[39] Částečně v důsledku velké hospodářské krize a částečně díky politice spojené s Chadbourneovým plánem poklesl počet cukrovarů na území Československa. V cukrovarnické kampani 1918/1919 fungovalo celkem 175 cukrovarů, v době podpisu dohody 146, zatímco v období kampaně 1934/1935 již bylo provozuschopných pouze 119 cukrovarů (podobněji tabulka č. 4).

---

http://kuhv.vscht.cz/files/uzel/0017043/Pohled%20do%20vývoje%20cukrovarnictví.pdf. [cit. 2017-07-12]. Vysoká škola chemicko-technologická v Praze. Výsadba řepy začíná obvykle v březnu, řepa zasazená v kampani 1930/1931 se zpracovala během následující kampaně, tedy 1931/1932, in: *Cukrovar Prosenice: Cukrová řepa*. Hanácká potravinářská společnost s.r.o Dostupné z: http://www.hps.cz/cukrova-repa/. [cit. 2017-04-23]. Kampaň je pro Československo od 1. října 1930 do 30. září 1931, ostatní země od 1. září do 31. Srpna, in: *Jednatelská zpráva ústředního spolku československého průmyslu cukrovarnického přednesená na valné hromadě dne 17. června 1931 v Praze*, Nákladem ústředního spolku československého průmyslu v Praze 1931, s. 40.

[36] *Jednatelská zpráva Ústředního spolku československého průmyslu cukrovarnického přednesená na valné hromadě dne 17. června 1931 v Praze*, s. 43. Zásoby činily 205 961 t. In: František DUDEK, *Monopolizace cukrovarnictví v českých zemích do roku 1938*, Praha 1985, s. 141. Až absurdně vypadala situace se zásobami na Kubě, ta se zavázala, že vytvoří rezervu 1 500 000 tun, jejíž prodej by rozdělila na 5 let. Pro doplnění, v té době (polovina července 1930) měla Kuba v zásobách 3 275 000 t cukru. K vytvoření zásob měl každý cukrovar přispět svým dílem, ovšem našly se i takové cukrovary, co celou svou produkci už prodaly, ty měly původně smluvené množství cukru zpětně nakoupit, to se však nestalo a zásoby měly tvořit z výroby další kampaně. *Jednatelská zpráva Ústředního spolku československého průmyslu cukrovarnického přednesená na valné hromadě dne 17. června 1931 v Praze*, s. 11.

[37] Viriato GUTIERREZ, *The World Sugar Problem 1926–1935,* London, 1935, s. 143.

[38] *Jednatelská zpráva Ústředního spolku československého průmyslu cukrovarnického přednesená na valné hromadě dne 17. června 1931 v Praze*, s. 16.

[39] Jaroslav PUCHERNA, *Historický přehled vývoje cukrovarnictví na území České socialistické republiky*, in: Sto padesát let cukrovarnického průmyslu na území ČSSR. Praha, Středisko technických informací potravinářského průmyslu Výzkumného ústavu potravinářského průmyslu 1981, s. 41. Uveden je pokles celosvětový, zatímco v Československu se konzum snížil o 1,5 %. *Jednatelská zpráva Ústředního spolku československého průmyslu cukrovarnického přednesená na valné hromadě dne 17. června 1931 v Praze*, s. 25.

Na jaře 1931 získala definitivně kontrolu nad produkcí řepy Ústřední jednota řepařská,[40] která již od kampaně 1931/1932 prosadila snižování osevu cukrovky. K tomuto účelu byly pro každý cukrovar zřizovány Místní komise pro omezení řepného osevu, jejich hlavní orgány – Zemská komise se sídlem v Praze a pro území Moravy agenční komise, dohlížely na rozdělování kontingentů, které Místní komise přidělovaly cukrovarům. Kontingent byl stanoven podle průměru kampaní 1927/1928 až 1929/1930.[41] Celkově se měl snížit osev o 22 % v případě Čech, respektive o 20 % pro všechny ostatní regiony, produkční kontingent pro české cukrovary se měl redukovat o 21 %, pro ostatní regiony o 17 %.[42] Administrativnímu snížení osevu a výroby cukru bránily ještě dlouhodobé smlouvy o dodávkách řepy, ty byly v podstatě zrušeny vyhláškou z 5. května 1931 č. 123 718/31.[43] Stabilizaci dále měl podpořit zákaz otvírání nových cukrovarů, což legalizoval zákon 105/1932 Sb. ze dne 24. června 1932 o zřizování provozoven na výrobu cukru z řepy. Podmínky, které zákon stanovil, nebylo prakticky možno splnit tak, aby mohl být realizován zisk. Nově vzniklý cukrovar se mohl nacházet nejblíže 15 km od jiné provozovny, v případě, že by nebyl napojen na železniční síť, pokud by měl železniční připojení, směl být založen nejméně 30 km od jiné provozovny. Teoreticky mohl však vzniknout malý lokální cukrovar, který mohl fungovat, nesměl však dát do prodeje více než 8,5 kg cukru ze 100 kg primární suroviny.[44] Jednáním proti ustanovení, trestalo se jako přestupek okresním úřadem pokutou od 1 000 do

[40] Jednalo se o logický důsledek postupného hromadění vlivu. Navíc ve sledovaném období měli agrárníci ve vládě velmi silný vliv. Právě agrární strana musela brát na zřetel problematiku tohoto specifického zemědělského odvětví.

[41] *Jednatelská zpráva Ústředního spolku československého průmyslu cukrovarnického přednesená na valné hromadě dne 17. června 1931 v Praze*, s. 21 a 27.

[42] František DUDEK, *Monopolizace cukrovarnictví,* s. 142. *Jednatelská zpráva Ústředního spolku československého průmyslu cukrovarnického přednesená na valné hromadě dne 17. června 1931 v Praze*, s. 27. Ve skutečnosti však došlo mezi průměrem kampaní 1927/1928 až 1929/1930 a kampaní let 1931/1932 ke snížení osevu o 29,1 %, mezi kampaněmi 1930/1931 a 1931/1932 došlo ke snížení osevní plochy o více než 24,5 %, což reprezentovalo redukci zpracování cukrovky v prvním případě o 1 910 000 tun, v druhém případě o 2 329 000 tun, v tomto ohledu tedy Československo dohodu plnilo viz tabulka č. 4.

[43] František DUDEK, *Monopolizace cukrovarnictví,* s. 143. Rušení dlouhodobých smluv bylo logickým do značné míry nutným krokem, srov. *Jednatelská zpráva Ústředního spolku československého průmyslu cukrovarnického přednesená na valné hromadě dne 17. června 1931 v Praze*, Nákladem Ústředního spolku československého průmyslu v Praze 1931, s. 22.

[44] Zákon 105/1932 Sb. ze dne 24. června 1932 o zřizování provozoven na výrobu cukru z řepy, in: Sbírka zákonů Československé republiky, 1932, částka 35/1932. Dostupný také: http://www.epravo.cz/vyhledavani-aspi/?Id=5483&Section=1&IdPara=1&ParaC=2. [cit. 2017-07-12].

200 000 korun nebo vězením od 24 hodin až do 6 měsíců.[45] V platnosti měl tento zákon být do konce roku 1934, zákon byl však třikrát pozměněn ve smyslu prolongování, nejprve vládním nařízením ze dne 13. července 1934 185/1934 Sb. z. a n. do konce roku 1935, pak vládním nařízením ze dne 19. prosince 1935 235/1935 Sb. z. a n, které prodloužilo dobu působnosti do konce roku 1937 a nakonec zákonem 257/1937 Sb. ze dne 21. prosince 1937, který prodloužil dobu působnosti do konce roku 1940. Posledním předpokladem pro smysluplné ovládnutí trhu s cukrem bylo zrušení parciálních monopolů a dohod s tím, že jediným takovým monopolem mohla být Ústřední jednota řepařská, tomu dopomohl zákon 141/1933 Sb. ze dne 12. července 1933 o kartelech a soukromých monopolech (kartelový zákon).[46]

Je logické, že pokud má jakýkoli průmysl vytvářet dostatečná množství daných statků, musí k tomu mít výrobní kapacity, a naopak pokud je výrobní kapacita příliš vysoká a není dostatek výrobní suroviny, stávají se přebytečné výrobní kapacity zbytečnými. Investovat či provozovat takové provozy, které nejsou rentabilní je neekonomické, tudíž i neefektivní. Chadbourneova dohoda fakticky předpokládala snížení množství cukru, které mohlo Československo vyrobit, muselo tak nutně dojít k zavírání dalších cukrovarů. Samotný administrativní zásah však nebyl jedinou příčinou, faktorem ovlivňující zrušení všech cukrovarů, v úvahu je nutné vzít i další okolnosti, zejména pak velkou hospodářskou krizi, která zasáhla Československo právě v době realizace mezinárodní dohody.[47]

Tabulka č. 4 ukazuje masivní snižování osevu, v prvním roce po podepsání Chadbourneovy dohody o 58 tisíc hektarů, což představuje meziroční snížení o 24 %. Ve srovnání s rokem 1925, kdy bylo zaseto nejvíce řepy, dochází k redukci osevu téměř o 43 %. Snižování probíhalo ještě ve větším rozsahu, než bylo podmíněno mezinárodní dohodou, k redukci vývozu i celkové produkce cukru přispěla rovněž řepná neúroda roků 1933 a 1935.

---

[45] Při nedobytnosti pokuty byl aplikován náhradní trest vězení od 24 hodin do 6 měsíců. Tamtéž.

[46] „*Je-li důvodná obava, že by prováděním kartelové úmluvy byl ohrožen veřejný zájem nepřiměřeně vysokými cenami (nepřiměřeně vysokými sazbami podniků dopravních, úvěrních nebo pojišťovacích) nebo obchodními podmínkami, jež nepřiměřeně zvyšují ceny (sazby) ať velkoobchodní ať detailní, nebo neodůvodněnými závěrami (výlukami), zahájí příslušné ministerstvo buď samo, nebo na příkaz vlády šetření a uvědomí o tom organisaci provádějící kartelovou úmluvu nebo, není-li takové, zástupce smluvních stran.*“ Zákon č. 141/1933 Sb. ze dne 12. července 1933 o kartelech a soukromých monopolech (kartelový zákon). Sbírka zákonů Československé republiky, 1933, částka 47/1933. Dostupný také: http://www.epravo.cz/vyhledavani-aspi/?Id=5731&Section=1&IdPara=1&ParaC=2. [cit. 2017-07-12]. Tento zákon v podstatě zrušil koaliční zákon (č. 43/1870 ř.z), který byl vyhlášen 7. dubna 1870.

[47] Změny počtu cukrovarů, osevních ploch a množství zpracované cukrovky podrobněji tabulka č. 4.

Tabulka č. 4: Počet cukrovarů, plocha osevu, zpracovaná cukrovka (1918–1938)

Kampaň	Počet cukrovarů	Osevní plocha cukrovky v 1 000 ha	Zpracovaná cukrovka v 1 000 t
1918/19	175	182	4 015
1919/20	174	183	3 427
1920/21	172	193	4 200
1921/22	170	192	3 462
1922/23	169	185	4 385
1923/24	170	226	5 839
1924/25	168	300	8 235
1925/26	166	312	8 826
1926/27	163	258	6 233
1927/28	162	281	7 476
1928/29	160	250	5 988
1929/30	148	227	5 553
1930/31	146	237	6 758
1931/32	139	179	4 429
1932/33	126	138	3 579
1933/34	121	139	2 811
1934/35	119	145	3 777
1935/36	119	146	3 353
1936/37	119	149	4 066
1937/38	118	167	4 666
Průměr	150,2	204,45	5 053,9

Pramen: František DUDEK, *Monopolizace cukrovarnictví v českých zemích do roku 1938*, Praha 1985, s. 183. Srov. *Jednatelská zpráva Ústředního spolku československého průmyslu cukrovarnického přednesená na valné hromadě dne 30. května 1934 v Praze*, Nákladem Ústředního spolku československého průmyslu cukrovarnického v Praze 1934, s. 78. *Jednatelská zpráva Ústředního spolku československého průmyslu cukrovarnického přednesená na valné hromadě dne 27. června 1939 v Praze*, Nákladem Ústředního spolku československého průmyslu cukrovarnického v Praze 1939, s. 53–54.

Snižování osevu přirozeně nemusí vždy a u všech komodit nutně znamenat, že se sníží i množství vyrobeného (finálního) statku, u cukru měl však tento vztah za daných okolností kauzální charakter.[48] Pěstování cukrové řepy v českých zemích bylo na značně rozvinuté úrovni, další racionalizace kultivace proto již nemohla bezprostředně přinést dodatečné jednotky, takovým způsobem, aby kompenzovala omezení osevních ploch. Teoreticky existovaly varianty, které by vedly k zachování celkového objemu produkce na stejné úrovni jako před snížením osevu (což by bylo fakticky v rozporu se závazky plynoucími z Chadbourneovy dohody) – takovou teoretickou možností bylo vyšlechtění nové odrůdy řepy, která by byla podstatně cukernatější než její předchůdkyně. Jednalo o opatření, které nebylo nemožné provést v krátkém období.[49] S ohledem na uvedené skutečnosti tak snižování osevu skutečně vedlo k celkovému (očekávanému) snížení produkce cukru.

Průměrné výnosy dopočítané prostým vydělením zpracované cukrovky osevní plochou nebyly po období 1930–1937 vyšší než 29 tun na hektar.[50] Nejvíce proměnlivým faktorem v rafinaci cukru je cukernatost řepy, která je ovlivněna podnebím i schopností konkrétního zemědělce zajistit plodině dostatečnou výživu, případně ochranu proti škůdcům. Rok 1931 byl, co se týká podmínek pro pěstování, skutečně výjimečný. Cukernatosti vyšší než 18 % bylo ve 30. letech dosaženo pouze v jedné z dalších kampaní.[51] Vzhledem k uzavření Bruselské dohody s kombinací s velkou hospodářskou krizí se však jednalo spíše o problém než o pozitivní okolnost.

[48] Stejně tomu tak je v případě snižování počtu výrobních subjektů, v tomto případě cukrovarů, je důležité vzít v úvahu efektivitu odvětví.

[49] Tabulka č. 5 srovnává celkové množství vyrobeného cukru s celosvětovou výrobou dané komodity vzhledem k množství výrobní kapacity a vypočítává průměrnou cukernatost zpracované cukrové řepy.

[50] V současnosti se průměrný hektarový výnos z jednoho hektaru pohybuje mezi 50 a 60 tunami. *Cukrovar Prosenice: Cukrová řepa*. Hanácká potravinářská společnost s.r.o. Dostupné z: http://www.hps.cz/cukrova-repa/. [cit. 2017-04-23].

[51] Obvyklá cukernatost se v současné době pohybuje okolo 16 %. Tamtéž.

Tabulka č. 5: Množství cukru vyrobené v jednotlivých kampaních v Československu ve vztahu k dalším faktorům (1930–1937)[52]

Kampaň	Cukerní výroba na území Československé republiky (v tunách)	Podíl na celosvětové produkci řepného cukru (v procentech)	Průměrná cukernatost (v procentech)	Průměrné výnosy z hektaru (v tunách)
1930/1931	1 142 778,00	9,59	16,91	28,52
1931/1932	814 512,00	9,28	18,39	24,74
1932/1933	634 033,60	7,93	17,72	25,93
1933/1934	517 489,90	5,65	18,41	20,22
1934/1935	637 720,40	6,51	16,88	26,05
1935/1936	571 494,10	5,51	17,04	22,97
1936/1937	727 522,00	7,11	17,89	27,29

Pramen: *Jednatelská zpráva Ústředního spolku průmyslu cukrovarnického pro Čechy a Moravu přednesená na valné hromadě dne 27. června 1939 v Praze*, Nákladem Ústředního spolku průmyslu cukrovarnického pro Čechy a Moravu v Praze, s. 51, 81, František DUDEK, *Monopolizace cukrovarnictví v českých zemích do roku 1938*, Praha 1985, s. 183. Vlastní dopočet.

[52] Data jsou uvedena v „hodnotě suroviny“, což jednotka, která popisuje hypotetický objem surového cukru, který by byl třeba k vyprodukování finálního produktu určeného pro prodej. Jedná se o sjednocující jednotku. Důvodem pro používání této jednotky je skutečnost, že cukr není dokonale homogenní produkt a dále tato jednotka umožňuje komparaci dat s daty z dřívějších statistik. Více o procesu výroby cukru Jaroslav GEBLER, *Pohled do vývoje cukrovarnictví: Historie cukrovarnického průmyslu na území dnešní České republiky*, Vysoká škola chemicko-technologická v Praze 2011, s. 3. Dostupné z: http://kuhv.vscht.cz/files/uzel/0017043/Pohled%20do%20vývoje%20cukrovarnictví.pdf. [cit. 2017-07-12].

Tabulka č. 6: Snížení produkce cukru dle územních celků (1925-1936)[53]

Kampaň	V Čechách		Na Moravě a Slezsku		Na Slovensku		Celkem
	v t	v %	v t	v %	v t	v %	v t
1925/1926	757 065	50,13	494 303	32,73	258 862	17,14	1 510 230
1930/1931	602 378	52,71	389 335	34,07	151 064	13,22	1 142 778
1931/1932	482 106	59,19	280 379	34,42	52 027	6,39	814 512
1932/1933	369 271	58,24	197 797	31,2	66 966	10,56	634 034
1933/1934	294 005	56,81	181 409	35,06	42 076	8,13	517 490
1934/1935	343 004	53,79	215 460	33,79	79 257	12,43	637 720
1935/1936	258 745	45,28	242 540	42,44	70 209	12,29	571 494

Pramen: *Jednatelská zpráva Ústředního spolku československého průmyslu cukrovarnického přednesená na valné hromadě dne 18. června 1937 v Praze*, s. 69.

Výše popsaná nutnost snižování osevu a s ním spojené snížení produkce cukru dle přesně daného kontingentu se týkala území Československa jako celku. Konkrétní specifika redukce produkce cukrovarnického průmyslu dle jednotlivých územních celků ukazuje tabulka č. 6. Z údajů uvedených v tabulce č. 6 vychází jako „nejstabilnější region" Morava a Slezsko, jehož podíly i celkové množství zpracovaného cukru se měnily nejméně. Na základě prezentovaných dat, s určitým zjednodušením můžeme konstatovat, že mezinárodní dohodou bylo nejvíce postiženo území Slovenska, které ve sledovaném období nemělo již nikdy stejně vysoký podíl zpracovaného cukru jako před administrativním zásahem (či hospodářskou krizí).[54] Konkrétní vliv opatření vyplývajících z Chadbourneovy dohody však nelze jednoznačně verifikovat, podobně jako není možné přesně určit, jak výrazně ovlivnily tuto změnu další faktory. Mezi cukerními kampaněmi 1930/31 a 1931/32, kdy vešla smlouva v platnost, se snížilo množství vyprodukovaného cukru na území Československa o více než 28 %, přičemž k nejvyšší redukci došlo na Slovensku (o 65,56 % jeho původní produkce), v následující kampani došlo k růstu slovenské produkce na úkor zbylých územních celků.

[53] Data jsou uvedena v „hodnotě suroviny".

[54] Srov. komentář ke kampani 1931/1932: „ *Největší redukce byla provedena na Slovensku, kde oproti kampani předcházející poklesla osevní plocha o 19 126 ha. Slovensko bylo mimo to postiženo velkou neúrodou řepy a mělo v důsledku toho cukerní výrobu o 65 % nižší než v roce předešlém"*. In: *Jednatelská zpráva Ústředního spolku československého průmyslu cukrovarnického přednesená na valné hromadě dne 24. června 1932 v Praze*, s. 19.

Tabulka č. 7: Podíl zemí dodržující Chadbourneovu dohodu na světové produkci cukru

Kampaň	Podíl zemí Chadbourneovy dohody (v procentech)	Podíl ostatních zemí (v procentech)	Celkové množství produkce (v dlouhých tunách)◙	Celkové množství produkce (tunách)
1929/30	46,1	53,9	27 386 236	27 825 703
1930/31	40,5	59,5	28 477 016	28 933 987
1931/32	33,8	66,2	26 377 334	26 800 611
1932/33	26,5	73,5	24 144 073	24 53 1513
1933/34•	24,0	76,0	25 365 574	25 772 615

◙ Dlouhá tuna vychází z anglické soustavy Avoirdupois a odpovídá zhruba 1016,047 kilogramů.

• V případě kampaně 1933/1934 se jedná o předběžný odhad.
Poznámka: Je nutné dodat, že souhrnné cukerní statistiky se od sebe liší, přičemž není možné jednoznačně určit, která data jsou přesnější, více odpovídající realitě. Do určité míry lze považovat kteroukoli cukerní statistiku za „pouhý zpřesněný“ odhad. Srov. údaje uvedené v *Jednatelské zprávě Ústředního spolku průmyslu cukrovarnického pro Čechy a Moravu přednesená na valné hromadě dne 27. června 1939 v Praze*, Nákladem Ústředního spolku průmyslu cukrovarnického pro Čechy a Moravu v Praze, s. 81.

Pramen: *Jednatelská zpráva Ústředního spolku československého průmyslu cukrovarnického přednesená na valné hromadě dne 30. května 1934 v Praze*, s. 88.

Graf č. 2: Podíl zemí dodržující Chadbourneovu dohodu na světové produkci cukru

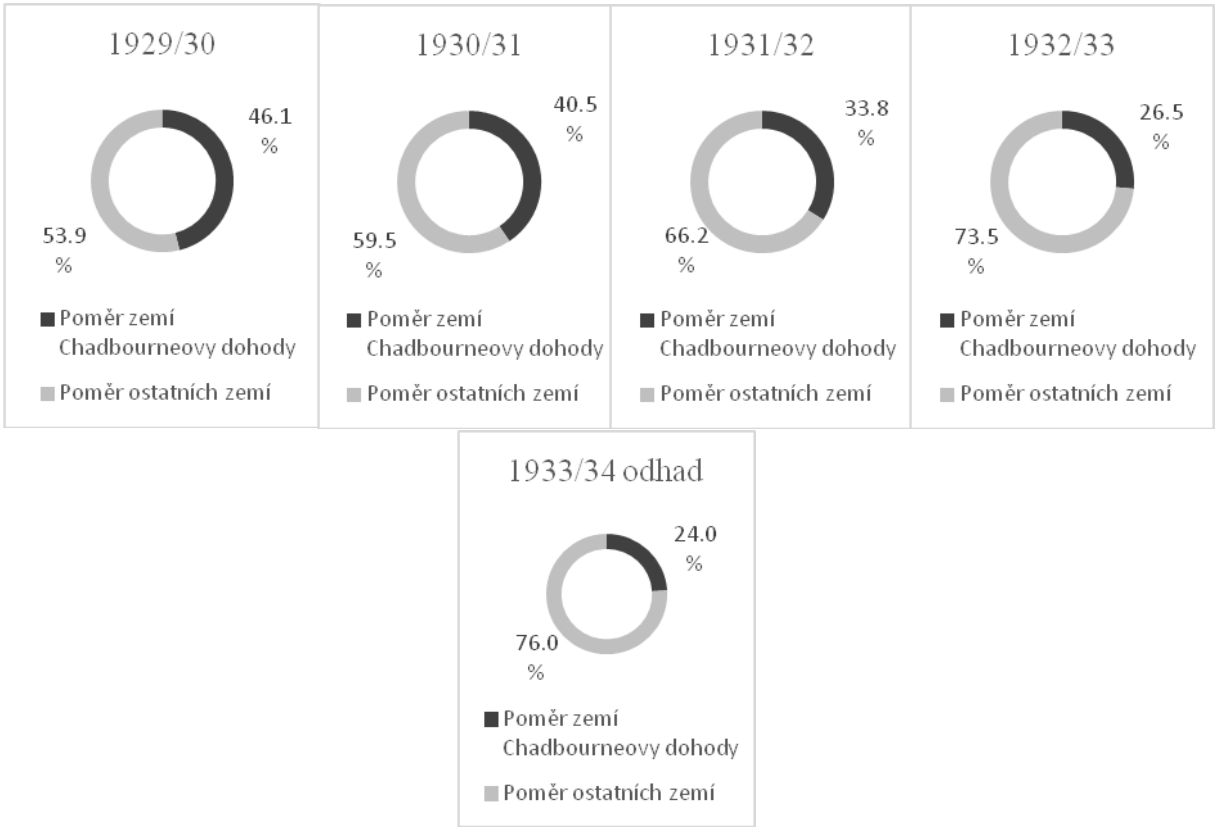

Pramen: *Jednatelská zpráva Ústředního spolku československého průmyslu cukrovarnického přednesená na valné hromadě dne 30. května 1934 v Praze*, s. 88.

Závěr

Jedním z klíčových mezinárodních fenoménů, který měl vliv i na situaci v československém cukrovarnickém průmyslu, byl měnící se poměr, zastoupení zemí, které participovaly na Chadbourneově dohodě a těch, které se do tohoto projektu z různých příčin nezapojily (viz tabulka č. 7). Graf č. 2 v podstatě ukazuje celkovou neefektivitu Chadbourneovy mezinárodní dohody. Tak jak již bylo naznačeno, svým způsobem země participující na dohodě v podstatě snížily svou výrobu jen proto, aby ostatní země, které dohodu nepodepsaly, mohly toto snížení využít ve svůj prospěch. V období 1929–1934 se jasně změnilo zastoupení signatářských a nesignatářských zemí ve světové produkci cukru (z poměru 46,1 % ku 53,9 % na přibližně 24 % ku 76 %). Popsaný vývoj v podstatě ukazuje, že samotná velká hospodářská krize měla pro dané země viditelně menší vliv na produkci cukru než mezinárodní dohoda z roku 1931. Pokud by totiž klíčovým faktorem byla samotná velká hospodářská krize, potom by celosvětová produkce v důsledku krize sice klesala, avšak jednalo by se o homogenní pokles pro všechny země (jelikož by v důsledku snížení koupěschopnosti docházelo ke snižování konzumace), které produkují cukr. Navíc si je nutné uvědomit, že problém skrytý pod redukováním celkové produkce není jen ve fluktuaci v celosvětové výrobě, ale také v budoucím významu zemí, které podepsaly mezinárodní dohodu. Jinak řečeno, pokud se sníží celkové množství vyprodukovaného cukru, sníží se vyjednávací síla těchto zemí. Do budoucna tedy budou ve vyjednávání do značné míry oslabeny zásahem, od kterého si naopak slibovaly zlepšení své pozice na trhu a garanci požadovaných zisků.

Bruselská dohoda skončila jako všechny předchozí snahy o administrativní restrikci neúspěchem. Administrativními prostředky nebylo možné zastavit důsledky odbytové krize, světová cena surového cukru za 100 kg zkolabovala ze 78 Kč na počátku 30. let na 45 Kč v polovině 30. let.[55] Mezinárodní situace byla jen jednou z částí složitého problému. Ústřední jednota řepařská sice prosadila snížení osevní plochy, tím se snížilo i množství vyrobeného cukru, ovšem současně s tím se nezvýšila jeho cena, když byla zavedena pohyblivá cena řepy vzhledem k mezinárodním cenám. Z tohoto důvodu se přestalo pěstování této komodity vyplácet malým a středním zemědělcům, kteří museli přejít k jiným plodinám. Jednou z komodit, za kterou zemědělci substituovali řepu, bylo obilí. Expanze pěstování obilí vedla k soběstačnosti v českých zemích, což mimo jiné narušilo obchod s Československa se zeměmi Balkánu.

[55] František DUDEK, *Monopolizace cukrovarnictví,* s. 144.

Jakub Drábek – Aleš Skřivan ml.

Internationales Chadbourne-Zuckerabkommen und dessen Auswirkungen auf die tschechoslowakische Zuckerindustrie

Zusammenfassung

Eines der internationalen Schlüsselphänomene, das Einfluss auf die Situation in der Zuckerindustrie hatte, war das sich verändernde zahlenmäßige Verhältnis der am Chadbourne-Abkommen beteiligten Länder und jener, die aus verschiedenen Gründen nicht an diesem Projekt teilnahmen. Gewissermaßen senkten die Teilnehmerländer des Abkommens ihre Zuckerproduktion nur, damit die sonstigen Länder, die das Abkommen nicht unterzeichnet hatten, diese Senkung zu ihren Gunsten ausnutzen konnten. In den Jahren 1929 – 1934 fiel die Vertretung der Signatarländer zu den nicht unterzeichnenden Ländern an der Weltzucker-produktion entscheidend ab (von einem Verhältnis von 46,1 % zu 53,9 % auf annähernd 24 % zu 76 %). Die beschriebene Entwicklung zeigt im Grunde, dass die Weltwirtschaftskrise selbst für die betreffenden Länder einen sichtbar geringeren Einfluss auf die Zuckerproduktion hatte als das internationale Abkommen von 1931. Das Brüsseler Abkommen endete wie alle vorhergehenden Bemühungen um eine administrative Beschränkung mit einem Misserfolg. Mit administrativen Mitteln konnten die Folgen der Absatzkrise nicht beseitigt werden, der Weltpreis für Rohzucker kollabierte von 78 CZK für 100 kg Anfang der dreißiger Jahre auf 45 CZK Mitte der 30iger Jahre. Die internationale Lage war nur ein Aspekt des komplizierten Problems. Der Zentrale Verein der tschechischen Rübenanbauer setzte zwar eine Verringerung der Saatflächen durch, dadurch ging auch die erzeugte Zuckermenge zurück, jedoch erhöhten sich damit nicht zugleich auch die Zuckerpreise, als ein gegenüber den internationalen Preisen beweglicher Zuckerrübenpreis eingeführt wurde. Aus diesem Grund lohnte sich der Anbau für die kleinen und mittleren Bauern nicht mehr, die auf andere Feldfrüchte umstellen mussten. Eine der Feldfruchtgruppen, mit der die Bauern die Zuckerrüben ersetzten, war Getreide. Die Expansion des Getreideanbaus führte zur Autarkie in der Tschechoslowakei, was unter anderem den Handel mit den Balkanländern störte.

Jakub Drábek – Aleš Skřivan ml.

The Chadbourne International Sugar Agreement and its Impact on the Czechoslovak Sugar Industry

Summary

One of the key international phenomena to impact the situation in the Czechoslovak sugar industry was the changing circumstances and countries which participated in the Chadbourne Agreement, and those which for various reasons did not join the project. In a way, those countries participating in the agreement essentially reduced their production only so that other countries which had not signed the agreement could take advantage of this reduction. Between 1929 and 1934, the ratio of signatory and non-signatory countries in global sugar production changed markedly (from a ratio of 46.1 % to 53.9 %, this became roughly 24 % to 76 %). The described evolution essentially demonstrates that the Great Depression had visibly less impact on sugar production than the 1931 international agreement. The Brussels agreement ended up, like all previous attempts at administrative restriction, in failure. Administrative measures could not stop the outcome of the sales crisis, with the global price for raw sugar per 100 kg collapsing from 78 CZK at the start of the 1930s to 45 CZK in the mid-1930s. The international situation was just one part of the complex problem. The sugar beet central union advocated the area of land given over to sugar beet crops being reduced, resulting in less sugar being produced, but this did not increase the sugar price as beet had a variable price related to international prices. As such, it was no longer worth small and medium-sized farmers growing the commodity, and they had to move on to other crops. One of the commodities which farmers grew in place of sugar beet was cereals. The expansion of cereal growing led to self-sufficiency in the Czech lands, something which disrupted trade with the Balkan countries, amongst other impacts.

MODERNÍ DĚJINY **MODERN HISTORY**
Roč. 25, 2017, č. 2, s. 87–104 Vol. 25, 2017, No. 2, p. 87–104

Lukáš Novotný*

Návštěvy Konrada Henleina v Londýně. Příspěvek k internacionalizaci sudetoněmecké otázky ve druhé polovině 30. let 20. století

Konrad Henlein's Visits to London. Paper on the internationalisation of the Sudeten German issue in the second half of the 1930s

This study uses unpublished sources of British and Czech, as well as German and Austrian, provenance to analyse a number of trips made by Sudeten German Party leader, Konrad Henlein, to London which occurred between 1935 and 1938. It is shown that he managed to present the ever-more pressing Sudeten German issue in a manner which helped to create the image of a challenging life for the German minority in Czechoslovakia.

Keywords: History, 20th century, Czechoslovakia, Great Britain, Foreign Office, national minorities, Sudeten Germans, Konrad Henlein

* Doc. PhDr. Lukáš Novotný, Ph.D., Katedra historických věd, Fakulta filozofická, Západočeská Univerzita v Plzni, Sedláčkova 31, 306 14 Plzeň; novoluk@khv.zcu.cz.

Úvod

Československo, nový tzv. nástupnický stát, který vznikl 28. října 1918 a jehož definitivní hranice potvrdily mírové smlouvy, uzavřené ve Versailles, Saint-Germain-en-Laye a Trianonu, dostal do vínku složitou část dědictví svého předchůdce, habsburské monarchie – rozmanité národnostní složení svých obyvatel. Přitom téměř jedna třetina z nich svůj nový domov odmítala a obtížně se s ním identifikovala; jednalo se především o Němce, Maďary a Poláky, kteří se v důsledku událostí, jež nemohli ovlivnit, stali státními občany Československé republiky. Zbývající dvě třetiny (Češi a Slováci) naopak propadly euforii a oslavovaly vzniklý útvar jako něco, po čem dlouhá staletí toužily. Za těchto okolností bylo téměř nemožné docílit stavu, kdy by se tyto dvě skupiny shodly na principech a fungování „svého" státu.

Vzhledem k národnostnímu složení první Československé republiky nepřekvapí skutečnost, že problematika národnostních menšin, jejich začleňování do fungování státu nebo otázky spojené s přístupem státní správy a samosprávy k zástupcům národnostních minorit, s jejich vztahem a identifikací s novým státem tvořily kruciální problémy, s nimiž se musela republika potýkat. V tomto ohledu se tedy příliš nelišila od Rakousko-Uherska, kde národnostní problematika patřila mezi nejdůležitější aspekty nejen vnitropolitického vývoje. Otázkou bylo, zda si nový a nepoměrně menší stát dokáže s tímto problémem poradit, respektive zda se mu podaří, na rozdíl od monarchie, najít způsob, jak se s ním na bázi budované moderní občanské společnosti s výraznými individuálními právy co nejlépe vypořádat.[1]

Zatímco dvacátá léta 20. století, především jejich druhá polovina, jsou historiky všeobecně hodnocena jako klidné období spočívající na politické stabilitě a opírající se o hospodářský růst, jejich konec a počátek třicátých let znamenaly zásadní a v mnohém ohledu osudový přelom. Hospodářská krize, která se do Evropy „převalila" ze Spojených států amerických, zpočátku nevyvolala v Československu velké znepokojení. Od poloviny roku 1931 však země vstoupila do druhé fáze krize, která byla mnohem ničivější a jež kulminovala až v roce 1933. Třetí a zároveň závěrečnou etapu hospodářské krize v Československu představuje období od března 1933 do jara 1934, kdy československé hospodářství přešlo do stá-

[1] Problematika národnostních menšin v meziválečném Československu se těší značnému zájmu odborné veřejnosti. Srov. např. Jaroslav KUČERA, *Minderheit im Nationalstaat. Die Sprachenfrage in den tschechisch-deutschen Beziehungen 1918–1938*, München 1999; René PETRÁŠ, *Menšiny v meziválečném Československu. Právní postavení národnostních menšin v první Československé republice a jejich mezinárodněprávní ochrana,* Praha 2009; Andrej TÓTH – Lukáš NOVOTNÝ – Michal STEHLÍK, *Národnostní menšiny v Československu 1918–1938. Od státu národního ke státu národnostnímu?*, Praha 2012; Jan KUKLÍK – Jan NĚMEČEK, *Od národního státu ke státu národností? Národnostní statut a snahy o řešení menšinové otázky v Československu v roce 1938*, Praha 2013.

dia vleklé deprese.[2] Ruku v ruce s hospodářským vývojem šel přirozeně i vývoj politický. Po počátečním negativismu německé menšiny, který se projevoval jejím odmítáním československého státu jako entity, jež vznikla proti její vůli a v níž pro ni podle jejího názoru nebyl prostor, následoval v roce 1926 vstup dvou německých politických stran do československé vlády, a i když se v první řadě jednalo o politický kalkul (agrární cla a kongrua), samotný fakt národnostně smíšené vlády znamenal pro mnohé začátek nové etapy česko-německých vztahů. Na druhé straně je potřeba i poznamenat, že se dosavadní negativní přístup k Československé republice prostě neosvědčil.

Nástup především druhé fáze hospodářské krize začal postupně ovlivňovat postoj nejpočetnější minority k první Československé republice. Mezi jejími představiteli klíčil, zprvu velmi pomalu a téměř neviditelně, názor, že jí politický aktivismus nepřináší vyřešení jejích problémů, ať se jednalo o jazykovou otázku, menšinové školství a další věci. V lednu 1933 pak byl Adolf Hitler jmenován říšským kancléřem, a i když jeho nástup do funkce měl na proměnu dynamiky česko-německých vztahů bezprostředně pouze částečný vliv, faktor nového nacistického režimu v Německu nešlo do budoucna v poměru německé menšiny k Československu ignorovat.

Osoba Konrada Henleina se na vnitropolitické scéně Československé republiky poprvé výrazně objevila na počátku října 1933, kdy se postavil do čela nového politického hnutí – Sudetoněmecké fronty domoviny (*Sudetendeutsche Heimatfront*; SHF). Nový subjekt neměl pevný politický program a jeho jediným cílem bylo sjednocení všech sudetských Němců.[3] O necelé dva roky později, před parlamentními volbami v Československu (květen 1935), se SHF změnila na politickou stranu – Sudetoněmeckou stranu (*Sudetendeutsche Partei*, SdP),[4] která sice vyhrála

[2] Pro základní přehled srov. Zdeněk KÁRNÍK, *České země v éře první republiky (1918–1938). Díl druhý. Československo a české země v krizi a v ohrožení (1930–1935)*, Praha 2002, s. 34–116; Vlastislav LACINA, *Velká hospodářská krize v Československu 1929–1934*, Praha 1984.

[3] SHF se však hodlala vydat jinou cestou než nacionální socialismus. Byla připravena uznat Československou republiku a jasně formulovala své cíle – duchovní rozvoj sudetských Němců, důraz na stavovskou ideu atd. K jejímu vzniku srov. např. Mark CORNWALL, *The Devil's Wall. The Nationalist Youth Mission of Heinz Rutha*, Cambridge – Mass., London 2012, s. 159–162; Michal BURIAN, *Deutscher Turnverband a československý stát v letech 1918–1933*, in: M. Waic (ed.), Češi a Němci ve světě tělovýchovy a sportu, Praha 2004, s. 65–66; Jaroslav CÉSAR – Bohumil ČERNÝ, *Politika německých buržoazních stran v Československu v letech 1918–1938. Díl II. (1930–1938)*, Praha 1962, s. 196–202; Andrej TÓTH – Lukáš NOVOTNÝ – Michal STEHLÍK, *Národnostní menšiny v Československu 1918–1938. Od státu národního ke státu národnostnímu?*, Praha 2012, s. 64–66; Andreas LUH, *Der deutsche Turnverband in der Ersten Tschechoslowakischen Republik. Vom völkischen Vereinsbetrieb zur volkspolitischen Bewegung*, München 1988, s. 199–216.

[4] SHF byla politickým hnutím, jež nemohlo v parlamentních volbách kandidovat. Nová strana se na volby pečlivě připravovala, nechyběly jí peníze ani od sudetoněmeckých podnika-

volby na počet hlasů, ale kvůli konstrukci volebních řádů v ČSR skončila na počet mandátů až druhá.

Studie se snaží odpovědět na následující otázky – proč Henlein do Londýna jezdil?; co od svých návštěv čekal?; splnily svůj účel?; nebo proč ho vlastně britští činitelé přijímali?

* * *

V prosinci 1935 se uskutečnila druhá návštěva Konrada Henleina v Londýně (první proběhla v srpnu, ale měla charakter přípravné cesty[5]).[6] Jejím jádrem byla přednáška v Chatham House,[7] kde se Henlein prezentoval jako vůdce loajální opoziční strany[8] a razantně popřel jakékoli vazby SdP na Berlín.[9] Jeho jednání s lordem

---

telů, ani z Říše. Podrobněji srov. Jaroslav KUČERA, *Mezi Wilhelmstraße a Thunovskou. Finanční podpora Německé říše Sudetoněmecké straně v letech 1935–1938*, Český časopis historický 95, 1997, č. 2, 1997, s. 392.

[5] Jindřich DEJMEK, *Britská diplomacie, Československo a Sudetoněmecká strana*, in: Moderní dějiny. Sborník k dějinám 19. a 20. století 9, 2001, s. 166. O Henleinově návštěvě se zmínil i vyslanecký rada německého pražského vyslanectví Otto von Stein. Některé kruhy v Londýně byly podle jeho názoru „*proti utlačování německé menšiny v Československu […]*“. *Deutsche Gesandtschaftsberichte aus Prag. Innenpolitik und Minderheitenprobleme in der Ersten Tschechoslowakischen republik*, Teil IV. Vom Vorabend der Machtergreifung in Deutschland bis zum Rücktritt von President Masaryk 1933–1935. Berichte des Gesandten Koch, der Konsuln von Bethusy-Huc, von Druffel, von Pfeil und des Gesandtschaftsrates von Stein. Ausgewählt, eingeleitet und kommentiert von H. DOLEZEL – S. DOLEZEL, V*eröffentlichungen des Collegium Karolinum*, Band 49/IV, München 1991, Reise Henleins nach England, Deutsche Gesandtschaft an das Auswärtige Amt, Prag, den 21. August 1935, Nr. 132, s. 289–290. Srov. rovněž Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes, Berlin (dále jen PA AA), Tschechoslowakei, R 73842, Prag, den 21. August 1935, E643723. S přípravou cest mu pomáhal plukovník Malcolm Graham Christie, který pracoval pro zpravodajskou službu a jenž byl i prostředníkem stálého státního podtajemníka na *Foreign Office* sira Roberta Vansittarta. Vedoucí představitelé SdP tak podle některých názorů napodobili TGM a Edvarda Beneše a přenesli svůj problém za hranice, nejprve do Itálie nebo do Rakouska, „*než se jejich pohled upřel na Velkou Británii*“. Andrea ORZOFF, *Battle for the Castle. The Myth of Czechoslovakia in Europe, 1914–1948*, Oxford 2009, s. 175.

[6] Vůdce SdP nenavštívil Londýn čtyřikrát, jak tvrdí například Paul Vyšný, nýbrž minimálně pětkrát. V srpnu a prosinci 1935, červenci 1936, říjnu 1937 a květnu 1938. Paul VYŠNÝ, *The Runciman Mission to Czechoslovakia, 1938. Prelude to Munich*, Basingstoke 2003, s. 8, 20, pozn. 30.

[7] Budova je sídlem *The Royal Institute of International Affairs*.

[8] Henleinova přednáška byla „*loajální, plna dobré vůle a pochopení, víry v mírové uspořádání sudetoněmecké otázky*“. Stanislav BIMAN – Jaroslav MALÍŘ, *Kariéra učitele tělocviku*, Ústí nad Labem 1983, s. 129; srov. rovněž M. CORNWALL, *The Devil's Wall*, s. 193–194.

[9] *Völkischer Beobachter* také některé jeho výroky kritizoval, když napsal, že jeho odmítnutí vazeb na Německo pouze nahrává lžím o údajném vměšování Berlína do vnitropolitických

Jamesem Richardem Stanhopem, který vykonával v letech 1934–1936 funkci parlamentního podtajemníka na *Foreign Office* (v letech 1935–1936 se o tento post dělil s lordem Cranbornem),[10] zástupcem stálého státního podtajemníka na *Foreign Office* Ormem Sargentem a sirem Johnem Cliffordem Nortonem (v letech 1930–1937 osobním tajemníkem sira Roberta Vansittarta) proběhlo 10. prosince a Henlein na něm vzbudil dojem seriózního politika. Po schůzce vzniklo memorandum, jehož autor John Clifford Norton se netajil sympatiemi k vůdci SdP, neboť vyzdvihl jeho dvouletou činnost a odsoudil „českou oligarchii", která v minulých letech záměrně štvala německé strany proti sobě.[11] Henlein podle dokumentu uvedl, že úspěch své strany vidí ve všeobecném pocitu odporu vůči tlaku československých míst proti SdP, v pokračující hospodářské krizi a jejím průběhu v německy mluvících oblastech a v neúspěchu dosavadní politiky aktivismu. Norton dále uvedl, že cílem vůdce SdP je „*usmíření a spolupráce v hranicích současného československého státu a v rámci současné existující československé ústavy, a on sám nemá, navzdory zvěstem, které o něm šíří jeho oponenti ve vládě, žádné napojení nebo vztah s německou nacistickou stranou*".[12] Autor memoranda však nemohl vědět, že Sudetoněmecká strana dostávala před volbami peníze na kampaň z Třetí říše, a proto si mohl dovolit napsat tento zjevný omyl.

Dokument dále pokračoval kritikou politiky československého ministra zahraničí Edvarda Beneše, který podle něj doufal, že když se SdP nepodaří velmi brzy splnit své sliby, přirozeným vývojem se rozpadne tak rychle, jak v roce 1933 ještě jako SHF vznikla. Jako důvod své návštěvy v Londýně pak Henlein uvedl touhu studovat fungování britských institucí, snahu seznámit britskou veřejnost s cíli své politiky a, v neposlední řadě, což se však Norton pouze domýšlel, i přání vyvolat tlak na (stále ještě) ministra zahraničí, že SdP je reálná politická síla, s níž se musí počítat.[13] Změna klimatu ve *Foreign Office* nastala i v jeho horních patrech. Robert

---

záležitostí Československa. Na závěr uvedl autor článku, že vůdce SdP nemá žádné zkušenosti s komentováním zahraniční politiky. The National Archives, London, Kew (dale jen TNA), Foreign Office (dále jen FO) 371/19493, R 7521/234/12, Phipps to Vansittart, December 12, 1935, ff. 269–270. Srov. rovněž Keith G. ROBBINS, *Konrad Henlein, the Sudeten Question and British Foreign Policy*, in: The Historical Journal 12, 1969, 4, s. 683.

[10] Robert Arthur James Gascoyne-Cecil, vikomt Cranborne, od roku 1947 pátý markýz Salisbury (1893–1972).

[11] TNA, FO 371/19493, R 7511/234/12, Minute by John Clifford Norton, December 10, 1935, f. 260.

[12] Tamtéž, f. 261.

[13] Tamtéž, f. 262. Henleinovu přednášku v Chatham House si poslechl i autor materiálu, úředník *Southern Departmentu* na *Foreign Office*, který si poznamenal, že vůdce SdP je umírněný a klidný muž. Henleinova řeč začala historickým exkurzem o vzniku ČSR, vůdce SdP dokonce uvedl, že chyb se dopustily obě strany. Ale pražské vládě se nepodařilo splnit své závazky z menšinové smlouvy a implementovat je do legislativy, pronesl Henlein a pokračoval, že příslušníci německé minority byli sice tolerováni, ale ne respektováni. Poté přešel k definici

Vansittart totiž doporučil designovanému ministru zahraničí Anthonymu Edenovi, aby Benešovi, nebo jeho nástupci neformálně poradil, ať se pokusí zachránit nedobrý trend česko-německých vztahů.[14] Tato téměř nic neříkající slova v podstatě znamenala jemný nátlak na dohodu s německou menšinou. O návštěvě Konrada Henleina v Londýně informoval vyslance v Československu Josepha Addisona i zástupce stálého státního podtajemníka Orme Sargent, který dodal, že v zásadě nemůže napsat nic víc, než uvedl John Clifford Norton, ale že by ho zajímal Addisonův názor na to, jak dalece se dá vůdci SdP důvěřovat. Zástupce československého vyslanectví Vilém Černý mu totiž sdělil, že Henlein je „*kluzký jako úhoř*" a že se mu nedá v ničem věřit.[15]

Henleinova prosincová návštěva znamenala důležitý mezník ve vnímání česko-německého vztahu ze strany britského ministerstva zahraničí i britského vyslanectví v Praze.[16] Vůdci SdP se jeho vystoupením podařilo vyvolat dojem, že se jedná o upřímného a čestného politika, jemuž jde především o dohodu s československou vládou na bázi československé legislativy, a že strana nemá žádné vazby na Berlín; komentář ve *Völkischer Beobachter* dokonce uvedl, že se Henlein kvůli své straně snaží zapůsobit na československé autority. Pokud až doposud britská místa jak v Praze, tak v Londýně o Sudetoněmecké straně a jejím vůdci psala neutrálně a vnímala ho jako průměrného politika, nyní se začal tok jejich úvah obracet pro Československo nebezpečným směrem do vod Henleinova hodnocení jako seriózního muže, který navzdory nepřízni oficiálních míst usiluje o národnostní smír a jehož ústy nehovoří Adolf Hitler, nýbrž on sám. Sama československá diplomacie však poněkud podivně nevnímala Henleinovu druhou návštěvu Londýna v tuto chvíli nijak dramaticky.[17] V rovině bilaterálních britsko-československých vztahů navíc v tuto dobu dominoval problém italsko-habešské války.[18]

---

role své strany, jíž viděl v moderaci mezi Československem a Německem, odmítl podezření, že by se Sudetoněmecká strana stávala odnoží NSDAP, a lhal, když popřel finanční dary z Berlína. Srov. tamtéž, ff. 263–264. Účelem návštěvy prý bylo zjistit názor anglických elit na postoj sudetských Němců k ČSR.

[14] „Van" přiznal, že se o totéž pokusí u Jana Masaryka. TNA, FO 371/19493, R 7511/234/12, December 16, 1935, f. 259.

[15] Tamtéž, Sargent to Addison, December 12, 1935, ff. 265–266.

[16] Srov. Mark CORNWALL, *'A Leap into Ice-Cold Water': The Manoeuvres of the Henlein Movement in Czechoslovakia, 1933–1938*, in: Mark CORNWALL – Robert J. W. EVANS, *Czechoslovakia in a Nationalist and Fascist Europe 1918–1948*, Oxford 2007, s. 138.

[17] Přispěl k tomu i fakt, že československý vyslanec v Londýně Jan Masaryk pobýval v prosinci 1935 v Československu, kde probíhala volba prezidenta republiky. Jindřich Dejmek píše i o jistém podcenění efektu Henleinových návštěv v Londýně. Vyslanec Jan Masaryk prý ještě po jeho druhé cestě do britského hlavního města (prosinec 1935) uklidňoval své představené v Praze, „*že zájezd Henleinův nám politicky neuškodil, naopak v mnohém prospěl […]*". Jindřich DEJMEK, *Velká Británie v zahraniční politice Československa 1918–1938. (Náčrt hlavních problémů)*, in: Jaroslav VALENTA – Emil VORÁČEK – Josef HARNA (uspoř.), Českoslo-

Třetí Henleinova návštěva Londýna se uskutečnila ve druhé polovině července 1936. Vůdce sudetských Němců se při ní poprvé sešel i se stálým státním podtajemníkem ministerstva zahraničí sirem Robertem Vansittartem, na něhož učinil „ten nejlepší dojem". Henlein totiž zapůsobil na britského diplomata jako umírněný, čestný a jasnozřivý člověk.[19] Vůdce sudetských Němců informoval stálého státního podtajemníka o špatné hospodářské situaci v českém pohraničí a uznal, že část problémů způsobila současná krize ve světě. Zároveň však dodal, „*že mnohé z toho,*

---

vensko 1918–1938. Osudy demokracie ve střední Evropě, Praha 1999, s. 537. I v periodické zprávě za údobí srpen až prosinec 1935 musel Masaryk konstatovat, že si Henlein počínal umírněně a že odmítl styky s Německem. Srov. Archiv Ministerstva zahraničních věcí České republiky, Praha (dále jen AMZV), Politické zprávy (dále jen PZ) Londýn, 1935, periodická zpráva č. III, 10. února 1936, s. 85–87.

[18] Rakouské vyslanectví si ve vztahu Henleina k ČSR povšimlo zajímavého faktu – předvolební sliby nejde za současných okolností splnit, a proto spočívá naděje vůdce SdP a jeho okolí „*pouze a jedině v zahraničněpolitických okolnostech*". Autor zprávy doplnil, že italsko-habešské události ukázaly možnost podobného postupu, což mělo být pro Československo varování. Österreichisches Staatsarchiv Wien, Abteilung Archiv der Republik, Auswärtige Angelegenheiten 1918–2005, Österreichische Vertretungsbehörden im Ausland 1. Republik, 1893–1945, Prag, Gesandtschaft, 1919–1938, Kt. 38, Berichte, Weisungen 1935 (VIII–XII), Zl. 457/Pol, Prag, am 20. September 1935. Vyslanec v Londýně Masaryk vcelku logicky poznamenal, že se se zájmem o ČSR v Británii nedá počítat, leda by šlo o primární zájmy země, ale hned dodal: „*Naproti tomu se však četné kruhy v Anglii považují za povolány, starati se intensivně o národní menšiny ve všech těch státech, které po světové válce vznikly a které jsou tak krutě pronásledovány a slyšeti od příslušníků těchto menšin stížnosti, které začasté nalézají, zvláště v těch kruzích, jež těmto novým státním útvarům příliš příznivě nakloněny nejsou, ochotného sluchu*." AMZV, PZ Londýn, 1935, periodická zpráva č. III, 10. února 1936, s. 85.

[19] Schůzka se konala 20. 7. 1936, ministr zahraničí Eden o ní o týden později informoval britského vyslance v Praze. Srov. TNA, FO 371/20374, R 4395/32/12, Mr. Eden to Sir J. Addison, Foreign Office, July 27, 1936, f. 25. O schůzce referoval do Berlína i rada německého vyslanectví v Praze Otto von Stein, který napsal, že rozhovor trval tři hodiny a že Henleinovi byl dobře znám Vansittartův profrancouzský a vůči Německu odtažitý postoj. „Van" vůdci SdP prozradil, že sudetoněmecký problém zná docela dobře a že britská vláda je připravena poradit a pomoci sudetským Němcům. *Die Deutschen in der Tschechoslowakei 1933–1947.* Dokumentensammlung. Zusammengestellt, mit Vorwort und Anmerkungen versehen von Václav KRÁL, Praha 1964, Dok. Nr. 54, Die Henleinpartei sucht Unterstützung bei englischen der Befriedungspolitik ergebenen Kreisen. Deutsche Gesandtschaft Prag an das Auswärtige Amt Berlin am 21. Juli 1936, s. 107; celou zprávu srov. s. 107–108. Srov. rovněž PA AA, Tschechoslowakei, R 103652 (Rassenfrage, Nationalitätenfrage, Fremdvölker), Prag, den 21. Juli 1936, ff. 72–75. O dva dny později vyšel v listu *The Times* článek s názvem *Czech German Claims. Herr Henlein's Visit to London*, kde se o Henleinovi psalo jako o vůdci sudetských Němců v Československu, což nebyla zcela pravda, vedl pouze nejsilnější politický subjekt. Nejpočetnější minorita chce zůstat uvnitř ČSR, ale republika se měla švýcarizovat, konstatoval autor článku. *The Times*, July 23, 1936.

čím nyní trpí [sudetští Němci – pozn. aut.], *je docela zbytečné […]*“.[20] Henlein rovněž nezapomněl Vansittartovi sdělit to, o čem bezpochyby věděl, že chce britský diplomat slyšet, když prohlásil, že sudetští Němci nejsou a podle něj nikdy nebyli „*německými občany, a ani o to nikdy nestáli. […] Nepřejí si připojení k Německu, ale zcela jistě by se mohli vydat tímto směrem, pokud bude současný stav událostí trvat déle*“.[21] Stálý státní podtajemník dospěl po rozhovoru s Henleinem k názoru, že vůdce sudetských Němců představuje umírněnou variantu vůči nacistům, a přislíbil mu podporu při jednání SdP s československým kabinetem. Henlein při jednání s druhým mužem *Foreign Office* v žádném ohledu nepřekvapil. Působil jako umírněný zástupce početné národnostní menšiny, kterou československá vláda utiskuje. Označil se dokonce za obhájce a hlavního představitele „*hnutí, jehož cílem je narovnání s československou vládou*“.[22]

Robert Vansittart uzavřel podle Edena své memorandum tvrzením, že Henlein „*hovoří pravdu, ale já nepochybuji o tom, že tomu, co říká, věří*“.[23] Jindřich Dejmek sice považuje závěr zkušeného stálého státního podtajemníka za překvapivý a šokující,[24] ale je potřeba si uvědomit, že se jednalo o první vzájemné setkání obou mužů a především, že téměř veškeré informace, jež Vansittart o sudetoněmeckém problému měl a dostával, pocházely buď přímo z britského vyslanectví v Praze, nebo od příslušných úředníků britského ministerstva zahraničí. A ani jeden zdroj nebyl Československu a jeho politice vůči sudetoněmecké menšině příznivě nakloněn; názory stálého státního podtajemníka byly tedy ovlivněny v tomto duchu.[25] „Van“ především preferoval klidný vývoj ve střední Evropě.

---

[20] TNA, FO 371/20374, R 4395/32/12, Record of an Interview between Sir. R. Vansittart and Herr Konrad Henlein, July 27, 1936, f. 25.

[21] Tamtéž.

[22] Tamtéž. Henlein Vansittartovi sdělil, že jeho spolustraníci se již začínají pídit po nějakých hmatatelných výsledcích. Pokud československá vláda neukáže rozumnou a přívětivou tvář, bude se muset na podzim postavit před „své lidi“ s prázdnýma rukama a „*oni ho hodí přes palubu*“. A v tento okamžik se může stát, že Německo zasáhne, dodal vůdce sudetských Němců. Tamtéž, s. 2.

[23] Tamtéž.

[24] Jindřich DEJMEK, *Nenaplněné naděje. Politické a diplomatické vztahy Československa a Velké Británie (1918–1938)*, Praha 2003, s. 319.

[25] Potvrzuje to například československý vyslanec v Berlíně Vojtěch Mastný, který měl 10. srpna 1936 příležitost s Vansittartem hovořit. Stálý státní podtajemník „*velmi horlivě nabádal ke zlepšení našeho poměru k sudetským Němcům, jsa zřejmě ovlivněn názorem, že se Němcům u nás křivdí*,“ napsal Mastný. Srov. Vojtěch MASTNÝ, *Vzpomínky diplomata. Ze vzpomínek a dokumentů československého vyslance*, Eduard KUBŮ – Petr LUŇÁK – Otto NOVÁK (ed.), Praha 1997, s. 65. Podle některých názorů se však „Van“ stále více rozcházel s vládou v názoru na formulování politiky vůči střední Evropě. „*Mnoho členů vlády se domnívalo, že prosazování garancí ve východní Evropě ze strany Británie by mohlo Hitlera jen rozčílit, a proto ukončilo jakoukoli naději na nalezení evropské dohody*.“ Michael L. ROI, *Sir Robert Vansittart, the*

O několik dní později měl příležitost hovořit s jiným vysokým představitelem *Foreign Office* (Robert Arthur James Gascoyne-Cecil) další sudetoněmecký představitel – Heinz Rutha.[26] Zopakoval, podobně jako Henlein, že situace v Československu je vážná, a prohlásil, „*že pozice německé menšiny se postupně zhoršuje*". Rutha dodal, že řešením současné zoufalé situace „*by měl být federální systém, jako existuje ve Švýcarsku*".[27]

Ruthova a především třetí Henleinova návštěva Londýna v červenci 1936 se zásadním způsobem lišily od jeho předchozího pobytu v hlavním městě Velké Británie na konci roku 1935. Zatímco tehdy československá diplomacie nepodnikla žádné oficiální kroky (vyslanec Masaryk navíc pobýval v Praze), v létě 1936 se situace změnila – v Ženevě ležela sudetoněmecká stížnost na československou vládu,[28] Henleina přijal druhý muž *Foreign Office* Robert Vansittart a Jan Masaryk musel v dopise stálému státnímu podtajemníkovi vysvětlovat pozici své vlády.[29] Z pohledu britského ministerstva zahraničí nastala v létě 1936 paradoxní situace. Tím, že jeho vysoce postavení úředníci poskytovali audience představitelům SdP, v pod-

---

Global Balance of Power and Nazi Germany, 1934–1937, disertační práce, University of Toronto, 1996, s. 207.

[26] V květnu 1935 jej Henlein „*jmenoval […] svým ‚ministrem zahraničí'*". M. CORNWALL, *'A Leap into Ice-Cold Water'*, s. 138. Srov. rovněž M. CORNWALL, *The Devil's Wall*, s. 182.

[27] Setkání se konalo 23. července 1936. Srov. TNA, FO 371/20374, R 4460/32/12, Mr. Eden to Sir J. Addison, Foreign Office, August 5, 1936, f. 51. Rutha na závěr sondoval, jaké bude stanovisko vlády Jeho Veličenstva ke stížnosti, jež nyní leží v Ženevě. Tamtéž. Srov. rovněž M. CORNWALL, *The Devil's Wall*, s. 200. Sám vikomt Cranborne popsal setkání ve svých osobních dokumentech. Srov. TNA, FO 800 (Private Offices: Various Ministers' and Officials' Papers), 296 (Correspondence of Robert Arthur James Gascoyne-Cecil, Vol. 1), July 23, 1936, ff. 211–212.

[28] Jednalo se o tzv. Machníkův výnos. Ve skutečnosti to byly výzvy 18 společnostem ze strany Ministerstva národní obrany, v jehož čele stál František Machník a které podmiňovaly udělení státních zakázek národnostním složením daných společností. Podrobněji srov. Lukáš NOVOTNÝ, *The Machník Decree of 1936 and its Perception by the British Legation in Prague and the Foreign Office*, in: Central European Papers, 1, 2, 2013, s. 39–50.

[29] Sám však napsal do Prahy, že Henleina přijali někteří bezvýznamní poslanci. Henleinův oběd s Robertem Vansittartem pak označil za nepříjemnou skutečnost pro Československo, když stálý státní podtajemník na *Foreign Office* prohlásil, že vůdce SdP má částečně pravdu a že by československá vláda mohla ohledně německé menšiny udělat více. Srov. AMZV, PZ Londýn, 1936, běžná zpráva č. 12, 24. července 1936, s. 1–2. O několik dní později Masaryk jménem československé vlády protestoval proti vměšování se Londýna do vnitřních záležitostí ČSR. Vansittart pouze odpověděl, že soukromý oběd nemůže být považován za ingerenci do suverénních práv jiné země. Tamtéž, běžná zpráva č. 13, 29. července 1936, s. 1.

statě sami přispěli ke stavu, jemuž se dlouhou dobu pokoušeli vyhnout – internacionalizaci sudetoněmecké otázky.[30]

Součást Edenovy zprávy, v níž informoval vyslance Addisona o Ruthově návštěvě Londýna, tvořila i informace o setkání Roberta Vansittarta s Janem Masarykem, k němuž došlo 28. července 1936. Stálý státní podtajemník sdělil československému vyslanci, že když ho přišel navštívit Konrad Henlein, tak „*vůbec nehovořil o politice, nýbrž pouze o svých ekonomických problémech a o potížích svých přívrženců*“.[31]

Masaryk se svou schůzkou na *Foreign Office* pochopitelně snažil politicky rozmělnit výsledky Henleinovy a Ruthovy návštěvy britského hlavního města a v následném dopise stálému státnímu podtajemníkovi pak ozřejmit další postup československé vlády vůči německé menšině. Sdělil mu, že nejlepším řešením současné situace musí být spolupráce obou stran „*bez jakékoli postranního úmyslu*“. Československý vyslanec poté zaměřil svou argumentaci, protože podle oficiálního vyjádření britské strany se s Henleinem o politických záležitostech nemluvilo, na hospodářskou problematiku.[32] Masaryk upozornil v další části svého dopisu britskému diplomatovi na fakt, podle něhož Henlein a jeho kolegové nejsou tak umírnění ve svých názorech, pokud mluví se svými soukmenovci. Vyslanec rovněž varoval před jejich plány, které rozhodně nejsou přátelsky nakloněny Československé republice. Masaryk vyslovil své obavy, podle nichž „*existuje v Anglii a v zahraničí názor, že Velká Británie je připravena vybojovat Henleinovu bitvu v Ženevě*“.[33] Na závěr svého dopisu vyjádřil Masaryk přesvědčení, že řešení sudetoněmecké otázky bude záviset i na ochotě Německa se o zásadních evropských problémech dohodnout s Francií a Ruskem.

---

[30] Uvědomoval si to i československý vyslanec v Berlíně Vojtěch Mastný, který si poznamenal, že sudetoněmecký problém přešel z „*menšinové otázky vnitropolitické […] v problém evropský*“. Velká Británie ztrácela podle jeho názoru zájem na udržení statu quo ve střední Evropě. V. MASTNÝ, *Vzpomínky*, s. 64. Postoj anglického tisku k Henleinově a Ruthově návštěvě (*Manchester Guardian* nebo *The Morning Post*) srov. PA AA, Tschechoslowakei, R 103652, London, den 31. Juli 1936, ff. 111–114.

[31] TNA, FO 371/20374, R 4460/32/12, Mr. Eden to Sir J. Addison, Foreign Office, August 5, 1936, f. 51. Anthony Eden se na základě předchozích Addisonových a Hadowových informací přiklonil k závěru, že pravda je spíše na straně sudetských Němců. Britský ministr zahraničí však zapochyboval o rozumnosti „*pokračovat v politice prostředkování mezi odpůrci […]*“. Vláda Jeho Veličenstva by měla být podle jeho názoru opatrná v dávání rad zasahujících do vnitřních záležitostí cizích států. Tamtéž, s. 2.

[32] TNA, FO 371/20374, R 4705/32/12, Czechoslovak Minister (Letter), July 28, 1936, ff. 74–74A.

[33] Tamtéž, f. 76. Masaryk se rovněž obával britského veřejného mínění, jež považuje ČSR za „*předsunutou základnu komunismu a bolševismu v Evropě […]*.“ Vyslanci se prý ozval jeden známý francouzský novinář a sdělil mu, že britská delegace v Ženevě bude podporovat sudetoněmeckou stížnost. Tamtéž.

Jedině tak se dá vyhnout válce, poznamenal.[34] Domníval-li se Masaryk, že se mu alespoň částečně podařilo korigovat pozitivní postoj britského ministerstva zahraničí vůči sudetoněmeckým vůdcům, „*klamal sebe i nadřízené*“.[35] Pro značnou část *Foreign Office* již existoval rozhodný důvod k tlaku na československou vládu.

Henleinova červencová návštěva Londýna vyvolala velký rozruch v československém tisku. Objevila se totiž zpráva, podle níž „*Henlein navštívil Anglii na pozvání Foreign Office a že Velká Británie má v úmyslu sudetoněmeckou petici, o níž se nyní mluví, v září v Ženevě pečlivě prozkoumat*“.[36] Vyslanec Addison podotkl, že britské ministerstvo zahraničí samozřejmě vše popřelo, což pouze vyvolalo podezření, že zpráva je pravdivá. Československá vláda prý zamýšlí poslat do Londýna sociálně demokratického politika Wenzela Jaksche jako protiváhu, dodal na závěr.[37]

Z hlediska Velké Británie se nebezpečně akcelerující situace ohledně československo-německých vztahů stala ve druhé polovině října 1937 předmětem čtvrté návštěvy Konrada Henleina v Londýně a jeho následné debaty s Robertem Vansittartem.[38] Oba muži se sešli při večeři a měli možnost spolu přibližně tři hodiny hovořit. Stálý státní podtajemník zopakoval, že vůdce SdP je „*slušný, čestný a rozumný, nebo alespoň relativně rozumný muž*“. Henlein působil podle „Vana“ rozčilenějším dojmem, než když se oba muži viděli naposledy, a ihned si britskému diplomatovi postěžoval, že se situace sudetských Němců v ČSR zhoršila a že 90 % z nich si přeje okamžité připojení k Německu.[39]

Henlein v rozhovoru dále naznačil, že zbylé dvě možnosti tak či onak znamenají válečný konflikt, do něhož se bude muset zapojit i Velká Británie. Zopakoval, že on hodlá prosazovat mírové soužití Čechů a Němců, ale zkritizoval malou snahu československé vlády přispět k dorozumění mezi oběma národy. Vůdce SdP pochválil premiéra Hodžu za jeho realistický přístup k německé otázce a odmítl

---

[34] Tamtéž, f. 77.

[35] J. DEJMEK, *Nenaplněné naděje*, s. 320.

[36] TNA, FO 371/20374, R 4579/32/12, Sir J. Addison, July 28, 1936, f. 64.

[37] Tamtéž, ff. 64–65.

[38] Podle informace německého velvyslanectví v Londýně měl Henlein promluvit před vybraným okruhem přibližně 25 lidí. PA AA, Tschechoslowakei, R 103656, London, den 14. Oktober 1937, f. 149.

[39] TNA, FO 371/21131, R 6982/188/12, Foreign Office Memoradum, October 18, 1937, f. 83. Podle Henleina existovaly tři možnosti vývoje sudetoněmeckých oblastí – autonomie v rámci ČSR, autonomie v rámci Německa a připojení k Německu. Vůdce SdP samozřejmě Vansittartovi sdělil, že je připraven pracovat pro první možnost. Jan Masaryk sice do Prahy hlásil, „*že Henlein v Londýně příliš neuspěl, ale tento názor byl spíše přáním*“. Robert KVAČEK, *Obtížné spojenectví. Politicko-diplomatické vztahy mezi Československem a Francií 1937–1938. I*, Praha 1989, s. 21.

snahy prezidenta Beneše a ministra zahraničí Krofty, zaznamenal si během konverzace Vansittart.[40]

Henleinovi se při rozhovoru se stálým státním podtajemníkem ve *Foreign Office* opět podařilo vzbudit dojem, že je umírněný a rozumný politik, který se chce dohodnout s československými vrcholnými představiteli.[41] Opak byl však pravdou. V tuto chvíli již vůdce SdP o dohodu nestál; o měsíc později to dokázal svou „*Zprávou pro vůdce a říšského kancléře o aktuálních otázkách německé politiky v Československé republice*“,[42] kdy se jednoznačně přihlásil ke výše zmíněné třetí možnosti, o níž hovořil s „Vanem“, tedy k připojení sudetoněmeckých oblastí k Německu. Henleinovi se rovněž podařilo nastolit u vrcholného představitele britského ministerstva zahraničí atmosféru obavy z možného celoevropského konfliktu, z jehož vypuknutí činil odpovědnou pražskou vládu, která se nechce dohodnout, respektive dělá pro dohodu jen velmi málo. Přesně tento dojem nabýval na síle nejen u Vansittarta, ale i u vedení britského vyslanectví v Praze – československá vláda musí pro dorozumění se sudetskými Němci udělat víc.[43]

Ve druhé květnové dekádě 1938 se uskutečnila poslední návštěva Konrada Henleina v Londýně, což podle britského vyslance v Československu Basila Newtona vyvolalo zvýšenou pozornost československého tisku i politické scény, dokonce se prý objevily názory, že vůdce SdP pozvala sama britská vláda. „*Oficiální kruhy rovněž nejsou z celé události příliš nadšeny*,“ dodal vyslanec.[44] Poté přiznal, že o návštěvě slyšel poprvé 12. května odpoledne, a navrhl, aby se Henleinova cesta prezentovala jako příležitost mu poskytnout cenné a vhodné rady ohledně československého problému.[45] Úředník britského ministerstva zahraničí Frank Kenyon Roberts poznamenal, že se stálý státní podtajemník na *Foreign Office* Alexander Cadogan sešel 13. května s Janem Masarykem a sdělil mu, že Konrad Henlein

---

[40] TNA, FO 371/21131, R 6982/188/12, Foreign Office Memoradum, October 18, 1937, ff. 84–85.

[41] Potvrdilo to i německé velvyslanectví v Londýně. PA AA, Tschechoslowakei, R 103656, London, den 9. November 1937, f. 191.

[42] Srov. *Akten zur deutschen auswärtigen Politik 1918–1945. Aus dem Archiv des deutschen Auswärtigen Amtes*, *Serie D (1937–1945), Deutschland und die Tschechoslowakei (1937–1938)*, Bd. II, Baden-Baden 1950, s. 40–51.

[43] R. KVAČEK, *Obtížné*, s. 21–22.

[44] TNA, FO 371/21719, C 4317/1941/18, Telegram from Mr. Newton, May 14, 1938, f. 62.

[45] Tamtéž. *Foreign Office* mělo podle jeho názoru československému vyslanci Masarykovi ozřejmit okolnosti Henleinovy cesty. Tamtéž.

necestoval do Londýna na pozvání *Foreign Office* a že se jednalo o překvapení pro celý úřad.[46]

Henlein se během této návštěvy sešel s Archibaldem Sinclairem, vůdcem Liberální strany,[47] a možná poněkud překvapivě i s Winstonem Churchillem, který o schůzce písemně informoval ministra zahraničí Halifaxe,[48] když mu zároveň sdělil, že se následně viděl i s Janem Masarykem, jemuž podle svých slov neřekl nic, co by překračovalo rámec březnového prohlášení premiéra Chamberlaina.[49] Samotné setkání vůdce SdP a výše zmíněných britských politiků začalo Henleinovým prohlášením, že jeho strana nepřijímá žádné pokyny z Berlína, což byla očividná lež. Dále oznámil přítomným, že se situace v Československu stává nesnesitelnou, na oplátku byl ujištěn, že britská strana podporuje jeho úsilí o zlepšení životních podmínek sudetských Němců. Vůdce SdP se domnívá, že si Praha musí uvědomit, že čas národního státu skončil, a naopak nastává doba, kdy si všechny národnosti budou naprosto rovny, pokračoval písemný záznam o schůzce.[50] Konrad Henlein poté nastínil tři možnosti budoucího vývoje, které podle jeho názoru existovaly – 1) nějaká forma autonomie pro sudetské Němce v rámci československého státu; 2) plebiscit vedoucí pravděpodobně k anšlusu k Třetí říši; 3) válka. On sám, psalo se v materiálu, učinil poslední pokus dosáhnout možnosti číslo jedna, ale musí se jednat rychle, protože jeho soukmenovci jsou netrpěliví a preferují připojení k Německu. Vůdce SdP si

[46] Tamtéž, May 16, 1938, f. 61. Informace ve stejném duchu obdržela i britská dominia, z Londýna jim bylo sděleno, že se návštěva neuskutečnila na základě pozvání britské vlády. Srov. TNA, FO 371/21719, C 4376/1941/18, May 16, 1938, f. 94. O soukromém duchu Henleinovy cesty referoval Janu Masarykovi i Alexander Cadogan. TNA, FO 371/21719, C 4378/1941/18, May 13, 1938, f. 102.

[47] Archibald Sinclair (1890–1970) byl vůdcem Liberální strany v letech 1935–1945.

[48] Edward Frederick Lindley Wood (1881–1959).

[49] TNA, FO 371/21719, C 4386/1941/18, Churchill to Halifax, May 15, 1938, f. 113. Sám Churchill byl ochoten uznat Henleinovy požadavky na rozumné řešení problému se sudetskými Němci v rámci Československa. David DUTTON, *Neville Chamberlain*, London 2001, s. 112–113. Jednalo se o projev premiéra Chamberlaina, jejž učinil v Dolní sněmovně 24. března 1938 a ve kterém představil stanovisko kabinetu k nedávným událostem v Evropě a uvedl rovněž i několik důležitých faktů týkajících se Československa. Předseda britské vlády prohlásil, že anšlus Rakouska vytvořil ve střední Evropě novou situaci a že hlavním úkolem nyní je se vrátit k atmosféře důvěry a vlády mezinárodního práva. Poté odmítl jakoukoli zvláštní pomoc Československu. Lukáš NOVOTNÝ, *Britské vyslanectví v Praze, Foreign Office a jejich vnímání česko-německého vztahu v Československu v letech 1933–1938*, Praha 2016, s. 164–165.

[50] TNA, FO 371/21719, C 4386/1941/18, Note on the Conversations between Mr. Churchill, Sir Archibald Sinclair and Herr Henlein, nedatováno, f. 114. Britské politiky samozřejmě zajímal, vzhledem k negativnímu vztahu k Moskvě, Henleinův názor na československo-sovětský pakt, který byl přirozeně odmítavý. Tamtéž, ff. 114–115.

rovněž postěžoval, že se s ním stále nesešel žádný zástupce československé vlády a že s ním nejednal o národnostním statutu.[51]

O schůzce Henleina s Churchillem a Sinclairem byl informován i Basil Newton v Praze. Úvodní část telegramu sumarizovala výše popsané body jednání, ale ve druhé už byl britský vyslanec v Praze seznámen s názory Roberta Vansittarta, jenž se rovněž s vůdcem SdP sešel[52] a který ve shodě s ostatními vedoucími představiteli *Foreign Office* prosazoval rychlou dohodu, a to za cenu koncentrace na domácí československé problémy (stížnosti SdP) a odsunutí zahraničněpolitických hledisek. Vrchní diplomatický poradce britské vlády poté Henleinovi namítl, že prosazovat nacistické názory může v demokratickém státě narazit na nepřekonatelné překážky, a doporučil mu netrvat na požadavku reparací za škody utrpěné z pohledu jeho strany od roku 1918. Vůdce SdP údajně uznal Vansittartovy rady a choval se prý rozumně, i když zopakoval časovou tíseň a svou stále obtížnější pozici.[53]

---

[51] Tamtéž, f. 116. V případě plebiscitu Henlein navrhoval dohled velmocí a položení tří otázek – 1) zachování statu quo; 2) autonomie; 3) anšlus. Když se ho Churchill se Sinclairem zeptali, za jakých podmínek lze dosáhnout dohody a neporušit územní integritu ČSR, Henlein odpověděl, že by Praha musela souhlasit s tím, aby všechny politické strany mohly hlásat své názory, aby existovala lokální autonomie ve všech menšinových oblastech, aby centrální parlament v hlavním městě kontroloval pouze zahraniční politiku, peníze, obranu a komunikace, aby byly ustaveny místní zastupitelské sbory, které by rozhodovaly o místních záležitostech, a aby byli dosazováni německy mluvící úředníci. Tamtéž, ff. 116–118. Podle ručně napsaných vět měl s těmito předběžnými podmínkami vyslovit souhlas i Jan Masaryk. Tamtéž, f. 118.

[52] Souhlas se schůzkou vyjádřili jak premiér, tak ministr zahraničí, „Van" tedy nejednal na vlastní pěst. TNA, PREM 1/265, May 10, 1938, f. 284. Vansittartovu žádost o premiérův názor srov. tamtéž, May 9, 1938, ff. 286–289. Vrchní diplomatický poradce britské vlády vysvětloval, že odmítnout se s vůdcem SdP sejít by nebylo prozíravé, nota bene, když se s ním předtím scházel pravidelně. Byl rovněž připraven upozornit Henleina na nerozumnost vyhrocení situace v ČSR a poradit mu, aby přispěl ke zklidnění situace a aby jednal s československými představiteli.

[53] TNA, FO 371/21719, Telegram to Mr. Newton, May 16, 1938, ff. 120–123. S tezí, že pokud by vyšla najevo Henleinova umírněnost, mohla by se zhoršit jeho pozice vůdce Sudetoněmecké strany, operoval i další telegram Newtonovi z Londýna. Jeho autor jasně naznačil, že Henleinovo případné sesazení by nenaplnilo přání vlády Jeho Veličenstva. Newton měl Edvardu Benešovi, s nímž se měl sejít, poradit, aby československá strana učinila SdP nabídku vycházející z karlovarských požadavků, to vše za současného pomlčení o Vansittartových třech bodech. Opět došlo na zopakování nutnosti co nejrychlejšího nabídnutí zásadních ústupků ze strany Prahy. „*Jakýkoli zbytečný odklad […] může, obávám se, vyvolat dojem, že to československá vláda nemyslí opravdu upřímně, poskytnout prostor pro potížisty, zatvrdit postoj pana Henleina a zhoršit situaci v sudetoněmeckém prostoru*," varoval závěr telegramu. Tamtéž, May 16, 1938, ff. 126–127, citát f. 127. Vansittartovo shrnutí schůzky s vůdcem SdP srov. TNA, FO 371/21719, C 4505/1941/18, Foreign Office Minute (Sir R. Vansittart), May 16, 1938, ff. 210–217. Vrchní diplomatický poradce britské vlády jasně uvedl, že by byla škoda nevyužít Henleinovy iniciativy, s níž o setkání požádal, a že to je skvělá příležitost jak ho přimět k umírněným názorům. Poté dodal, že mu sám navrhl, aby formát jejich rozhovoru nepřekročil neoficiální rámec (f. 210). Oba muži večeřeli společně s plukovníkem Malcolmem Christiem 13. května a strávili spolu asi čtyři

Poslední Henleinův pobyt v britském hlavním městě pouze posílil přesvědčení Sudetoněmecké strany a v určitém smyslu i Berlína, že Británie Beneše nepodpoří. Londýnská návštěva přesvědčila vůdce SdP, že pro Londýn není ani československý problém, ani problém sudetoněmecký prvořadou otázkou, a že tou je jedině snaha udržet mír, ať již s Československem na mapě Evropy, anebo bez něj. Henlein si na základě svých londýnských zkušeností byl nyní jist, že v případě válečného konfliktu Německa s Československem nepošle Londýn na pomoc Praze ani jediný bojový letoun.[54]

Závěr

Návštěvy Konrada Henleina v Londýně představují zajímavý fenomén v internacionalizaci sudetoněmeckého problému od roku 1935. Vůdce SdP nacházel v britském hlavním městě, možná na první pohled poněkud překvapivě, okruh posluchačů, který se s každým jeho pobytem rozšiřoval – jestli hovořil v prosinci 1935 pouze v Chatham House, v červenci 1936 ho již přijal sir Robert Vansittart, aby se v květnu

---

hodiny (f. 211), což samo o sobě vypovídá o mnohém. Na konci května pak Edward Halifax informoval Basila Newtona o schůzce Ernesta Kundta s Milanem Hodžou a odkázal zde na Henleinův pobyt v Londýně i na požadavky, které měl na jeho základě vůči československé vládě vznášet. Ministr zahraničí se domníval, že podobné postuláty představují rozumnou základnu pro budoucí dohodu. „*Za těchto okolností nesmíme Dr. Beneše nechat na pochybách, že pokud kvůli neochotě československé vlády navrhovaný konsenzus ztroskotá […], bude to mít bezprostřední a neblahý důsledek na míru zájmu o menšinový problém v této zemi a na sympatie vůči československé vládě*," dodal Halifax. TNA, FO 371/21723, C 5234/1941/18, Telegram to Mr. Newton, May 31, 1938, f. 6. Naprosto mylné hodnocení však schůzka vyvolala u Edvarda Beneše, který podle Přemysla Šámala prohlásil, že „*Anglie se nás v každém případě zastane*". Archiv Kanceláře prezidenta republiky, f. Kancelář prezidenta republiky, protokol T (tajné), sg. T 139/34, kt. 179, T. 1052/38, záznam ze dne 17. května 1938. Robert Kvaček píše v souvislosti s anšlusem Rakouska o Benešově tzv. „*optimismu bez realismu*", kdy prezident vnímal některé záležitosti optimističtěji, než se ve skutečnosti jevily. R. KVAČEK, *Obtížné*, s. 50. K Henleinově návštěvě Londýna srov. rovněž Jan KUKLÍK – Jan NĚMEČEK, *Od národního státu ke státu národností? Národnostní statut a snahy o řešení menšinové otázky v Československu v roce 1938*, Praha 2013, s. 173–175.

[54] Německý vyslanec v Praze Ernst Eisenlohr například „*prohlásil po Henleinově květnové návštěvě Londýna před dočasným maďarským chargé d'affaires v Praze Jánosem Vörnlem, že si válku jistě nikdo nepřeje, ale ‚s každým se může snadno stát to, že se v ní navzdory své vůli ocitne'*". A. TÓTH – L. NOVOTNÝ – M. STEHLÍK, *Národnostní menšiny v Československu*, s. 419–420. Dne 22. 5. obdržel britský velvyslanec v Paříži Eric Phipps telegram od Alexandera Cadogana, který mu jasně naznačil, že Británie dodrží své závazky a pomůže Francii, pokud ji Německo napadne, ale zcela určitě jí nepomůže, pokud vyvstane otázka obrany Československa proti německému útoku. Srov. TNA, FO 371/21720, C 4695/1941/18, Telegram to Sir E. Phipps, May 22, 1938, f. 243. Stálý státní podtajemník dodal, že za stávajících okolností není reálné ČSR proti Německu vojensky bránit. „*Henleinova návštěva v Londýně očividně potvrdila britské stanovisko, že v Československu je potřeba rychle něco udělat*." P. VYŠNÝ, *The Runciman Mission*, s. 57.

1938 potkal s vůdcem Liberální strany, Archibaldem Sinclairem, a dále s Winstonem Churchillem; s jeho návštěvou souhlasili i premiér a ministr zahraničí. Na druhé straně ho však oba nikdy nepřijali.

Henlein nacházel v Londýně přiznivé prostředí, jež mu naslouchalo, mimo jiné i proto, že tvrdil, co jeho spoludebatující chtěli slyšet, a nabízel řešení sudetoněmeckého problému, jež oni preferovali – zvýšení tlaku na československou vládu a na dohodu Prahy se Sudetoněmeckou stranou. Vůdce SdP si stanovil cíl, pozitivní sebeprezentaci a stylizaci do role umírněné varianty vůči nacistům, hodnocení jeho osoby umírněného a čestného muže to potvrzuje, a prezentaci Sudetoněmecké strany jako spolehlivého a vlastně jediného reálného partnera pro jednání s československou vládou; i tento cíl pak postupně naplňoval. Dalším Henleinovým cílem bylo zjistit názor anglických elit na postoj sudetských Němců k ČSR. Dařilo se mu to mimo jiné proto, že jeho řeči a projevy zapadaly do konceptu britské politiky vůči střední Evropě i ČSR, která pracovala s tezí, že se tato z hlediska britských zájmů marginální otázka nesmí stát příčinou světového konfliktu. Henlein se tak pro Londýn stával mužem možné domluvy, zárukou potenciálního nalezení řešení menšinové otázky v Československu. Praha naopak nedokázala na jeho cesty do britského hlavního města adekvátně reagovat, respektivě je politicky neutralizovat prezentací vlastního názoru na věc; otázkou zůstává, zda za nastalých podmínek vůbec mohla. Henleinova poslední návštěva Londýna v něm pak posílila přesvědčení, že Velká Británie hodila Prahu „přes palubu“.

Lukáš Novotný

Konrad Henleins Besuche in London. Beitrag zur Internationalisierung der sudetendeutschen Frage in der zweiten Hälfte der dreißiger Jahre

Zusammenfassung

Die Besuche Konrad Henleins in London stellen ein interessantes Phänomen in der Internationalisierung des sudetendeutschen Problems ab 1935 dar. Der SdP-Führer fand in der britischen Hauptstadt, vielleicht auf den ersten Blick etwas überraschend, einen Zuhörerkreis, der sich mit jedem seiner Besuche erweiterte – wenn er im Dezember 1935 nur im Chatham House sprach, empfing ihn im Juli 1936 bereits Sir Robert Vansittart, und im Mai 1938 traf er sich mit dem Führer der Liberal Party, Archibald Sinclair, sowie mit Winston Churchill. Mit seinem Besuch waren auch der Premierminister und der Außenminister einverstanden. Andererseits empfingen ihn beide nie. Henlein fand in London ein wohlwollendes Publikum, das ihm zuhörte, unter anderem auch deshalb, weil er behauptete, was seine Mitdebattierenden hören wollten, er bot eine von ihnen bevorzugte Lösung des sudetendeutschen Problems an – höheren Druck auf die tschechoslowakische Regierung und auf eine Vereinbarung Prags mit der Sudetendeutschen Partei. Der Führer der SdP setzte sich als Ziel positive Selbstpräsentation und Stilisierung in die Rolle einer gemäßigten Variante gegenüber den Nazis – die Bewertung seiner Person als gemäßigten und ehrenhaften Mann bestätigt dies – und eine Präsentation der Sudetendeutschen Partei als zuverlässigen und eigentlich einzigen realen Partner für Verhandlungen mit der tschechoslowakischen Regierung; auch dieses Ziel erfüllte er dann Schritt für Schritt. Ein weiteres Ziel Henleins war es, die Ansichten der englischen Eliten zur Haltung der Sudetendeutschen zur Tschechoslowakischen Republik festzustellen. Dies gelang ihm unter anderem deshalb gut, weil seine Reden und Ansprachen in das Konzept der britischen Politik gegenüber Mitteleuropa und der Tschechoslowakei passten, die mit der These arbeitete, dass diese aus der Sicht der britischen Interessen marginale Frage nicht zur Ursache eines Weltkonflikts werden darf. Henlein wurde so für London zum Mann einer möglichen Vereinbarung, zur Garantie der potenziellen Lösungsfindung der Minderheitsfrage in der Tschechoslowakei. Prag dagegen vermochte auf seine Reisen in die britische Hauptstadt nicht adäquat zu reagieren beziehungsweise sie politisch zu neutralisieren durch die Präsentation der eigenen Ansicht zur Sache. Es bleibt jedoch die Frage, ob Prag dazu unter den eingetretenen Bedingungen überhaupt in der Lage war. Henleins letzter Besuch in London stärkte dann in ihm die Überzeugung, dass Großbritannien Prag „über Bord werfen“ wird.

Lukáš Novotný

Konrad Henlein's Visits to London. Paper on the internationalisation of the Sudeten German issue in the second half of the 1930s

Summary

Konrad Henlein's visits to London represent an interesting phenomenon in the internationalisation of the Sudeten German problem from 1935. The SdP leader found, superficially perhaps somewhat surprisingly, an audience in the British capital which expanded with each of his trips – while in December 1935 he spoke only in Chatham House, in July 1936 he was received by Sir Robert Vansittart, and in May 1938 he met the leader of the Liberal Party, Archibald Sinclair, and then with Winston Churchill; even the Prime Minister and Foreign Minister agreed to his visit. On the other hand, however, neither of them ever received him. Henlein found a sympathetic environment in London which listened to him carefully, one reason for this being that he said what his co-debaters wanted to hear, and proposed the solution to the Sudeten German problem which they preferred – increasing pressure on the Czechoslovak government and forging an agreement between Prague and the Sudeten German Party. The SdP leader determined an objective; to give a positive representation of himself and style himself as moderate compared to the Nazis, the assessment of him as a moderate and fair main confirming this, and to present the Sudeten German Party as a reliable and essentially the only real partner for discussions with the Czechoslovak government; this objective was then gradually met. Henlein's next objective was to ascertain the opinion of the British elite on the Sudeten Germans' position as regards Czechoslovakia. One reason for his success in achieving this was that his speeches and pronouncements fell within the British policy concept towards Czechoslovakia which worked from the idea that this issue, marginal from a British interests perspective, should not become a reason for global conflict. Thus, for London Henlein became a man a deal could be made with, a guarantee of the potential to find a solution to the minorities problem in Czechoslovakia. In contrast, Prague was unable to respond adequately to his trips to the British capital, unable to politically neutralise his presentations of his own opinion on the matter; the question remains as to whether this was even possible under the circumstances of the time. Henlein's final visit to London boosted his conviction that Great Britain would "abandon" Prague.

MODERNÍ DĚJINY **MODERN HISTORY**
Roč. 25, 2017, č. 2, s. 105–122 Vol. 25, 2017, No. 2, p. 105–122

David Majtenyi

Od interbrigadisty k palubnímu střelci 311. perutě RAF – rotný Rudolf Bolfík (1913–1941)[1]

A journey from Spanish international brigades to the no. 311 Squadron RAF – Flight sergeant Rudolf Bolfík (1913–1941)

The study is concerned with a biography of Rudolf Bolfík, former Czechoslovak air force engineer and gendarme cadet. Bolfík deserted from the gendarme school and attempted to leave for civil-war torn Spain. He succeeded at his third attempt and reached Spain in 1938, enlisting in the battalion *Divisionario*. After the breakdown of the Spanish front and a short term internation in France he enlisted with the Czechoslovak army in exile in France, was evacuated to Britain from collapsing France, and joined the RAF Squadron no. 311, as a gunner. Bolfík died on return from his fourth sortie when his bomber had an accident over the North Sea.

Keywords: History, 20th Century, Czechoslovakia, Spanish civil war 1936–1939, international brigades, Royal Air Force

[1] Tato práce vznikla za finanční podpory Ministerstva kultury ČR v rámci institucionálního financování dlouhodobého koncepčního rozvoje výzkumné organizace Národní muzeum – DKRVO, IČ 00023272, 2017/23.

Události takzvané vzpoury mezi československými vojáky v soustřeďovacím táboře v Cholmondeley z léta roku 1940 ve Velké Británii jsou negativně spojeny především v souvislosti s tehdejší rozkladnou činností bývalých československých interbrigadistů. Jedním z mála z nich, který nepodlehl této rozvratné atmosféře a zůstal tak stranou mimo těchto událostí, byl i tehdejší četař Rudolf Bolfík. Navzdory osudu, který k němu nebyl při nadělování příliš štědrý a vyměřil mu jen necelých 27 let života, je barvitá a zároveň i trnitá životní cesta Rudolfa Bolfíka, jak ještě uvidíme z následujících řádek, rozhodně hodná zaznamenání.[2]

Malá jihomoravská vesnice Mikulčice poblíž Hodonína se svým nedalekým hradištěm, které bylo jedním z center Velkomoravské říše, je známa všem zájemcům o tuto jistě velice atraktivní kapitolu našich dějin, některým současníkům, především všem milovníkům dobrého vína, pak její jméno rezonuje v souvislosti s vinařstvím, kterým je celá oblast rovněž proslulá. A právě zde se Rudolf Bolfík 13. března 1913 narodil jako nejstarší syn Jana Bolfíka (* 29. 5. 1886 – † 13. 8. 1939) a Heleny rozené Šteflovičové (* 15. 6. 1884 – † 29. 1. 1961). Celá rodina – měl ještě mladšího bratra Ladislava (* 11. 10. 1919) – bydlela ve zdejším č. p. 211 a hlásila se k římskokatolické konfesi. Ve zdejší obci též mladý Rudolf navštěvoval pět tříd obecné školy, po nichž následovaly ještě tři třídy měšťanské školy v Hodoníně a pak tři třídy pokračovací školy, kde se vyučil elektrotechnikem.[3]

Podobně jako mnozí další, jimž učarovala letadla, se ještě před nástupem vojenské prezenční služby stal žákem Školy pro odborný dorost letectva, fungující pod prostějovským Vojenským leteckým učilištěm (VLU).[4] Tato škola, jak již

---

[2] Poprvé jsem se osobou Rudolfa Bolfíka spolu s PhDr. Jiřím Rajlichem z VHÚ v Praze zabýval v syntéze k účinkování čs. letců v občanské válce ve Španělsku v letech 1936–1939, na kterou budu i v průběhu této studie v některých případech odkazovat. Jiří RAJLICH – David MAJTENYI, *Jan Ferák a ti druzí – čs. interbrigadisté, letci a letouny v občanské válce ve Španělsku 1936–1939*, Cheb 2012, s. 452–467.

[3] Vojenský historický archív Bratislava (dále jen VHA Bratislava), sbírka vojenských kmenových listů – Rudolf Bolfík; Státní okresní archiv Hodonín (dále jen SOkA Hodonín), fond Sčítací operáty z roku 1921 – Mikulčice a přípis autorovi z 6. 2. 2008, č. j. SOkA-HO 58/2008; Vojenský ústřední archiv – Vojenský historický archiv Praha (dále jen VÚA – VHA Praha), fond Československí interbrigadisté, č. j. Rudolf Bolfík; Národní archiv Praha (dále jen NA Praha), fond Svaz protifašistických bojovníků – ústřední výbor, Praha: dotazník, přihláška – Bolfík Rudolf 1913; Moravský zemský archiv Brno (dále jen MZA Brno), fond Zemské četnické velitelství Brno B 72, karton 169, sign. 7860: Zápis posádkového velitelství v Českých Budějovicích ve věci zadržení Rudolfa Bolfíka z 31. prosince 1937; Jaroslav HOŠEK, *Čs. Interbrigadisté – č. 148 Rudolf Bolfík*, Praha 1975; František LOUCKÝ, *Mnozí nedoletěli*, Praha 1989, s. 60; Svatopluk RUTAR, *Rudolf Bolfík, bojovník proti fašismu* – vzpomínka ke 45. výročí úmrtí, in: Sborník Jižní Morava, roč. 22, sv. 25, 1986, s. 306–339; http://www.regionrevue.eu/cz/view.php? cisloclanku=2016040001&nazevclanku=pred-75-lety-zahynul-v-boji-rudolf-bolfik.

[4] Po vzniku Československé republiky byla nejprve v lednu 1919 v Praze ustanovena Pilotní škola, ale posléze padla volba přesunout výcvikové středisko na staré letiště ještě z dob monarchie do Chebu. Zde letecká škola fungovala původně pod názvem Velitelství čs. leteckých

víme, odborně připravovala budoucí poddůstojníky čs. letectva. Rudolf Bolfík do ní nastoupil 1. října 1931, nedostal se však mezi piloty, jejichž výcvik trval dva roky, nýbrž mezi pozemní specialisty, kteří školu opouštěli již po jednom roce. Budoucí letecký mechanik pak 16. dubna 1932 úspěšně složil teoretické zkoušky s prospěchem „dobrý", přičemž dosáhl pořadí 25. z celkového počtu 72 frekventantů školy. Dne 14. září 1932 pak studium zakončil závěrečnými zkouškami, opět s prospěchem „dobrý", a to jako 48. ze 72 žáků školy. Rovněž podle hodnocení nadřízeného velitele školního oddílu se jevil spíše jako průměrný. V jeho osobním spisu se dočítáme, že je „*potměšilý, nedbalý, tichý, pracovitý, ukázněný, ale málo rázný a nesamostatný*". Hned následujícího dne po složení závěrečných zkoušek devatenáctiletý černovlasý a černooký, 178 cm vysoký mladík dobrovolně předstoupil před komisi Doplňovacího okresního velitelství v Uherském Hradišti a byl odveden k letectvu.[5]

Dne 1. října 1932 tedy novopečený vojín Rudolf Bolfík narukoval na letiště Kbely u Prahy k Leteckému pluku 5, konkrétně k jeho 82/5. letce. Zde absolvoval poddůstojnickou školu, kterou ukončil s prospěchem „velmi dobrým" (přičemž dosáhl pořadí 10. z 62 frekventantů poddůstojnické školy). U letky řazené mezi těžké bombardovací a vyzbrojené jednomotorovými dvoumístnými stroji Letov Š-16 a také třímotorovými Fokkery F-VIIb-3m a F-IX, byl poté 1. března 1933 povýšen na svobodníka a přesně o pět měsíců později na desátníka. S přibývající praxí se postupně měnila i jeho odbornost. Od 1. února 1932 působil u letky jako pomocný letecký mechanik, od 28. března 1933 pak již jako mechanik II. třídy a konečně 30. listopadu 1933 byl jmenován vojenským leteckým mechanikem I. třídy.[6]

Po odsloužení obligátní dvouleté vojny se změnil i jeho branný poměr, a tak byl 1. října 1934 přeložen ze skupiny osob konajících další činnou službu do skupiny dělesloužících poddůstojníků, tedy gážistů. Brzy na to, 15. listopadu 1934 se Rudolf Bolfík dočkal i povýšení na četaře. Podobně i hodnocení zpracovávané nadřízenými důstojníky se od toho prvního, nepříliš lichotivého, v mnohém změnilo. V posudku, který zpracoval zastupující velitel 82/5. letky, npor.let. Oldřich Škop, se můžeme dočíst, že je „*ustálené i když uzavřené povahy, snaživý a pracovitý, ukázněný a jako mechanik I. třídy velmi dobrý*".[7] Ačkoli s tímto hodnocením nepo-

---

škol, poté změněné na Ústřední školu pro vzduchoplavectvo a v roce 1922 na již ustálené Vojenské letecké učiliště. Zdejší dislokace se však jevila jako pouze řešení dočasné, problematickou skutečnost představovala obzvláště nepříznivá geografická poloha příliš blízko státních hranic s Německem. Bylo proto rozhodnuto o vybudování rozsáhlého moderního leteckého areálu v moravském Prostějově, kam se pak postupně v průběhu dvacátých let jednotlivé školy z Chebu začaly přesunovat. Blíže k problematice např. Jiří RAJLICH – Jiří SEHNAL, *Vzduch je naše moře*, Praha 2002, s. 20–21; Hana FRAJTOVÁ, *Historie Leteckého učiliště v Prostějově 1925–1959*, Brno 2012 s. 15–23. Diplomová práce na MUNI v Brně, vedoucí práce František Čapka.

[5] VHA, Bratislava, sbírka kmenových listů – Rudolf Bolfík.

[6] Tamtéž.

[7] Tamtéž.

chybně mohl dále setrvat u vojenského letectva, zůstává faktem, že 1. dubna 1935 odešel četař Bolfík do zálohy. On sám udával jako důvod, že šlo o naléhání matky, která si další synovu činnost v armádě nepřála. Ať již byl skutečný důvod odchodu do civilu jakýkoliv a nemá smysl o něm spekulovat, lze považovat za pravděpodobné, že v jeho případě nešlo o žádné kázeňské či disciplinární prohřešky, alespoň archivní dokumenty pro nic takového nehovoří.[8] Jako zajímavost můžeme zmínit, že během svého zdejšího pražského angažmá projevil Rudolf Bolfík i svou nespornou vášeň k fotografování, o čemž svědčí jeho snímky ze zdejšího letiště, které se dodnes dochovaly.[9] Zdrojem tohoto jeho zájmu byla jak běžná letištní „každodenní rutina", tak i mimořádné události, jako havárie nebo různé raritní návštěvy, které na kbelské letiště v těch letech zavítaly. Velký rozruch tak nejenom u Rudolfa Bolfíka vzbudila například návštěva sovětské vojenské delegace s trojicí letounů typu Tupolev ANT-6 v srpnu roku 1934. Skupina, jejíž součástí byl mimo jiných i náčelník generálního štábu letectva Rudé armády Chripin, zde měla mezipřistání při svém návratu z jednání v Paříži a při své krátké zastávce v naší metropoli, kdy byli její představitelé přivítáni sovětským velvyslancem, ale i některými představiteli tehdejšího Národního shromáždění a velitelem československého letectva generálem Fajfrem, se jí rovněž dostalo i náležité pozornosti tehdejšího tisku.[10]

Život bez armády se ovšem pro Rudolfa Bolfíka stal, vzhledem k celospolečenské tíživé ekonomické situaci, úporným bojem o získání odpovídajícího civilního zaměstnání. Nepřekvapí, že podobně jako mnoho jiných vysloužilých vojáků se po vypuknutí španělské občanské války snažil dostat do země za Pyrenejemi. Vyšlo mu to, jak ještě uvidíme, až na několikátý pokus.

Ještě než se k tomu dostaneme, je nutno do říše bájí odkázat ničím nepodložené tvrzení o tom, že Rudolf Bolfík se účastnil bojů v Habeši proti italským vojskům,[11] dokonce prý jako „*osobní pilot samotného císaře*…" Mimo jiné i proto, že pilotem nikdy nebyl.

---

[8] Tamtéž.

[9] Všechny dochované fotografie, které se nacházely ve vlastnictví Rudolfa Bolfíka a které také s velkou pravděpodobností sám pořídil, se v současné době nacházejí jako součást složky, která je v MZA na jmenovaného vedena v souvislosti s jeho pozdějším vyšetřováním po zběhnutí z četnické přípravky. V té době se tam také fotografie jako zabavený materiál dostaly. MZA, Brno, fond Zemské četnické velitelství Brno B 72, karton 169, sign. 7860. Za excerpování záznamů z uvedeného fondu, jakož i za další nezištnou a obětavou pomoc náleží autorův dík PhDr. Tomáši Baletkovi, Ph.D, řediteli SOkA Vsetín.

[10] Více k této události například Jiří RAJLICH – Jiří SEHNAL, *Vzduch je naše moře*, Praha 2002, s. 117–118; Pavel PETR, *Letecké báze na Českomoravské vysočině*, Theatrum historiae 5, Pardubice 2009, s. 144–147; Antonín Robert HARTMAN, *Sovětští letci v Praze*, Letectví č. 8/1934, ročník XIV, Praha 1934.

[11] Svatopluk RUTAR, *Na křídlech za svobodou*, Malovaný kraj, roč. XIX (1983), č. 4, s. 3.

K prvnímu pokusu dostat se do Španělska se pravděpodobně odhodlal již na jaře 1937. Snažil se tam dostat na vlastní pěst. Pátého května si v Hodoníně pod číslem 117/2281-III vyzvedl čerstvě vystavený pas, který ho opravňoval cestovat do Rakouska, Německa, Švýcarska a Francie, zastavil se po cestě v Praze, aby si vyměnil valuty a 27. května v Dolním Dvořišti překročil hranice vlasti. Přes Rakousko a Švýcarsko se dostal do Francie, nejprve do příhraničního Ponte du Rhin a posléze až do Paříže, kde navštívil právě se konající světovou výstavu. Z nám neznámých důvodů se ale vrátil zpět do Československa.[12] Bližší nevíme, ale za to je téměř jisté, že policejní orgány se o tomto jeho „výletě" nikdy nedozvěděly. Jinak by patrně těžko oblékl četnickou uniformu.

Po návratu nějaký čas pracoval v Kohnově pile v Hodoníně ve své původní profesi jako elektromechanik, otec na něj ale stále naléhal, aby si našel nějaké stálé a perspektivnější zaměstnání. Teprve na jeho přísnou domluvu – a jistě tak trochu proti své vůli – si tedy nakonec podal přihlášku k četnictvu. Jelikož bývalý dělesloužící poddůstojník splnil všechny náležité předpoklady a ze strany nadřízených složek nebyly vzneseny námitky, byl 1. října 1937 přijat do četnické školy k teoretickému výcviku u četnického doplňovacího velitelství v Brně.[13] Tím se před ním otevírala sice náročná, ale také existenčně docela zajímavá kariéra četníka, která patřila mezi relativně slušně placené a zajišťovala mu i solidní sociální jistotu.

Kariéra četníka na zkoušku Rudolfa Bolfíka však trvala jen krátce, necelé dva měsíce. Již při první dovolené se bratrovi Ladislavovi svěřil, že se mu četnická služba příčí. *„Já tam nemohu být. To nemohu udělat, abych přišel do stavení, dal dělníka do želez a manželka s dětmi by naříkaly. Nevydržel bych, abych se s nimi nedal taky do pláče.*"[14] A tak se stalo, že 28. listopadu 1937 bez udání důvodu opustil četnické kasárna v Brně a zmizel. Jelikož šlo o na tehdejší poměry poměrně vážný služební přestupek, tak Četnická pátrací stanicí v Brně po zběhovi nejprve 30. listopadu velice promptně vyhlásila pátrání, které bylo rozšířeno na všechna policejní ředitelství, státní policejní úřady a pátrací stanice na území československé republiky a 16. prosince na něj byl divisním soudem v Brně vydán zatykač. Informace o důvodech jeho útěku se činné orgány pokoušely získat i výslechy mezi jeho kolegy. Na jejich základě pak ze strany bezpečnostních orgánů panovalo toho

---

[12] MZA, Brno, fond Zemské četnické velitelství Brno B 72, karton 169, sign. 7860: Dopis velitelství četnického doplňovacího oddělení ve věci Rudolfa Bolfíka ze 17. prosince 1937, Svatopluk RUTAR, *Rudolf Bolfík, bojovník proti fašismu* – vzpomínka ke 45. výročí úmrtí, in: Sborník Jižní Morava, roč. 22, sv. 25, 1986, s. 306–309; Svatopluk RUTAR, *Na křídlech za svobodou*, Malovaný kraj, roč. XIX (1983), č. 4, s. 3.

[13] VHA, Bratislava, sbírka kmenových listů – Rudolf Bolfík, MZA, Brno, fond Zemské četnické velitelství Brno B 72, karton 169, sign. 7860: Ustanovení Zemského četnického velitelství v Brně z 1. října 1937, Jaroslav HOŠEK, *Čs. interbrigadisté – č. 148 Rudolf Bolfík,* Praha 1975, František HELEŠIC, *Z galerie statečných – Rudolf Bolfík*, Hlas revoluce 5, 1984, František KEJÍK, *Dlaň člověka*, Obrana lidu, 25. 12. 1959.

[14] Svatopluk RUTAR, *Na křídlech za svobodou*, s. 3.

času podezření, že se bude snažit dostat do Ruska, kde měl údajně strýce zaměstnaného u letecké společnosti a několikrát se o této variantě sám v rozhovorech zmiňoval.[15] Zhruba o tři týdny později, 4. ledna 1938, byly stejnou instancí, pátrání i zatykač náhle odvolány. Co se vlastně událo?

Den před Silvestrem, 30. prosince 1937 byl Rudolf Bolfík zatčen na hraničním přechodu v jihočeském Horním Dvořišti. Zadržení znamenalo konec druhého pokusu Rudolfa Bolfíka o cestu do bojujícího Španělska. Jak se vše událo, nám dává nahlédnout hlášení místní četnické stanice v Horním Dvořišti, okres Kaplice, které bylo s Rudolfem Bolfíkem sepsáno následně po jeho zadržení. „*Rudolf Bolfík byl dne 30. prosince 1937 dopraven postrkem z Rakouska do Horního Dvořiště, kdež byl pro zběhnutí ze školy pro výcvik četníků na zkoušku zatčen. Bolfík vypověděl, že z Brna odejel vlakem do Bratislavy, odkud odešel do Petrželky a odtud tajně bez platného cestovního pasu do Rakouska. Na rakouském území nastoupil do elektrické dráhy jedoucí do Vídně a pak odejel do Insbruku, potom do Bludenzu, odkud pěšky odešel do Švýcar. V Basileji byl Bolfík zadržen bezpečnostními orgány a vrácen do Rakouska. V Rakousku se přihlásil v Insbruku na čs. konzulátě, kdež byl poukázán, aby se přihlásil u státní policie, která ho postrkem dopraví do vlasti, když nemá peníze na cestu, což Bolfík učinil. Rudolf Bolfík rakouským bezpečnostním orgánům udánlivě neoznámil, že jest zběhem a proto prý nebyl na záležitosti týkající se armády a četnictva dotazován. Ke své omluvě Bolfík uvedl, že chtěl jeti za svojí dívkou Františkou Fuchsovou do Paříže, se kterou se tamtéž seznámil v květnu 1937. Ke sběhnutí prý Bolfíka nikdo nesváděl a o svém úmyslu se nikomu nesvěřil.*“ Jak je z předchozího zřejmé, Rudolf Bolfík se pochopitelně při výslechu snažil mlžit a nezmiňoval skutečný cíl své cesty a rovněž tak i důvod svého zadržení v Basileji. Snažil se tím minimalizovat dopady svého jednání, které byly i přesto vážné.[16]

Tím se dostáváme k otázce, zda tedy byla skutečným důvodem útěku Rudolfa Bolfíka z brněnské četnické školy touha dostat se do republikánského Španělska, anebo se tato možnost objevila až jako logické vyústění jeho útěku, který mohl být zapříčiněn i něčím docela jiným. Torzovité archivní dokumenty nám na to nedávají jednoznačnou odpověď a vůči ideologicky podbarveným tvrzením normalizačních historiků a publicistů je třeba se mít na pozoru. V tomto případě ovšem patrně mají určité racionální jádro, protože levicově zaměřený Rudolf Bolfík byl přinejmenším

[15] MZA, Brno, fond Zemské četnické velitelství Brno B 72, karton 169, sign. 7860: Dodatek k hlášení č. j. 667 z 30. listopadu 1937 sepsaný 2. prosince 1937.

[16] MZA, Brno, fond Zemské četnické velitelství Brno B 72, karton 169, sign. 7860: Zpráva četnické stanice v Horním Dvořišti, okr. Kaplice o zadržení Rudolfa Bolfíka z 31. prosince 1937, NA, Praha, fond Policejní ředitelství Praha II. – všeobecná spisovna – 1931–1940, karton 4839, sign. B 2312/44 Bolfík Rudolf; Svatopluk RUTAR. *Rudolf Bolfík, bojovník proti fašismu*, s. 306–309.

sympatizantem KSČ. Nad perspektivou relativně stabilní existence u četnického sboru u čtyřiadvacetiletého muže převážily idealistické pohnutky.

V každém případě po eskortování zpět do Československa a popsaném zadržení v Horním Dvořišti se dostal do posádkového vězení v Českých Budějovicích. Musel si nést následky svého jednání a jako zběha ho čekal vojenský soud. Divizním soudem v Plzni pod předsednictvím JUDr. Jaroslava Ličky byl souzen na základě §§ 183 a 199 trestního zákona za zločin zběhnutí. Byl uznán vinným a 1. února 1938 odsouzen nepodmíněně k tříměsíčnímu žaláři zostřenému jednou za 14 dní tvrdým ložem a samovazbou v prvních a posledních 14 dnech výkonu trestu. Soud mimo jiné konstatoval: „*Žalovaný přiznal skutkový děj a přiznal také výslovně dezerční úmysl. Četnická služba se mu nelíbila, a proto prchl za hranice v úmyslu, aby si ve Francii našel zaměstnání, a tak se vymkl navždy četnické službě, pro kterou se vůbec nehodil. I kdyby nebylo přiznání žalovaného, plyne jeho deserční úmysl ze zjištěných skutečností, že uprchl v civilním obleku za hranice a vrátil se teprve, když mu došly peníze… Při stanovení trestu přitěžovalo obžalovanému, že uprchl do ciziny a stížil tím své dopadení a hrubé porušení důležitých povinností poddůstojníka a četníka na zkoušku, polehčovalo přiznání a bezúhonnost.*“ Odsouzení mělo i další důsledky. Pochopitelně následovalo nejen propuštění z četnického sboru, ale stejným rozhodnutím Divizního soudu byl na základě rozsudku také degradován z četaře v záloze na pouhého vojína. Celý trest si pak byl nucen odpykat v pověstné borské věznici v Plzni. [17]

Nucený pobyt ve vězení u Rudolfa Bolfíka patrně jen prohloubil jeho levicovou orientaci umocněnou ještě tím, že mu společnost dělali podobně postižení členové či sympatizanti KSČ. Po opuštění bran věznice před Velikonocemi 1938 se vrátil domů, ale jen nakrátko. Otec, na jehož naléhání nastoupil do četnické školy, na něj mezitím zanevřel.

Vzhledem k předchozím neúspěšným pokusům se Rudolf rozhodl tentokráte ve spolupráci s ústředím KSČ o organizovaný, již třetí odchod za hranice. Hraniční závoru překročil na legálně získaný cestovní pas a přes Německo dorazil 20. května 1938 do Francie a odtud koncem měsíce do bojujícího republikánského Španělska.[18] Stalo se tak v době, kdy nábor do interbrigád již prakticky uvázl. Rudolf Bolfík se tak stal jedním z posledních čs. interbrigadistů.

---

[17] VHA, Bratislava, sbírka kmenových listů – Rudolf Bolfík, MZA, Brno, fond Zemské četnické velitelství Brno B 72, karton 169, sign. 7860: Rozsudek divizního soudu v Plzni s Rudolfem Bolfíkem z 1. února 1938, Jaroslav HOŠEK, *Čs. interbrigadisté – č. 148 Rudolf Bolfík*, Praha 1975.

[18] NA, Praha, fond Svaz protifašistických bojovníků – ústřední výbor, Praha – dotazníky: Helena Bolfíková, Svatopluk RUTAR, *Rudolf Bolfík, bojovník proti fašismu*, s. 306–309.

Zprávy o jeho vlastní bojové činnosti ve Španělsku, jsou podobně jako u mnoha jiných, velice kusé.[19] Víceméně pouze konstatují, že poté, co koncem května 1938 přibyl do Španělska, stal se zde příslušníkem nedávno zformovaného praporu Divisionario.

Prapor *Divisionario* (*Batallón Divisionario* nebo též *45.° Batallón Divisionario*) byl významnou pěší jednotkou s poměrně značným zastoupením čs. dobrovolníků. Původně šlo o balkánský, někdy také nazývaný česko-balkánský (*Checo-Balcánico)* pěší prapor, zformovaný v prvních měsících roku 1938 jako součást 129. interbrigády. Ještě ve stadiu formování ovšem musel být v březnu 1938 spěšně nasazen proti frankistické ofenzívě v Aragonsku a pak jeho rozbité části ustupovaly k řece Ebro. Příslušníci praporu, který zůstal bez kontaktu s ostatními jednotkami blokovanými v Levante, se počátkem dubna 1938 soustředili na katalánském pobřeží. Zde, nedaleko od Tarragony, se společně s někdejšími příslušníky Masarykova a Dimitrovova praporu, odříznutými při ústupu od svých mateřských jednotek, zformovaly do nového praporu. Protože ovšem nebyl zařazen k žádné z interbrigád, ale podléhal přímo velení 45. divize (velitel Hans Kahle), začalo se mu říkat *Divisionario*. Za oficiální datum jeho vzniku je označován 1. květen 1938, ale ve skutečnosti jde o datum jeho slavnostní přehlídky před odchodem na frontu.

Prapor *Divisionario* se nejprve v květnu 1938 zúčastnil obranných bojů na frontě u Tortosy, ležící nedaleko od ústí řeky Ebro. Zatímco tři pěší roty zaujaly bojové pozice na pobřeží, kulometná rota ve starém hradu, čímž bylo nepříteli znemožněno překročit řeku v tomto prostoru. Asi po dvou měsících v obraně pak velitelství prapor *Divisionario* přesunulo až k samotnému ústí Ebra k vesnici Aldea, kde jeho část společně s rotou francouzských dobrovolníků provedla násilný přechod Ebra s cílem odvrátit nepřátelskou pozornost od místa, kde republikánská armáda koncem července 1938 prováděla hlavní přechod řeky. Jednotky dobyly městečko Amposta, kde se celý den a noc, až do rozkazu ke stažení, bránily velké nepřátelské přesile. Po úspěšném republikánském přechodu Ebra se také prapor přesunul na druhý břeh, zaujal pozice u městečka Corbesa v pohoří Sierra Pandol a zúčastnil se rozvíjejícího se útoku.

Poslední velká ofenzíva republikánů, která měla zažehnat ohrožení Valencie a opět spojit republikánské území, rozetnuté na dvě části, zpočátku probíhala poměrně úspěšně. Po rozšíření předmostí na druhém břehu řeky začaly jednotky *Ejército Popular de la República* pronikat do hloubky nepřátelské obrany. Frankisté však stáhli posily z jiných úseků, po několika dnech republikánský postup zastavili a následovaly kruté poziční boje, trvající déle než tři měsíce. Velká republikánská ofenzíva na Ebru, v níž vládní strana ztratila značnou část svých nejboje-

[19] Archivo Historico Provinciál Albacete, přípis z 31. 8. 2008, Archivo General Militar de Avila, přípisy z 1. 5. 2008, Archivo Histórico del Ejército del Aire en Villaviciosa de Odón, RF08 n. 309, přípis z 27. 3. 2008, Jaroslav HOŠEK, *Čs. interbrigadisté – č. 148 Rudolf Bolfík* Praha 1975.

schopnějších jednotek, byla současně místem posledního bojového vystoupení interbrigád jako celku.[20]

Rudolf Bolfík bojoval v četě, kterou vedl Alois Soběslavský a zúčastnil se obranných bojů u Tortosy a později až u samotného ústí Ebra. V průběhu bojových operací byl sám údajně třikrát raněn. Jisté je jen to, že po posledním zranění se od 9. do 26. října 1938 léčil v nemocnici ve Vichy.[21] Někdy je rovněž udáváno, že nějaký čas zde působil ve své československé vojenské kvalifikaci – jako letecký mechanik, ale tuto informaci se patrně již nepodaří ověřit. V každém případě zůstal ve Španělsku až do konce, zúčastnil se obrany Barcelony a jako voják Modestovy armády kryl ústup republikánských jednotek přes Pyreneje. Rovněž se zde z pouhého sympatizanta stal členem KSČ.

Pak už ho čekala útrpná anabáze podobně jako další stovky našich interbrigadistů, kteří vydrželi ve Španělsku až do úplného konce. Po přechodu francouzských hranic 10. února 1939, který následoval jen den poté, co Francie po jistém váhání otevřela uprchlíkům své jižní hranice, se Rudolf Bolfík dostal na půdu kdysi spřátelené země. Patřil mezi více jak šest stovek občanů předmnichovského Československa, dobrovolníků, které nyní čekal podobný osud běženců bez možnosti návratu do své rodné vlasti. Následovala nucená internace, v k tomuto účelu zřízených táborech, v případě Bolfíka nejprve v Argéles-sur-Mer a později od května téhož roku v nechvalně proslulém táboře v Gursu nacházejícím se pod severními svahy Pyrenejí v departmanu Pau.[22]

I za těchto nepříznivých okolností se Rudolf Bolfík díky své všestrannosti zapojil do táborového života a pomáhal organizovat sportovní soutěže, jež vyvrcholily cvičeními na oslavu státního svátku Francie 14. července 1939. Atmosféru celotáborového vzepjetí a pocitů sounáležitosti mezi zadržovanými dobrovolníky, které ho provázely, výstižně popsal jeden z nich.

„*Ve sportovní činnosti byli Čechoslováci neporazitelní. Rozhodli jsme se, že předvedeme něco také ostatním, co v jiných zemích nemají. Měla to být malá spartakiáda s bohatým kulturním i sportovním pořadem. Předložili jsme veliteli tábora takový požadavek, který nemohl odmítnout. Naše skupina ho totiž požádala, aby jim bylo důstojně umožněno oslavit 150. výročí Francouzské revoluce. Začali*

[20] Více informací o účinkování československých dobrovolníků v praporu *Divisionario*, např. Petr LUKEŠ, *Španělská válka interbrigadisty Adolfa Vodičky*, in: 70. výročí ukončení španělské občanské války. Sborník Muzea dělnického hnutí 2, 2009, s. 65–66, Jiří RAJLICH – David MAJTENYI, *Jan Ferák a ti druzí – čs. interbrigadisté, letci a letouny v občanské válce ve Španělsku 1936–1939*, Cheb 2012, s. 113–120.

[21] Svatopluk RUTAR, *Rudolf Bolfík, bojovník proti fašismu* – vzpomínka ke 45. výročí úmrtí, in: Sborník Jižní Morava – osobnosti, 1986, s. 306–309.

[22] Více k problematice internačních táborů např. Jiří FRIEDL, *„Španěláci" z tábora Gurs. Ke vstupu čs. Interbrigadistů do naší armády ve Francii 1939–1940*, Historie a vojenství, ročník L, 2001, č. 4, s. 806–823.

jsme nacvičovat a čilý ruch u naší skupiny nezůstal bez povšimnutí ani u ostatních skupin, které nechtěly zůstat pozadu.

...Oslavy svátku, kterých se zúčastnil i maršál Gamelin, vyvrcholily odpoledne masovým sportovním vystoupením Čechoslováků. Tři sta jich nastoupilo v sevřeném útvaru na připravenou plochu. Celé hřiště bylo obklopeno tisíci internovanými, kteří dostali zvláštní povolení k účasti na tomto vystoupení... Při ukončení prostných nebral potlesk diváků konce, bylo projevem vysoké kázně a morálky lidí, které ani život v koncentráku nezlomil. Nakonec byla z těl tří set mužů vytvořena mohutná plastická pěticípá hvězda a při této sestavě všichni borci zapěli Marseillaisu, československou státní hymnu a po ní Internacionálu. Hosté, kteří byli celým spádem tak dojatí, vzdávali, aniž si to uvědomili, poprvé v životě vojenskou poctu též Internacionále.“[23]

Vypuknutí války v září 1939 znamenalo zlom v životě internovaných a možnost vstupu do naší armády i příležitost k vysvobození z nuceného táborového života. Rudolfu Bolfíkovi se tak podařilo jako jednomu z prvních ve skupině internovaných interbrigadistů vstoupit do naší armády. Nepochybně úspěšně utajil jak členství v KSČ, tak i skutečnost, že zběhl z četnické přípravky a že byl ve vlasti degradován na pouhého vojína. Vzhledem k tomu, že neměly prakticky žádný srovnávací materiál, musely čs. vojenské orgány obvykle vystačit s tím, co jim u vojenského odvodu řekl sám branec. Rudolf Bolfík byl tedy jako četař prezentován u Náhradního tělesa československé armády v Agde 18. prosince 1939 a spolu s dalším interbrigadistou Vincencem Kocmanem bylo rozhodnuto o jejich zařazení k letectvu. Slavnostní vojenskou přísahu složil při velké přehlídce čs. vojska v Agde 7. března 1940.[24]

Vzhledem k tomu, že se jednalo o kvalifikovaného leteckého mechanika, kterých čs. letectvo mělo od počátku značný nedostatek, bylo o jeho dalším zařazení rychle rozhodnuto. Po příslušném přeškolení na ošetřování francouzské letecké techniky byl 8. března 1940 rovnou odeslán na frontu. Společně s jiným členem pozemního personálu, mechanikem svobodníkem Stanislavem Šnepfenbergerem se stal příslušníkem stíhací jednotky francouzského letectva Groupe de Chase 1/1, u které již sloužilo šest československých pilotů (v průběhu bojů dva z nich padli a další dva utrpěli vážná zranění).[25]

---

[23] Vincenc KOCMAN, *Boj bez slávy*, Brno 1962, s. 41–43 zkráceno.

[24] VHA, Bratislava, sbírka kmenových listů – Rudolf Bolfík; viz také Josef VÁŇA – Jan RAIL, *Českoslovenští letci ve Francii 1939–1940*, Praha 2005, s. 69.

[25] U GC I/1 sloužilo následujících šest čs. stíhacích pilotů: npor. Rudolf Fiala (zraněn v leteckém boji 26. 5. 1940), čet. Josef Pípa, des. Cyril Nováček (zraněn 9. 6. 1940), npor. Jiří Král (padl v leteckém boji 8. 6. 1940), čet. Jan Krákora (zahynul při letecké nehodě 23. 4. 1940) a des. Jindřich Poštolka. Jiří RAJLICH, *Na nebi sladké Francie. Válečný deník československých letců ve službách francouzského letectva 1939–1945* (nové rozšířené vydání), Cheb 2008, s. 1101–1114.

GC I/1, nedávno přezbrojená na nové stíhačky Marcel Bloch MB-152, v té době vzlétala z letiště Chantilly-les-Aigles, což byla vlastně bývalá dostihová dráha, vzdálená přibližně 40 kilometrů severně od Paříže. V dobách tehdy ještě stále panující tzv. podivné války sice nevykazovala žádnou velkou bojovou činnost, ale to se mělo již brzy změnit. Na úsvitu 10. května 1940 zahájila německá armáda své západní tažení a GC I/1 a s ní i její čeští příslušníci se dostali do největšího ohně. Let stíhal let. Dvě i tři bojové akce denně kladly vysoké nároky nejen na piloty, ale i na pozemní personál.

Jak je známo, francouzská kampaň měla nečekaný a dramatický a pro spojenecká vojska fatální průběh. Jakmile donutila belgická a nizozemská vojska ke kapitulaci a vyhnala britský expediční sbor zpátky na ostrovy, zahájila německá armáda 5. června vlastní postup do francouzského vnitrozemí. Ustupovat musela i statečná GC I/1 a s ní prožíval závěrečnou agonii a hořký ústup i četař Bolfík. Již 6. června se přesunuli na letiště Chavenay-Villepreux, ležící 15 kilometrů západně od Versailles, ale vydrželi tu jen pouhé čtyři dny. Desátého června zamířila GC I/1 dále na jih, na letiště Janville, ležící jižně od Etampes, a o tři dny později odlétla na letiště Les Vignots, situované 15 kilometrů severně od Châteauroux. Tam ji 17. června zastihla zpráva o tom, že nový francouzský ministerský předseda maršál Pétain požádal protivníka o sdělení podmínek příměří. Ještě téhož dne se GC I/1 stáhla do Rochefortu, 30 kilometrů jihovýchodně od přístavu La Rochelle na atlantickém pobřeží jihozápadní Francie. O dva dny později ustoupila na jiné letiště na pobřeží Atlantiku, Royan-Médis, kde svou bojovou činnost zakončila.

Pouhý den před francouzskou kapitulací, 21. června 1940, francouzský velitel GC I/1 poslední čtyři čs. letce od své jednotky uvolnil, aby mohli pokračovat ve svém boji jinde. Po rozlučce se svými francouzskými spolubojovníky pak piloti čet. Josef Pípa a čet. Jindřich Poštolka společně s mechaniky čet. Rudolfem Bolfíkem a svob. Stanislavem Šnepfenbergerem zamířili daleko na jihovýchod, směrem ke středomořskému přístavu Port Vendres, kam se stahovali i další skupiny čs. letců. Dne 24. června 1940 od mola odrazila loď *Meonia*, na jejíž palubě se nacházela skupina evakuovaných čs. letců v čele se škpt.let. Emilem Bušinou. Po přistání v severoafrickém Oranu letci pokračovali vlakem do marocké Casablancy a odtud 29. června lodí *Gib-el-Dersa*, t.j. transportem pod vedením škpt.let. Aloise Hlobila, do Gibraltaru. Z této britské državy pak tento transport doplněný dalšími letci odplul 2. července lodí *Neuralia*, která pak po dramatické plavbě zakotvila 12. července 1940 v přístavu Liverpool.[26]

Ve druhé polovině července roku 1940 panovala mezi československými příslušníky pozemních jednotek na britských ostrovech evakuovanými z Francie velice napjatá a nervózní atmosféra. Vrcholily totiž právě události, které později vešly ve známost jako tzv. cholmondeleyská krize nebo také „vzpoura v Cholmondeley“. Pro naše exilové vedení situace s velice trpkou příchutí, jejíž kořeny lze

[26] Tamtéž, s. 1001 a 1114.

nalézat již v posledních dnech francouzské katastrofy a po ní následující evakuaci našich vojáků po moři ke krajně nejisté budoucnosti na britských ostrovech. Tyto aspekty spojené s kritizovaným chováním části našeho velitelského sboru během francouzského tažení vyvolávaly u jisté části našich vojáků pocity křivd ať již domnělých nebo skutečných a pocity značné frustrace, která navíc doprovázela i nebezpečný rozklad vnitřní morálky. Vše dohromady pak vytvářelo velice úrodnou půdu a podhoubí pro komunistickou agitaci pohybující se přesně v intencích Kominterny, že se jedná o válku imperialistickou a nemá smyslu se jí zúčastnit nebo spíše v ní dále pokračovat.[27] Nakažena touto podvratnou agitací byla značná část z evakuovaných Čechoslováků, až na výjimky příslušníků mužstva. K urovnání situace nakonec nepřispěla ani osobní návštěva a intervence prezidenta dr. Edvarda Beneše v soustřeďovacím táboře, který se spolu s naším vojenským velením snažil vzbouřence přesvědčit k ukončení rebelie, bohužel bez úspěchu. Hrozící rozkol byl sice nakonec zažehnán, ale za poměrně vysokou cenu. Ta znamenala, že naši armádu opustilo celkem 539 vojáků, zahrnujíce i okolo stovky bývalých interbrigadistů, 27. července 1940 byli všichni vyloučeni z československé branné moci, důstojníci a poddůstojníci zbaveni hodností a bez rozdílu následně internováni. Po nějakém čase pak větší část z nich vstoupila do britských pomocných sborů – *Pioneer Corps*. Obrat v jejich smýšlení a přehodnocení situace nastal na základě událostí 22. červnu 1941 a vstupu SSSR do války. Poté se větší část z rebelujícího mužstva, účastníků vzpoury, do jednotek naší armády vrátila v průběhu následujícího roku 1942. Z právního hlediska pak znamenala definitivní tečku za celou, pro náš odboj nepříjemnou, záležitostí v prosinci 1941 vyhlášená abolice presidenta republiky, která se vztahovala právě k těmto událostem z léta roku 1940. A byli to právě „Španěláci“, indoktrinovaní skrze zahraniční vedení KSČ příkazy Kominterny, kteří měli lví podíl na vzniklé situaci a byli duchovními vůdci celé vzpoury.[28]

Jak již bylo řečeno v úvodu, četař Rudolf Bolfík ač sám levicově orientovaný člověk a komunista, se po příjezdu do Anglie v soustřeďovacím táboře čs. armády v Cholmondeley nepřidal k těmto převážně levicovým skupinám, které zprvu odmítaly poslušnost československému vojenskému a politickému velení a vytvářely rozvratnou atmosféru, která vyvrcholila popsanými událostmi. Nakolik mohl hrát

[27] Svůj podíl na této skutečnosti měl i fakt, že zatímco ve Francii probíhal nábor do naší armády nikoliv pouze na bázi dobrovolnosti ale formou mobilizace všech československých občanů, nacházejících se v té době na její půdě, po pádu Francie již opět nabyl onen dobrovolnický aspekt na důležitosti. I na jeho základě si část příslušníků našich jednotek evakuovaných na britské ostrovy nárokovala, že si sama může rozhodnout pod jakým velením a zda vůbec bude pokračovat v boji.

[28] Více k problematice událostí v Cholmondeley v létě 1940 nabízí velice zdařilá studie z poslední doby viz. Jiří PLACHÝ, *Vzbouřenci z Cholmondeley 1. část*, Historie a vojenství, ročník LXV, 2016, č. 3, s. 19–38 a Jiří PLACHÝ, *Vzbouřenci z Cholmondeley 2. část*, Historie a vojenství, ročník LXV, 2016, č. 4, s. 20–57.

v jeho případě roli i fakt jisté sounáležitosti, protože byl nikoliv členem pozemních jednotek, ale již ve Francie byl zařazen v letectvu, se již pravděpodobně nedozvíme. Byl v každém případě jedním ze 44 bývalých interbrigadistů, kteří nepodlehli tehdejší komunistické propagandě a na vzpouře nijak neparticipovali a zůstávali v tvořících se československých jednotkách ve Velké Británii.[29] K rozhodnutí svých někdejších spolubojovníků si tím zachovávali zřetelný odstup a zůstávali stranou jejich agitačního úsilí. Bohužel náležel zároveň také k pěti vojákům z této skupiny, kteří v následném boji položili své životy, to ale již poněkud předbíháme.

Rudolf Bolfík se stal nejprve členem tzv. Bombardovací skupiny, což byl organizační zárodek pro nově tvořenou bombardovací peruť. První část skupiny se vytvořila ve sběrném táboře v Innsworth Lane u Gloucesteru z československého personálu evakuovaného z Francie a později se také přesunula na leteckou základnu Cosford u Wolverhamptonu. Zde byl také Rudolf Bolfík 26. července 1940 v hodnosti AC2 přijat do RAF VR po dobu trvání války.[30] Patřil k zakládajícím členům 311. československé bombardovací peruti a z Cosfordu byl přemístěn na její novou základnu do Honingtonu v hrabství Suffolk. Zde se opět po nějaké době setkal s bývalým spolubojovníkem a kamarádem ze Španělska a Francie Vincencem Kocmanem.[31] Navzdory své původní specializaci se Rudolf Bolfík nestal členem pozemního personálu, jak by se dalo předpokládat. Chtěl především bojovat, a proto si podal dobrovolnou přihlášku do kursu palubních střelců, podobně jako Kocman, kam nastoupil 18. srpna 1940. Po jeho úspěšném absolvování byl – nyní již rotný – Rudolf Bolfík povýšen i do britské hodnosti *Sergeant* a zařazen k operační letce peruti.

Svůj křest si měl Rudolf Bolfík odbýt v noci z 16. na 17. prosince 1940. Toho dne 311. peruť vyslala čtyři své Wellingtony Mk.IC k náletu na německý Mannheim. V jednom ze strojů, T 2519 (KX-Y) „vyváděl" poprvé osádku nováčků sám S/Ldr Percy Ch. Pickard, DFC a právě v jeho stroji měl být jako přední střelec Sgt Rudolf Bolfík. Vše se ale událo jinak a z blíže nezjištěných důvodů byl vyměněn za anglického instruktora Sgt Leo J. Judsona.[32]

---

[29] Jiří PLACHÝ, *Vzbouřenci z Cholmondeley 1. část*, Historie a vojenství, ročník LXV, 2016, č. 3, s. 33.

[30] Na základě přijetí do RAF, bylo Rudolfu Bolfíkovi přiděleno kmenové číslo 787583. Josef VÁŇA – John SIGMUND – Emil PADIOR, *Příslušníci československého letectva v RAF*, Praha, Ministerstvo obrany České republiky – AVIS 1999, s. 272, *Jmenný seznam příslušníků československé zahraniční armády na západě, část I. A – K*. Praha 2011, s. 68, http://www.acr.army.cz/acr/raf/ seznam/b.htm.

[31] Více k osobě Vincence Kocmana viz Jiří RAJLICH – David MAJTENYI, *Jan Ferák a ti druzí – čs. interbrigadisté, letci a letouny v občanské válce ve Španělsku 1936–1939*, Cheb 2012, s. 192–203.

[32] VÚA-VHA, Praha, fond ČSL-VB, sign. 680/BI/1/182. Válečný deník 311. peruti, sign. 687/BI/1-6/183. *No 311 Squadron Operations Record Book.*

Musel si tedy počkat a svůj první bojový let si odsunul na noc z 21. na 22. prosince, kdy čtyři stroje „Třistajedenáctky" zaútočily na doky v belgickém přístavu Ostende. Ve stroji T7842 (KX-T) kapitána P/O Antonína Kubizňáka (druhý pilot Sgt Baumruk, navigátor P/O Hudec, radiotelegrafista P/O Leskauer, přední střelec Sgt Bolfík a zadní střelec P/O Král) se tak dočkal své premiéry. Po úspěšném návratu neměl příliš času rozjímat nad právě prožitým, protože ho čekal další operační let a to již následující noci z 23. na 24. prosince. Cílem trojice strojů 311. peruti tentokráte byly doky v nizozemském přístavu Vlissingen na ostrově Walcheren. Rudolf Bolfík letěl opět v osádce P/O Kubizňáka.[33] Operační činnost pro něj měla pokračování až počátkem roku 1941, v noci z 2. na 3. ledna 1941, této noci byly dva stroje „Třistajedenáctky" určeny k náletu na Brémy a další dva stroje k náletu na přístav Emden. Sgt Bolfík letěl opět v osádce P/O Kubizňáka, jejímž cílem byl právě Emden. Cíl byl zahalen hustou oblačností, a tak se kapitáni obou strojů rozhodli pokračovat a shodit svůj smrtonosný náklad na Brémy – podobně jako předchozí dvě osádky. Cíle a odhozu pum se jim podařilo dosáhnout navzdory mohutné protiletadlové palbě. A právě ve stroji P/O Kubizňáka KX-K (R1022) napočítali mechanici 11 děr po střepinách protileteckých granátů. A o tom, jak je Štěstěna vrtkavá se přesvědčil právě přední střelec Rudolf Bolfík. Střepina z jedné takové střely mu rozřízla botu, aniž ho však poranila, osud ho chtěl zřejmě varovat.[34]

Svůj čtvrtý bojový let nad nepřátelské území podnikl v noci z 16. na 17. ledna 1941. Současně šlo i o jeho let poslední. Britské *Bomber Command* tehdy vyslalo celkem 81 svých bombardovacích letounů k náletu na dolnosaský přístav Wilhelmshaven, ve kterém kotvila bitevní loď *Tirpitz*. Mezi letouny útočícími proti silně bráněnému přístavu byla i pětice strojů 311. perutě. Jedním z letounů byl i T2519 (KX-Y) P/O Antonína Kubizňáka. Některé osádky cíle náletu nedosáhly a byly proto nuceny bombardovat náhradní cíle. Letoun P/O Kubizňáka, s Rudolfem Bolfíkem v přední střelecké věži cíl sice odbombardoval, ale při návratu v důsledku námrazy a velmi špatného počasí havaroval v Severním moři.

Svědectví o tragédii nám podávají záznamy letištních radiotelegrafistů. Nejprve ve 21.36 zachytili zprávu o tom, že letoun má poruchu motoru; krátce poté vysílal radiotelegrafista letounu P/O Leskauer i první signál SOS a dvakrát žádal o zaměření polohy letounu. V prudké sněhové bouři patrně navigátor F/O Hudec zcela ztratil orientaci. Ve 21.47 se totiž P/O Leskauer dotazoval, zda jsou již nad

---

[33] Tamtéž, Jiří RAJLICH, *Na nebi hrdého Albionu. Válečný deník československých letců ve službách britského letectva 1940–1945. 1. část (1940)*, Praha 1999, s. 622–623.

[34] VÚA-VHA, Praha, fond ČSL-VB, sign. 680/BI/1/182. Válečný deník 311. peruti, sign. 687/BI/1-6/183. *No 311 Squadron Operations Record Book,* Jiří RAJLICH, *Na nebi hrdého Albionu. Válečný deník československých letců ve službách britského letectva 1940–1945. 2. část (1941*), Cheb 2000, s. 10–11, TÝŽ, *Na nebi hrdého Albionu. Válečný deník československých letců ve službách britského letectva 1940–1945. 7. část (Černá kronika čs. letectva v RAF 1940–1945*), Cheb 2004, s. 129.

Honingtonem (!), což učinil i ve 21.56, kdy se jejich poloha prakticky nezměnila. F/O Kubizňák tedy zcela evidentně bloudil. Ve 22.18 zachytila pozemní služba letiště Leskauerův signál SOS naposledy. Stroj zaměřili v pozici 52.80 severní šířky, 02.41 východní délky (tj. nad Severním mořem, zhruba 65 až 70 km od britského pobřeží). Ve 22.21 P/O Leskauer odvysílal poslední krycí volací znak svého letounu – snad jako poslední sbohem – a pak se odmlčel. Navždycky.

Protože byla zhruba známa jeho poslední poloha, velitelství nadřízené 3. skupiny *Bomber Command* vyvinulo velké úsilí o záchranu jeho osádky. Od svítání do setmění po něm pátralo celkem jedenáct osádek z letišť Feltwell, Watton, East Wretham a Honington, ale navzdory této velké pátrací akci, vyznělo hledání naprázdno.

Za silného vlnobití, v mrazivém větru a ve vodě o teplotě pouhé čtyři stupně nad nulou nemohla šestičlenná osádka vydržet v moři dlouho, i kdyby se po zdařilém nouzovém přistání svého stroje na hladinu moře dostala do gumového záchranného člunu (dinghy). Po uplynutí sedmiměsíční lhůty byli všichni 25. srpna 1941 úředně prohlášeni za mrtvé. [35]

Tak skončil svou pouť i Rudolf Bolfík, který v roce 1938 opustil Československo, aby bojoval nejprve ve Španělsku a následně ve Francii a Velké Británii. Spolu s ním našli smrt v chladných vlnách Severního moře i Antonín Kubizňák, Bohuslav Baumruk, Josef Hudec, Jindřich Leskauer a Jaromír Král. Hrobem celé osádky se tak stalo kruté a nehostinné moře západně od nizozemských Fríských ostrovů.

Jelikož jejich těla nebyla nalezena, jsou jejich jména na věčnou paměť vytesána na Leteckém památníku (*Air Forces Memorial*) v anglickém Runnymede nedaleko od Windsorského zámku. Památník, spravovaný Komisí pro válečné hroby Britského společenství národů (*Commonwealth War Graves Commision,* CWGC), je zasvěcen památce těch letců, kteří padli a jejichž hroby nejsou známy. Na celkem 360 panelech je uvedeno celkem 20 547 jmen.[36] Jméno rodáka z Mikulčic je tam umístěno na panelu číslo 39.[37] Své jméno má Rudolf Bolfík rovněž vzpomenuto na rodinné hrobce v jeho rodných Mikulčicích.

---

[35] Jiří RAJLICH, *Na nebi hrdého Albionu. Válečný deník československých letců ve službách britského letectva 1940–1945 2. část (1941*), s. 19; Jiří RAJLICH, *Na nebi hrdého Albionu. Válečný deník československých letců ve službách britského letectva 1940–1945. 7. část (Černá kronika čs. letectva v RAF 1940–1945*), s. 131.

[36] Památník v Runnymede je zasvěcen nezvěstným mužům a ženám leteckých sil Velké Británie (RAF a WAAF) a Commonwealthu (RCAF, RAAF, RNZAF, SAAF a RIAF), zatímco britské námořní letectvo (FAA) má podobný památník v Lee-on-Solentu. Správný počet má být nyní 20 435 jmen, neboť hroby celkem 112 letců byly ve třech desetiletích po otevření památníku (1953) mezitím lokalizovány. *Guide to the Air Forces Memorial Runnymede, Surrey.* CWGC, Maidenhead 1985.

[37] Tamtéž, František LOUCKÝ, *Mnozí nedoletěli*, Praha 1989, s. 60.

Necelé dva měsíce po své smrti se Rudolf Bolfík dočkal ocenění a 6. března 1941 mu stejně jako všem zbývajícím členům osádky nešťastného Wellingtonu byla udělena Československá medaile Za chrabrost před nepřítelem *in memoriam*. Po skončení války byl nejprve povýšen *in memoriam* na rotmistra letectva v záloze a rovněž mu byl udělen Československý válečný kříž 1939, aby 11. listopadu 1949 obdržel od ministra národní obrany generála Ludvíka Svobody *in memoriam* Zlatou hvězdu čs. vojenského řádu Za svobodu I. stupně.[38] Po změně poměrů v listopadu 1989, byl Rudolf Bolfík na základě plošné morální a politické rehabilitace příslušníků západního odboje, 29. května 1991 povýšen na podplukovníka ve výslužbě *in memoriam*.

[38] NA, Praha, fond Svaz protifašistických bojovníků – ústřední výbor, Praha – dotazníky: Helena Bolfíková; Svatopluk RUTAR, *Rudolf Bolfík, bojovník proti fašismu*, s. 306–309.

David Majtenyi

Vom Interbrigadisten zu einem Bordschützen *im JaboG 311* Feldwebel Rudolf Bolfík (1913–1941)

Zusammenfassung

Rudolf Bolfík ist am 13. März 1913 im mährischen Dorf Mikulčice (Mikultschitz) geboren. Er hat die Ausbildung zum Flugzeugmechaniker an der Luftwaffenakademie in Prostějov erhalten. Auf dieser Position war er auch nach dem Abschluss des Wehrdienstes tätig. Die tschechoslowakische Armee hat er mit dem Rang eines Unterfeldwebels im Jahr 1935 verlassen. Im Jahr 1937 ist er in eine Gendarmenschule eingetreten, aber am Ende des gleichen Jahres desertierte er. Er hat versucht, in das republikanische Spanien zu gelangen, er wurde aber in Österreich festgenommen und zurück in seine Heimat ausgewiesen. Hier wurde er als Deserteur zu dreimonatiger Haft verurteilt. Seine Strafe hat er in der Haftanstalt Pilsen – Bory abgebüßt. Nach Spanien kam er schließlich nach einem dritten Versuch im Mai 1938. Er kämpfte im Rahmen des gemischten Bataillons *Divisionario* und wurde dreimal verletzt. Nach der Niederlage der Zweiten Republik hat er mehrere Monate in den französischen Internierungslagern Argéles-sur-Mer und Gurs verbracht. Am Ende des Jahres 1939 ist er den hier gebildeten tschechoslowakischen Truppen beigetreten und wurde der Luftwaffe zugeteilt. Als Flugzeugmechaniker hat er den französischen Feldzug im Rahmen der Jagdgruppe der französischen Luftwaffe Groupe de Chase 1/1 durchgemacht und wurde in den Rang des Feldwebels erhoben. Nach der Kapitulation Frankreichs wurde er mit einem Schiff nach Großbritannien evakuiert. Er gelangte an die Küste von Großbritannien, nachdem das Schiff *Neuralia* nach einer dramatischen Fahrt am 12. Juli 1940 in Liverpool vor Anker ging. Als einer von wenigen unserer Interbrigadisten nahm er nicht am sog. Aufstand in Cholmondeley teil, der eine Spaltung in den Reihen unserer Armee bewirkt hat. Er wurde in die Reihen der RAF angenommen und ist zu einem der gründenden Mitglieder des tschechoslowakischen Jagdbombergeschwaders 311. der Royal Air Force geworden. Er absolvierte einen Lehrgang für Bordschützen und wurde danach in den britischen Rang *Sergeant* erhoben und ist zu einem Mitglied der Einsatzstaffel des Geschwaders geworden. Er ist in der Nacht vom 16. auf 17. Januar 1941 bei der Rückkehr von seinem vierten Einsatzflug, Luftangriff auf den deutschen Hafen Wilhelmshaven, umgekommen. Er war der vordere Schütze der Mannschaft des Bombenflugzeugs Wellington Mk.IC T2519 (KX-Y) unter dem Kapitän P/O Antonín Kubizňák. Das Flugzeug hatte infolge der ungünstigen Wetterlage und einer Flugzeugvereisung einen Unfall über der Nordsee. Die ganze Mannschaft wurde zunächst für vermisst erklärt und nach Ablauf der vorgeschriebenen Zeit von sieben Monaten wurden alle amtlich für tot erklärt.

David Majtenyi

A journey from Spanish international brigades to the no. 311 Squadron RAF – Flight sergeant Rudolf Bolfík (1913–1941)

Summary

Rudolf Bolfík was born on 13 June 1913 in the Moravian town of Mikulčice. He attended the air force military academy at Prostějov, qualified as an aircraft mechanic, and served in this function during his national service. He was honourably discharged from his national service as a platoon sergeant in 1935. In 1937, Bolfík matriculated at a gendarme school, but quitted without permission at the end of his first year. He made an attempt to flee to revolutionary Spain, was detained in Austria, returned to Czechoslovakia and put to trial as a deserter, resulting in three months in jail. He spent his jail term at Pilsen-Bory. He succeeded in his third attempt at escape and reached Spain in 1938. Subsequently Bolfík enlisted with the battalion *Divisionario,* and was wounded three times. After the fall of the republican Spain he was again detained and spent several months in French internment camps Argéles-sur-Mer and Gurs. He enlisted with the newly formed Czechoslovak army in France and joined the air force again. As an aircraft engineer he was part of the fighter unit Groupe de Chase 1/1 of the French Army, and was promoted to sergeant. After the fall of France he was evacuated to the United Kingdom, disembarking in Liverpool after a dramatic voyage of HMS *Neuralia* on 12 July 1940. He did not participate in the so-called Cholmondeley mutiny that complicated the Czechoslovak units' status. He was accepted in the Royal Air Force and was among the founding members of the no. 311 Squadron. After attending a specialist gunner course he was promoted to Sergeant in the British army ranks, and was part of the operational sortie unit. He died on a return flight at night of 16-17 January 1941, coming back from his fourth operational sortie, the raid on Wilhelmshaven. Bolfík was the front gunner in the crew of the Wellington bomber Mk.IC T2519 (KX-Y) of captain P/O Antonín Kubizňák. The Wellington had an accident in heavy weather and freezing fog and went down in the North Sea. The crew was first considered missing, and after a customary seven-month period officially declared dead.

MODERNÍ DĚJINY **MODERN HISTORY**
Roč. 25, 2017, č. 2, s. 123–146 Vol. 25, 2017, No. 2, p. 123–146

Milan Sovilj

Osudové okamžiky Království Jugoslávie na jaře roku 1941 očima představitelů československého exilu

Pivotal moments for the Kingdom of Yugoslavia in spring 1941 as viewed by Czechoslovak exiles

This study analyses the stance of leading Czechoslovak exiles in Great Britain towards political changes in Yugoslavia in spring 1941 which had a pivotal impact on the survival of the Yugoslav state. Its international position deteriorated. It was anticipated that Yugoslavia and other parts of the Balkans might join the war against Germany. As such, Czechoslovak bodies in exile increased the intelligence activities of the Czechoslovak foreign army within the Balkans. The study is primarily based on archival sources, published materials and memoirs.

Keywords: History, 20th century, Second World War, Balkans, Yugoslavia, Czechoslovak government in exile, occupation.

Vztahy mezi vrcholnými jugoslávskými politickými kruhy a československými exilovými orgány na začátku druhé světové války a ojedinělé neoficiální kontakty československých orgánů v exilu a jugoslávských institucí probíhající v těžké mezinárodní situaci, ve které se Jugoslávie nacházela, jsou dosud málo

zkoumanou tematikou.[1] Přestože na začátku druhé světové války byla Jugoslávie stále svobodným státem, její postavení nebylo nijak snadné: Udržovala spíš přátelské vztahy se západními mocnostmi, ale její vedoucí politické osobnosti si byly vědomy síly Německa a jeho nátlaku, aby se Jugoslávie stala členem Paktu tří. Vzhledem k tomu, že jakékoli rozhodnutí jugoslávských vládnoucích kruhů podporovat v probíhající válce některou ze stran by vedlo k zapojení Jugoslávie do přímého válečného konfliktu, snažili se vedoucí jugoslávští politici v čele s předsedou vlády Dragišou Cvetkovićem (1939–1941) a princem regentem Pavlem Karađorđevićem udržovat neutralitu a balancovat mezi silnějšími státy. Z tohoto důvodu nejenže nemohli, ale ani nesměli mít s československou emigrací četnější kontakty.

Postoj představitelů československého exilu k Jugoslávii bezprostředně před druhou světovou válkou a na jejím začátku

V očích československých exilových představitelů byla Jugoslávie od podzimu roku 1939 důležitá pro přepravu československých emigrantů, kteří po obsazení Polska Německem už nemohli používat k emigraci polské území. Místo toho se od září 1939 jako významná tranzitní země objevila Jugoslávie, do níž se uprchlíci z Protektorátu Čechy a Morava a ze Slovenské republiky dostávali přes Maďarsko a částečně i přes Rumunsko. Přestože jejich pobyt na jugoslávském území nebyl úplně bezpečný, zvlášť pro několik známějších československých politických

[1] Tato tematika by se mohla považovat za součást zkoumání vztahů československé a jugoslávské exilové vlády za druhé světové války, která byla dosud pouze částečně probádána jak v bývalé jugoslávské historiografii, tak i v současné srbské, ale i v české historiografii. Srov. Miroslav TEJCHMAN, *Československo-jugoslávské vztahy v letech druhé světové války*, in: Slovanské historické studie XIV, 1984, s. 84–120; TÝŽ, *Iniciativy čs. vojenské zahraniční služby na Balkáně v letech 1939–1941*, in: Zlatica Zudová-Lešková – Petr Hofman (eds.), Československá vojenská zahraniční služba v letech 1939–1945, sborník studií. Příspěvky účastníků z mezinárodní konference uskutečněné dne 5. 12. 2006 v Praze, Praha 2008, s. 167–173; Branko PETRANOVIĆ, *Odnosi jugoslovenske i čehoslovačke vlade u emigraciji 1941–1945 godine*, in: Vojnoistorijski glasnik, 1990, br. 3, s. 49–71; Jiří PLACHÝ, *Československý podíl na spojenecké pomoci při výstavbě jugoslávských jednotek v letech 1944–1945. Příspěvek k československo-jugoslávským vztahům*, Slovanský přehled 96, 2010, č. 1–2, s. 161–167; Mira RADOJEVIĆ, *Srpsko-češka saradnja tokom Drugog svetskog rata (Prilog proučavanju)*, in: V. Koprivica – A. Korda-Petrović – V. Štěpánek (eds.), Od Morave do Morave II. Iz istorije češko-srpskih odnosa. Od Moravy k Moravě II. Z historie česko-srbských vztahů, Novi Sad 2011, s. 141–159. Mezi nejnovější texty patří: Jonáš POSPÍCHAL, *Odtažitost a vyčkávání: vztahy exilových vlád Československa a Jugoslávie v letech 1941–1943*, Slovanský přehled 102, 2016, č. 3, s. 451–502. Důležité údaje se dají najít, ale ne pro celé období druhé světové války, v knize německého historika Detlefa Brandese, která byla přeložena do češtiny. Srov. Detlef BRANDES, *Exil v Londýně 1939–1943: Velká Británie a její spojenci Československo, Polsko, Jugoslávie mezi Mnichovem a Teheránem*, přel. M. Nekula – A. Opletalová, Praha 2003. Odkazuji také na jednotlivé pasáže ve své monografii: Milan SOVILJ, *Československo-jugoslávské vztahy v letech 1939–1941: od zániku Československé republiky do okupace Království Jugoslávie*, Praha 2016.

emigrantů (bývalého ministra sociálních věcí Československa Jaromíra Nečase či protektorátního ministra zemědělství Ladislava Karla Feierabenda), jugoslávské státní orgány jim nedělaly potíže a hlavně se snažily, aby českoslovenští uprchlíci mohli ve své cestě na Blízký východ nebo jednotlivci přímo do Francie pokračovat dál.[2] Druhý, ale také velmi důležitý důvod zájmu československých exilových orgánů o Jugoslávii se týkal využívání jugoslávského území jako teritoria pro formování československé zpravodajské služby na Balkáně. Již od konce roku 1939 a na počátku roku 1940 se začala v Jugoslávii utvářet československá vojenská skupina, která měla v průběhu roku 1940 a v prvních měsících roku 1941 spojení s československými exilovými orgány i s odbojem v protektorátu. Kromě velmi důležité zpravodajské činnosti pro československou zahraniční armádu plnila československá vojenská skupina v Jugoslávii, vedená nejprve majorem Jaroslavem Hájíčkem, později podplukovníkem Františkem Hiekem, i jiné úkoly: Od někdejších zaměstnanců československého vyslanectví v Bělehradě v čele s bývalým vyslancem Jaroslavem Lípou přebírala postupně organizaci již zmíněného transportu československých uprchlíků z Jugoslávie na Blízký východ. Mezi těmito skupinami (vojenskou a civilní složkou) však existoval nesoulad, což občas působilo i na postavení československých emigrantů v Jugoslávii a jejich další odchod. Podle některých údajů se několik československých důstojníků vedených majorem Hájíčkem podílelo i na přípravě sabotážních akcí proti německým vlakovým transportům surovin přes jugoslávské území, jež tudy projížděly do Německa.[3]

Někteří českoslovenští exiloví představitelé, především Edvard Beneš, se na spolupráci s Jugoslávií dívali se skepsí. Příčinu tohoto postoje je možné hledat v období před a bezprostředně po událostech v Mnichově koncem září 1938. Tehdy byly Československo a Jugoslávie oficiálně spojenci v rámci svazu známého jako Malá dohoda. Spolu s Rumunskem se tyto státy od roku 1921 snažily udržovat pořádek ve střední a jihovýchodní Evropě a především zabránit jakékoli revizi trianonského míru a posílení maďarské expanzivní politiky.[4] Složité mezinárodní

---

[2] Srov. Milan SOVILJ, *Československá emigrace v Jugoslávii na začátku druhé světové války*, in: N. Kmeť – M. Syrný (eds.), Odvaľujem balvan. Pocta historickému remeslu Jozefa Jablonického, Bratislava–Banská Bystrica 2013, s. 28–48.

[3] Srov. Tamtéž, s. 34–44; Milan SOVILJ, *Formiranje i delatnost čehoslovačke vojne grupe u Jugoslaviji 1940. godine: Prilog proučavanju jugoslovensko-čehoslovačkih odnosa na početku Drugog svetskog rata*, in: Vojnoistorijski glasnik, 2013, br. 2, s. 212–214, 221–222.

[4] K tomu např. Milan VANKU, *Mala Antanta: 1920–1938*, Titovo Užice 1969; Pavel HRADEČNÝ, *Politické vztahy Československa a Jugoslávie v letech 1925–1928 v zahraničním i vnitřním kontextu*, Praha 1988; Drahomír JANČÍK, *Hospodářsko-politické pronikání Německa do balkánských států Malé dohody v letech 1930–1936*, Praha 1988; TÝŽ, *Třetí říše a rozklad Malé dohody. Hospodářství a diplomacie v Podunají v letech 1936–1939*, Praha 1999; Antonín KLIMEK – Eduard KUBŮ, *Československá zahraniční politika 1918–1938. Kapitoly z dějin mezinárodních vztahů*, Praha 1995; Zdeněk SLÁDEK, *Malá dohoda 1919–1938. Její hospodářské, politické a vojenské komponenty*, Praha 2000. Srov. také jednotlivé publikované

vztahy v Evropě koncem 30. let 20. století se mj. negativně podepsaly na další existenci Malé dohody a na československo-jugoslávských vztazích. Oslabování tohoto svazu současně způsobilo i vzájemné odcizování mezi Československem, Jugoslávií a Rumunskem, což se výrazně projevilo v době sudetské krize. Během rostoucího tlaku Německa na řešení sudetské krize jiným způsobem, než si to přála československá strana, vyjadřovali v průběhu roku 1938 vedoucí představitelé československého a jugoslávského státu pochybnosti o další spolupráci. Zatímco Jugoslávie se snažila vyhnout jakémukoli konfliktu s Německem, Československo očekávalo od svých spojenců z Malé dohody víc pochopení pro svou nesnadnou pozici a dodržování závazků z ní plynoucích. Ovšem aktuální německá hrozba byla reálnější než eventuální maďarské nebezpečí koncem 30. let.[5]

Tehdejší jugoslávský předseda vlády a zároveň ministr zahraničních věcí Milan Stojadinović (1935–1939) několikrát na jaře roku 1938 prohlásil, že Jugoslávie své závazky k Československu vyplývající z Malé dohody respektovat bude.[6] Znamenalo by to pomoci Československu v případě maďarské agrese, ale při eventuálním německém útoku na československé území by se Jugoslávie musela zachovat úplně jinak. To si M. Stojadinović plně uvědomoval. Dokonce doufal, že Maďarsko proti Československu nepodnikne žádné kroky, které by k zapojení Jugoslávie do nějakého konfliktu vedly.[7] Na tuto opatrnou a rezervovanou jugoslávskou politiku někteří českoslovenští politici ještě dlouho vzpomínali.

Prezident Beneš byl jedním z nich. Jugoslávským kolegům velice vyčítal změnu jejich zahraniční politiky a postupný odklon od Malé dohody. Nedůvěřoval příliš ani vládě M. Stojadinoviće, ale ani princi regentovi Pavlovi. Ve svých vzpomínkách několikrát zdůraznil, že již v roce 1937 jasně pozoroval změnu politiky

---

dokumenty týkající se Malé dohody: *Československá zahraniční politika a vznik Malé dohody 1920–1921, I–II*, J. Dejmek – F. Kolář (eds.), Praha 2004–2005; *Československá zahraniční politika v roce 1936, I–II*, J. Dejmek – J. Němeček (eds.), Praha 2003; *Československá zahraniční politika v roce 1937, I–II*, J. Dejmek (ed.), Praha 2007–2008; *Československá zahraniční politika v roce 1938, I (1. leden – 30. červen 1938)*, J. Dejmek – J. Němeček – H. Nováčková – I. Šťovíček (eds.), Praha 2000.

[5] Srov. Milan VANKU, *Stav vlade Milana Stojadinovića prema minhenskom sporazumu*, in: J. Hrozienčik (ed.), Československo a Juhoslávia. Z dejín československo-juhoslovanských vzťahov, Bratislava 1968, s. 325–340; Živko AVRAMOVSKI, *Balkanska Antanta (1934–1940)*, Beograd 1986; Vladimir Konstantinovič VOLKOV, *Minhenski sporazum i balkanske zemlje*, přel. M. Čolić, Beograd 1987; Miroslav TEJCHMAN, *Czechoslovakia, Romania and the Little Entente in 1938*, in: O. Tůma – J. Jindra (eds.), Czechoslovakia and Romania in the Versailles System. Československo a Rumunsko v rámci versailleského systému, Praha 2006, s. 173–177.

[6] Ž. AVRAMOVSKI, *Balkanska Antanta (1934–1940)*, s. 280; V. K. VOLKOV, *Minhenski sporazum i balkanske zemlje*, s. 15. Srov. Edvard BENEŠ, *Paměti I. Mnichovské dny*, M. Hauner (ed.), Praha 2007, s. 183; Politika, 17. 3. 1938, s. 1.

[7] Srov. M. VANKU, *Stav vlade Milana Stojadinovića prema minhenskom sporazumu*, s. 334–335; Ž. AVRAMOVSKI, *Balkanska Antanta (1934–1940)*, s. 280; D. JANČÍK, *Třetí říše a rozklad Malé dohody*, s. 184.

Jugoslávie a její přibližování k Německu a Itálii.[8] Svůj názor na vedoucí jugoslávské politiky nezměnil ani v roce 1938.[9]

Pochybnosti československých vedoucích politických činitelů o vládnoucích jugoslávských kruzích, které tehdy tvořili především srbští politici kolem M. Stojadinoviće v rámci Jugoslávského radikálního společenství (Jugoslovenska radikalna zajednica – JRZ) s podporou vedoucí slovinské strany, Slovinské lidové strany (Slovenska ljudska stranka – SLS) a Jugoslávské muslimské organizace (Jugoslovenska muslimanska organizacija – JMO), existovaly již před rokem 1938.[10] Se Stojadinovićovým nástupem do funkce jugoslávského premiéra v roce 1935 se jugoslávská zahraniční politika začala postupně zaměřovat na vytváření dobrých vztahů s Německem a Itálií, i když jugoslávská vláda, především princ regent Pavle, udržovala i nadále dobré vztahy s Francií a Velkou Británií.[11] Tato zahraniční politika způsobila, že Jugoslávie se začala od Malé dohody postupně vzdalovat.

Také zdrženlivý postoj jugoslávské vlády v době těsně před Mnichovem vnímala československá strana jako nevhodné chování ke spojenci z Malé dohody. Když již bylo zřejmé, že Maďarsko a Polsko budou spolupracovat s Německem proti Československu, zjišťovala československá vláda, jak se zachovají Jugoslávie a Rumunsko.[12] Z Bělehradu ale přímou odpověď nedostala. Tamní československý vyslanec J. Lípa měl 22. září 1938 pouze informace, že v případě průchodu německých vojsk Maďarskem by Jugoslávie necítila k Československu žádné závazky.[13] M. Stojadinović informoval italskou vládu 24. září, že Jugoslávie bude v každém

---

[8] E. BENEŠ, *Paměti I*, s. 135–137.

[9] Tamtéž, s. 354.

[10] Srov. Ljubo BOBAN, *Maček i politika Hrvatske seljačke stranke 1928–1941. Iz povijesti hrvatskog pitanja, I*, Zagreb 1974, s. 235–259; *Československá zahraniční politika v roce 1938, I (1. leden – 30. červen 1938)*, dok. č. 19, s. 71–72; Ladislav DEÁK, *Čehoslovačko-jugoslavenski odnosi 1935–1939*, in: Zbornik Zavoda za povijesne znanosti Istraživačkog centra Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, 1980, Volumen 10, s. 122–142; Tomáš CHROBÁK, *Jugoslávská opozice a Československo 1935–1938*, Slovanský přehled 85, 1999, č. 3, s. 281–286; Jindřich DEJMEK, *Edvard Beneš. Politická biografie českého demokrata. Část druhá. Prezident republiky a vůdce národního odboje (1935–1948)*, Praha 2008, s. 45–46.

[11] Srov. Bogdan KRIZMAN, *Vanjska politika jugoslavenske države 1918–1941: diplomatsko-historijski pregled*, Zagreb 1975, s. 79–85, 92–98.

[12] Archiv Ministerstva zahraničních věcí České republiky, Praha (dále citováno jako AMZV), fond: Kabinet ministra (KM), k. 45, č. 135964/38, 21. 9. 1938.

[13] AMZV, fond: Telegramy-došlé (dále citováno jako T-d), č. 875/38, 22. 9. 1938. Srov. *Československá zahraniční politika v roce 1938, II (1. červenec – 5. říjen 1938)*, J. Dejmek – J. Němeček – H. Nováčková – I. Šťovíček (eds.), Praha 2001, dok. č. 672, s. 364.

případě neutrální.[14] S rumunským ministrem zahraničí Nicolae Petrescu-Comnenem se dohodl, že případně předají v Budapešti formální demarši.[15]

Na události v Mnichově, které následovaly, jugoslávská vláda prakticky nijak nereagovala, i když především v Bělehradě se na podporu Československa konaly mnohé manifestace.[16] Zprávu o konferenci v Mnichově přivítala jugoslávská vláda s úlevou, neboť očekávala, že mezi Velkou Británií, Francií, Itálií a Německem dojde k dohodě.[17] Její role pouhého pozorovatele nehodnotili pozdější českoslovenští exiloví představitelé se sympatiemi. M. Stojadinović o více než dvacet let po Mnichovu v emigraci zdůrazňoval, že byl považován za člověka, který „*pohřbil Malou dohodu*“.[18] Jeho názor na události ze září 1938 se však od názorů československých politiků lišil, neboť se domníval, že bylo prakticky nemožné, aby Jugoslávie něco změnila. Popsal tyto události slovy: „*Velmoci se dohodly, Češi souhlasili a Sověti moudře mlčeli*.“[19]

Podobně jako E. Beneš, který hodnotil M. Stojadinoviće spíše negativně zvlášť od doby, kdy Jugoslávie začala s politikou udržování dobrých vztahů s Německem a Itálií, měl jugoslávský předseda vlády záporný postoj i k tehdejší československé politice. Po Benešově abdikaci v říjnu 1938 byly jugoslávské vládnoucí kruhy spokojeny a vyjádřily se, že bývalý československý prezident Malé dohodě spíše škodil a podporoval opozici v Jugoslávii proti Stojadinovićově vládě.[20] Ve svých memoárech M. Stojadinović napsal, že ještě v prosinci 1937 tvrdil během návštěvy u italského diktátora Benita Mussoliniho, že Benešova politika přivede Československo do záhuby, protože od velkých západních sil, ale ani od Sovětského svazu nezíská pomoc, když ji bude nejvíce potřebovat.[21] Všechno výše uvedené svědčí, že obě strany cítily k nedávnému spojenci jistou nechuť.

Situace se moc neproměnila ani po politických změnách v Jugoslávii, když po dlouhodobém nesouhlasu s politikou M. Stojadinoviće připravil princ regent Pavle v zákulisí jeho pád, čímž se uvolnilo místo mandatáře pro sestavení nové vlády, které začátkem února 1939 obsadil D. Cvetković, bývalý ministr ve vládě

---

[14] V. K. VOLKOV, *Minhenski sporazum i balkanske zemlje*, s. 37–38.

[15] AMZV, fond: T-d, č. 946/38, 26. 9. 1938.

[16] Srov. M. SOVILJ, *Jugoslávské ohlasy na události v Československu v letech 1938–1939*, in: V. Středová – J. Štěpán a kol. (eds.), České, slovenské a československé dějiny 20. století V., Ústí nad Orlicí 2011, s. 96–97.

[17] L. DEÁK, *Čehoslovačko-jugoslavenski odnosi 1935–1939*, s. 199.

[18] Milan M. STOJADINOVIĆ, *Ni rat ni pakt. Jugoslavija između dva rata*, Rijeka 1970, s. 434.

[19] Tamtéž.

[20] V. K. VOLKOV, *Minhenski sporazum i balkanske zemlje*, s. 58.

[21] M. M. STOJADINOVIĆ, *Ni rat ni pakt*, s. 440.

M. Stojadinoviće a zároveň oddaný spolupracovník prince regenta Pavla.[22] Podle hlášení československého vyslanectví z Bělehradu do Prahy se však předpokládalo, že nová vláda D. Cvetkoviće nebude zahraniční politiku měnit. Nasvědčovalo tomu povolání jugoslávského vyslance Aleksandra Cincar-Markoviće z Berlína na post ministra zahraničních věcí v Bělehradě.[23]

Podobně jako Stojadinovićova vláda v období sudetské krize i vláda Cvetkovićova chtěla v březnu 1939 především zůstat neutrální a udržet mír a stabilitu v zemi.[24] Činnost jugoslávské vlády však byla československými exilovými představiteli sledovaná zejména vzhledem k přítomnosti československých uprchlíků na jugoslávském území a také kvůli dalšímu vývoji události na Balkáně na jaře roku 1941, které měly pro Jugoslávii obrovský, ba osudový význam.

V očekávání jugoslávského rozhodnutí o zapojení do druhé světové války

Změna mezinárodní situace po pádu Francie v létě 1940 měla na další pobyt československých uprchlíků na jugoslávském území a jejich přechod přes ně také vliv. Francouzská porážka zklamala většinu tehdejších vedoucích jugoslávských politiků (kromě představitelů JRZ a jejích politických spolupracovníků se od konce srpna 1939 dostali do vlády i představitelé do té doby největší opoziční strany Chorvatské selské strany v čele s Vladkem Mačkem). Ani zpravodajská činnost skupiny československých důstojníků nemohla pokračovat dál v takové míře jak do léta 1940. V druhé polovině roku 1940 opustil podplukovník Hieke s částí zpravodajské skupiny „Marie“ jugoslávské území.[25] Odjel do Istanbulu, kde pak trávil nějaký čas prací pro československou armádu v zahraničí.[26] Zároveň se zase obje-

[22] Srov. M. M. STOJADINOVIĆ, *Ni rat ni pakt*, s. 521–529; Nil BALFUR – Seli MEKEJ, *Knez Pavle Karađorđević. Jedna zakasnela biografija*, Beograd 1990, s. 105–106; Dragoljub JOVANOVIĆ, *Ljudi, ljudi... Medaljoni 94 političkih, javnih, naučnih i drugih savremenika*, N. Jovanović (ed.), Beograd 2005, s. 68.

[23] AMZV, fond: Politické zprávy (dále citováno jako PZ)-Bělehrad, rok 1939, č. 119/dův, zpráva běžná číslo 4, Zpráva o demisi vlády dra Milana Stojadinoviće, Bělehrad, 5. 2. 1939; AMZV, fond: PZ-Bělehrad, rok 1939, č. 126/dův, zpráva běžná číslo 5/I, Zpráva o nové vládě Dragiše Cvetkoviće od 6. února 1939, Bělehrad, 7. 2. 1939; AMZV, fond: PZ-Bělehrad, rok 1939, č. 179/dův, zpráva běžná číslo 10, Zpráva o okolnostech Stojadinovićova pádu, Bělehrad, 25. 2. 1939.

[24] Srov. M. SOVILJ, *Reflexe událostí v Protektorátu Čechy a Morava v letech 1939–1941 v jugoslávském tisku a prostřednictvím politické elity*, Slovanský přehled 98, 2012, č. 3–4, s. 324–326.

[25] František HIEKE-STOJ, *Mé vzpomínky z druhé světové války*, Historie a vojenství, 1968, č. 4, s. 600, 604.

[26] Srov. Vojenský ústřední archiv – Vojenský historický archiv, Praha (dále citováno jako VÚA-VHA), fond: Československá vojenská mise pro Balkán, Blízký a Střední východ 1939–1946 (dále citováno jako ČsVM-SV), 103/1/30, Telegramy došlé, rok 1941, č. 4586–300–5,

vily problémy ve spolupráci mezi civilní skupinou J. Lípy a vojenskou skupinou. Týkaly se dalšího přesunu zbývajících československých uprchlíků z Jugoslávie na Blízký východ.[27]

Československá exilová vláda se začátkem roku 1941 v souvislosti s Jugoslávií hlavně zajímala o možnost přepravy zbylých emigrantů z jugoslávského území na Blízký východ. Jejich počet nelze přesné zjistit, ale jisté údaje však existují. Na rozdíl od období mezi zářím 1939 a červnem 1940, kdy se na Blízký východ nebo do Francie dostalo přes Jugoslávii více než 2 100 lidí,[28] byl počet československých emigrantů začátkem roku 1941 zřetelně nižší. Podle hlášení, které obdrželo exilové ministerstvo národní obrany v Londýně, evakuovala československá vojenská skupina podplukovníka F. Hiekeho na konci února 1941 z Jugoslávie celkem 52 osob, z toho 18 žen-emigrantek. Předpokládalo se, že bude evakuováno ještě asi 170 osob.[29]

Zda mohly československé exilové orgány koncem února a začátkem března 1941 správně vyhodnotit, jak se bude politická situace v Jugoslávii dál vyvíjet, je velmi těžké říci. Podle korespondence ze začátku února 1941 mezi generálem Ondřejem Mézlem, vedoucím Československé vojenské mise pro Blízký východ a Egypt v Jeruzalémě, který se na jaře 1940 kratší dobu podílel na velení

Bělehrad-Istanbul, 6. 3. 1941; VÚA-VHA, fond: ČsVM-SV, 103/1/30, Telegramy došlé, rok 1941, č. 2365–220–5 a č. 2366–265–5, Bělehrad-Londýn, 8. 3. 1941; VÚA-VHA, fond: ČsVM-SV, 103/1/30, Telegramy došlé, rok 1941, č. 3524–115–10, Istanbul-Londýn, Bělehrad, 11. 3. 1941; VÚA-VHA, fond: ČsVM-SV, 103/1/30, Telegramy došlé, rok 1941, č. 4043–390–27, Istanbul-Bělehrad, 28. 3. 1941; VÚA-VHA, fond: ČsVM-SV, 85/1/26, Korespondence Gak, 1941; Dopis Kuděje pro generála Gaka, Istanbul, 24. 3. 1941.

[27] Srov. VÚA-VHA, fond: ČsVM-SV, 75/1/25, věc: Hlášení o československém táboru v Tomići u Jagodiny (Jiří Pujman).

[28] VÚA-VHA, fond: Ministerstvo národní obrany-Londýn 1940–1946 (MNO-L), inventární číslo 26, fascikl 23, karton 12 (26/23/12), č. 1706/1940, věc: Dobrovolníci do československé armády, Bělehrad, 2. 9. 1940. Kopie stejného hlášení J. Lípy z 2. září 1940 o transportech československých emigrantů z Bělehradu se nachází v Národním archivu v Praze i v Archivu Ústavu T. G. Masaryka. Srov. Národní archiv, Praha (dále citováno jako NA), fond: Ministerstvo financí Londýn (MF-L), k. 120, č. 1706/40, věc: Dobrovolníci do československé armády, Bělehrad, 2. 9. 1940; Archiv Ústavu T. G. Masaryka, Praha (dále citováno jako AÚTGM), fond: Edvard Beneš, oddělení II (dále citováno jako EB II), k. 454, inv. č. 3813, rok 1940, č. 1706/40, věc: Dobrovolníci do československé armády, Bělehrad, 2. 9. 1940.

[29] AÚTGM, fond: EB II, k. 113, sign. V 86/4, rok 1941, věc: Zprávy ze dne 28. 2. 1941; NA, fond: Předsednictvo ministerské rady Londýn (dále citováno jako PMR-L), k. 7, č. 210/41, věc: Jugoslávie – evakuace čs. příslušníků, Londýn, 3. 3. 1941. Srov. *Zápisy ze schůzí československé vlády v Londýně, I (1940–1941)*, J. Němeček – I. Šťovíček – H. Nováčková – J. Kuklík (eds.), Praha 2008, 20. schůze, 11. března 1941, příloha A, s. 359; 21. schůze, 21. března 1941, příloha A, s. 383.

československé vojenské skupiny v Jugoslávii,[30] a představitelem této skupiny v Bělehradě majorem Alexandrem Fritscherem se očekávalo, že československí důstojníci na Balkáně budou mít klid do konce března 1941.[31] Státní tajemník exilového ministerstva zahraničních věcí v Londýně Hubert Ripka už 20. února 1941 informoval bývalého vyslance v Bělehradě J. Lípu, že on a jeho spolupracovníci jsou v nebezpečí a že spolu se zbylými československými vojáky musí Jugoslávii opustit.[32] Je zřejmé, že tehdejší události, především zvyšování německého nátlaku na Jugoslávii, aby se stala členem Paktu tří, mohly ovlivnit pohled československých exilových orgánů na změnu bezpečnostní situace v Jugoslávii. Jak vážně to Německo myslelo, pocítili předseda vlády D. Cvetković a ministr zahraničí A. Cincar-Marković v polovině února 1941 během návštěvy u Adolfa Hitlera a ministra zahraničí Joachima von Ribbentropa ve Fuschlu v okolí Salzburgu a začátkem března téhož roku princ regent Pavle při návštěvě německého vůdce v jeho rezidenci Berghof v Bavorsku.[33]

O změnu jugoslávského postoje ke druhé světové válce, ale v jiném směru, než si to přála německá strana, usilovala také Velká Británie. Svědčí o tom její politika vytvoření možné fronty na Balkáně od konce roku 1940 a na počátku roku 1941.[34] Již tehdy bylo vedoucím jugoslávským politikům jasné, že se musí rozhodnout, ke které straně se v probíhající válce přikloní. Politika balancování a neutrality už byla neudržitelná.

Na Balkáně docházelo v důsledku zvyšování německého nátlaku na Jugoslávii a vstupu Bulharska do Paktu tří začátkem března 1941 (již od listopadu 1940

---

[30] Srov. M. SOVILJ, *Formiranje i delatnost čehoslovačke vojne grupe u Jugoslaviji 1940. godine*, s. 213–214.

[31] VÚA-VHA, fond: ČsVM-SV, 85/1/26, Korespondence Gak, 1941. Dopis generála A. Gaka pro Kuděje, Jeruzalém, 3. 2. 1941.

[32] *Od uznání československé prozatímní vlády do vyhlášení válečného stavu Německu 1940–1941, Svazek I, (16. června 1940 – 30. dubna 1941)*, J. Němeček – J. Kuklík – H. Nováčková – I. Šťovíček (eds.), Praha 2006, dok. č. 148, s. 346.

[33] Srov. *Documents on German Foreign Policy 1918–1945*, *Series D (1937–1945), Volume XII. The War Years, February 1 – June 22, 1941*, Washington 1962, No. 47–48, s. 79–96; Jakob B. HOPTNER, *Jugoslavija u krizi 1934–1941*, přel. Č. M. Nikitović, New York–London 1964, s. 268–269, 282–283; Dragan ALEKSIĆ, *General Petar Pešić o Paktu 25. marta 1941*, in: Arhiv, časopis Arhiva Jugoslavije XII, 2011, br. 1–2, s. 123, 125; Dušan GLIŠOVIĆ, *Ivo Andrić, Kraljevina Jugoslavija i Treći rajh 1939–1941. Prilog proučavanju jugoslovenskih i srpskih političkih i kulturnih odnosa sa Nemačkom, Austro-Ugarskom i Austrijom, I tom*, Beograd 2012, s. 636–638, 654–657.

[34] Srov. Elisabeth BARKER, *British Policy in South-East Europe in the Second World War*, London 1976, s. 82, 86–87; Velimir TERZIĆ, *Slom Kraljevine Jugoslavije 1941. Uzroci i posledice poraza, I*, Ljubljana–Beograd–Titograd 1984, s. 354–357; Branko PETRANOVIĆ, *Istorija Jugoslavije 1918–1988. Prva knjiga. Kraljevina Jugoslavija 1918–1941*, Beograd 1988, s. 368; M. TEJCHMAN, *Balkán ve válce a v revoluci 1939–1945*, Praha 2008, s. 215–216.

byly jeho členy Rumunsko a Maďarsko) k politickým změnám.[35] Podle svých slov měl E. Beneš ještě počátkem března 1941 informace o plánech Německa a Itálie proti Jugoslávii, o nichž informoval jugoslávského vyslance v Londýně Ivana Subotiće.[36] I když německý a italský hospodářský a politický zájem o Jugoslávii existoval i dřív, vojenské rozdělení Jugoslávie se stalo realitou až po událostech z 27. března 1941.[37]

Vedoucí jugoslávské politické a vojenské kruhy se v názoru na postoj Jugoslávie k Německu a Paktu tří lišily. Potvrzovala to i jednání Korunní rady, vysokého poradního orgánu v čele s princem regentem Pavlem. Jugoslávské politické vedení se nemohlo definitivně rozhodnout.[38] Částečně byly důvodem i obavy z reakce některých vojenských představitelů, kteří v čele s velitelem letectva generálem Dušanem Simovićem zastávali stanovisko, že Jugoslávie se musí eventuálnímu německému útoku postavit na odpor.[39] I tyto skutečnosti mohly působit na československé exilové orgány, aby pokud možno co nejrychleji dokončily evakuaci zbylých emigrantů pobývajících doposud na jugoslávském území.

Informace o situaci v Jugoslávii nepřicházely pouze od představitelů československé vojenské skupiny v Jugoslávii, ale i od samotných jugoslávských diplomatů ve Velké Británii. Z tvrzení jugoslávského vyslance v Londýně I. Subotiće a dalších protiněmecky orientovaných zaměstnanců tohoto diplomatického zastupitelství na konci ledna a v průběhu února 1941 vyplývalo, že jugoslávská vláda je

---

[35] Srov. J. B. HOPTNER, *Jugoslavija u krizi 1934–1941*, s. 264; B. PETRANOVIĆ, *Istorija Jugoslavije 1918–1988. Prva knjiga*, s. 363, 365; M. TEJCHMAN, *Balkán ve válce a v revoluci 1939–1945*, s. 245; D. GLIŠOVIĆ, *Ivo Andrić, Kraljevina Jugoslavija i Treći rajh 1939–1941, I tom*, s. 654.

[36] E. BENEŠ, *Paměti II. Od Mnichova k nové válce a k novému vítězství*, M. Hauner (ed.), Praha 2007, s. 160. Ve svých pamětech uvádí E. Beneš na jiném místě, že od roku 1940 začalo Německo tlačit na Jugoslávii, aby přistoupila k Paktu tří, a že v téže době informoval jugoslávského vyslance v Londýně o německých a italských plánech. Srov. E. BENEŠ, *Paměti I*, s. 137–138.

[37] Srov. B. KRIZMAN, *Hitlerov „plan 25" protiv Jugoslavije. Jugoslavija u svijetlu „Nürnberških dokumenata"*, Zagreb 1953, s. 76–82.

[38] Korunní rada, které se zúčastnili regenti princ Pavle, Ivo Perović a Radenko Stanković, předseda vlády D. Cvetković, místopředseda vlády V. Maček (jako nejdůležitější chorvatský politik), ministr armády a námořnictva generál Petar Pešić, ministr bez portfeje Fran Kulovec (jako tehdejší nejznámější slovinský politik) a ministr paláce Milan Antić, jednala dokonce třikrát v období od 6. do 10. března 1941, ale rozhodnutí ohledně jugoslávského přistoupení k Paktu tří nebylo ještě definitivní. Srov. D. GLIŠOVIĆ, *Ivo Andrić, Kraljevina Jugoslavija i Treći rajh 1939–1941, I tom*, s. 658–664.

[39] Srov. B. PETRANOVIĆ, *Istorija Jugoslavije 1918–1988. Prva knjiga*, s. 368, 375–376; Dragan TEŠIĆ, *Dušan Simović: prilozi za biografiju do 1941*, in: Istorija 20. veka, 1998, br. 1, s. 137–141; Mile BJELAJAC, *Generali i admirali Kraljevine Jugoslavije 1918–1941: studija o vojnoj eliti i biografski leksikon*, Beograd 2004, s. 219, 269–270.

odhodlána postavit se na odpor eventuálnímu průchodu německého vojska do Řecka,[40] ale že je také připravena vést zoufalou a málo nadějnou válku proti komukoliv, kdo by vojensky porušil suverenitu Jugoslávie.[41] Dalo se z nich také usuzovat, že dosavadní jugoslávská neutralita ve válce by se velmi brzy mohla změnit.

Jugoslávské rozhodnutí a jeho důsledky

V první polovině března 1941, kdy o jugoslávském přistoupení k Paktu tří nebylo dosud rozhodnuto,[42] opustilo Jugoslávii ještě 196 československých emigrantů, mezi nimi i J. Lípa a personál bývalého vyslanectví s rodinami.[43] Několik zbylých československých důstojníků představovalo pro československé exilové orgány prakticky jediný přímý kontakt s jugoslávským prostředím. Do Londýna hlásili všeobecné informace o jednáních Cvetkovićovy vlády a Korunní rady. Podle informací, které mělo československé ministerstvo zahraničních věcí v Londýně, jednal D. Cvetković také s britským vyslancem v Bělehradě, ale Jugoslávie žádné garance ani pomoc neobdržela.[44] Ještě než hlášení o nedefinovaném postavení Jugoslávie dorazila do Londýna, rozhodly jugoslávské vládnoucí kruhy už o přistoupení k Paktu tří, což znamenalo i změnu jugoslávského postoje ke druhé světové válce. Rozhodnutí Korunní rady o jugoslávském vstupu do Paktu tří bylo potvrzeno na schůzce jugoslávské vlády v Bělehradě 20. března 1941. Dohoda byla podepsána ve Vídni 25. března 1941 D. Cvetkovićem, A. Cincar-Markovićem, J. von Ribbentropem, italským ministrem zahraničí Galeazzem Cianem a japonským vyslancem v Německu generálem Hiroshim Oshimou.[45]

---

[40] NA, fond: PMR-L, k. 69, č. 272/41, věc: Rozhovor s jihoslovanským vyslancem I. Subotićem, Londýn, 31. 1. 1941; NA, fond: PMR-L, k. 69, č. 481/dův/41, Tajné, Důvěrný záznam č. 29, Londýn, 20. 2. 1941.

[41] AÚTGM, fond: EB II, k. 113, sign. V 86/7, č. 276/dův/41, Tajné, Důvěrný záznam číslo 22, Londýn, 31. 1. 1941.

[42] Srov. D. GLIŠOVIĆ, *Ivo Andrić, Kraljevina Jugoslavija i Treći rajh 1939–1941, I tom*, s. 658–664.

[43] AMZV, fond: Londýnský archiv-obyčejné 1939–1945 (dále citováno jako LA-o), k. 107, č. 1783/4; VÚA-VHA, fond: ČsVM-SV, 103/1/30, Telegramy došlé, rok 1941, č. 4183–185–7 až 4188–180–7, Bělehrad-Istanbul, 8. 3. 1941; VÚA-VHA, fond: ČsVM-SV, 70/2/13, Spisy taj./dův./obyč. Rok 1941. Zpráva generála Gaka, Jeruzalém, 20. 3. 1941; *Zápisy ze schůzí československé vlády v Londýně, I (1940–1941)*, 21. schůze, 21. března 1941, příloha A, s. 383.

[44] NA, fond: PMR-L, k. 69, č. 320/41, Důvěrné, Londýn, 22. 3. 1941. Srov. NA, fond: PMR-L, k. 69, č. 883/dův/41, věc: Jugoslávské požadavky, Londýn, 24. 3. 1941.

[45] Srov. text dohody: J. B. HOPTNER, *Jugoslavija u krizi 1934–1941*, s. 415; V. TERZIĆ, *Slom Kraljevine Jugoslavije 1941, I*, s. 418–430; *27. mart 1941. Tematska zbirka dokumenata*, B. Petranović – N. Žutić (eds.), Beograd 1990, s. 127–128.

Jugoslávský vstup do Paktu tří vyvolal rozdílné reakce. Ještě před podpisem se objevily protesty proti vládě, kterých si všimli představitelé československé vojenské skupiny v Jugoslávii,[46] a 25. března došlo v srbském prostředí k prvním větším demonstracím.[47] Československé ministerstvo zahraničních věcí v Londýně se na rozhodnutí jugoslávské vlády dívalo jako na „*tragédii, která není jenom v podepsání, ale také ve skutečnosti, že jugoslávská veřejnost je rozdělena názorově*.“[48] S přistoupením k Paktu tří podepsala Jugoslávie, jak se tehdy zdůrazňovalo, spolu s jinými státy na Balkáně, kromě Řecka, víceméně „*svůj rozsudek smrti*“.[49] Exilové orgány si kladly otázku, jak to, že důstojníci srbské národnosti se „*až dosud naprosto neúčastnili plně celkové akce*“.[50] Důvodem pravděpodobně mohla být možnost změny politických poměrů v Jugoslávii její armádou, v níž sloužil určitý počet důstojníků orientovaný protiněmecky.

Už v noci z 26. na 27. března 1941 provedla skupina důstojníků bělehradské vojenské posádky v čele s generály D. Simovićem a Borivojem Mirkovićem státní převrat. Vláda D. Cvetkoviće a princ regent Pavle byli zbaveni moci, zatímco Petar II. Karađorđević se stal králem, i když byl ještě nezletilý. Generál D. Simović vytvořil novou vládu složenou z představitelů stran dosud vládnoucích a některých opozičních nelevicových stran. Ve stejný den, kdy byl proveden státní převrat a zformována nová vláda, se v bělehradských ulicích objevily poměrně velké demonstrace občanů zaměřené nejen proti bývalé vládě D. Cvetkoviće, ale i proti přistoupení Jugoslávie k Paktu tří. Pozadí státního převratu a charakter demonstrací z 27. března 1941 dlouho přitahovaly a dosud poutají pozornost veřejnosti a historiků.[51] V každém případě měly velký, prakticky osudový vliv na další existenci

---

[46] VÚA-VHA, fond: ČsVM-SV, 103/1/30, Telegramy došlé, rok 1941, č. 2562–180–22 až 2566–170–22, Bělehrad-Londýn, 24. 3. 1941.

[47] VÚA-VHA, fond: ČsVM-SV, 103/1/30, Telegramy došlé, rok 1941, č. 2567–185–24 až 2571–150–24, Bělehrad-Istanbul, Londýn, 25. 3. 1941.

[48] NA, fond: PMR-L, k. 69, č. 355/41, Důvěrné, Londýn, 25. 3. 1941.

[49] Tamtéž.

[50] Tamtéž.

[51] V Titově Jugoslávii byly události kolem 27. března 1941 považovány hlavně za výsledek činnosti Komunistické strany Jugoslávie (Komunistička partija Jugoslavije – KPJ), která tehdy působila ilegálně. Do demonstrací se zapojila, ale její vliv na provedení státního převratu však nebyl rozhodující. Britské vysoké politické kruhy nepochybně usilovaly o změnu politické situace po 20. březnu 1941 a jugoslávském rozhodnutí o přistoupení k Paktu tří. Otázkou je, jestli přímo a do jaké míry působily na hlavní aktéry státního převratu. V poslední době se objevilo v Srbsku několik sborníků týkajících se pozadí a charakteru samotných událostí kolem přistoupení k Paktu tří, státního převratu a demonstrací 27. března 1941. Srov. *Zbornik radova okruglog stola – 27. mart 1941: Knez Pavle u vihorima evropske politike*, Beograd 2003; *Danilo Gregorić i 25. mart 1941. Građa za studiju o martovskim događajima 1941. u Jugoslaviji*, K. Nikolić – B. B. Dimitrijević (eds.), Beograd 2007; *27. mart 1941. – Sedamdeset godina*

jugoslávského státu. Ve stejný den, kdy se v Jugoslávii změnila politická situace, A. Hitler rozhodl, aby se objektem agrese německých vojsk v rámci připravovaného útoku na Řecko (plán *Marita*), stala i Jugoslávie.[52] Toto byla jeho blesková odpověď na změny v Jugoslávii, která mohla Německu najednou zajistit celý prostor Balkánského poloostrova.

Státní převrat a změna politické situace v Jugoslávii zřejmě československým exilovým orgánům v Londýně přinesly jistou radost.[53] K nové situaci v Jugoslávii však měl výhrady E. Beneš. Názor, který se snažil prosadit mezi předními československými exilovými politiky, ovlivňovaly jeho vzpomínky na bývalou československo-jugoslávskou spolupráci z dob sudetské krize. Podle dochovaných zpráv viděl pořád v Jugoslávii jednoho z viníků ztráty Sudet. Stále ji vinil, že kvůli tehdejší neaktivitě výrazně přispěla ke zhoršení mezinárodní pozice Československa na podzim roku 1938.[54] V pokynech pro rozhlasové projevy exilového ministra zahraničních věcí Jana Masaryka a státního tajemníka H. Ripky sice souhlasil, aby se k národům Jugoslávie obrátili, ale měli být umírnění, neboť byl přesvědčen, že mají nárok na jugoslávské „*splacení dluhu z nedávné minulosti*".[55] Ripkovi tehdy zdůraznil: „*Všichni Jihoslovani jsou zodpovědni, lid zodp. za vládu, nikdo se tam nenašel, kdo by odstranil Stojadinovićovu vládu, tisk nás 5 let ubíjel, a to máme přes noc zapomenout?*"[56]

Tato Benešova slova dokládají jeho v podstatě neustálý negativní postoj k vedoucím politickým činitelům Jugoslávie pro jejich pasivní politiku v době sudetské krize. Napovídala ale také, že se československý prezident důsledky mnichovské konference neustále trápil. L. K. Feierabend, tehdy státní ministr v československé exilové vládě, ve svých vzpomínkách zdůraznil, že po jednom rozhovoru s československým prezidentem v září 1940 si uvědomil, že Mnichov je pro

---

kasnije. Zbornik radova sa međunarodne naučne konferencije, M. Pavlović – I. Pantelić (eds.), Beograd 2012.

[52] Srov. B. KRIZMAN, *Hitlerov „plan 25" protiv Jugoslavije. Jugoslavija u svijetlu „Nürnberških dokumenata"*, s. 76–86; *Aprilski rat 1941. Zbornik dokumenata. Knjiga 2*, A. Miletić (ed.), Beograd 1987, dok. br. 126, s. 346–350; B. PETRANOVIĆ, *Istorija Jugoslavije 1918–1988. Prva knjiga*, s. 386–388; M. BJELAJAC, *25. i 27. mart i Aprilski rat 1941. – Gde su koreni podeljenih pogleda?*, in: 27. mart 1941. – Sedamdeset godina kasnije. Zbornik radova sa međunarodne naučne konferencije, s. 167.

[53] Srov. Ladislav Karel FEIERABEND, *Politické vzpomínky II*, Brno 1994, s. 131; *Válečné deníky Jana Opočenského*, J. Čechurová – J. Kuklík – J. Čechura – J. Němeček (eds.), Praha 2001, s. 104.

[54] *Dokumenty z historie československé politiky 1939–1943. Acta Occupationis Bohemiae et Moravie. Svazek I, Vztahy mezinárodní diplomacie k politice československé emigrace na západě*, L. Otáhalová – M. Červinková (eds.), Praha 1966, dok. č. 145, s. 194. Srov. J. DEJMEK, *Edvard Beneš. Politická biografie českého demokrata. Část druhá*, s. 302.

[55] Tamtéž.

[56] Tamtéž.

něj můra, která „*tlačí Benešovo srdce a otravuje jeho duši*“.[57] O pár měsíců později, začátkem roku 1941, L. K. Feierabend tvrdil, že si byl jistý, že Mnichov E. Beneše pronásledoval otázkou, zda nebylo na podzim roku 1938 lepší proti německé armádě bojovat.[58] E. Beneš začal podle L. K. Feierabenda také svádět vinu za vše na Brity a vinil je „*i za věci, za něž nemohli*“.[59] Na místě nebyla ani Benešova naštvanost na Jugoslávii, když novému jugoslávskému vládci Petarovi II. nechtěl zaslat gratulační telegram, dokud jugoslávská vláda neuzná československou prozatímní vládu.[60] Však také jeho stanovisko podporu u československých exilových ministrů nenalezlo.[61] Na schůzce československé exilové vlády 4. dubna 1941 hodnotil exilový ministr zahraničí J. Masaryk politické změny v Jugoslávii z 27. března jako „*nejdůležitější věc v posledním týdnu*“, která změní „*celou konstelaci světové politiky*“.[62] Podle jeho slov tomu nasvědčovaly ohlasy v Peru, Venezuele, v Americe, kde byly konfiskovány německé a italské lodi.[63]

Státní převrat v Bělehradě nemohl určitě ovlivnit celkovou světovou politiku,[64] ale jeho důležitost byla v tom, že se někdo postavil německým plánům a způsobil A. Hitlerovi a německému vedení jisté potíže. Z většího časového odstupu lze hodnotit, že Benešovy názory na Jugoslávii byly realitě vzdáleny, neboť Jugoslávie v době sudetské krize, i když patřila mezi vojensky nejsilnější státy na Balkáně, rozhodně nebyla Německu rovnocenným soupeřem. Jugoslávská vláda si toho byla vědoma a nechtěla se dostat do konfliktu s Německem. Konfrontace se silnějším protivníkem by pravděpodobně znamenala i konec tehdejšího jugoslávského státu. Proč o uznání československé exilové vlády nová jugoslávská vláda po státním převratu neuvažovala, lze vysvětlit tím, že se pokusila o záchranu Jugo-

---

[57] L. K. FEIERABEND, *Politické vzpomínky II*, s. 97.

[58] Tamtéž, s. 100.

[59] Tamtéž, s. 101.

[60] *Dokumenty z historie československé politiky 1939–1943. Acta Occupationis Bohemiae et Moravie. Svazek I,* dok. č. 148, s. 196; Srov. J. POSPÍCHAL, *Odtažitost a vyčkávání: vztahy exilových vlád Československa a Jugoslávie v letech 1941–1943*, s. 462.

[61] *Válečné deníky Jana Opočenského*, s. 105.

[62] *Zápisy ze schůzí československé vlády v Londýně, I (1940–1941)*, 22. schůze, 4. dubna 1941, II, s. 398.

[63] Tamtéž.

[64] O významu státního převratu v Jugoslávii a jeho eventuálním vlivu na německé válečné plány, zvlášť ve východní Evropě, srov. B. KRIZMAN, *Hitlerov „plan 25“ protiv Jugoslavije*, s. 116; V. TERZIĆ, *Slom Kraljevine Jugoslavije 1941, I*, s. 480–481; B. PETRANOVIĆ, *Istorija Jugoslavije 1918–1988. Prva knjiga*, s. 387; TÝŽ, *Srbija u Drugom svetskom ratu 1939–1945*, Beograd 1992, s. 97; Holm SUNDHAUSSEN, *Geschichte Serbiens 19. – 21. Jahrhundert*, Wien–Köln–Weimar 2007, s. 311.

slávie. I když státní převrat měl velký mezinárodní ohlas,[65] snažila se vláda D. Simoviće dokázat, že politické změny v Jugoslávii byly jen vnitrostátní záležitostí, jež v žádném případě nezměnila jugoslávský postoj k Německu. Nechtěla, aby Německo využilo jakéhokoli jugoslávského vyjádření proti silám Osy za dodatečný důvod pro konflikt s Jugoslávií. Celkově však E. Beneš odhadoval další vývoj správně, neboť již 2. dubna 1941 předpokládal, že k oficiálnímu uznání československé prozatímní vlády dojde ve chvíli, kdy jugoslávská vláda bude někde mimo Jugoslávii, „*až budou tam kde my, někde na Krétě*“.[66] Správně též usoudil, že státní převrat v Jugoslávii zhatil Němcům plány, což možná bude mít „*důsledky, které se dnes nedají odhadnout*“.[67]

Přestože E. Beneš zaujímal k Jugoslávii spíš rezervovaný a částečně negativní postoj, čekaly československé exilové orgány od změny tamější situace zřejmě hodně. Bezprostředně po 27. březnu se v telegramech československého ministerstva zahraničních věcí psalo nejenom o obranných směrnicích nové jugoslávské vlády, ale pro případ nutnosti i o ofenzivě proti albánskému území a o vztahu k Itálii.[68] Za možná nová bojiště se zmiňovaly „*dunajská fronta*“[69] nebo fronta na Balkáně, kde by A. Hitler musel koncentrovat své síly.[70] Z informací, které dostávali, usoudili představitelé československých exilových orgánů, že státní převrat v Jugoslávii ulehčil obrannou situaci Řecku, neboť řecké jednotky na jugoslávské hranici mohly být nyní nasazeny do blízkosti Albánie.[71]

Československé exilové kruhy mohly být se změnou politické situace v Jugoslávii spokojeny, ale bylo jim jasné, že osud Jugoslávie nebyl v jejích rukách. Svědčila o tom slova legačního rady jugoslávského vyslanectví v Londýně Ivana Frangeše, který 1. dubna 1941 řekl československému diplomatovi Ladislavu

---

[65] V západní Evropě byly politické změny v Jugoslávii přivítány s potěšením. Státní převrat pozdravil také americký prezident Franklin Delano Roosevelt, zatímco britský premiér Winston Churchill prohlásil, že „*Jugoslávie konečně našla svoji duši*“. Srov. B. PETRANOVIĆ, *Istorija Jugoslavije 1918–1988. Prva knjiga*, s. 373. Politické změny v Jugoslávii a zvlášť pozdější odpor jugoslávské armády silnější německé armádě působily i na rozhodnutí státního tajemníka v Protektorátu Čechy a Morava Karla Hermanna Franka, aby příslušné orgány sledovaly poměry na českém území a co nejostřeji zakročily proti jakékoli nepřátelské činnosti, pokud by se objevila (demonstrace, sabotáže atp.). Srov. D. BRANDES, *Češi pod německým protektorátem. Okupační politika, kolaborace a odboj 1939–1945*, přel. P. Dvořáček, Praha 1999, s. 170.

[66] *Dokumenty z historie československé politiky 1939–1943. Acta Occupationis Bohemiae et Moravie. Svazek I,* dok. č. 148, s. 196; Srov. J. POSPÍCHAL, *Odtažitost a vyčkávání: vztahy exilových vlád Československa a Jugoslávie v letech 1941–1943*, s. 462.

[67] Tamtéž.

[68] NA, fond: PMR-L, k. 69, č. 353/41, Důvěrné, Londýn, 28. 3. 1941.

[69] Tamtéž.

[70] NA, fond: PMR-L, k. 69, č. 354/41, Záznam, 28. 3. 1941.

[71] Tamtéž.

Szathmárymu, chargé d'affaires u norské exilové vlády v Londýně, že nová jugoslávská vláda žádala svá diplomatická zastupitelství v zahraničí, aby na všech příslušných místech poukazovala na absolutní mírumilovnost Jugoslávie ke všem sousedním státům a na klid a pořádek v zemi.[72] Přestože I. Frangeš tehdy před jiným zaměstnancem československého exilového ministerstva zahraničních věcí v Londýně, Josefem Körbelem (později Korbel), zmiňoval, že Hitler útok na Jugoslávii pravděpodobně odloží, protože údajně není připraven,[73] v rozhovoru s L. Szathmárym zdůraznil, že útok se očekává nejpozději za 2–3 dny.[74] Jeho slova napovídala, že Jugoslávie se nachází v těžké situaci. O tom svědčí také komentář L. Szathmáryho: „*Jihoslované vědí, že se spíše podaří kvadratura kruhu než odvrácení německého útoku na Jugoslávii*".[75]

Jistý optimismus o další budoucnosti Jugoslávie vyjadřovaly články týdeníku *Čechoslovák*, který vycházel v Londýně a podporoval československou exilovou vládu. Jugoslávská vláda D. Cvetkoviće, podle tohoto listu „*pěstovala po léta politiku služebníků italského fašismu a německého nacismu*".[76] Budoucnost Jugoslávie byla v probuzení „*revolučního duchu jugoslávského lidu*".[77] Lépe nepsal list ani o M. Stojadinovićovi, kterého v polovině března 1941 Britové internovali. Označil ho za „*Quislinga č. 1*", který jako „*jeden z prvních ve střední a jižní Evropě začal sloužit diktátorům a hlavně Němcům*".[78] List viděl v Sovětském svazu toho, jenž se o situaci v Jugoslávii zajímal ještě před státním převratem, a také v něm spatřoval sílu, která by mohla Jugoslávii pomoci.[79] Už začátkem dubna se v něm objevovaly texty, ve kterých se psalo o „bojové náladě" v Jugoslávii, především v Srbsku a v Černé Hoře.[80] O jugoslávském lidu psal jako o statečném a hrdinném, ale také svobodném, který se „*bude bít*".[81] I když *Čechoslovák* otiskoval texty československých exilových politiků (např. H. Ripky ze 4. dubna 1941, jenž kritizoval dřívější

[72] NA, fond: PMR-L, k. 69, č. 950/dův/41, Důvěrný záznam číslo 46, Londýn, 1. 4. 1941. Srov. AÚTGM, fond: EB II, k. 454, inv. č. 3813, rok 1941, č. 950/dův/41, Důvěrný záznam číslo 46, Londýn, 1. 4. 1941.

[73] Srov. NA, fond: PMR-L, k. 69, č. 931/dův/41, věc: Rozhovor s p. Frangešem, leg. r. jugoslávského vyslanectví, Londýn, 31. 3. 1941.

[74] NA, fond: PMR-L, k. 69, č. 950/dův/41, Důvěrný záznam číslo 46, Londýn, 1. 4. 1941.

[75] Tamtéž.

[76] Čechoslovák, 28. 3. 1941, č. 13, s. 1.

[77] Tamtéž.

[78] Tamtéž, s. 5.

[79] Tamtéž, 21. 3. 1941, č. 12, s. 1.

[80] Tamtéž, 4. 4. 1941, č. 14, s. 1–2.

[81] Tamtéž.

neaktivitu jugoslávské vlády a podpořil státní převrat[82]), měla československá exilová vláda ke způsobu psaní tohoto listu v době těsně před státním převratem hodně připomínek. Na své schůzce 4. dubna diskutovala mj. i o jeho velmi kritickém názoru na jugoslávskou dynastii Karađorđevićů. Dobré vztahy prince regenta Pavla s Německem označoval *Čechoslovák* za velmi špatné, dokonce nebezpečné pro další existenci celé dynastie a Království Jugoslávie.[83] Vedoucím představitelům československého exilu nebylo jedno, co se tehdy v československém exilovém tisku o Jugoslávii objevovalo, protože nechtěli, aby novinové texty, které kritizovaly celou jugoslávskou dynastii, byly dávány do souvislosti s činností československé exilové vlády.[84] Vedoucím osobnostem československého exilu se pravděpodobně nelíbilo zmiňování brzkého konce jugoslávské dynastie, což by v podstatě znamenalo i konec jugoslávské monarchie, tedy zásadní změny ve vnitřním uspořádání Jugoslávie v období velice citlivém pro její další existenci. Dalo by se předpokládat, že by eventuální souhlas předních československých exilových politiků s psaním listu *Čechoslovák* narazil na velmi negativní reakci jugoslávských vedoucích politických kruhů, které v každém případě podporovaly dynastii Karađorđevićů a tím, bez ohledu na vnitřní problémy jugoslávského státu, i její aktuální státní zřízení.

Zájem československých exilových orgánů o jugoslávské území také potvrzovala obnovená činnost části zpravodajské ústředny „Marie“ v čele s podplukovníkem F. Hiekem, který se bezprostředně před státním převratem vrátil do Bělehradu z Istanbulu.[85] Pravděpodobně se počítalo s tím, že by se Jugoslávie mohla stát důležitým teritoriem pro československou zpravodajskou službu a aktivity proti Německu. Naznačují to telegramy ministra národní obrany československé exilové vlády v Londýně generála Sergeje Ingra do Bělehradu. Prostřednictvím telegramu z 28. března 1941 se snažil získat informace o situaci v Jugoslávii, konkrétně o tom, jaké je spojení s britskou službou a jaké jsou kontakty s jugoslávským generálním štábem. Zdůrazňoval, že tamní situace vyžaduje zvýšenou zpravodajskou činnost.[86] V jiném telegramu, zaslaném 1. dubna, nařídil, aby v případě vstupu Jugoslávie do války zahájili českoslovenští důstojníci propagandistickou činnost,

---

[82] Tamtéž, s. 4.

[83] *Zápisy ze schůzí československé vlády v Londýně, I, (1940–1941)*, 22. schůze, 4. dubna 1941, II, s. 394–395. Srov. *Čechoslovák*, 28. 3. 1941, č. 13, s. 1. I když datum vydání čísla 13 je 28. březen, podle obsahu článku pod názvem „Jugoslávie v revoluci“ vznikl text, který kritizoval jugoslávskou vládu D. Cvetkoviće i prince regenta Pavla a zdůrazňoval brzký konec dynastie Karađorđevićů i Království Jugoslávie, pravděpodobně těsně před státním převratem.

[84] Srov. *Zápisy ze schůzí československé vlády v Londýně, I, (1940–1941)*, 22. schůze, 4. dubna 1941, II, s. 394–395.

[85] Srov. F. HIEKE-STOJ, *Mé vzpomínky z druhé světové války*, s. 609–610.

[86] VÚA-VHA, fond: ČsVM-SV, 103/1/30, Telegramy došlé, rok 1941, č. 2644–420–27, Londýn-Bělehrad, 28. 3. 1941.

která by motivovala jugoslávské občany českého a slovenského původu, aby se stali vojáky československé armády v zahraničí.[87] Českoslovenští důstojníci, kteří tehdy v Bělehradě pobývali, měli neustálé spojení s britským vyslanectvím, ale udržovali i kontakty s jugoslávským generálním štábem.[88]

Přestože se vláda D. Simoviće snažila prezentovat události z 27. března 1941 jako vnitropolitickou záležitost, která nebude mít vliv na jugoslávský postoj k Německu (hovořil o tom nový ministr zahraničních věcí Momčilo Ninčić s německým vyslancem Viktorem von Heerenem v Bělehradě bezprostředně po státním převratu[89]), německé vedení, především A. Hitler, vnímalo vše úplně jinak. Vedoucí osobnosti politického života Jugoslávie očekávaly pomoc ze zahraničí, v první řadě z Velké Británie, USA a Sovětského svazu. Současně se pokoušely získat více času prohlášeními o dodržování svých závazků k Německu v rámci Paktu tří. Ovšem všechno, o co se koncem března i začátkem dubna 1941 jugoslávští politici pokusili, se ukázalo jako marné.

Paralelně s pokusy o získání pomoci ze zahraničí neustávala příprava jugoslávské armády na možný německý útok. Už 27. března chtěl jugoslávský generální štáb vyhlásit všeobecnou mobilizaci, ale vláda D. Simoviće s návrhem nesouhlasila, neboť se bála, že Německo by mohlo využít mobilizaci jako důvod k útoku na Jugoslávii. Proto byla naplánována tajná mobilizace od 3. dubna.[90] Podle nařízení nového ministra armády generála Bogoljuba Iliće z 31. března museli se všichni jugoslávští důstojníci a vojáci, kteří byli služebně nebo soukromě v zahraničí, s výjimkou vojenských vyslanců, vrátit do Jugoslávie.[91] Všechno nasvědčovalo tomu, že se situace brzy změní.

Postoj československých exilových orgánů k německému tažení proti Jugoslávii

Přestože od začátku dubna 1941 přicházely do Bělehradu zprávy od jugoslávských vojenských přidělenců z několika evropských měst, především z Berlí-

---

[87] VÚA-VHA, fond: ČsVM-SV, 103/1/30, Telegramy došlé, rok 1941, č. 2433–365–31, Londýn-Bělehrad-Jeruzalém, 1. 4. 1941. Srov. VÚA-VHA, fond: ČsVM-SV, 103/1/30, Telegramy došlé, rok 1941, č. 2645–355–31 až 2646–370–31, Londýn-Bělehrad, 1. 4. 1941; *Zápisy ze schůzí československé vlády v Londýně, I, (1940–1941)*, 22. schůze, 4. dubna 1941, příloha E, s. 407.

[88] VÚA-VHA, fond: ČsVM-SV, 103/1/30, Telegramy došlé, rok 1941, č. 2585–180–28 a 2586–95–28, Bělehrad-Londýn, 29. 3. 1941.

[89] Srov. *27. mart 1941. Tematska zbirka dokumenata*, s. 542–543.

[90] B. PETRANOVIĆ, *Istorija Jugoslavije 1918–1988. Prva knjiga*, s. 393–394.

[91] Vojni arhiv, Beograd (VA), fond: Vojska Kraljevine Jugoslavije, popisnik 17, kutija 1, fascikla 5, broj 27.

na,[92] a také od Britů o přesném termínu začátku útoku,[93] jugoslávská vláda svůj postoj k Německu nezměnila. Pravděpodobně doufala, že se jí nějakým způsobem podaří agresi oddálit, neboť na válku připravena nebyla.

Zprávy o začátku německého útoku dorazily do Bělehradu i z Protektorátu Čechy a Morava. Podle podplukovníka F. Hiekeho obdržela jeho skupina z domova informace, že v noci z 5. na 6. dubna 1941 bude provedeno silné bombardování Bělehradu a potom do Jugoslávie vtrhnou německá spolu s italskou armádou. F. Hieke tvrdil, že jeho spolupracovník s krycím jménem Kuděj (major A. Fritscher) zjistil, že tento údaj pocházel od velmi spolehlivého informátora, který měl zprávy přímo z německého ústředí.[94] Bylo o ní informováno britské vyslanectví a potom i několik důstojníků jugoslávského generálního štábu, který už tehdy v Bělehradě nesídlil.

Bez vypovězení války zahájila v noci z 5. na 6. dubna 1941 přesila německé a italské armády útok na Jugoslávii. K němu se později přidala i armáda Maďarska. Vpád začal prakticky, kromě hranice s Řeckem, ze všech směrů. Na začátku tažení byly zničeny některé důležité dopravní spoje a letiště. Ráno 6. dubna německé letectvo masivně bombardovalo Bělehrad. Přesný počet obětí není dodnes znám. Podle různých údajů se předpokládá, že jich bylo více než 2 200. Město bylo velice zdevastováno.[95] Útok byl tak účinný, že konec jugoslávského státu se zdál velmi rychlý. Vláda D. Simoviće prakticky od prvního dne ustupovala do vnitrozemí.

Vzápětí po napadení Jugoslávie Německem zaslal 7. dubna E. Beneš z Londýna jugoslávskému králi Petarovi II. telegram se slovy podpory vyjadřujícími víru, že „*zvítězíme v této válce, která rozhodne o osudu obou našich národů a zemí*“.[96]

---

[92] Srov. V. TERZIĆ, *Slom Kraljevine Jugoslavije 1941, I*, s. 548–551; D. GLIŠOVIĆ, *Ivo Andrić, Kraljevina Jugoslavija i Treći rajh 1939–1941, I tom*, s. 755–758, 763–764.

[93] Srov. Johann WÜSCHT, *Jugoslawien und das Dritte Reich. Eine dokumentierte Geschichte der deutsch-jugoslawischen Beziehungen von 1933 bis 1945*, Stuttgart 1969, s. 163; V. TERZIĆ, *Slom Kraljevine Jugoslavije 1941, I*, s. 548, 551; M. TEJCHMAN, *Československo-jugoslávské vztahy v letech druhé světové války*, s. 90; TÝŽ, *Iniciativy čs. vojenské zahraniční služby na Balkáně v letech 1939–1941*, s. 170.

[94] Srov. Archiv bezpečnostních složek, Praha (ABS), fond: Hlavní správa vojenské kontrarozvědky (číslo fondu 302), sign. 302–73–7, Protokol s Františkem Hiekem, plk. pěch. v. v., 26. 11. 1949; F. HIEKE-STOJ, *Mé vzpomínky z druhé světové války*, s. 611.

[95] Srov. B. PETRANOVIĆ, *Srbija u Drugom svetskom ratu 1939–1945*, s. 100–101; Marie-Janine CALIC, *Geschichte Jugoslawiens im 20. Jahrhundert*, München 2010, s. 136.

[96] Podle informací československého ministerstva zahraničních věcí v Londýně E. Beneš zaslal telegram jugoslávskému králi Petarovi II. 7. dubna. Srov. NA, fond: PMR-L, k. 69, č. 402/41, věc: Telegram jugoslávskému králi, Londýn, 18. 4. 1941. Kopie tohoto telegramu jsou uložené v několika českých archivech, zatímco v Archivu Ústavu T. G. Masaryka se nachází text psaný rukou v češtině a podepsaný jménem československého prezidenta. Srov. AÚTGM, fond: EB II, k. 113, sign. V 86/1, věc: H. M. King Peter II. Yugoslavia; AMZV, fond: LA-o, k. 182, č. 2753/41, věc: Telegram jugoslávskému králi, Londýn, 18. 4. 1941; AMZV, fond: LA-o, k. 444,

Gratulační telegram, který E. Beneš bezprostředně po státním převratu odmítl zaslat Petarovi II. po jeho korunovaci jugoslávským králem, tentokrát zaměnila podpora národů Jugoslávie a nového vládce v těžkých chvílích. Na rozdíl od prince regenta Pavla, ke kterému E. Beneš neměl kladný postoj už v době těsně před Mnichovem, neboť tehdy byl jugoslávský princ regent „*na druhé straně barikády, a tím i proti nám*“,[97] choval tentokrát spolu s československými exilovými představiteli možná dokonce i naději, že by se jugoslávské území mohlo alespoň nějakou dobu udržet jako důležitý prostor pro československou zpravodajskou aktivitu a další přepravu emigrantů z protektorátu a Slovenského státu. S pokračováním úspěšného postupu německé armády a jejích spojenců však bylo jasné, že takové očekávání nebylo reálné. E. Beneš to potvrdil v projevu z 11. dubna. Události z 27. března označil jako „*revoluční čin jugoslávského lidu*“,[98] Jugoslávii za „*povzbuzení, posílení a příklad*“,[99] ale současně zdůrazňoval, že by mohla být částečně, ale i cele obsazena německou armádou.[100]

Jedním z posledních přímých kontaktů československých exilových orgánů s jugoslávským prostředím bylo několik československých důstojníků v čele s podplukovníkem F. Hiekem, který se na počátku německého útoku na Jugoslávii ocitl ve válečné zóně. Německé nálety na Bělehrad se svou vojenskou skupinou přežil. Všichni pak po bombardování společně odjeli do jugoslávského generálního štábu, který se tehdy nacházel na západě Srbska v místě Banja Koviljača. Ve svých memoárech popsal F. Hieke situaci na silničním úseku kolem řeky Sávy poblíž Bělehradu takto: „*Tisíce lidí, mezi nimi malé děti, ženy i starci, opouštěly spěšně Bělehrad a vlekly s sebou jen rance s nejpotřebnějšími věcmi. Nad touto masou lidí kroužila německá luftwaffe a kulomety ještě tyto bezbranné, ubohé a nevinné lidi ostřelovala*.“[101]

Po vstupu německé armády do Záhřebu a zformování Nezávislého státu Chorvatsko (Nezavisna država Hrvatska – NDH) 10. dubna, obsazení Lublaně, Bělehradu a jiných větších měst Německem byla dubnová válka, jak se dnes obvykle samotný začátek druhé světové války na jugoslávském území v jugosláv-

---

č. 691/41, věc: Telegram jugoslávskému králi a dopis královně matce, Londýn, 30. 4. 1941; VÚA-VHA, fond: ČsVM-SV, 103/1/30, Telegramy došlé, rok 1941, č. 2735–170–7 až 2746–250–7, Londýn-Jugoslávie, 14. 4. 1941. Srov. také: *Od uznání československé prozatímní vlády do vyhlášení válečného stavu Německu 1940–1941, Svazek I, (16. června 1940 – 30. dubna 1941)*, dok. č. 175, s. 388. List Čechoslovák publikoval tento telegram ve svém čísle od 10. dubna. Srov. Čechoslovák, 10. 4. 1941, č. 15, s. 2.

[97] E. BENEŠ, *Paměti II*, s. 160.

[98] TÝŽ, *Šest let exilu a druhé světové války. Řeči, projevy a dokumenty z r. 1938–1945*, Praha 1946, s. 112.

[99] Tamtéž, s. 116.

[100] Tamtéž. Srov. Čechoslovák, 18. 4. 1941, č. 16, s. 3.

[101] F. HIEKE-STOJ, *Mé vzpomínky z druhé světové války*, s. 613.

ské a v historiografii států bývalé Jugoslávie nazývá, už rozhodnuta. Jasné to bylo i československé vojenské skupině, která hrála po 6. dubnu prakticky epizodní roli. Během ústupu do vnitrozemí byli F. Hieke a jeho pomocník Štěpán zadrženi na silnici poblíž Sarajeva jugoslávskými vojáky a podrobeni výslechu. Ve svých vzpomínkách Hieke uvedl, že jen díky jinému Čechovi, dr. Jelínkovi, který pracoval v Sarajevu jako vojenský lékař a během vyšetřování se náhodně objevil, nebyli zastřeleni. Jako cizince je jugoslávští vojáci považovali za německé parašutisty.[102]

Silné německé nálety zažili F. Hieke a jeho skupina také v Sarajevě, které během bombardování opustili a odcestovali na jih do Kotoru. Hiekovy telegramy z 13. dubna zaslané československým orgánům v Londýně a generálu S. Ingrovi dokladují obtíže, které československá vojenská skupina v Jugoslávii měla. Žádal v nich o pomoc a britské pasy, bez kterých by evakuace byla velmi obtížná.[103] Jeho uskupení pak spolu se skupinami Poláků a Angličanů odletělo hydroplány z boky Kotorské do Řecka. Ve svých vzpomínkách F. Hieke zdůraznil, že depeše o příletu hydroplánů byla poslední služba, kterou vysílačka československé vojenské skupiny udělala. V boce Kotorské ji museli poslat na mořské dno.[104]

Epilog: Německá okupace Království Jugoslávie a začátek exilových československo-jugoslávských kontaktů

Brzký konec dubnové války a zánik Jugoslávie byly důsledkem dlouholetého oslabení státu a špatného mezinárodního postavení, ve kterém se Jugoslávie, ponechána svému osudu bez jakýchkoli spojenců a pomoci, ocitla po útoku silnější německé armády. Představitelé československého exilu ve Velké Británii se jistě do takového osudu dokázali vcítit, neboť něco podobného sami zažili.

Po odchodu jugoslávského krále a vlády do Řecka 15. dubna 1941[105] již bylo jasné, že konec jugoslávského státu je blízko. Další odpor jugoslávské armády byl zanedbatelný. Už 17. dubna 1941 podepsali v budově bývalého vyslanectví Československa v Bělehradě zástupci jugoslávského generálního štábu generál Radivoj Janković a bývalý ministr zahraničních věcí A. Cincar-Marković s německým

---

[102] Tamtéž, s. 615.

[103] Srov. VÚA-VHA, fond: ČsVM-SV, 103/1/30, Telegramy došlé, rok 1941, č. 2901–200–7, 2902–180–7, Jugoslávie-CQ, 13. 4. 1941; VÚA-VHA, fond: ČsVM-SV, 103/1/30, Telegramy došlé, rok 1941, č. 2903–110–9, Jugoslávie-Londýn, 13. 4. 1941; VÚA-VHA, fond: ČsVM-SV, 103/1/30, Telegramy došlé, rok 1941, č. 2905–140–10 až 2908–110–10, Jugoslávie-Londýn, 13. 4. 1941; VÚA-VHA, fond: ČsVM-SV, 103/1/30, Telegramy došlé, rok 1941, č. 2909–240–12, Jugoslávie-Londýn, 13. 4. 1941; VÚA-VHA, fond: ČsVM-SV, 103/1/30, Telegramy došlé, rok 1941, č. 2910–235–12, Jugoslávie-Londýn, 13. 4. 1941.

[104] F. HIEKE-STOJ, *Mé vzpomínky z druhé světové války*, s. 618.

[105] V. TERZIĆ, *Slom Kraljevine Jugoslavije 1941. Uzroci i posledice poraza, II*, Ljubljana–Beograd–Titograd 1984, s. 453.

generálem Maximilianem von Weicksem příměří,[106] které prakticky znamenalo kapitulaci Jugoslávie.

Plány, které měly československé exilové orgány a ministerstvo národní obrany v Londýně ohledně Jugoslávie po politických změnách z 27. března 1941, nebylo možné během krátkého období dubnové války realizovat. Pravděpodobně se očekávalo, že by se Jugoslávie mohla stát důležitým prostorem pro československou zpravodajskou činnost. Jak již bylo zmíněno, předpokládala se po vstupu Jugoslávie do války větší aktivita československé vojenské skupiny s cílem angažovat osoby českého a slovenského původu, aby sloužily v československé armádě v zahraničí. Po okupaci Jugoslávie zmizela také jakákoli možnost přepravovat přes jugoslávské území další československé uprchlíky.

Kapitulace Jugoslávie znamenala také částečnou anexi a rozdrobenost jugoslávského území na okupační zóny mezi Německo, Itálii, Maďarsko a Bulharsko, zatímco se NDH rozšířila na teritoriu Chorvatska, Bosny a části Vojvodiny. Mezi zbylými jugoslávskými diplomatickými zástupci v zahraničí zavládly zmatek a smutek, čehož si všimli i představitelé československých exilových orgánů v Londýně.[107] Jak již bylo uvedeno, E. Beneš správně předpokládal, že uznání československé exilové vlády vládou jugoslávskou přijde až ve chvíli, kdy jugoslávští představitelé budou mimo hranice své země. Během krátkého pobytu jugoslávské vlády a krále Petara II. v Jeruzalémě byly koncem dubna 1941 navázány kontakty s československým generálním konzulátem.[108] Jugoslávský ministr zahraničí M. Ninčić sdělil 19. května téhož roku československému generálnímu konzulovi v Jeruzalémě, Josefu Miloslavu Kadlecovi stanovisko jugoslávské vlády, podle kterého jugoslávská strana považovala československo-jugoslávské vztahy, které byly přerušeny v důsledku německé okupace Čech a Moravy, za obnovené.[109] I když jejich území tehdy bylo buď částečně okupované, nebo pod správou vlád a orgánů oddaných Německu, exilové vlády československá a jugoslávská se snažily o právní kontinuitu a udržování státního zřízení svých zemí. Od přesunu jugoslávské vlády do Londýna v létě 1941 začala daleko od domova nová forma československo-jugoslávské spolupráce. Tentokrát v emigraci.

---

[106] Srov. text příměří: Tamtéž, s. 463–464.

[107] Srov. NA, fond: PMR-L, k. 69, č. 1215/dův/41, Důvěrný záznam č. 57, Londýn, 25. 4. 1941; NA, fond: PMR-L, k. 69, č. 1351/dův/41, Důvěrný záznam č. 61, Londýn, 6. 5. 1941; NA, fond: PMR-L, k. 69, č.1475/dův/41, Důvěrný záznam č. 64, Londýn, 16. 5. 1941.

[108] Srov. *Od uznání československé prozatímní vlády do vyhlášení válečného stavu Německu 1940–1941, Svazek I, (16. června 1940–30. dubna 1941)*, dok. č. 188, s. 420.

[109] *Od uznání československé prozatímní vlády do vyhlášení válečného stavu Německu 1940–1941, Svazek II (1. květen 1941–31. prosinec 1941)*, J. Němeček – J. Kuklík – H. Nováčková – I. Šťovíček (eds.), Praha 2009, dok. č. 197, s. 12–13.

Milan Sovilj

Schicksalsaugenblicke des Königreichs Jugoslawien im Frühjahr 1941 mit den Augen der Vertreter des tschechoslowakischen Exils

Zusammenfassung

Die tschechoslowakisch-jugoslawische Zusammenarbeit in der Kleinen Entente, die fast während der gesamten Zeit zwischen den Weltkriegen verlief, erfuhr zurzeit der Sudetenkrise erhebliche Veränderungen. Aufgrund der verschlechterten internationalen Stellung der Tschechoslowakei und der zurückhaltenden, sehr vorsichtigen Politik Jugoslawiens entfernten sich beide Staaten immer mehr voneinander. In der Zeit der Bedrohung des tschechoslowakischen Staates, insbesondere des Sudentenlandes, hielt sich Jugoslawien abseits und bemühte sich vor allem, in einem möglichen Konflikt welcher Art auch immer seine Neutralität zu bewahren. An diese jugoslawische Politik erinnerten sich im Frühjahr des Jahres 1941 die tschechoslowakischen Exilvertreter, als Jugoslawien von Deutschland ähnlich bedroht wurde wie zweieinhalb Jahre zuvor die Tschechoslowakei. Die jugoslawische Politik des Balancierens war im März 1941 nicht mehr haltbar. Vor den jugoslawischen führenden Politikern stand eine sehr schwere Entscheidung: sich der deutschen offensiven Politik und dem Dreierpakt zuwenden, oder sich gegen das stärkere deutsche Heer und seine Verbündeten stellen. Jede Entscheidung führte den jugoslawischen Staat in einen Konflikt und bedeutete große Verluste. Die Vertreter des tschechoslowakischen Exils interessierte sehr, wie die Ereignisse in Jugoslawien ausgehen werden, denn das jugoslawische Gebiet war seit September 1939 für die tschechoslowakischen Flüchtlinge, die sich versuchten, in den Nahen Osten oder nach Frankreich zu gelangen, ein wichtiges Transitterritorium. Die Annahme, dass sich das jugoslawische Gebiet und auch weitere Teile des Balkans bei einer Verschlechterung der internationalen Position Jugoslawiens dem Krieg gegen Deutschland anschließen könnten, bewirkte, dass die tschechoslowakischen Exilbehörden Interesse an einer verstärkten Erkundungstätigkeit der tschechoslowakischen Auslandsarmee auf diesem Territorium zeigten. Die Entscheidung der jugoslawischen Führung vom 25. März 1941, dem Dreierpakt beizutreten, enttäuschte die Vertreter der tschechoslowakischen Exilregierung, doch der Staatsstreich zwei Tage später gab ihnen zumindest für einen Augenblick die Hoffnung wieder, dass das jugoslawische Gebiet auf diese oder jene Weise für den tschechoslowakischen Nachrichtendienst genutzt werden kann. Auch wenn sich die jugoslawische Armee und die neue Regierung gegen das stärkere deutsche Heer stellten, nahm der führende Vertreter der tschechoslowakischen Emigration Edvard Beneš zu Jugoslawien weiterhin eine negative Haltung ein aufgrund der reservierten und vorsichtigen jugoslawischen Politik zur Zeit vor dem Münchener Abkommen und unmittelbar nach ihm.

Milan Sovilj

Pivotal moments for the Kingdom of Yugoslavia in spring 1941 as viewed by Czechoslovak exiles

Summary

Czechoslovak-Yugoslav collaboration in the Little Entente, which occurred during almost the whole period between the two World Wars, saw great changes during the Sudeten crisis. Due to Czechoslovakia's deteriorating international position and Yugoslavia's restrained, very cautious policy, the two states drifted apart. When the Czechoslovak state was under threat, in particular the Sudetenland, Yugoslavia stood back and focused on maintaining a neutral position in the event of conflict. Czechoslovak exiled leaders were reminded of this Yugoslav policy in their role of observer in spring 1941 when Yugoslavia was threatened by Germany similarly to Czechoslovakia two and a half years previously. Yugoslav neutrality policy was no longer sustainable in March 1941. Yugoslavia's leading politicians were faced with a very difficult decision: whether to embrace Germany's offensive policy and the Tripartite Pact, or whether to resist the stronger German army and its allies. Whatever decision they made would lead the Yugoslav state into conflict and to great losses. Czechoslovak exiles were greatly interested to see how events in Yugoslavia would turn out, as Yugoslavia had been a very important transit territory for Czechoslovak refugees trying to escape to the Middle East or France since September 1939. The fact that Yugoslav territories and other parts of the Balkans might join the war against Germany with Yugoslavia's deteriorating position meant that Czechoslovak bodies in exile expressed their interest that Czechoslovak foreign army undertake increased intelligence activities in the territory. The Yugoslav leaders' decision to join the Tripartite Pact on 25 March 1941 disappointed the Czechoslovak government in exile, but the coup two days later made them more hopeful that the Yugoslav territory could be exploited in some way for the Czechoslovak intelligence service. Although the Yugoslav army and new government opposed the stronger German army, the leader of the Czechoslovak exiles, Edvard Beneš, continued to take a negative stance towards Yugoslavia because of the reserved and cautious Yugoslav policy from the period before the Munich Agreement and immediately following it.

MODERNÍ DĚJINY **MODERN HISTORY**
Roč. 25, 2017, č. 2, s. 147–169 Vol. 25, 2017, No. 2, p. 147–169

Daniela Němečková

Boj o retribuci. Činnost ministrů spravedlnosti 1945–1948

„Jde o to, aby výsledky této lidové justice obstály též před soudem dějin a aby prospěly fyzické i mravní síle národa a jeho šťastné budoucnosti.“[1]

The Battle for Retribution. Justice Ministers' actions 1945–1948

This study set itself the task of comparing the approaches of different post-war Justice Ministers towards retribution, i.e. regarding the punishment of war criminals, traitors and collaborators, in particular from their position in the government. Thanks to the records of post-war governments, it is possible to describe and evaluate the development of different phases, when certain changes could be implemented, when the first disputes occurred and how different ministers responded to these. The political struggle between democrats and communists on the further direction of post-war Czechoslovakia's domestic conditions and international orientation also had a marked impact on the overall problem of the practical execution of retributive justice.

Keywords: History, 20th century, Czechoslovakia**,** collaboration, retribution, special people's court, National Court, Justice Minister

[1] Prokop DRTINA, *O soudcovské nezávislosti, lidovém soudnictví a jiných časových otázkách čs. justice,* Praha 1946, s. 35.

Úvodem[2]

Období tzv. třetí republiky bylo poznamenáno dlouho očekávanou retribucí, během které měli být potrestáni významní váleční zločinci a domácí kolaboranti. Ačkoliv byla o retribuci napsána valná řada publikací a kvalifikačních prací, zatím nebyla napsána žádná, která by popisovala retribuci z pozice ministrů spravedlnosti, kteří se na její přípravě a provádění významným způsobem podíleli. Pro účely tohoto článku je tedy zvoleno rozdělení vymezeného období na etapy podle toho, kdo se na řízení a koordinaci retribuce z hlediska ministerstva spravedlnosti podílel, a to podle jednotlivých ministrů spravedlnosti. První fáze začala osvobozením Československa, resp. faktickým převzetím úřadu ministerstva spravedlnosti novým ministrem Jaroslavem Stránským 14. května 1945, a skončila 6. listopadu 1945, kdy byl jmenován nový ministr spravedlnosti Prokop Drtina. Ten vykonával svoji funkci až do 25. února 1948, kdy se funkce ministra ujal Alexej Čepička a nedlouho poté zahájil revizi retribuce. Toto období skončilo definitivně 31. prosincem 1948.

Rekonstrukce poválečné situace z pohledu ministrů spravedlnosti je ztížena tím, že materiály z tohoto období ve stejnojmenných fondech uložených v Národním archivu chybí. Tyto údaje je tedy nutné rekonstruovat pomocí zdrojů uložených v jiných fondech a archivech, popř. sekundárních zdrojů[3] a publikovaných a okomentovaných dokumentů vztahujících se k procesům s protektorátní vládou a s představiteli slovenského státu.[4] Dále posloužily vzpomínky přímých aktérů, jako například nedocenitelné vzpomínky Prokopa Drtiny,[5] ale i jejich biografie.

Tato studie se nebude zabývat otázkou retribuce na Slovensku, neboť tamější retribuci koordinovalo pověřenectvo spravedlnosti. Velký retribuční dekret se na Slovensku neuplatnil, jelikož došlo ke vzniku právního dualismu. Základní retribuční normou se pro Slovensko stalo nařízení SNR č. 33/1945 Sb. nar. SNR, o potrestání fašistických zločinců, okupantů, zrádců a kolaborantů a o zřízení lidového

---

[2] Výzkum byl podpořen Grantovou agenturou Univerzity Karlovy (projekt č. 341515/2015).

[3] Mezi základní literaturu k retribuci můžeme zařadit Mečislav BORÁK, *Spravedlnost podle dekretu. Retribuční soudnictví v ČSR a Mimořádný lidový soud v Ostravě (1945–1948),* Šenov u Ostravy 1998; Benjamin FROMMER, *Národní očista. Retribuce v poválečném Československu*, Praha 2010; Lucie JARKOVSKÁ, *Odplata či spravedlnost? Mimořádné lidové soudy 1945–1948 na Královéhradecku*, Praha 2008; Kateřina KOČOVÁ – Zdeněk RADVANOVSKÝ – Jitka SUCHÁ, *Mimořádný lidový soud v Liberci a Litoměřicích v letech 1945– 1948,* Ústí nad Labem 2001; Václav JIŘÍK, *Nedaleko od Norimberku: Z dějin Mimořádného lidového soudu v Chebu v letech 1946 až 1948*, Cheb 2000 a další.

[4] Karel, KAPLAN, *Dva retribuční procesy: Komentované dokumenty (1946–1947)*, Praha 1992.

[5] Prokop DRTINA, *Československo můj osud. Kniha života českého demokrata 20. století. Svazek II. Kniha 1. Emigrací k vítězství.* Praha 1992.

soudnictví. Nařízení nenavazovalo na předmnichovský zákon na ochranu republiky č. 50/1923 Sb., ani na žádnou jinou československou normu, v čemž dnes můžeme spatřovat i vyjádření postoje SNR k otázce nepřetržité právní kontinuity ČSR.

Otázku vztahu retribučního soudnictví a ministerstva spravedlnosti nelze časově oddělit osvobozením Československa, jelikož za prvé poválečný dekret prezidenta republiky č. 16/1945 Sb., o potrestání nacistických zločinců, zrádců a jejich pomahačů a o mimořádných lidových soudech (dále jen velký retribuční dekret) nahrazoval v exilu připravovaný dekret prezidenta republiky č. 2/1945 Úř. věst. čsl.,[6] za druhé retribuční soudnictví uvedl v činnost ministr spravedlnosti Jaroslav Stránský, který se na přípravě tohoto dekretu podílel, a za třetí se československá exilová vláda aktivně účastnila projednávání významných otázek spojenecké politiky, týkající se potrestání válečných zločinců (zejm. v rámci United Nations War Crimes Commission – UNWCC, Komise Spojených národů pro vyšetřování válečných zločinců, kde československou vládu reprezentoval plk. dr. Bohuslav Ečer[7]).

Přípravné stadium československé retribuce tedy začalo již v březnu 1942, kdy ministr spravedlnosti v československé exilové vládě J. Stránský požádal Právní radu, aby ve smyslu § 5 svých stanov uvážila, jaké doporučuje doplnění platného trestního zákona,[8] aby se mohlo po válce postupovat proti osobám, které se provinily proti povinnostem řádného občana republiky v době německé okupace.[9]

V souvislosti s přípravou retribuce se současně exilové ministerstvo spravedlnosti zabývalo i další logickou a velice důležitou otázkou, která se týkala opatření v oboru justice na osvobozeném území, aby bylo nedošlo k vážným poruchám a nedostatkům při výkonu spravedlnosti. A vedle toho i otázkou extradice (zajištění a vydávání) válečných zločinců, která spočívala mj. v účasti na jednáních a pracích International Commission for Penal Reconstruction and Development a zejména

---

[6] Je nutné konstatovat, že tento dekret byl o rok později vydán pod zákonem č. 22/1946 Sb., jímž se schvalují, mění a doplňují předpisy o potrestání nacistických zločinců, zrádců a jejich pomahačů a o mimořádných lidových soudech. Blíže k problematice dekretů Jan KUKLÍK, *Mýty a realita tzv. „Benešových dekretů". Dekrety prezidenta republiky 1940–1945*, Praha 2002; Karel JECH – Karel KAPLAN (ed.), *Dekrety prezidenta republiky 1940–1945, Dokumenty*, Brno 1995; Karel KAPLAN, *Dva retribuční procesy. Komentované dokumenty (1946–1947)*, Praha 1992.

[7] K osobě B. Ečera a jeho tvorbě blíže Bohuslav EČER, *Jak jsem je stíhal,* Praha 1946; Monika NOVOTNÁ, *Život a dílo prof. JUDr. Bohuslava Ečera,* Brno 1993; Bohuslav EČER, *Norimberský soud.* Praha 1946; Bohuslav EČER, *Poučení norimberského soudu pro Slovany,* Brno 1947; Bohuslav EČER, *Právo v boji s nacismem,* Brno 1946; Bohuslav EČER, *Vývoj a základy mezinárodního práva trestního,* Praha 1948.

[8] Jednalo se o tehdy platný recipovaný zákon č. 117/1852 ř. z., o zločinech, přečinech a přestupcích (dále jen „trestní zákon") a zákon č. 50/1923 Sb. z. a n., na ochranu republiky.

[9] Národní archiv (NA), Praha, fond Předsednictvo ministerské rady – Londýn, kart. 24.

v aktivní účasti československého zástupce v UNWCC B. Ečera, který byl jmenován na základě usnesení československé exilové vlády z 24. září 1943.[10]

První fáze retribuce (14. květen 1945 – 6. listopad 1945)

Pováleční ministři spravedlnosti byli opakovaně na půdě parlamentu, ale i v poválečných vládách, napadáni za špatný průběh retribuce, za průtahy v řízení a intervence ve prospěch i proti obžalovaným. Od kdy ovšem ministerstvo spravedlnosti mohlo fakticky zasahovat na osvobozeném území? Jaroslav Stránský,[11] názorově umírněný a neobyčejně mravně založený člověk,[12] se stal ministrem spravedlnosti v tzv. košické vládě pod vedením premiéra Zdeňka Fierlingera 5. dubna 1945 a oficiálně se ujal správy svého úřadu 14. května 1945.

Jeho první úkoly spočívaly ve vytvoření pracovního a organizačního plánu poválečného ministerstva a také předložení návrhů retribučních právních předpisů[13] a zejména v důsledné obraně londýnského znění velkého retribučního dekretu a jeho aplikace, jelikož proti tomu bylo navrhováno rozšíření platnosti připravova-

---

[10] Archiv Kanceláře prezidenta republiky (AKPR), Praha, fond Londýnský archiv (LA) 1940–1945, inv. č. 2, kart. 2.

[11] JUDr. Jaroslav Stránský (15. ledna 1884, Brno – 13. srpna 1973, Londýn), Čech, právník, politik, socialista a žurnalista. Narozen 15. ledna 1884 v Brně jako nejstarší syn bývalého československého ministra obchodu. Absolvoval právo na Právnické fakultě Univerzitě Karlově v roce 1907. Zakladatel Národní demokratické strany. V roce 1925 opustil národní demokraty a založil Národní stranu práce, která se spojila s národními socialisty v roce 1929 v Československou národně socialistickou stranu. Působil jako poslanec do prosince 1938, v roce 1939 emigroval. Stal se členem londýnské Státní rady, od roku 1941 exilovým ministrem spravedlnosti. V této funkci působil i v první vládě osvobozené republiky, v druhé vládě se stal náměstkem předsedy vlády, aby ve třetí vládě od června 1946 působil jako ministr školství. Během vládní krize 1948 podal na protest demisi a následně v červenci 1948 znovu emigroval. Vysílal z redakce BBC, ze Svobodné Evropy pod jménem Jan Zedník, stal se členem Rady svobodného Československa, Národního výboru svobodného Československa a Ústavu dr. E. Beneše pro politické a sociální studium v Londýně. Zemřel 12. srpna 1973 v Londýně. Údaje pocházejí z kvalifikačních prací: Barbora KALINOVÁ, *Jaroslav Stránský. Zapomenutý ministr školství,* Diplomová práce, Praha 2003 a Martin ČANK, *Jaroslav Stránský, právník, žurnalista, politik*, Diplomová práce, Olomouc 1993.

[12] Z anglického *moderate, sensible and eminent decent.* Hodnocení pochází z britského Foreign Office. The National Archives (TNA), Londýn, fond Foreign Office (FO) 371, 47163, zpráva britského velvyslance P. B. Nicholse z 20. června 1945.

[13] Kromě velkého retribučního dekretu není možné opomenout i dekret č. 17/1945 Sb., o Národním soudu, který byl připravován až na osvobozeném území. I tento dekret se neobešel bez kontroverzí, sám prezident republiky Edvard Beneš údajně vyjádřil své pochybnosti, zda podle tohoto dekretu bude možné soudit protektorátního prezidenta Emila Háchu. Ten nakonec souzen podle tohoto dekretu nebyl, protože zemřel 27. června 1945 ve vězeňské nemocnici na Pankráci. NA, Praha, fond ÚV KSČ, dílčí fond Klement Gottwald (č. 100/24), a. j. 137, zápis 35. schůze vlády z 29. června 1945.

ného nařízení SNR[14] na území zbylé části Československa.[15] Stránský usiloval zejména o udržení konceptu senátů složených ze soudců z lidu a soudců z povolání. Při vyjednávání u slovenského retribučního právního předpisu ovšem v této otázce narazil[16] a tento koncept byl později opakovaně ve vládě komunisty napadán až do května 1947. Zpočátku byl napadán i pro nespolupráci při zajišťování státně nespolehlivých osob. Ministr vnitra Václav Nosek si 4. června 1945 na schůzi vlády postěžoval, že mu při zajišťování státně nespolehlivých osob chybí dostatečný vyšetřující aparát a požadoval po ministru spravedlnosti 20 až 30 vyšetřujících soudců, které nedostal. Stránský je odmítl poskytnout, neboť se na ně vztahovaly předpisy trestního řádu[17] o uvalování řádné vyšetřovací vazby nebo propouštění vězňů.[18]

První týdny revoluční očisty byly vychvalovány pouze poúnorovou literaturou,[19] která ovšem opomíjela fakt, že toto období primárně poznamenalo vyřizování si osobních účtů. Ve světle myšlenek těchto autorů byli poválečni ministři spravedlnosti kritizováni za brzdění národní očisty, kdežto komunistický ministr vnitra V. Nosek byl vyzdvihován za příkladné vedení očisty v rámci aplikace tzv. malého retribučního dekretu, resp. dekretu prezidenta republiky č. 138/1945 Sb., o trestání některých provinění proti národní cti. Přitom právě proti původnímu znění tohoto dekretu J. Stránský ve vládě aktivně vystoupil.[20] Nakonec s jeho finálním zněním souhlasil, ale s podmínkou, aby potrestáním nebo stíháním podle malého retribučního dekretu nebyla porušena důležitá zásada, že nikdo nesmí být odňat svému zákonnému soudci.[21] Tímto jen potvrzoval trend v boji za nezávislost justice, kterou později prosazoval ve vládě i další ministr spravedlnosti Prokop Drtina.

---

[14] Toto nařízení SNR bylo později vydáno pod číslem č. 33/1945 Sb. nar. SNR, o potrestání fašistických zločinců, okupantů, zrádců a kolaborantů a zřízení lidového soudnictví.

[15] Tento návrh předložil náměstek předsedy Klement Gottwald. NA, Praha, ÚV KSČ, K. Gottwald, 100/24, a. j. 137, zápis 9. schůze vlády ze 7. května 1945 v Bratislavě.

[16] NA, Praha, ÚV KSČ, K. Gottwald, 100/24, a. j. 137, zápis 20. schůze vlády z 19. května 1945 v Praze.

[17] Jednalo se o zákon č. 119/1873 ř. z., jímž se zavádí nový řád soudu trestního (dále jen trestní řád).

[18] NA, Praha, ÚV KSČ, K. Gottwald, 100/24, a. j. 137, zápis 26. schůze vlády ze 4. června 1945.

[19] Viz např. Eva DVOŘÁKOVÁ – Petr LESJUK, *Čs. společnost a komunisté v letech 1945–1948,* Praha 1967.

[20] J. Stránský kritizoval neprojednání jeho námitek v připomínkovém řízení a celkový rozpor znění s již vydaným a účinným velkým retribučním dekretem.

[21] NA, Praha, ÚV KSČ, K. Gottwald, 100/24, a. j. 138, zápis 96. schůze první vlády z 25. října 1945.

J. Stránský svoje několikaleté úsilí na přípravě velkého retribučního dekretu a jeho následné přijetí v poválečné vládě musel nesčetněkrát obhajovat na vládních zasedáních, byť nakonec o rok později prohlásil, že si v exilu jeho aplikaci představoval úplně jinak.[22] Sám stál před nelehkou situací: jako ministr spravedlnosti byl nejenom odpovědný za finální podobu poválečného retribučního předpisu, ale i za to, že jeho resort v porevoluční době urychleně připraví podmínky pro zahájení činnosti mimořádných lidových soudů (dále jen MLS). Obrázek o živelnosti a revolučnosti této doby si můžeme udělat i díky sdělení Národního výboru pro Velké Brno (později Národní výbor zemského hlavního města Brna) o situaci v Brně, která si vyžadovala bezodkladné ustanovení MLS Brno. V tamní věznici bylo zajištěno asi 1600 osob, z toho 1500 byli Němci a zbytek Češi. Obyvatelstvo Brna se srocovalo před vězením a žádalo okamžité souzení a potrestání těchto osob. Situace byla tak závažná, že byl tento národní výbor nucen umístit před vězení kulomety a hrozilo, že buď budou zajištěné osoby lynčovány, nebo národní výbor k jejich ochraně bude nucen střílet do českého lidu. J. Stránský operativně zakročil a zajistil vše potřebné k ustanovení tohoto MLS, včetně jmenování všech nutných osob pro zahájení činnosti MLS Brno.[23] Ten tedy jako první a poslední zahajoval svoji činnost podle londýnského znění velkého retribučního dekretu[24] a jeho činnost neušla ani pozornosti britského Foreign Office.[25] Toto krátké období končí 8. červencem 1945, neboť velký retribuční dekret nabyl účinnosti 9. července 1945. Tímto datem také začíná důležitá kapitola dějin poválečné retribuce.

Ministr spravedlnosti se staral o personální a materiální zajištění mimořádných lidových soudů a Národního soudu. Proto zařadil od července 1945 téměř na každý pořad schůze vlády bod programu, který se týkal jmenování a obsazování nově vznikajících MLS.[26] Od 6. října 1945 ho vláda pověřila ve smyslu § 24 odst. 1

---

[22] Tamtéž, a. j. 141, zápis 14. schůze třetí vlády z 27. srpna 1946.

[23] Tamtéž, a. j. 137, zápis 21. schůze vlády z 23. května 1945. Dále k otázce MLS Brna Vladimír, ČERNÝ, Procesy s příslušníky nacistického bezpečnostního aparátu v Brně a jejich osudy v letech 1945–1956, in: *Německy mluvící obyvatelstvo v Československu po roce 1945*, Brno 2010, s. 393–435.

[24] Dekret prezidenta republiky č. 6/1945 Úř. věst. čsl., o potrestání nacistických zločinců, zrádců a jejich pomahačů a o mimořádných lidových soudech.

[25] TNA, Londýn, FO 371, 47163. Srov. Jan KUKLÍK, Jan NĚMEČEK, *Osvobozené Československo očima britské diplomacie: zprávy britské ambasády z Prahy v roce 1945*, Praha 2010, s. 223–227.

[26] Úprava jmenování soudců z povolání, soudců z lidu a veřejných žalobců je obsažena v § 22 odst. 2 a § 24 odst. 1 velkého retribučního dekretu. Přednosty MLS, jejich náměstky a soudce z povolání jmenoval prezident republiky k návrhu vlády ze seznamů osob, pořízených za tímto účelem okresními národními výbory (dále jen ONV). Z jiných seznamů ONV jmenovala vláda soudce z lidu.

velkého retribučního dekretu, aby veřejné žalobce jmenoval on sám.[27] Vedle toho se vyjadřoval i k otázkám, týkajících se retribučních milostí ať již z českých zemích u MLS a Národního soudu, tak i Slovenska.

Tato první etapa končí 6. listopadem 1945, kdy se Stránský stal náměstkem předsedy vlády a ve funkci ho vystřídal Prokop Drtina,[28] taktéž národní socialista, který do této doby působil jako přednosta Kanceláře prezidenta republiky a byl jediným novým členem druhé vlády premiéra Z. Fierlingera.

V tomto období se podařilo Stránskému prosadit schválení nejdůležitějších retribučních předpisů, zahájení činnosti většiny MLS a zavedení prvních statistik a přehledů činnosti MLS od září 1945. Podle vzpomínek P. Drtiny vykonal Stránský v činnosti mimořádných lidových soudů „veliký a těžký kus práce instalováním a sestavením těchto mimořádných tribunálů i se zřízením prokuratur těchto soudů". Drtina byl vděčný, že ho předchozí ministr spravedlnosti zbavil těžkého úkolu najít vhodné osoby, soudce, advokáty a jiné právníky pro tyto málo lákavé, nevděčné a dočasné práce.[29] To byla částečně pravda, ale ožehavé personální otázky u MLS

---

[27] NA, Praha, ÚV KSČ, K. Gottwald, 100/24, a. j. 138, zápis 66. schůze vlády z 6. října 1945.

[28] JUDr. Prokop Drtina (13. dubna 1900, Praha – 16. října 1980, Praha), Čech, právník a politik. Syn vědce a politika PhDr. Františka Drtiny (1861–1925). Absolvoval právo na Právnické fakultě Univerzity Karlovy v roce 1923. Od roku 1924 pracoval u České finanční prokuratury, v roce 1925 vstoupil do nově založené Národní strany práce, později do Československé strany národně socialistické. V roce 1929 se stal úředníkem Kanceláře prezidenta republiky, od roku 1935 do roku 1938 tajemníkem nového prezidenta. V roce 1938 odešel z prezidentské kanceláře a začal pracovat u Nejvyššího správního soudu. Na jaře 1939 patřil mezi hlavní iniciátory odbojové organizace Politické ústředí, po jejím odhalení uprchl do exilu a v Anglii se stal politickým referentem exilové prezidentské kanceláře. V r. 1942 se stal místopředsedou Právní rady a za války se proslavil jako rozhlasový komentátor BBC pod pseudonymem Pavel Svatý. V srpnu 1944 odjel do Moskvy jako člen vládní delegace pro osvobozené území, zúčastnil se aktivně jednání o ustavení první domácí vlády a budoucím vládním programu. Od května 1945 se stal členem vedení národně socialistické strany, od 6. listopadu ministrem spravedlnosti. V červenci 1947 pak členem vládní delegace, která odletěla do Moskvy jednat se Stalinem o možné účasti na Marshallově plánu. Patřil k osobám, na které byl proveden pokus o atentát (tzv. krčmaňská aféra). 20. února 1948 podal s dalšími nekomunistickými ministry demisi, jež se stala impulsem ke komunistickému převratu. Po přijetí demise prezidentem E. Benešem a ze strachu před zatčením Státní bezpečností se neúspěšně pokusil o sebevraždu skokem z okna. Pět let strávených po zatčení ve vyšetřovací vazbě ukončil rozsudek Nejvyššího soudu, který ho odsoudil k 15 letům trestu odnětí svobody. Sedm let strávil postupně na Mírově, Leopoldově a ve Valdicích. V roce 1960 byl propuštěn na základě amnestie na svobodu, pracoval jako knihovnický asistent v knihovně Národního technického muzea, po 7 letech odešel do starobního důchodu. V r. 1969 plně rehabilitován, rehabilitace byla později revokována a nakonec odsouzen v roce 1975 k 6 letům trestu odnětí svobody. Podpořil Chartu 77. Ondřej KOUTEK, *Prokop Drtina. Osud československého demokrata*, Praha 2011.

[29] P. DRTINA, *Československo můj osud*, sv. II/1, c. d., s. 123.

se vyskytovaly v průběhu celého retribučního soudnictví, pravděpodobně nejpalčivěji při jmenování veřejných žalobců, jak bude uvedeno dále.

Druhá fáze retribuce (6. listopad 1945 – 4. květen 1947, resp. 25. únor 1948)

Druhá fáze retribuce byla zahájena svoláním Prozatímního Národního shromáždění 28. října 1945 a jmenováním P. Drtiny do funkce ministra spravedlnosti 6. listopadu 1945. Jednalo se o jedinou změnu oproti původní vládě, což se může zdát z dnešního i tehdejšího pohledu nelogickým krokem, ovšem původní ministři za tak krátkou dobu nebyli schopni splnit úkoly, které byly vytyčeny ve vládním programu, proto všichni ostatní zůstali na svých postech.[30] Nicméně tato změna se nakonec stala pro retribuci výhodou. Jelikož oba národní socialisté se pravidelně setkávali na schůzích vlády, mohl původní ministr obhájit stanoviska nového ministra, popř. objasnit některé okolnosti přijetí velkého retribučního dekretu a čelit tak tlaku ze strany komunistů za nedokonale provedenou očistu.[31] Oba ministři[32] se navzájem zastupovali v případě dovolených jak v roce 1946, tak i v roce 1947 a navzájem se podporovali.

Nový ministr se ujal funkce 8. listopadu 1945 a zaměstnancům ministerstva spravedlnosti přednesl svoji vizi a nejdůležitější cíle, které chtěl zvládnout v průběhu svého funkčního období: *„Ve svém projevu nastínil úkoly, jež jej a justiční správu po jeho soudu v nejbližší době očekávají a podrobněji zmínil se zejména o potrestání nacistických zločinců a jejich pomahačů. Vyslovil přesvědčení, že bychom se dopustili těžké chyby na příští generaci, kdybychom otázku retribuční nevyřídili energicky a ovšem se vší objektivitou a vskutku spravedlivě. Je to povinností národa, který chce svoji budoucnost zajistit.* [...] *Ministr spravedlnosti je si plně vědom, jaké pracovní zatížení je tím soudům a veřejným žalobcům ukládáno, avšak nelze jinak. Mimořádná doba ukládá i mimořádné úkoly. To ovšem neznamená pouze potrestání skutečných viníků, ale znamená to také povinnost zlikvidovat zajištění všech osob, které se proti národním zájmům a národní cti ve skutečnosti neprovinily a zajištěny byly v porevolučních dnech pouze pod dojmem vnějších okolností.“*[33] Prokop Drtina tedy spařoval jako svoji hlavní úlohu ministra spravedlnosti

[30] Proč byl nakonec jmenován P. Drtina analyzuje O. KOUTEK, *Prokop Drtina. Osud československého demokrata*, c. d., s. 189.

[31] Viz první předvolební útok komunistů z 18. ledna 1946. NA, Praha, ÚV KSČ, K. Gottwald, 100/24, a. j. 139, zápis 24. schůze druhé vlády z 18. ledna 1946. Další útok následoval nedlouho poté: Tamtéž, zápis 27. schůze vlády z 1. února 1946.

[32] J. Stránský se stal 2. července 1946 ministrem školství.

[33] Úkoly justiční správy, Svobodné slovo, 9. listopadu 1945, č. 153, 2. vydání, s. 1.

co nejrychleji a nejspravedlivěji vyřešit otázku retribuce, byť dle svých vlastních slov kvůli tomuto úkolu málem odmítl nabídku stát se členem vlády.[34]

Po jmenování nového ministra spravedlnosti došlo i ke změně přednosty retribučního oddělení. Přednostu Bohumila Červíčka nahradil jeho zástupce Zdeněk Marjanko, který se stal přednostou V. odboru, 5. oddělení. Červíček se mezitím stal odborovým přednostou v I. platové stupnici v osobním stavu právních úředníků Úřadu předsednictva vlády s účinností od 28. října 1945 a svoje znalosti z oblasti retribuce později využil na schůzích vlády, např. když se řešila otázka extradice Jana Antonína Bati v březnu 1947.[35]

P. Drtina vstupoval na ministerstvo v době, kdy činnost MLS byla již v běhu. Nemusel tedy řešit jejich personální obsazení a jmenování veřejných žalobců, až na jednotlivosti, které přicházely v průběhu činnosti retribučního soudnictví. Výjimkou pak byla otázka obsazení přednosty Národního soudu, pro něž bývalý ministr spravedlnosti vybral soudce prof. JUDr. Ferdinanda Richtra z Brna.[36] Toto bylo dohodnuto i se Svazem národní revoluce i se Svazem osvobozených politických vězňů a Richter se ujal své funkce. Před hlavním přelíčením u Národního soudu ovšem vyšlo najevo, že za války žádal o milost Adolfa Hitlera způsobem nehodným přednosty Národního soudu, proto se ministr rozhodl navrhnout vládě a prezidentu republiky jeho jmenování odvolat a ponechat v platnosti jeho jmenování prezidentem vrchního moravského soudu. Aby se podobná situace neopakovala, ministerstvo spravedlnosti vyhledalo čistě byrokraticky zkušeného soudce z povolání, který byl znám svým smyslem pro úměrnost a spravedlnost a ničím se neprovinil proti národní cti za okupace. Finální volba padla na Františka Tomsu, který se ve svém úkolu posléze osvědčil.[37]

Problém Národního soudu nakonec nebyl jenom ve jmenování jeho přednosty, ale i v sehnání budovy, resp. místností pro tento soud. Původní ministr se měl dohodnout s ministrem školství a osvěty Zdeňkem Nejedlým a ministrem vnitra na možném umístění tohoto soudu, ovšem tato dohoda ztroskotala.[38] Drtina byl tedy nucen hledat nové místnosti, a nakonec se mu podařilo umístit Národní soud do budovy na Pankráci, kde působil již MLS Praha. Po zahájení činnosti tohoto soudu začal pravidelně informovat vládu o jeho činnosti, jelikož správně před-

---

[34] P. DRTINA, *Československo můj osud*, sv. II/1, c. d., s. 112.

[35] NA, Praha, ÚV KSČ, K. Gottwald, 100/24, a. j. 143, zápis 68. schůze třetí vlády z 4. března 1947.

[36] JUDr. Ferdinand Richter, před válkou poslanec za Československou stranu národně socialistickou, pracoval za války v domácím odboji v rámci ilegální politické organizace Politické ústředí a od prosince 1939 do konce války byl nacisty vězněn.

[37] P. DRTINA, *Československo můj osud*, sv. II/1, c. d., s. 124. Srov. NA, Praha, ÚV KSČ, K. Gottwald, 100/24, a. j. 141, zápis schůze druhé vlády z 11. ledna 1946.

[38] NA, Praha, ÚV KSČ, K. Gottwald, 100/24, a. j. 138, zápis 101. schůze vlády z 6. listopadu 1945.

pokládal, že některá rozhodnutí jsou politické povahy. Kromě toho ovšem pravidelně informoval vládu o jiných důležitých případech (např. proces s K. H. Frankem).

Jeho další kroky šly tímto směrem. Po zahájení první koordinační schůzky na ministerstvu spravedlnosti ohledně retribuce 12. prosince 1945 pokládal ve svém úvodním projevu za významné, že již tak brzo „dal soudcům nepřímou instrukci, aby rozlišovali mezi Háchou a jeho spolupracovníky a mezi vyloženými mravními odpady a zrádci“.[39] Na druhou stranu věděl, že aby byly úkoly retribučního soudnictví řádně plněny, musí získat finanční prostředky pro justiční správu, což se mu úspěšně dařilo ve vládě obhájit jak na rok 1946, tak i na rok 1947.[40]

Drtinova pozice ve vládě se v průběhu předvolebního boje do Ústavodárného Národního shromáždění značně zhoršovala. 18. ledna 1946 na schůzi vlády poukazoval na článek z Rudého práva z 16. ledna 1946 a dovolával se předvolební dohody, že strany Národní fronty ve volební kampani nebudou uveřejňovat a využívat nic z interních rozprav a názorových diferencí, které byly odstraněny při hlasování příslušným usnesením vlády. Ministr se domníval, že tato dohoda byla porušena uvedeným dopisem Ústředního výboru Komunistické strany Československa (ÚV KSČ). Tady – zřejmě poprvé – se ministr spravedlnosti významně střetnul s náměstkem předsedy vlády a předsedou Národní fronty a Komunistické strany Československa Klementem Gottwaldem, který vyjádřil svůj nesouhlas s prováděním očisty. J. Stránský se svého stranického kolegy zastal a vyjádřil stanovisko, že komunisté tehdy mohli odmítnout souhlas k vydání velkého retribučního dekretu. Dali-li ovšem souhlas k jeho vydání, jsou za něj odpovědní stejně jako ostatní členové vlády. Toto stanovisko byl Stránský nucen později při podobných konfliktech znovu opakovat, obdobně jako Gottwald ho opakovaně odmítal.[41]

Další kolize nastala o několik dní později v souvislosti s pochováním a kremací popravených osob na podkladě rozsudků Národního soudu v případě kolaborantů gen. Otto Bláhy a gen. Roberta Rychtrmoce. Kremace obou popravených měla být provedena v ranních hodinách, ale místo toho byly rakve vystaveny v krematoriu spolu s dalšími sedmi jinými rakvemi a kremace nebyla provedena. Politické a odborové organizace protestovaly u správy krematoria proti tomuto způsobu vystavování rakví. Drtina nechápal, jak by se veřejnost z krematoria mohla dozvědět o tom, jaké kremace se tam mají konat, když podobná praxe probíhala u vykonaných rozsudků MLS Praha a v minulosti nebyly v tomto ohledu žádné problémy. Bylo ale příznačné, že Rudé právo přineslo den před kremací zprávu o tom, že kremace byly povoleny a protestovaly proti tomu, aby „rakve popravených byly vystaveny tam, kde se prováděly též kremace národních hrdinů“. Další den týž deník

[39] P. DRTINA, *Československo můj osud*, sv. II/1, s. 122.

[40] NA, Praha, ÚV KSČ, K. Gottwald, 100/24, a. j. 139, zápis 35. schůze druhé vlády z 28. února 1946.

[41] Tamtéž, a. j. 139, zápis 24. schůze druhé vlády z 18. ledna 1946.

přinesl zprávu, že ministerstvo vnitra nedalo nikdy souhlas ke kremaci a zjednalo nápravu. To ovšem nebyla pravda, neboť souhlas ke kremaci dali oba ministři – jak spravedlnosti, tak vnitra. Drtina upozornil na to, že nikdy se nevyskytnul takový případ, kdy veřejnost byla takto mystifikována a chtěl, aby případ byl veřejnosti vysvětlen, což se ovšem neshledalo s úspěchem kvůli odporu komunistických ministrů ve vládě. Ministr spravedlnosti tak dosáhl jedině toho, že se pro futuro pochování popravených osob Národním soudem provedlo ex offo takovým způsobem, aby se pohřby nekonaly současně s pohřby normálními a účast na těchto úředních pohřbech byla omezena jen na nejbližší příbuzné.[42]

Pokud se postavení ministra spravedlnosti zhoršovalo před volbami do Ústavodárného Národního shromáždění, pak po vítězství komunistů byl znovu nucen reagovat na vážné útoky kvůli provádění velkého retribučního dekretu a dekretu o Národním soudu. To je možné doložit situací po vydání rozsudku Národního soudu nad protektorátní vládou.[43] Vláda zaujala 6. srpna 1946 stanovisko, které potvrdilo nezávislost a nestrannost tohoto soudu, byť z něho bylo zřejmé, že s tímto rozsudkem nesouhlasila.

Později se ovšem nenadále strhla novinová kampaň proti tomuto rozsudku a vláda svoje stanovisko revidovala a revokovala a uložila současně ministrům spravedlnosti i vnitra, aby přezkoumali možnosti revize. Oba ministři si připravili právní výklad k danému problému, proti této praxi se však Drtina energicky ohradil: „Bylo by dobře, kdyby vláda uvážila, kam bychom přišli, kdybychom takto postupovali, totiž kdyby ve věcech, které zřejmě patří do výhradní kompetence určitého resortního ministra, podávali zprávy a posudky též jiní ministři, kteří nejsou ústavně odpovědni za resort.“[44] Jeho rozpaky byly naprosto na místě, protože předpokládal, že si ministr vnitra připraví referát ohledně skutkových otázek, resp. zda existovaly nové skutkové okolnosti, které by mohly vést k obnově procesu. Koneckonců resort vnitra připravoval podklady pro stíhání podle velkého retribučního dekretu. Příčina zcela zbytečné rozepře spočívala v nešikovné formulaci vládního usnesení ze 14. srpna 1945, ze kterého nevyplývalo, co má který ministr za úkol, a navíc Drtina na této schůzi ani nebyl, zastupoval ho Stránský. Výsledek této rozpravy vedl ke vzniku nové komise, která měla zjistit, zda by mohlo dojít k revizi tohoto rozsudku a dále zvážit novelizaci velkého retribučního dekretu, která by zabránila opakování této situace.[45]

---

[42] Tamtéž, zápis 27. schůze druhé vlády z 1. února 1946.

[43] Dokumenty k tomuto procesu v Karel, KAPLAN, *Dva retribuční procesy: Komentované dokumenty (1946–1947)*, Praha 1992.

[44] Tamtéž, a. j. 141, zápis 14. schůze třetí vlády z 27. srpna 1946.

[45] Práce komise vyústily v zákon č. 245/1946 Sb., jímž se mění a doplňují dekrety presidenta republiky o mimořádném lidovém soudnictví a prodlužuje jejich účinnost, který ale nezasáhl do hmotněprávních ustanovení velkého retribučního dekretu.

Tato komise se ovšem o vhodnosti revize nebyla schopna dohodnout. Ministr vnitra zastával stanovisko, že právo na revizi má jen veřejný žalobce, s čímž ministr spravedlnosti nemohl souhlasit. Vedle toho komunistická strana dle slov předsedy vlády K. Gottwalda měla zájem na to, aby se velký retribuční dekret změnil materiálně (tj. stanovení nových skutkových podstat).[46] Komunisté tedy vyžadovali znovu porušení principu retroaktivity, ale již po roce běhu retribuce a nereagovali na výtky „dvojího metru" u jednotlivých obžalovaných.

Drtina byl tedy nucen obhajovat nejenom velký retribuční dekret jako takový, byť si byl velmi dobře vědom jeho limitů, ale i právní jistotu, esenciální princip právního státu. Tento princip se mu podařilo zdařile obhajovat až do konce účinnosti velkého retribučního dekretu i díky tomu, že vydal důležitou publikaci,[47] která obhajovala průběh retribuce, byť práce na ní započala ještě před vyhlášením rozsudku nad protektorátní vládou. Drtina v ní pečlivě vysvětloval široké veřejnosti, jakým způsobem MLS soudily a proč docházelo k excesům v rozhodování o vině a trestu. Velice chytře poukazoval na to, jakým způsobem byli do funkce dosazování soudci z povolání, veřejní žalobci a soudci z lidu, z čehož jasně vyplývalo, že nacisty a kolaboranty soudily osoby, které si vybral sám lid. Křiklavé případy ministr zdůvodnil lidovostí senátu, jelikož soudce z povolání mohl být snadno přehlasován čtyřmi soudci z lidu, což mu tehdy, na rozdíl od dnešní doby,[48] nikdo vyvrátit nemohl. A zdůraznil i důležitý fakt, který byl mnohdy předmětem jednání vlád, že ministerstvo spravedlnosti sice mohlo přijímat podněty na vyšetřování případů excesů, ale v žádném případě nemohlo protiústavně zasáhnout, až na výjimky,[49] do rozhodování samotného soudu. Drtina tedy zareagoval na dezinformační kampaň Rudého práva touto cestou, aby vysvětlil veřejnosti podstatu retribučního zákonodárství.

O aktuálnosti této publikace svědčilo i to, že se připravovala v době předvolebního boje do Ústavodárného Národního shromáždění (ÚNS) a vyšla po vyne-

---

[46] NA, Praha, ÚV KSČ, K. Gottwald, 100/24, a. j. 141. Zápis z 18. schůze třetí vlády z 10. září 1946.

[47] P. DRTINA, *O soudcovské nezávislosti, lidovém soudnictví a jiných časových otázkách čs. justice,* c. d.

[48] Srov. Daniela NĚMEČKOVÁ, Laický prvek ve spisech Mimořádného lidového soudu v Mladé Boleslavi, in: Právněhistorické studie, 2016, sv. 45/2, s. 240–252.

[49] Viz § 25 odst. 2 velkého retribučního dekretu: „*Byl-li obžalovaný rozsudkem mimořádného lidového soudu osvobozen, nevylučuje se tím jeho stíhání před příslušným soudem řádným, případně před soudem státním podle zákona č. 68/1935 Sb. nebo před krajským soudem příslušným pro souzení vojenské zrady podle zákona č. 130/1936 Sb. a vl. nař. č. 238/1937 Sb. Tento soud posoudí věc znova řízením řádným, přičemž platí hmotně právní ustanovení tohoto dekretu (§§ 1 až 20), stejně jako když osoba provinilá hned předem byla pohnána před soud řádný (§ 21). Návrh, aby se takto proti obžalovanému postupovalo, musí však býti podán nejpozději do tří měsíců ode dne osvobozujícího rozsudku*."

sení rozsudku nad protektorátní vládou v září 1946, což autor okomentoval v závěru a zdůraznil dodržování principu nezávislosti soudce.

Autor v této publikaci též zmínil další důležitý princip v trestním řízení, a to možnost zvolení si obhájce, které umožňoval § 27 velkého retribučního dekretu a § 10 dekretu o Národním soudu. Neustanovil-li si ho obžalovaný sám, mohl mu být ustanoven z moci úřední.[50] Advokáti se ovšem kvůli obhajobě obžalovaným před MLS a Národním soudem stali v očích veřejnosti zrádci národa (a to hlavně kvůli štvavé kampani). Nenávist proti advokátům se zvyšovala s přibývajícím se nápadem nových případů u MLS. Stránský tuto situaci trefně okomentoval slovy, že *„nepopularita advokátů jest ‚populární'*. [...] *Jde tedy o těžkou křivdu, když se advokátům takováto obhajoba vytýká a křivda není nikdy dobrou věcí."*[51]

Útoky na advokáty se stupňovaly zejména v souvislosti se zahájením činnosti Národního soudu a opět se staly předmětem diskuzí na schůzích vlády. V procesu s protektorátní vládou se údajně měly vyskytnout případy, že svědecké obsílky byly v některých případech doručeny svědkům prostřednictvím obhájců. Ti poté údajně svědky na proces připravili. Předseda vlády K. Gottwald proti takovému postupu protestoval a opět se neshodl s názory bývalého a současného ministra spravedlnosti. J. Stránský a P. Drtina shodně zastávali názor, že pokud advokát nevykonával vliv na obsah výpovědi svědka, neměli námitky proti doručování obsílek prostřednictvím obhájců, vzetí svědků k soudu apod.[52]

Advokáti se mohli účastnit retribučního procesu i v opačném postavení, tedy v roli veřejného žalobce. Jak již bylo zmíněno, ministr spravedlnosti mohl od 6. října 1945 jmenovat veřejné žalobce u MLS a ve všech dalších případech, při kterých takové jmenování považoval za nutné. Jelikož se celý justiční aparát potýkal s nedostatkem personálu, okresní národní výbory začaly vybírat vhodné kandidáty i mezi advokáty. Ti ovšem vedle výkonu této funkce vykonávali advokátní agendu, což se projevilo v tom, že buď jednu, anebo druhou činnost nevykonávali s plným nasazením a někteří ze jmenovaných se ihned své funkce vzdávali. Tím se brzdila očista veřejného života, na jejíž urychlené provedení opětovně naléhala široká veřejnost. Proto ministerstvo spravedlnosti v první řadě apelovalo na advokátní komoru, aby veřejným žalobcům bylo připomenuto, že jmenování do jejich funkce bylo projevem jak mimořádné důvěry a jejich plného národního uvědomění, tak i očekávání v plnění úkolů spojené s funkcí, neboť byly významnou službou národu a státu.[53] Vedle toho ovšem ministr spravedlnosti motivoval advokáty k plnění

---

[50] Nepopularita advokátů v retribučním řízení se projednávala i na schůzi vlády. NA, Praha, ÚV KSČ, K. Gottwald, 100/24, a. j. 140, zápis 29. schůze druhé vlády z 8. února 1946.

[51] Tamtéž.

[52] Tamtéž, a. j. 141, zápis ze 14. schůze třetí vlády z 27. srpna 1946.

[53] NA, Praha, fond Ministerstvo spravedlnosti (MS) (Org), kart. 1927, MS č. 9576/1946-I/6.

této významné čestné funkce i poskytnutím náhrady hotových výloh a ušlého zisku. Náhrada ušlého zisku mohla činit až 6000 korun za měsíc.[54]

Již bylo zmíněno, že Drtina referoval o některých problémech, ale i případech při provádění retribuce. Podrobně se zmínil o procesu s K. H. Frankem, přípravě Norimberského procesu, ale významně se dotkl i procesu u Národního soudu s J. A. Baťou v březnu 1947.[55] Ten se v době procesu zdržoval v Brazílii, o svém stíhání věděl, byl ochoten se dostavit, a dokonce sdělil svoji aktuální adresu. V tomto případě se vyskytlo hned několik problémů.

V první řadě by nemohla být provedena extradice, jelikož existoval extradiční zákon z roku 1911 mezi Československem a Brazílií, podle něhož nemohla být vydána osoba, která by poté měla být žalována před mimořádným soudem. Vedle toho nebyl J. A. Baťa zapsán na listině válečných zločinců. Drtina se obával, že bez výslechu obviněného by trestní řízení mohlo zůstat kusé a soudci by poté mohli rozhodnout dle principu in dubio pro reo v jeho prospěch. Proto uvažoval o udělení souhlasu národnímu prokurátorovi, aby věc postoupil před řádný soud. Pokud by se ovšem k řádnému soudu obžalovaný nedostavil, nemohl by proces proběhnout v jeho nepřítomnosti a zmařila by se možnost konfiskace jeho majetku. Proto vláda uložila ministru spravedlnosti, aby zařídil podání obžaloby J. A. Bati u Národního soudu.

Hlavní přelíčení bylo nařízeno na 28. dubna 1947. Obžalovaný proti tomuto postupu telegraficky protestoval, že se Národní soud ani nepokusil doručit mu obžalovací spis, byť jeho adresu znal. Dále si stěžoval u brazilské vlády a žádal jako brazilský občan o ochranu brazilské vlády proti takovému útlaku. Drtina znovu ve vládě poukazoval na problémy, které vyplývaly z trestního řízení u Národního soudu. Jestli byl J. A. Baťa brazilským občanem, byl vůbec Národní soud příslušný k jeho stíhání, jelikož mohl soudit jen československé občany? Dále upozornil na možnost napadení případného odsuzujícího rozsudku zmateční stížností, protože nebyla doručena obžaloba s obsílkou k hlavnímu přelíčení, i když adresu obžalovaného znal. Drtina však ve vládě nepochodil. Možnost, že by v případě nepřítomnosti obžalovaného proces nemusel vůbec proběhnout, nedošlo by k jeho morálnímu odsouzení a jeho majetek by navíc nebyl zkonfiskován, byla silnějším motivem, než případné zahraničně-politické otázky ve vztahu k Brazílii. J. A. Baťa tak byl odsouzen v nepřítomnosti na 15 let těžkého žaláře a celé jeho jmění propadlo státu.[56]

---

[54] NA, Praha, ÚV KSČ, K. Gottwald, 100/24, a. j. 139, zápis 27. schůze druhé vlády z 1. února 1946.

[55] Blíže o osobě J. A. Bati: Jan NĚMEČEK, *Jan Antonín Baťa a československý zahraniční odboj 1939–1945*, in: Paginae historiae: sborník Národního archivu, sv. 24, 2016, č. 2, Praha 2016, s. 88–110. K procesu více Benjamin FROMMER, *Národní očista. Retribuce v poválečném Československu*, Praha 2010, s. 390–393.

[56] NA, Praha, ÚV KSČ, K. Gottwald, 100/24, a. j. 144, zápis 81. schůze třetí vlády

Na jaře 1947 byl Drtina soustavně napadán za nedokonalé provedení očisty, a to jak na schůzích vlády, tak i v Rudém právu. Na tajné části 77. schůze třetí vlády 15. dubna 1947 žádal členy vlády, aby představitelé politických stran v Národní frontě dali tisku pokyn, aby v závěrečném stadiu retribučního řízení referovali o této choulostivé otázce opatrně. V Rudém právu ovšem vyšel článek předsedy právního výboru ÚNS A. Gregora „Lidové soudy končí", ve kterém zaútočil na ministra spravedlnosti a jeho resort. Otázku retribuce navíc spojil s otázkou přebudování sociálního a hospodářského řádu, což bylo podle Drtiny naprosto nepřípustné, neboť retribuce takto nikdy chápána nebyla a nebylo to ani v duchu vládního programu. Ministr proto žádal o to, aby v komuniké o schůzi z 25. dubna 1947 bylo zmíněno, že vláda vzala se souhlasem na vědomost zprávu ministra spravedlnosti o dosavadním průběhu retribuce.

Tento okamžik by se mohl pokládat pro Drtinu za zlomový, jelikož požadoval, aby se za jeho rozhodnutí v retribuci postavila vláda a cílil na definitivní ukončení útoků proti jeho resortu. To se ovšem nestalo, jelikož předseda vlády po bouřlivé debatě toto usnesení odmítl učinit. J. Stránský souhlasil s K. Gottwaldem, že žádné usnesení nebylo potřeba, protože celá vláda byla zodpovědná za provedenou retribuci. Pokud komunističtí ministři byli s přijetím velkého retribučního dekretu či průběhem retribuce nespokojeni, mohli tehdy podat demisi. Pokud to neudělali, tak jsou za to stejně odpovědní jako ministr spravedlnosti. Ani s tímto tvrzením Gottwald nesouhlasil a návrhu Drtiny nevyhověl. Do debaty přispěl i náměstek předsedy vlády Petr Zenkl, který popsal houstnoucí atmosféru tehdejší doby: „*Žijeme však v nemožném ovzduší, kde se nejistota a rozčilení uměle vyrábí a kde panuje všeobecná nedůvěra. Jen tak lze si vysvětliti, že členové vlády jsou tak pečlivě hlídáni a že náměstek nedávno na cestě z Prahy musil zjistit, že ačkoliv jeho cesta nebyla oznámena, vroubili silnici stovky strážníků. Když se jich ptal, proč tu jsou a co tu dělají, odpovídali, že to nesmějí říci. Šíří se pověsti, že členové vlády mají strážníky dokonce před domy a v bytech, že s nimi spí v pokojích, a to je přece nemožné. Náměstek neví, k čemu to má býti dobré*."[57]

Přestože situace pro Prokopa Drtinu nedopadla příznivě, všech 24 MLS svoji činnost ukončilo 4. května 1947, po této době nedokončené případy převzaly řádné soudy a řídily se hmotněprávními ustanoveními velkého retribučního dekretu. Po ukončení činnosti MLS začala jejich likvidace a došlo ke změnám i na ministerstvu spravedlnosti. Z. Marjanko působil jako přednosta retribučního oddělení do 14. září 1947, následující dnem se stal přednostou IV. odboru pro trestní právo, což se mu posléze stalo osudným, protože právě toto oddělení vyšetřovalo tzv. Krčmaňskou aféru (pokus atentátu na tři nekomunistické ministry Petra Zenkla, Prokopa Drtinu a Jana Masaryka).

---

z 25. dubna 1947.

[57] NA, Praha, ÚV KSČ, K. Gottwald, 100/24, a. j. 144, zápis 81. schůze třetí vlády z 25. dubna 1947.

Od 15. září 1947 retribuce spadala pod šesté oddělení (IV/6), které řídil František Vobrouček a které mělo na úkol likvidaci záležitostí, které náležely původně do příslušnosti MLS a Národního soudu. Po provedení a likvidaci mělo být oddělení zrušeno, k čemuž ovšem nedošlo. Drtina po ukončení činnosti MLS v rámci retribuce vládě předkládal jako poslední retribuční nedodělky žádosti o milost uložené Národním soudem v Bratislavě a slovenskými okresními lidovými soudy. Předsedovi vlády se postavil naposledy na 134. schůzi třetí vlády 16. února 1948 v souvislosti s neplněním usnesení vlády učiněným v tajné části 133. schůze z 13. února 1948, které ukládalo ministru vnitra odvolat určitá personální opatření. Na této schůzi až překvapivě velice dobře připraven vystoupil budoucí ministr spravedlnosti Alexej Čepička s právním výkladem o protiústavnosti tohoto usnesení. Drtina ani tady nedosáhl svého požadavku, Gottwald z této schůze bez jakéhokoliv usnesení odešel a z pohledu zápisů poválečných exilových vlád tímto v podstatě skončila třetí republika.[58]

Předpoklady pro revizi a 3. etapa retribuce (25. únor 1948 – 31. prosinec 1948)

Ačkoliv by se zdálo, že otázka revize se vyskytla poprvé v poúnorovém období, není tomu tak. Jak již bylo řečeno, myšlenka revize některých retribučních případů padla na jednání členů vlády z 2. srpna 1946 po vynesení rozsudku nad protektorátní vládou. Ministr spravedlnosti P. Drtina referoval o rezolucích zasílaných na ministerstvo spravedlnosti a o novinových článcích v Rudém právu, které volaly po revizi a obnově soudního řízení. Ministr se tehdy zabýval hypotetickou situací, která by nastala, kdyby k revizi došlo a považoval takový postup za naprosto nežádoucí. Oproti tomu se vyhranil ministr informací a komunista Václav Kopecký a posléze i ministr práce a sociální osvěty Zdeněk Nejedlý (taktéž komunista) a další komunističtí ministři s požadavkem sestavení nového Národního soudu a svolání schůze představitelů stran Národní fronty.[59]

Sestavení nového Národního soudu se nakonec nepodařilo prosadit, ale podání zmateční stížnosti a obnovy řízení byly možné podle zákona č. 245/1946 Sb., jímž se mění a doplňují dekrety presidenta republiky o mimořádném lidovém soudnictví a prodlužuje jejich účinnost. O návrhu na obnovu trestního řízení rozhodoval sborový soud první stolice, v jehož sídle byl zřízen MLS, který v dané věc rozhodl. Nové hlavní přelíčení se konalo před MLS.

Myšlenky na revizi retribuce přicházely i v průběhu roku 1947 po ukončení činnosti mimořádných lidových soudů a vycházely z kritiky aplikace ustanovení § 12 odst. 2 londýnského znění velkého retribučního dekretu, který upravoval důvod vylučující zlý úmysl, tedy beztrestnost. Jednalo se v podstatě o předchůdce

[58] Srov. Karel KAPLAN, *Nekrvavá revoluce*, Praha 1993, s. 149–154.

[59] Karel KAPLAN, *Dva retribuční procesy,* s. 77. K této otázce P. Drtina referuje i ve svých vzpomínkách: P. DRTINA, *Československo můj osud*, sv. II/1, c. d., s. 193.

dnes v trestním právu známé krajní nouze. Podle něho by pachatel nebyl potrestán, pokud tak jednal jen proto, aby odvrátil nebo zmenšil skutečné nebezpečí, které bezprávně ohrožovalo taxativně vyjmenované zájmy chráněné trestním zákonem (život, svoboda, republika a hospodářská existence pachatele či jiných lidí) a ustanovení uvádělo i výjimky, na které se toto ustanovení nevztahovalo.[60] Ustanovení tak pamatovalo např. na případy, ve kterých se pachatel mohl stát např. osobou veřejně činnou, aby ochránil svoji rodinu před perzekucí, zatímco podporoval domácí odboj. Toto ustanovení ale bylo vypuštěno a přeformulováno,[61] tento důvod naprosto vymizel. Prof. Josef Macek vypuštění tohoto paragrafu kritizoval kvůli způsobeným křivdám u osob, které poté strávily dlouhé měsíce ve vazbě u Národního soudu, aby následně byly zproštěny. Volal po napravení křivd, které bylo naléhavější než revize zásluh a vyznamenání.[62]

Příprava revize retribuce, ale z úplně jiného důvodu, započala 5. března 1948 a na pořad jednání vlády se dostala již 12. března. Na 3. schůzi čtvrté vlády byla schválena jak osnova zákona č. 34/1948 Sb., o revizi trestního řízení v některých případech provinění proti národní cti, tak osnova zákona č. 33/1948 Sb., jímž se obnovuje účinnost retribučního dekretu a nařízení o lidovém soudnictví a mění některá jejich ustanovení (dále jen zákon o revizi retribuce). Nový ministr spravedlnosti Alexej Čepička[63] zkritizoval činnost předchozích ministrů v oblasti retribuce

---

[60] Tento odstavec zněl: „*Jednání trestné podle tohoto dekretu se však nepřičítá k vině pachateli, který podnikl toto jednání jen proto, aby odvrátil nebo zmenšil skutečné nebezpečí bezprávně hrozící životu, nebo svobodě, nebo hrozící naprostou zkázou hospodářské existence jeho nebo jiných lidí, anebo aby odvrátil nebo zmenšil škodu hrozící republice. Nešlo-li však při tom o donucení neodolatelné, bude pachatel ospravedlněn jenom tehdá, nepřevýšila-li mravní nebo hmotná škoda z jednání vzešlá neúměrně prospěch jím sledovaný, a učinil-li pachatel vše, co bylo v jeho moci, aby škoda byla odčiněna*.“

[61] Jeho znění v § 13 odst. 2 velkého retribučního dekretu znělo takto: „*Také neospravedlňuje pachatele, že konal svoji služební povinnost, jednal-li s obzvláštní horlivostí, překročuje tak ve značné míře normální rámec svých povinností, nebo byl-li činný v úmyslu napomáhat válečnému úsilí Němců (jejich spojenců), poškodit či mařit válečné úsilí Československa (jeho spojenců), nebo jednal-li z jiné zřejmě zavržitelné pohnutky*.“

[62] Konec retribuce – počátek revise, Jihočech 44, 1947, 11. července, č. 28, s. 2.

[63] Alexej Čepička (18. srpna 1910, Kroměříž – 30. září 1990, Dobříš), Čech, právník, politik, zeť K. Gottwalda. Absolvoval v roce 1934 Právnickou fakultu UK, údajně již 1929 vstoupil do KSČ. Roku 1937 nastoupil jako advokátní koncipient v Moravské Ostravě, 1942 zatčen a deportován do koncentračního tábora v Osvětimi a Buchenwaldu. Na krajské konferenci KSČ v Olomouci v červenci 1945 zvolen do krajského výboru. Od května 1946 poslancem Ústavodárného Národního shromáždění, od 3. prosince 1947 jmenován ministrem vnitřního obchodu, od 25. února 1948 ministrem spravedlnosti a generálním tajemníkem Ústředního akčního výboru Národní fronty. V letech 1949 a 1950 v čele českého Státního úřadu pro věci církevní, od 25. dubna 1950 ministrem národní obrany. Od 31. března 1953 náměstkem předsedy vlády, od 14. září 1953 prvním náměstkem předsedy vlády. 25. dubna 1956 odvolán z funkce člena politického byra ÚV i ze všech vládních funkcí, od září 1959 v invalidním důchodu. V roce 1963 byl

a zpochybnil správnost výsledků přednesené vládě v roce 1947.[64] Účelem přednesené osnovy neměla být vlna perzekuce, vyřízení osobních účtů nebo „ztrpčování životů“. Tento zákon měl přinést napravení nejkřiklavějších případů a potrestat kolaboranty, kteří unikli spravedlivému trestu.[65] Zákon měl unifikační charakter, zasahoval do právní jistoty prolomením zásady res iudicata, neboť na návrh veřejného žalobce bylo možné pravomocně skončené trestní řízení zahájit nebo i pokračovat bez podmínek a formálností obnovy. Zákon nabyl účinnosti 2. dubna 1948.

Čepička po několika dnech od schválení osnovy zákona o revizi retribuce vystoupil 16. března 1948 na tiskové konferenci na téma dokončení očisty veřejného života a zmínil se o nejnaléhavějších úkolech ministerstva spravedlnosti v budoucnu. Průběh mimořádného lidového soudnictví byl dle něj zdržován reakcí, tudíž v té době ještě bylo nevyřízeno 2435 případů[66] podle velkého retribučního dekretu. Vedle toho odsoudil činnost nesvědomitých advokátů, kteří „se postavili na stranu zrady, protože jim bylo dobře zaplaceno, a mobilizovali všechny nejen poctivé, nýbrž i nepoctivé síly, aby dosáhli osvobození nebo mírného potrestání kolaborantů“. Jinými slovy tedy odsoudil činnost obhájců[67] a jeho slova mohla být jen předzvěstí toho, jakým způsobem se v praxi později měla vykonávat obhajoba obžalovaných u Státního soudu.

Kromě toho začala čistka i na ministerstvu spravedlnosti u osob, které se na retribuci podílely. Z. Marjanko byl již 23. února 1948 vyslýchán na oblastní úřadovně Státní bezpečnosti (StB) v Praze, vyšetřovatelé se ho snažili donutit k výpovědi proti bývalému ministrovi, což opakovaně odmítal. Naposledy byl zatčen 19. března 1949 a 11. května t. r. údajně spáchal za nevyjasněných okolností ve vyšetřovací vazbě na oddělení StB ruzyňské věznice sebevraždu.

P. Drtina, bývalý ministr spravedlnosti po únorových událostech vyskočil z okna svého domu a ležel s těžkými zraněními v nemocnici na Bulovce. Nejvyšší soud ho odsoudil až 15. prosince 1953 za zločiny úkladů o republiku podle § 1

---

jako exemplární případ vyloučen z KSČ. Dožil v ústraní. Pavla VOŠAHLÍKOVÁ a kol, *Biografický slovník českých zemí. 10. sešit. Č–Čerma*, Praha 2008, s. 588–589.

[64] Vycházelo se z „Drtinovy statistiky“, která uváděla přibližný počet 132 tisíc případů, z nichž bylo odsouzeno pouze 21 342 osob, což bylo považováno za ledabylost a shovívavost veřejných žalobců, kteří zastavovali tyto procesy. Mečislav BORÁK, *Spravedlnost podle dekretu. Retribuční soudnictví v ČSR a Mimořádný lidový soud v Ostravě (1945–1948),* Šenov u Ostravy 1998, s. 79.

[65] NA, Praha, ÚV KSČ, K. Gottwald, 100/24, a. j. 147, zápis 3. schůze čtvrté vlády z 12. března 1948.

[66] Toto číslo bylo mizivé v porovnání s počtem, se kterým se musely MLS vypořádat v průběhu tří let – celkem bylo podáno 132 549 trestních oznámení, z čehož bylo vyřízeno 130 114 případů. Prokop DRTINA, *Na soudu národa. Tři projevy ministra spravedlnosti Dr. Prokopa Drtiny o činnosti mimořádných lidových soudů a národního soudu,* Praha 1947, s. 11.

[67] Ministr spravedlnosti o očistě a úkolech svého resortu, in: *Právní prakse,* 1948 XII, s. 24–25.

odst. 1, 2 zákona č. 50/1923 Sb., na ochranu republiky, a za zločin zrady státního tajemství podle § 5 odst. 1 téhož zákona k trestu odnětí svobody na 15 let. Mezi dalšími odsouzenými lze najít kupříkladu i odborné znalce. MUDr. Oldřich Navarra, který v předchozím roce byl výtečně ohodnocen za svoji práci, byl 22. října 1948 pro zločin proti státu odsouzen k trestu odnětí svobody na 7 roků.

Ministerstvo spravedlnosti se na nový úkol velice dobře připravilo a posílilo retribuční oddělení i po personální stránce. V čele stál dr. Václav Černý a působil zde i později nechvalně známý dr. Josef Urválek, spojovaného nejčastěji s jeho rolí prokurátora v procesech u Státního soudu.[68] Z rozšíření a posílení retribuční agendy je zřejmé, že byl ze strany ministerstva spravedlnosti na retribuci kladen velký důraz. Přesto období revize nelze rozhodně považovat za boj o retribuci v porovnání s předchozími obdobími. Na vládě nedocházelo k žádným rozepřím, ba naopak. V. Nosek a K. Gottwald považovali úzkou spolupráci mezi resortem spravedlnosti a vnitra za samozřejmost. Otázka retribuce se na vládě později řešila už jen jednou, 18. května 1948, kdy došlo ke schválení nařízení o odměně obhájců v řízení před MLS a ani zde nedošlo k žádnému rozporu. I ze způsobu projednání věcí navržených ministrem spravedlnosti vyplývá, že retribuce měla v té době nízkou prioritu. Ministerstvo spravedlnosti začalo pracovat na tzv. právnické dvouletce (kodifikace a unifikace všech základních odvětví práva) a vytvoření osnovy nového zákona na ochranu lidově demokratické republiky a o Státním soudu.

Existuje ještě jeden důvod, proč otázka retribuce nemusela být projednávána na schůzích vlády. Zákon o revizi retribuce významným způsobem rozšířil pravomoci ministra spravedlnosti, který mohl ustanovit přednosty MLS, jejich náměstky a soudce z povolání ze soudů v činné službě a jmenovat veřejné žalobce ze státních zástupců, ze soudců v činné službě nebo z osob zapsaných v seznamu obhájců. Soudce z lidu jmenoval ze seznamů sestavených ONV. Je zajímavé, že tímto způsobem chtěl ministr Čepička zabránit, aby „se do senátu lidových soudů zase vpašovali lidoví soudci, kteří by kolaborantům a zrádcům "drželi palec"“.[69] Tento záměr se mu nezdařil, o svém neúspěchu na vládě nereferoval a o výsledku retribuce nepadlo ani slovo ani v roce 1949.

Závěr

Komparaci přístupů jednotlivých ministrů spravedlnosti k retribuci, a to zejména z jejich pozice ve vládě, je možné provést díky zápisům poválečných vlád a na jejich základě i zhodnotit vývoj jednotlivých etap, do kdy bylo možné prosadit

[68] NA, Praha, fond Ministerstvo spravedlnosti (nezpracováno). Tzv. Dresslerův archiv, k. 40a. Organizační řád ministerstva spravedlnosti z roku 1948.

[69] NA, Praha, ÚV KSČ, K. Gottwald, 100/24, a. j. 147, zápis 3. schůze čtvrté vlády z 12. března 1948.

určité změny, kdy začínalo docházet k prvním rozepřím a jak na ně jednotliví ministři reagovali.

V prvním období retribuce, tj. od 14. května 1945 do 6. listopadu 1945, lze vysledovat první rozpory ve vládě ohledně jejího provádění, konflikty však nebyly zdaleka tolik vyhrocené jako v následujícím období. Národní socialista J. Stránský se potýkal s obtížemi při přípravě velkého retribučního dekretu, jeho provedení a prosazení.

Druhé období, tj. od 6. listopadu 1945 do 25. února 1948, lze rozdělit do tří částí. První část byla ovlivněna předvolebním bojem do Ústavodárného Národního shromáždění, ve kterém byl ministr P. Drtina a jeho resort napadán za nedokonale provedenou očistu.

Ještě větší napětí lze vypozorovat po volbách do Ústavodárného Národního shromáždění, které pro komunisty skončilo vítězstvím. Jejich přístup vůči nekomunistickým ministrům se poté změnil. Je to možné dokumentovat v období po rozsudku nad tzv. protektorátní vládou, po kterém hrozilo, že by mohla být vydána novela velkého retribučního dekretu, která by znovu porušila zákaz retroaktivity přidáním nových skutkových podstat po roce od zahájení činnosti MLS. Jen rázný přístup tehdejšího ministra a dalších nekomunistických ministrů ve vládě zabránil vážnému zásahu do právní jistoty. Drtina v závěru reagoval i na tyto rozpory ve své publikaci, ve které veřejnosti trpělivě vysvětlil kořeny velkého retribučního dekretu, jeho provádění a problémy při aplikaci. Dalo by se konstatovat, že se jednalo o ojedinělý přístup, který využil později znovu po ukončení velké fáze retribuce v červenci 1947, opět po velké rozpravě v Ústavodárném Národním shromáždění i po schůzi vlády z 25. dubna 1947.

Díky prostudování těchto materiálů lze odmítnout přežité názory, že velký retribuční dekret byl přísný. Názory komunistů v tzv. košické vládě byly mnohdy odvážnější: od požadavku rozšířit platnost nařízení SNR č. 33/1945 Sb. n. SNR na české území a zavrhnout londýnského znění velkého retribučního dekretu, popř. jeho úplnou změnu, až po neopatrné zásahy do retroaktivity novelizacemi velkého retribučního dekretu novými skutkovými podstatami. Všechny zmíněné varianty byly odmítnuty oběma národními socialisty a velký retribuční dekret byl sice několikrát novelizován, ovšem novely pouze prodlužovaly účinnost či měnily procesní náležitosti.

K velice zajímavým zjištěním patří bezesporu i závěr komunisty K. Gottwalda i lidoveckého ministra Adolfa Procházky, že pro zdárné provedení retribuce by stačilo využít prvorepublikové zákonodárství, zejm. zákon č. 50/1923 Sb. z. a n., na ochranu republiky, což přináší velice zajímavou úvahu o tom, jak by tedy byla retribuce provedena, pokud by velký retribuční dekret a dekret o Národním soudu nebyly přijaty. Paradoxně výhrady proti velkému retribučnímu dekretu měl vedle komunistů i sám J. Stránský, který ho v exilu připravoval a jeho finální podobu po válce upravoval. Po roce jeho účinnosti připustil, že při jeho vypracování měl zcela jinou představu o jeho aplikaci. Očekával, že souzení válečných zločinců bude

provedeno rychle a jeden MLS za jedno dopoledne vyřeší i třicet případů. Pravděpodobně předpokládal větší součinnost ministerstva vnitra, jehož úředníci a podřízené orgány dodávali materiál k procesům se zpožděním, a to samotné brzdilo očistu před MLS a Národním soudem.

Mimořádné lidové soudy a Národní soud ukončily svoji činnost 4. května 1947, poté si neskončené případy převzaly řádné soudy. S ukončením retribuce došlo 25. dubna 1947 na schůzi vlády ke zlomu, jelikož předseda vlády K. Gottwald odmítl, aby se vláda postavila za ministra spravedlnosti v otázce provedené retribuce.

Finální část funkčního období P. Drtiny nebyla z hlediska retribuce významnou. Musel vypořádat s nepřijetím tzv. Marshallova plánu, vyšetřováním tzv. Krčmaňské aféry a vládní krizí v únoru 1948. Jeho funkční období skončilo 25. února 1948 podáním demise.

Komunisté využívali „špatně provedenou retribuci“ jako propagandu proti národním socialistům po celou dobu třetí republiky a využili ji i po únorovém převratu v roce 1948, což naprosto jasně odpovídá na otázku, proč se nový ministr spravedlnosti A. Čepička v posledním období, tj. od 25. února 1948 do 31. prosince 1948, zaměřil na znovuotevření retribuce ihned po nástupu do funkce. O to více je zajímavé, že přestože se poučil z předchozího vývoje retribuce, jeho snaha skončila fiaskem. Jeho pozice ve vládě byla neporovnatelně lepší oproti jeho předchůdcům už kvůli spřízněnému vztahu s předsedou vlády a pozdějším prezidentem K. Gottwaldem. Této výhody využíval už při prvním jednání o retribuci na schůzi vlády. Jeho období lze těžko nazývat bojem o retribuci, protože v té době ve vládě panovala mezi komunistickými ministry shoda.

Daniela Němečková

Kampf um Vergeltung. Tätigkeit der Justizminister 1945–1948

Zusammenfassung

Die Studie nahm es sich zur Aufgabe, die Einstellung der einzelnen Justizminister zur Vergeltung (Retribution, Bestrafung der nationalsozialistischen Verbrecher) zu vergleichen, und zwar insbesondere aus ihrer Position in der Regierung. In der ersten Vergeltungsperiode, d.h. vom 14. Mai 1945 bis 6. November 1945, hatte der nationale Sozialist Jaroslav Stránský mit Schwierigkeiten bei der Vorbereitung des sog. großen Vergeltungsdekrets, dessen Durchführung und Durchsetzung zu kämpfen. Die Konflikte waren jedoch bei weitem nicht so zugespitzt wie in der folgenden Zeit. Die zweite Periode, d.h. vom 6. November 1945 bis zum 25. Februar 1948, lässt sich in drei Teile gliedern. Der erste Teil seiner Funktionsperiode war beeinflusst vom Wahlkampf für die Verfassunggebende Nationalversammlung, in der der neue Justizminister Prokop Drtina und sein Ressort wegen der unvollkommen ausgeführten Säuberung angegriffen werden. Nach den Wahlen und dem Sieg der Kommunisten änderte sich die Einstellung zu den nichtkommunistischen Ministern. Dies kann in der Zeit nach dem Urteil gegen die sog. Protektoratsregierung dokumentiert werden, nach der die Gefahr bestand, dass eine Novelle des großen Vergeltungsdekrets beschlossen wird, die erneut das Rückwirkungsverbot verletzen würde, jedoch für die bereits angelaufenen Vergeltungsmaßnahmen. Nur die entschiedene Haltung des damaligen Ministers und weiterer nichtkommunistischen Minister in der Regierung verhinderte einen ernsthaften Eingriff in die Rechtssicherheit. Die außerordentlichen Volksgerichte und das Nationalgericht beendeten am 4. Mai 1947 ihre Tätigkeit, danach wurden die nicht abgeschlossenen Fälle von den ordentlichen Gerichten übernommen. Und mit dem Ende der Vergeltung (Retribution) kam es am 25. April 1947 auf der Regierungssitzung zu einem Bruch, da es der Ministerpräsident Klement Gottwald ablehnte, dass sich die Regierung in der Frage der vorgenommenen Vergeltungsmaßnahmen hinter den Justizminister stellt. Der abschließende Teil von Drtinas Funktionsperiode war hinsichtlich der Vergeltung ohne Bedeutung – im Gegenteil – er hatte mit anderen Problemen zu kämpfen: der Ablehnung des sog. Marshallplans, der Untersuchung der sog. Krčmaň-Affäre und der Regierungskrise im Februar 1948. Seine Funktionsperiode endete am 25. Februar 1948 mit seiner Abdankung. Die dritte und abschließende Periode begann nach den Februarereignissen und dem Amtsantritt des kommunistischen Justizministers Alexej Čepička, des Schwiegersohns von K. Gottwald, am 25. Februar 1948. Die vorhergehenden beiden Perioden waren vom Kampf um die Vergeltung gekennzeichnet und die Kommunisten nutzten die Propaganda aus den Vorjahren für deren Revision, das neue Revisionsgesetz brachte nicht das erhoffte Ergebnis und die Revision der Vergeltung wurde neben dem juristischen Zweijahresplan und der Vorbereitung des Gesetzes zum Schutz der demokratischen Republik und den Staatsgericht im Justizministerium hintangestellt.

Daniela Němečková

The Battle for Retribution. Justice Ministers' actions 1945–1948

Summary

This study set itself the task of comparing the approaches of different post-war Justice Ministers towards retribution, in particular from their position in the government. During the first period of retribution, i.e. from 14 May 1945 to 6 November 1945, National Socialist Jaroslav Stránský met with difficulties in preparing the great retribution decree, its implementation and enforcement, although these conflicts were nowhere near as acute as in the subsequent period. The second period, i.e. from 6 November 1945 until 25 February 1948, can be divided into three parts. The first part of this term was influenced by the pre-election battle to the Constitutional National Assembly, in which new Justice Minister Prokop Drtina and his department were attacked for the less than ideal purge they carried out. After the election and the communists' victory, there was a change in approach to non-communist ministers. This can be documented in the period following the judgement against the so-called protectorate government when there was a danger an amendment to the retribution decree could be issued which would once again breach non-retroactivity, but for retribution already begun. Only the robust position of the minister and other non-communist ministers in the government prevented serious damage to legal certainty. The special people's courts and the National Court ceased their activities on 4 May 1947, following which time unfinished cases were taken over by ordinary courts. A turning point in the ending of retribution occurred on 25 April 1947 at a government meeting when the Prime Minister Klement Gottwald rejected the idea of the government backing the Justice Minister in the issue of retribution. The final part of Drtina's term was not important in terms of retribution, rather the opposite – he had to deal with other problems; non-adoption of the Marshall Plan, investigation of the so-called Krčman affair, and the February 1948 government crisis. His term ended on 25 February 1948 with his resignation. The third and final period occurred following the communist coup and the arrival of communist Justice Minister Alexej Čepička, K. Gottwald's son-in-law, on 25 February 1948. The previous two periods had been marked by battles over retribution and the communists took advantage of propaganda from previous years to revise it, with the new act on revision not bringing about the desired results, and the revision of retribution was put on the back burner alongside the legal two-year plan and preparations for an act protecting the People's Democratic Republic and the State Court at the Justice Ministry.

MODERNÍ DĚJINY **MODERN HISTORY**
Roč. 25, 2017, č. 2, s. 171–187 Vol. 25, 2017, No. 2, p. 171–187

Vojtěch Kyncl

Poválečné vyšetřování zločinů gestapa v Klatovech. Případ Kilian Anton Rupprecht

Post-war investigation of the Gestapo's crimes in Klatory. The Case of Kilian Anton Rupprecht

The Second World War and its outcome continue to fascinate the Czech public. A topic attractive to the media is the period of the assassination of Reinhard Heydrich and the second martial law. In the early 1960s, the Nazi crimes of this period were investigated thoroughly, although investigators in the Czechoslovak government commission for prosecuting Nazi war criminals repeatedly came up against total lack of evidence which would stand up to West German courts. During the whole war, the Nazi secret police arrested almost three thousand victims within the Klatovy Gestapo district, of which almost seven hundred died. The reason for their arrest and execution was only ascertained for a small proportion of them. Many members of the Klatovy Gestapo were captured immediately after the war's end, and were sentenced between 1945 and 1947. Searches were made for some perpetrators, but they disappeared from authorities' radars for almost twenty years, because most of the identified perpetrators lived in the German Federal Republic. Kilian Rupprecht's case was exceptional amongst known cases for how conclusive the documents proving his guilt in the death of Czechoslovak citizens were.

Keywords: History, 20th century, Czechoslovakia, Second World War, war crimes, prosecuting war criminals

„Jsem názoru, že jsem tehdy pouze plnil svoji povinnost, musím ovšem připustit, že jsem přitom příležitostně překročil cíl tím, že jsem vězňům namlátil.“[1]

K. A. Rupprecht, Mnichov 1970

Životopis nacistického vraha

Nechvalně známé klatovské gestapo se stalo předmětem zájmu několika publikací a bezpočtu článků jak historiků, tak publicistů a pamětníků.[2] Činnost této zločinecké organizace v Klatovech a okolí po sobě zanechala hluboké stopy, které si pozůstalí po obětech připomínají dodnes. Bez židovských obětí a uprchlíků z Německa a Sudet bylo za dobu války na Klatovsku zatčeno 3260 osob, z nichž nepřežilo koncentrační tábory či týznění nejméně 834. Některé prameny k zločinům tajné policie jsou nedílnou součástí vzpomínkové kultury Čechů na dobu heydrichiády. Série patnácti snímků popravy deseti civilních obětí na střelnici v Lubech u Klatov 22. června 1942 patří mezi nejvýraznější důkazy krutosti oné doby. Řada členů klatovského gestapa byla dopadena a odsouzena bezprostředně po skončení války. Několik ústředních postav nacistického teroru klatovského gestapa bylo potrestáno smrtí: od velitele služebny Heinricha Winkelhofera, přes kriminální asistenty Franze Spaniola a Franze Schambergera, po tlumočníky Franze Wotawu, Josefa Kvapila, Jakuba Neubauera a další. Ostatní, jako třeba člen gestapa Harry Obermayr nebo velitel SD Ernst Kachelriess si odpykali letité tresty odnětí svobody. Jedno jméno však mezi potrestanými chybělo a československá vláda na jeho dopadení měla eminentní zájem už jeho zapsáním do mezinárodního Central Registy of War Criminals and Security Suspects (CROWCASS) v roce 1947 a dvou dalších aktualizovaných československých seznamech v roce 1966 a 1969: Kilian Anton Rupprecht. Stíhání tohoto muže se dvě desítky let po válce ujala nově zřízená Československá vládní komise pro stíhání nacistických válečných zločinců (ČKVZ) a právě jeho případ patřil mezi první, které ČKVZ začala ve spolupráci s StB intenzivně vyšetřovat počínaje rokem 1965.[3]

O Rupprechtově rodinných poměrech a začátcích nacistické kariéry neexistují z českých dokumentů bližší informace, ale v berlínském dokumentačním středisku (Berlin Document Center) SS se dochovala jeho osobní složka a lze ji doplnit z údajů jeho prvního poválečného výslechu uskutečněného v rámci před-

---

[1] Zentrale Stelle der Landesjustitzverwaltungen Ludwigsburg (ZStL), Bundesarchiv (BArch) B 162-8151, s. 849.

[2] Jan STŘELEČEK, *Protifašistický odboj a jeho památná místa na okrese Klatovy*, Klatovy 1985; Václav JIŘÍK, *Klatovské oprátky*, Plzeň 2004; Vojtěch KYNCL, *Bez výčitek. Genocida Čechů po atentátu na Reinharda Heydricha*, Praha 2012.

[3] ABS, 325-77-1, s. 1. Správa vyšetřování získala ze spisů MLS v Klatovech 15 svědectví a jedno získala na konci roku 1965 od žijícího svědka ve Stříbře. Další shromáždění výpovědí svědků v případu K. Rupprecht obsahují složky 325-122-1/6 a 325-123-1.

běžného vyšetřování zločinů druhého stanného práva 16. února 1965 v Mnichově.[4] Další dva výslechy proběhly v srpnu 1965 a v únoru 1970.

Narodil se 21. prosince 1914 do rodiny vysoce postaveného mnichovského rady kriminální policie. O osmnáct let později, 21. prosince 1932, nastoupil k jednotce SS „Julius Schreck" v Mnichově, kde získal hodnost rotného a od 1. ledna 1933 se stal členem NSDAP. Po vyučení obchodníkem pracoval v letech 1933–1935 u ředitelství bavorských drah v Mnichově, než nastoupil k místní kriminální policii. Na jaře 1938 byl přijat ke gestapu. Do ČSR přišel po okupaci v březnu 1939 z mnichovské úřadovny gestapa v rámci komanda mnichovských členů gestapa do Českých Budějovic a odtud byl převelen na tři měsíce do Písku, než byla služebna zrušena a vznikla v Klatovech. Jeho poměr k nacistickému režimu výstižně zachytila jeho žádost o povolení sňatku s jeho snoubenkou, ježto vztah trval v roce 1941 bezmála šest let. V červenci téhož roku byl sňatek *„předběžně povolen na vlastní zodpovědnost"*.[5] Důvodem nejednoznačného souhlasu RuSHA bylo předpokládané dědičně-biologické zatížení u tety snoubenky, které se mělo projevovat i u sestry snoubenky. Návaly křečí nebo nepřítomný výraz hodnotil RuSHA v Mnichově jako možný projev dědičné epilepsie, nebo nedědičného následku zánětu nebo úrazu mozku. Ať tak či onak, oba projevy byly z hlediska rasové čistoty potomstva značně zatěžující. *„Od roku 1932 jsem příslušníkem SS a byl jsem v duchu SS také vychován,"* žádá Rupprecht s neskrývanou oddaností přesné vyjádření, neboť je jako člen SS a také voják zvyklý dostávat jasné rozkazy. Fanaticky přesvědčený nacista, píše v dopise ze 7. srpna 1941*: „Jelikož jsem nyní úplně bezradný, prosím o osobní radu, nikoliv od Rasového a osídlovacího úřadu jako úřední služebny, nýbrž jako od SS kamaráda, který má více životních zkušeností než já."*[6]

Po útěku v květnu 1945 se do Vánoc 1945 skrýval pod jménem Alfréd Böhm v Lauterbachu u Dachau a po svém příchodu zpět do Mnichova užíval toto jméno do roku 1952. *„Poté co bylo oznámeno, že žádný z bývalých členů SD a gestapa nebude více vydán cizím mocnostem, jsem se opět nechal legalizovat u státního zastupitelství I v Mnichově a přijal jsem své pravé jméno."* Po tu dobu byl na základě pomoci své matky nebo manželky úředně považován za mrtvého. Proti Rupprechtovi vypovídali i propuštění váleční zločinci, kteří si v ČSR odpykali dlouholeté tresty. Například sudetský Němec Anton Polzer, který na klatovském gestapu tlumočil, byl propuštěn v rámci amnestie v roce 1955: *„Musím ovšem poznamenat,*

---

[4] ZStL, BArch B162-4805, Kilian Anton Rupprecht, s. 552. Díky vzájemným vazbám a Rupprechtově spolupráci s kriminalisty byli dohledáni nejen tajní policisté Obermayer a Wimmer, ale také major Hetmanek (Vídeň), kriminální asistenti Liebl (Mnichov) a Büttner (Mnichov). Rupprecht jednoznačně dopomohl k jejich vypátrání, neboť měl zájem na spolupráci s vyšetřovateli, která mu měla vynést výrazně polehčující okolnosti. Tento kalkul se také vyplatil.

[5] BArch, Berlin Document Center (BDC), K. A. Rupprecht, RS F0096, s. 2676-2746.

[6] Tamtéž, s. 2746.

že Rupprecht byl všeobecně znám tím, že při výsleších dotčené osoby týral. Sám jsem viděl, jak R. opakovaně při výsleších dotčené osoby bije.“[7] Stojí za povšimnutí, že Rupprecht v dodatku protokolu uvedl, že služebna byla personálně příliš malá a jednotliví úředníci pověření určitou oblastí vyšetřování byli běžně nasazování k pomoci kolegům z jiných oddělení. Tlumočníci měli sice oficiálně pouze pomocnou úlohu, ale byli pověřováni samostatným prováděním výslechů. Zcela absurdně se snažil vyvolat falešný dojem, když tvrdil, že příkaz nejen předání jmen delikventů, ale také výsledky vyšetřování dostalo gestapo na stůl od SD a dokonce i příkazy k popravám přišly z této větve represivního aparátu.

Pamětní spis

Klatovská služebna patřila mezi nejaktivnější venkovní úřadovny v protektorátu. Rupprecht zde získal hodnost kriminálního asistenta, ale později se stal vedoucím referátu IV A 1 protikomunistického odboje. Na konci roku 1966 odeslala ČKVZ do SRN Pamětní spis s písemnými důkazy a souhrnnou zprávou. Jak vězni, tak svědky i členy gestapa byl považován za nejsurovějšího člena služebny: *„Byla sice zjištěna řada případů, kdy osoby, jež Rupprecht vyšetřoval, byly odsouzeny jen do káznice nebo poslány do koncentračního tábora a tam zemřely, nepodařilo se však jednoznačně zjistit, že by jejich smrt byla v přímé příčinné souvislosti s Rupprechtovým jednáním. (...) Měl doslova mánii obvinit v každém případě co největší počet osob. Podle výpovědí svědků byly stíhané osoby přivedeny Rupprechtem do takového stavu, že z obavy před dalším utrpením bez odporu doznávaly vše, co jim Rupprecht předestřel. V některých případech byl Rupprecht také jediným svědkem při soudním jednání. V těchto skutečnostech je nutno spatřovat příčinu odsouzení velkého počtu osob z těch, které Rupprecht vyšetřoval, k trestu smrti. Počet popravených by byl ještě větší, kdyby byly skutečně všechny rozsudky smrti, vynesené v první instanci, také vykonány. V jednotlivých případech však byl rozsudek v odvolacím řízení změněn nebo k vykonání trestu nedošlo pro rychlý spád válečných*

[7] ZStL, BArch B 162–8151, s. 777-778. Anton Polzer (*25. 5. 1914 v Deutsch-Schützendorf/ČSR), nastoupil ke gestapu na jaře 1940 jako tlumočník. Povolán k wehrmachtu byl na jaře 1941 a vrátil se v létě 1944 zpět do Klatov. Účastnil se velkého zatýkání českých četníků v létě 1944 v Přešticích, kvůli podezření ze vzniku odbojové skupiny. Zatčen byl v květnu 1945, odsouzen byl na doživotí, ale 17. 12. 1955 byl propuštěn do SRN. Po rozvodu v roce 1960 se opět oženil o dva roky později a pracoval jako skladník. Phillip Scholtysik (*24. 5. 1885 v Somsdorf / Gleiwitz) vystudoval obchodní školu, v roce 1911 vstoupil do služeb policie. Prošel první světovou válku ve vojenských službách, ačkoliv měl vážnou zdravotní komplikaci. Od roku 1924 byl přijat ke kriminální policii. Od roku 1933 byl činný u politické policie a přímo ke gestapu byl přeřazen po okupaci Československa z Erfurtu přes Prahu a Německý Brod do Klatov, odkud byl v prosinci 1943 převelen do pražského ústředí. V květnu 1945 byl dopaden a odsouzen napřed k trestu smrti, pak na doživotí. Propuštěn do SRN byl v rámci amnestie v roce 1955. Scholtysik svěřil vyšetřovateli, že nechce své bývalé kamarády zatížit uvedenými údaji a pokud by se Rupprecht dostal do české vazby, tak by určitě již nebyl naživu.

událostí. Tyto případy do pamětního spisu pojaty nebyly, i když zavinění Rupprechta je jasné i v nich.“[8]

Prvním doloženým případem bylo zatčení Bedřicha Suchého mladšího (10. dubna 1942) a jeho otce Bedřicha Suchého (15. dubna 1942) v obci Obytce pro poslech zahraničního rozhlasu v jejich hostinci. Postupně bylo zatčeno bezmála třicet osob. Oba jmenovaní byli 8. října 1943 popraveni. Kvůli této kauze zemřeli ještě katolický kněz Rudolf Veisfeit (29. února 1944 v Halle), Josef Kopal (17. června 1943 v Untermansfeldu), Václav Šůs zemřel v Klatovech v březnu 1944 po propuštění z Mírova. Vyšetřovatelé objevili Rupprechtův záznam o tom, že se dozvěděl o poslechu zahraničního rozhlasu v hostinci B. Suchého st., protokoly z vyšetřování a závěrečnou souhrnnou zprávu podepsanou Rupprechtem. V dálnopisných zprávách klatovského gestapa zůstala zachována tato informace odeslaná velitelem služebny Winkelhoferem: *„Stanný soud – Josef Martínek, František Havlíček, Bedřich Suchý starší, Bedřich Suchý mladší, z Obytc a Josef Kopal z Habartic. Ohledně ve věci jmenovaných osob, proti nimž byl dnes podán návrh na exekuci, prosím, aby při odůvodnění rozsudku byl vzat zřetel na to, že tyto osoby byly ve vazbě již před atentátem, což je v okolí jejich domova všeobecně známo. Prosím proto, aby v odůvodnění rozsudku nebylo zmínky o proviněních v souvislosti s atentátem.“*[9] Členům gestapa bylo zcela zřejmé, že případ nespadal do jurisdikce stanného soudu, ale Rupprecht je přesto iniciativně navrhl k popravě.

Rupprecht zatkl hostinského v Myslovicích Františka Kantu a hostinského v Puclicích Františka Fictuma pro poslech cizího rozhlasu. Na tento skutek se stanné právo nevztahovalo a oba zatčení se jej dopustili před jeho vyhlášením. Byli popraveni pro schvalování atentátu 25. a 29. června 1942. Kvůli poslechu zahraničního rozhlasu byli ještě zatčeni starosta obce Dolní Kamenice Josef Chmelík a místní hostinský Karel Brychcín a oba byli popraveni 20. září 1944 v Drážďanech.

Zvláště v době stanného práva byl Rupprecht mimořádně aktivním členem služebny. Podal několik neúspěšných žádostí o předání osob stannému soudu, které byly zatčeny ještě před vyhlášením stanného práva. Pro ukrývání parašutistů byla Rupprechtem zatčena čtyřčlenná rodina Josefa Viktory z Věšína a manželé Marie a Karel Hüblbauerovi, kteří byli u Viktorových na letním bytě. Všichni byli popraveni 1. července 1942 v Lubech u Klatov. V obci Plánice nechal zatknout Jarmilu Burešovou a Marii Novákovou pro schvalování atentátu. Snažil se násilím přimět k výpovědi J. Burešovou proti jejímu manželovi Bohuslavovi, což dotyčná neudělala. Obě ženy byly popraveny 11. června 1942 a Bohuslav 18. června 1942 v Lubech u Klatov.

---

[8] ABS, 325-164-2, s. 96.

[9] Vlastivědné muzeum dr. Hostaše v Klatovech, Dálnopisy Venkovní služebny gestapa v Klatovech (originál uložen v SOA Plzeň – fond MLS Klatovy), s. IV/8.

Někdy na přelomu dubna a května 1943 zahájilo klatovské gestapo akci proti bývalým důstojníkům, legionářům a sokolům, kteří byli obviněni ze založení revolučního národního výboru. Popraveni byli kromě jiných Jaroslav Šťulík 6. prosince 1944, Artur Cibulka a Josef Koubík 20. prosince 1944, Zdeněk Mašek a Jaroslav Vozobule 11. ledna 1945, a Petr Tuček 26. ledna 1945. V nezjištěnou dobu ještě František Margold, Josef Dostal a Alfred Zeman.

Ve stejnou dobu odhalilo gestapo s pomocí konfidentů skupinu komunistických odbojářů, kteří se ukrývali. V hájovně Chmelničná nedaleko Oslova u Písku zastřelil Rupprecht 11. srpna 1943 zezadu nic netušícího Josefa Lence, po kterém dlouho tajná policie pátrala. Lenc byl zasažen za levé ucho a střelný kanál vedl k pravému oku. Po následném zatýkání bylo před soud v Písku v červnu 1944 postaveno 14 osob, které byly odsouzeny k trestu smrti. 17. srpna 1944 byli popraveni Karel Fencl, Josef Říha, Václav Říha, František Charvát, Josef Dráb, Vlasta Drábová, Josef Bartík st., Anastazie Bartíková, Josef Bartík ml., František Novotný st., František Novotný ml., Hubert Horný, Josef Mergl a Jaromír Vytisk. Druhá skupina 15 osob byla odsouzena k smrti v Praze 25. září 1944, ale skutečně popraveno bylo dne 7. listopadu 1944 11 lidí, dalším čtyřem byl trest změněn na káznici. Zavražděni byli Bohumil Dráb, Anna Bartošová, Václav Brož, František Cink, Josef Cvrk, Jaroslav Gottfreid, Čeněk Hrach, Bedřich Humpál, Václav Němec, Josef Procházka a Matěj Vlk.

Dne 14. listopadu 1943 byli zatčeni Josef Průša, Karel Soukup, Emil Hössel a Josef Lang. Všichni byli 18. prosince 1943 zastřeleni v Malé pevnosti v Terezíně, zřejmě na základě Sonderbehandlung, které vycházelo z vyšetřování vedeného Rupprechtem.

Od podzimu roku 1944 do počátku roku 1945 odkrýval Rupprecht skupinu ukrývající československé občany a uprchlé zajatce v okolí Rožmitálu pod Třemšínem. Zatčen byl Karel Majer z Voltuše, který pod vlivem nelidského týrání vyzradil jména Františka Königsmarka a jeho syna, kteří spáchali 26. října 1944 při zatýkání sebevraždu. Poté zorganizoval Rupprecht rozsáhlou akci k dopadení Aloise Hovorky, ing. Františka Lízla a poručíka sovětské armády Vezdeněva. V noci z 2. na 3. prosince 1944 za pomoci provokatérů dohledal u rodiny Emanuela Habady v Bezděkově Aloise Hovorku. Zraněni byli Hovorka a syn Emanuela Karel Habada, kteří byli krutě vyslýcháni i v nemocnici v Příbrami. Ještě nevyléčené je v dubnu 1945 přivezlo gestapo na Pankrác do policejní věznice, kde byli 20. dubna 1945 bez soudního řízení oběšeni. Lízl a Vezděněv byli zatčeni v lednu 1945, avšak při dopravě do Klatov vyskočil Lízl z vozu a vrhl se pod vlak. Vezděněv byl 2. května 1945 popraven bez soudu v policejní věznici v Terezíně. Při této akci bylo německým zvláštním soudem v Praze odsouzeno k smrti a skutečně popraveno 18 osob. Dne 23. března 1945 byli popraveni Josef Klein, Arnošt Flemr, Václav Hlaváček, František Kopecký, Jiřina Matoušková a Matěj Vařil. Dne 4. dubna 1945 byla popravena Amalie Chmelíková, Václav Chmelík, Karel Majer, Vladimír Filipovský, Bohumil Filipovský, Anna Vítovská, František Vítovský

a Vojtěch Holan. Dne 19. dubna 1945 Petr Bartoš, Marie Bartošová, Emanuel Habada a Josef Habada.

O svém zapojení do akcí klatovského gestapa hovořil Rupprecht povšechně a vždy s odvoláním na odpovědnost někoho jiného, včetně svých podřízených nebo nadřízené úřadovny gestapa v Praze. Jako první případ začal popisovat v roce 1965 zatčení skupiny československých důstojníků, jejichž poprava byla zachycena na snímcích 21. června 1942: *„Nemohu dnes již říci, kdo tuto akci vyvolal. Také už nevím, jestli se jí účastnili další úředníci naší služebny. (…) Důstojníci pocházeli částečně z Klatov a několika obcí, které spadaly do naší oblasti. (…) Vyšetřování prováděla výlučně naše služebna. Pokud si dobře vzpomínám, byli důstojníci po skončení vyšetřování předvedeni vedoucí úřadovně gestapa v Praze. Bylo to tak obvyklé, že vedoucí úřadovna v Praze rozhodovala o zavedení řízení nebo převedeni do KT. Ještě si vzpomínám, že v řízení proti důstojníkům byly vyneseny vysoké tresty. (…) Jisté je, že jména nám předala SD. Výslechy byly provedeny na naší služebně nebo ve vězení v Klatovech. Vedoucím této akce byl Heinz Wimmer z naší úřadovny. On musel o každém zatčeném napsat dálnopisnou zprávu do Prahy. Kdo v Praze byl příslušný, to již nevím. (…) Vím s určitostí, že žádný z přibližně 20 zatčených z Klatov nebyl transportován do Prahy. Naší služebně bylo dálnopisem oznámeno, že tito lidé byli odsouzeni k trestu smrti zastřelením…*

Vyšetřovatel: *„Považoval jste Vy osobně tehdejší opatření při Vámi líčeném průběhu za řádné řízení stanného soudu a tím oprávněné popravy zastřelením?“*

„Represálie na základě atentátu na Heydricha jsem tehdy považoval za oprávněné a legální. Také proces jsem považoval za legální. Neměl jsem tušení, jak má probíhat řádný proces stanného soudu a nemohl jsem proto posoudit, ve kterých případech už proces není řádný. Chtěl bych ještě v této souvislosti poukázat na fakt, že jsem po dobu svého povolání ke gestapu nedostal jedinou hodinu školení o těchto věcech. O to méně jsem měl řádný kriminálně-policejní výcvik. (…) Vůbec nám nepřišlo na mysl zpochybňovat rozkaz ze shora. Co nám bylo tehdy shora přikázáno, bylo pro nás právem.“[10] V upřesňujícím dodatku protokolu význam tvrzení o legálnosti poprav upravil: *„Opatření na základě atentátu na Heydricha jsem tehdy považoval za oprávněná a legální. Považoval jsem je přímo za nutná, aby se zabránilo, že eventuální rozšíření by mohlo vést k rozšíření českého hnutí odporu, které by opět mohlo mít za následek vojenské znevýhodnění.“* K legalitě opatření doplnil: *„Všechno, co nám bylo tehdy přikázáno, jsem považoval za legální, ačkoliv mi provedení řady rozkazů bylo z lidských důvodů zatěžko.“* Rupprecht nakonec dodal, že se během svého pobytu v Klatovech třikrát pokusil o přeložení k Wehrmachtu, což mu Winkelhofer s údajnou podporou „Prahy“ rozmluvil pohrůžkou převezení do koncentračního tábora.

Ve výslechu v srpnu 1965 popsal Rupprecht akci dopadení Josefa Lance. Dramatické okamžiky vylíčil následovně: *„Při vstoupení do objektu jsem byl*

[10] ZStL, BArch B 162-8151, s. 789.

v prvním okamžiku oslepen a viděl jsem jen obrysy muže, který stál mezi otevřenými dveřmi a pokojem. V tom okamžiku volal Friedl: ‚To je on!' Jestli si ještě vzpomínám, volal ve stejný okamžik český hajný ‚Pozor', co znamená německy Achtung. Viděl jsem, jak funkcionář šáhl do zadní kapsy u kalhot a já jsem v tom okamžiku k němu doběhl a objal jsem ho levou paží. Pravou ruku jsem měl v kapse u kalhot, kde jsem měl svoji pistoli. Pokusil jsem se ruku funkcionáře, o němž jsem se domníval, že šáhl po své zbrani, pevně uchopit, což se mi nepodařilo, neboť mě tělesně vysoce převyšoval. Na to jsem vytáhl svoji pistoli a vystřelil jsem na něho. Přitom jsem jej trefil do hlavy a on se zhroutil. Myslím, že byl okamžitě mrtev. Potom jsem zjistil, že funkcionář měl v ruce bubínkový revolver. Při prohledání jeho oblečení jsme v levé kapse u kalhot našli nabitou pistoli ráže 6,35. Z taktických důvodů nám bylo kladeno na srdce, abychom takové funkcionáře dostali do rukou živé nikoliv mrtvé. (…) Bylo všeobecně známo, že tehdy používali komunističtí funkcionáři své zbraně zcela bezohledně. Ještě bych k tomu chtěl poznamenat, že krátce předtím komunistický funkcionář Smudek, který měl být zatčen Lindnerem a Neubauerem, přičemž Neubauer byl těžce zraněn střelou do hlavy a na útěku zastřelil ještě dva celníky."

Bizarně, ale v dané době ne neobvykle zdůvodnil Rupprecht zatýkání posluchačů nepřátelského rozhlasu. Za udání mohl jak jinak důvěrník SD, který poslouchal taktéž, ale dle pohledu Rupprechta porušili všichni účastníci platné zákony: *„Společné poslouchání nepřátelského vysílání bylo podle tehdy platného právního výkladu jak příprava k velezradě. U jednodušších případů byli dotčení posláni do KT, u těžších případů byli postaveni před soud. Já jsem zatčené vyslechl a v návaznosti jsem učinil hlášení do Prahy. Z Prahy – možná i z Berlína – bylo pak rozhodnuto, jestli dotčení budou vykázáni do KT nebo postaveni před soud. (…) Učiněná doznání byla ve všech případech přiléhavá, jak vyplynulo ze shodných údajů zatčených. Ostatně byly jejich údaje také potvrzeny svědky. Proto pro mě nevznikly nejmenší pochyby o správnosti údajů od zatčených. Pokud nemohl být předložen důkaz, byli propuštěni. V ostatních případech byla odeslána zpráva do Prahy. Tam bylo rozhodnuto o dalším osudu zatčených. Později jsem se dozvěděl, že část zatčených byla odsouzena k vysokým trestům odnětí svobody, část byla odsouzena k smrti. Jestli jsem byl vyslechnut u soudního přelíčení jako svědek, nemohu už dnes říci. Během mé celé činnosti v Klatovech jsem byl u soudu jako svědek dvakrát nebo třikrát. Šlo přitom o soudní líčení v Drážďanech, jak si vzpomínám, u tamního lidového soudního dvora. Jako svědek jsem před zvláštním soudem v Praze nikdy nevystoupil. Možná jsem počítal s tím, že obžalovaní by byli odsouzeni k smrti. Každopádně jsem toto nemohl vyloučit. V žádném případě jsem nepočítal s právní chybou rozsudku. Odsouzení byla totiž také ve všech případech správná, jelikož obžalovaní ve smyslu obžaloby byli vinní. Pokud si pamatuji, tak obžalovaní svá doznání před soudem zopakovali. Na jména si již nemohu vzpomenout."*

V případě zatýkání členů Sokola si Rupprecht vzpomněl na jistého Zemana, který se prý spontánně přiznal. Opakovaně zdůraznil, že ani Zemanovi, ani později

zatčenému lékaři z klatovské nemocnice *„nezkřivil ani vlásek“*. Podle jeho vzpomínek spáchal Zeman ve vězení sebevraždu, ale z omylu jej vyvedl západoněmecký vyšetřovatel, který předložil rozsudek smrti s datem vykonání 27. září 1944. Navíc byl v rozsudku jednoznačně uveden jako přítomný svědek právě Rupprecht a to u zvláštního soudu v Praze. Hned na to přišel Rupprecht s příběhem o úrazu hlavy, který utrpěl na stavbě v roce 1948 a kdy mu byla voperována nová lebeční kost, což mělo zapříčinit jeho nespolehlivou paměť.

V jednom z protokolů uvedl svědek Rudolf Stehlík, že při svém výslechu byl mučen různými způsoby a při skončení výslechu mu Rupprecht řekl o učiněné poznámce „návrat nežádoucí“: *„Je možné, že jsem přitom použil elektrokabel. Jestli jsem skutečně proti němu hnal psa, tak se to v žádném případě nestalo s úmyslem, že jej pes měl pokousat. Můj úmysl byl každopádně mu nahnat strach a tím od něj dosáhnout doznání.“*[11] O poznámce uvedené do protokolu „návrat nežádoucí“ Rupprecht důrazně odporoval, ale nebyl důvod nevěřit Rudolfu Stehlíkovi.

Hodnocení dosavadních dvou výslechů státním zástupcem ukázalo základní fakta: Rupprecht sám uvedl, že oběti byl, čímž potvrdil výpovědi přeživších svědků. Rupprecht násilím přiměl obviněné k doznání nepravdivých skutků, na základě kterých pak byly oběti odsouzeny k smrti. Vynucená přiznání v době druhého stanného práva byla podkladem pro rozhodnutí stanného soudu, který však nebyl řádně prováděn a nebyl šetřením frankfurtského státního zastupitelství nalezen jediný případ v protektorátu, kdy by během této doby proběhl řádný soudní proces. Rozsudky byly vydávány podle sepsané šablony bez přítomnosti obviněných.

Uzavření vyšetřování v SRN

Úhybné manévry a poměrně sebejisté vystupování vysvětluje Rupprechtovo přiznání v posledním protokolu v únoru 1970, které si vyšetřovatel označil na straně velkým vykřičníkem: *„V roce 1952, poté co jsem se již nemusel bát vydání do Česka, jsem opět přijal své staré jméno. Od roku 1952 do roku 1963 jsem byl u organizace Gehlen a u Spolkové zpravodajské služby jsem byl pověřen špionáží proti Česku. V roce 1963 jsem byl ze Spolkové zpravodajské služby vyloučen. Od té doby jsem obchodní zástupce u firmy Durisol-Baustoffwerk Hintergegger KG v Mnichově.“* Rupprecht měl zkrátka zkušenosti z policejní práce, dobré krytí a skvělé kontakty v mnichovském prostředí špionážní služby. Patřil mezi čtyři tisíce vybraných bývalých nacistů, kteří byli vzhledem ke svým zkušenostem potřební pro moderní vedení špionáže proti SSSR a jeho spojencům.

Státní návladní dr. Strasser zřejmě moc obviněného respektoval a ve třicetistránkovém zdůvodnění 20. března 1970 využil svých znalostí právních zdůvodnění, které Rupprechta zbavovaly odpovědnosti. V řadě případů byly oběti nelidského zacházení postaveny do role viníků, zatímco brutální člen gestapa se div

[11] ZStL, BArch B 162-8151, s. 846.

nestal hrdinou věrným své vlasti. Zdůvodnění zastavení trestního stíhání bylo na základě § 170 StPO 2. odstavce, tj. neprokázaného spáchání trestného činu.

Vraždu Lance zhodnotil státní zástupce jako zabití, které již bylo promlčeno, a konání Rupprechta jako nutnou sebeobranu, aby *„navíc odvrátil od sebe nebo ostatních současný, protiprávní útok“* Lance.[12] Je zcela absurdní, že státní zástupce přijal Rupprechtovu tezi, že vynucená doznání, na základě kterých byla řada obětí popravena, byla pravdivá. Rupprecht navíc předložil tezi, že všichni ti, kdož svědčili na gestapu, se po válce odvolávali na kruté mučení, aby nebyli považováni za obyčejné zrádce, přestože údajně mučeni nebyli: *„Předpokladem pro přijetí nepřímého pachatelství by mj. bylo, že obviněný úmyslně přivodil svým vědomě nepravdivým udání nebo výpovědí odsouzení vězňů k trestu smrti a jejich pozdější popravu.“* Podle prokurátora se nepodařilo prokázat, že by Rupprecht vynutil na obětech nepravdivé doznání, byť k tomu použil násilí. Navíc byly skutky spáchané oběťmi podle platného zákona možné trestat smrtí, což se také stalo a to soudně. U většiny případů nebylo možné dohledat rozsudky trestu smrti, tím pádem státní zástupce nemohl přezkoušet jejich oprávněnost, ale za to dle mínění prokurátora nenesl odpovědnost Rupprecht, byť u soudu svědčil jako hlavní svědek. Ale i u těch několika dochovaných rozsudků poznamenal prokurátor: *„V žádném z rozsudků není rozeznatelná právní chyba. Zákonná ustanovení byla na zjištěný stav věci použita správně. Nemůže být řečeno, že vynesený trest smrti by stál mimo vztah k obsahu viny a nezákonnosti odsouzeného činu.“*[13] Podle tohoto vzorce bylo zavrženo i stíhání pro spoluúčast na vraždě, neboť podle názoru státního zástupce nebyla žádná vražda spáchána. Navíc nebylo možné prokázat, že by nebylo pravdou Rupprechtovo přesvědčení o oprávněnosti rozsudku, nebo že by počítal s protizákonným postupem soudu: *„(…) není prokazatelné, že rozsudky smrti a navazující poprava odsouzených byly protiprávní.“*[14]

„Také v případě zabití Aloise Hovorky a Karla Habady nemůže být obviněnému prokázán zločin nápomoci k vraždě, i když vyjdeme z toho, že zabití bylo protiprávní opatření a pachatel jednal za předpokladů kvalifikovatelných jako vraždu. Nápomoc je pachatelům dodatečně poskytnutá pomoc ke spáchání jednání kvalifikovatelného jako zločin nebo přestupek. Pachatel musí přinejmenším poznat znaky hlavního činu. (…) Nebyly však dohledány žádné body, které by ukazovaly, že v době Rupprechtem vedeného výslechu byla naplánována a zamýšlena vražda obou vězňů. Nebyl také nalezen důkaz, že obviněný měl vědomost o takovém úmyslu

---

[12] V komentáři státního zástupce v Ludwigsburgu bylo uvedeno rozporuplné hodnocení: Verzi Rupprechta o nutné sebeobraně při zatýkání Josefa Lance odmítla ČKVZ již v pamětním spise a jak poznamenal německý vyšetřovatel, Lanc byl vysoký pouze 169 cm a nemohl tudíž Rupprechta dalece tělesně převyšovat, neboť Rupprecht měl výšku 182 cm.

[13] ZStL, BArch B 162-8151, s. 865.

[14] Tamtéž, s. 867.

a tento chtěl podpořit. Stejně tak není prokazatelné, že s takovou možností počítal a schvaloval ji.“

V případě skupiny odbojářů zatčených 14. listopadu 1943 v Písku se dle prokurátora nejednalo o čin vraždy, ale o „zostřující trestné opatření“, přestože oběti byly bez soudu zastřeleny 18. prosince 1943 v terezínské Malé pevnosti. Podle všeho se jednalo pouze o zločin zabití, který byl promlčen, a to proto, že nemohl rozpoznat znaky vraždy, jak je definoval § 211 trestního zákoníku a nejednal z nízkých pohnutek. Pozoruhodné bylo kličkování státního zástupce v případě uznání svědectví dodaných z Československa. Gestapák Lindner před poválečným soudem tvrdil odpovědnost za vyšetřování obětí z Písku v plné míře na Rupprechta, ale podle státního zástupce si pouze chtěl zachránit „krk“. Českoslovenští svědci zase měli svá svědectví pouze zprostředkovaná, neúplná, domnělá apod. Svědek Rudolf Stehlík byl Rupprechtem opakované brutálně zbit gumovou hadicí a nucen k podepsání nepravdivého protokolu. Po odmítnutí byl opět zbit, protokol opět přepsán a Rupprecht pronesl poznámku, že *„abys to neměl tak snadné, napíšu ti do protokolu ‚návrat nežádoucí‘“*. Od června 1944 byl Stehlík převezen do Malé pevnosti Terezín a odtud do dalších koncentračních táborů, z nichž se vrátil až v květnu 1945. U několika dalších obětí tvrdili svědci, že na následky trýznění Rupprechtem zemřely v Malé pevnosti nebo v koncentračních táborech, ale to se nedalo prokázat, protože v písemném potvrzení úmrtí, pokud vůbec existovalo, nebyly žádné podrobnosti uvedeny.

Druhé stanné právo

Od ostatních vražd bylo odděleno vyšetřování činnosti Rupprechta v době druhého stanného práva, které bylo vyšetřováno v rámci velkého šetření frankfurtského státního zastupitelství 4 Js 608/64. Vedle Rupprechta byli vyslechnuti ještě členové gestapa Heinrich Wimmer[15], Wenzel Liebel[16], Paul Rogge[17], Harry

[15] ZStL, BArch B 162-4806, s. 610. Heinrich Josef Wimmer (*18. 4. 1913) vstoupil do SS v roce 1933 v Mnichově a od roku 1935 pracoval u gestapa. V roce 1939 byl přeložen do Písku a následně do Klatov a 5. května 1945 byl zatčen československými úřady. Po odsouzení ke dvěma letům v roce 1947 byl vyhoštěn a následně uvězněn v bývalých KT v Moosburgu a Dachau, které sloužily jako tábory pro neprověřené nacisty. Odtud byl propuštěn na konci 40. let.

[16] ZStL, BArch B 162-4807, s. 968–971. Wenzel Liebel (*13. 6. 1899) vyučený pekař byl řidičem gestapa od 15. srpna 1939. Odsouzen byl po válce k pěti letům odnětí svobody. Propuštěn do SRN v roce 1950. V době výslechu v roce 1965 byl v důchodu.

[17] ZStL, BArch B 162-4808, s. 1099. Paul Rogge (*20. 11. 1884) vystudoval „muzikantství“ a za Velké války se hlásil do prvních linií. Od roku 1922 pracoval u kriminální policie a od roku 1935 nastoupil ke gestapu. O dva roky později nastoupil ke gestapu v Drážďanech a v roce 1939 u vedoucí úřadovny gestapa v Praze. Od ledna 1944 se stal zastupujícím velitelem gestapa v Klatovech. Dle svých slov byl zatčen v květnu 1945 a propuštěn byl v roce 1947.

Obermayr[18], Phillip Scholtysik[19]. Jmenovaný Wimmer měl na starosti dálnopis a k průběhu stanného řízení sdělil:

„*Služebna obdržela dálnopisem zprávu o atentátu. Ve stejnou dobu přišel rozkaz k pohotovosti, nevím, jestli tento přišel se zprávou o atentátu nebo teprve později, ale všichni příslušníci služebny se měli zúčastnit na pročesávání Prahy. V Praze jsme dostali za úkol prohledat blok domů. Po mnohahodinovém pátrání byla akce v ranních hodinách ukončena. Zatčení nebyla skupinou, ke které jsem patřil i já, provedena. Následující den jsme se vrátili zpět do Klatov. V Klatovech nám bylo sděleno, že všechny nám příslušné případy, ve kterých osoby byly zatčeny, mají být předloženy stannému soudu v Praze. (…) Referent procesu vyhotovil závěr vyšetřovací zprávy. Také od SD přidělené procesy obsahovaly takovou zprávu. Často byly tyto zprávy zkráceny na „dálnopisnou formu“. Zprávy obsahovaly představení zjištěného obsahu. Byly tam také uvedeny polehčující momenty. Zprávy k odeslání do Prahy o těchto procesech prošly mýma rukama. Mojí úlohou bylo zprávy bez změny jejich věcného obsahu převést do řádné formy a spisovné němčiny. Tyto zprávy prošly dálnopisem, který podepsal velitel služebny Winkelhofer, stannému soudu do Prahy. Z Prahy přišla také dálnopisně ještě ve stejný den rozhodnutí stanného soudu. Tyto dálnopisy nesly všechny podpis „Witiska“. Jejich obsah zněl, že jednotlivě uvedené osoby byly stanným soudem v Praze odsouzeny k trestu smrti, a rozsudek musí být okamžitě vykonán. (…) Nemohu více říci, jestli byla v dálnopise vůbec uvedeno bližší zdůvodnění. Vím jen, že vykonání rozsudku bylo veřejně oznámeno a ve většině případů bylo jako zdůvodnění sumárně uvedeno „schvalování atentátu“, ačkoliv ve skutečnosti bylo základem rozsudku docela jiné jednání.“*[20]

Vyšetřovatel: *„Byly Vám známy formální předpoklady procesu před stanným soudem?“*

Ne. S takovou institucí, jakou představuje stanný soud, jsem byl konfrontován poprvé v roce 1942. Vždy jsem si ale představoval stanný soud tak, že tento se skládal z předsedy, eventuálně několika přísedících, jednoho zástupce obžaloby a zvláště za přítomnosti obžalovaného nebo přiděleného obhájce ex offo. Byl jsem

---

[18] ZStL BArch B 162-4810, s. 1536. Harry Obermayr (*19. 3. 1913) vyučil se klempířem, ke gestapu nastoupil v roce 1933. 15. března 1939 přišel jako člen gestapa do Písku a později do Klatov. Po válce byl vydán do ČSR anglickou armádou. Odsouzen byl k šesti letům odnětí svobody v roce 1947 a odsunut do SRN v roce 1954.

[19] ZStL BArch B 162-4809, s. 1237. Phillip Scholtysik (*24. 5. 1885) vystudoval obchodní školu a v roce 1911 nastoupil k policii. Po skončené první světové válce, kterou prodělal v poli, opět přišel do řad policie. V roce 1935 vstoupil do řad politické policie a v listopadu 1939 přišel do Německého, dnes Havlíčkova Brodu, odkud byl převelen do Klatov, kde byl činný do prosince 1943 a později převelen do Prahy. Souzen byl v Klatovech a to napřed k trestu smrti, později trest změněn na doživotí a v roce 1955 v rámci amnestie byl propuštěn do SRN.

[20] ZStL, BArch B 162-4806, s. 610–612.

rozčarován, když jsem poprvé viděl z dálnopisu, že aniž by byl obžalovaný viděn a vyslechnut, byl odsouzen v jeho nepřítomnosti k trestu smrti.“
Vyšetřovatel: *„Považoval jste tenkrát Vámi líčené provedení procesu stanného soudu za oprávněné?“*
„Považoval jsem jej především za morálně zavrženíhodné, neboť právoplatný může být i velmi tvrdý zákon, který naráží do morálních zákonů. Mým představám o řádném procesu toto jednání v žádném případě neodpovídalo.“
Vyšetřovatel: „*Protestoval jste proti tomuto jednání nebo jste se zdráhal tímto způsobem pracovat?“*
„Oboje bylo nemožné a rovnalo by se odepření plnění rozkazu, které právě v tehdejší době by bylo stíháno. V běžném průběhu mé služebny jsem se vždy snažil jednat korektně a pomáhat, pokud to bylo možné. Toto mi přišlo také při procesu proti mně vhod a bylo mi tam potvrzeno. Předávám podklady, ze kterých toto vyplývá.“

Harry Obermayr se účastnil exekucí pravidelně a ve své výpovědi mj. uvedl: *„Popravy zastřelením se konaly tím způsobem, že odsouzení byli vyzvednutí komandem ochranné policie ve vězení a za doprovodu úředníky gestapa přivezeni na střelnici. Sám jsem byl několikrát s nimi. Při prvních popravách byly ještě čteny rozsudky. Toto ustalo ale později na příkaz velitele služebny, aby se exekuce zkrátily, aby se přítomní vyhnuli neklidu mezi popravovanými.“*[21]

Stanný soud byl jednoznačně pouhou zástěrkou bezuzdného vraždění lidí, ke kterému posloužily pseudozákonné normy. Přesto stačilo státním zástupcům všechny obviněné od asistentů gestapa, přes velitele venkovních úřadoven i vedení pražské centrály, po členy ochranné policie a samotné střelce, zbavit obvinění. V závěrečném zastavení trestního stíhání pachatelů druhého stanného práva, ve kterém byl jmenován i Rupprecht, znělo následovně:

„Obvinění Heinrich Wimmer, Harry Obermayr, Kilian Rupprecht a Rudolf Straube, všichni dřívější členové venkovní úřadovny gestapa v Klatovech, připustili, že se zabývali vyšetřováním osob, které byly později předvedeny stannému právu. Obviněný Wimmer udal, že byl spoluodpovědný za dálnopisný kontakt v případech stanného práva s vedoucí služebnou gestapa v Praze. Všichni obvinění vypověděli, že vždy v jednotlivých případech jednali na příkaz velitele služebny Winkelhofera a neměli žádný vliv na další osud obviněných Čechů, a to včetně práva návrhů, ani pověření k rozhodování ohledně předvedení ke stannému právu. Pouze obviněný Wimmer udal, že mu bylo podezřelé, že okamžitě po dálnopisném sdělení jmen a obviněných vedoucí úřadovně gestapa přišly odtamtud rozsudky stanného soudu z části jiných obviněných. Sám tvrdí, že se své činnosti nemohl vzepřít či by jinak mohl udělat něco pro oběti. Všichni ostatní obvinění si nebyli vědomi protiprávnosti opatření stanného soudu. (...) Ke stejnému výsledku vede zkouška důkazních výsledků ohledně činnosti dřívějších příslušníků gestapa v Praze nebo výše

[21] ZStL, BArch B 162-4810, s. 1538.

uvedených venkovních úřadoven gestapa. Samo zjištění, že obvinění, jako třeba obviněný Rupprecht v Táboře a Kröger v Pardubicích byli považováni za „násilnický typ" a opakovaně byl pověřen tzv. zostřenými výslechy, nemůže z toho být vyvozen nutný závěr, který by vedl ke zjištění jejich znalosti s ohledem na právoplatnost a motivace v procesech stanného soudu."[22] Trestní stíhání bylo zastaveno 1. června 1970.

Rupprechtova složka v ludwigsburské Ústřední úřadovně zemských soudních správ, kde probíhalo předběžné vyšetřování jeho zločinů, zachovala vzájemnou interní komunikaci státních zástupců a externí vyjádření pro československé vyšetřovatele. Od 13. do 20. května 1974 byl na oficiální návštěvě v Ludwigsburku předseda ČKVZ dr. Karel Kámiš. Kromě jiného si posteskl na způsob informování ze strany zástupců. Již 15. listopadu 1968 žádal o předání výslechových protokolů západoněmeckých občanů učiněných v případu vražd na Klatovsku v souvislosti s druhým stanným právem.[23] ČKVZ dostala sice zpětnou vazbu o přijetí pamětních spisů a dokumentace, ale buď zcela nedostatečně, nebo vůbec nebyla informována o průběhu vyšetřování. Jen z žádostí zastupitelství o došetření některých kauz mohli Čechoslováci odhadovat, zda ještě vůbec běží a v jakém stavu se vyšetřování nacházejí. Dr. Kámiš prohlásil, že československá strana respektuje a bude respektovat rozhodnutí západoněmeckých soudů a zastupitelství, ale nedokáže veřejnosti zdůvodnit ani jediný případ zastavení stíhání. Vyjádřil uznání a pochopení pro snahu SRN stíhat zločince, ale to neomlouvalo nulové zprávy a podrobnosti o rozhodnutích, i když budou jména účastníků začerněna. V případě předaného rozhodnutí o zastavení (nikoliv zdůvodnění) byla začerněna mnichovská adresa K. Rupprechta. Případ Kiliana Rupprechta a sedmdesáti tří jím zavražděných lidí byl uložen ad acta.

Jak si rozhodnutí státního zástupce vysvětlit a z čeho vycházelo? Západoněmecká justice řešila na pravidelně konaných setkáních státních zástupců a soudců zabývajících se nacistickými zločiny mj. trestněprávní problém denunciantství. Ve své podstatě fungoval obdobným způsobem zneužití informací také referent Rupprecht, když informace shromažďoval a předával (bez údajné znalosti procesního práva) soudům. Podle Spolkového soudního dvora musela být prvním předpokladem trestnosti pachatele (udavače) protiprávnost rozsudku smrti. Tato otázka může být pro všechny účastníky – soudce, státní zástupce, policisty nebo udavače rozhodnuta jen jednoznačně, jinak by opačný názor vytvořil neřešitelný rozpor. Protiprávnost spočívá v tom, že vyslovení viny je protiprávní kvůli aplikaci neoprávněného použití o sobě samém platným trestním zákonem k podstatě věci (odsouzení obětí za čin podle zákona, který nebyl v době činu platný), nebo je trest protiprávní, protože nemá vztah k vině a protizákonnosti činu (schvalování atentátu).

---

[22] Vojtěch KYNCL, *Bez výčitek. Genocida Čechů po atentátu na Reinharda Heydricha*, Praha 2012, s.

[23] ZStL, BArch B 162-4821, s. 4423.

Celé skupiny nacistických zákonů zcela odporovaly spravedlnosti. Od nástupu byly takových zákonů s drastickými tresty desítky. Mezi nejznámější patřily norimberské zákony. Například byla 5. září 1939 schválena skupina zákonů proti „národním škůdcům“, které se staly nástrojem nacistické justice v obraně „domácí fronty“. Patřily sem zákony proti „rabování svobodné oblasti“, „zločiny při leteckém ohrožení“, „obecně nebezpečné zločiny“ a zvláště „využití válečného stavu jako zostření trestu“, které všechny mohly skončit smrtí. Justice dostala nástroj pro zastrašení obyvatelstva a zvláště vytipovaného občana-škůdce. Mezi další obdobné zákony patřilo třeba poslouchání zahraničního rozhlasu ze dne 1. září 1939, které dávalo do rukou gestapa jedinečný nástroj. Členové tajné policie jako Kilian Rupprecht jej dokázali intenzivně využívat.[24] V roce 1965 byla debata o platnosti soudních rozhodnutí uvnitř západoněmecké justice velice intenzivní, ale neprobírala základní princip: nespravedlnost nacistického zákonodárství jako primární nástroj režimu. Postoj soudců a státních zástupců, z nichž většina vykonávala svoji činnost už v době nacistické, byl až do devadesátých let poměrně jasný: nemusely být nacistické zákony spravedlivé, ale ve své době byly platné a závazné. Teprve v roce 1998 Spolkový sněm přijal zákon o zrušení platnosti rozsudků nacionálně-socialistických soudů (Gesetz zur Aufhebung nationalsozialistischer Unrechtsurteile in der Strafrechtspflege (NS-AufhG)), jež se odvolávaly na platné zákony po nástupu nacistů k moci. Patřilo mezi ně explicitně vyjmenovaných 59 zákonů a právních norem přijatých v letech 1933–1945. Tento zákon byl 24. září 2009 rozšířen o první odstavec:

„Tímto zákonem jsou zrušeny odsuzující trestněprávní rozhodnutí učiněná z politických, vojenských, rasových, náboženských nebo světonázorových důvodů, která byla přijata po 30. lednu 1933 za porušení základní myšlenky spravedlnosti k prosazení nebo udržení nacionálně-socialistického protiprávního režimu.“[25] Přijetí tohoto zákona přišlo pozdě pro uplatnění spravedlnosti vůči pachatelům, ale je zadostiučiněním pro další generace, které si oběti nacistického režimu budou připomínat bez pachuti jejich nespravedlivého očernění. Kilian Rupprecht této pozemské spravedlnosti unikl.

[24] Reichsgesetzblatt, Teil 1, 7. September 1939, Verordnung über ausserordentliche Rundfunkmasnahmen.

[25] https://www.gesetze-im-internet.de/ns-aufhg/BJNR250110998.html. Stav ke dni 1. 11. 2016.

Vojtěch Kyncl

Die Nachkriegsuntersuchung der Gestapoverbrechen in Klatovy. Der Fall Kilian Anton Rupprecht

Zusammenfassung

In den Jahren 1965-1979 vermochte die Tschechoslowakische Regierungskommission für die Verfolgung der nazistischen Kriegsverbrecher, Beschuldigungen in fast einhundert Fällen zu sammeln und mit Beweisen zu belegen. Ein Großteil der untersuchten Verbrechen spielte sich in der Zeit des zweiten Standrechts ab. Anton Kilian Rupprecht war in Klatovy ein ähnliches Phänomen wie in Pardubice Walter Kröger. Beide hinterließen Dutzende Tote, zahlreiche unbeantwortete Fragen und einen bitteren Nachgeschmack angesichts der Einstellung ihrer Strafverfolgung. Der vorgelegte Artikel ist eine Zusammenfassung der gewonnenen Dokumentierungsunterlagen aus den Archiven in der Tschechischen Republik und in der Bundesrepublik Deutschland, jedoch übergaben beide Staaten einander diese Unterlagen zur Zeit ihres Entstehens nicht in dieser Breite. Hemmnisse waren in zahlreichen ähnlichen Fällen das Verweigern von Unterlagen, insbesondere von persönlichen Akten aus dem BDC in Berlin, und die Begründung der Einstellung der Strafverfolgung in der BRD. Diese Praxis änderte sich zwar im Verlauf von fünfzehn Jahren, was jedoch faktisch nicht zur erfolgreichen Verurteilung auch nur eines einzigen nazistischen Verbrechers führte, der in den Memoranden aus der Tschechoslowakei genannt wurde. Kilian Rupprecht konnte die direkte Schuld am Tod von mindestens 73 Menschen nachgewiesen werden. Die Staatsanwaltschaft in der BRD kam jedoch zu dem Schluss, dass die Opfer praktisch das damals geltende Recht verletzt hatten und dass die Urteilsverkündungen der Todesstrafe durch das Standgericht in Einklang mit der Rechtsordnung stand und die Urteile von einem „ordentlichen“ Gericht gefällt worden waren. Diese Interpretierung wurde erst im Jahr 2009 vom Bundestag vollständig widerlegt, als dieser das Gesetz über die Aufhebung der Gültigkeit der Urteile der national-sozialistischen Gerichte beschloss, die sich auf geltende Gesetze nach dem Machtantritt der Nazis beriefen. Zu ihnen gehörten 59 explizit genannte Gesetze und Rechtsnormen, die in den Jahren 1933–1945 angenommen wurden. Kilian Rupprecht würde offenbar seiner Verurteilung nicht mehr entkommen.

Vojtěch Kyncl

Post-war investigation of the Gestapo's crimes in Klatory. The Case of Kilian Anton Rupprecht

Summary

Between 1965 and 1979, the Czechoslovak government commission for prosecuting Nazi war criminals managed to collect and substantiate accusations in almost a hundred cases. Many of the crimes investigated took place during the period of the second martial law. In Klatovy, Anton Kilian Rupprecht was a phenomenon similar to Walter Kröger in Pardubice. They were both involved in dozens of deaths, and there are a number of unanswered questions and suspicions following the postponement of their prosecutions. The submitted article is an overview of the documentary material acquired from archives in the Czech Republic and the Federal Republic of Germany, although when they were written the two countries did not provide materials to each other to such an extent. Many other similar cases were put on hold due to the withholding of documents, in particular from personal collections in the BDC in Berlin, and justified with the suspension of prosecution in the German Federal Republic. Although this practice changed over the course of fifteen years, it effectively did not lead to successful prosecutions, although one single Nazi criminal detailed in the records from Czechoslovakia, Kilian Rupprecht, was proven to have direct guilt in the death of at least 73 people. The public prosecutor in Germany, however, determined that the victims effectively breached the law in force at the time, and the court-martial death sentence was in accordance with the law and this sentence was then passed by the "ordinary" court. This interpretation was overturned entirely in 2009 by the Bundestag, which adopted a law cancelling the validation of decisions of National Socialist courts which invoked laws in force after the Nazis' rise to power. These include explicitly named 59 acts and laws adopted between 1933 and 1945. Kilian Rupprecht would no longer be able to escape conviction.

MODERNÍ DĚJINY **MODERN HISTORY**
Roč. 25, 2017, č. 2, s. 189–238 Vol. 25, 2017, No. 2, p. 189–238

Zdeněk Doskočil

Obvinění Ladislava Novomeského z tzv. slovenského buržoazního nacionalismu a jeho sebekritika na jaře 1950[1]

Charges of Slovak bourgeois nationalism against Ladislav Novomeský and his self-criticism in spring 1950

This study looks at the circumstances of the origin of the campaign against so-called Slovak bourgeois nationalism in spring 1950. It primarily focuses on poet and Communist Party of Slovakia figure, Ladislav Novomeský, who became one of its victims. Ideas of the existence of so-called bourgeois nationalism in Slovakia were an entirely deliberate construction with no basis in reality serving only to justify the Communist Party's immediate needs for power. The study analyses from many perspectives the (ir)relevant arguments made in the allegations against Novomeský. It also looks in detail at how the poet's self-criticism, repeated a number of times, gradually deepened. Escalating attacks and repeated calls for party discipline forced Novomeský to resign from the use of rational arguments and instead mechanically confess to his guilt. His willingness to concede was helped significantly by the fact that so-called Slovak bourgeois nationalism was criticised in spring 1950 merely as an ideological deviation, and not as a criminal act.

Keywords: History, 20th Century, Czechoslovakia, Czech-Slovak relations, Ladislav Novomeský, Slovak bourgeois nationalism, Communist Party of Slovakia, Political Trials

[1] Tato studie je dílčím výstupem standardního projektu Grantové agentury České republiky *Ladislav Novomeský mezi stalinismem a reformním komunismem. Básník v politice a veřejném životě (1945–1970)*, registrační číslo P410/16-02046S.

Životní dráha básníka a předválečného člena Komunistické strany Československa (KSČ) Ladislava Novomeského (1904–1976) se po dlouhá léta vyznačovala kontinuálním prolínáním umělecké a politické roviny veřejného působení. Zatímco jeho poetickou či žurnalistickou tvorbu literární věda a historiografie již poměrně široce analyzovaly, básníkova role ve vrcholné politice v poválečném období a potom znovu na sklonku šedesátých let zatím zůstala na okraji zájmu, respektive byla jen útržkovitě reflektována v pracích dotýkajících se širších témat.

Přestože umělec natrvalo spojil svůj osud s komunistickou stranu, o angažmá v jejích vrcholných strukturách nikdy neusiloval. Do vysoké politiky ho až v létě roku 1943 vtáhla pouhá shoda náhod. Akutní nedostatek kádrů, kterým po sérii zatýkání trpěla Komunistická strana Slovenska (KSS), a nové pokyny z Moskvy, zdůrazňující nutnost budovat protinacistickou rezistenci na celonárodní bázi, podnítily Karola Šmidkeho k tomu, aby právě Novomeského (a také Gustáva Husáka) přibral do pátého ilegálního vedení KSS, které se podílelo na přípravě Slovenského národního povstání (SNP). Pro nové pojetí odbojové práce byli zapotřebí lidé, kteří ještě žili legálním způsobem života a disponovali rozsáhlými politickými kontakty, jak v kruzích občanského odboje, tak mezi umírněnými představiteli luďácké garnitury. Novomeský, držící se po vzniku Slovenského státu zatím stranou podzemních aktivit, tyto předpoklady dokonale naplňoval.[2]

Po osvobození zanechal básník výraznou stopu ve slovenském veřejném životě. Pět let stál v čele pověřenectva školství a osvěty,[3] kde dal podnět ke vzniku řady nových škol a nemálo přispěl k institucionálnímu rozvoji národní kultury.[4] Zároveň však byl disciplinovaným členem komunistické strany, který v letech 1945–1948 respektoval všechny posuny její politické strategie a taktiky. Podílel se na jejím úsilí o dosažení mocenského monopolu a nezůstal ani stranou událostí února 1948.[5]

---

[2] Nejnovější syntetický pohled na komunistický odboj přináší Marek SYRNÝ, *Slovenskí komunisti v rokoch 1939–1944. Náčrt dejín Komunistickej strany Slovenska v odboji a v Povstaní*, Banská Bystrica 2013, zvláště s. 132–194.

[3] Od roku 1948 pověřenectvo školství, věd a umění. Elo RÁKOŠ – Štefan RUDOHRADSKÝ, *Slovenské národné orgány 1943–1968*, Bratislava 1973, s. 500.

[4] Díky pověřencově iniciativě byly do roku 1949 ustaveny např. Vysoká škola múzických umění, Vysoká škola výtvarných umění, Pedagogická fakulta Slovenské univerzity, Slovenská národní galerie, Slovenská filharmonie, nová profesionální divadla, soubory Lúčnica a Slovenský ľudový umelecký kolektív (SĽUK), výtvarnické družstvo Tvar aj.

[5] K politickému dění na Slovensku v letech 1945–1948 srov. kupř. Michal BARNOVSKÝ, *Na ceste k monopolu moci*, Bratislava 1993; Róbert LETZ, *Slovensko v rokoch 1945–1948 na ceste ku komunistickej totalite*, Bratislava 1994.

Ačkoliv byl Novomeský po celý svůj život člověkem bytostně politickým, vlastní angažmá na vysokých postech[6] vnímal jako osobní oběť, která ho odvádí od jeho básnické tvorby i širších uměleckých zájmů, a nutnou daň stranické disciplíně, jíž se podřizoval. Jeho pokusy o rezignaci na exponované funkce opakovaně narážely na nesouhlas stranických orgánů.[7] Okamžik odchodu z nejvyšších pater politiky tak nevzešel z básníkovy vůle, ale z tlaku vnějších okolností. Osudným se mu stalo hledání „nepřátel uvnitř strany" spojené s vykonstruovaným obviněním z tzv. slovenského buržoazního nacionalismu. Je nanejvýš paradoxní, že z nacionalistické úchylky byl obviněn právě Novomeský, který celou svou dosavadní politickou prací, novinářskou i uměleckou aktivitou dával najevo, jak jsou mu cizí národnostní předsudky.[8]

Navzdory výše uvedenému však pověřenec školství a osvěty nebyl vtažen do soukolí politických procesů náhodou. Předurčoval ho k tomu především odlišný koncepční pohled na problematiku česko-slovenských vztahů, který se ne zcela shodoval s poválečným míněním Gottwaldova vedení KSČ. Kořeny této diference sahaly již do závěru druhé světové války. Podle představ V. ilegálního vedení KSS i povstalecké Slovenské národní rady (SNR) mělo být jedním z politických cílů SNP obnovení Československa jako státu dvou rovnoprávných národů, Čechů a Slováků. Ideální státoprávní forma byla spatřována ve federaci, v níž se měla slovenská státnost zachovat a dále rozvinout v nových demokratických podmínkách. Centralismus a myšlenku jednotného československého národa, které obhajoval prezident Beneš, slovenští komunisté i agrárníci jednoznačně odmítali. Při sestavování první poválečné vlády byla problematika státoprávního postavení Slovenska v obnovené republice jedním z neuralgických bodů diskuse. Delegace SNR (komunisté a nekomunistické složky odboje sdružené v Demokratickou stranu) při moskevských jednáních v březnu 1945 trvala na důsledném uplatnění zásady „rovný s rovným" a naléhala na realizaci federativního uspořádání státu, mezi jehož nejvýraznější stoupence patřili právě Novomeský s Husákem.[9]

---

[6] Po skončení války působil jako člen předsednictva ÚV KSS (do srpna 1945), člen ústředního výboru KSS i KSČ, poslanec Národního shromáždění a Slovenské národní rady, předseda Kulturní komise ÚV KSS, šéfredaktor deníku SNR *Národná obroda*, předseda Matice slovenské a Spolku slovenských spisovatelů.

[7] Svědčí o tom např. jeho dopis Viliamu Širokému z počátku roku 1946. Srov. Štefan DRUG (ed.), *Umenie politiky, politika umenia. Z listov Laca Novomeského*, sv. I., Bratislava 1988, s. 148.

[8] Novomeský se narodil a prožil dětství v Budapešti. Naučil se tu plynně maďarsky a chodil do maďarských škol. V letech 1925–1939 pobýval v Ostravě a v Praze, kde navázal kontakty s českými intelektuály z prostředí umělecké avantgardy. Jako redaktor komunistického tisku psal velmi často česky. Básníkovu životu do roku 1939 se nejpodrobněji věnoval TÝŽ, *Dobrý deň, človek*, Bratislava 1983.

[9] Na podzim 1944 byl Novomeský členem delegace SNR, která v Londýně rokovala s prezidentem Benešem. Následně odjel do Sovětského svazu, kde jednal s předáky moskevského

Slovenští komunisté sice v roce 1944 akceptovali požadavek Sovětů na obnovu Československa, ale měli strach, aby řešení česko-slovenských vztahů nevyústilo v pouhou restituci předmnichovských poměrů. Nebyly to neodůvodněné obavy. Od časů SNP, které deklarovalo decentralizovanou podobu státu jako jeden ze svých politických cílů, se totiž situace změnila. Povstání bylo poraženo a slovenská politická reprezentace fakticky přestala na několik měsíců existovat. Její zástupci nevítali sebevědomě Beneše a Gottwalda ve vítězné Banské Bystrici, ale po skupinkách se postupně scházeli v Moskvě. Vyjednávací pozice delegace SNR tak byla výrazně oslabena.[10] Navíc její požadavky narazily na tvrdý odpor českých politických stran, zvláště národních socialistů. Rovněž zahraniční vedení KSČ myšlenku federace nepodporovalo, považovalo ji za předčasnou. Výsledkem byl Gottwaldem navržený kompromis, tzv. asymetrický model státoprávního uspořádání, kdy vedle orgánů celostátních (Národní shromáždění, vláda) měly fungovat i národní orgány slovenské (SNR, Sbor pověřenců), k nimž by neexistoval žádný český protějšek.[11] Novomeský se jako poslušný komunista tomuto rozhodnutí podřídil, přestože pro Slováky nebylo příliš výhodné.[12] Federativní uspořádání tak skončilo až do roku 1968 u ledu a faktická územní autonomie byla v očích povstaleckého vedení KSS jen hubenou náhražkou.

Navíc ještě na jednáních v Moskvě vyslovil Gottwald přání, aby slovenští komunisté do celostátních orgánů delegovali soudruhy, kteří se povstání nemohli zúčastnit, a tudíž dostatečně neznali nynější slovenské poměry, zatímco na Slovensku by zůstali pracovat funkcionáři, kteří se na jeho organizaci podíleli, a měli proto mezi tamějšími komunisty autoritu. Do vlády se tak dostali Viliam Široký

---

vedení KSČ. Představitelům obou center zahraničního odboje vysvětloval pohled povstalecké reprezentace na státoprávní problematiku. O londýnských rozhovorech zanechal roku 1964 Novomeský podrobnou vzpomínku in: Gustáv HUSÁK, *Svedectvo o Slovenskom národnom povstaní*, Bratislava 1964, s. 430–444, 449–456; úplnou verzi textu uveřejnil editor Stanislav Šmatlák ve výboru Ladislav NOVOMESKÝ, *Desaťročia do chvíľ sklbené*, Bratislava 1984, s. 172–206.

[10] Na tento moment upozorňují např. Ľubomír LIPTÁK, *Storočie dlhšie ako sto rokov*, II. vydání, Bratislava 2011, s. 103–104; Jan RYCHLÍK, *Češi a Slováci ve 20. století. Česko-slovenské vztahy 1914–1945*, Bratislava 1997, s. 251–252; TÝŽ, *Češi a Slováci ve 20. století. Česko-slovenské vztahy 1945–1992*, Bratislava 1998, s. 13–14.

[11] Postavení slovenských národních orgánů upravovala šestá hlava Košického vládního programu, kterou Gottwald z rozhodnutí vlády ve východoslovenské metropoli 5. dubna 1945 veřejně prezentoval. Oficiální odpovědí na jeho vystoupení, jež schvalovalo dané řešení, byl SNR pověřen právě Novomeský. Srov. *Prezident opäť medzi nami*, Bratislava 1945, s. 84–86.

[12] Ve své řeči v Košicích označil Gottwald šestý bod vládního programu za „Magnu Chartu slovenského národa“, což se slovenským komunistům dvakrát nezamlouvalo. Husák po letech vzpomínal: *„Nemusím, hádam, vysvetľovať, že slovo »magna« (veľká) sme považovali za nadsadené. A charty (listiny slobôd) dávali feudálni panovníci svojim poddaným. Riešenie slovenskej otázky, ako bolo formulované vo vládnom programe, si slovenský ľud vybojoval. Nikto mu ho nedaroval. Ale pomenovanie už zostalo.“* G. HUSÁK, *Svedectvo…,* s. 595.

a Július Ďuriš, kteří se netajili svým odporem k Husákovi i celé povstalecké garnituře.[13] Z tohoto rozhodnutí následně vyplynuly rozpory mezi tzv. pražskými Slováky, kteří byli stoupenci centralismu, a povstaleckým vedením KSS (Šmidke, Husák), jež si chtělo uchovat jistou míru nezávislosti na Gottwaldově KSČ.[14]

Sebevědomá povstalecká reprezentace měla v letech 1944–1945 svou vlastní představu o slovenské cestě k socialismu, která se ne zcela shodovala s Gottwaldovou taktikou. Byla radikálnější. Prosazovala razantnější cestu k dosažení mocenského monopolu a výraznější přizpůsobení země sovětskému vzoru. Toužila po větší míře znárodnění, pronikavější pozemkové reformě, zastoupení společenských organizací, ve kterých měla KSS silný vliv (odbory, svaz partyzánů), v Národní frontě. Slovenští představitelé navíc prosadili již v září 1944 likvidaci sociální demokracie jejím sloučením s komunisty, s čímž Gottwaldova garnitura nesouhlasila, neboť počítala s její poválečnou, byť dočasnou, existencí. Unáhlené spojení obou stran považovala za strategickou chybu. Na slučovacím sjezdu v září 1944 si KSS samostatně zvolila své vedení, v jehož čele stáli Šmidke a Husák, věznění funkcionáři (Široký, Ďuriš, Ján Osoha, Ľudovít Benada aj.) nominováni nebyli.[15] Slovenští

---

[13] K této nechuti značně přispěl neúspěšný pokus o osvobození politických vězňů v Nitře na sklonku srpna 1944. Zde byli drženi nedůležitější komunističtí činitelé (Viliam Široký, Július Ďuriš aj.). Na Husákův pokyn odložili svůj útěk z věznice, kterou však následně zabrala nitranská posádka slovenské armády, jež jako jedna z mála zůstala věrná Tisovu režimu. Nemohli se proto povstání zúčastnit a zůstali v žaláři až do února 1945. Husákovi (a zčásti také Novomeskému) později vyčítali, že je nechali ve vězení schválně, aby mohli v Banské Bystrici ovládnout rozhodující politické pozice, a oni tak zůstali na druhé koleji. Absence povstalecké legitimity se u nich brzy proměnila v „protipovstalecký komplex“, který se vybíjel nejen v nenávisti vůči všem, kteří v povstání sehráli zásadnější úlohu, ale i ve snaze prosadit novou interpretaci dějin slovenského komunistického odboje, která by do středobodu dění vnesla jejich osoby. K dění v Nitře podrobněji např. Anton RAŠLA, *Civilista v armáde*, Bratislava 1967, s. 134–140; Anna ŠTVRTECKÁ, *Ján Osoha*, Bratislava 1970, s. 274–292; Jozef JABLONICKÝ, *Samizdat o odboji*, Bratislava 2004, s. 48–49, 173–182. K proměnám interpretace dějin SNP srov. Jozef JABLONICKÝ, *Glosy o historiografii SNP*, Bratislava 1994, s. 22–24, 29–35.

[14] Na značný odpor, zvláště ze strany Širokého, narazila na jaře 1945 snaha povstaleckého vedení KSS dosadit na post státního tajemníka ministerstva zahraničních věcí Vladimíra Clementise. Prim v tomto úsilí hrál především Novomeský – viz jeho svědectví z šedesátých let: Národní archiv (dále NA), f. Komunistická strana Československa – Ústřední výbor 1945–1989 (dále KSČ-ÚV), 03/10 (barnabitská komise), sv. 3, a. j. 40, beseda se s. L. Novomeským, 5. 9. 1963, s. 69–73; Vladimír CLEMENTIS, *Vzduch našich čias*, sv. I., Bratislava 1967, s. 11; srov. ještě G. HUSÁK, *Svedectvo…*, s. 587; NA, f. KSČ-ÚV, komise I., sv. 35, a. j. 884, žiadosť Gustáva Husáka o úplnú stranícku rehabilitáciu, 1. 5. 1963, s. 26.

[15] Novomeský se slučovacího sjezdu v Banské Bystrici 17. září 1944 nezúčastnil. Na povstalecké území se dostal až o den či dva později. První tři týdny povstání prožil převážně v Bratislavě, kterou opustil teprve poté, co byl, prostřednictvím básníka Valentina Beniaka, ministrem vnitra Alexandrem Machem varován, že mu hrozí zatčení gestapem. Příčiny jeho opožděného příchodu normalizační historiografie obcházela a bagatelizovala. Srov. interpretaci in: Zdenka HOLOTÍKOVÁ, *Ladislav Novomeský*, Bratislava 1981, s. 203; Viliam PLEVZA,

komunisté přeceňovali vliv své strany ve společnosti a přezíravě hleděli na nekomunistické složky odboje, které reprezentovala Demokratická strana. Nevzali rovněž dostatečně v úvahu, že ačkoliv byla KSS organizačně samostatnou stranou, její možnosti vytvářet strategicko-taktickou linii komunistů byly omezené. Poslední slovo měl Gottwald a jeho druhové. Široký s Ďurišem si toho byli vědomi a před českými předáky kritizovali povstaleckou reprezentaci, kde mohli. Z rostoucí nedůvěry se rychle zrodilo rozhodnutí napravit slovenským představitelům hlavy a nahradit je garniturou poslušnější a také manipulovatelnější. V srpnu 1945 byla z Gottwaldova popudu svolána konference KSS v Žilině, na níž byl do čela strany dosazen Viliam Široký a dosavadní establishment odstaven na druhou na kolej.

Nový vůdce se v předsednictvu strany obklopil svými přívrženci. Z povstaleckého okruhu zůstal ve vedení pouze Šmidke a Husák, zatímco Novomeský odešel.[16] Výsledkem bylo rozštěpení KSS na dvě křídla, centralistické a povstalecké, mezi nimiž se rozhořel nelítostný střet o moc. Trval pět let. Do února 1948 jeho intenzitu poněkud tlumil zápas s demokratickými stranami, který obě frakce spojoval. Pak propukl naplno. Novomeský však zůstal poněkud stranou tohoto konfliktu. Napětí mezi centralistickou a povstaleckou frakcí uvnitř KSS musel nesporně registrovat, měl na jeho příčiny jistě svůj názor, ale v probíhajícím sporu se takřka neangažoval. Patrně měl dojem, že se ho celá záležitost, navzdory lidské blízkosti k Husákovi, Šmidkemu aj., osobně tolik netýká. S aktivním působením v politice nespojoval svou profesní perspektivu. A pravděpodobně si také poněkud idealizoval mezilidské vztahy ve stranických špičkách.

Ve chvílích komunistického triumfu v únoru 1948 Novomeský s jistou dávkou naivity zřejmě očekával, že budování beztřídní společnosti umožní také spravedlivé řešení národnostní otázky v duchu Košického vládního programu. Po zúčtování s „reakcí“ již neviděl důvod, proč by pravomoci slovenských národních orgánů měly dále zůstat omezeny. Při diskusích o návrhu nové ústavy v dubnu 1948 (byla schválena 9. května) se společně s Husákem domáhal rozšíření jejich kompetencí a přimlouval se za faktickou federalizaci státu. Narazil na prudký odpor pražských soudruhů, včetně Širokého a Ďuriše, a neuspěl.[17] Text nové základní listiny ponechal v platnosti postuláty třetí pražské dohody z června 1946.[18]

Vzostupy a pády. Gustáv Husák prehovoril, Bratislava 1991, s. 38 oproti Jozef JABLONICKÝ, *Povstanie bez legiend*, Bratislava 1990, s. 344–345; TÝŽ, *Samizdat o odboji,* s. 23, 60, 98–99. Po roce 1989 se k problému vracel ještě Štefan DRUG, *K Novomeského koncepcii SNP*, in: Literatúra a Slovenské národné povstanie, Banská Bystrica 1994, s. 15–17.

[16] Ztráta členství v předsednictvu ÚV KSS se ho však výrazněji nedotkla, neboť všichni komunističtí pověřenci se i později zpravidla zúčastňovali zasedání stranického vedení jako přizvaní hosté.

[17] Ministr zemědělství Július Ďuriš si o rozdílných názorech do svého zápisníku poznamenal: *„Budou z toho těžké politické problémy s komunistickou stranou na Slovensku. Je to slabost naší strany – linie Clementis-Husák, maloměšťáci, kompromisníci, podléhají buržoaznímu nacionalismu, nepotřebují, nemilují stranu.“* A zaznamenal také relativně umírněné stanovisko

Vývoj tak směřoval přesně opačným směrem. KSČ, jako monopolně vládnoucí strana, byla uspořádána na principu demokratického centralismu, kde rozhodovala úzká skupinka nejmocnějších. Všechny v hierarchii níže postavené stranické i státní orgány jí byly podřízeny a musely pouze poslušně realizovat její rozhodnutí. Existence jakéhokoliv konkurenčního ohniska moci tak byla naprosto nežádoucí. Hned po únoru 1948 proto nastoupil trend nekompromisní centralizace, který byl jedním z charakteristických rysů stranické politiky v padesátých i šedesátých letech.[19] Již v září 1948 přestala KSS fungovat jako samostatná strana a stala se pouhou územní organizací KSČ. Novomeský a Husák s tímto vývojem sice nesouhlasili, ale jako disciplinovaní komunisté se oficiální politice, která řešení slovenské otázky spatřovala pouze v industrializaci Slovenska a jeho ekonomickém vyrovnání s českými zeměmi, podřizovali a veřejně ji hájili. Vezmeme-li v potaz, jak nahlíželi na koncepci česko-slovenských vztahů, můžeme dospět k poněkud paradoxnímu, avšak konsekventnímu závěru. Tím, že slovenští komunisté pomohli zlikvidovat parlamentní demokracii, pochovali také nezbytný předpoklad pro naplnění slovenské svébytnosti v republice.

Novomeskému definitivně zlomila vaz Stalinova roztržka s Jugoslávií a následné hledání nepřátel, tzv. titoistů a buržoazních nacionalistů v řadách komunistických stran zemí střední a jihovýchodní Evropy. Na Slovensku mělo toto tažení specifický ráz v podobě kampaně proti tzv. slovenskému buržoaznímu nacionalismu, která byla v různé míře intenzity vedena celých třináct let (1950–1963). Jako součást oficiální propagandy KSČ prudce zasáhla do tehdejšího slovenského

---

Gottwaldovo: *„Varuje slovenské soudruhy, že cesta, na kterou se dávají, je falešná a mohou se dostat tam, kde nechtějí. Po 25. únoru 1948 jsme si usnadnili socialismus. Nechceme vám nic bránit. Ale musíte pochopit jedno: my si musíme zajistit, že vždy můžeme zasáhnout na Slovensku, kdyby se něco stalo.“* Archiv Múzea Slovenského národného povstania, f. XII (spomienky), prír. č. S 47/2004, Vzpomínky Júlia Ďuriše, s. 707; srov. Novomeského pohled in: NA, f. KSČ-ÚV, 03/10, sv. 3, a. j. 40, beseda se s. L. Novomeským, 5. 9. 1963, s. 43–44.

[18] V květnu 1946 komunisté na Slovensku prohráli volby, získali pouze 30 % hlasů, zatímco jejich hlavní soupeř, Demokratická strana, téměř 62 %. Duch vzájemné tolerance a spolupráce, který obě strany za povstání spojoval, se po válce začal vytrácet. Komunistická strana Slovenska, aby aspoň částečně obrala svého protivníka o plody vítězství, podporovala po volbách oslabení pravomocí slovenských národních orgánů, s čímž české politické strany pochopitelně souhlasily. Výsledkem byla tzv. třetí pražská dohoda uzavřená v červnu 1946, která toto omezení stvrzovala. Michal BARNOVSKÝ, *Na ceste…,* s. 100–119; Jan RYCHLÍK, *Češi a Slováci ve 20. století (1945–1992),* s. 39–51; Karel KAPLAN (ed.), *Pražské dohody 1945–1947. Sborník dokumentů,* Praha 1992, s. 78–214.

[19] K posílení tohoto trendu významně přispěl Stalinův konflikt s jugoslávským vůdcem Josipem Brozem Titem. Srov. Novomeského a Husákovu reflexi sovětsko-jugoslávského sporu NA, f. KSČ-ÚV, 03/10, sv. 3, a. j. 40, beseda se s. L. Novomeským, 5. 9. 1963, s. 43–44; Gustáv HUSÁK, *Svetlá a tiene. Spomienky na Vlada Clementisa V.*, Kultúrny život 22, 1967, č. 36, 8. 9. 1967, s. 3.

politického i kulturního života a negativně poznamenala také vývoj česko-slovenských vztahů.

Teze o existenci buržoazního nacionalismu byla ve skutečnosti zcela umělou konstrukcí, nemající oporu v realitě a postrádající jakoukoliv logiku. Sloužila pouze k odůvodnění okamžitých mocenských potřeb komunistů, respektive Sovětského svazu a Stalina. Vznikla jako typický produkt éry stalinismu. Navzdory četným propagandistickým proklamacím o „zásadovém marxisticko-leninském řešení" národnostních problémů v rámci socialistického společenského řádu, přistupovali komunisté k nacionálnímu cítění vždy utilitárně a oportunisticky. Podle zásad marxisticko-leninské ideologie bylo jejich cílem vybudovat beztřídní společnost na internacionální základně. Národní identitě a s ní souvisejícím politickým požadavkům přikládali druhořadý význam. V kapitalistické společnosti hodnotili každého člověka primárně na základě jeho třídní příslušnosti, nikoliv podle jeho národnosti, náboženství či rasy. Posuzovali tedy jedince podle toho, zda patří k vykořisťovatelům (buržoazie) nebo k vykořisťovaným (proletariát). Komunističtí teoretikové vycházeli z přesvědčení, že proletariát si postupně uvědomí svou dějinnou úlohu a provede sociální revoluci, která vyvlastní kapitalisty a nastolí socialismus jako předstupeň komunismu. Proto pokusy o formulování celonárodního programu, kde by se pod praporem nacionálních zájmů spojili vykořisťovaní s vykořisťovateli k realizaci společných politických cílů, hodnotili jako krok, který objektivně nahrává buržoazii. Nacionalismus považovali za nežádoucí produkt kapitalismu, za nástroj, s jehož pomocí buržoazie fakticky ohlupuje masy, brání jim v dosažení třídního uvědomění a vzdaluje je tak od naplnění ideje, k jejímuž uskutečnění jsou „objektivními zákonitostmi" předurčeny.[20] Upřednostňování národních zájmů před hlavním strategickým plánem komunistů a ochota spolupracovat při jejich prosazení s buržoazií vlastního národa se staly ideologickou podstatou buržoazně nacionalistické úchylky.[21]

Politická praxe od konce 19. do poloviny 20. století však dělnickému hnutí ukázala, že nacionální sounáležitost je mnohem silnějším kolektivním poutem než třídní příslušnost. Proto komunisté občas národní cítění pragmaticky využívali v situacích, kdy postřehli, že by mohlo přispět k zesílení třídního vědomí proletariátu, posílit pozici strany ve společnosti,[22] nebo posloužit jejich momentálním

[20] K dobové interpretaci problematiky srovnej např. Čestmír CÍSAŘ: *Buržoasní nacionalismus a proletářský internacionalismus.* Praha 1949, s. 22 a 24.

[21] Více k tomu J. RYCHLÍK, *Češi a Slováci ve 20. století (1945–1992)*, s. 147–150; TÝŽ, *Proces proti tzv. slovenským buržoazním nacionalistům*, in: Česko-slovenská historická ročenka 2005, Brno 2005, s. 181–194.

[22] Připomeňme např. utilitární obrat komunistů v názoru na řešení německé otázky v závěru druhé světové války. Oproti ostatním složkám českého protinacistického odboje moskevské vedení KSČ až do roku 1943 myšlenku transferu německého obyvatelstva z ČSR odmítalo. Jakmile však zjistilo, že Sovětský svaz se s Benešovým pohledem na věc ztotožnil, rázem změnilo stanovisko, osvojilo si nacionálně podbarvenou protiněmeckou rétoriku a začalo myšlenku

mocenským potřebám.[23] V takových situacích se někdy oportunně přikláněli i ke spolupráci s buržoazií vlastního státu.[24] Kamenem úrazu však bylo, že i samotní komunisté, tak jako všichni ostatní občané, byli determinováni prostředím vlastního národa, ze kterého vzešli. Pouto k vlastnímu, byť kapitalistickému státu bylo u nich často silnější než vazba k první zemi socialismu – Sovětskému svazu. Zvláště to platilo o těch, kteří nestrávili řadu let v moskevské emigraci, nebyli dlouhodobě izolováni od vlastního národního prostředí, popř. prožili válku v domácí protinacistické rezistenci. Po převzetí moci komunisty v zemích střední a jihovýchodní Evropy na sklonku čtyřicátých let se však jakékoliv prosazování národních zájmů interpretovalo jako upřednostňování požadavků vlastního (lidově demokratického) státu před závaznějšími potřebami celého socialistického bloku, a především před potřebami Sovětského svazu jako vedoucí síly mezinárodního komunistického hnutí. Za buržoazní nacionalismus se tak v éře pozdního stalinismu vydávalo běžné národní cítění, které zcela logicky staví zájmy vlastního národa nad potřeby ostatních národů, popř. neochota některých komunistů se bez výhrad podřídit přísně hierarchickému systému, v němž v duchu demokratického centralismu o všem podstatném rozhoduje Moskva a Stalin.[25]

Konstrukce o tzv. buržoazním nacionalismu se poprvé objevila v Sovětském svazu již na sklonku dvacátých let a znovu během série čistek o dekádu později, kdy se jejími oběťmi stali především ukrajinští funkcionáři. Zatím však neopustila rámec jednoho státu. V mezinárodním měřítku jí vdechl druhý život konflikt Moskvy s Jugoslávií v roce 1948 a s ním spojené Stalinovy obavy, že by se i další lidově

---

odsunu halasně propagovat. Po skončení války se KSČ do jisté míry snažila prezentovat jako všenárodní strana, která svou politikou v podstatě reprezentuje zájmy všech sociálních vrstev českého národa (s výjimkou velké buržoazie a malého okruhu majetných osob). Z tohoto důvodu opět živila protiněmecké nálady. Počínala si při tom ještě razantněji než české nekomunistické strany, na což ovšem obyvatelstvo reagovalo převážně kladně. Problematiku reflektují Muriel BLAIVE, *Promarněná příležitost. Československo a rok 1956.* Praha 2001, s. 241–247; Christiane BRENNER, *Mezi Východem a Západem. České politické diskurzy 1945–1948*, Praha 2015, s. 144–145; Tomáš STANĚK, *Odsun Němců z Československa 1945–1947*, Praha 1991, s. 34–36, 39–43; Johann Wolfgang BRÜGEL, *Češi a Němci 1939–1946*. Praha 2008, s. 67–83.

[23] Kupř. propagandistická prezentace sovětsko-německého konfliktu z let 1941–1945 jako tzv. Velké vlastenecké války (vytvářející tak přímou analogii ke stejně označovanému francouzskému útoku na Rusko roku 1812), kterou doplňovaly četné odkazy na vojenské tradice carské éry i jistá tolerance pro působení pravoslavné církve.

[24] Symptomatická je v tomto ohledu např. strategie Kominterny zaměřená na vytváření tzv. lidových front proti fašismu (v letech 1935–1939 a znovu 1941–1947), v nichž by komunisté spolupracovali s antifašistickými proudy jednotlivých národních buržoazií. Srov. např. Kevin McDERMOTT – Jeremy AGNEW, *Kominterna. Dějiny mezinárodního komunismu za Leninovy a Stalinovy éry*, Praha 2011, s. 130–165, 198–217; Jacques RUPNIK, *Dějiny Komunistické strany Československa. Od počátků do převzetí moci*, Praha 2002, s. 112n.

[25] Podrobněji k tomu Jan RYCHLÍK, *Proces proti tzv. slovenským buržoazním nacionalistům,* in: Česko-slovenská historická ročenka 2005, s. 181–184.

demokratické země mohly pokusit o vymanění z kremelského područí. Generalissimus všechny straníky, kteří se za války, podobně jako Tito, podíleli na domácím odboji, podezříval z přílišné nezávislosti a ochoty následovat jugoslávský vzor. Preventivně usiloval o to, aby byli přinejmenším odstraněni z politického života a v ideálním případě také fyzicky likvidováni. Výsledkem byla série politických procesů s předními partajními funkcionáři v jednotlivých zemích sovětského bloku (s László Rajkem v Maďarsku, Trajčo Kostovem v Bulharsku, Xoxi Dzodzem v Albánii, Lucreţiem Pătrăşcanem v Rumunsku; v Polsku se připravoval a nakonec neuskutečnil soud s Władysławem Gomułkou). Obvinění z buržoazního nacionalismu bylo pochopitelně formulováno protisovětsky: buržoazní nacionalisté jsou agenti třídního nepřítele (imperialistů, buržoazie), kteří se vetřeli do strany, kde podněcují nenávist k Sovětskému svazu a hledají cesty k jejímu ovládnutí. Po vzoru Jugoslávie chtějí svou zemi vytrhnout ze socialistického společenství, převést ji do tábora imperialismu a obnovit v ní kapitalismus.

V československém případě však tato konstrukce působila nevěrohodně. Na rozdíl od Polska, Maďarska či Rumunska, což byly v zásadě národnostně homogenní státy, navíc s historicky špatnými zkušenostmi s carským či sovětským Ruskem, Československo představovalo stát dvou národů, který zatím neutrpěl traumatizující zážitek ze sovětské (ruské) imperiální politiky, a kde jak v českém, tak ve slovenském prostředí panovala poměrně silná rusofilie neomezující se jen na přívržence komunistů. Proto, po vzoru mnohonárodnostního Sovětského svazu, kde byli z buržoazního nacionalismu protiruského zaměření očerňováni příslušníci menších etnik (Ukrajinci, Bělorusové, Gruzínci), se tato smyšlená úchylka formulovala prioritně nikoliv protisovětsky, nýbrž protičesky: buržoazní nacionalisté se pokusili vytvořit blok se slovenskou buržoazií, aby dokázali udržet co největší pravomoci slovenských národních orgánů. Nadřadili tak zájmy Slovenska nad potřeby celého státu. Snahou o zachování poválečné autonomie potenciálně usilovali o opětovné odtržení Slovenska od zbytku republiky po vzoru luďáků z let 1938–1939.[26] Rozbití jednoty státu mělo pomoci uskutečnit ostatní plány: vyvolat nedůvěru k Sovětskému svazu a následovat jugoslávský příklad se všemi z toho vyplývajícími důsledky.[27]

---

[26] Protičesky pojatá konstrukce navíc mohla hrát na strunu poměrně široce zakořeněné české nedůvěry vůči Slovákům (vycházející ze zkušenosti z let 1938–1939), pokud jde o jejich upřímnou ochotu vybudovat a trvale udržet společný stát, a obavy z možného opětovného odtržení Slovenska po vzoru 14. března 1939.

[27] Analýze politicko-ideologických aspektů tzv. slovenského buržoazního nacionalismu se obsáhle věnovalo vícero autorů, z jejichž textů čerpám. Ve výkladu se proto omezuji jen na nejnutnější fakta. V přehledu uvádím pouze nejdůležitější monografie a studie k tématu: nejobsáhleji Grzegorz GĄSIOR, *Stalinowska Słowacja. Proces „burżuazyjnych nacjonalistów" w 1954 roku*, Warszawa 2006; dále J. RYCHLÍK, *Češi a Slováci ve 20. století (1945–1992)*, s. 146–169; TÝŽ, *Proces proti tzv. slovenským buržoazním nacionalistům*, s. 181–193; Karel KAPLAN, *Zpráva o zavraždění generálního tajemníka*, Praha 1992, s. 74–87; Ján UHER, *Zo zákulisia rehabilitácií.*

Z takto pojatého hříchu těžko mohli být obviňováni čeští funkcionáři jako příslušníci většinového národa. Naopak slovenští intelektuálové Clementis, Husák a Novomeský, kteří se svými styky, sociálním zázemím, vzděláním, individualismem a publicistikou činností značně odlišovali od běžného partajního milieu, do tohoto stereotypního schématu dokonale zapadali. V aparátu KSČ na Slovensku totiž již před válkou převažovali „staří" komunisté dělnického původu (Viliam Široký, Július Ďuriš, Karol Bacílek, Ján Osoha), kteří nedisponovali vyšším vzděláním, nestýkali se s představiteli jiných politických směrů a často nebyli ani slovenské národnosti. Na intelektuály okolo *DAVu*[28] se dívali skrz prsty jako na „salonní komunisty", kteří si píší a vysedávají po kavárnách, zatímco oni musejí vždy odřít „černou práci" při stávkách a demonstracích.[29] Chování těchto lidí za

---

Tajomstvo Kolderovej komisie, Bratislava 2001; Ľubomír LIPTÁK, *Slovensko v dvadsiatom storočí*, IV. vydání, Bratislava 2011, s. 271–272, 277–279; Michal BARNOVSKÝ, *Proces s tzv. slovenskými buržoáznymi nacionalistami*, in: Jiří Pernes – Jan Foitzik (eds.), Politické procesy v Československu po roce 1945 a „případ Slánský", Brno 2005, s. 158–170; Tomáš ČERNÁK, *Sláva a pád Gustáva Husáka. Vybrané kapitoly z rokov 1948–1951*, Bratislava 2009 (rigorózní práce), s. 34–87; Michal MACHÁČEK, *Gustáv Husák v kauze slovenského buržoazního nacionalismu*, Praha 2011 (magisterská práce), s. 81–108; Branislav KINČOK, *Takzvaný buržoázny nacionalizmus a vnútrostranícky boj v KSS 1948–1951*, in: Jan Kalous – Jiří Kocian (eds.), Český a slovenský komunizmus (1921–2011), Praha 2012, s. 106–116; TÝŽ: *Politicko-propagandistické pozadie procesu s tzv. buržoáznymi nacionalistami na Slovensku*, Pamäť národa 7, 2011, č. 2, s. 30–48; TÝŽ: *Trestnoprávne vyrovnanie sa s tzv. slovenskými buržoáznymi nacionalistami. Proces s Gustávom Husákom a spol.*, Pamäť národa 8, 2012, č. 2, s. 35–51; Jan KALOUS, *Proces proti tzv. slovenským buržoazním nacionalistům, Husák a Okáli před soudem*, in: Slavomír Michálek – Miroslav Londák a kol., Gustáv Husák. Moc politiky, politik moci, Bratislava 2013, s. 458–479.

[28] *DAV* byl radikálně levicový časopis, který v letech 1924–1937 nepravidelně vydávala skupina slovenských marxistických intelektuálů (tzv. davistů). Patřil mezi ně Vladimír Clementis, Ladislav Novomeský, Daniel Okáli, Andrej Siracky, Ján Poničan, Eduard Urx, Peter Jilemnický, Ladislav Szántó, Karol Svetlík, po roce 1933 také Gustáv Husák aj. Více k nim souhrnně Karol ROSENBAUM (ed.), *DAV. Spomienky a štúdie*, Bratislava 1965; Štefan DRUG, *DAV a Davisti*, Bratislava 1965; Viliam PLEVZA, *Davisti v revolučnom hnutí*, Bratislava 1965; Ján ROZNER, *Davisté a jejich doba*, Praha 1966; Štefan DRUG (ed.), *Listy o DAVe*, Bratislava 1975; Viliam PLEVZA – Vlasta PLEVZOVÁ, *Slovenská intelegencia v komunistickom hnutí 1921–1938*, Bratislava 1979; Štefan DRUG, *Červená sedmička nastupuje (O davistoch netradične)*, Bratislava 1984.

[29] O dlouhodobém přežívání těchto stereotypů svědčí např. výpověď Karola Bacílka před barnabitskou rehabilitační komisí roku 1963: *„Ve straně i před válkou už pracovaly dvě skupiny. Na jedné straně to byli lidé, kteří se zúčastnili každé demonstrace a každé stávky, kteří chodili z kriminálu do kriminálu, dostávali pendrekem, a na druhé straně tu byla určitá skupina intelektuálů, která dělala takovou vyšší politiku strany, polemizovala anebo psala v časopisech a fakticky* […] *takové té černé práce strany se nezúčastnila.* […] *Soudruhům jsme vytýkali,* […] *my jsme tomu říkali salonní komunismus, takový ten povrchní poměr ke straně a nedostatek aktivní práce v masách."* NA, f. KSČ-ÚV, 03/10, a. j. 1, Karol Bacílek – Vyjádření k situaci na

války, kdy většina z nich žila legálně a držela se jistý čas stranou rozsáhlejší podzemní práce, je v tomto stereotypním nazírání jen utvrzovalo. Občasné kontakty komunistických intelektuálů s představiteli nekomunistických stran či „kauza Nitra“ byly jen dalšími kamínky do této předsudečné mozaiky. Přestože se povstalecká garnitura KSS po válce zařadila mezi mocenskou elitu, důvěru staré gardy okolo Gottwalda si v úplnosti nezískala. Lidé typu Václava Kopeckého, Rudolfa Slánského či Viliama Širokého ji mezi sebe nikdy nepřijali a nepovažovali za sobě rovnou.[30] Vnímali ji jako nežádoucí konkurenci, která navíc překážela svým názorem na řešení slovenské otázky. Připočteme-li k tomu její vnitrostranické spory s křídlem Viliama Širokého, který využíval svých pravidelných pobytů v Praze, aby proti ní intrikoval, nemohly se následující události vyvinout jinak. V atmosféře „zostřování třídního boje“ začalo Gottwaldovo vedení KSČ každý větší problém na Slovensku považovat za sabotážní záměr a rychle si našlo vhodné viníky. Tažení proti titoismu bylo optimální příležitostí k dokončení mocenského zápasu uvnitř KSS, odstranění povstalecké frakce z politiky a definitivnímu smetení slovenského problému ze stolu. Postih vybraných funkcionářů měl zároveň zastrašit všechny potencionální kritiky státoprávního postavení Slovenska v republice. Mnozí pražští pohlaváři se do hledání nepřátel z řad slovenských buržoazních nacionalistů zapojili horlivě a zároveň s jistým ulehčením, neboť v dané situaci si nikdo nemohl být jistý svou kůží. Soustředění zájmu tajné policie na některé vysoké bratislavské funkcionáře odvádělo pozornost od nich samotných. Prim v tomto tažení hrál především Viliam Široký.[31]

Předseda KSS se již na zasedání ÚV KSS 27. září 1948 zmínil o tom, že *„vplyvu malomeštiackeho nacionalizmu v našej strane neubránili sa ani vedúce orgány strany“*.[32] Uvedenou tezi zatím nijak nerozvíjel a neuvedl ani žádná jména.

Slovensku před a po Slovenském národním povstání, 1963, s. 1; srov. Karel KAPLAN, *Mocní a bezmocní*, Toronto 1989, s. 321.

[30] Zvláště ve vystupování Václava Kopeckého se často projevovaly nacionálně zabarvené protislovenské předsudky hraničící až se šovinismem. Viz NA, f. KSČ-ÚV, 03/10, sv. 3, a. j. 40, beseda se s. L. Novomeským, 5. 9. 1963, s. 43–44. V padesátých letech tento politik patřil mezi největší očerňovatele slovenských buržoazních nacionalistů, o čemž podávají výmluvné svědectví např. jeho memoáry *ČSR a KSČ. Pamětní výpisy k historii Československé republiky a k boji KSČ za socialistické Československo*, Praha 1960. Označil je mj. za *„komunisty barvy rudo-zeleno-černé“* a na Novomeského adresu kupř. napsal, že *„chodil ještě tři neděle po 29. srpnu 1944 do bratislavské kavárny a bavil se tam i s luďáckými kamarády v duchu svého známého hesla »Co politika rozdvojuje, slivovice spojuje«“* (na s. 350).

[31] Na skutečnost, že jedním z motivů Širokého snahy o diskreditaci Clementise, Husáka a Novomeského byl jeho strach o vlastní osud, upozornil např. K. KAPLAN, *Mocní a bezmocní*, s. 159–161.

[32] Marta VARTÍKOVÁ (ed.), *Komunistická strana Slovenska. Dokumenty z konferencií a plén 1944–1948*, Bratislava 1971, s. 710. V podobném duchu hovořil i na IX. sjezdu KSČ v květnu 1949: *„Prichodilo nám však viesť tvrdý boj proti vplyvu buržoázneho nacionalizmu aj vo vnútri našej strany, ktorý často nevedel rozlišovať triedne záujmy pracujúcich más sloven-*

Kolečka represivní mašinérie se však již dala do pohybu. Příslušníci Státní bezpečnosti (StB) začali od podzimu 1948 shromažďovat kompromitující materiály na slovenské stranické představitele, k čemuž využívali i účelové výpovědi vyšetřovaných osob. Na počátku tragického řetězce stála zatčená korespondentka bratislavské *Pravdy* Viera Hložková, která se stýkala s celou řadou slovenských předáků z okruhu bývalých davistů. Tajná policie od ní získala cenné informace z politického zákulisí včetně názorů jednotlivých funkcionářů na problematiku česko-slovenských vztahů, které vyhodnotila jako „závadné".[33] Hložková vypovídala také o Novomeském, byť spíše okrajově. Poté, co začala spolupracovat s vyšetřovateli, ho v jednom z výslechů vykreslila velice nelichotivě: *„Na jaře 1948 Novomeský na jednom flámu v nočním podniku na Václavském náměstí řekl, že jednou všichni čeští komunisté, kteří svou politikou vedou Slovensko do zkázy, budou viset i se Zápotockým. Když jsou Češi tak blbí a dají si líbit jejich diktaturu, oni na Slovensku jim ukáží, kdo jsou a s kým mají tu čest."*[34]

Na jaře 1949 dostala tato aktivita další impuls v podobě politického procesu s maďarským stranickým funkcionářem a ministrem zahraničí Lászlo Rajkem. Podle maďarskou bezpečností vykonstruovaného schématu získalo titoistické spiknutí mezinárodní charakter a jedna z jeho větví měla působit také v Československu.[35] Z Budapešti, samozřejmě s tichým souhlasem Moskvy, byl na vedení KSČ

---

ského národa od záujmov vykorisťovateľských tried." Z. HOLOTÍKOVÁ, *Ladislav Novomeský*, s. 285–286. Analogicky vystoupil také na zasedání ÚV KSS v listopadu 1949. NA, f. KSČ-ÚV, 03/10, sv. 32, a. j. 378, s. 88, Zpráva komise pro přezkoumání IX. sjezdu KSS z hlediska kritiky buržoazního nacionalismu, s. 88.

[33] Viera Hložková si díky osobnímu šarmu vydobyla přízeň řady slovenských činitelů (Viliam Široký, Michal Chudík, Josef Šoltész, Edo Friš, Ladislav Holdoš). Když však byla v srpnu 1948 zatčena a obviněna ze špionáže, všichni její „přátelé" na vysokých místech od ní dali okamžitě ruce pryč. V bezvýchodné situaci, jakmile zjistila, že si podrobnými svědectvími o chování a názorech slovenských politiků může zachránit krk, přistoupila na požadavky vyšetřovatelů a vypovídala v jejich intencích. Svým bývalým „ochráncům" se tak krutě pomstila. Příslušníci StB její roli velmi oceňovali. Podle Husákova svědectví mu v roce 1951 jeden z vyšetřovatelů, major Vladimír Kohoutek, tvrdil, že *„Hložková má velkou zásluhu. První odhalila slovenské buržoazní nacionalisty ještě v roce 1948."* NA, f. KSČ-ÚV, komise I., sv. 35, a. j. 884, žiadosť Gustáva Husáka o úplnú stranícku rehabilitáciu, 1. 5. 1963, s. 56. StB posléze Hložkovou využívala jako vězeňskou konfidentku (např. na cele Milady Horákové) a univerzální svědkyni. Vystoupila v přelíčení s Rudolfem Slánským, Osvaldem Závodským i během procesu se slovenskými buržoazními nacionalisty. Jejím pohnutým osudům se věnoval nejpodrobněji Artúr SOLDÁN, *Viera Hložková, československá Mata Hari?*, in: http://soldan.blog.sme.sk/c/255371/Viera-Hlozkova-ceskoslovenska-Mata-Hari.html (citováno 9. 2. 2017); dále Karel KAPLAN, *Kronika komunistického Československa. Doba tání 1953–1956*, Brno 2005, s. 326–363; J. UHER, *Zo zákulisia rehabilitácií,* s. 105–112.

[34] NA, f. KSČ-ÚV, 03/10, sv. 3, a. j. 39, Poznatky na Ladislava Novomeského.

[35] Podle výpovědi jugoslávského diplomata Lazara Brankova, který byl jedním ze spoluobžalovaných v Rajkově procesu, se titovská agentura v ČSR aktivizovala především na Sloven-

vyvíjen nátlak, aby začalo hledat „*československého Rajka*“.[36] Po určitém váhání Gottwald náporu podlehl a požádal v září 1949 Stalina o vyslání sovětských bezpečnostních poradců. S jejich příchodem získalo vyšetřování nový směr. Lichačov a Makarov ho primárně orientovali na vysoké funkcionáře slovenského původu, kteří podle jejich logiky, měli s Maďarskem bližší vazby než Češi.[37] Za „*československého Rajka*“ byl vyhlédnut Vladimír Clementis, jenž prožil válku převážně v Londýně. Navíc v roce 1939 vyslovil kritické výhrady k sovětsko-německému paktu o neútočení a finsko-sovětské válce, za což byl vyloučen z KSČ.[38] Od Clementise samozřejmě vedly nitky k dalším národně orientovaným komunistickým intelektuálům, kteří s ním byli osobně spjatí, na prvním místě k Husákovi a Novomeskému. Ještě v říjnu 1949 byl po dohodě Širokého s Ladislavem Kopřivou a Karlem Švábem vytvořen na Slovensku zvláštní útvar StB orientovaný na vyhledávání nepřátel uvnitř KSS.[39] Do jeho čela byl dosazen Teodor Baláž, který dostal od sovětských poradců a Švába za úkol sbírat diskreditující informace o funkcionářích ÚV KSS, SNR a Sboru pověřenců. Ve své činnosti byl usměrňován také

---

sku, kde se opírala o nacionalisty a bývalé příslušníky Hlinkovy gardy. Viz *László Rajk a jeho společníci před lidovým soudem*, Praha 1949, s. 131–132.

[36] V červnu 1949 předal maďarský vůdce Mátyás Rákosi Gottwaldovi seznam 65 československých stranických funkcionářů, jejichž jména se vyskytla během vyšetřování Rajkova případu. Mezi podezřelými z protistranické a protistátní činnosti se objevili mnozí slovenští představitelé: Július Bránik, Vladimír Clementis, Michal Falťan, Edo Friš, Ivan Horváth, Ladislav Holdoš, Gustáv Husák, Eugen Löbl, Koloman Moškovič, Ladislav Novomeský, Ervín Polák, Jozef Valo či František Zupka. Jaroslav VOREL – Alena ŠIMÁNKOVÁ (eds.), *Československá justice v letech 1948–1953 v dokumentech*, Praha 2003, s. 230–231; srov. *Potlačená zpráva. Zpráva komise ÚV KSČ o politických procesech a rehabilitacích v Československu 1949–68*, Wien 1970, s. 31–32. Rákosi už v září 1948 napsal Stalinovi dopis o nacionalistické skupině v KSS, kde uvedl, že v jejím čele stojí Husák a „*v tejto frakcii sú Clementis, Novomeský a celá slovenská inteligencia a študentstvo. Frakcia má ostrý nacionalistický, antisemitský a antičeský charakter*“. M. BARNOVSKÝ, *Proces s tzv. slovenskými buržoáznymi nacionalistami*, in: J. Pernes – J. Foitzik, (eds.), Politické procesy v Československu po roce 1945 a „případ Slánský“, s. 161. Jedním z motivů Rákosiho přičinlivosti byly rozpory mezi KSČ (i KSS) a Maďarskou stranou pracujících ohledně přístupu k maďarské menšině na Slovensku v letech 1945–1948. Rákosi vinu za její perzekuci přičítal především slovenským stranickým funkcionářům (Clementis, Husák, Novomeský, Okáli). Ve skutečnosti šlo o sérii rozhodnutí celostátní povahy, na kterých se vedle KSČ podílely i nekomunistické strany.

[37] Karel KAPLAN (ed.), *StB o sobě. Výpověď vyšetřovatele Bohumila Doubka,* Praha 2002, s. 57.

[38] Po obsáhlé sebekritice získal na jaře 1945 zpět stranickou legitimaci a v březnu 1948 byl jmenován ministrem zahraničních věcí. V Moskvě mu však jeho zaváhání z roku 1939 nikdy odpuštěno nebylo. Více K. KAPLAN, *Zpráva o zavraždění…*, s. 74–76.

[39] NA, f. KSČ-ÚV, 03/10, sv. 20, a. j. 234, Záznam z pohovoru mezi Širokým, Kopřivou a Švábem dne 10. října 1949 v Černínském paláci. Ladislav Kopřiva v této době vedl kádrové oddělení ÚV KSČ, zatímco Karel Šváb stál v čele evidenčního odboru ÚV KSČ, který fakticky plnil roli stranické zpravodajské centrály.

Širokým a Bašťovanským, kterým pravidelně referoval o získaných poznatcích.[40] V Praze řídil utajené vyšetřování Karel Šváb.

V listopadu 1949 se v Budapešti konalo zasedání Informačního byra komunistických stran, které schválilo rezoluci charakterizující vedení Komunistické strany Jugoslávie jako agenturu imperialismu, bandu zaprodanců a titovských zrádců. Buržoazní nacionalismus byl označen za hlavní nebezpečí pro jednotlivé komunistické strany. Rezoluce je nabádala k ostražitosti a k nekompromisnímu odhalování agentů imperialismu a buržoazních nacionalistů, ať už se jakkoliv maskují. Pogromistická atmosféra se záhy přelila i do Československa. Na sklonku listopadu 1949 zatkla StB náměstka ministra zahraničního obchodu Eugena Löbla a šéfredaktora *Rudého práva* Viléma Nového.[41] Do vězení putoval také přednosta koordinačního oddělení prezídia pověřenectva školství, věd a umění Ernest Otto[42] a krátce poté rovněž Clementisův osobní tajemník Theo Florin či spisovatel a kritik Móric Mittelmann-Dedinský.

Sovětští poradci orientovali výslechy zadržených osob především na vedoucí představitele KSS. Důraz kladli především na osobu Vladimíra Clementise, ale značnou pozornost věnovali rovněž ostatním. V sestavovaných protokolech se analyzovalo jejich chování za války i v poválečné době a rozebíraly se jejich spory s pražskými představiteli KSČ, které získávaly zcela novou ideologickou interpretaci. Při vynucování výpovědí bylo používáno rozličných forem psychologického nátlaku i fyzického násilí.[43] Ve shromažďování kompromitujícího materiálu ovšem příslušníci StB nespoléhali pouze na uvězněné komunisty. Hodnověrnost své vyšetřovací koncepce se snažili vyztužit rovněž intenzívními výslechy zatčených pří-

---

[40] Baláž zanechal o iniciativní roli Širokého v počáteční fázi vyšetřování několik obsáhlých svědectví. V jednom z nich uvedl: *„Viem, že s. Široký dal príkaz Švábovi na bezpečnostné akcie proti Husákovi, Novomeskému a iným ľuďom ešte v čase, keď títo boli poslancami, keď Husák bol predsedom Zboru poverenikov a keď boli títo ľudia ešte členmi KSČ a KSS. Tak isto ja som dostal príkazy na takéto akcie, buď priamo od s. Širokého, alebo prostredníctvom Švába. Mne osobne s. Široký viac razy vytýkal u neho na byte, keď som u neho býval, že nadržujem buržoáznym nacionalistom, že ho neinformujem, a raz mi dokonca pohrozil, že sa akosi so mnou hrať nebude, že síce mne ako mladému človeku je ochotný odpustiť, ale s Husákom a s inými, že sa vyporiada. Toto bolo dávno ešte pred uvedeným kritickým vystúpením ÚV proti Husákovi a spol.“* NA, f. KSČ-ÚV, 03/10, sv. 1, a. j. 2, Niektoré moje poznatky o udalostiach, súvisiacich s Berijovskou akciou na Slovensku v rokoch 1949 a ďalších – Teodor Baláž, s. 30; srovnej ještě G. GASIOR, *Stalinowska Słowacja,* s. 53–54.

[41] Oba prožili druhou světovou válku v Londýně.

[42] Po válce byl Novomeského osobním sekretářem a patřil k pověřencovým nejbližším spolupracovníkům. Jeho tragický osud v beletrizované formě později zachytil Juraj ŠPITZER, *Patřím k vám*, Praha 1964.

[43] Srov. G. GASIOR, *Stalinowska Słowacja,* s. 57–63; K. KAPLAN, *StB o sobě,* s. 56–59; Eugen LÖBL, *Svedectvo o procesu s vedením protištátného sprisahaneckého centra na čele s Rudolfom Slánským*, Bratislava, 1968, s. 56.

slušníků nekomunistických stran (Milada Horáková nebo bývalý diplomat Jaromír Kopecký) a také osob, které se sice v minulosti s komunistickou stranou rozešly, ale s okruhem davistů nadále udržovaly osobní kontakty (Záviš Kalandra,[44] Eugen Klinger)[45].

StB neváhala sáhnout i po svědectvích již odsouzených politiků, ať už z luďáckého nebo demokratického tábora, kteří byli v letech 1939–1948 v centru dění a setkávali se s představiteli KSS. Nyní byli převáženi z výkonu trestu do ruzyňské věznice a opětovně vyslýcháni. Patřili mezi ně např. bývalý státní tajemník ministerstva národní obrany Ján Lichner nebo dřívější místopředseda vlády Ján Ursíny, který byl dotazován na Novomeského roli ve Slovenském národním povstání nebo na jeho chování během rokování s prezidentem Benešem v Londýně na podzim 1944.[46]

Zvláštní pozornost věnovali sovětští poradci bývalému ministru vnitra Slovenského státu Alexandru Machovi. Zajímala se o genezi jeho vztahů s Novomeským v předmnichovské republice a zvláště o charakter jejich osobních kontaktů v době klerofašistického režimu.[47] Na básníkovu činnost za války byli pochopitelně

---

[44] Záviš Kalandra pracoval ve třicátých letech mj. jako šéfredaktor *Rudého práva* a *Rudého večerníku*. V roce 1936 vystoupil společně s Josefem Guttmannem s kritikou moskevských procesů. Byl ocejchován jako trockista a vyloučen z KSČ. Válku prožil v koncentračních táborech Ravensbrück a Sachsenhausen. Od roku 1945 se věnoval historické a spisovatelské práci. Po svém zatčení byl zařazen do procesu s Miladou Horákovou, kde reprezentoval trockistický směr „záškodnického spiknutí". V červnu 1950 byl odsouzen k trestu smrti a popraven. K jeho tragickému konci nejsoustavněji J. BOUČEK, *Poprava Záviše Kalandry – česká kulturní avantgarda a KSČ*, Praha 2006, s. 129–149; Karel KAPLAN, *Největší politický proces. M. Horáková a spol.*, Praha 1995, s. 125n.

[45] Překladatel Eugen (Evžen) Klinger náležel do skupiny davistů a patřil mezi nejbližší Novomeského přátele. Roku 1937 byl jako trockista vyloučen ze strany. Po válce se do KSČ vrátil a pracoval na ministerstvu zahraničních věcí. V září 1949 se ocitl ve vězení v souvislosti se zatčením Američana Noela Fielda a Rajkovým procesem. Nejprve byl vyšetřován jako trockista, později ho vyšetřovatelé včlenili do konstrukce protistátního spikleneckého centra. V procesu s Rudolfem Slánským vystoupil jako svědek a následně byl v říjnu 1953 odsouzen k 15 letům žaláře za vyzvědačství. O čtyři roky později došlo ke zrušení rozsudku a na počátku šedesátých let byl Klinger rehabilitován. J. BOUČEK, *Poprava…*, s. 132; K. KAPLAN, *StB o sobě*, s. 59; TÝŽ, *K politickým procesům v Československu. Dokumentace komise ÚV KSČ pro rehabilitaci 1968*, Praha 1994, s. 47, 160.

[46] NA, f. KSČ-ÚV, 03/10, sv. 3, a. j. 39, Poznatky na Ladislava Novomeského; Ján URSÍNY, *Z môjho života*, Martin 2000, s. 164–165, 169. Ursíny byl v roce 1948 odsouzen na sedm let vězení, ze kterého byl o pět let později propuštěn ze zdravotních důvodů.

[47] Mach s Novomeským se osobně poznali již ve dvacátých letech a v mezilidské rovině spolu vycházeli korektně, což při vyšetřování po roce 1945 i v padesátých letech oba nepopírali. Mach ve svých pamětech jejich vzájemný vztah charakterizoval následovně: *„S Lacom Novomeským som sa stále bil. Bol to dôsledný, nekompromisný komunista, ktorý vedel, že som proti komunizmu telom i dušou. Nikdy ani len ioty nepopustil zo svojho, ale keď hrozilo jeho priateľom alebo jemu samému niečo nedobré, vedel, že sa môžeme priateľsky pozhovárať."*

podrobně dotazováni i ostatní vězňové. Bezpečnost se především zajímala o to, v jaké společnosti se Novomeský pohyboval a jak se vyvíjely jeho názory na válečnou situaci i poměry na Slovensku pod vládou luďáků.

Vedoucí zvláštního útvaru pro odhalování nepřátel uvnitř KSČ Karel Šváb si „závadové poznatky" o pověřenci školství opatřoval také po stranické linii, kde mu vycházel vstříc pracovník kulturně-propagačního oddělení ÚV KSČ Bruno Köhler a aparátníci z kádrového a kulturně-propagačního oddělení ÚV KSS (např. Juraj Špitzer).[48]

Diskreditační informace, získávané z výslechů, kádrových materiálů či aktivitami Baláže, se postupně soustřeďovaly u Švába. Ten jich v lednu 1950 využil spolu se sovětskými poradci k sepsání elaborátu *Poznatky o vedoucích funkcionářích KSS*, který byl předán Gottwaldovi, Slánskému, Zápotockému a Širokému. Neudělal na ně příliš velký dojem, neboť obsahoval pelmel informací k celé řadě činitelů, z nichž většina později ani nespadla do soukolí politických procesů. Šváb se z nezdaru poučil a v součinnosti se sovětskými poradci, vedoucím kádrového oddělení ÚV KSČ Ladislavem Kopřivou[49] a za tiché patronace Viliama Širokého vypracoval 8. března 1950 obsáhlou *Zprávu o výsledku šetření straně nepřátelských*

Alexander MACH, *Z ďalekých ciest*, Martin 2008, s. 212. Novomeský psal v roce 1963 v podobném duchu: *„S ministrom vnútra tzv. Slovenského štátu* […] *stýkal som sa* [z pozdějších buržoazních nacionalistů] *iba ja. S Machom som sa poznal z dávnejších čias, takže na základe starej osobnej známosti mohol som s ním hovoriť i po roku 1939 tak, ako som s ním hovorieval predtým. Netajil som pred ním, že som, ako som býval, komunistom, a on mi zasa nepokryte dával najavo, že ma dá bez rozpakov zatvoriť, ak by na mňa nejaké udanie prišlo.* […] *Súdruhovia, a nielen spoluobžalovaní v procese s buržoáznymi nacionalistami, mi túto známosť v dobách ilegality strany nikdy nevyčítali, skôr naopak. Bolo im vítané – a pre mňa to bolo samozrejmé – že som mohol od prípadu k prípadu požiadať Macha o zákrok, keď niektorým súdruhom hrozilo najväčšie nebezpečie."* NA, f. KSČ-ÚV, 03/10, sv. 3, a. j. 39, dopis Ladislava Novomeského Antonínu Novotnému, únor 1963; Štefan DRUG (ed.), *Umenie politiky, politika umenia. Z listov Laca Novomeského*, sv. III., Bratislava 1990, s. 269. Před barnabitskou komisí vysvětloval Novomeský svou známost s Machem malými slovenskými poměry, kde se všichni intelektuálové potkávali nebo o sobě aspoň věděli. NA, f. KSČ-ÚV, 03/10, sv. 3, a. j. 40, beseda se s. L. Novomeským, 5. 9. 1963.

[48] V Bratislavě intenzivně shromažďovali kompromitující materiál také pracovníci StB Teodor Baláž a Oskar Valášek. NA, f. KSČ-ÚV, 03/10, sv. 3, a. j. 39, Poznatky na Ladislava Novomeského; G. GASIOR, *Stalinowska Słowacja*, s. 66.

[49] Na zasedání předsednictva ÚV KSČ 22. února a znovu na plénu ÚV KSČ 24. – 26. února 1950 Kopřiva referoval o závěrech budapešťského zasedání Kominformy a plédoval za tvrdý boj proti buržoaznímu nacionalismu a všem nepřátelům, kteří se vetřeli do řad strany. Navrhoval dát při tomto zápase větší prostor kritice a sebekritice členů strany, čímž v podstatě předjímal události, k nimž došlo na jaře 1950. NA, f. KSČ-ÚV, 02/1 (předsednictvo ÚV KSČ 1945–1954), sv. 16, a. j. 209, schůze 22. 2. 1950, b. 2, příprava zasedání ÚV KSČ; 01 (pléna ÚV KSČ), sv. 7, a. j. 24, zasedání ÚV KSČ, 24. – 26. 2. 1950, stenografický záznam, referát Ladislava Kopřivy *Revoluční bdělost a čistota strany*. V květnu 1950 se Kopřiva stal ministrem národní bezpečnosti, které řídilo mašinérii vykonstruovaných politických procesů.

zjevů na Slovensku. Ve spolupráci s „učiteli" pro ni vymyslel termín „*slovenský buržoazní nacionalismus*", který byl primárně zaměřen protičesky a nikoliv protisovětsky, což ale koncepčně neodpovídalo dosavadním rezolucím Informbyra zaměřeným především proti titoismu. Na druhé straně právě takto pojatá konstrukce umožnila zúžit obvinění z buržoazního nacionalismu na předem vytipované komunistické funkcionáře – intelektuály, jejichž minulost se v očích pracovníků StB vyznačovala identickými rysy.[50] Podle zprávy existovaly uvnitř KSS silné nacionalistické tendence, jejichž nositeli byla skupina okolo Clementise, Novomeského, Husáka aj. Její počátky sahaly již do první republiky, kdy se zrodila okolo přispěvatelů časopisů *DAV* a *Šíp*.[51] Její protagonisté pocházeli většinou z měšťáckého prostředí a jako straničtí intelektuálové neměli dostatečný kontakt s dělnickou třídou a masovou politickou prací strany. Proto se u nich záhy objevily nacionální úchylky, které získaly na intenzitě za Slovenského státu, kdy se většina z bývalých davistů nepodílela na ilegální práci strany, žila v pohodlí a blahobytu, udržovala osobní kontakty s představiteli luďáckého režimu, se kterými otevřeně spolupracovala, a k odbojové činnosti se odhodlala teprve poté, co se válečná štěstěna přiklonila na stranu Sovětského svazu. Do osvobozené republiky členové skupiny vstupovali s ucelenou nacionalistickou koncepcí, jejíž základy položily rozhovory Clementise s Novomeským v Londýně na podzim 1944. Poté, co získali významné funkce ve stranickém a státním aparátu, jejich aktivity přerostly v otevřenou separatistickou politiku, což zpráva dokumentovala četnými příklady událostí z let 1945–1948. Navíc Clementis a spol. obdivovali Jugoslávii a kryli na Slovensku podvratnou činnost její titovské agentury. Zároveň umožňovali pronikání cizích nepřátelských živlů do stranického a státní aparátu. Závěrečná pasáž obsahovala výtahy z výpovědí Hložkové, vyznívající velice ostře nejen proti Clementisovi, Husákovi či Novomeskému, ale také proti Šmidkemu, Jánu Púllovi, Edo Frišovi, Jozefu Šoltészovi aj. Autoři elaborátu vybírali zvláště ty pasáže, kde se měli kriticky vyslovovat na adresu Gottwalda, Slánského, Kopeckého či Širokého. Nikoliv náhodou, neboť právě tito funkcionáři měli být prvními čtenáři této zprávy. Švába a jeho „učitelé" tím chtěli celý konflikt převést do osobní roviny a zmanipulovat přední stranické činitele tak, aby je podnítili k otevřenému zásahu podle jejich intencí.[52]

---

[50] K objasnění historických kořenů skupiny slovenských buržoazních nacionalistů přispěl svými výpověďmi především Eugen Löbl. K. KAPLAN, *Zpráva o zavraždění*..., s. 83–84.

[51] Hlavním redaktorem *Šípu*, který vycházel v letech 1934–1936, byl Gustáv Husák. Okolo časopisu se sdružovali bratislavští vysokoškoláci mající blízko ke komunistické straně a spolupracující s davisty. Tato skupina se proto někdy označuje jako tzv. druhá generace davistů. Naposledy k tomu Tomáš ČERNÁK, *Mladé roky Gustáva Husáka 1913–1939*, Bratislava 2015, s. 154–159, 210–226.

[52] Archiv bezpečnostních složek (dále ABS), f. Studijní ústav MV, Sbírka různých písemností (S), sv. 552-2, složka č. 10, zpráva o výsledku šetření straně nepřátelských zjevů na Slovensku, 8. 3. 1950. Podrobně ji analyzují NA, f. KSČ-ÚV, 03/10, sv. 32, a. j. 378, Zpráva komise pro přezkoumání IX. sjezdu KSS z hlediska kritiky buržoazního nacionalismu, III. varianta, část

Ve Švábově materiálu tak byly ve zhuštěné formě položeny ideologicko-politické základy obvinění ze slovenského buržoazního nacionalismu, které byly v následujících měsících pouze rozvíjeny a modifikovány. Politikové, kteří se na jaře 1950 stali praporečníky boje proti nacionalistické úchylce (Široký, Bašťovanský, Slánský, Kopřiva) ve svých vystoupeních z obsahu této zprávy vycházeli.[53]

Ke stahování smyčky nad povstaleckou garniturou KSS došlo v situaci, kdy její příslušníci nadále vykonávali významné politické funkce. Novomeský se jako pověřenec školství, věd a umění ustavičně obracel k veřejnosti s četnými projevy a publicistickými texty. Nabízí se otázka, nakolik si uvědomoval, co se kolem něho vlastně začalo dít. Určitě musel zaregistrovat, jak se po převzetí moci komunisty postupně roztáčelo kolo represí, které zachvacovalo stále větší okruh lidí. Na jaře 1948, kdy před soudem stanuli nekomunističtí politikové, s nimiž v minulosti spolupracoval (Ján Ursíny aj.), mohl snad ještě věřit, že byli jako účastníci „protistátního spiknutí" potrestáni právem. Jak reflektoval nastupující perzekuci příslušníků občanského i komunistického odboje spjatých s SNP, se můžeme jen dohadovat. Patrně s ní vnitřně nesouhlasil, své pochyby však obracel do sebe. Možná se uklidňoval myšlenkou, že se ho problémy vojáků a partyzánů příliš nedotýkají.[54] V zimě 1950 ale již varovné signály nešly přehlédnout, neboť byli zatýkáni lidé z pověřencova okolí, s nimiž se důvěrně znal (Otto, Kalandra, Klinger, Florin aj.). Novomeský ovšem v jejich prospěch zřejmě nic nepodnikl. Mlčel. Bál se? Věřil, že jde jen o náhodu či nedorozumění, které se brzy vysvětlí? Anebo zatím nedokázal domyslet všechny souvislosti? Jednoznačnou odpověď nemáme k dispozici.

Z několika indicií lze nicméně vypozorovat, že Novomeského zneklidnil ruch, který se na podzim 1949 rozpoutal okolo Vladimíra Clementise. V době, kdy pobýval v New Yorku na zasedání Valného shromáždění Organizace spojených národů (OSN), bylo na ministerstvu zahraničí, kde ho zatím zastupoval Široký, zatčeno několik jeho spolupracovníků. Clementis se o tom dovídal nikoliv z Prahy, ale ze západního tisku, který začal spekulovat o tom, že ministrovi zahraničí hrozí

Boj strany proti nacionalismu v počátcích socialistické výstavby a jeho zkreslení pod vlivem kultu osobnosti, s. 47–52; M. MACHÁČEK, *Gustáv Husák v kauze…*, s. 103–107; částečně K. KAPLAN, *Zpráva o zavraždění…,* s. 84; G. GASIOR, *Stalinowska Słowacja*, s. 65–67.

[53] Vyšetřovatel StB Bohumil Doubek k tomu ve svém svědectví uvedl: *„Tehdy se již vycházelo z toho, že československým Rajkem je s největší pravděpodobností Clementis. Výše uvedená zpráva byla hlavním podkladem pro jednání* [IX.] *sjezdu KSS o buržoazně nacionalistických úchylkách a hlavní příčinou kritiky a odvolání z funkce Clementise, Husáka, Novomeského a dalších.* […] *Pamatuji se také, že když jsem v tisku četl referát s. Širokého, že některé pasáže byly doslovným zněním zprávy předané Švábem."* K. KAPLAN, *StB o sobě*, s. 59.

[54] Od podzimu 1949 začala StB zatýkat jednotlivé partyzánské velitele z časů povstání, z nichž někteří (Viliam Žingor, Jozef Trojan) posléze skončili na popravišti. Podrobně k tomu Jozef JABLONICKÝ, *Podoby násilia*, Bratislava 2000, s. 131–194.

po návratu domů stejný osud.[55] Gottwald měl obavy, že by Clementis mohl zůstat v emigraci, a snažil se tomu zabránit. Ujišťoval ho svou důvěrou a poslal za ním do New Yorku jeho manželku Lídu, se kterou se potom ministr zahraničí demonstrativně vrátil domů.[56] Srdečné přijetí u prezidenta po příjezdu do Prahy poněkud utlumilo rostoucí pochyby, které se mezitím zmocňovaly Clementise i jeho přátel:[57] *„Začiatkom roku 1950 sedeli sme u Clementisa s Novomeským v jeho úradnom byte v Černínskom paláci. Vrátil sa z New Yorku z dlhého zasadania OSN. Rozprával, aký bengál robili na Západe okolo jeho osoby: vraj mu hrozí doma zatknutie, preto sa nevráti domov, zostane v emigrácii. V rezorte, kde ho zastupoval Široký, zaistili v tom čase niektorých ľudí. Clementis sa vysmieval z tohto poplachu, pozval ženu do New Yorku, a demonštratívne sa po skončení práce vrátili do Prahy. Rozprával, ako o tom všetkom referoval Gottwaldovi, aký bol k nemu pozorný, ako sa spolu smiali, že sa podarilo »vypiecť« západnú propagandu. Clementis veril Gottwaldovi, veril, že má jeho plnú dôveru.*[58] *Na tom posedení sa uvoľnil, akoby z neho padlo*

---

[55] Gustáv Husák později reprodukoval svůj rozhovor s Clementisem z počátku roku 1950: *„Po návratu z New Yorku mi hovoril veľmi roztrpčene, že sa mu Široký o zatýkaniu na ministerstvu,* [které se dělo s jeho vědomím – pozn. aut.]*, ani slovom nezmienil, ačkoľvek bolo denné spojenie s našou delegáciou v New Yorku.“* NA, f. KSČ-ÚV, komise I., sv. 35, a. j. 884, žiadosť Gustáva Husáka o úplnú stranícku rehabilitáciu, 1. 5. 1963, s. 66.

[56] Atmosféru a okolnosti Clementisova pobytu v New Yorku Novomeský výstižně vylíčil v eseji „Mysliteľ a revolucionár“, kterou uvedl výbor z Clementisovy meziválečné publicistiky. Viz V. CLEMENTIS, *Vzduch našich čias*, sv. I., s. 12–16 (znovu uveřejněno L. NOVOMESKÝ, *Splátka veľkého dlhu. Publicistika 1963–1970*, sv. I., Bratislava 1993, s. 102–106).

[57] Novomeský k tomu v roce 1967 napsal: *„Viem, že i medzi nami – jeho priateľmi – vznikli na základe týchto správ, keď aj nie nedôvera (veď ich rozširovala zahraničná a na antisovietizmus a často aj na antisocializmus špecializovaná komunikácia), dohady a pochybnosti určite.* […] *Prvú, druhú, tretiu panickú správu o tom, že »Clementis je na rade« a že chce, či by mal preto zostať v zahraničí, bolo možno bagatelizovať. Ale už štvrté a ďalšie tvrdenia tohto druhu, pochodiace (samozrejme) »zo spoľahlivých prameňov«, nútili i najbližších priateľov premýšľať o tom, čo za všetkým väzí.* […] *Kto nezakolísal ani na chvíľu, bol ten,* […] [ktorého] *sa jesenný poplach roku 1949 týkal.* […] *Ale aj keď dnes už vieme, že sa s ním zohrala nedôstojná, ošklivá hra, tak sa nám vidí, že Clementis nemohol konať inakšie, než konal. Keby bol počúval na výstražné rady informátorov »z druhej strany« a rozhodol sa nevrátiť, možno by bol ostal podnes naživе. Ale ako by sa mu žilo v nejakej emigrácii?! Akú váhu by malo jeho slovo, ktoré by mohol z nej vysloviť? Smrť má niekedy rôzne podoby, i keď jej účinok je ten istý. Ale česť iba jednu!“* Tamtéž. Na druhou stranu Novomeského dcera, paní Elena Bútorová, uvedla, že její otec tehdy telefonoval Clementisovi do New Yorku a přemlouval ho k návratu: *„Oni nás obviňujú, musíme se obhájit, vrať se, ty se dokážeš bránit jako právník.“* Zpětně si, podle jejích slov, svůj postoj velice vyčítal. Archiv autora, rozhovor autora s Elenou Bútorovou-Novomeskou, 8. 12. 2010.

[58] Nutno dodat, že Gottwald se s výsledky utajeného vyšetřování na Clementise a spol. seznamoval postupně a zpočátku odolával různým tlakům (Zorin, Rákosi, sovětští poradci), aby byl okruh bývalých davistů výrazněji postižen. Podrobněji kupř. K. KAPLAN, *Zpráva o zavraždění…*, s. 84; M. MACHÁČEK, *Gustáv Husák v kauze …*, s. 103–107. Také samotný Novomeský uvažoval o této možnosti: *„Vtedy, na konci roku 1949, ani Gottwald ešte naisto*

dáke bremeno. Mal priamu a ušľachtilú dušu a bol rád, keď aj jemu ľudia verili. Rozveselili sme sa, čosi vína popili, ba aj dáku horehronskú pesničku naťahovali. Netušili sme, že je to naše posledné posedenie.“[59] Zdálo se tedy, že je opět všechno v pořádku.

Vzápětí ovšem přišel úder. Po seznámení se Švábovou zprávu začali vrcholní straničtí předáci okamžitě jednat. Předsednictvo ÚV KSČ obvinilo 13. března Clementise z buržoazního nacionalismu, schválilo jeho odvolání z funkce ministra zahraničí a nařídilo mu sepsat obsáhlou sebekritiku. Na následující den byli členové slovenského stranického vedení pozváni do Prahy, kde je zástupci ÚV KSČ seznámili s přijatým rozhodnutím. S hlavním referátem vystoupil Ladislav Kopřiva, jehož podstatně doplnili Rudolf Slánský a také Viliam Široký, Clementisův nástupce v Černínském paláci. Všichni obvinili bývalého ministra z dlouhého seznamu hříchů. Kritizovali ho především za stanovisko k sovětsko-německému paktu z roku 1939, kdy *„ztratil víru v marxisticko-leninskou politiku sovětské vlády a v soudruha Stalina“*.[60] Vytkli mu, že se v Londýně dostal pod vliv Beneše, po válce se nezúčastnil boje proti reakci a po únoru 1948 nezabezpečil kádrovou očistu ministerstva zahraničí. Kopřiva ho napadl za to, že si v předmnichovské republice *„neosvojil ideologii revolučního třídního boje a nestál na jeho platformě“*, neboť byl význačným činitelem skupiny DAV, která *„nevychovávala inteligenci v duchu marxismu-leninismu a nedostatečně přibližovala inteligenci dělnické třídě“*. Slánský dodal, že kořeny Clementisova nesprávného poměru k dělnické třídě tkvěly *„v jeho měšťáckém nacionálním názoru“*. Proto vždy cítil solidaritu se slovenskou buržoazií a *„vězel až po uši ve slovenském nacionalismu“*. Také Široký si přisadil poznámkou, že už za první republiky existovaly *„zásadní rozpory mezi Clementisem a stranou“*, které vyplývaly z jeho maloměšťáctví, intelektuálství a oportunismu. A zlověstně připojil, že buržoazní nacionalismus nadělal mnoho škod ve vlastních řadách, neboť *„mezi vedoucími soudruhy* […] *našel odezvu a* [ti] *šli tou cestou“*. Kromě Clementise však nikoho dalšího nejmenoval.

V následující diskusi se odvolaného ministra téměř nikdo nezastal. I Husák, byť s rozpaky, považoval rozhodnutí strany za *„spravedlivé a uvážené“* a dospěl k závěru, že musí *„velmi korigovati svoje stanovisko* [k Clementisovi] *a vůbec se nad tím zamyslit“*. Ještě dodal, že ministrovy chyby vyplývaly z jeho *„nedostatekně kritického poměru k lidem“*. Jediný, kdo se pokusil Clementise opatrně bránit,

---

nekalkuloval s tým, čo mu prichodilo vykonať o niekoľko týždňov neskoršie (na začiatku roku 1950), keď vydal Clementisa napospas »kritike a samokritike« a o rok neskoršie (v januári 1951) už bezpečnostným orgánom na vyšetrenie jeho »trestného prípadu«.“ V. CLEMENTIS, *Vzduch našich čias*, sv. I., s. 15.

[59] G. HUSÁK, *Svetlá a tiene…*, Kultúrny život 22, 1967, č. 36, 8. 9. 1967, s. 3.

[60] Kopřiva v této souvislosti odsoudil Clementise za to, že *„neprovedl dosud sebekritiku svého protistranického a protisovětského stanoviska v emigraci, nepřiznal tyto chyby, nezřekl se těchto chyb a neodsoudil tyto chyby“*. Tato teze neodpovídala realitě, neboť Clementis se kál ze svého „pochybení“ již v roce 1945, když byl znovu přijímán do strany.

byl Novomeský, který zároveň neskrýval, že je nastalou situací značně zaskočený, neboť *„s Clementisem mne váže staré přátelství a ne s nadšením slyším tyto spravedlivé soudy nad ním“*. Závěrům stranického vedení se sice podrobil, ale k některým bodům kritiky hned přidával své vysvětlení. Připomněl, že v roce 1939 nebyl kritický postoj k sovětsko-německému paktu mezi komunistickými intelektuály ojedinělý a chybou Clementise bylo, že se s touto věcí dostatečně nevyrovnal. Nesouhlasil s předneseným hodnocením *DAVu*, jelikož tento časopis právě díky Clementisovi zastával prosovětská a prokomunistická stanoviska, která ke KSČ přitáhla hodně lidí, a *„my jsme v naší stranické práci před válkou velmi potřebovali činitele, který má všelijaké styčné úlohy mezi stranou a* […] *těmi vrstvami, které měly daleko ke straně“*. A na obranu svého blízkého přítele dodal: *„Clementise považuji nejen za schopného, ale i za čestného člověka, který je schopný omylů, bloudění, dopustil se ideologických chyb i frakce* (sic!)*, ale je neschopný zrady a podlosti.“*[61]

Většina přítomných funkcionářů naopak Clementise odsuzovala. Někteří si rychle dokázali spočítat, že přednesená kritika má ve skutečnosti širší personální záběr, a dávali to zaobaleně najevo, byť nikoho nezmiňovali. Snad se tím snažili odpoutat pozornost od sebe a nenápadně ji přenést k jiným adresátům.[62]

Následující období naznačovalo, že dlouho nezůstane jen u Clementise. Jeho pád nalezl mezi členy KSS poměrně velký ohlas a vyvolal na Slovensku vlnu dohadů. Ladislav Kopřiva o něm 17. března 1950 poslal zprávu předsedovi vlády Antonínu Zápotockému, v níž uváděl, že *„případ nevyvolává ve straně zvláštní vzrušení, i když se hojně diskutuje. Nepřátelská propaganda rozšiřuje zprávu, že Clementis je zajištěný. Jsou dohady, že za Clementisem budou následovat Novomeský, Husák a ostatní, kteří hájí slovenská národní práva“*.[63] O den dříve jednal o reakci stranických řad také sekretariát ÚV KSS.[64] Musíme si na tomto místě položit otázku, zda Novomeský v souvislosti s postihem svého přítele plně pochopil, co Clementisova kritika ve skutečnosti sleduje a nakolik je tímto útokem bezprostřed-

---

[61] Všechny citáty z diskuse viz NA, f. KSČ-ÚV, 03/10, sv. 9, a. j. 200, zasedání předsednictva ÚV KSS v Praze, 14. 3. 1950.

[62] Například vedoucí kulturně-propagačního oddělení ÚV KSS Július Šefránek prohlásil, že je *„přesvědčen o tom, že mnozí soudruzi, kteří se přiblížili ke straně přes Clementise, jeho zásluhou mají ten jistý poměr ke straně jako on sám.“* Také Michal Falťan vyslovil přesvědčení, že Clementisův případ není izolovaný a musí být *„začátkem kritiky a sebekritiky chyb, kterých se jednotliví soudruzi v období první republiky, války i v dalším období* […] *dopouštěli.“* Tamtéž.

[63] K. KAPLAN, *K politickým procesům…*, s. 56.

[64] Např. předseda slovenského výboru Československého svazu mládeže Ernest Sýkora hovořil na zasedání o názorech slovenských učitelek: *„Moja žena hovorila v škole s učiteľkami. Jednak hovoria, že teraz pôjde aj Novomeský a Husák, ako ľudia, ktorí nechcú dať slovenské práva, a druhá vec, rozmýšľajú, ako to bude teraz v strane, keď s. Široký sa stal ministrom zahraničia.“* Slovenský národný archív (dále jen SNA), f. KSS-ÚV (1944–1989), sekretariát ÚV KSS, kr. 7, 9. schůze, 16. 3. 1950, reagencia na prípad s. Clementisa.

ně ohrožen i on sám. Toto tázání nemůžeme pominout tím spíše, že básník byl v druhé polovině března 1950 nucen odsuzující stanovisko k bývalému ministru zahraničí mezi řadovými straníky veřejně obhajovat.[65] Jeho chování z následujících dní však svědčí o tom, že vzniklé nebezpečí pravděpodobně poněkud podcenil. Snad věřil, že má důvěru vedoucích soudruhů a nedokázal si představit, že by mohl být vystaven podobně absurdní kritice, která by převrátila hodnocení jeho stranické práce naruby a její motivy postavila do úplně protikladného světla.

V zákulisí se mezitím schylovalo k dalšímu dějství tragického dramatu. Po několik týdnů sovětští poradci v úzké součinnosti se Švábem, Širokým, Bašťovanským a Slánským konstruovali další verzi případu slovenských buržoazních nacionalistů, doplňovali jednotlivá obvinění a vymezovali okruh hlavních postižených, který se postupně zužoval.[66] Podle vzpomínek Júlia Ďuriše se 23. března 1950 uskutečnila u Gottwalda schůzka vybraných funkcionářů (Slánský, Zápotocký, Kopřiva, Široký, Bašťovanský a Ďuriš), kde nejprve Bašťovanský informoval o ohlasu Clementisova odvolání a dalších připravovaných opatřeních na Slovensku, která charakterizoval následovně: *„Jde o případ Laca* [Novomeského]*, Husáka, Šmidkeho, Šoltésze atd. Před sjezdem KSS je nutno vyjasnit co dál (!), jako daleko (!) řešit problém »nacionalistických úchylek« atd.“* Široký s Kopřivou následně navrhovali plošný zásah vůči všem zmiňovaným. Ďuriš, ke kterému se připojili Zápotocký, Slánský a nakonec i Bašťovanský, doporučoval, aby se postupovalo selektivně a Šmidke byl zatím od skupiny oddělen.[67] Uplatnění salámové metody, kdy byl

---

[65] Novomeský vystoupil 25. března 1950 jako vedoucí delegace ÚV KSS na stranické konferenci okresu Bratislava III. Ve svém projevu se Clementisovi věnoval jen krátce. Bývalého ministra nehájil, nezaujal ke kauze osobní stanovisko, při výkladu se držel schválené linie, byť se jí snažil interpretovat kultivovaným, neútočným stylem. Dotýkal se zvláště přítelových názorů na sovětsko-německý pakt o neútočení. Uvedl, že Clementis roku 1939 *„neobstál dobre v skúške vernosti k Sovietskemu zväzu,* […] *neporozumel* […] *zmyslu sovietskej politiky,* […] *kritizoval takýto postup.* […] *Na týchto omyloch síce* [neskoršie] *nezotrval, no* […] *nepoužil nijakú príležitosť, aby ich verejne posúdil a odsúdil. Okrem toho v činnosti s. Clementisa objavili sa vlastnosti nedávajúce pevnú garanciu našej strane, že povedie tak exponovaný úrad, ako je zahraničné ministerstvo, tak, ako náš štát* […] *v tejto chvíli potrebuje.* […] *Myslím, že môžeme vysloviť želanie, aby po dôkladnom a podrobnom samokritickom zhodnotení mylného postupu mohol s. Clementis dať v plnej miere svoje nepochybné schopnosti k dispozícii strane“.* Slovenský národný archív (dále SNA), f. Povereníctvo školstva (dále PŠ), písomnosti poverenikov, kr. 18, inv. č. 26, Prejav na okresnej konferencii KSS bratislavského okresu, s. 77–81.

[66] K. KAPLAN, *Zpráva o zavraždění…,* s. 84.

[67] Ďuriš vysvětloval svůj postoj těmito argumenty: *„Šmidkeho máme oddělit od Laca a Husáka, neboť v základní otázce vlivu buržoazního nacionalismu a v otázce poměru k dělnické třídě, straně, internacionalismu a k SSSR Šmidke býval dříve důsledný, kdežto tato skupina vždy kolísala. Šmidke je jen pod jejich vlivem – ale ve skutečnosti v národním povstání a později Šmidke to dělal z hlouposti, kdežto Laco a Husák vědomě. Jestli nemáme vzbudit dojem, že celé národní povstání bylo chybné, tak* [ne]*máme celou banskobystrickou skupinu postavit jako buržoazno-nacionálně úchylkářskou, ale jen tu část, která vždy kolísala v poměru ke straně,*

nejprve zavržen Clementis, následně Husák s Novomeským, později Šmidke a nakonec i řada jiných (Ivan Horváth, Ladislav Holdoš, Daniel Okáli, Edo Friš, Jozef Šoltész aj.) mělo svou logiku. Snadněji se tak lámal odpor postižených, protože pozvolné ocejchování minimalizovalo nebezpečí, že by se kritizovaní pokusili společně bránit a zformovat nějakou revoltu ve funkcionářských řadách. Nakonec celou debatu uzavřel Gottwald: *„Je třeba soustředit se na hlavní osoby. Vždy se izolují hlavní osoby a potom se řeší ostatní.*“ Proto je nutné, aby *„na (zasedání) ÚV někdo vystoupil proti Husákovi a Lacovi. V předsednictvu strany (na Slovensku), v ÚV, povereníctve, již nemohou být. Ostatní ještě mohou předběžně zůstat v ÚV a v povereníctvu.“*[68]

S rozpoutáním tažení proti buržoaznímu nacionalismu vládnoucí garnitura spěchala, neboť se na konec května 1950 chystal IX. sjezd KSS, na němž mělo být zvoleno nové vedení strany. Bylo tedy žádoucí, aby se zápas proti „nacionální úchylce“ stal nejprve součástí předsjezdové kampaně a posléze středobodem sjezdového jednání. Vyvoláním pogromistické psychózy, do které by se zapojily i nižší stranické organizace, mělo dojít k ostrakizaci napadených funkcionářů a tím zamezení jakýchkoliv pokusů zvolit je do vedoucích stranických orgánů.[69]

Na zasedání předsednictva ÚV KSS 3. dubna 1950, které se zabývalo chystaným sjezdem, přednesl Široký předem připravený referát pro nejbližší zasedání ústředního výboru, který si nechal od členů stranického vedení schválit. Jeho text se ale v archivních materiálech nedochoval. Konkrétní obsah lze však vcelku přesně odvodit jak z existujícího záznamu následující diskuse k referátu, tak ze Širokého řeči na zasedání ústředního výboru KSS o tři dny později, která se od něj věcnou náplní pravděpodobně výrazněji nelišila. Opřeme se proto o oba dokumenty v následujícím výkladu.

V úvodu vystoupení předseda KSS naznačil, že Clementisův případ je nutno posuzovat v širších souvislostech, neboť slovenští komunisté se s úchylkou buržoazního nacionalismu dosud nevypořádali a zatím neslyšeli poctivou sebekritiku z úst svých vysokých funkcionářů. Vzápětí za její hlavní nositele v KSS označil Husáka a Novomeského, kteří se dodnes nedopracovali k marxisticko-leninskému chápání nacionální otázky. Charakterizoval ji těmito slovy: *„Ústredný výbor ani dnes nemôže konštatovať, že súdruhovia Husák a Novomeský už pochopili, že základnou otázkou všetkých problémov, teda aj v nacionálnej otázke, je otázka*

---

k dělnické třídě, k SSSR, k internacionalismu, k českému pracujícímu lidu – a šla často s vlastní i s českou buržoazií.“ A MSNP, f. XII (spomienky), prír. č. S 47/2004 – Vzpomínky Júlia Ďuriše, s. 811.

[68] Všechny citáty tamtéž, s. 810–811.

[69] O rozhodnutí vedoucích funkcionářů KSČ i cílech, které sledovali, byl prostřednictvím Slánského obratem informován sovětský velvyslanec Michail Alexandrovič Silin. Galina Pavlovna MURAŠKO a kol. (eds.), *Vostočnaja Jevropa v dokumentach rossijskich archivoch 1944–1953 gg. Tom II., 1949–1953 gg.*, Moskva–Novosibirsk 1998, dok. č. 108, s. 327–328.

moci, je tá otázka, v rukách ktorej triedy je politická moc v štáte. Nuž, akú podobu má dnes nacionalistická úchylka v našej strane? Nacionalistická úchylka v našej strane spočíva dnes predovšetkým v preceňovaní vlastných úspechov socialistickej výstavby našej krajiny a v podceňovaní obrovských výsledkov českej robotníckej triedy.“ Oba jmenovaní nikdy neviděli v nacionální otázce podřízenou součást všeobecné problematiky pokroku, demokracie a socialismu. Nevycházeli dostatečně z učení marxismu-leninismu a podceňovali problematiku třídního boje. V taktické linii strany kladli nacionální aspekt nesprávně na první místo.

Kořeny jejich úchylky spatřoval Široký v dávnější minulosti. Již za SNP škodlivá národnostní politika tehdejšího vedení strany vzbuzovala pochybnosti, zda KSS stojí upřímně za novou Československou republikou. Navíc ohrožovala průbojnost povstaleckého zápasu, jelikož nerozvíjela revoluční partyzánskou válku a místo toho se orientovala na spolupráci s občanským odbojem a Demokratickou stranou, se kterou ve jménu obrany slovenských národních práv vstoupila do koalice na paritním principu.[70] V posledních měsících války nerespektovala směrnice moskevského vedení KSČ, což dnes vyvolává nutnost nastolit otázku důvěry Husáka a Novomeského ke Klementu Gottwaldovi a českým komunistům. Po roce 1944 se oba neopřeli o vyspělejší českou dělnickou třídu, ignorovali ve stranické práci zásadu demokratického centralismu a místo probojovávání socialistické revoluce se soustřeďovali na kompetenční spory s celostátními stranickými a vládními orgány. Fakticky tak vydávali politické pozice slovenské buržoazii, jelikož *„postoj týchto súdruhov po oslobodení hlásal síce politiku jednotného štátu Čechov a Slovákov, v praxi však urobili všetko, aby sa separovali od pokrokových síl v českých krajinách, od ich vplyvu na smer vládnej politiky.* […] *Je iba výsledkom politiky buržoázneho nacionalizmu, že súdruh Husák a Novomeský urputne sa bránili platnosti veľmi dôležitých nariadení dekrétov a zákonov, ktoré mali za ciel nie obrať Slovákov o národné práva, ale prehĺbiť našu národnú a demokratickú revolúciu a moc robotníckej triedy a pracujúceho ľudu.* […] *Súdruhovi Husákovi a Novomeskému išlo* […] *predovšetkým o to, ako zaistiť taký stav, ktorý by vylúčil vplyv vlády na slovenskej záležitosti, aby Slováci si vládli bez ohľadu na to, aký smer ukazuje šípka vývoja a ktorá trieda bude v mene národa vládnuť“.*

Široký zkritizoval jejich postoje v souvislosti s konkrétními událostmi let 1945–1948 (košická a žilinská konference KSS v únoru a srpnu 1945, parlamentní volby 1946, politická krize na Slovensku během podzimu 1947, okolnosti přijetí ústavy 9. května). Vytkl jim také, že komunistickou stranu nechápali jako bojový svazek pracujících vrstev, nýbrž jako uskupení levé, maloburžoazní inteligence.

[70] Širokého argumenty pochopitelně demagogicky manipulovaly s historickými fakty, protože V. ilegální vedení KSS vycházelo při své práci v letech 1943–1944 z pokynů Kominterny a zahraničního vedení KSČ, které mu přikazovaly spolupracovat při přípravě SNP s nekomunistickými odbojovými složkami. Na účelovost těchto tvrzení po své rehabilitaci vícekrát veřejně poukazoval i sám Novomeský. Viz kupř. Ladislav NOVOMESKÝ, *Splátka velkého dluhu*, Plamen 6, 1964, č. 3, s. 1–5; přetištěno TÝŽ, *Splátka veľkého dlhu*, sv. 1, s. 54–62.

Z toho také vyplývalo chybné pojetí Národní fronty založené pouze na existenci dvou politických stran bez spoluúčasti masových organizací, v nichž měli komunisté převahu. Výsledkem byl vzestup Demokratické strany. Viníky určil Široký rychle: *„Skutočná príčina toho, že Demokratická strana a v nej sústredené reakčné sily* [si] *zaistili svoju prevahu, spočíva v nesprávnej politike našej strany, ktorá dlhý čas po oslobodení bola reprezentovaná súdruhom Husákom a Novomeským.“*[71] Nemuselo k tomu dojít, kdyby si dostatečně osvojili Stalinovo učení o národnostní otázce. Přeceňováním národních zvláštností, akcentováním „celonárodních“ hledisek tito předáci sklouzli na platformu slovenského nacionalismu obsahující *„bucharinovskú tézu o postupnom bezbolestnom vrastaní kapitalistických živlov do socializmu“*. Takové konstatování, nepřímo odkazující na moskevské procesy třicátých let, signalizovalo, že zde končí veškerá legrace.

Angažmá povstalecké garnitury KSS Široký nakonec zhodnotil zdrcujícím odsudkem: *„Naša strana pod vplyvom súdruhov Husáka a Novomeského veľa drahocenného času premárnila na také otázky tzv. nacionálnej politiky, ktoré nemali vôbec nijaký vplyv na demokratické a socialistické riešenie nacionálnej otázky a na zabezpečenie* […] *všetkých znakov osobitného, samobytného národa v tomto duchu.“*[72] Nakonec k postiženým funkcionářům pravil (s nemalou dávkou cynismu), aby se na celou věc nedívali osobně a posuzovali ji v hlubším kontextu. Svůj proslov zakončil následujícím apelem: *„Dúfam, že predsedníctvo strany so všetkou boľševickou rozhodnosťou bude skúmať vážnosť prednesených skutočností. Dúfam, že aj súdruhovia, ktorí boli menovaní ako nositelia nacionalizmu si uvedomia význam sebakritiky v boji za odstránenie všetkých nezdravých zjavov v boji za pevnú ideologickú jednotu našej strany.“*[73] Úsilí za rovnoprávné postavení Slovenska v republice a vyšší kompetence slovenských národních orgánů tak na jaře 1950 získalo punc nacionalistické úchylky, nepochopení marxisticko-leninského učení a faktického podkopávání zájmů dělnické třídy.

---

[71] V tomto případě se Široký pustil na tenký led, neboť byl od srpna 1945 předsedou KSS, a tudíž logicky nesl největší odpovědnost za chyby on sám, na což ve své reakci pohotově poukázal Gustáv Husák: *„Súdruh Široký povedal, že »po oslobodení vedúca skupina sa neopierala o robotnícku triedu« a ešte celý rad iných. Ja som predsa po oslobodení nikdy nebol vedúcim strany, nebol som jej generálnym sekretárom, ja som bol jeden z kolektíva.* […] *Ja svoje chyby a nedostatky si veľmi sebakriticky priznať chcem, ale nerád by som akosi, aby sa mi toho dávalo na chrbát viacej, než mi patrí.* […] *Ak tu boli chyby,* […] *sú trochu širšie a že to nemožno dávať na krk iba mne. Ja som v strane rozhodujúcim činiteľom nebol nikdy, ani pred ani za povstania, po povstaní, ani po oslobodení.“* SNA, f. Komunistická strana Slovenska – Ústredný výbor 1944–1989 (dále KSS-ÚV), predsedníctvo ÚV KSS, kr. 795, 10. schůze, 3. 4. 1950, b. 1, príprava IX. zjazdu KSS, s. 12–13.

[72] Všechny Širokého citáty viz SNA, f. KSS-ÚV, kr. 1823, plénum ÚV KSS, 6. – 7. 4. 1950, stenografický záznam, s. 16–24.

[73] SNA, f. KSS-ÚV, predsedníctvo ÚV KSS, kr. 795, 10. schůze, 3. 4. 1950, b. 1, príprava IX. zjazdu KSS, s. 2.

Ostří své kritiky, pokud nemluvil obecně, Široký zaměřoval především proti Husákovi, kterému vyčítal řadu konkrétních činů, výroků atd. Novomeskému se věnoval spíše okrajově.[74] Nepřímo byli jeho analýzou napadeni také další předáci, i když zatím nebyli zmíněni (především Šmidke a Friš).[75] Navíc slovenský šéf strany taktizoval a svůj atak dávkoval postupně. Problematiku *DAVu* a situace za Slovenského státu, kde si mohl z Novomeského udělat vhodný terč, prozatím obešel.

Vezmeme-li v potaz širší souvislosti a především fakt, že vůdce KSS považoval v Bratislavě Husáka za svého největšího mocenského konkurenta, kterého nenáviděl, můžeme s jistou rezervou konstatovat, že Novomeský se s kritikou předsedy Sboru pověřenců do jisté míry „svezl". Především proto, že byl díky povstaleckému angažmá s Husákem neodlučitelně spjatý a toto propojení reflektovali nejen členové strany, ale i širší veřejnost. Navíc neměl se Širokým otevřené osobní konflikty.[76] Jejich vzájemný vztah zůstal v průběhu roku 1950 ještě relativně korektní, jak si ukážeme později.

Do následující diskuse se nejprve přihlásili oba napadení funkcionáři, kteří neskrývali své překvapení. Ačkoliv byli nuceni improvizovat, pokusili se aspoň trochu bránit, zlehčit svá údajná pochybení a reagovat na některé Širokého vývody. Novomeský promluvil jako první, ale jeho vystoupení trvalo sotva pár minut. Básník byl očividně zasažen surovostí útoku a jen těžce hledal slova. Nikdy nebyl pohotovým rétorem, své názory raději formuloval písemně, a možná nyní ani nevěděl, jak přesně by měl zareagovat. Záměr kritiky i její širší mezinárodní pozadí ale pochopil okamžitě. Prohlásil: *„Súdruh Široký povedal,* […] *aby neosobne a odosobnene sme sa na tie veci dívali. Mne je samozrejme veľmi ťažko dívať sa akokoľvek neosobne. Týka sa to až príliš konkrétne mojej osoby. Bolo to prekvapenie pre mňa a bolo by veľmi ťažko tiež teraz tu si uvážiť korene a všetku tú pôdu, z ktorej táto*

---

[74] Před barnabitskou komisí v roce 1963 naznačil, že takto nediferencoval náhodou: *„Mezi Husákem a Novomeským je třeba velmi silně rozlišovat. Novomeský měl dříve zvláštní postavení ve straně, on vždy měl svoje názory. Dostal se pod vliv Husáka. Novomeského nelze pokládat za nositele nacionalismu, to bych nemohl říci…"* NA, f. KSČ-ÚV, 03/10, sv. 3, a. j. 55, záznam z pohovoru se s. Širokým, 3. 10. 1963, s. 12–13.

[75] Šmidkeho zatím chránil jeho dělnický původ a uplatňovaná teze, že nebyl původcem buržoazního nacionalismu a pouze podlehl svodům komunistických intelektuálů v čele s Husákem a Novomeským.

[76] Jeden z pracovníků StB, Rudolf Viktorin, zprostředkoval Širokého privátní reakci na sebekritiku Husáka a Novomeského v dubnu 1950: *„Po sebakritike* [obou na zasedání ÚV KSS] *som vyšiel na chodbu,* […] *vyšiel von aj súdruh Široký, volal ma k sebe a hneď spustil tak veľmi ostro, až nepríčetne: »Ja ich roztrhnem, rozdrvím, zničím, tí nesmú byť vo svojej koži«. Ja som bol ohromený tou silou a vehemenciou, ako to povedal a pýtal som sa ho: »No, čo je, Vilo?« A on na to: »No veď si počul – tí ľudia musia byť zničení«."* NA, f. KSČ-ÚV, 03/10, sv. 1, a. j. 2, Stenografický záznam z pohovoru so súdruhmi Viktorínom a Balážom, konaného na ÚV KSS dňa 5. 10. 1963, s. 18. Musíme ovšem vzít v potaz možnost, že Viktorín, který se také podílel na sbírání kompromitujícího materiálu proti Novomeskému, se záměrně snažil přesunout odpovědnost na Širokého, z něhož se mezitím stala politická mrtvola.

kritika, tieto výčitky a tieto poznámky vzrástli. Ostatne skutočne na to nie je čas a aj by to bolo zbytočné pre cieľ a funkciu, ktorú tento referát súdruha Širokého má, a bolo by to zbytočné aj rozvádzať." Přiznal sice, že se dopustil nacionální úchylky, ale vzápětí dodal, že vzešla z nacionálně komplikovaných poměrů let 1944–1945, které *„som* [si] *v partaji nevymyslel, alebo nevniesol som ich do politiky ja z vlastného uváženia"*.[77] Kategoricky ovšem odmítl, že by za SNP měl nedůvěru ke Gottwaldovi a moskevskému vedení KSČ.[78] Nakonec dodal, že teď není schopen učinit podrobný rozbor celé problematiky a požádal o zproštění ze stranických a státních funkcí, které mu strana svěřila. Naproti tomu Husák odpověděl na ataky mnohem obsáhleji a pohotověji. Širokého kritiku označil za správnou, ale s mnohými jejími tvrzeními okamžitě polemizoval. Používal v zásadě identické argumenty, s nimiž později operoval během procesu s buržoazními nacionalisty roku 1954 či ve svých žádostech o politickou rehabilitaci z let 1962–1964 a následně vydaném *Svedectvu o Slovenskom národnom povstaní*. Politiku KSS z konce války, včetně spolupráce s občanským blokem, obhajoval nutností bojovat s Benešovou koncepcí čechoslovakismu. Rozhořčeně popřel, že by v letech 1945–1948 byl faktickým spojencem „reakce" a naopak zdůrazňoval své zásluhy v zápase proti Demokratické straně, v němž nikdy nezaváhal. Podobně jako Novomeský důrazně oponoval tezi, že by kdykoliv nedůvěřoval Gottwaldovi nebo že by dokonce měl nějakou jinou politickou koncepci. Vždy byl disciplinovaným členem strany a po kritice Jugoslávie si své chyby uvědomil, byť se k nim veřejně nevracel.[79]

Také ostatní členové předsednictva ÚV KSS byli Širokého referátem dezorientováni, neboť většina z nich nebyla do připraveného komplotu zasvěcena. S přednesenou kritikou se ale všichni ztotožnili. Mnozí ovšem nepochopili, kam přesně směřuje její podstata. Považovali ji za všeobecně míněnou a začali se rovněž kát ze svých hříchů, což vyvolávalo dojem, jako kdyby celé stranické vedení propadlo nacionalistické úchylce. Obviněných se v podstatě nikdo nezastal.[80] Také

---

[77] SNA, f. KSS-ÚV, predsedníctvo ÚV KSS, kr. 795, 10. schůze, 3. 4. 1950, b. 1, príprava IX. zjazdu KSS, s. 2–3.

[78] Novomeský k tomu řekl: *„Neviem prijať nijakým spôsobom* […] *tu výtku, že by tato politika mala byť vyslovením nedôvery konkrétne k súdruhovi Gottwaldovi, alebo k moskovskému vedeniu počas povstania. Nech akokoľvek skúmam seba, svoje myšlienky a svoje náhľady, k tomu sa priznať neviem, čo i len k takému pomysleniu.* […] *Boli tu veľmi ťažké chyby a úchylky,* […] *avšak v tomto nebolo nijakých výhrad alebo dokonca snáď nejakého úmyslu oddeľovať sa od vedenia, naopak."* Tamtéž.

[79] Tamtéž, s. 3–15.

[80] Např. Ernest Sýkora se snažil „zmírnit" útok na Novomeského tím, že poukázal na jeho nedostatečnou uvědomělost: *„U súdruha Novomeského tá chyba vyviera z jednej veci, že má nesmiernu radosť z rozmachu Slovenska.* […] *Bol nadšený tými veľkými možnosťami, ako Slovensko na každom kroku ide vpred, a snáď v tom nadšení niekedy zabudol, aké sú zdroje týchto veľkých možností, i toho veľkého napredovania Slovenska. Ja som nikdy nemal taký dojem*

funkcionáři, kteří byli později semleti tažením proti buržoaznímu nacionalismu (Šmidke, Holdoš, Friš, Okáli, Púll, Michal Falťan) se drželi zpátky. Jiní se spontánně přidávali k útokům (např. Bránik, Šefránek). Pronesené výtky směřovaly především na Husákovu adresu, Novomeského se týkaly spíše ojediněle.[81] Nejdále patrně zašla Širokého pravá ruka, Štefan Bašťovanský, který ve svém vystoupení dále rozvíjel myšlenky stranického šéfa. Označil za chybu, že se vedení a příprava SNP dostaly do rukou lidí, kteří *„boli politicky nevyzbrojení a nepripravení pre túto úlohu“*. Pověřenci školství předhodil přílišný individualismus a touhu mít své vlastní médium: *„U s. Novomeského najmä bolo vidieť také úsilie o samostatnosť. Nikomu nenapadlo, ani s. Gottwaldovi, ani s. Širokému, aby si budovali časopis. S. Novomeskému záležalo veľmi na tom, aby mal tú Národnú obrodu. Snáď chcel tým vplývať na určité vrstvy inteligencie, ale všetky skúsenosti robotníckeho hnutia učia, že nie je možná žiadna nadstraníckosť.“* A nakonec na adresu obou pronesl, že ve svých proslovech na plénech ústředního výboru vždy hájili svou koncepci a *„pokladali pod svoju úroveň, aby citovali s. Širokého a podobne“*.[82]

Po tomto soustředěném náporu Novomeský s Husákem pochopili, že se od nich žádá veřejné pokání. Oba na ně okamžitě přistoupili. Na zasedání ÚV KSS 6. dubna 1950 se tak celý scénář znovu opakoval. Nejprve Široký opět vystoupil s útočným referátem, následně postižení funkcionáři přednesli své sebekritiky, které byly mnohem méně výbojné než jejich reakce o tři dny dříve. V podstatě přiznali všechny chyby a předsedovi KSS dokonce za kritiku poděkovali. Novomeský, který hovořil jako druhý, navíc v úvodu naznačil, že scénář pléna byl připraven předem, neboť obsah Širokého řeči znal již několik dní.[83] Stačil si tedy svou sebekritiku připravit písemně a tím se vyhnout jakékoliv improvizaci.

---

a nikdy som veci tak nevidel, že by súdruh Novomeský bol nejakým buržoáznym nacionalistom.“ Tamtéž, s. 40.

[81] Např. Edo Friš na jeho adresu uvedl, že *„práve kritizovaní súdruhovia často ťažko vedia* […] *plne pochopiť, že nie sú proletárskymi internacionalistami. Ja som presvedčený, že hlavne Novomeskému to robí ťažkosti, ktorý* […] *dlhé roky v predmníchovskej republike bojoval a pracoval.* […] *Skúšobným kameňom internacionalizmu v našich konkrétnych pomeroch je a bol česko-slovenský pomer. Ja môžem mať najkrajší pomer k čínskemu ľudu, ruskému národu atď., ale keď nezaujímam správnu pozíciu v otázke česko-slovenskej, tak myslím, že som v skúške proletárskeho internacionalizmu neobstál“*. Tamtéž, s. 23. Július Bránik zase Novomeskému vyčítal nedostatek revolučního zápalu v roce 1945: *„Vznikla taká perspektíva, že keď koniec koncov hlavný boj za nás vybojuje Červená armáda, tá revolúcia nebude taká strašná a to ďalšie, to bude jedna idyla a* […] *otázka triedneho boja* […] *už nebude hrať nejakú veľkú úlohu.* […] *Zvlášť u súdruha Novomeského také predstavy boli zvlášť silné.“* Tamtéž, s. 53.

[82] Tamtéž, s. 42–43.

[83] Jan Rychlík si ve své práci kladl otázku, zda Novomeský na tuto okolnost upozornil náhodou, nebo záměrně. Odpověď nenalezl. J. RYCHLÍK, *Češi a Slováci ve 20. století (1945–1992)*, s. 154.

Po souhlasu s projevem Širokého označil za chybu, že *„úprimná kritika a samokritika nemá u nás ešte domovské právo. Nechápe sa* […] *často ani v našich straníckych kruhoch ako pomocná a účinná výchovná zbraň“*. Poznamenal, že měl provést svou sebekritiku již dříve, neboť si omyly, kterých se dopustil za války i po ní, uvědomoval a snažil se je jako disciplinovaný straník překonat v další politické práci i publicistické činnosti. Chybou ovšem bylo, že své nedostatky napravoval především *„nehlučným útekom od nich“*, osvojením si správných náhledů, aniž si uvědomil, *„čo sa odo mňa tiež čaká: nenapravil som chybný názor, nevyvrátil som mylnú domnienku tých, ktorí moje prejavy sledujú a na moje správanie sa dívajú“*. Poněkud si protiřečíc ještě dodal, že nyní *„nie bez vnútornej pripravenosti a nie mechanicky vyslovujem svoj súhlas s kritikou mojej činnosti“*.[84]

Poté se již počal zamýšlet nad politikou povstaleckého vedení KSS v letech 1944–1945.[85] Uvedl, že jeho kroky vycházely ze dvou nesprávných premis. Za první z nich označil obavu, že s koncem války nedojde k prosazení nového pojetí česko-slovenských vztahů a obnovení republiky *„bude znamenať nevyhnutne aj návrat do takej pozície, v akej sa Slovensko nachodilo v predmníchovskej republike“*. Dodal, že společně s Husákem nadhodnotili význam čechoslovakistických stanovisek londýnského exilu a naopak podcenili váhu moskevského vedení KSČ, bez nějž se republika nemohla znovu ustavit.[86] Budoucí zastoupení komunistů ve vládě, která bylo, včetně účasti Gottwalda, zjevné od roku 1943, mělo být pro KSS dostatečnou zárukou, že nedojde k okleštění slovenských národních práv: *„my* [však] *koncipovali a vymáhali sme záruky pre slovenské národné práva také, ako by na večné časy a jedine dr. Beneš a jeho ľudia s nepriateľskými náhľadmi na slovenskú národnú existenciu mali stáť na čele tejto republiky“*. V této souvislosti se Novomeský vrátil k otázce vlastní důvěry ke Gottwaldovi a moskevskému vedení KSČ,

---

[84] Text Novomeského vystoupení na zasedání ÚV KSS viz SNA, f. KSS-ÚV, kr. 1823, plénum ÚV KSS, 6. – 7. 4. 1950, stenografický záznam, s. 43–56 nebo predsedníctvo ÚV KSS, kr. 795, 12. schůze, 29. 4. 1950, b. 2. Nachází se také v NA, f. KSČ-ÚV, 03/10, sv. 3, a. j. 39 a SNA, f. PŠ, písomnosti povereníkov, kr. 18, inv. č. 26.

[85] Básník v této souvislosti opět neopomněl zdůraznit, že se do vrcholných orgánů odboje dostal náhodou a o dlouhodobé politické angažmá vůbec nestál: *„Súdruh Šmidke poveroval súdruha Husáka i mňa najrozličnejšími úlohami.* […] *Pri vykonávaní týchto úloh dostal som sa do pozícií či už v strane, či aj v jej zastúpení, na aké som nikdy nemyslel a na ktoré som sa vnútorne nepripravoval. Nazdával som sa, že len čo sa nám podarí povstanie rozpútať,* […] *vyjdú žalárovaní súdruhovia a prídu súdruhovia z emigrácie, moja politická funkcia sa ukončí a vrátim sa k mojim záujmom literárnym a kultúrnym. No, nemohlo sa tak stať.“* Tamtéž. Nejen tato poznámka vyvolala na zasedání ÚV KSS bouřlivou diskusi na téma, proč se komunističtí předáci nedostali v srpnu 1944 včas z vězení, v níž zvláště na Husáka pršelo jedno obvinění za druhým.

[86] Na druhé straně Novomeský s touto vynucenou tezí skrytě polemizoval, když uvedl, že ve slovenských dějinách byl sociální útlak vždy těsně spojen s útlakem nacionálním. Z toho logicky vyplývalo, že jistá míra ostražitosti vůči ostrým soudům, které vůči Slovákům pronášel Beneš a další představitelé londýnského exilu, byla na místě.

kterou Široký nastolil na zasedání předsednictva ÚV KSS. Ze svého předchozího kategoricky odmítavého stanoviska teď notně slevil, když dodal: *„subjektívne, opravdu, mi môže byť táto výčitka ukrivďujúca, až neznesiteľná.* […] *Objektívne má však pravdu súdruh Široký.“* Za druhý omyl v politice KSS Novomeský považoval domněnku, že se většina obyvatelstva díky zkušenosti s válkou a luďáckým režimem dostatečně poučila a nebude se vzpouzet nastolení nového společenského zřízení. Pod tímto zorným úhlem kriticky hodnotil spolupráci s Demokratickou stranou, kdy vedení KSS podcenilo třídní aspekt a nevzalo dostatečně v potaz, že Lettrich a Ursíny jsou především reprezentanty buržoazie, kteří sledují hlavně její zájmy. Věřil, že *„máme v našich spojencoch opravdu poučených spojencov a nie kriesiteľov kapitalistickej moci u nás“*. Vyčítal si, že se v těchto záležitostech nedostatečně řídil názory Lenina a Stalina. Kdyby na ně více spoléhal, *„neboli by sme sa vyhli takým politickým zápasom, ktoré Slovensko poznamenávali od prvého dňa oslobodenia, no boli by sme ich viedli z výhodnejších pozícií. Slovensko by sa nebolo stalo slabým miestom republiky na taký dlhý čas“*. Stalo se jím proto, že povstalecká garnitura, v důsledku svých pomýlených představ o nacionální otázce a přístupu k nekomunistickému táboru, věnovala málo pozornosti problému dobytí politické moci ve státě.[87]

V další části svého proslovu se Novomeský distancoval od Širokého tvrzení, že by z nacionálního hlediska stavěl do popředí úspěchy slovenského školství, vědy a kultury na úkor pozitivních výsledků českých. Na druhé straně však také popíral tezi, že by ve vedení KSS existovaly dvě soupeřící frakce. Existenci křídla okolo Husáka a Novomeského označil za výmysl přežívající mezi lidmi, k jehož relevantnosti přispěl svou chybnou politikou. Strana musí mít jednotné vedení v čele se Širokým. Dodal, že si sebe dovede představit bez funkcí, kterými ho strana pověřila, ale nikdy by nemohl žít bez důvěry strany. V závěru znovu ocenil kritiku, jíž byl vystaven: *„Kritika táto prišla včas. Sám sa pousilujem zbaviť sa chýb, ktoré mi boli vyčítané.* […] *Prosím však, aby moje chyby, ich kritika a ich priznanie boli poučením pre všetkých, ktorí sa ich dopúšťajú.* […] *Budem veľmi šťastný,* […] *ak si z neho patričné ponaučenia vyvodia straníci i mimostraníci, tápajúci v tých*

[87] Pověřenec školství k tomu řekl: *„Bili sme sa v mene boja za národné práva a moc fakticky aj pre tých, ktorých úmyslom bolo uprieť ich nám.* […] *Domnieval som sa, že takou energiou, s akou budeme vymáhať výkonnú moc pre Slovensko, poraste význam náš: politická váha komunistov na Slovensku. Nepochopil som, že aj v takom rozsahu, v akom sme vymáhali a vymohli výkonnú moc pre nekomunistov, porastú pozície protikomunistického odporu.* […] *Nazdával som sa, že naším postupom pri zabezpečovaní národných práv berieme vietor z plachiet našim odporcom, vietor z plachiet pre našu loď. V skutočnosti sme tú našu loď podstrčili i buržoázii a tá sotva sa v nej uvelebila, len s tou myšlienkou sa zapodievala, ako vyhodiť z nej náš skutočný záujem, skutočnú potrebu slovenského národa.“* Tamtéž. Novomeský touto argumentací ztotožnil zájmy komunistů s potřebami slovenského národa. Nemělo by nás to překvapit, neboť tímto rysem se jeho myšlení vyznačovalo kontinuálně.

omyloch, ktoré v mojej činnosti súdruh Široký kritizoval a ja sám za omyly považujem.“[88]

Dochovaná sebekritika dosti plasticky vykresluje, jak se Novomeský snažil vyrovnat s náporem na svou osobu. Nevypovídá ovšem takřka nic o tom, v jakém psychickém rozpoložení ji koncipoval. Její text samozřejmě neodpovídal jeho vnitřnímu přesvědčení, ale zachoval si aspoň autentické rysy básníkova vyjadřovacího stylu.[89] Navíc pověřenec školství ve svém pokání nešel až na dřeň, nesnížil se k polopatickému, mechanickému přiznání viny.[90] Naopak položil důraz na logiku vlastních argumentů a pokusil se nalézt u posluchačů porozumění pro své vývody. Objasňoval také pohnutky svého jednání. Zároveň byl jeho tón v porovnání s Husákem mnohem méně sebemrskačský, k čemuž možná přispěl i fakt, že nebyl hlavním objektem vedeného útoku. Snad Novomeský věřil, že sebekritické vysvětlení, byť ne zcela upřímné, bude stačit. Následující týdny ho měly vyvést z tohoto omylu.

Diskuse k problematice buržoazního nacionalismu značně poznamenala průběh jednání ÚV KSS. Zaskočení členové nejvyššího stranického grémia se do ní zpočátku zapojovali váhavě, někteří vystupovali rovněž sebekriticky, jiní konstatovali, že v celé záležitosti nejde jen o osoby Husáka a Novomeského, neboť věc má širší rozměr a je nutno ji posuzovat v širších historických souvislostech, což otevírá také otázku odpovědnosti celého vedení KSS i nižších stranických orgánů.[91] Po zásahu Širokého, kterému nevyhovoval příliš obecný charakter diskuse, začali jeho věrní (Sýkora, Púll, Ďuriš, Bašťovanský, Bacílek, Benada) vystupovat s konkrétními útoky proti kritizované dvojici.[92] Většina jich směřovala proti Husákovi, kterému byly vyčítány především jeho postoje za války (malý podíl na práci v ilegalitě do roku 1943, cesta na Ukrajinu v září 1941, nezdařený pokus o osvobození vězňů v Nitře na sklonku srpna 1944 atd.). Novomeský byl pranýřován spíše

---

[88] Tamtéž.

[89] Jen tak mimochodem vypovídá také o tom, jak byl básníkovi cizí agresivní slovník éry pozdního stalinismu. Nikde nenajdeme termíny „reakce“, „třídní nepřítel“, „imperialismus“ atd.

[90] Dokonce v textu nalezneme opatrnou tezi, která posluchači umějícímu „číst“ mezi řádky naznačila, že vyslovené kritiky a sebekritiky nepředstavují pouze praktické uplatnění leninských zásad stranické práce, ale sledují i jiné cíle: *„Málo by záležalo na tom, ak by len nejaká nepriateľská propaganda videla v akte, ktorý sa na dnešnom zasadnutí Ústredného výboru odohráva, nejaké »odmontovanie«, »odpílenie« kritizovaných funkcionárov v strane. Pre nedostatočnú neudomácnenosť zásad kritiky a samokritiky u nás všelijaké postranné úmysly môžu vidieť i ľudia snahám našim naklonení, prácu našu sledujúci, ba snáď i niektorí príslušníci strany. Ja sám takto veci chápem.“* Tamtéž.

[91] NA, f. KSČ-ÚV, komise I., sv. 35, a. j. 885 (nebo komise II., sv. 23, a. j. 496), Zpráva o přezkoumání politického procesu s Gustávem Husákem a spol., s. 14.

[92] Tamtéž, komise I., sv. 35, a. j. 884, žiadosť Gustáva Husáka o úplnú stranícku rehabilitáciu, 1. 5. 1963, s. 70–71.

v druhém sledu. Někteří diskutující mu vytkli, že byl ve své sebekritice polovičatý a neupřímný, jelikož kořeny jeho úchylky sahají již do období *DAVu*, o kterém vůbec nehovořil. Obvinili ho z přílišného individualismu, intelektuálského poměru ke straně a úzkého sepětí s Clementisem, se kterým provozoval kavárenské hnutí inteligence odtržené od dělnické třídy. Bašťovanský mu vytkl, že se po roce 1945 snažil chovat jako nadtřídní, nadstranická osobnost. Benada jej napadl za neochotu angažovat se v letech 1939–1940 v komunistickém odboji. Poprvé bylo odsouzeno Novomeského působení na pověřenectvu školství, kde čelil výtkám, že v rezortu toleroval, zvláště mezi učiteli, buržoazní předsudky, zaměstnával lidi s buržoazní minulostí a neodstranil z pověřenectva včas „špióna" Ernesta Ottu.[93] K balvanu dosavadního obvinění se tak postupně nabalovaly další kamínky.

Novomeský cítil potřebu na pronesené ataky reagovat, a proto se 7. dubna ještě dvakrát přihlásil do diskuse. Jeho vůle k obraně ale postupně slábla: *„Ja veľmi ľutujem, že tie poznámky, ktoré som tu predniesol včera, neuspokojili v plnej miere a nepovažuje ich alebo celý Ústredný výbor alebo niektorí súdruhovia za úplnú samokritiku a do všetkých dôsledkov rozvedenú."* S vyslovenými výtkami se v podstatě ztotožnil, byť se pokusil aspoň některé momenty ještě vysvětlit. *DAV „mal úmysel pomáhať strane"*, ale bohužel trpěl na *„inteligenštinu"*, a tudíž nezískal masový charakter. Mezi učiteli nechtěl dělat tvrdá kádrová opatření.[94] Na závěr poprosil členy ÚV, aby uvěřili v poctivost jeho slov.[95] Podruhé se pověřenec školství ozval proti sérii prudkých útoků, které Husáka odsuzovaly za neúspěch akce v Nitře. Předseda Sboru pověřenců se jim tvrdě bránil. Novomeský k celé věci poznamenal, že do detailů plánu útěku nebyl zasvěcen, ale stejně jako Husák zastával názor, že předčasné opuštění věznice mohlo být signálem k obsazení Slovenska Němci.[96]

---

[93] SNA, f. KSS-ÚV, kr. 1823, plénum ÚV KSS, 6. – 7. 4. 1950, stenografický záznam, s. 135–140 (Sýkora), 145–146 (Púll), 161–170 (Ďuriš), 177–180 (Bašťovanský), 183–195 (Benada).

[94] Novomeský k tomu v rozhovoru před barnabitskou komisí poznamenal: *„Na ÚV KSS v dubnu* [1950] *jsem tehdy poprvé slyšel tyto výtky, že jsem odpovědný za to, že učitel je takový nebo makový. Tehdy mne Ďuriš velmi kritizoval* [ve skutečnosti to byl Ernest Sýkora – pozn. aut.]. *Ptal jsem se, jak jsem to měl dělat? Měl jsi vyházet všechno učitelstvo, jak to vyhodili v Německu.* […] *Když jsem byl zavřen,* […] *stále jsem přicházel k závěru, že kdybychom spáchali takovou hovadinu, že bych byl zavřen o pět let dříve."* NA, f. KSČ-ÚV, 03/10, sv. 3, a. j. 40, beseda se s. L. Novomeským, 5. 9. 1963, s. 22.

[95] SNA, f. KSS-ÚV, kr. 1823, plénum ÚV KSS, 6. – 7. 4. 1950, stenografický záznam, s. 252–253.

[96] Tamtéž, s. 276. Obě básníkovy řeči ze 7. dubna 1950 se ještě nacházejí: SNA, f. KSS-ÚV, predsedníctvo ÚV KSS, kr. 795, 12. schůze, 29. 4. 1950, b. 2; NA, f. KSČ-ÚV, 03/10, sv. 3, a. j. 39; SNA, f. PŠ, písomnosti povereníkov, kr. 18, inv. č. 26. Motivaci tohoto kroku Novomeský blíže osvětlil při své rehabilitaci: *„Tehdy v té debatě jsem najednou s hrůzou viděl, že tam směřují projevy k závěru, že stranické vedení za války, Šmidke, Husák a já, že jsme*

Ve svých sebekritikách vyslovili Novomeský s Husákem ochotu pracovat na jakémkoliv úseku podle rozhodnutí strany. O žádných organizačních a kádrových závěrech se však na plénu zatím nehovořilo. Ústřední výbor ale označil jejich pokání za nedostačující a oba pobídl k jeho dalšímu prohloubení. Zároveň poslal krajským výborům strany dopis obsahující informaci o kritice buržoazního nacionalismu a vyzval je, aby k problému co nejdříve zaujaly stanovisko.[97] Tím se kampaň proti nacionalistické úchylce rozšířila do stranických řad, což byl v zásadě signál k čistce proti jejím nositelům na nižších úrovních. Dopis projednávaly krajské konference v polovině dubna. Delegáti se sice k buržoazním nacionalistům vyjadřovali jen sporadicky, na obranu Husáka a Novomeského se však nikdo neodvážil vystoupit. O reakci stranických řad referoval 21. dubna na zasedání předsednictva ÚV KSS Koloman Moškovič, jenž se mj. zmínil o situaci v Košicích, kde několik diskutérů kritizovalo nedůsledný postoj pověřenectva školství k poúnorovým čistkám studentů na vysokých školách, které umožnily *„návrat niektorým vyslovene reakčným elementom“*.[98] Husák a Novomeský nepronesli v debatě předsednictva k dění na krajských konferencích ani slovo. Na konci schůze Široký navrhl *„na najbližšom zasadnutí vrátiť sa k samokritike súdruha Husáka a súdruha Novomeského* […] *na zasadnutí ÚV KSS,* […] *aby sme mohli zaujať definitívne stanovisko“*.[99]

Pro chystanou poradu stranického vedení psali Husák s Novomeským novou, ještě pokornější verzi svých sebekritik. Pověřenec školství vyšel z textu, který předtím přednesl na zasedání ústředního výboru. Některé pasáže doslovně převzal. V těch nově koncipovaných kajícně reagoval na sérii útoků, jimž byl na plénu i krajských konferencích vystaven. S nespornou bolestí akceptoval tezi, že kořeny jeho úchylky sahají do éry *DAVu*, neboť tento časopis *„nesrástol so stranou, niesol na sebe pečať výlučnosti a trpel individualistickou intelektuálčinou“*.[100] Příkrými slovy hodnotil spolupráci s Demokratickou stranou za povstání i po osvobození.[101]

---

zanedbali jejich vysvobození z nitranské věznice schválně, aby se nemohli povstání zúčastnit. […] *Mně přímo zděsila ta kombinace, že je možné takto postavit tyto věci.“* NA, f. KSČ-ÚV, 03/10, sv. 3, a. j. 40, beseda se s. L. Novomeským, 5. 9. 1963, s. 78–79.

[97] NA, f, KSČ-ÚV, 03/10, sv. 9, a. j. 199, dopis krajskej konferencii KSS.

[98] SNA, f. KSS-ÚV, predsedníctvo ÚV KSS, kr. 795, 12. schůze, 29. 4. 1950, b. 1, protokol, s. 2.

[99] Tamtéž, zápis s. 1 a protokol s. 8.

[100] SNA, f. KSS-ÚV, predsedníctvo ÚV KSS, kr. 795, 12. schůze, 29. 4. 1950, b. 2, sebakritika L. Novomeského, 27. 4. 1950, s. 15–16.

[101] Novomeský na to konto například napsal: *„Staral som sa napr. o to v prvých dňoch oslobodenia, aby aj naši »spojenci« mali podmienky pre svoju politickú činnosť namiesto toho, aby som nabádal a aj sám sa pričiňoval vytvoriť pre našu stranu a pre proletariát také podmienky, ktoré by znemožnili sústredenie našich odporcov v Demokratickej strane.* […] *Predstavitelia tzv. občianskeho tábora* […]*, ktorí síce od prípadu k prípadu slovne uisťovali, že je*

Přiznal také, že jako starý člen strany neprojevil po roce 1945 dostatek zásadovosti i ostražitosti, příliš se soustředil jen na školskou a kulturní problematiku, nezajímal se o stranickou práci v širších souvislostech a nešel jako starý člen KSČ příkladem mladším soudruhům, zvláště Husákovi. Ve větší míře také do textu včlenil stalinistickou terminologii („třídní nepřítel", „imperialismus") a aktuální dobový kontext. Znovu zdůraznil nutnost boje proti buržoaznímu nacionalismu a poukázal na *„odstrašujúci príklad Juhoslávie, kde odchýlenie od zásad proletárskeho internacionalizmu a neochota podrobiť kritike túto úchylku, znamenali vydanie krajiny moci dobrodružných provokatérov a rovnú cestu do služieb imperializmu"*.[102] V dodatku sebekritiky, kterým reagoval na výtky krajských konferencí ke školské politice, Novomeský připustil, že se mu do škol dosud nepodařilo vnést *„opravdivý a úprimný duch socialistický"*.[103] Příčiny tohoto stavu spatřoval ve své liberální kádrové politice a snaze přivést pedagogické pracovníky k podpoře nové politiky nikoliv skrze administrativní zákroky, ale prostřednictvím přesvědčování.[104]

Novou verzi Novomeského pokání projednávalo předsednictvo ÚV KSS 29. dubna 1950. Po debatě ho opět vyhodnotilo jako nedostačující a básníkovi nařídilo, aby svou sebekritiku opět prohloubil a předložil ji stranickému vedení do 10. května.[105] Během diskuse se na pověřencovu hlavu opět valily nevybíravé výtky. Nejrazantněji si paradoxně počínali funkcionáři, kteří byli později tažením proti buržoaznímu nacionalismu rovněž postiženi. Ján Púll mu vmetl do tváře, že po roce 1945 nevnímal třídní diferenciaci na Slovensku a automaticky začleňoval maloměšťáky do tábora pokrokových sil. Často mu byla bližší stanoviska nepřátelské buržoazie než členů vlastní strany. Edo Friš byl toho názoru, že v Novomeského veřejných vystoupeních se sice najde minimum otevřených projevů buržoazního nacionalismu, ale svým účinkováním v politice ho fakticky podpíral a zároveň projevil značný oportunismus.[106] Pod drobnohled se dostaly také básníkovy osobní

---

pre nich záväzné spojenectvo so Sovietskym zväzom, no od počiatku sa orientovali proti nemu v spojenectve s anglo-americkými imperialistami." Tamtéž, s. 7–8.

[102] Tamtéž, s. 2.

[103] Tamtéž, dodatok k sebakritike L. Novomeského, 28. 4. 1950, s. 1.

[104] Pověřenec školství k tomu napsal: *„Vždy mi chýbala smelosť a ráznosť vo verejnom pôsobení. Nerád som ublížil, i keď – uvedomujem si to – ublížil som našej veci tým, že zo šetrnosti som ponechával na miestach ľudí, ktorí sa na ne nehodili,* […] *ľudí zaťažených najrozmanitejšími predsudkami,* […] *aj po roku 1948* […] *postupoval som ohľaduplne a nabádal som k ohľaduplnému postupu."* Tamtéž, s. 2–3.

[105] SNA, f. KSS-ÚV, predsedníctvo ÚV KSS, kr. 795, 12. schůze, 29. 4. 1950, b. 2, zápis. Totéž bylo nařízeno i Husákovi.

[106] Paradoxně již o necelý měsíc později si také Friš musel na IX. sjezdu KSS nasypat popel na hlavu za hřích buržoazního nacionalismu a byl odstraněn ze stranického vedení. Neskončil však později ve vězení. SNA, f. KSS-ÚV, zjazdy a konferencie, kr. 22, IX. zjazd KSS, 24. – 27. 5. 1950, stenografický záznam, s. 393–398; *Protokol IX. zjazdu Komunistickej strany Slovenska*, Bratislava 1950, s. 352–356.

rysy, jeho nadhled a smysl pro humor, které si do stranické věrchušky přinesl z prostředí umělecké avantgardy.[107] Stejně tak byla pranýřována Novomeského mezilidská slušnost k představitelům Demokratické strany[108] i jeho tolerantní poválečný přístup k příslušníkům slovenské inteligence. Soudruzi se navíc cítili obzvlášť pohoršeni občasnými pověřencovými pochybnostmi nad uvážlivostí některých poúnorových opatření signalizujícími, jak se Novomeskému příčí být partajním sekerníkem, který se při prosazování politických záměrů nezastaví před ničím.[109] Kritizována byla rovněž jeho školská politika i shovívavý přístup ke kádrovým otázkám.[110] Došlo dokonce i na umělecké problémy, když Štefan Bašťovanský konstatoval, že *„nestál skalopevne na stanovisku socialistického realizmu,*

---

[107] Např. Ján Púll básníkovi vyčítal maloměšťácký anarchismus v poměru *„k niektorým vážnym, najvážnejším otázkam našej cesty k socializmu, predovšetkým v pomere k strane,* [kde] *niekoľkokrát vtipom hovoril, že najlepšie sa daria tie veci, ktoré nikto neorganizuje. Vtipom to hovoril, ale prakticky, vedome alebo podvedome sa držal toho vtipu“*. SNA, f. KSS-ÚV, predsedníctvo ÚV KSS, kr. 795, 12. schůze, 29. 4. 1950, b. 2, protokol, s. 40. S typickou úzkoprsostí se do téže věci opřel také Štefan Bašťovanský: *„Potom je tu otázka neostražitosti. Súdruh Novomeský veľmi ľahostajne pred kýmkoľvek také poznámky hovoril. Napr. naša štátna bezpečnosť. Narobila síce mnoho prechmatov, ale s. Novomeský všetko, čo reakcia hovorila, že je to gestapáctvo apod., on tomu nepriamo takto pomáhal tými vtipmi.“* Tamtéž, s. 50.

[108] Např. Edo Friš k tomu prohlásil: *„V otázke Národného frontu u s. Novomeského vznikla taká svojrázna koncepcia, ktorá nemá s koncepciou strany nič spoločného, takej nejakej fair play, slušnej hry, takej gentlemanskej dohody, takej korektnosti,* […] *s. Novomeský na nič tak strašne citlivo nevedel reagovať ako na to, keď sme nejaký silný výraz alebo slovo použili, keď mohla vzniknúť obava o našej slušnosti. Tie spôsoby a predstavy trvali dosť dlho, i potom, keď už sám poznal reakčnosť Demokratickej strany.* […] *V dôsledku toho mimoriadne slušného postoja k tým druhým, u rôznych orgánov strany sa vytvoril taký názor, že s. Novomeský im nepraje a mnohí ľudia boli prekvapení, keď čítali jeho prejavy, ktoré boli veľmi pekné a nevedeli si to dať dohromady, že u človeka, ktorý vie tak pekne hovoriť, nenachádzajú opory za vec, ktorú považujú za naliehavú a spravodlivú.“* Tamtéž, s. 46.

[109] Několik úryvků z pronesených názorů Jána Púlla: *„Súdruh Novomeský by bol radšej, keby sa veci stabilizovali, tak ako sú, keby sa nešlo dopredu, lebo to prináša nové problémy a takým to veľkým zasahovaním, aké sme podnikli, niekoľko vecí sa zbabre a s. Novomeský často poukazoval len na tie negatívne stránky našich opatrení.* […] *Niekedy človek nerozoznal kritiku s. Novomeského od kritiky* […] *niektorého reakcionára.* […] *Keď išlo o zásah najmä do maloměštiackych kruhov a malovýroby, zdalo sa mi, že s. Novomeský by bol býval často radšej, aby sa to nerobilo.“* Edo Friš: *„Súdruh Novomeský urobil skoro systém z toho, posudzovať naše kroky z hľadiska tých nepriaznivých zjavov, ktoré sú nevyhnutné pri veľkých spoločenských napredovaniach. Ja nepochybujem, že vnútorne ho to bolelo, ale v podstate to využila reakcia.“* Koloman Moškovič: *„V celom* […] *vystupovaní s. Novomeského prejavuje sa taký negativistický postoj k najdôležitejším veciam, ktoré sme robili.“* Tamtéž, s. 41, 46, 48.

[110] Zde se pověřence školství aspoň trochu zastal Daniel Okáli, který poznamenal, že *„s. Novomeský, ako sa dobre pamätám, veľmi usilovne a naliehavo žiadal, aby sa predsedníctvo strany ideologickými a školskými otázkami zapodievalo. Preto prišívať jemu za krk toto všetko bolo by nespravodlivé.“* Tamtéž, s. 42. Vzápětí však Okáli upozornil na sérii informačních zpráv pověřenectva vnitra, které kritizovaly negativní jevy na jednotlivých školách.

a preto nemohol dávať takú veľmi jasnú líniu".[111] Netřeba dodávat, že odsudkům byly vystaveny především ty básníkovy názory a činy, které si dodnes zasluhují pozitivního hodnocení. Celou diskusi nakonec uzavřel Viliam Široký, který nejprve jakoby Novomeského vzal v ochranu, aby vzápětí proti němu směřoval sérii nových útoků: *„Laco je starým členom strany a každý pozná jeho pôsobenie v predmníchovskej republike, kde za ťažkých podmienok dokázal svoju príslušnosť ku komunistickej strane a k revolučnému robotníckemu hnutiu. No, a vidíte, že vzdor tomu, že sa opiera o takú minulosť, jeho politické pôsobenie v oslobodenej republike bolo zo začiatku na takej platforme, ktorá teda je nielen platformou buržoázneho nacionalizmu, ale platformou krajne oportunistickou a kompromisníckou."*[112] Tímto krokem si jen otevřel dveře k následně podanému návrhu, aby byl Novomeský okamžitě zbaven funkce pověřence školství, s čímž básník vyslovil souhlas.[113] Z rozhodnutí vlády ho v úřadu 5. května nahradil jeden z jeho kritiků Ernest Sýkora.[114]

Po odvolání, kdy již nemusel vykonávat úřední povinnosti,[115] Novomeský svou sebekritiku opět přepracovával.[116] Naposledy ji prezentoval na IX. sjezdu KSS (24. – 27. května 1950), jehož průběh byl silně poznamenán pogromistickou atmo-

---

[111] Tamtéž, s. 50.

[112] Patřilo mezi na ně kupř. obvinění, že umožnil na Slovensku vydat knihu Záviši Kalandrovi, jednomu z nejvýraznějších nepřátel strany, který se dnes *„stal agentom anglo-amerických imperialistov"*. Tento argument názorně svědčí o tom, že Široký důvěrně znal kompromitující materiály, které na Novomeského sbírala StB, a ve svých atacích je využíval. Tamtéž, s. 56–58.

[113] Širokého záměr odsouhlasilo 2. května 1950 také vedení KSČ. NA, f. KSČ-ÚV, 02/1 (předsednictvo ÚV KSČ 1945–1954), sv. 19, a. j. 221, b. 8.

[114] Novomeský mu odevzdal úřad o tři dny později. Štefan DRUG (ed.), *Umenie politiky, politika umenia*. *Z listov Laca Novomeského*, sv. II., Bratislava 1989, s. 555.

[115] V průběhu dubna, kdy již byla ve stranických řadách kampaň proti němu v plném proudu, se pověřenec školství ještě zúčastnil celé řady veřejných akcí, kde sice řečnil, ale zároveň nesměl ani náznakem dát najevo, co se kolem něj děje. Vystupoval např. při zahájení výukových kurzů chemické technologie pro dělníky na bratislavské Slovenské vysoké škole technické (SVŠT), na promoci prvních inženýrů-architektů SVŠT (obojí 15. dubna), na kurzu referentů krajských národních výborů v Trenčianských Teplicích (16. dubna) a okresní konferenci Svazu zaměstnanců školství a osvěty v Bratislavě (22. dubna), při předávání novostavby školy v obci Brvnište (23. dubna) a otevření Vyšší hospodářské školy v Popradě (30. dubna). SNA, f. PŠ, písomnosti povereníkov, kr. 18, inv. č. 26; srov. Z. HOLOTÍKOVÁ, *Ladislav Novomeský,* s. 290.

[116] Sebekritika, kterou měl básník odevzdat do 10. května, se patrně nedochovala (na rozdíl od Husákova elaborátu, který je, s datací 15. května, dohledatelný v NA, f. KSČ-UV, komise I., sv. 35, a. j. 874.). Předsednictvo, které ji mělo projednat, se navíc před IX. sjezdem KSS již nesešlo. Její obsah je zřejmě totožný s projevem, jenž Novomeský přednesl na aktivu funkcionářů základních organizací bratislavských ústředních úřadů, konaném těsně před IX. sjezdem KSS. Akceptoval v něm většinu připomínek, které zazněly na zasedání předsednictva ÚV KSS 29. dubna 1950. SNA, f. PŠ, písomnosti povereníkov, kr. 18, inv. č. 26.

sférou boje proti nacionalistické úchylce. V úvodu sjezdu vystoupil Široký s hlavním referátem, obsahujícím zdrcující kritiku buržoazního nacionalismu, která tak byla poprvé pronesena i před zraky nestranické veřejnosti. Poté, co předseda KSS zjistil, že odsuzovaní funkcionáři jsou dostatečně zpracováni a nebudou se stavět na odpor, svou kritiku dále zostřil.[117] Doplnil a vyhrotil sérii jednotlivých obvinění a mezi napadnuté předáky zahrnul i Šmidkeho, ponechaného dosud z taktických důvodů stranou. V jeho řeči se objevily nové útoky, které všechny potíže, jež Slovensko v letech 1945–1948 postihly (znárodnění, přechod k centrálně plánované ekonomice, industrializace, zásobování), svedly na bedra buržoazních nacionalistů spolupracujících s Demokratickou stranou. Nepřekvapí, že se tyto teze jako přes kopírák později objevily i v jejich obžalobě při procesu v roce 1954. Novomeský byl v referátu příkře odsuzován za svou školskou politiku. Na jeho závěr Široký dodal: *„Menovaní súdruhovia majú možnosť v inej funkcii – trošku dole – napraviť svoje chyby, osvojiť si marx-leninskú teóriu a dokázať, že si zasluhujú dôveru strany.“*[118] Na prvním zasedání po sjezdu předsednictvo ÚV KSS rozhodlo, aby Novomeský převzal vedení správy Slovenské akademie věd a umění.[119]

Napadení funkcionáři (Clementis, Husák, Novomeský, Šmidke a k nim se přidavší Friš) přednesli na nejvyšším stranickém fóru své sebekritiky, z nichž byly akceptovány jen některé.[120] Na návrh volební komise ovšem sjezd nikoho z kritizovaných nezvolil do nového ústředního výboru.[121] Naproti tomu tři předáci (Daniel Okáli, Ladislav Holdoš a Ivan Horváth), kteří se v dubnu 1954 ocitli na lavici obžalovaných v soudním přelíčení s Husákem a spol., nebyli na sjezdu vystaveni sebemenší kritice a jejich jména v souvislosti s buržoazním nacionalismem nikdo nepřipomínal.

---

[117] Objevily se v ní např. takovéto formulace: *„Ideológiu buržoázneho nacionalizmu zaniesli do našej strany s. Husák a s. Novomeský.* […] *Dostali sa do vleku slovenskej nacionalistickej buržoázie.* […] *Pod blahovoľnou ochranou buržoázne-nacionalistických úchylkárov vo vedení KSS mohli* [v] *strane a mimo stranu voľne šarapatiť šovinistické a ľudácke živly, mohli sa v strane udomácniť pracovné metódy úplne cudzie komunistickým stranám a priečiace sa duchu leninsko-stalinského učenia.“* SNA, f. KSS-ÚV, zjazdy a konferencie, kr. 22, IX. zjazd KSS, 24. – 27. 5. 1950, stenografický záznam, referát V. Širokého, 24. 5. 1950, s. 57–58; *Protokol IX. zjazdu…*, s. 65–66.

[118] SNA, f. KSS-ÚV, zjazdy a konferencie, kr. 22, IX. zjazd KSS, 24. – 27. 5. 1950, stenografický záznam, referát V. Širokého, 24. 5. 1950, s. 64.

[119] Básníkovi měl k tomu zůstat ještě mandát poslance Národního shromáždění a osobní plat na úrovni zaměstnance ústředního sekretariátu KSS. SNA, f. KSS-ÚV, predsedníctvo ÚV KSS, kr. 796, 13. schůze, 3. 6. 1950, b. 3, niektoré kádrové otázky. Rozhodnutí následně 12. června potvrdilo i předsednictvo ÚV KSČ. NA, f. KSČ-ÚV, 02/1 (předsednictvo ÚV KSČ 1945–1954), sv. 19, a. j. 227, b. 7.

[120] Na popud Širokého sjezd odmítl prohlášení Clementise a Šmidkeho jako nedostačující, naopak vystoupení Novomeského, Husáka a Friše bylo akceptováno.

[121] Pouze Edo Friš proklouzl do nového grémia jako kandidát.

Bývalý pověřenec školství se přihlásil do diskuse na druhý den sjezdového jednání. Za pomoci tvrdých, cize znějících formulací, pro jeho vyjadřování natolik nezvyklých, se disciplinovaně přiznal ke všem pochybením, které mu byly vyčítány. V podstatě jen dále rozvedl Širokého referát, přičemž dokonce akceptoval označení šesté hlavy Košického vládního programu za Magnu chartu slovenského národa, které v minulosti odsuzoval. Své pokání zakončil těmito větami: *„IX. zjazd KSS ma podrobil ostrej kritike. Dovoľte mi však záverom povedať, že je to môj zjazd v tej istej miere, v akej je zjazdom tých súdruhov, ktorí túto kritiku vyslovovali. Je mojím zjazdom preto, lebo vyzdvihuje zástavu marxizmu-leninizmu, najmä na ideologickom poli. A o to ide! To je jeho víťazstvo a to je aj víťazstvo nového Slovenska v socialistickom Československu! Preto sa k zjazdu hlásim v takej úprimnosti a oddanosti, akej som schopný. Prosím zjazd strany, aby toto moje vyznanie prijal.“*[122] Sjezdovou sebekritiku Novomeský následně upravil k publikování pro stranickou teoretickou revui *Nová mysl*.[123]

Na tomto místě si musíme položit trpkou otázku, proč se básník, předtím tolik přesvědčený o oprávněnosti svých náhledů na řešení národnostní otázky i jiných problémů, nechal přinutit k tak pokořujícímu, sebetrýznivému prohlášení, proč se velmi rychle vzdal jakékoliv obrany. Nenapomohl kajícným doznáním i on sám k vytvoření falešného dojmu, že kritika buržoazního nacionalismu je vlastně oprávněná a hodnověrná?[124] Nepřispěl tak k dezorientaci stranických řad i širší

---

[122] SNA, f. KSS-ÚV, zjazdy a konferencie, kr. 22, IX. zjazd KSS, 24. – 27. 5. 1950, stenografický záznam, vystoupení L. Novomeského, 25. 5. 1950, s. 183; *Protokol IX. zjazdu…*, s. 177. Tato slova se Novomeskému jistě nepronášela lehce, neboť se na sjezdu stal také terčem útoků z řad delegátů. Vévodil jim vysokoškolák z Košic Ondrej Barto, který kritizoval přístup pověřenectva školství k poúnorové čistce na vysokých školách: *„V markantnom meradle zachvacuje tento záškodnícky jav predovšetkým vysoké školy, inteligenciu, ktorá nijako nevie zúčtovať so starým kapitalistickým svetom a trpí ešte dnes apolitičnosťou, intelektuálničinou a klerikálčinou.* […] *Aký bol povereník Novomeský, čo vykonal pre vzrast robotníckeho ducha na vysokých školách, to najlepšie potvrdzujú skutočnosti, ktoré nehovoria len o Novomeskom, ale skoro o celkom byrokratickom a skostnatelom aparáte na Povereníctve školstva, vied a umení.* […] *Robila sa demokratizácia vysokých škôl.* […] *Celé dni pracovali naši najuvedomelejší študenti na tom, aby mohli nájsť každého reakcionára, flákača, nenávistníka robotníckej triedy a vylúčiť ho spomedzi svojich radov. Výsledok demokratizácie vysokých škôl na Slovensku ostal len na papieri, v rukách dobrých milostivých pánov na povereníctve školstva, ktorí v koži byrokratickej a skostnatelej beštie skrývali svoju pravú tvár buržoázneho nacionalizmu.* […] *Občan Novomeský, zabudol si na toho, čo s puškou a dnes prácou bojuje za slobodu robotníckej triedy? Nezdá sa ti, že každý kúsok rudy, ktorý baník v Rudňanoch vykopal, zahodil si do mora, aby si ho hľadal, kto chce?“ Protokol IX. zjazdu Komunistickej strany Slovenska,* s. 142–144; srovnej G. GASIOR, *Stalinowska Słowacja*, s. 100–101.

[123] Ladislav NOVOMESKÝ, *Za prekonanie nacionalistickej úchylky*, Nová mysl 4, 1950, č. 5–6, s. 526–532.

[124] Novomeský si samozřejmě byl vědom absurdnosti většiny obvinění. Po letech poukazoval např. na to, že v projevech jednotlivých kritiků byly četné logické rozpory, když Široký na

veřejnosti? Sám se přitom po letech lakonicky zmínil o tom, že na jaře 1950 prožíval velice krušné chvíle: *„»Ako ste sa cítili vtedy, na IX. zjazde KSS?« – pýtali sme sa roku 1966. Nechcelo sa mu odpovedať veľmi obšírne. Nechcelo sa mu vôbec odpovedať. »Zle,« povedal, »zle«. Myslel som si dovtedy, že robíme čo-to pre tú našu vec. A zrazu…« To bolo všetko.“*[125]

Novomeský asi nikdy nepropadl pocitu, že by se ve své politické práci nedopouštěl žádných chyb. Je proto možné, že prvotní výzvu k sebekritice nemusel zpočátku vnímat jako něco jej osobně ohrožujícího, ale spíše jako pobídku k seriózní analýze svého veřejného působení v letech 1944–1948. Zvláště když kritika a sebekritika měly být přirozenou součástí stranické práce. Počáteční verze jeho pokání nasvědčuje, že se opravdu pokusil o věcný rozbor své činnosti i dobových představ. Snažil se poctivě vyrovnat se vším, co v jeho pranýřování znělo aspoň trochu racionálně. Jak se ale útoky zostřovaly, narůstala Novomeského nejistota i bezradnost pramenící z poznání, že jeho snaha pochopit kritiku a reagovat na ni racionálními argumenty se ukázala být marnou. Básník své rozpaky dal opatrně najevo na IX. sjezdu KSS: *„Chcel by som hovoriť tak otvorene pred najvyšším orgánom našej strany, ako len vládzem pochopiť v tejto chvíli hĺbku i nebezpečenstvo omylov, ktorých som bol nositeľom.“*[126] Jako disciplinovaný komunista chtěl Novomeský také pomoci svou sebekritikou straně v boji proti nepřátelské ideologii. Hlavně z jejích prvotních variant se dá usoudit, že básník doufal v její výchovný cíl. Skrze odsuzování jednotlivců se bude působit na myšlení obyvatelstva, z jehož vědomí je nezbytné odstranit nacionalistické předsudky. Proklamovaný boj proti buržoaznímu nacionalismu tedy primárně vnímal jako zápas proti pozůstatkům vypjatého národovectví a luďáctví. Nepředpokládal, že kritika záhy nabere zcela jiný směr a poslouží především ke kriminalizování vybraných komunistických funkcionářů.[127]

---

sjezdu odmítal jeho školskou politiku, zatímco Zápotocký hovořil o úspěších dosažených v této oblasti. NA, f. KSČ-ÚV, 03/10, sv. 3, a. j. 40, beseda se s. L. Novomeským, 5. 9. 1963, s. 17; G. GASIOR, *Stalinowska Słowacja*, s. 112.

[125] Z. HOLOTÍKOVÁ, *Ladislav Novomeský*, s. 294.

[126] SNA, f. KSS-ÚV, zjazdy a konferencie, kr. 22, IX. zjazd KSS, 24. – 27. 5. 1950, stenografický záznam, vystoupení L. Novomeského, 25. 5. 1950, s. 173.

[127] Dejme v této souvislosti slovo Novomeského vlastní interpretaci z počátku roku 1963: *„Bol som a som presvedčený o tom, že buržoázny nacionalizmus je marxisticko-leninskej ideológii cudzí a nepriateľský, avšak súčasne čo raz hlbšie odhaľovanie dogmatikárskeho a svojvoľného znetvorovania marxistických kritérií a zneužívania marxistickej terminológie v prospech kultu osobnosti presvedčuje ma aj o tom, že kritika buržoázneho nacionalizmu, ako sa uplatnila pred a na IX. zjazdu KSS v roku 1950, bola naskrze falošná a taká bola aj sebakritika jeho »nositeľov« a to aj moja. Prijal som ju vo všetkých orgánoch strany a potom na jej IX. zjazde z dôvodov, ktoré som vyššie vylíčil, a navyše aj preto, lebo v rozrušenej atmosfére vyvolanej kritikou buržoázneho nacionalizmu zreteľne som cítil, ako by mohol každý odpor posilniť rozličné strane nepriateľské tendencie a formovať ich okolo hockoho, kto by sa kritike vedenia vzoprel. Okrem toho, naozaj úprimne som sa usiloval sám seba presvedčiť, že kritika má pravdu, aspoň v zásade, keď nie v podrobnostiach, a je o to viacej oprávnenejšia, že veci, ktoré*

Fenomén stranické disciplíny se prosadil ještě jiným způsobem. Na Novomeského i ostatní funkcionáře byl v zákulisí vyvíjen značný psychologický nátlak, aby provedli pokání bez výhrad a vzdali se jakékoliv obrany. Opačné stanovisko by mělo za následek vyloučení ze strany. Gustáv Husák k tomuto momentu na počátku šedesátých let napsal: *„Podrobujúc sa ako vždy autorite vedenia strany, nepoznajúc príčiny a zákulisie, prečo ku kritike došlo, disciplinovane a poctivo som sa kritike podrobil.*[128] […] *Až keď naša obrana proti nespravodlivej kritike bola udusená, na zasadnutiach predsedníctva, na verejnom zasadnutí ÚV KSS, až keď Široký a iní v osobných rozhovoroch mne a iným veľmi rezolútne povedali, že sú len dve možnosti, alebo sa bezpodmienečne podrobiť strane, alebo sa so stranou rozísť, len potom som vystúpil v celej šírke kritiky na IX. zjazde.* […] *So stranou sme sa rozísť nechceli, preto sme robili sebakritiku.“*[129] Toto konstatování pochopitelně platí také pro Novomeského. I pro něj byla strana vším. Službě pro ni obětoval celý život, rozchod s ní by znamenal popření všeho, čemu po léta věřil a o co usiloval. Tuto hranici Novomeský překročit nedokázal (a ani nechtěl). Raději potlačil své racionální pochyby a nechal se donutit k vnějšímu souhlasu s každou lží, s každým nejnehoráznějším výmyslem, se kterým Široký a jeho věrní přišli. Konečná sebekritika nebyla tedy odrazem Novomeského smýšlení, ale výsledkem nátlaku, konzultací, připomínek i bezohledné manipulace. A to šlo zatím jen o počátek budoucí tragédie. Navíc na básníka působilo ovzduší rozpoutaného honu na čarodějnice i vědomí, k jakým koncům vedly v jiných zemích východního tábora vyhrocené kritiky stranických funkcionářů. Také Novomeský podlehl atmosféře éry pozdního stalinismu, která ovlivnila i způsob jeho myšlení, argumentace a reakce na vznesené útoky. Nebylo náhodou, že na učení „velkého Stalina“ se odvolávali jak kritici, tak kritizovaní.[130]

K básníkově povolnosti však zřejmě zčásti přispěl ještě jeden nezanedbatelný, lidsky pochopitelný a dobou podmíněný faktor: obyčejný, pudový strach o vlastní existenci a život. Sám o tom v roce 1964 napsal: *„*[Já jsem] *se svého času proti takovým právě čerstvě vysezeným obviněním pobouřeně nevzepřel, nepolemi-*

---

mi vyčítala, nikdy som za chyby nepovažoval.“ NA, f. KSČ-ÚV, 03/10, sv. 3, a. j. 39, dopis Ladislava Novomeského Antonínu Novotnému, únor 1963; přetištěno viz Š. DRUG (ed.), *Umenie politiky…*, sv. III., s. 266.

[128] NA, f. KSČ-ÚV, komise I., sv. 35, a. j. 884, žiadosť Gustáva Husáka o preverenie procesu a rehabilitáciu, 20. 12. 1962, s. 8.

[129] Tamtéž, žiadosť Gustáva Husáka o úplnú stranícku rehabilitáciu, 1. 5. 1963, s. 69–70.

[130] K motivacím Novomeského sebekritiky viz Z. HOLOTÍKOVÁ, *Ladislav Novomeský*, s. 292–294; Š. DRUG (ed.), *Umenie politiky…*, sv. II., s. 594–595; K. KAPLAN, *Zpráva o zavraždění…*, s. 86–87; NA, f. KSČ-ÚV, 03/10, sv. 32, a. j. 378, Zpráva komise pro přezkoumání IX. sjezdu KSS z hlediska kritiky buržoazního nacionalismu, III. varianta, část Boj strany proti nacionalismu v počátcích socialistické výstavby a jeho zkreslení pod vlivem kultu osobnosti, s. 73–74.

zoval s nimi, nevyvracel je, zcela rezignovaně je přijal, třebaže se zaťatými zuby. Koho však zajímají zuby? Vždyť se jednalo o krky!"[131]

Mimořádně traumatizující bylo pro Novomeského pomyšlení, že jako starý, předválečný člen strany ztratil důvěru vedoucích představitelů KSČ, se kterými se po dlouhá léta znal a úzce spolupracoval.[132] Snažil se proto po IX. sjezdu KSS zjistit, zda pronesená kritika změnila také jejich osobní poměr vůči němu. Jako jedinému z napadaných buržoazních nacionalistů se mu podařilo proniknout ke Klementu Gottwaldovi, kterého požádal o soukromou audienci. Na prezidentově mínění mu velmi záleželo, neboť jeho vztah k sobě dosud považoval za přátelský. Seznámili se před čtvrtstoletím v Ostravě, kde Novomeský začínal svou novinářskou kariéru. Po Gottwaldově boku v Praze pracoval až do roku 1938. Potkávali se téměř denně ve stranickém ústředí na Královské třídě, rozuměli si, nikdy spolu neměli žádný zásadnější spor. Novomeský si schopností vůdce KSČ vážil a podřizoval se jeho autoritě. Byl rád, když se Gottwald pochvalně vyjadřoval o jeho žurnalistickém umu.[133] Neměl pocit, že by válka a následující bouřlivé roky vnesly do jejich vztahu nějaký vážnější stín, byť se v přístupu k řešení slovenské otázky zcela neshodovali.

Prezident přijal Novomeského v Lánech někdy v průběhu června či července 1950. Básníkovu osobní reflexi nedávných událostí nejspíš vyslechl se zájmem.[134] Atmosféra rozhovoru však už nebyla příliš uvolňující. Básník ji po letech vykreslil následovně: *„Sešli jsme se a nebyl takový, jako byl před tím. Před tím byl náš styl*

---

[131] Novomeského zpětný náhled byl samozřejmě ovlivněn jeho následnou vězeňskou zkušeností. L. NOVOMESKÝ, *Splátka velkého dluhu*, Plamen 6, 1964, č. 3, s. 1–2.

[132] Možná k tomu přispělo i kritické vyjádření Václava Kopeckého, jehož byl Novomeský za účasti Gustáva Husáka svědkem: *„V. Kopecký v máji 1950 – v priebehu našej kritiky – v prítomnosti Novomeského mi povedal, že sa blamoval, keď ma verejne vychvaľoval na zasadnutí ÚV KSČ koncom februára 1950, ačkoľvek už bolo rozhodnuté o postupu proti nám. Ale »mně nic o tom neřekli«, doložil. Našu chybu videl v tom, že sme »neuměli včas vyměnit nacionální prapor odboje za prapor internacionální«."* NA, f. KSČ-ÚV, komise I., sv. 35, a. j. 884, žiadosť Giustáva Husáka o preverenie procesu a rehabilitáciu, 20. 12. 1962, s. 10. Novomeský měl sice s Kopeckým vztahy vcelku korektní, ale vzhledem k problematickému charakteru a četným názorovým přemetům ministra informací, i poměrně dost komplikované.

[133] Charakter jejich vzájemného vztahu za první republiky se pokusil v Novomeského biografii postihnout Štefan Drug. Vzhledem k době vydání (1983) vyznělo jeho líčení poněkud idealizovaně; bylo poznamenáno zjevnou autocenzurou a nemožností jakkoliv zpochybnit režimem kanonizovanou Gottwaldovu pozici v tehdejší interpretaci dějin KSČ. Š. DRUG, *Dobrý deň, človek*, s. 116n.

[134] Nepřímo by tomu nasvědčovala letmá poznámka ve vzpomínkách Júlia Ďuriše: *„Na zasedání ÚV 26. – 28. 2.* [správně 24. – 26. 2. – pozn. aut.] *1950 jsem s Klemou mluvil – ptal se mne na Laca Novomeského, že »není ve své kůži« – a na tuto skupinu na Slovensku."* A MSNP, f. XII (spomienky), prír. č. S 47/2004, Vzpomínky Júlia Ďuriše, s. 808. Ke Gottwaldovi se tak patrně ještě před kritikou buržoazních nacionalistů donesly signály, že na básníka nepříjemně dolehla houstnoucí atmosféra okolo Clementise.

rozhovoru velmi volný, velmi přátelský a tak. Bez jakékoli formálnosti.“[135] Jeho průběh charakterizoval v dopise Antonínu Novotnému těmito slovy: *„Vyžaloval som sa mu, že zo všetkého, čo ma postihlo, najväčšmi ma mrzí strata dôvery. Súdruh Gottwald nebol zmierlivý, nebol prístupný žartom, o ktoré pri našich rozhovoroch nikdy núdza nebola, a v ničom nezmenšoval kritiku mojej činnosti a názorov na IX. zjazde KSS. Povedal však: »*[…] *dôveru máš. Keby si ju nemal, nesedel by si tu«. A v ďalšom rozhovore (citujem, ako mi utkveli jeho slová v pamäti): »Nejde o to, co jsi provedl,« a mávol nad tím rukou, »museli jsme tě dát pryč pro případ, kdyby se něco stalo«*.[136] Novomeský si ovšem nebyl zcela jist, jak si má interpretovat Gottwaldův výklad svého „preventivního uklizení“.[137] Patrně věc pochopil tak, že ho prezident nechal odstavit do zadních řad proto, aby nebyl bezprostředně ohrožen represemi souvisejícími s bojem proti titoismu, které v ostatních zemích socialistického společenství přivedly mnohé vysoké stranické funkcionáře na šibenici. Zvláště, když bylo zjevné, že ani Československo se jim v dohledné době nebude moci vyhnout. Rozhovor s prezidentem tak básníka zřejmě poněkud uklidnil.

Objevila se ale ještě jiná interpretace oné debaty s hlavou státu. Teatrolog Rudolf Mrlian ve vzpomínkové eseji věnované Novomeskému popsal jejich rozhovor, který datoval do května 1950. Básník v něm měl vylíčit okolnosti svého přijetí u prezidenta, od kterého se právě vrátil. Podle Mrliana Gottwald Novomeskému

---

[135] NA, f. KSČ-ÚV, 03/10, sv. 3, a. j. 40, beseda se s. L. Novomeským, 5. 9. 1963, s. 65.

[136] Tamtéž, a. j. 39, dopis Ladislava Novomeského Antonínu Novotnému, únor 1963; přetištěno viz Š. DRUG (ed.), *Umenie politiky, politika umenia*, sv. III., s. 263. V pohovoru před barnabitskou komisí charakterizoval setkání méně formálními slovy: *„S. Gottwald se velmi striktně distancoval od zlehčování toho všeho, co byl buržoazní nacionalismus a tyto věci, které mne stíhaly. Nechtěl mne potěšovat tím, že to je volovina a podobně, což by kdykoli předtím udělal. Já jsem mu začal říkat, nestalo se nic, že nejsem pověřencem, ale* […] *hrozně mě mrzí, že ztrácím důvěru. Říkal výslovně, důvěru máš. Kdybys důvěru neměl, tak tu nemůžeš sedět, při něm. Ovšem museli jsme tě sundat nebo něco podobného, víš, pro případ, kdyby se něco stalo.“* NA, f. KSČ-ÚV, 03/10, sv. 3, a. j. 40, beseda se s. L. Novomeským, 5. 9. 1963, s. 65–66.

[137] Ve svém elaborátu pro prezidenta Novotného líčil Novomeský danou věc následovně: *„*[Gottwald] *mal na mysli napätú medzinárodnú situáciu, komplikovanú ešte aj novými pomermi v medzinárodnom komunistickom hnutí po otvorenom vystúpení jugoslávskych komunistov proti kurzu vtedajších predstaviteľov VKS(b).“* NA, f. KSČ-ÚV, 03/10, sv. 3, a. j. 39, dopis Ladislava Novomeského Antonínu Novotnému, únor 1963; přetištěno viz Š. DRUG, *Umenie politiky…*, sv. III., s. 263. O půl roku později hodnotil celou záležitost s výraznějšími pochybnostmi. Gottwaldovy motivy připisoval sobě a svůj odchod kladl do souvislosti s vyobcováním Jugoslávie z východního bloku: *„Nevím dosud, na co myslel. Myslel jsem, že hrozí válka, že je to bezprostřední záležitost, že jde o upevnění funkcionářských kádrů, které mají 100% bezpečnost* [patrně mínil spolehlivost – pozn. aut.], […] *v tom případě musím srazit kramfleky a odejít. Ještě dodnes nevím, na co myslel. Ovšem po titovských věcech jsem si myslel, zda to nesouvisí s tím, že potencionální titoismus padl i na mou maličkost a následkem toho to byl takový tah.“* NA, f. KSČ-ÚV, 03/10, sv. 3, a. j. 40, beseda se s. L. Novomeským, 5. 9. 1963, s. 65–66.

bez obalu sdělil, že bude v dohledné době zatčen a on ho nemůže nijak zachránit.[138] Také Štefan Drug ve své studii *Väzeň vlastných súdruhov* psal o tom, že prezident měl Novomeského o vysoké pravděpodobnosti uvěznění informovat předem. Jejich setkání ovšem kladl až na počátek února 1951, několik dní předtím, než byl Novomeský skutečně zajištěn.[139] Tato tvrzení nejsou příliš věrohodná, ačkoli je pravděpodobné, že si bývalý pověřenec školství na jaře 1950 vážně kladl otázku, zda neskončí v žaláři. Pogromistická atmosféra, v níž se odehrávala jeho stranická kritika, by tomu nasvědčovala. Naproti tomu máme k dispozici několik nepřímých dokladů svědčících o tom, že Gottwald na jaře 1950 o zatčení Novomeského neuvažoval a pokusům StB v tomto směru dokonce nějaký čas bránil. Ještě se k nim vrátíme. Navíc s přihlédnutím k tomu, co je dnes známo o jeho chování v souvislosti se soudními procesy s vysokými stranickými funkcionáři, můžeme téměř s jistotou vyloučit, že by básníkovi otevřeně řekl o jeho nadcházejícím zatčení. Není známý žádný případ, kdy by tak učinil, a to ani v případě lidí, s nimiž úzce spolupracoval dlouhá léta (Slánský, Švermová aj.).[140] A navíc je krajně nepravděpodobné, že by Gottwald přijímal kdykoliv k soukromé audienci významného politického činitele,

---

[138] Rudolf Mrlian tehdy pracoval jako prezidiální šéf na pověřenectvu informací a zároveň vykonával funkci místopředsedy Slovenské sekce Svazu československých spisovatelů. S Novomeským v poválečných letech často spolupracoval; v srpnu 1945 se podílel na organizaci I. sjezdu umělců a vědeckých pracovníků v Banské Bystrici. Jejich vzájemnou debatu z roku 1950 vykreslil dosti sugestivně: *„O svojom nezvratnom osude sa dozvedel priamo od Klementa Gottwalda. Bol som prvým človekom, ktorému sa Novomeský zdôveril s touto Jóbovou správou.* […] *Bolo to v máji 1950.* […] *Po porade* [u Václava Kopeckého] *ma Novomeský dôverne oslovil: »Rudo, prejdime sa po Prahe«, čo som s radosťou privítal, netušiac, že budem svedkom jedinečnej udalosti. Ocitli sme sa v pražskej nočnej osamelosti, v ktorej zneli nasledujúce slová Laca Novomeského ako prízrak tej doby, lebo mi rozpovedal obsah i ovzdušie návštevy u Gottwalda. Oznámil mu totiž bez okolkov ortieľ, ktorý ho čaká v najbližšej budúcnosti, týmito lakonickými slovami: »Laco, budeš sedět a já Ti nemohu pomoci«. Bola to pre neho najstudenejšia sprcha, lebo takúto krutosť neočakával. Keď sa Gottwalda pýtal na príčiny, z jeho úst zaznelo znova iba lakonické vyjadrenie: »To tento«, a ukázal na vedľajšie dvere, v ktorých sedel sovietsky poradca prezidenta, údajne generál Lichačov. Prechodili a predebatovali sme skoro celú noc, až do tretej hodiny nad ránom, pričom z mojej strany odznievali skôr otázky, kým Novomeský sa potreboval vyhovoriť, vyžialiť, vyspovedať ľudsky, čestne. Vedel by niekto aspoň načrtnúť vtedajšie duševné rozpoloženie takto raneného človeka, ktorý ešte musel tajiť spomínaný rozhovor a vnútorne dusiť až do svojho zatknutia vo februári roku 1951?“* Rudolf MRLIAN, *Oživená ľudská tvár Ladislava Novomeského*, in: M. Pekník – E. Petrovičová (eds.), Laco Novomeský – kultúrny politik, politik v kultúre, Bratislava 2006, s. 248.

[139] Štefan DRUG, *Väzeň vlastných súdruhov. Z väzeňských rokov básnika Novomeského*, Fintice–Košice 2015, s. 9, 14, 42–44.

[140] Srov. např. Karel KAPLAN, *Kronika komunistického Československa. Klement Gottwald a Rudolf Slánský*, Brno 2009, s. 113, 135–155; TÝŽ, *Mocní a bezmocní,* s. 30–31, 35–38.

o němž by věděl, že se za nějaký čas nebo dokonce za pár dní ocitne v poutech.[141] Vždyť by tím v atmosféře honu na čarodějnice mohl teoreticky ohrozit i sám sebe.

Po IX. sjezdu KSS se znejistělý Novomeský pokusil vše si vyjasnit také s Viliamem Širokým. Donedávna byl totiž zvyklý obracet se na něj s resortními otázkami i širšími problémy a nestávalo se mu, že by u předsedy KSS narazil na vážnější odpor nebo zaznamenal projevy nevraživosti ke své osobě. A najednou taková změna. Chtěl proto vědět, co rozpoutáním kampaně proti buržoaznímu nacionalismu vlastně sledoval a proč přitom tolik akcentoval kauzu neúspěšného osvobození komunistických předáků z nitranské věznice na sklonku srpna 1944. Svůj rozhovor se Širokým v roce 1963 vylíčil následovně: *„Cestovali jsme spolu, vezl mne do Prahy ve svém autě. Hovořili jsme spolu jako dříve z očí do očí. Ptal jsem se, co to má znamenat, víš, že za války jsme chodili za tebou* [do žaláře], *angažoval jsem se u Macha, aby zmírnil hrozbu oběšení pro dva, Širokého a Ďuriše, neboť velice to propagovaly noviny,* […] *podívej se, snad si nemyslíš, že jsme usilovali o tvůj život, když přece jsme dělali jiné kumšty, abys zůstal na živu. Soudruh Široký, jak jsem vyrozuměl, naznačil, že mne se tato věc netýkala nebo že nepovažuje za vážnou tu kombinaci.* […] *Měl jsem obavy a ptal jsem se, kam* [kritika buržoazního nacionalismu] *směřuje. Nerozuměl jsem, co to má za smysl. Zda výchovný smysl, celá kritika ukáže urbi et orbi na nejbližších, že jdeme na ně, protože chybovali, i když jsou nám blízcí.* […] *Byl jsem uspokojen, ne jeho odpovědí, ale spíš jeho chováním. Pozval mne domů a říkal, abych přišel s dcerkou, že půjdou do zoologické zahrady, bydlel v Troji. Nepřišel jsem za ním, ještě jsem se omlouval. Vymáhal tu návštěvu mé dcery u nich. Z toho jsem se domníval, že tu nejde o to, že by jeho poměr byl chladný.“*[142] Zda se tehdy v Širokém aspoň na chvíli hnulo jeho lepší já, nebo svou „srdečnost“ pouze cynicky předstíral, už s jistotou nezjistíme. Další dostupné prameny popisují jeho tehdejší chování nejednoznačně.

Koncem května 1950 rozmlouval stranický vůdce o výsledcích kampaně proti buržoaznímu nacionalismu na IX. sjezdu KSS se sovětským velvyslancem v Praze Michailem Alexandrovičem Silinem. Podle titulářovy depeše odsuzoval neuspokojivou sebekritiku Clementise a Šmidkeho a objasňoval příčiny, proč byl druhý z nich vystaven útokům až později. Na adresu Novomeského se vyslovil podstatně smířlivěji. Označil ho pomýleného, ale poctivého člověka, který na sjezdu vystoupil dobře, neboť *„přímo a otevřeně přiznal, že teprve krátce před sjezdem na základě kritiky jeho práce a činnosti na plénu ÚV KSS a teď i na sjezdu konečně začal chápat, jakou škodu způsobil straně a Slovensku svými buržoazně*

---

[141] Učinil tak sice např. v případě svého osobního lékaře Vladimíra Haškovce, ale to byla přece jen jiná kategorie.

[142] NA, f. KSČ-ÚV, 03/10, sv. 3, a. j. 40, beseda se s. L. Novomeským, 5. 9. 1963, s. 79, 81–82. Obsah rozhovoru před barnabitskou komisí v zásadě potvrdil také Široký, který uvedl, že i po IX. sjezdu KSS k němu básník *„chodil dále do bytu“*. Tamtéž, a. j. 55, záznam o rozhovoru se s. Širokým z 3. 10. 1963, s. 10.

nacionalistickými názory. Zvláště velké škody […] *zanechal ve školské oblasti, kde nevěnoval dostatečnou pozornost výběru kádrů, takže se školství téměř ocitlo v rukou reakčně naladěných živlů z řad učitelstva. Široký je pevně přesvědčen, že Novomeský je čestný člověk.“*[143] Po Novomeského zatčení, k němuž došlo o tři čtvrtě roku později, se mělo ukázat, že Širokého víra měla poněkud mělké základy.

Mezi domácími funkcionáři si předseda KSS nebral tolik servítky. Eduard Goldstücker, tehdejší československý velvyslanec v Izraeli, zaznamenal ve svých memoárech Širokého sebevědomé vystupování v průběhu V. Valného shromáždění OSN na podzim 1950: *„Ze svého zorného úhlu dosáhl v prvních měsících onoho roku důležitých úspěchů.* […] *Odstranil z funkcí slovenské komunisty.* […] *Vychutnával své vítězství* [na IX. sjezdu KSS] *a v New Yorku dával k lepšímu malé epizodky, v nichž poražení, hlavně Clementis, Husák, Novomeský, figurovali jako intelektuálové odcizení skutečnému životu a dělnické třídě. Jen několik týdnů po těchto »veselých« rozpomínáních byli jmenovaní s řadou dalších pozatýkáni a vydáni mašinérii vykonstruovaných procesů.“*[144] Za siláckou sebejistou se však mohl skrývat Širokého zjevný strach z toho, aby eskalující hon na „třídního nepřítele“ v řadách strany nezasáhl i jeho samotného.[145]

Setkání s nejvyššími stranickými autoritami Novomeskému poněkud vrátilo ztracenou rovnováhu. K pocitu určité úlevy zřejmě přispěla také skutečnost, že buržoazní nacionalismus byl na jaře 1950 kritizován pouze jako ideologická úchylka. Nebyl hodnocen jako trestná činnost. Pranýřovaní funkcionáři byli potrestáni pouze stranicky – odvoláním z funkcí. Nikdo z nich však nebyl vyloučen z KSČ, natož zatčen nebo dokonce postaven před soud. Navíc v letních měsících roku 1950 kampaň proti buržoaznímu nacionalismu náhle ustala.

---

[143] G. P. MURAŠKO a kol. (eds.), *Vostočnaja Jevropa v dokumentach rossijskich archivoch 1944–1953 gg. Tom II.*, dok. č. 116, s. 351–352. V souvislosti s Husákem *„hovořil Široký zdrženlivě. Patrně jej osobně rád nemá, dokonce ho nesnáší. Husákovu řeč na sjezdu ale považuje za uspokojivou. Husák a Novomeský, podle názoru Širokého, ještě mohou v praktické práci dokázat, zda jsou schopni pochopit marxisticko-leninskou teorii v oblasti národnostní otázky“*. Tamtéž, s. 352.

[144] Eduard GOLDSTÜCKER, *Vzpomínky (1945–1968)*, Praha 2005, s. 52–53. Nutno dodat, že v té „řadě dalších“ se zanedlouho ocitl také Goldstücker, který byl v prosinci 1951 uvězněn a o sedmnáct měsíců později odsouzen na doživotí.

[145] Vícero příklady ho ilustrují K. KAPLAN, *Mocní a bezmocní*, s. 159–161; Jan PEŠEK a kol., *Aktéri jednej éry na Slovensku 1948–1989*, Prešov 2003, s. 321–322. Širokého rostoucí ostražitost k proskribovaným funkcionářům nepřímo dokládá i sám Novomeský, když stručně popsal jejich pravděpodobně poslední rozhovor před svým zatčením: *„Při jedné cestě, už jsem pověřencem nebyl, to bylo v lednu 1951, jeli jsme spolu do Prahy, tam už tak* […] *odfrkl na otázky. Neptal jsem se na otázky buržoazního nacionalismu a dalších kampaní, tehdy už byla v Koreji válka, už Čína v tom byla, jak to vypadá. Odpověděl, jako že nechce dále mluvit se mnou.“* NA, f. KSČ-ÚV, 03/10, sv. 3, a. j. 40, beseda se s. L. Novomeským, 5. 9. 1963, s. 82.

Příčin tohoto stavu lze nalézt několik. Režiséři v zákulisí se možná rozhodli postupovat etapovitě. Nejprve chtěli pozvolna psychologicky připravit veřejnost na budoucí trestní postih Clementise a spol. skrze dávkované náznaky, že za každou stranickou úchylkou se skrývá třídní nepřítel, a tudíž propadnutí úchylce logicky vede ke zradě.[146]

Druhým důvodem byla patrně Gottwaldova dočasná neochota hnát případ buržoazních nacionalistů do krajnosti. Sovětští poradci informovali v březnu 1950 o svých rozhovorech s prezidentem, které se týkaly probíhajícího vyšetřování, sovětského ministra bezpečnosti Viktora Semjonoviče Abakumova. Podle jejich zprávy měl Gottwald dostávat všechny materiály z výslechů o nepřátelské činnosti Clementise, ale dosud jim nevěnoval patřičnou pozornost. Teprve poté, co mu bylo poradci sděleno, že *„materiály o zločinné činnosti Clementise a absence rozhodnutí k nim budou Moskvě známy naším prostřednictvím, prohlásil, že se tyto projednají a přijme se příslušné usnesení“*. Vzhledem k tomu, že ale nevydal žádné bližší pokyny, poradci se dotazovali Švába a také odcházejícího šéfa StB Jindřicha Veselého, zda hodlají oni sami prezidentovi nastolit otázku zatknutí Clementise a jeho společníků. Oba reagovali tak, že *„Gottwald je odpůrcem jakýchkoliv veřejných soudních přelíčení a vůbec těžko dává souhlas k zatčení lidí, které osobně zná“*.[147] Prezident tedy tlaku na jaře 1950 ustupoval jen neochotně a pomalu. Akceptoval sice ideologickou kritiku buržoazních nacionalistů a jejich odvolání z funkcí, ale až do podzimu téhož roku nechtěl přistoupit na existenci československého Rajka a koncepci mezinárodního spiknutí, které mělo mít své centrum v Československu. Po příchodu sovětských poradců zpočátku nesouhlasil se soudními postihy vysokých funkcionářů KSČ, neboť cítil, že by tak mohl roztočit kolo represí ve vlastních řadách, které by šlo jen obtížně zastavit.[148] Nakonec se ale

---

[146] M. BARNOVSKÝ, *Proces s takzvanými buržoáznymi nacionalistami*, in: J. Pernes – J. Foitzik (eds.), Politické procesy v Československu po roce 1945 a „případ Slánský“, s. 164. Širokého zlověstný výpad na závěr IX. sjezdu KSS svádí k této domněnce: *„S úchylkou buržoázne-nacionalistickou každý z nás podáva prst triednemu nepriateľovi a vy viete, že triedny nepriateľ chopí celú vašu ruku. Máme uvažovať a do všetkých dôsledkov domyslieť možné katastrofálne následky, ak príslušník komunistickej strany podľahne vplyvu ideológie buržoázneho nacionalizmu.“* SNA, f. KSS-ÚV, zjazdy a konferencie, kr. 22, IX. zjazd KSS, 24. – 27. 5. 1950, stenografický záznam, závěrečné slovo V. Širokého, 27. 5. 1950, s. 419; *Protokol IX. zjazdu…*, s. 371.

[147] Taťjana Vladimirovna VOLOTIKINA a kol. (eds.), *Sovetskij faktor v Vostočnoj Jevropе 1944–1953. Tom 2, 1949–1953. Dokumenty.* Moskva 2002, dok. 99, s. 288; srov. M. BARNOVSKÝ, *Proces s takzvanými buržoáznymi nacionalistami*, in: J. Pernes – J. Foitzik (eds.), Politické procesy v Československu po roce 1945 a „případ Slánský“, s. 165.

[148] Naproti tomu Rudolf Slánský s nimi od samého počátku zjevně kalkuloval. V rozhovoru se sovětským velvyslancem Michailem Alexandrovičem Silinem na sklonku března 1950, kdy ho informoval o chystaných opatřeních proti Husákovi a Novomeskému, uvedl, že vyšetřování Clementise a jeho skupiny bude pokračovat a není vyloučeno, že bývalý ministr zahraničí bude postaven před soud; G. P. MURAŠKO a kol. (eds.), *Vostočnaja Jevropa v dokumentach*

rostoucímu náporu, v němž se kombinovaly požadavky Moskvy, sovětských „učitelů“, vyšetřovatelů StB i dalších stranických předáků, podvolil a zatýkání předních členů KSČ začal schvalovat. Přelomem bylo zajištění Otto Šlinga v říjnu 1950. Jakmile se s touto změnou stanoviska ztotožnil, jednal ve všech případech bez skrupulí a s neobyčejnou razancí. Na bývalé osobní známosti se již neohlížel.[149]

Třetím a zřejmě rozhodujícím faktorem se ukázala být nespokojenost Moskvy. Pojetí kritiky buržoazního nacionalismu, které bylo prezentováno na IX. sjezdu KSS, neodpovídalo jejím očekáváním. Nebylo totiž primárně zaměřeno protisovětsky a projugoslávsky, nýbrž protičesky. Koncepce připravovaného spiknutí tak získala pouze lokální charakter a nemohla se svým významem ani zdaleka rovnat procesu s Rajkem. Tento fakt přiměl Stalina v létě 1950 k výměně sovětských poradců v Československu. Jejich nová garnitura v čele s Vladimirem Bojarským byla pověřena vyrobit politický proces se skupinou vedoucích funkcionářů, který by získal celostátní rozměr. Vůdce nepřátelské frakce měl být nalezen v pražské stranické garnituře. Příprava nové konstrukce si ovšem vyžádala nějaký čas.[150]

Navzdory výše zmíněným okolnostem Novomeský neunikl svému budoucímu neblahému osudu: zatčení a pozdějšímu odsouzení ve vykonstruovaném politickém procesu. Poslední měsíce svobodného života, prožil na okraji veřejného dění ve funkci předsedy Správy Slovenské akademie věd a umění (SAVU). Přiblížení básníkových aktivit v čele vědecké instituce i vykreslení všech souvislostí jeho následné, téměř pětileté, vězeňské anabáze však už přesahují rámec této studie.[151]

---

rossijskich archivoch 1944–1953 gg. Tom II., dok. č. 108, s. 327–328; M. BARNOVSKÝ, *Proces s takzvanými buržoáznymi nacionalistami*, in: J. Pernes – J. Foitzik (eds.), Politické procesy v Československu po roce 1945 a „případ Slánský“, s. 165. Nutno dodat, že generální tajemník ÚV KSČ se na rozpoutání tažení proti Clementisovi a spol. sám iniciativně podílel.

[149] K. KAPLAN, *Kronika komunistického Československa. Klement Gottwald a Rudolf Slánský*, s. 142, 150– 151.

[150] M. BARNOVSKÝ, *Proces s takzvanými slovenskými buržoáznymi nacionalistami*, in: J. Pernes – J. Foitzik (eds.), Politické procesy v Československu po roce 1945 a „případ Slánský“, s. 165–166; K. KAPLAN, *Zpráva o zavraždění…*, s. 87; J. RYCHLÍK, *Češi a Slováci ve 20. století (1945–1992)*, s. 156.

[151] Novomeského kratičké angažmá v SAVU je analyzováno v autorově stati *Ladislav Novomeský v čele Slovenské akademie věd a umění (1950–1951)*, Studia Historica Nitriensia 20, č. 1, 2017 (v tisku).

Zdeněk Doskočil

Ladislav Novomeskýs Beschuldigung des sog. slowakischen bourgeoisen Nationalismus und seine Selbstkritik im Frühjahr 1950

Zusammenfassung

Die Studie befasst sich mit den Umständen, die zum Entstehen der Kampagne gegen den sog. slowakischen bourgeoisen Nationalismus im Frühjahr 1950 führten. Sie konzentriert sich auf das Schicksal des Poeten und Vertreters der Kommunistischen Partei der Slowakei Ladislav Novomeský, des damaligen Beauftragten für Schulwesen, Wissenschaften und Kunst, der eines ihrer Opfer wurde. Die Thesen über das Bestehen des sog. bourgeoisen Nationalismus in der Slowakei stellten völlig konstruierte Zwecklügen dar, die keinerlei Stütze in der Realität hatten und lediglich zur Begründung der sofortigen Machtbedürfnisse der kommunistischen Partei dienten. Zu Impulsen für ihre Formulierung wurden Stalins Zerwürfnis mit Jugoslawien, die fortdauernden Differenzen zwischen den Vertretern der tschechischen und der slowakischen kommunistischen Partei (KSS) zur staatsrechtlichen Gestaltung der tschechisch-slowakischen Beziehungen sowie der Machtkampf zwischen dem zentralistischen und dem national orientierten (aus dem Partisanenaufstand hervorgegangenen) Flügel der KSS. Unter den Politikern am stärksten engagierte sich der Vorsitzende der KSS Viliam Široký. Auf seine Anregung hin sammelte die Staatssicherheit (der Geheimdienst) ab Herbst 1948 systematisch kompromittierendes Material gegen Vladimír Clementis, Gustáv Husák, Ladislav Novomeský und Karol Šmidke. Aus den gesammelten Unterlagen wurde ein umfangreicher Bericht zusammengestellt, der Politikern der KSS (Viliam Široký, Štefan Bašťovanský) im Frühjahr 1950 als Schlüsselquelle ihrer Argumente bei der öffentlichen Kritik gegen Novomeský und die anderen Beschuldigten diente. Die angegriffenen Funktionäre bemühten sich anfangs, die Attacken abzuwehren. Schließlich beugten sie sich jedoch dem wachsenden Druck und unterzogen sich der geforderten Selbstkritik. Die Studie analysiert aus mehreren Blickwinkeln die (fehlende) Relevanz der Argumente, die bei Novomeskýs Beschuldigung erklangen. Zugleich verfolgt sie, wie sich die mehrmals wiederholte Selbstkritik des Poeten schrittweise vertieft. Ihre ursprüngliche Version deutet an, dass Novomeský zu Beginn versuchte, auf die vorgetragenen Anschuldigungen sachlich zu reagieren und bemüht war, sich aufrichtig allem zu stellen, was in seiner Kritik zumindest ein wenig rational ist. Die sich verschärfenden Angriffe und wiederholten Appelle an seine Parteidisziplin veranlassten ihn jedoch bald zur Änderung seines Standpunkts und zum mechanischen Bekenntnis seiner Schuld. Zu seiner Willfährigkeit trug u. a. der Umstand bei, dass der sog. slowakische bourgeoise Nationalismus im Frühjahr 1950 lediglich als ideologische Abweichung kritisiert wurde, nicht jedoch als strafbare Handlung. Die ausgewählten Opfer wurden vorerst nur auf der Parteilinie bestraft: durch Enthebung ihrer politischen Funktionen. Novomeský musste sein Amt als Beauftragter für das Schulwesen aufgeben und verlor den Vorsitz der Slowakischen Akademie der Wissenschaften und Künste. Zu seiner Verhaftung kam es erst im Februar 1951.

Zdeněk Doskočil

Charges of Slovak bourgeois nationalism against Ladislav Novomeský and his self-criticism in spring 1950

Summary

This study looks at the circumstances of origin of the campaign against so-called Slovak bourgeois nationalism in spring 1950. It primarily focuses on poet and Communist Party of Slovakia figure, Ladislav Novomeský, then commissioner for education, science and art, who became one of its victims. Ideas of the existence of so-called bourgeois nationalism in Slovakia were an entirely deliberate construction with no basis in reality serving only to justify the Communist Party's immediate needs for power. They were triggered by Stalin's split with Yugoslavia, persistent disagreements between KSČ and KSS members regarding the constitutional solution to Czech-Slovak relations and a power struggle between centralist and nationally-focused (rebel) wings of the KSS. The most engaged politician was head of the KSS, Viliam Široký. He charged State Security with collecting compromising material on Vladimír Clementis, Gustáv Husák, Ladislav Novomeský and Karol Šmidke. The material collected was used to produce an extensive report which KSS politicians (Viliam Široký, Štefan Bašťovanský) used in spring 1950 as a key source of arguments in their public criticism of Novomeský and the other accused. Those accused first tried to defend themselves. In the end, however, with growing pressure they conceded defeat and made the self-criticism required. The study analyses from many perspectives the (ir)relevant arguments made in the allegations against Novomeský. It also looks in detail at how the poet's self-criticism, repeated a number of times, gradually deepened. The first version indicates that Novomeský first tried to give a substantive response to the accusations, aiming to honestly deal with everything that sounded at least a little rational in the criticisms made of him. Escalating attacks and repeated calls for party discipline forced Novomeský to change his position and mechanically admit to guilt. His willingness to concede was helped significantly by the fact that so-called Slovak bourgeois nationalism was criticised in spring 1950 merely as an ideological deviation, and not as a criminal act. The selected victims were as yet only punished within the party by being deprived of political functions. Novomeský was forced to leave his post as education commissioner and was removed to head the Slovak Academy of Sciences and Arts. He was arrested in February 1951.

MODERNÍ DĚJINY **MODERN HISTORY**
Roč. 25, 2017, č. 2, s. 239–264 Vol. 25, 2017, No. 2, p. 239–264

Ladislav Kudrna – František Stárek Čuňas

(Proto)underground v politice komunistické strany. Vybraná reflexe z let 1965–1980

The (Proto)underground in Communist Party policy. Selected reflections from 1965–1980

The Czech (proto)underground remains one of the little-mapped phenomena of our modern history, despite the fact it triggered many key events during the communist regime era. The submitted study attempts to look at the persecution of underground society from the position of repressive bodies working as a kind of service organisation of the Communist Party. The roots of the underground date back to the mid-1960s when a generation defining itself (not just) against its parents reached a peak. Its most visible manifestations were seen at a "physical" level – long hair, and the musical "explosion" of beat groups. The first repression of this "bad" music occurred as early as 1957, with a witch hunt taking place ten years later in the Czechoslovak Socialist Republic against "vlasatce" (meaning long-haired men). Another wave of systematic persecution occurred in the mid-1970s following events which occurred in the small village of Rudolfov near České Budějovice. It was then that State Security (the secret police) first noted that it was once again facing an old enemy whose rise it had neglected to notice.

Keywords: underground, rock music, long hair, communist party, repression, opposition, independent culture, The Plastic People of the Universe, Secret Police

„Bylo to asi někdy v té době [srpen 1969]*, kdy se připravoval Mánes* […]. *Plastici se vyptávali, jaký je rozdíl mezi psychedelicem a undergroundem. Vysvětloval jsem, že psychedelická hudba je záležitostí uměleckého směru nebo stylu, zatímco underground je duchovní postoj. Jako příklad jsem uváděl Lennona z Beatles, který byl underground, ačkoli Beatles za undergroundovou kapelu nejde považovat. Števich si to zjednodušil do pravidla ‚bez ohňů je underground′,*[1] *které jsme pak mezi sebou často citovali.“*[2]

Ivan Martin Jirous, řečený Magor

Cíle studie

Zatímco underground definoval Jirous v únoru 1975 ve *Zprávě o třetím českém hudebním obrození*,[3] protoundergroud je poměrně stále nový pojem, poprvé prezentovaný v médiích v lednu 2012,[4] Františkem Stárkem Čuňasem. V níže předloženém textu jsme se pokusili o pohled na (proto)underground z pozic státní moci.

Rok 1965 byl zvolen jako počátek nástupu nového životního stylu, který, ve spojení s hudbou, provázela radikální změna visáže části mladé (mužské) generace. Nástup let osmdesátých předznamenal další epochu mezi represivními orgány a „druhou“ kulturou, kdy se vyostření mezinárodní situace odrazilo na domácí scéně vystupňovanou perzekucí opozice (akce *Asanace*, a jiné). Nechtěli jsme popisovat již popsané,[5] ale na příkladu vybraných[6] témat předložit vlastní analýzu, která nepostupuje v přísně chronologickém sledu. V rámci srozumitelnosti textu jsme se pochopitelně nemohli vyhnout již dílčí, zpracované problematice, kterou stručně zmiňujeme, případně na ni odkazujeme.

---

[1] Zejména do roku 1969 skupina *The Plastic People of the Universe* hojně během koncertů využívala „ohňů“, tedy různé světelné pyrotechniky.

[2] Ivan M. JIROUS: *Magorův zápisník,* Praha 1997, s. 255–256.

[3] Ivan M. JIROUS: *Zpráva o třetím českém hudebním obrození*, in: Martin Machovec (ed), Pohledy zevnitř. Česká undergroundová kultura ve svědectvích, dokumentech a interpretacích. Pistorius & Olšanská, Vimperk 2008, s. 8–37.

[4] Underground jako politický fenomén, in: http://www.rozhlas.cz/cro6/aktuality/_zprava/renesance-undergroundu-nejen-ve-vysilani-ceskeho-rozhlasu--1009664 (podle stavu ke dni 28. 1. 2016)

[5] To platí zejména o vzniku undergroundového hnutí, který jsme podobně rozebrali ve studii: Ladislav KUDRNA – František STÁREK ČUŇAS, *Tenkrát na Severu. Teplický (proto)underground versus Veřejná a Státní bezpečnost 1965–1985*, Moderní dějiny 24, 2016, č. 1, s. 213–251.

[6] Výběr jsme provedli povýtce pragmaticky, na základě dostupné, a pokud možno doposud neprezentované materie.

Stručně k metodologii

Nezastupitelnou roli při výzkumu undergroundu představuje Archiv bezpečnostních složek společně s Národním archivem. S ohledem na množství stále nezinventarizovaných archiválií, se stal důležitým stranický tisk, na prvním místě *Rudé právo*, přinášející podrobné informace jak o sjezdech, tak zasedáních nejvyššího vedení strany. Fragmentace archiválií, stranický *newspeak*, nedostatečné vzdělání, ruku v ruce s předpojatostí příslušníků Státní bezpečnosti, nemožnost vcítění se do života „vyčleněných“,[7] jsou bezesporu legitimní námitkou, nikoliv nezdolatelnou překážkou.

Shoda, jakým směrem by se měl výzkum (prezentace výsledků) undergroundu ubírat, bude zajisté panovat v oblasti orální historie (zejména s ohledem na množství žijících a relativně mladých „veteránů“), kulturní antropologie nebo dějin každodennosti.[8] Téma je tak široké a události natolik dramatické, že se zde střetávají „velké“ dějiny s těmi „malými“. Ne nadarmo se říká, že underground měl tolik podob, kolik bylo „androšů“.

Nemůžeme ale souhlasit s tím, že výpovědní hodnota „perzekučních“ písemností je mizivá a stojí na nepevném základě totalitní moci. Je nutné mít vždy na paměti, že v době, kdy tyto spisy vznikaly, byly určeny takřka výhradně pro potřeby Státní bezpečnosti a stranických špiček. Nikdo tehdy neuvažoval o tom, že budou studovány a kriticky interpretovány.

Jistě, neobratné výrazivo, hrubé gramatické chyby a neologismy, „degradují“ nejen samotný „literární útvar“, ale i jejich „pisatele“. Na druhou stranu ale přinášejí informace ze života společnosti, která byla cizí jak vládnoucím, tak ovládaným. Je (nejen) na historicích, jak budou k látce přistupovat, konfrontovat se s ní a za pomoci (rozličné) metodologie dané téma uchopí a zpracují.

Autoři vycházeli primárně ze základního archivního výzkumu. Orální historie byla nahrazena přímým prožitkem a účastí na níže uvedených událostech, druhým z autorů textu, náležejícího k nejužšímu „vedení“ undergroundu.[9] Jako velmi

---

[7] S touto námitkou se ovšem historik setká takřka na každém „kroku“. Například v oblasti historie vojenství je často na jeho adresu poukazováno (ze strany pamětníků) na nemožnost pochopení toho, co se ve válce skutečně odehrálo. Ten, kdo nebyl v bitvě, nemá „právo“ o ní psát. V takovém případě by ovšem existovalo málo oblastí z dějin lidského rodu, o nichž by mohl historik psát. Zdařile na toto téma referoval Richard Holmes v předmluvě své monografie *Obrazy války. Chování člověka v bitvě.* Nakladatelství lidové noviny, Praha 2011.

[8] Bezesporu zajímavé, ale pro obyčejné smrtelníky nepřístupné lékařské záznamy, skrývají emoční a klinickou sféru neprobádané oblasti. Mirek VODRÁŽKA: *Filosofie tělesnosti dějin,* Ústav pro studium totalitních, Praha 2013.

[9] Kulturní antropologie používá termínu *insider research*. Stejně jako v oblasti „klasické“ oral history, nabízí celou škálu přístupů ke zkoumání subkultury „zevnitř“. Paul HOKINSON, *Insider Research in the Study of Youth Cultures,* Journal of Youth Studies 2, 2005, 8, s. 131–149.

užitečnou se ukázala diplomová práce příslušníka Státní bezpečnosti z roku 1983,[10] v níž se zabýval problematikou „volné“ mládeže.[11] „Dílo“ obsahuje množství odkazů na operace vůči podzemí, stejně jako (nepřímo) zachycuje tehdejší klima v prostředí tajné policie.

V žádném případě si nečiníme nárok na definitivní „pravdu“ složitého fenoménu našich moderních dějin, žijícího vlastním životem. *Sine ira et studio* je bezesporu krásná myšlenka, leč dějiny jsou otevřeným, nikoliv uzavřeným příběhem, do něhož stále vstupujeme s novým pohledem.

Počátky

Jestliže hledáme zárodky toho, co se v polovině sedmdesátých let „náhle“ vynořilo jako underground, je nutné vrátit se do období částečné liberalizace (destalinizace) režimu. Nástup *big beatu* a generační revolta, přinesly radikální změnu do života nastupující generace. Domníváme se, že právě tehdy vznikalo „podhoubí“ protoundergroundu, třebaže někteří zasazují jeho genezi o celou dekádu dříve, do přelomu čtyřicátých a padesátých let 20. století.

Propojovaní činnosti edice *Půlnoc*[12] s undergroundem se ovšem děje *ex post*, na základě výsledného procesu, nikoliv pod prizmatem tehdejších událostí. Signifikantní je v tomto případě rozdíl nejen v přístupu, ale především ve směřování tvorby *půlnočních* a undergroundových protagonistů.

Egon Bondy, Ivo Vodseďálek či Jana (Honza) Krejcarová, tvořili a distribuovali svá díla výhradně mezi sebou a mnohdy ani to ne. Důvod existence edice spočíval v uchování *pro futuro*. O existenci nonkonformního směru netušili nejen umělci stojící mimo hlavní proud budovatelského úsilí, natož veřejnost. Básník Vodseďálek o mnoho let později uvedl, že svoje výtvory uchovávali (obvykle po čtyřech kusech) jednak pro sebe a jednak proto, aby po nich něco zůstalo. Jejich aktivity neměly nic společného se samizdatem sedmdesátých let.[13]

V případě *Půlnoci* postrádáme aspekt sociálního společenství, jak jej známe v undergroundu. Ten svoji činnost cílil rovněž do svého středu, ale s hmatatelným přesahem. Navíc, po zásahu mocenských orgánů, se zapojil do věcí veřejných, *polis*

---

[10] Jiří ŠIMÁK, *Charakteristika undergroundových a jiných hudebních skupin zapojených do antisocialistické činnosti „neorganizované mládeže“ a zvláštnosti při práci s agenturou při jejich kontrarozvědné kontrole.* Diplomová práce. Fakulta Státní bezpečnosti Praha, Vysoká škola Sboru národní bezpečnosti, školní rok 1983, kopie v držení autorů.

[11] Volná či volně žijící nebo také závadová či zpolitizovaná mládež, bylo označení pro neorganizovanou mládež (především v Socialistickém svazu mládeže).

[12] Martin MACHOVEC, *Od avantgardy přes podzemí do undergroundu*, in: Martin MACHOVEC (ed.), Pohledy zevnitř, s. 97–150.

[13] Samizdat, Padesátá léta (1. díl), in: http://www.ceskatelevize.cz/porady/1032156175-samizdat/20036219960-padesata-leta/ (podle stavu ke dni 29. 1. 2016)

v nejširším slova smyslu. Nesmíme ovšem zapomínat na atmosféru strachu, v níž vznikala díla *Půlnoci*. V padesátých letech šlo doslova o život. Omezení činnosti na nejužší okruh přátel, byl svým způsobem i ochranný mechanismus nezbytný k přežití.

Egon Bondy, hlavní „pojítko" mezi padesátými lety a undergroundem, byl v podzemí znám nikoliv jako autor edice *Půlnoci*, ale pro svoji filozofickou činnost, především z oblasti východního myšlení. Jeho publikovaná práce o Buddhovi[14] z roku 1968 byla fakticky po celou dobu trvání komunismu jedním z nemnoha kvalitních textů v češtině na dané téma. Pozdější tvorba byla inspirovaná autentickým prožitkem undergroundu sedmdesátých let. Bez prvotního impulsu, který představoval kontakt s kapelou *The Plastic People of the Universe*, potažmo s Jirousem, by jeho rozsáhlé básnické dílo[15] z předcházejícího období zřejmě nikdo, až do pádu režimu, neznal.

Rozhodnutí a direktivy komunistické strany měly od samého počátku vliv na utváření podzemního společenství. Veškeré povolené (trpěné) umělecké projevy v nesvobodném systému jsou závislé na nositelích moci. Platilo to i v případě rozmachu *beatové*[16] hudby, jejichž vliv na mládež byl bezprecedentní.

Vlasy

Na počátku všeho byly „obyčejné" dlouhé vlasy. Snad poprvé a naposledy došlo k vzájemné symbióze mezi vládnoucí stranou a veřejností. Takřka všichni brojili proti „zdegenerované" módě mladých (pejorativně nazývaných máničkami,[17] vlasatci, vlasaticemi apod.), generačně se vymezující (nejen) svým zevnějškem.

Zachycení přerodu „obyčejného máničkovství" do undergroundu, je pro ty, co jej zažili věcí samozřejmou, pro historika těžce uchopitelnou. Existuje až příliš mnoho proměnných. Od každodenních osobních peripetií, sociální reflexi až po zlomové dějinné okamžiky.

Prvním velkým, otevřeným střetem mezi režimem a nonkonformní mládeží se stala kampaň vůči „vlasatcům", spojujících, kromě visáže, stejný zájem: *big beat*.[18]

---

[14] Zbyněk FIŠER, *Buddha.* Orbis, Praha 1968.

[15] V současné době vychází, pod pečlivým editorským dohledem Martina Machovce, souborné Bondyho básnické dílo. Egon BONDY, *Básnické spisy I. 1947–1963,* Praha 2014; TÝŽ, *Básnické spisy II. 1963–1975,* Praha 2014.

[16] Jedná se o ryze český pojem, zahrnují rock and rollovou a rockovou hudbu obecně.

[17] Zatímco pojem vlasatci používali zejména příslušníci Veřejné bezpečnosti, slovo mánička se ujalo a nebylo vnímáno jeho samotnými nositeli, nijak negativně.

[18] Kapela *Hells Devils*, hrající od počátku do poloviny šedesátých let (než byla zakázána), dokázala jako první „překročit" prostor mezi pódiem a jevištěm. Splňuje veškeré atributy proto-undergroundové skupiny. František STÁREK ČUŇAS: *Na počátku ~~bylo slovo~~ ... byli Hells Devils*, Paměť a dějiny, 2011, č. 2, s. 20–25.

Zde jenom malá poznámka na okraj, již deset let předtím byla skupina mladých lidí tvrdě perzekvována za poslech (a tanec) „špatné“ hudby.[19] Rock and roll, tzv. *emanský* účes ani Elvis Presley však podstatněji neovlivnily dlouhovlasou (máničkovskou) kulturu. To ale neplatilo pro mocenské orgány, které byly jak v padesátých letech, tak později, přesvědčeny o škodlivosti západní hudby na socialistickou mládež, stejně jako nepochybovaly o zhoubném vlivu Ginsbergovy návštěvy na dospívající.[20] V tomto směru je nutné zmínit beatnickou literaturu v překladech Jana Zábrany a Josefa Škvoreckého, přinášející závan americké svobody, přežívající v podmínkách české subkultury hluboko do osmdesátých let.[21]

Ke zlomovému oddělení „starého“ a „nového“ světa došlo v létě a na podzim roku 1966, kdy bylo takřka 4 tisíce mladíků násilím ostříháno a pokutováno.[22] Situace gradovala rozličným stupněm davového šílenství (například v Teplicích byl přímo na ulici „odchycen“ a ostříhán „vlasatec“ místními spoluobčany[23]), demonstrací perzekvovaných v Praze a následnými předpisy, vylučující vlasatou mládež z veřejné dopravy, restaurací, plováren apod. [24]

K další eskalaci došlo až po potlačení obrodného procesu Pražského jara. Do té doby fakticky bez problémů vystupovali pražští *The Primitives Group* (1965–1969), v podstatě první psychedelická skupina v Evropě,[25] prezentující, svým vlastním způsobem, převzaté písně amerického „undergroundu“ *The Doors*, *The Fugs*, *Grateful Dead*, *Mothers of Invention* a dalších.[26]

---

[19] Ladislav KUDRNA – František STÁREK ČUŇAS, *„Páskové“ z Mánesu,* Fakta a svědectví 3, 2014, s. 17–27.

[20] Allen Ginsberg navštívil (neplánovaně) Československo v únoru 1965. Jeho zevnějšek, dlouhé vlasy (bráno v kontextu doby, kdy nosit dlouhé vlasy, znamenalo mít je přes uši), vousy, obnošené tenisky, a svobodný způsob jednaní, způsobily doslova poprask. Petr BLAŽEK, *Vyhoštění krále majálesu. Allen Ginsberg a Státní bezpečnost*, Paměť a dějiny, 2011, č. 2, s. 28–43.

[21] Jan ZÁBRANA, *Potkat básníka,* Praha 1989; TÝŽ, *Jistota nejhoršího*, Československý spisovatel, Praha 1991.

[22] Petr BLAŽEK – Filip POSPÍŠIL, *„Vraťte nám vlasy!“ První máničky, vlasatci a hippies v komunistickém Československu*, Praha 2010.

[23] Archiv bezpečnostních složek (dále jen ABS), fond (dále jen f.) Ministerstvo vnitra – vyšetřovací spisy (dále jen MV), signatura (dále jen sign.) VB-928, zde hlášení náčelníka Krajské správy Sboru národní bezpečnosti (KS-SNB) Ústí nad Labem, pplk. Kudrny, na Hlavní správu Sboru národní bezpečnosti Veřejné bezpečnosti (SNB – VB) Praha, ze dne 28. 9. 1966, l. 119.

[24] Tamtéž, zde Opatření proti některým negativním jevům projevujícím se u části mládeže, l. 174–179.

[25] Fenomén underground, The Primitives Group, in: http://www.ceskatelevize.cz/porady/10419676635-fenomen-underground/413235100221007-primitives-group/ (podle stavu ke dni 29. 1. 2016)

[26] Petr Dorůžka publikoval v měsíčníku Pop Music Expres č. 4, 1968, s. 2, první souhrnný

Bezpečnost ani cenzoři se nepozastavovali nad anglickými texty, pomalovanými tvářemi hudebníků či ohňostroji na pódiu. Ostatně nejznámější kapela undergroundu, *The Plastic People of the Universe*, navazující na pražské *Primitivy* a newyorské *The Velvet Underground*, odstartovala svoji (krátkou) profesionální kariéru v září 1968, aby se v polovině 70. let ocitla v hlubokém podzemí, bez možnosti veřejného vystupování.

Kromě západní hudby, se domácí čtenář mohl na stránkách populárních časopisů seznámit i s definicí subkultury.[27] Je poněkud paradoxní, že Roszakův *Zrod kontrakultury*, který vyšel již v roce 1969,[28] nesehrál v podmínkách českého undergroundu významnější roli (snad i díky absenci překladu do češtiny).

V dokumentu uruguayského studenta pražského FAMU, Césara de Ferrari Ed, věnovaném *Plastikům*, cituje Ivan Martin Jirous lídra kapely *The Fugs*, Eda Sanderse, charakterizujícího underground jako *totální útok na kulturu*.[29] Ve své *Zprávě* dále odkazuje na alternativní postoje (filozofii) zosobněné Allenem Ginsbergem, Timothy Learym, Jeffem Nuttallem, Marcelem Duchampem, a jinými.

Přechod od protoundergroundu k undergroundu, je nutné rozdělit z pohledu samotného společenství a represivních orgánů. Zatímco skutečnou přeměnu lze (volně) datovat již do let 1971/73,[30] bezpečnostní složky změnu zaregistrovaly teprve v roce 1974/75. Do té doby jednotný postup vůči „vlasatcům" nahrazovaly místní oddělení Veřejné bezpečnosti,[31] současně s negativním přístupem většinové společnosti. Pronásledování „mániček" se lišilo město od města. Záleželo na podnětu od místní moci, v mnohém navazující na kampaň z roku 1966.[32]

---

text (s fotografickým doprovodem) o „podzemních" amerických skupinách (stejně tak o psychedelii) jako *The Vanilla Fudge*, *The Doors*, *Grateful Dead*, *Captain Beeefheart, The Fugs,* atd.

[27] Josef Kotek uveřejnil článek *Underground music a její sociální otazníky* v časopise Melodie, 1969, č. 2, s. 37–40, obsahující popis subkultury Rolfem Schwendterem, jakožto: „*...složky určité konkrétní společnosti, která se svými hodnotícími měřítky, postoji, preferencemi, jednáními, potřebami, interakčními seskupeními nástroji, atd., výrazně se liší od toho, co v celé společnosti jinak převládá.*"

[28] Theodore ROSZAK, *The Making of a Counter Culture: Reflections on the Technocratic Society and Its Youthful Opposition*. University of California, 1969.

[29] Mirek VODRÁŽKA, *Antisystémová queer politika undergroundu a prosystémová politika Charty 77*. Paměť a dějiny, 2012, č. 1, s. 122.

[30] Již v roce 1972 jezdili máničky z celé republiky na (polo)veřejné koncerty *Plastiků*, čímž docházelo k pozvolnému navazování kontaktů a propojování regionálních komunit. Integrace probíhala rozdílnou „rychlostí", v závislosti na početnosti (aktivitách) tamní komunity a schopnostech „lídrů".

[31] Příslušníci Veřejné bezpečnosti nepotřebovali v tomto směru explicitní rozkazy. Již od roku 1966 věděli, že každodenní šikana „vlasatců" je žádoucí. Jinými slovy, že se na ně *může*.

[32] Kampaň byla de facto prodloužena „řádným" XIV. sjezdem KSČ (25. až 29. květen 1971), kdy byla pro jeho účastníky připravena podrobná zpráva o zásahu vůči „vlasatcům"

Ostentativní vytlačovaní „vlasatců“ z veřejného života znamenalo jejich stáhnutí se mezi sebe, ještě do hlubšího podzemí, kde provozovali vlastní, nikoliv výhradně hudební aktivity.[33] Následné události, k nimž došlo v Rudolfově,[34] dovršilo „přetavení“ společenství v underground, posléze myšlenkově ukotvený ve *Zprávě*. Stupňující se tlak normalizačního režimu měl ale opačný účinek.

Nejenže neproběhl útlum („nelegální“) činnosti volné mládeže, ale navíc došlo k propojení jednotlivých „ostrovů“ undergroundu, jejichž „obyvatelé“ ani netušili, že jsou androši, ale podvědomě cítili to, co Jirous řekl za ně: *„na mne a další zapůsobila v roce 1975 Jirousova Zpráva o třetím českém hudebním obrození. Mnoho lidí ji považuje za ideologické prohlášení, Martin v ní však pouze vyjádřil to, co mnoho lidí v té době šedivé normalizace cítilo a „prchlo s ním do hor a zanechalo ve městě vše, co měli“. Udělal to, co vlastně lidé, jako byl a je on, mají dělat. Formuloval přesně to, co jiní tuší a cítí,“*[35] vzpomínal později Luděk Bednář, který se jako publicista podílel na samizdatovém vydávání revue *Střední Evropa*.

Integraci undergroundu, vrcholící koncem roku 1974, odstartovaly podzemní festivaly pod praporem „druhé“ kultury, přesně v intencích Magorovy kulturní „politiky“, která se zákonitě musela dostat do křížku s oficiální linií komunistické strany.

Umění v politice strany

Deset let po schválení *Poučení z krizového vývoje*,[36] prohlásil ministr kultury ČSR, Milan Klusák, na XVI. sjezdu strany (6. – 10. dubna 1981): *„každý umělec, který se pravdivě snaží zobrazit mnohostranný život našich lidí, vše nové, co se v něm rodí, který poctivě dává své schopnosti do služeb socialismu, bude mít naši podporu k rozvíjení a uplatňování svého talentu. Nemůžeme však tolerovat nic, co*

---

z podzimu 1966. Šikana mániček nabízela komunistické straně styčný bod s většinovou společností. *KSČ versus VLASATCI,* Necenzurované noviny, 1992, č. 24, s. 11.

[33] Již na počátku 70. let existovaly literární, samizdatové pokusy, stejně jako pořádání výtvarných výstav, apod.

[34] V malé obci Rudolfov měl 30. března 1974 proběhnout koncert *Plastiků* a *DG 307*, kteří sice nezahráli jedinou skladbu, ale to nezabránilo brutálnímu zásahu Veřejné bezpečnosti. Chlapci a dívky byli naháněni na budějovické nádraží, kde byli zmláceni do krve. Ladislav KUDRNA – František STÁREK ČUŇAS, *Zásah, který změnil underground. Rudolfov, 30. Března 1974*, Paměť a dějiny, 2015, č. 1, s. 27–41.

[35] Luděk BEDNÁŘ *Pravdivý příběh Ivana Martina Jirouse: Až do konce „Kde domov můj?“* in: http://ceskapozice.lidovky.cz/pravdivy-pribeh-ivana-martina-jirouse-az-do-konce-kde-domov-muj-pvm-/tema.aspx?c=A111119_120000_pozice_45003 (podle stavu ke dni 29. 1. 2015)

[36] Celý text, který zněl *Poučení z krizového vývoje ve straně a společnosti po XIII. sjezdu KSČ*, byl přijat na plenárním zasedání Ústředního výboru 11. prosince 1970.

socialistickému umění a společnosti škodí, co je v rozporu s ideály socialistického humanismu.“[37]

Rovněž předchozí, Patnáctý sjezd (12. – 16. dubna 1976), věnoval kultuře značnou pozornost. Státní bezpečnost právě zahájila monstrproces s českým undergroundem, o němž bylo dopředu informováno stranické byro. Nebylo tedy náhodou, že na něm byly vytyčeny hlavní cíle v kultuře, jejichž realizace spadala do dalšího zasedání. Josef Havlín, člen sekretariátu a tajemník ÚV KSČ, předložil 4. února 1980 podrobnou analýzu o stavu na poli umění, včetně zhodnocení úkolů stanovených sjezdem.

Informace pro nejvyšší stranické vedení konstatovala, že navzdory „stabilizaci“ poměrů, mnozí umělci stále ještě socialisticky „nevyzráli.“[38] Třebaže jejich díla nebyla v přímém rozporu s politikou strany, byla ideově *mělká*, určená nenáročné zábavě. S takovými tvůrci bylo zapotřebí intenzivně pracovat, *ideově zpevňovat* a rozšiřovat jejich politický rozhled. Na druhou stranu neměla být v žádném případě tolerována tvorba, jež se: *„příčí našim kulturně politickým zájmům, která je maloměšťácky podbízivá, šíří nevkus, pudovost, pocity nejistoty a nicoty, nebo má dokonce antisocialistický náboj.“*[39]

Stranické vedení citelně přitvrdilo. Pokud šlo o „druhou“ kulturu, nepřekvapí její nulová tolerance. Po skončení sjezdu proběhl avizovaný proces s undergroundem, který nejenže nedopadl podle původních představ,[40] ale ještě zapříčinil vnik Charty 77.

Po upevnění pozic normalizačního režimu již nestačilo, že se dotyčný umělec „aklimatizoval“, stal členem uměleckého svazu. Pouhá loajalita již nebyla postačujícím faktorem. Nyní byla požadována bezpodmínečná podpora režimu, která se musela projevit v každodenním „provozu“. Pouze strana rozhodovala o tom, co je a co není v rozporu se socialistickou zákonitostí, respektive uměním.

V praxi to znamenalo následující. Mezi nejdůležitější úkoly „umělecké fronty“ náleželo šíření „pravdy“ o reálném socialismu, jeho historických „vymoženostech, přednostech a perspektivách“. Umělecký projev měl zobrazovat a široce propagovat příklady lidí, kteří se stali „průkopníky“ v zápase za další rozvoj socialistické společnosti, za vítězství komunistických idejí.[41]

---

[37] Národní archiv (dále jen NA), fond (dále jen f.) ÚV KSČ 02/1, předsednictvo 1976–1981, zde Proslov Milana Klusáka z 8. dubna 1981.

[38] Stranický a estébácký *newspeak* budeme oddělovat za pomoci uvozovek, kurzívy a odkazy na zdroj.

[39] NA, f. ÚV KSČ 02/1, předsednictvo 1976–1981, sv. 133, a. j. 130, k informaci 3, zde Realizace závěrů XV. sjezdu v oblasti umění a kulturně výchovné práce.

[40] Martin MACHOVEC – Pavel NAVRÁTIL – František STÁREK ČUŇAS, *„Hnědá kniha“ o procesech s českým undergroundem*, Praha 2012, s. 32–273.

[41] NA, f. ÚV KSČ 02/1, předsednictvo 1976–1981, sv. 133, a. j. 130, k informaci 3, zde Realizace závěrů XV. sjezdu v oblasti umění a kulturně výchovné práce.

Pokud šlo o druhou kulturu, v jejímž prostředí se *pravicoví oportunisté* snažili vydávat a rozšiřovat „diverzní“ literaturu, organizovat výstavy, které nejenže byly v přímém rozporu se socialistickým realismem, ale naopak široce propagovaly „úpadkové směry“ *současného buržoazního umění,* stranické vedení kategoricky popřelo, že by vůbec existovala opozice vůči „kulturní“ politice strany. Právě naopak. Zanedbatelný počet „ztroskotanců“ se snažil, kromě útoků na vedoucí činitele uměleckých svazů, politicky a ideově ovlivňovat „nepevné“ umělce, od níž získával informace ze stranického prostředí. Pro své „zákeřné“ cíle neváhali využívat ani „imperialistické“ sdělovací prostředky.

Stranický elaborát nabádal nepolevovat v boji proti pravicovému *oportunismu* v kulturní sféře. Státní bezpečnost jasně deklarovala, že „zbytky“ poražených *revizionistických sil*, stejně jako zahraniční, antikomunistické centrály, cílily právě do uměleckého prostředí. Ukázkou „zdařilé“ stranické ofenzivy na Chartu 77 se mělo stát provolání výborů zájmových svazů *„Za nové tvůrčí činy ve jménu socialismu a míru“*. Servilní podnik se uskutečnil 28. ledna 1977 v Národním divadle. Zpráva, určená stranickému vedení, kvitovala, že antichartu „spontánně“ podepsalo více než 15 tisíc umělců.[42] Číselná převaha nad podpisy Charty 77 byla prezentována jako jednoznačné vítězství normalizačního režimu.

Ideologický zápas o mládež

Boj o „duši“ nejen tvůrčích jedinců, ale mládeže jako takové, se táhne všemi poúnorovými sjezdy. Výjimkou pochopitelně nebyly ani ty normalizační. Na „řádném“ XIV. sjezdu (25. až 29. květen 1971) zazněl požadavek, aby školský systém, prostřednictvím strany, účinně napomáhal *formování* socialistického člověka, kulturu nevyjímaje. Gustáv Husák považoval socialistickou kulturu za důležitou ideovou zbraň, která musela sloužit výhradně zájmům dělnické třídy.

Strana požadovala větší vliv na nastupující tvůrčí generaci. Nepochybovala, že mladí umělci nekriticky přebírali cizí vzory a toužili po originalitě za každou cenu. Do uměleckého sektoru měl být vyslán jasný signál: komunisté nikdy nepřipustí, aby se dotyční „schovávali“ za modernost, *formalistické kejklířství*, „zavádějící“ umění za hranice srozumitelnosti a odcizující je společnosti. Zcela „upřímně“ tak zněla slova o tom, že strana nikdy nebyla a nebude proti smělému hledání nových způsobů uměleckého projevu. Jak si tedy komunistické vedení představovalo každodenní umělecký provoz?

Umělci měli opouštět školy, jakožto socialisticky vyzrálé osobnosti, nepochybující o perspektivách normalizačního zřízení. K tomu měla napomoci výuka na vysokých uměleckých školách, mající pevný řád, včetně obligatorní zkoušky z marxismu – leninismu.[43]

---

[42] Tamtéž.

[43] Tomáš SLOUKA a kolektiv, *O komunistické výchově na sjezdech KSČ,* Praha 1972,

Sjezd označil předsrpnový vývoj v hudební oblasti za komerční bahno, plné nevkusu, chmurné disharmonie a formalistických výstředností. Jenom díky intenzivní činnosti „obrozených“ stranických orgánů se podařilo překonat „nešvary“ v hudební oblasti. Písňová tvorba, třebaže stále kolísavé úrovně, již neobsahovala politické či společenský nepřijatelné texty. Naopak vyjadřovala životní optimismus. Umělci, kteří prošli prověrkami, nesměli usnout na „vavřínech“, ale měli přidat v realizaci „vhodných“ dramatických děl, hudební produkce pro děti a mládež a v neposlední řadě budovatelské písňové tvorby. Právě cílevědomou podporou nové tvorby textařů a interpretů, se mělo účinně čelit pronikání módních a *úpadkových* západních projevů.

Svůj díl viny schytali na sjezdu i kritici, kteří měli údajně jednostranně a někdy i urážlivě napadat díla a výkony umělců s jasným socialistickým zaměřením, zatímco velebili „rádoby“ umění pocházející z *buržoazně ideologického arsenálu*. Stejně jako v případě umělců, bylo nezbytné zahájit „výchovu“ mladých marxisticko – leninsky vzdělaných kritiků.

Delegáti se nezabývali pouze uměleckou sférou ve službách socialismu. Ambice normalizačního režimu byly mnohem vyšší. Cílem se stalo vytvoření komplexního systému, zahrnujícího výchovný proces od mateřských škol přes školy základní, střední a učňovské až po školy vysoké (na konci osmdesátých let se celý proces „smrskl“ do obskurního hesla: *Pionýr – Svazák – Komunista*, umístěného snad nad každou základní školou), přičemž předností péče měla být věnována dělnické a učňovské mládeži.[44]

Pokud šlo o kulturní styky se západním blokem, strana požadovala, aby splňovaly funkci účinné *ideologické zbraně*: pracující na Západě měli poznat nejen úspěchy, ale i kulturu a přednosti socialistického způsobu života.[45] Jak komunisté ve vládě, tak i funkcionáři na okresních (národních) výborech, měli uvést nereálné požadavky sjezdu do života. Právě nejnižší články režimu převáděly vzletná slova do každodenní praxe, při provozování kulturních (osvětových) zařízení, tzv. „kulturácích“.

Dva roky po sjezdu Ústřední výbor přijal dne 4. července 1973 usnesení, zásadně posilující vliv strany v oblasti vzdělávání. Pokud na škole nepanovaly příznivé podmínky pro založení základní organizace, měl tamní výbor KSČ aktivně

---

s. 150.

[44] Z prostředí dělnické mládeže se „rekrutovala“ takřka polovina (45 procent) veškerých sympatizantů undergroundu, jak vyplynulo z analýzy Státní bezpečnosti z roku 1980. Jiří ŠIMÁK, *Charakteristika undergroundových a jiných hudebních skupin zapojených do antisocialistické činnosti „neorganizované mládeže“ a zvláštnosti při práci s agenturou při jejich kontrarozvědné* kontrole, s. 44.

[45] Tomáš SLOUKA a kolektiv, *O komunistické výchově na sjezdech KSČ,* Praha 1972, s. 150.

vstoupit do dění. Ten samý model se měl uplatnit pro média a kulturu.[46] Na pokyn strany spustila média již v létě 1973 druhou, sofistikovanější kampaň, zaměřenou na ostrakizaci „vlasatců". Československá televize odvysílala krátké (a velice trapné) šoty pod příznačným názvem: *Máš-li dlouhý vlas, nechoď mezi nás*.[47]

Komunistické vedení neustále zdůrazňovalo, že se kultura ocitla v samém centru ideologického zápasu mezi Východem a Západem. Pro normalizační režim představovala nejzranitelnější oblast hlasitě vykřikovaného třídního boje. Proč tomu tak bylo? Nomenklatura záhy poznala, že v případě mladé generace tahá za kratší konec provazu. „Muž na radnici"[48] či Festival politické písně Sokolov mohly stěží konkurovat (ne)organizované rockové hudbě.[49]

Státní bezpečnost, převodová páka komunistické strany, se vždy řídila usnesením sjezdů. Ve shodě se stranickou linií, považovala volnou mládež za antisocialistickou sílu, ideologicky podléhající produkci undergroundových kapel, které naopak stály pevně na straně pravicové opozice, sloužící (jak jinak) než zájmům Západu.[50]

Svět hudby

Hudba, alespoň zpočátku, poskytovala undergroundu hlavní útočiště. Na přelomu šedesátých a sedmdesátých let se na umělecké scéně dařilo i *Plastikům*. Stupňující se normalizace vše změnila. Po právní stránce existovaly dvě kategorie hudebních skupin. Profesionální soubory a lidoví hudebníci.

Ministerstvo kultury vydalo pro sjednocení postupu vyhlášku číslo 112/1960 Sb., podle níž se pod pojmem lidový hudebník rozuměl muzikant organizovaný v souboru, jehož „způsobilost" pro veřejné vystupování byla ověřena před odbornou komisí, ustanovenou při příslušném národním výboru. Požadavky byly uvedeny v § 2. Jednalo se především o odbornou a kulturně politickou „přijatelnost".

Odborná část se dělila na repertoárovou (70 procent muselo pocházet ze socialistického tábora „míru", 30 procent z kapitalistické ciziny) a interpretační (ovládání nástroje). Národní výbory periodicky vyhlašovaly kvalifikační zkoušky, které

---

[46] *Usnesení ústředního výboru KSČ*, Rudé Právo, č. 159, roč. 153/1973, s. 1–2.

[47] Ukázka jednoho dílu na: https://www.youtube.com/watch?v=Y2Aq8zsMoxw (podle stavu ke dni 28. 8. 2015).

[48] Jedná se o narážku na normalizační televizní seriál z roku 1976, o osudech „uvědomělého" komunisty Františka Bavora, poslance a funkcionáře národního výboru ve Starém Kunštátu.

[49] NA, f. ÚV KSČ 02/1, předsednictvo 1976–1981, sv. 133, a. j. 130, k informaci 3, zde Realizace závěrů XV. sjezdu v oblasti umění a kulturně výchovné práce.

[50] Jiří ŠIMÁK, *Charakteristika undergroundových a jiných hudebních skupin zapojených do antisocialistické činnosti „neorganizované mládeže" a zvláštnosti při práci s agenturou při jejich kontrarozvědné kontrole*, s. 7.

rozhodly, zda kapela/interpret obdržel povolení k vystupování. Již fungující skupiny se musely dostavit k rekvalifikačním zkouškám.[51]

Je zřejmé, že v takto vymezených mantinelech, nebyla možná oficiální existence undergroundových kapel. Nadto existovala i lokální omezení. V případě Českých Budějovic platilo, že tamní soudruzi byli papežštější nežli papež. Po brutálním zásahu v Rudolfovu, vydal odbor kultury Jihočeského kraje instrukce, nařizující, jakým způsobem se bude nadále provozovat hudební produkce.

Všichni vystupující byli povinni nosit čistý, nepoškozený, vyžehlený oděv. Silikonové, kožešinové, kožené a jiné bundy byly nepřípustné, stejně jako sportovní obuv. Účes musel být krátce zastřižený, čistý a upravený. Používání anglických textů se mělo omezit na co nejmenší nutnou míru.

Texty skladeb mohly být prezentovány až po konzultaci s Okresním kulturním střediskem. Zvuková aparatura nesměla zkreslovat zvuk předimenzováním reproduktorů. Při vystoupení na otevřeném prostoru se musela síla zvuku přizpůsobit okolí. Pokud při vstoupení došlo k porušení společenských „norem“, musela produkce okamžitě skončit až do obnovení pořádku. Pokud by podmínky a ustavení vyhlášky nebyly dodržovány, odbor kultury by odejmul oprávnění k účinkování.[52]

Na základě výsledků kvalifikačních a rekvalifikačních zkoušek (a též vyhlášky č. 110/81 Sb.) byly hudebníci zařazeni do jednotlivých tříd, podle nichž měli být za vystoupení zaplaceni. Velice důležitým se stalo ustanovení, aby každá skupina měla svého zřizovatele.

Zřizovatelem mohly být (dle § 2) nejen osvětová zařízení národního výboru, společenské organizace (například Socialistický svaz mládeže), ale i Jednotná zemědělská družstva (JZD), výrobní a spotřební lidová družstva a další organizace, které získaly povolení od ministerstva školství a kultury. Zřizovatel skupinu zastupoval po právní stránce, odpovídal za její činnost a zprostředkovával její produkci, za což mu náležela finanční odměna ve výši 4 procent z honoráře hudebníků a 10 procent od pořadatele.[53]

Po kapelách bylo vyžadováno, aby svým „pozitivním“ projevem přispívaly k utváření „socialistického životního stylu“, což v případě podzemí a alternativních skupin nemohlo nikdy dojít naplnění. Povolení k oficiálnímu vystoupení bylo sváza no celou řadou pravidel. Oznámení bylo nutné podat minimálně 4 týdny dopředu, včetně vyplnění formuláře, obsahujícího celou škálu informací, nejen o jakou hudební produkci se jedná, ale musel být přiložen i přepis mluveného slova konferen-

[51] Vyhláška číslo 112/1960 Sb., o zřizování a činnosti souborů, hudebníků z povolání a souborů lidových hudebníků, ve znění pozdější vyhlášky číslo 10/1981 Sbírky.

[52] Zvláštní přípis Okresního národního výboru v Táboře ze dne 15. 5. 1974 určený všem městským a místním národním výborům v okrese, Okresnímu výboru Národní fronty, Okresní odborové radě a Okresnímu výboru SSM, kopie v držení autorů.

[53] Vyhláška číslo 112/1960 Sb., o zřizování a činnosti souborů, hudebníků z povolání a souborů lidových hudebníků, ve znění pozdější vyhlášky číslo 10/1981 Sbírky.

ciéra, názvy skladeb, jména hudebníků a repertoár schválený při kvalifikačních/ rekvalifikačních zkouškách.

Dozor nad vystoupením zajišťovaly okresní, obvodní a místní národní výbory prostřednictvím pověřených pracovníků, kteří mohli kdykoliv ukončit zábavu, pokud nebyla v souladu s *kulturně politickou úrovní*.[54]

Rozděluj a panuj

Poručík Jiří Šimák,[55] příslušník Státní bezpečnosti na poli boje s vnitřním nepřítelem, se detailně zaobíral tím, jak došlo k tomu, že se z hudby, která ještě v padesátých letech sehrála důležitou mobilizační úlohu,[56] především v řadách mládeže, stal ideový nástroj nepřítele. Šimák (stejně jako jeho nadřízení) měl zcela jasno v tom, že situace se prudce, negativně změnila v polovině šedesátých let, kdy došlo k masovému pronikání západní produkce, a to prostřednictvím zahraničních rozhlasových stanic.[57]

Populární hudbu posléze ovládly socialismu cizí vlivy, což se ukázalo během krizového období, kdy se značná část muzikantů dala do služeb *kontrarevoluce*. Šimák jmenovitě uvedl Karla Kryla, Martu Kubišovou a Jaromíra Vomáčku.[58] Obvinil sdělovací prostředky, že odmítaly hrát „pokrokovou" hudbu socialistického tábora, především Sovětského svazu, ale naopak živelně preferovaly „ideově závadovou" hudbu, podporující rozmach poloprofesionálních skupin. Ke všemu nebyla dodržována pravidla pro veřejná vystoupení. Naopak se pořádaly festivaly s „pochybnou" či přímo protisocialistickou náplní.[59]

---

[54] Jiří ŠIMÁK, *Charakteristika undergroundových a jiných hudebních skupin zapojených do antisocialistické činnosti „neorganizované mládeže" a zvláštnosti při práci s agenturou při jejich kontrarozvědné kontrole*, s. 10–16.

[55] Brutální vyšetřovatel byl v lednu 2006 odsouzen na čtyři roky odnětí svobody za bestiální napadení Ziny Freundové a Zbyňka Benýška.

[56] Za všechny jmenujme hudební skupinu *Rudý koutek Franty Škopka* a její „hit" *Šel Frantík kolem zahrádky*.

[57] Západní hudba překonala železnou oponu díky rozhlasovým stanicím, jakými byly *Luxemburg*, *Svobodná Evropa* či *AFN* (*American Forces Network*) *Munich*, hrající pro americké vojáky.

[58] Jaromír Vomáčka (23. 3. 1923 – 7. 7. 1978) byl hudební skladatel populárních písní. Mezi jeho nejznámější skladby patří slavná protiokupační píseň z roku 1968: *Běž domu, Ivane*.

[59] Státní bezpečnosti například neuniklo v únoru 1968 konání tzv. *Fish Feastu* a o rok později *Bird Feastu* pražskou kapelou *The Primitives Group*, která svým výtvarným a konceptuálním pojetím předběhla i tehdejší západní skupiny. Dále kupříkladu monitorovala koncert *Primitivů* v dubnu 1968. ABS, fond Svazky kontrarozvědného rozpracováni – Centrála (dále jen f. MV-KR), archivní číslo (dále jen a. č.) 600608 MV, signální svazek „LUDO", vedený na Zbyňka Lána (nar. 1938).

Šimák nevynechal ani texty z období Pražského jara, které shledal plné nihilismu, skepse a zhoubné filozofie hippies, tedy pocitů vlastní kapitalistické, nikoliv socialistické společnosti. Umění přestalo sloužit cílům socialismu, hudební kritikové se inspirovali výhradně „zkaženým Západem". Nastala totální glorifikace západní hudby. Ale to nebylo vše.

Vulgární, hovorový jazyk se podle něho do hudby dostal prostřednictvím západního undergroundu, podzemních kapel.[60] Citoval Franka Zappu, konkrétně jeho slova o potlačování sexuality, jakožto záměru mocných k snadnějšímu ovládání mas. Jednalo se o text zveřejněný v populárním časopise *Melodie* z roku 1969, kde se dále uvádělo: *„Probíhající sexuální revoluci je proto vždy nutné nazírat v jejím vztahu k revoluci sociální. Kdo je vzrušen sexuálně, dá se tím snadněji vzrušit i politicky."*[61]

Na prahu normalizace bylo pro Státní bezpečnost nezpochybnitelné, že na „neutěšeném" stavu společnosti se podíleli hudební skladatelé a textaři, kteří se ocitli mimo dohled strany. Nejen, že jejich politická „vyspělost" byla nedostatečná, ale mnohdy přímo negativní. Bezpečnostní aparát zdůraznil záporný vliv „ideově závadné" tvorby na mládež, podporovaný, mezi jinými, časopisy *Melodie* a *Pop Music Express*. Novináři přinášeli „zkreslené" obrazy undergroundových koncertů. Zveličovali návštěvnost, vyzdvihovali exhibicionismus a rebelství, podporovali negativní tendence u mladých lidí, což jednoznačně projevilo během srpna 1968, kdy naplno propukl „vandalismus".

Státní bezpečnost si se zadostiučiněním „vychutnala" kritiky, kteří v letech 1968 až 1970 hájili hudbu jako čistý umělecký projev, nikoliv jako nástroj „ideodiverze". Šimák shledal protisocialistické „živly" v období „kontrarevoluce" vinnými z pokusu o totální přeměnu socialistické kultury v kapitalistickou, kdy kromě „závadové" zahraniční literatury, gramofonových desek, rozhlasových pořadů a filmů, hodlaly uspořádat koncertní turné pro *The Rolling Stones* a Franka Zappu.

Nicméně jako pozitivum shledal skutečnost, že i v době Pražského jara se v kultuře vyskytovalo „zdravé" jádro. Poté již zaútočil na ministerstvo kultury, jemuž vyčítal liknavost, kvůli tomu, že teprve v roce 1974 vydalo metodické pokyny k rekvalifikacím a kvalifikacím, doprovázené nařízeními ohledně kádrové práce a pořádáním diskoték. Kladně naopak hodnotil zrušení hudebních časopisů *Pop Music Express*, *Aktuality*, *Melodie* a dalších.

Šimák zdůraznil, že to byly právě bezpečnostní složky, kdo podporoval další změny v kulturním prostředí: přeměnu uměleckých agentur z hospodářských na příspěvkové organizace, zamezení nadměrnému a „chaotickému" růstu kapel, a v neposlední řadě zlepšení celkového přehledu o jednotlivcích a skupinách.

---

[60] Jiří ŠIMÁK, *Charakteristika undergroundových a jiných hudebních skupin zapojených do antisocialistické činnosti „neorganizované mládeže" a zvláštnosti při práci s agenturou při jejich kontrarozvědné* kontrole, s. 21.

[61] Melodie, č. 5/1969, s. 14.

Na druhou stranu přiznal, že zavedení „pořádku“ podnítilo nebývalý rozmach nelegálních kapel, „rádoby“ umělců, kteří nezískali rekvalifikační zkoušky, případně „oportunistů“, *reliktů* nepřátelské ideologie z let 1968–69, odsunutých do pozadí „konsolidací“ politických poměrů.[62]

Poněkud alibisticky napsal, že Státní bezpečnost předkládala stranickému vedení informace o utváření kulturní opozice, snažící se sjednotit v druhou kulturu. Nic takového se ale nestalo. Stejně tak odporovalo skutečnosti sdělení, že signálem pro zahájení její otevřené nepřátelské činnosti se stal až proces se členy undergroundových skupin *The Plastic People of the Universe* a *Umělá hmota*, stíhaných pro trestný čin výtržnictví během jejich vystoupení na festivalu v Bojanovicích.[63]

Státní bezpečnost pečlivě monitorovala průběh soudního procesu s českým undergroundem. K její nelibosti se ho zúčastnili členové opozice, kteří okamžitě „zneužili“ situace, *pochlebováním rádoby* umělcům.[64] Šimák obvinil pravicové síly, že proces využily k expanzi „ideodiverze“ do prostředí volné mládeže, mezi níž se nacházelo množství sympatizantů „hippies“ a undergroundu. Měl ale pravdu v tom, že narůstající kulturní „nepokoje“ přinutily stranické orgány k novému, systematickému přístupu vůči podzemí. Následně byla předložena koncepce aktivního boje vůči volné mládeži v oblasti „výchovy, metodiky a prevence“.[65]

Na základě vyhodnocení situace, vznikla X. správa FMV (SNB) – Správa kontrarozvědky pro boj proti vnitřnímu nepříteli. Byla zřízena rozkazem ministra vnitra ČSSR č. 15/1974 ze dne 1. července 1974, zatímco organizační řád obdržela rozkazem č. 10/1975 ze dne 24. února 1975.[66] V jejím rámci měl probíhat koordinovaný boj vůči „negativním“ projevům ze strany volné mládeže,[67] hojně navštěvující

---

[62] Jiří ŠIMÁK, *Charakteristika undergroundových a jiných hudebních skupin zapojených do antisocialistické činnosti „neorganizované mládeže“ a zvláštnosti při práci s agenturou při jejich kontrarozvědné* kontrole, s. 19–27.

[63] *Druhý festival druhé kultury* se odehrál 21. února 1976 v Bojanovicích. Měsíc poté došlo k hromadnému zatýkání. V červenci a září proběhly soudní procesy, které vzbudily velký ohlas doma i v zahraničí, a podnítily vznik Charty 77. Cesta *Plastiků* do podzemí byla definitivní. Jiné, nežli konspirativní koncerty, nepřicházely v úvahu.

[64] Příslušníci StB naráželi na Václava Havla, mimořádně aktivního během procesu. Mimo jiné o něm napsal esej *Proces*, shodou okolností se jednalo o jeho první reflexi undergroundu, mající značný dopad nejen v řadách disentu. Martin MACHOVEC – Pavel NAVRÁTIL – František STÁREK ČUŇAS, *„Hnědá kniha“ o procesech s českým undergroundem*, s. 200–203, s. 471–472.

[65] Jiří ŠIMÁK, *Charakteristika undergroundových a jiných hudebních skupin zapojených do antisocialistické činnosti „neorganizované mládeže“ a zvláštnosti při práci s agenturou při jejich kontrarozvědné* kontrole, s. 20–21.

[66] Podrobněji Správa kontrarozvědky pro boj proti vnitřnímu nepříteli – X. správa FMV (SNB), in: http://www.ustrcr.cz/cs/x-sprava-snb (podle stavu ke dni 27. 1. 2015)

[67] Dotyčná správa měla na starosti nejen volnou mládež, ale i „tradiční“ pravicový oportunismus, Chartu 77, disent či další skupiny obyvatelstva, u nichž panovalo podezření z nepřátel-

a zapojující se do aktivit druhé kultury, pod „ideologickým vedením pravicové opozice“.[68]

Jinými slovy, teprve počínaje rokem 1975 došlo k systematickému rozpracování/represi volné mládeže. Do té doby se pozornost věnovala pouze jednotlivým případům v rámci tzv. zpravodajské ochrany kultury. Nicméně jednotlivým oddělením Státní bezpečnosti trvalo různě dlouhou dobu, nežli se do problematiky naplno zapojily. Například na oddělení Státní bezpečnosti v Teplicích se teprve v lednu 1978, v souvislosti s volnou mládeží, poprvé objevila slova hippies a underground.[69]

Před převedením problematiky do gesce Státní bezpečnosti, existovala „pouze“ lokální perzekuce, lišící se region od regionu jak základě početnosti tamních mániček, tak osobní iniciativy příslušníků Veřejné bezpečnosti, potažmo komunistických funkcionářů. Pokud se jednalo o volnou mládež, represivní složky se až do roku 1975 soustřeďovaly výhradně na trampy a zakázaného Junáka.[70] Underground se přitom již na počátku 70. let dokázal profilovat nejen na hudebním poli.

Změnu v přístupu způsobily události v Rudolfově, soudní proces s undergroundem a rozsáhlé akce podzemního společenství (festivaly „druhé“ kultury a jiné podniky). Nebylo náhodou, že do té samé doby spadá *Zpráva o třetím českém hudebním obrození*, jejíž autor měl mimořádně vyvinutý instinkt pro změnu společenského klimatu.

„Zpravodajská ochrana“ amatérských hudebních skupin začala rokem 1976,[71] spuštěním celostátní akce *Kapela* (listopad 1975), která se stala pro Státní bezpečnost výchozím kritériem a metodickým pokynem až do počátku osmdesátých let.

Cílem operace bylo zamezit vystupování prozápadně orientovaným amatérským skupinám, v maximální míře zabránit jejich „negativnímu“ působení na mladou generaci, včetně nasazení tajných spolupracovníků v daném prostředí, a v neposlední řadě předejít vzniku dalších podobných uskupení a dosáhnout celo-

---

ského smýšlení vůči režimu.

[68] Jiří ŠIMÁK, *Charakteristika undergroundových a jiných hudebních skupin zapojených do antisocialistické činnosti „neorganizované mládeže“ a zvláštnosti při práci s agenturou při jejich kontrarozvědné* kontrole, s. 9.

[69] ABS, Roční vykonávací plán práce O-StB Teplice na rok 1978, po linii I., II. a III. odboru S- StB, přírůstky.

[70] Ladislav KUDRNA – František STÁREK ČUŇAS, *Tenkrát na Severu. Teplický (proto)underground versus Veřejná a Státní bezpečnost 1965–1985*. Moderní dějiny, roč. 24, 2016, č. 1, s. 8–15.

[71] Jiří ŠIMÁK, *Charakteristika undergroundových a jiných hudebních skupin zapojených do antisocialistické činnosti „neorganizované mládeže“ a zvláštnosti při práci s agenturou při jejich kontrarozvědné* kontrole, s. 59.

společenské izolace: *„narušených osob a jejich postupnou převýchovu k dodržování zásad socialistické morálky a estetického cítění v oblasti kultury*.“[72]

Státní bezpečnost nicméně připustila, že přes veškerá možná opatření, nadále zůstal zachován výrazný vliv vnějších nepřátel na *hippies*,[73] jak ještě v osmdesátých letech označovala příznivce undergroundu. Ambiciózní akce *Kapela* narazila na vlastní limity.

K nemilému překvapení operativců StB existovalo neočekávaně velké množství „závadových“ skupin, těšící se značné podpory (nejen) ze strany volné mládeže. Státní bezpečnost registrovala na 2100 *beatových* kapel, z nichž se 86 ocitlo pod trvalým dohledem. Do konce listopadu 1977 se podařilo rozložit[74] 76 skupin. V rámci preventivně výchovných opatření bylo individuálně řešeno 320 osob.[75]

Státní bezpečnost kladně hodnotila systematický rozklad „nežádoucích“ souborů, stejně jako zavádění místních opatření vůči „protispolečenským“ projevům během koncertů, ale na druhou stranu nebyla spokojena s přístupem národních výborů a kulturních organizací, jejichž odpovědní pracovníci, aby si ulehčili práci, často zakazovali bez rozdílu veškerou hudební produkci v regionu.

Postoj totální restrikce měl ale negativní dopad na mladou generaci, vyrůstající pod vlivem *beatové* hudby. Výsledkem bylo ještě větší úsilí v pořádání „nelegálních“ produkcí zakázaných kapel. Situace ihned „zneužila“ opozice, hlásící na Západ, že Československá socialistická republika nezaručuje svým občanům základní lidská práva, včetně svobodného kulturního vyžití.[76] To ale nebylo cílem celostátní akce *Kapela*.

Státní bezpečnost hodlala postupovat v duchu římského hesla *divide et impera*: znemožnit vystupování vyloženě protirežimním skupinám jako *Plastic People* či *DG 307*, ale ostatním naznačit, že pokud se vzdají dlouhých vlasů, anglického názvu, cizích textů, „provokativního“ oblečení (apod.), budou moci i nadále hrát.

Politika cukru a biče byla později využívána v druhé polovině 80. let, kdy někteří hrát mohli, zatímco jiní ne, přičemž nebylo vždy jisté, že ti první si zahrají

---

[72] Směrnice k celostátní akci *Kapela*. Citováno z Jiří ŠIMÁK, *Charakteristika undergroundových a jiných hudebních skupin zapojených do antisocialistické činnosti „neorganizované mládeže“ a zvláštnosti při práci s agenturou při jejich kontrarozvědné* kontrole, s. 28.

[73] Tamtéž, s. 28–29.

[74] V žargonu StB to znamenalo, že dotyční hudebníci byli šikanováni (výhrůžky ohledně školy, zaměstnání, apod.), bylo jim znemožňováno vystupovat, někteří byli nuceni ke spolupráci, apod.

[75] NA, f. ÚV KSČ 02/1, předsednictvo 1976-1981, sv. 58. a. j. 62. bod 2, zde Zpráva o bezpečnostních opatřeních mezi mládeží, předložená 28. 11. 1977 předsednictvu ÚV KSČ.

[76] Jiří ŠIMÁK, *Charakteristika undergroundových a jiných hudebních skupin zapojených do antisocialistické činnosti „neorganizované mládeže“ a zvláštnosti při práci s agenturou při jejich kontrarozvědné* kontrole, s. 31–32.

znovu.[77] Záleželo na blahovůli příslušných orgánů, komu vydají povolení. Stejně tak je třeba zmínit odvahu některých zřizovatelů, často místních SSM či jiných stranických odnoží, beroucí pod svá „křídla“ problémové kapely.[78] V tomto ohledu je nutné poznamenat, že sofistikovaný přístup byl úzce svázaný s aktuální mezinárodní situací.

Zatímco po nástupu Gorbačova a vyhlášení politiky glasnosti, došlo k ústupkům na kulturní frontě, přelom sedmdesátých a osmdesátých let se nesl ve znamení opětovné konfrontace obou supervelmocí, což se odrazilo v represích vůči domácímu odporu.[79] Státní bezpečnost nemusela postupovat formou selekce, ale mohla si dovolit „plošnou“ perzekuci opozičních aktivit.

Možnosti represe

Legislativní podporu poskytoval příslušníkům Státní bezpečnosti především trestní zákon číslo 140/1961 Sbírky. Konkrétně se jednalo o § 100 (pobuřování), hanobení republiky a jejího představitele (§ 102 a § 103), hanobení státu světové socialistické soustavy a jejího představitele (§ 104), poškozování zájmů republiky v cizině (§ 112) či příživnictví (§ 203).

Mimořádně účinným se ukázal § 202 (trestní čin výtržnictví), zejména v souvislosti s procesem z roku 1976. Tehdy se naplno projevil právní formalismus, kdy bylo pohostinské zařízení charakterizováno jako místo veřejně přístupné. V reálu to znamenalo, že nejen účinkující, ale i účastníci undergroundového koncertu naplňovali trestní čin výtržnictví, jelikož se odehrál na veřejném místě.

Třetí festival „druhé“ kultury se proto 1. října 1977 odehrál na Havlově Hrádečku, a jak poznamenal Jirous: *„Koncert se konal ve stodole – ideálním duchovním prostoru, kde nic nerozptyluje pozornost a kde si všichni uvědomují jedno: to je to poslední místo, kam jsme se nechali zahnat a dál není kam ustoupit.“*[80] Po Boja-

[77] Jan CHOLÍNSKÝ, *Stojíme u zdi. K českému hudebnímu undergroundu 80. let*, Paměť a dějiny, 2015, č. 1, s. 78–91.

[78] Například legendární skupina *Psí vojá*ci získala v roce 1986 zřizovatele v obvodním domě Pionýrů a mládeže na Praze 1, což jim umožnilo oficiálně vystupovat, třebaže pod zkratkou *P.V.O.*, znamenající *Psí Vojáci Osobně*.

[79] Šimák uvedl, že bylo nutné provádět agenturně – operativní rozpracování s přihlédnutím na mezinárodní situaci, vnitropolitickou situaci a poměry v oblasti kultury samotné. V této souvislosti potom posuzovat veškeré dopady jednotlivých opatření, aby se v maximální možné míře předešlo tomu, že se výsledný efekt *obrátí proti nám*. Jiří ŠIMÁK, *Charakteristika undergroundových a jiných hudebních skupin zapojených do antisocialistické činnosti „neorganizované mládeže“ a zvláštnosti při práci s agenturou při jejich kontrarozvědné* kontrole, s. 64.

[80] Ivan M. JIROUS, *Magorův zápisník*, s. 199.

novicích již nebylo možné upořádat jakoukoliv kulturní akci v řádně pronajatém hospodském sále.

Palčivý problém pro StB představovaly kulturní oddělení západních zastupitelských úřadů, kde se nacházel „ideově" závadný materiál (nejen) z hudební produkce. Z hlediska mezinárodního práva ale nebylo možné zamezit jednotlivcům přístup na velvyslanectví. Ani „pachatelé" samotní nemohli být stíhání podle československých zákonů.

Jedinou možností zůstávala preventivně – profylaktická – rozkladná opatření,[81] která ale v mnoha případech postrádala požadovaný účinek. Pokud ke kulturnímu atašé docházel student vysoké školy, bylo mu „doporučeno", aby podobných aktivit ve vlastním zájmu (dostudování) zanechal. Pokud tamtéž docházel člen undergroundu, výhrůžky se často míjely efektem. Androšovi totiž kariérní „sešup" nehrozil. Z kotelny mohl přejít maximálně k lopatě, a naopak.

Státní bezpečnost musela často řešit i tzv. „hostování". V praxi se jednalo o to, že skupina, mající povolení k produkci, nechala během večera vystoupit zakázanou kapelu, a hájila se tím, že neodpovídá za chování a projevy svého hosta během přestávky či před vystoupením. V tomto ohledu byly příslušné národní výbory nabádány, aby dodržovaly vyhlášku ministerstva školství a kultury č. 99/1958, týkající se (mimo jiného) povolování veřejných produkcí. Vyhláška explicitně pravila, že skupina, jíž je hraní povoleno, je zodpovědná za svého hosta a veškeré dění, které se během koncertu odehrává.

Příslušníci StB považovali rovněž za nezbytné, aby byl během celého večera přítomen „kompetentní" kontrolní „orgán", který mohl vystoupení kdykoliv předčasně ukončit, pokud došlo na pódiu či na parketu k jakýmkoliv „nepřístojnostem", a příště tak zamezit dalšímu vystoupení skupiny.

Státní bezpečnost uskutečnila „sociologický" rozbor volné mládeže od roku 1975 do roku 1980, z něhož vyplynulo, že 45 procent pocházelo z řad dělnické (pracující) mládeže, 30 procent ze středoškolské, 10 procent zastupovali vysokoškoláci a zbývajících 15 procent připadalo na školáky, inteligenci, úředníci, vojáky apod.[82]

Represivní orgány často poukazovaly na propojení undergroundu s pravicovou opozicí, respektive pořádání ilegálních akcí za účasti chartistů. Těžkou hlavu dělala příslušníkům Státní bezpečnosti organizace undergroundu, konkrétně příprava nepovolených koncertů, kdy o konkrétním místu, datu a hodině věděl pouze úzký okruh lidí, informace se předávaly ústně, a nikdy všechny najednou. Někdo věděl, kde má nastoupit, další, kde vystoupit, jiný o časovém termínu atd. Nikdo se na nic

[81] Význam tohoto cizího slova je takřka identický s tehdejším významem pro StB, zahrnující ochranné metody a cílenou prevenci.

[82] Jiří ŠIMÁK, *Charakteristika undergroundových a jiných hudebních skupin zapojených do antisocialistické činnosti „neorganizované mládeže" a zvláštnosti při práci s agenturou při jejich kontrarozvědné* kontrole, s. 44.

neptal. Jakýkoliv dotaz vzbuzoval podezření ze spolupráce s ministerstvem vnitra. Díky tomu se často podařilo uskutečnit vystoupení celé řady „závadových" kapel.[83]

Následné vyšetřování přineslo malý posun, jelikož účastníci obvykle tvrdili, že *nic* neví. Informace získané agenturními prostředky (od tajných spolupracovníků), nemohly být, s ohledem na dekonspiraci, pokaždé využitelné. Obdobná situace vznikla v průběhu přípravy a vlastního dokazovacího řízení. Třebaže se značný počet osob z prostředí undergroundu nacházel v různém stupni *rozpracovanosti*,[84] jen velmi malý počet *signálů* (informací) bylo možné řešit trestním postihem.

Státní bezpečnost ale kladla stejný důraz, ne-li větší na profylakticko – rozkladná opatření a postih dotyčných ze strany zaměstnavatele (například pro zneužívání podnikových prostor k „ilegální" kulturní činnosti). Příslušníci ale nicméně museli připustit, že v celé řadě případů docházelo ke značnému nepoměru vynaloženého úsilí a dosaženého cíle. Protistátně zaměřené osoby navíc nacházely morální podporu u *ideodiverzních center* na Západě, která o jejich pronásledování referovala na stránkách emigrantského tisku (*Svědectví*, *Listy*), pašovaného i na československé území.[85]

Příslušníci Státní bezpečnosti v analýze undergroundu zdůraznili, že začínal jako zcela apolitický, ale vlivem pravicové opozice se zpolitizoval. Bylo proto nezbytné posuzovat každý jednotlivý případ a podle toho pečlivě zvažovat další postup.[86] Nechme stranou, že tomu bylo právě opačně. Byla to právě státní moc a její represivní složky, které zapříčinily vstup undergroundu na politické pole, respektive intenzivní zájem o věci veřejné, *polis* v nejširším slova smyslu.

Jako výstraha (pro bezpečnostní složky) do budoucna měl sloužit *Druhý festival druhé kultury*, který se odehrál 21. února 1976 v Bojanovicích. Státní bezpečnost poukazovala na nedostatečnou razanci proti členům undergroundových skupin

---

[83] Tamtéž, s. 52–55.

[84] Na základě rozkazu ministra vnitra ČSSR č. 21/78 měli příslušníci Státní bezpečnosti průběžně evidovat a zařazovat do určených kategorií osoby ohrožující vnitřní pořádek a bezpečnost státu. Osoby evidované v I. a II. kategorii měly být agenturně operativně rozpracovány v operativních svazcích. Osoby evidované ve III. a IV. kategorii se měly předávat odboru Veřejné bezpečnosti k zajištění. *Směrnice pro evidenci osob ohrožujících vnitřní pořádek a bezpečnost státu*, in: http://odboj.jicinsko.cz/zdroje/smernice/smp-111.htm (podle stavu k 8. 9. 2015). Kromě toho zakládali příslušníci StB rozličné svazky na konkrétní osoby. Signální svazek byl založen tehdy, když se dozvěděli informaci (signál), značící podezření z přípravy nebo provádění protistátní činnosti. Osobní svazek byl založen, když se potvrdilo podezření dotyčné osoby z páchání protistátní činnosti. Pozorovací svazek (od osmdesátých let spis nepřátelské osoby), byl zakládán na osobu, u níž bylo prověrkou potvrzeno podezření z páchání protistátní činnosti. Prokop TOMEK, *Svazek StB jako historický pramen,* Soudobé dějiny XII, 2005, č. 1, s. 208–214.

[85] Jiří ŠIMÁK, *Charakteristika undergroundových a jiných hudebních skupin zapojených do antisocialistické činnosti „neorganizované mládeže" a zvláštnosti při práci s agenturou při jejich kontrarozvědné* kontrole, s. 54.

[86] Tamtéž, s. 59.

(ve smyslu nízkých trestů), jejímž výsledkem bylo, že se odsouzení po propuštění nejenže vrátili k ilegální činnosti, ale vzápětí přešli na stranu pravicové opozice, pro níž *začali pracovat*. Svým postojem a dalšími aktivitami dodávali opozici argumenty pro útoky vůči bezpečnosti a dalším státním orgánům. Teprve na přelomu let 1982/3 se začaly postupně nejmenované osoby od své činnosti a pravice distancovat. Státní bezpečnost nicméně zdůraznila, že se tak stalo až na základě značného úsilí, neúměrného výsledku, vázajícího příliš pracovních sil, které mohly být, pokud by se postupovalo důsledněji, využity mnohem efektivněji.[87]

Agentura

Státní bezpečnost systematicky prováděla tzv. zpravodajskou „ochranu" volné mládeže od roku 1975. Od samého počátku deklarovala budování rozsáhlého, ale přitom kvalitního agenturního aparátu (tajných spolupracovníků), majícího v problematice výsadní postavení. Mimo jiné i během akce „Kapela". Náčelníci a vyšší funkcionáři StB ale nebyli s úrovní spolupracovníků zdaleka spokojeni.[88]

Nižším složkám vytýkali, že plnění plánů se v řadě případů dělo na úkor kvality. Na prvním místě jmenovaly snahy operativců o naplnění kvót za každou cenu, protože získání tajného spolupracovníka se stalo základním měřítkem pro hodnocení jejich činnosti, se všemi plusy a mínusy ve finanční oblasti.

Taktéž v prostředí hudebních skupin se od počátku využívala agenturní síť. Specifičnost muzikantského světa vyžadovala nasazení osob přímo z řad *zájmového prostředí*. Na jednu stranu to znamenalo výhodu v přístupu k informacím, k nimž by se neprověřený jedinec nikdy nedostal, na druhou stranu nevýhodu v zapojení agenta (přímo či nepřímo) do ilegální činnosti.

Jakmile ale tajný spolupracovník začal pod vlivem svého řídícího pracovníka od trestné činnosti upouštět, ztrácel důvěru ostatních a postupně možnost k získávání kvalitních zpráv. Dalším sporným momentem byla agentova osobní či hmotná zainteresovanost. Ke zlomu ve spolupráci docházelo takřka vždy, pokud byl tajný spolupracovník, díky svému angažmá v undergroundu, realizován[89] příslušníky Veřejné bezpečnosti. Všechny tyto faktory (obvykle) vedly k ukončení spolupráce.[90]

Mezi další problémy patřil obvykle nízký věk spolupracovníků Státní bezpečnosti (převažovaly osoby mladší dvaceti let). To platilo zejména u čerstvě plno-

---

[87] Tamtéž, s. 61–62.

[88] Tamtéž, s. 66.

[89] V termínu bezpečnosti to znamenalo zatčen, obviněn a posléze odsouzen.

[90] Jiří ŠIMÁK, *Charakteristika undergroundových a jiných hudebních skupin zapojených do antisocialistické činnosti „neorganizované mládeže" a zvláštnosti při práci s agenturou při jejich kontrarozvědné* kontrole, s. 67–68.

letých, kteří později prošli psychickou proměnou a často odmítali nadále pokračovat v předávání informací.[91]

Pokud se jednalo o výběr kandidáta na spolupráci, ukázala se prověrka jako kontraproduktivní. Informace získané z kádrových materiálů na pracovišti či ve škole, byly obvykle povrchní a zkreslené. Optávání se na pověst z místa bydliště, přispělo k jeho částečné dekonspiraci.

Problematickým faktorem se v praxi stávalo tzv. vyvádění agentů z případů, které byly ukončeny trestním postihem. Taktéž panoval rozpor ohledně využívání svědeckých výpovědí od spolupracovníků, jelikož tím docházelo k jejich prozrazení. Operativní pracovníci si dále stěžovali na finance. Poukazovali na to, že od roku 1977 byli, v rámci úsporných opatření, nuceni hradit část výloh na schůzkách s agenturou ze svých prostředků.

Dle příslušné směrnice měli být tajní spolupracovníci získáváni na základě ideových pohnutek, zatímco výhody a kompromitující skutečnosti byly až na posledním, respektive druhém místě. Realita ale jednoznačně prokázala, že k zavázání docházelo na základě odhalení a hrozby realizací, vyhazovu ze školy apod.[92]

Zejména u mladších spolupracovníků nastal často proces celkového otupění a odolnosti vůči výhrůžkám. Nakonec jim bylo zcela lhostejné, zda se situace obrátí proti nim. Tajný spolupracovník se ocitl ve společenském měřítku na nejnižší úrovni vlastního prostředí, takže neměl co ztratit.[93] Na druhou stranu se v prostředí undergroundu vyskytovali placení agenti, poskytující Státní bezpečnosti prvotřídní informace po mnoho let, vedoucí až k uvěznění lídrů undergroundu. Za všechny uveďme soudní proces s redakcí časopisu *Vokno*, uskutečněný na základě udání Františka Horáčka alias agenta „Akorda"/„Homéra".

Post skriptum

Ministr vnitra ČSSR, Jaromír Obzina, předložil předsednictvu ústředního výboru zprávu, v níž uvedl, že počínaje rokem 1977 se začala projevovat zpolitizovanost mládeže tíhnoucí k „hippies". Stalo se tak v souvislosti s Chartou 77, kterou podepsali nejen příznivci hudebních skupin *The Plastic People of the Universe* a *DG 307*, ale i ti, kteří byli odsouzeni a nyní se ocitli na svobodě. Obzina zmínil Vratislava Brabence a Svatopluka Karáska.

---

[91] Srovnej případ agenta „Studenta". ABS, a. č. 903143 MV.

[92] Jiří ŠIMÁK, *Charakteristika undergroundových a jiných hudebních skupin zapojených do antisocialistické činnosti „neorganizované mládeže" a zvláštnosti při práci s agenturou při jejich kontrarozvědné* kontrole, s. 69.

[93] Tamtéž, s. 77–78.

Prvně jmenovaný o čtyřicet let později řekl, že Státní bezpečnost jim udělala nejlepší možnou reklamu mezi mladými. To poslední, co komunisté chtěli, bylo stvořit legendu a vehnat masu lidí z undergroundu[94] do politických vod.

V listopadu 1989 to byli právě androši, kteří na malých městech, kde žil obvykle jeden dva disidenti, působili jako „spojka" s pražskou centrálou a dostávali mezi veřejnost tolik potřebné informace. Díky síti, kterou měli mezi sebou vytvořenou (především pro distribuci *Vokna*), se jednalo o nezastupitelnou „organizaci", jejíž význam byl zesílen právě její početností.

Shrnutí

Na základě studia represivních složek jsme se snažili zachytit přerod proto-undergroundu v underground, přerod do vědomého, duchovního postoje, jak ve *Zprávě* napsal Ivan Martin Jirous. Je zřejmé, že to byl právě tlak mocenských orgánů, který zapříčinil zpolitizování podzemí, respektive jeho zájem o věci veřejné, *polis* v nejširším slova smyslu. Změna v přístupu nastala po událostech v Rudolfově, 30. března 1974. „Obyčejné máničkovské" období se „přetavilo" v underground, jehož cíle popsal Jirous o deset měsíců později. Vznik X. správy a rozhodnutí spustit akci „Kapela", znamenal nový, kvalitativní posun v represi podzemí, přecházející z lokální na celostátní úroveň. Faktem zůstává, že bylo pouze otázkou času, kdy se „druhá" kultura střetne s normalizačním aparátem, jemuž byly trnem v oku jakékoliv neorganizované aktivity. Shodou okolností to byl právě Rudolfov. Výsledkem pronásledování „závadových" skupin se paradoxně stalo sjednocení roztříštěné opozice na společné platformě, Chartě 77, což bylo to poslední, co si komunistický režim přál.

[94] Počet osob v undergroundu odhadujeme na 100 tisíc za celé období trvání komunistického režimu.

Ladislav Kudrna – František Stárek Čuňas

(Proto-)Underground in der Politik der kommunistischen Partei. Ausgewählte Reflexionen aus den Jahren 1965–1980

Zusammenfassung

Die Geburt des Protoundergrounds legen wir allgemein in die Mitte der sechziger Jahre. Gerade damals begann eine ungeahnte Blüte des Big Beat. Zur Inspiration wurden vor allem die berühmten britischen Bands *The Beatles* und *The Rolling Stones*. Die neue Musikrichtung schlug sich auch in der Mode nieder, bei den Männern durch das Tragen von langem Haar. Die Repressionen des kommunistischen Regimes gegen die „schlechte" Musik begannen bereits 1957, während der Feldzug gegen die Langhaarigen im Sommer und Herbst 1966 ausgetragen wurde. In beiden Fällen engagierte sich persönlich der erste Sekretär der Partei Antonín Novotný. Zu einem weiteren Bruch kam es zehn Jahre später, am 30. März 1974, nach dem brutalen Auseinandertreiben des nicht stattgefundenen Konzerts der Gruppen *The Plastic People of the Universe* und *DG 307* in der Ortschaft Rudolf, unweit von České Budějovice. Es ist offensichtlich, dass die Umwandlung des Protoundergrounds in den Underground durch den Druck der Machtorgane verursacht wurde. Ein ungewolltes Ergebnis der Repressalien war die Politisierung des Untergrunds, einschließlich seines massiven Engagements in der Charta 77. Es war kein Zufall, dass gerade im Februar 1975 Ivan Martin Jirous den prinzipiellen Text *Bericht über die dritte Wiedergeburt der Musik* schrieb, in dem er die Hauptziele des Undergrounds beschrieb. Die Antwort auf die Aktivitäten der „zweiten" Kultur waren das Entstehen der X. Verwaltung der Staatssicherheit und die landesweite Aktion „Kapelle" im November 1975. Der Befehl zu ihrem Anlaufen ging von ihrem Leiter, Oberst Vladimír Stárek, aus. Die lokalen Verfolgungen der Langhaarigen, die noch vom Ende der sechziger Jahre fortdauerten, wurden abgelöst von systematischen Verfolgungen durch die Staatssicherheit und die Polizei. Der Monsterprozess gegen den tschechischen Underground bedeutete jedoch in seiner Konsequenzen für das Regime einen Bärendienst, denn dank ihm vereinigte sich die fragmentierte Opposition zu einer gemeinsamen Plattform, der Charta 77. Außerdem wurden zehn Jahre später die Sicherheitskräfte mit einem neuen Aufschwung der „illegalen" Musik konfrontiert.

Ladislav Kudrna – František Stárek Čuňas

The (Proto)underground in Communist Party policy. Selected reflections from 1965–1980

Summary

We can place the birth of the protounderground in the mid-1960s. It was then that beat music began its unprecedented golden age, inspired by famous British bands *The Beatles* and *The Rolling Stones*. The new music style was also reflected in fashion, with males growing long hair. The communist regime began repression of this "bad" music as early as in 1957, while a campaign against long-haired men took place in the summer and autumn of 1966. First Secretary Antonín Novotný was involved in both these cases. Another turning point came ten years later, on 30 March 1974, following the brutal methods used to disperse a *Plastic People of the Universe* and *DG 307* concert in the village of Rudolf near České Budějovice. It is clear that the transformation of the protounderground into an underground was the result of pressure from centres of power. An unwanted outcome of the repression was the politicisation of the underground, including its huge involvement in Charter 77. It was no coincidence that it was in February 1975 that Ivan Martin Jirous wrote the fundamental text, *A Report on the Third Czech Musical Renaissance*, in which he described the underground's main objectives. The response to the activities of this alternative culture was the establishment of Directorate X, and the launch of the nationwide "Band" operation. The order to begin came from its commander, Colonel Vladimír Stárek. The local persecution of long-haired men, which had continued since the end of the 1960s, was replaced by systematic persecution from State Security and the police. However, this massive campaign against the Czech underground ended up doing a disservice to the regime, uniting the fragmented opposition on a shared platform, Charter 77. Furthermore, the security forces found themselves confronted with a new wave of "illegal" music ten years later.

MODERNÍ DĚJINY **MODERN HISTORY**
Roč. 25, 2017, č. 2, s. 265–283 Vol. 25, 2017, No. 2, p. 265–283

Ondřej Žíla

Západní velmoci a jejich role v řízení repatriačního procesu v daytonské Bosně a Hercegovině

The Western Powers and their Role in Managing the Repatriation Process in the Dayton Agreement's Bosnia and Herzegovina

This study focuses on the return of refugees and internally displaced persons after the end of the civil war in Bosnia and Herzegovina from the point of view of the international community. In the first part of the paper the attitude of key players is characterised, i. e. of the western powers and their part in an exceptionally targeted project of the peace-building process in Bosnia and Herzegovina. The second part is focused on analysing the evolution of repatriation strategies of the international community, their modifications as a consequence of a low success rate of the return of refugees and search for new approaches and instruments to stimulate the feeble repatriation process.

Keywords: History, 20th Century, the Balkans, Bosnia and Herzegovina, International Relations, Refugees, Repatriation

Úvod

Cílem tohoto příspěvku je nejprve obecně stručně charakterizovat roli západních představitelů v poválečném mírotvorném procesu Bosny a Hercegoviny (dále jen BaH) a následně zanalyzovat postupný vývoj návratových strategií mezinárodního společenství (dále jen MS), jejich dílčí modifikace v důsledku nízké úspěš-

nosti a hledání nových přístupů a nástrojů, jež měly slabou návratnost dokázat rozproudit. Stať se zaměřuje na dvě ústřední hypotézy. První se týká daytonského závazku zajistit návrat všech utečenců do původních domovů, který představoval v dosavadní mezinárodněprávní praxi mimořádný precedent, jímž si MS nastavilo měřítko úspěšnosti mírového rekonstrukčního procesu velmi vysoko. S tím souvisí druhá hypotéza o přístupu MS, které ve snaze zvrátit výsledky etnických čistek skrze upřednostňovanou tzv. menšinovou repatriaci[1] čím dál více měřilo „úspěch" návratu utečenců výhradně prostřednictvím kvantitativních údajů oficiálně registrovaných navrátilců. Jejich oficiální evidence však neodpovídala reálnému počtu osob, jež se natrvalo navrátily do předválečných domovů. Klíčová, byť značně diskutabilní otázka výzkumu se v souvislosti s předloženými tvrzeními týká zhodnocení vlastního postoje mezinárodních správců BaH, tj. zdali západní velmoci přistupovali k mírotvornému procesu se značně optimistickými až naivními představami, či zda nedocenili komplikovanost situace, která v zemi podpisem kompromisní mírové smlouvy vznikla, anebo k zajištění proklamovaných slibů zůstávali prostě lhostejní.

Stručný terminologický rámec

Odborná terminologie nucené migrace rozlišuje dvě základní kategorie: „uprchlík" a „vnitřně přemístěná osoba".[2] „Přesídlenec" sice taktéž svůj domov opustil nedobrovolně, neodešel ale pryč ze země, čímž na rozdíl od „uprchlíka" formálně nezískal právní ochranu dle mezinárodních zákonů a konvencí.[3] Daytonská dohoda tyto vnitřní vysídlence progresivně považovala za integrální součást uteče-neckého korpusu.[4] Změnu postoje MS lze považovat za inovativní prvek, který byl prosazován v době, kdy se po rozpadu bipolárního světa teprve utvářely kontury nově koncipovaného utečeneckého paradigmatu. Otázka ochrany vnitřních uprchlí-

[1] Tzv. menšinový návrat představuje repatriaci utečence, jenž v místě bydliště v danou chvíli tvoří etnickou minoritu, a to i přesto, že zde před válkou mohl zastávat většinu.

[2] Tento termín je doslovným překladem z anglofonní literatury (*internally displaced person* – IDP). Čeština nedisponuje zavedeným vlastním samostatným obratem. Jako synonyma používám výrazy „vnitřní uprchlík", „přesídlenec", „vysídlenec", nebo např. „přesídlená či přemístěná osoba".

[3] Mezinárodní uprchlické právo do té doby repatriaci chápalo výhradně v rovině zabezpečení návratu uprchlíků do země jejich původu. Např. mírové smlouvy uzavřené v souvislosti s konflikty v Kambodži (1991), Mozambiku (1991), Salvadoru (1992) či Guatemale (1996) oficiálně stvrzovaly právo na návrat pouze do země původu, a nikoliv do svého předválečného domova. Dle Cathrine PHUONG, *Forcible displacement in peace agreements*, Belfast 2005, s. 5.

[4] Ustanovení *Přílohy 7* platí jak pro uprchlíky, tak pro vnitřně přemístěné osoby („*Agreement on Refugees and Displaced Persons*"). Viz OHR, *General Framework Agreement for Peace in Bosnia and Herzegovina. Annex 7*, Dayton 1995. Dostupné z: <http://www.ohr.int/dpa/default.asp?content_id=375>.

ků nicméně nadále zůstává kontroverzním tématem, protože implicitně předpokládá aktivitu zahraničních či mezinárodních organizací na území cizího, suverénního státu.[5] Zajištění návratu vnitřních uprchlíků dnes nicméně tvoří nedílnou součást repatriačních procesů vedených pod záštitou OSN.

Daytonská mírová smlouva a její právní uspořádání

Daytonská dohoda,[6] sjednaná nedaleko města Dayton v americkém státě Ohio a posléze ratifikovaná v Paříži v prosinci roku 1995, ukončila více než tři a půl roku trvající krvavý občanský konflikt. Její hlavní architekt, americký diplomat Richard Holbrooke, konstatoval, že Západ se primárně soustředil na okamžité ukončení války ve snaze stabilizovat dramatické poměry v zemi.[7] Tomu odpovídala i výsledná struktura mírové smlouvy, jež byla vnitřně rozčleněná do jedenácti *Příloh* (tzv. *Annexů*). Kompetence MS a místních institucí byly rozděleny do dvou kategorií: vojenské (*Příloha 1–2*) a občanské/civilní (*Příloha 3–11*). Tvůrci dohody se značnou detailností definovali především vojenskou *Přílohu 1*; ostatní (občanské) *Přílohy* formulují své záměry a cíle poměrně nejednoznačně, což se projevilo v nejasnostech kdo, z jaké pozice a jakou formou bude jednotlivá opatření prosazovat.

Přestože ustanovení postupu poválečné obnovy zůstalo během mírových jednání až na druhém místě, jeho výsledné nastavení bosenskou společnost zcela zásadně ovlivnilo. *Přílohy 3–11* se netýkaly ukončení válečného stavu, jemuž se mírové dohody tradičně věnují, ale směřovaly k politickému projektu „budování státu“, jehož nedílnou součástí byla rekonstrukce původně multietnického společenství skrze repatriaci utečenců.[8] Západní vyjednavači neuvažovali o jiném řešení bosenské otázky než o zachování celistvosti a nedělitelnosti této bývalé jugoslávské republiky. Výsledná dohoda tak utvářela stát, jenž nebyl produktem všeobecného konsensu či angažovanosti zdejšího obyvatelstva. Významný podíl bosenské populace jej veskrze považoval za zvnějšku vnucený projekt.[9]

---

[5] Jakub ŠIMÁK, *Návrat uprchlíků a přemístěných osob na území Bosny a Hercegoviny po Daytonu* [rukopis]: diplomová práce, Univerzita Karlova, Fakulta sociálních věd, Praha 2010, s. 17.

[6] Srov. OHR, *General Framework Agreement for Peace in Bosnia and Herzegovina*…

[7] Viz Richard HOLBROOKE, *To End a War*, New York 1998.

[8] Dle David CHANDLER, *From Dayton to Europe*, in: David Chandler, Peace without politics?: ten years of international state-building in Bosnia, London 2006, s. 33.

[9] Srov. Carl BILDT, *Peace Journey: The Struggle for Peace in Bosnia*, London 1998, s. 139.

MS primárně usilovalo o uzavření takového míru, jenž zúčastněným stranám ponechá pocit, že sice nikdo nevyhrál, ale také nikdo neprohrál.[10] Daytonská ustanovení vzhledem k tomuto smírčímu pojetí představují poměrně komplikovaný a v řadě ohledů i rozporuplný text. Na jedné straně se totiž snaží udržet jednotný stát (BaH) a na straně druhé fakticky stvrzuje národnostní parcelaci země skrze výrazné vnitřní administrativní rozčlenění.[11] V tomto ohledu tak *de iure* legitimizují praktiky válčících stran, v důsledku jejichž působení vznikla jednotlivá etnicky homogenní území. Státní teritorium je v bosenské ústavě *de facto* rozděleno na Federaci BaH (51 % rozlohy země) a Republiku srbskou (49 % rozlohy země), jež od sebe formálně odděluje tzv. Mezientitní hraniční linie.[12] K jejich zformování došlo již v průběhu konfliktu, kdy z obou budoucích entitních teritorií uteklo či bylo vyhnáno více než 90 % tamního etnicky menšinového obyvatelstva.[13] Navíc se v prostoru Federace BaH od sebe striktně oddělili Chorvaté a Bosňáci. Vznikla tak tři více či méně etnicky ucelená teritoria. Kompromisní charakter daytonské dohody současně záměrně oslabil pravomoci centrální vlády na úkor rozsáhlejších kompetencí, které byly přiřčeny jednotlivým entitám. Federace BaH a Republika srbská sice nedisponují plnohodnotnou státní suverenitou, nicméně jsou široce autonomní s vlastními složkami státní moci včetně policie.[14]

Pojetí návratu v rámci daytonské mírové dohody

MS předpokládalo, že pokud ze svých domovů během války utekly dva miliony osob, bude se chtít obdobný počet utečenců vrátit domů.[15] Ústřední část daytonské dohody v této souvislosti tvořila *Příloha 7*, jež garantovala zabezpečení *svobodného návratu* uprchlíků a vnitřně přemístěných osob do jejich *předválečných*

---

[10] Srov. Ladislav HLADKÝ, *Daytonská mírová smlouva a její uvedení do života*, in: Středoevropské politické studie VIII, 2006, s. 316. Dostupné z: <http://www.cepsr.com/clanek.php?ID=275>.

[11] Srov. OHR, *General Framework Agreement for Peace in Bosnia and Herzegovina. Annex 4*, Dayton 1995. Dostupné z: <http://www.ohr.int/dpa/default.asp?content_id=372>; Marcus COX, *The Dayton Agreement in Bosnia and Herzegovina: A Study of Implementation Strategies*, in: British Yearbook of International Law, Vol. 69, 1999, s. 204–205.

[12] Tzv. Inter-Entity Boundary Line (IEBL). Jejímu rozhraničení se konkrétně věnuje *Příloha 2*. Srov. OHR, *General Framework Agreement for Peace in Bosnia and Herzegovina. Annex 2*, Dayton 1995. Dostupné z: <http://www.ohr.int/dpa/default.asp?content_id=370>.

[13] Srov. Stef JANSEN, *The Privatisation of Home and Hope: Return, Reforms and the Foreign Intervention in Bosnia-Herzegovina*, in: Dialectical Anthropology, Vol. 30, 2006, s. 179.

[14] Viz OHR, *General Framework Agreement for Peace in Bosnia and Herzegovina. Annex 4*…

[15] Viz Cathrine PHUONG, *'Freely to Return': Reversing Ethnic Cleansing in Bosnia-Herzegovina*, in: Journal of Refugee studies, Vol. 13, 2000, s. 167.

domovů a restituci majetku. Každý utečenec měl přitom právo dobrovolně se rozhodnout, zda se vrátí domů, či zůstane přemístěn na jiném místě v BaH. Daytonská dohoda pověřila *Úřad vysokého komisaře OSN pro uprchlíky* (United Nations High Commissioner for Refugees – dále jen UNHCR), jenž zaštiťuje a řídí repatriaci běženců, vypracováním plánu k brzkému návratu všech utečenců.[16]

V Daytonu zformulovaná teze, jež zdůrazňovala zajištění návratu *všech* utečenců (tj. včetně vnitřně přemístěných osob) do *původních* domovů (*homes of origin*), je tedy oproti tradiční definici repatriace uprchlíků v mnohém konkrétnější. Stěžejní klauzule daytonské dohody konstatovala, že bez něj nemůže být v BaH dosaženo trvalého míru.[17] Tento výrazný posun v dosavadní mezinárodněprávní praxi řada autorů hodnotila jako radikální posun a mimořádně progresivní krok.[18] Na druhé straně důraz na návrat do původního domova znamenal nový precedent, ve kterém si samo MS nastavilo měřítko úspěchu velmi vysoko.[19] Podle některých odborníků tento striktní závazek dokonce představoval chybně nastavenou prioritu.[20]

Charakter poválečného mírotvorného procesu v Bosně a Hercegovině

Poválečná mírotvorná obnova BaH představuje od skončení rekonstrukčního období po druhé světové válce příklad nejrozsáhlejšího mezinárodně koordinovaného projektu. Daytonská dohoda svým pojetím, strukturou a deklarovanými cíli byla více než „jen" tradiční mírovou smlouvou. Její výjimečnost spočívala v tom, že poválečnou rekonstrukční obnovu země měly – na rozdíl od obdobných misí v Kosovu či Východním Timoru pod přímou patronací OSN – provést MS *ad hoc* utvořené a kontrolované instituce vybavené nebývalou rozhodovací silou.

Extrémně rozvolněné pojetí mírotvorného procesu v BaH dalo mezinárodním aktérům, kteří se nemuseli nikterak zodpovídat bosenskému obyvatelstvu, volné pole působnosti v realizaci poválečné tranzice podle svých představ. Vágnost daytonských ustanovení současně umožňovala protektorům trvale odkládat jakýkoliv

---

[16] Srov. OHR, *General Framework Agreement for Peace in Bosnia and Herzegovina. Annex* 7…

[17] Srov. OHR, *General Framework Agreement for Peace in Bosnia and Herzegovina. Annex* 7…

[18] Např. Stef JANSEN, *The Privatisation of Home*…; Cathrine PHUONG, *'Freely to Return'*...; Sumantra BOSE, *Bosnia after Dayton. Nationalist Partition and International Intervention*, New York 2002, s. 109–110; Charles PHILPOTT, *Though the dog is dead, the pig must be killed: finishing with property restitution to Bosnia-Herzegovina's IDPs and refugees*, in: Journal of Refugee Studies, Vol. 18, 2005.

[19] Dle Charles CATER – Elizabeth COUSENS, *Towards peace in Bosnia and Herzegovina: implementing the Dayton accords*, London 2001, s. 72.

[20] Richard BLACK, *Return and Reconstruction: Missing Link or Mistaken Priority in Post-Dayton Bosnia and Herzegovina*? in: SAIS Review, Vol. 21, 2001, s. 177–199.

převod rozhodovacích pravomocí do bosenských rukou. Daytonská dohoda tak utvořila neprůhledné „neformální opatrovnictví“, jež znemožňovalo určit, kdo nese za dílčí řídící kroky zodpovědnost.[21]

V přístupu MS nakonec převládl sklon prezentovat utváření bosenských státních struktur jako čistě administrativní proces, jenž sám o sobě nevyžaduje politický konsensus mezi konstitutivními národy BaH. Mezinárodní správa z takto pojatého postupu bosenskohercegovské občany de facto vyloučila.[22] V rámci poválečné obnovy se zcela odklonila od rétorického přístupu, jenž zdůrazňoval podporu zájmů obyvatelstva, k politice technického plnění daytonské dohody řízené experty z Bruselu či Washingtonu prostřednictvím *Úřadu Vysokého představitele* (dále jen OHR).

Navzdory daytonským proklamacím byl ale reálný vliv OHR na politické řízení země a rekonstrukční proces v prvních poválečných letech pouze teoretický. Slabá pozice Vysokého představitele vyplývala z rozporu mezi velmocemi, které se přely o rozsah jeho kompetencí, a také v otázce, komu bude tento zmocněnec zodpovědný. Spojené státy ještě před uzavřením daytonské dohody zamýšlely kontrolovat jak vojenskou, tak i civilní realizaci mírové dohody, k čemuž plánovaly pověřit OHR silným mandátem.[23] Na nátlak západoevropských vlád ale řízení úřadu OHR nakonec přenechaly Evropanům, pročež zamýšlenou exkluzivní pozici Vysokého představitele výrazně zredukovaly, a znemožnily tak této instituci zpočátku zastávat aktivnější roli. Proto také první Vysoký představitel Carl Bildt ve svých pamětech zdůrazňoval zásadní rozdíl mezi rozsahem úkolů, jež se s jeho funkcí pojily, a vlastní silou a zdroji, které získal k jejich uskutečňování.[24] OHR tudíž chyběly nástroje, jimiž by efektivně ovlivňoval, usměrňoval či odvolával rozhodnutí bosenských politických protagonistů. Až na konferenci v Bonnu v roce 1997 vybavily západní velmoci Vysokého představitele konkrétními silovými nástroji exkluzivní moci, s nimiž mohl autoritativně prosazovat svá rozhodnutí. Z instituce s původně časově omezeným ročním mandátem, v jehož rámci měla mírotvornému procesu asistovat, a nikoliv jej dirigovat, se v průběhu bosenského tranzitního období stala ústřední řídící síla.[25]

Zahraniční zmocněnec na základě tzv. bonnských pravomocí nabyl oprávnění zablokovat takové zákony, které podle jeho uvážení odporovaly daytonským

---

[21] David *CHANDLER, State-building in Bosnia: the limits of ‘informal trusteeship*’, in: International Journal of Peace Studies, Vol. 11, 2006, s. 18.

[22] Dle David CHANDLER, *Peace without politics?*..., s. 2.

[23] David CHANDLER, *From Dayton to Europe*, in: David Chandler, Peace without politics?..., s. 32.

[24] Carl BILDT, *Peace Journey*…, s. 173–174.

[25] Marius SØBERG, *Empowering Local Elites in Bosnia and Herzegovina*, in: Problems of Post-Communism, Vol. 53, 2006, s. 46.

ujednáním.[26] S okamžitou platností mohl rovněž odvolat (či sankcionovat) kteréhokoliv politika, jenž podle jeho názoru obstruoval plnění mírových dohod. Vysocí představitelé této pravomoci ale využívali spíše příležitostně.[27] Odvolání právoplatně zvoleného politika představovalo kontroverzní krok, který zřetelně poukazoval na úroveň skutečné suverenity státu. Protektorský postoj Západu vůči BaH potvrdil Paddy Ashdown již ve své inaugurační řeči v roce 2002, v níž konstatoval, že existují pouze dva způsoby, jak může nejvyšší západní zmocněnec v BaH činit svá rozhodnutí. Buď bude co nejdůsledněji vyvažovat názory tří konstitutivních národů, či bude činit to, co „*považuje za správné pro BaH jako takovou*". Ashdown preferencí druhé možnosti dal jasně najevo, že o této zemi se rozhoduje zvenčí.[28] Zásahy Vysokého představitele, jimiž tento zmocněnec Západu obcházel ustanovený zákonodárný proces, přirozeně vyvolávaly negativní reakce u veřejnosti, která odvolané politiky demokraticky zvolila a podporovala.

Záměr mírotvorného procesu se tak postupně rozšířil od čistě fyzické rekonstrukce následků války ke snaze komplexně vyřešit uprchlickou otázku, reintegrovat a usmířit obyvatelstvo, realizovat neoliberálně nastavené ekonomické reformy a vybudovat institucionální kapacity země.[29] Snaha mezinárodních protektorů importovat a prosadit liberální demokratický systém neliberálními metodami (skrze direktivní nařízení Vysokého představitele) byla úspěšná pouze v omezeném rozsahu. V rané rekonstrukční fáze se podařilo obnovit ústřední infrastrukturu země, navázat dopravní spojení mezi entitami, vytvořit jednotný měnový systém, unifikovat poznávací značky aut a integrovat oddělené vojenské složky do sjednocené armády BaH.

Oktrojovaná rozhodnutí OHR ale ve své podstatě redukovala motivaci lokálních politiků k dosažení politického kompromisu. Liberální intervencionismus bosenským politikům umožňoval zúčastnit se mezinárodních iniciativ, za jejichž úspěch či neúspěch *de facto* nenesli žádnou zodpovědnost. Západní protektoři, kteří

---

[26] Srov. OHR, *Peace implementation Conclusions. Bonn Conclusions. Bosnia and Herzegovina 1998: Self-sustaining Structures*, Bonn 1997. Dostupné z: <http://www.ohr.int/pic/default.asp?content_id=5182#11>; vysocí představitele toto oprávnění v letech 1996–2009 uplatnili v různé podobě celkově 800krát. Dle Roberto BELLONI, *Bosnia: Dayton is Dead! Long Live Dayton!* in: Nationalism and Ethnic Politics, Vol. 15, 2009, s. 362.

[27] Nejaktivněji si v této souvislosti počínal v pořadí čtvrtý Vysoký představitel Paddy Ashdown, jenž v období 2002–2004 zbavil úřadu více jak osmdesát politických představitelů. Srov. Jean-Arnault DÉRENS – Laurent GESLIN, C*omprendre des Balkans. Histoire, sociétés, perspectives*, Paris 2008, s. 179.

[28] Srov. OHR, *Inaugural Speech by Paddy Ashdown, the new High Representative for Bosnia & Herzegovina*, Sarajevo 2002. Dostupné z: <http://www.ohr.int/ohr-dept/presso/presssp/default.asp?content_id=8417>.

[29] Marcus COX, *State Building and Post-Conflict Reconstruction: Lessons from Bosnia*, Geneva 2001. Dostupné z: <http://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/4D3B529D04EDF2E2852569EB006090A6-bih_casin_31jan.pdf>.

se kromě nápravy fyzických následků války a obnovy hospodářských kapacit intenzivně soustředili na budování základů občanské společnosti, v této souvislosti obraceli pozornost výhradně na jednotlivce a neziskové organizace respektující jejich postoje.[30]

Úsilí velmocí vytvořit z válkou rozvrácené BaH suverénní a národnostně tolerantní stát selhalo, neboť se s touto ideou většina jejích obyvatel nedokázala identifikovat. Bosňácká elita kladla od počátku důraz především na suverenitu, co nejvýraznější centralizaci skrze zrušení entit a utvoření občanské společnosti, v níž by se etnická identita co nejvíce oslabila. Tyto veskrze účelově proklamované postoje posilovala domněnka, že Bosňáci mohou v zemi mít nadpoloviční početní zastoupení. Bosňáckou elitou prosazovaný koncept unitárního státu založený na navenek široce rozprostřené *bosenské* identitě je ale kvůli odporu dvou dalších konstitutivních národů zcela nereálný.

Bosenští Srbové a Chorvaté, kteří takové pojetí považují za kouřovou clonu k rozmělnění vlastní početní síly, se naopak zasazovali za národnostně tolerantní stát skrze značnou decentralizaci státoprávního uspořádání. Zatímco Srbové se postupem času změnili z odpůrců daytonského uspořádání v jeho nejvýraznější zastánce, Chorvaté rovněž požadují revizi daytonské dohody. Na rozdíl od Bosňáků se ale ústavní reformy, v níž si nárokují vznik třetí „chorvatské" entity, domáhají proto, aby zabránili vlastní marginalizaci ze strany početně silnějších Bosňáků ve Federaci BaH.

Vývoj repatriační strategie Západu v Bosně a Hercegovině[31]

První fáze (1995–1997) – slabá angažovanost Západu v repatriačním procesu

Napjatá politická a bezpečnostní poválečná situace v BaH, rozdílné, mnohdy protikladné představy velmocí a jejich neochota se silově angažovat, ale i chybné predikce vývoje společenských poměrů v zemi bránily s optimismem očekávanému okamžitému návratu utečenců. Clintonova administrativa dokonce původně předpokládala, že multilaterální jednotky dokáží transformovat bosenskou společnost během jednoho kalendářního roku.[32] Mezinárodní vojenská mise IFOR (*Implementation Force*) pod vedením NATO (od roku 1996 SFOR – *Stabilization Force*)

---

[30] Dle Roberto BELLONI, *Bosnia: Dayton is Dead*…, s. 363.

[31] Ve vývoji repatriační koncepce mezinárodního společenství lze od roku 1995 identifikovat v časové posloupnosti pět rozdílných fází. Chronologická struktura je převzata ze studie D. Heimerlové, jejíž generalizované pojetí je rozšířeno a detailněji rozpracováno. Srov. Diana HEIMERL, *The return of refugees and internally displaced persons: from coercion to sustainability?* in: David Chandler, Peace without politics?..., s. 72.

[32] Dle Leonard COHEN, *Bosnia's „Tribal Gods": The Role of Religion in Nationalist Politics*, in: Paul Mojzes, Religion and the War in Bosnia, Atlanta 1998, s. 44.

měly vymýtit – během války rozšířený mýtus – „*že Bosňané nemohou žít společně v jednom státě*“.[33]

Již tak mylnou domněnku Západu, že se utečenci budou ochotně a spontánně vracet do předválečných domovů, doprovázel stejně nesprávný předpoklad, že téměř okamžitě dojde k jejich úspěšnému začlenění v místě původu. To, co migrantům v hostitelské zemi trvá v průměru 10–15 let (tj. než se usadí a konsolidují svůj stav), měli navrátilci zvládnout v mnohonásobně kratším čase.[34] Upozorněme, že návrat do předválečného domova po skončení války a obnova kontaktů a původních sociálních vazeb bývá obvykle mnohem problematičtější a náročnější než integrace migranta v exilu.[35]

Přestože mezinárodní představitelé z maření repatriace vinili téměř výhradně lokální politické elity, zajistit návrat utečenců v prvních poválečných letech nedokázali ani oni sami. Ačkoliv převládal názor, že etnickou reintegraci a usmíření bosenské společnosti lze dosáhnout pouze skrze (menšinovou) repatriaci utečenců, daytonské uspořádání (tj. rozdělení etnicky homogenních teritorií BaH) přeci jen zajistilo částečnou stabilizaci situace.[36] A tyto křehké bezpečnostní poměry v jednotlivých územích se západní představitelé obávali jakkoliv narušit. Proto také jednotky SFOR odmítaly poskytovat ochranu potencionálním menšinovým navrátilcům s tvrzením, že k asistenci během návratu utečenců a zajišťování jejich bezpečnosti nemají dostatečný mandát.[37] Ten rovněž chyběl i mezinárodním organizacím pověřeným řízením návratu uprchlíků a rekonstrukční činností (zejména UNHCR).[38] Těmto organizacím proto nezbývalo než bez výhrady podporovat méně ošemetný většinový návrat, jehož podporou se v prvních dvou letech konsolidovaly nacionálně homogenní oblasti.

Západní velmoci přešlapovaly v rámci repatriační otázky na místě, neschopni zaujmout ohledně plnění *Přílohy 7* důsledný a rozhodný postoj. K chaosu přispívalo i nesmyslné množství mezinárodních a neziskových subjektů, které participovaly na mírotvorném procesu v BaH.[39] Mezinárodní dozor byl kvůli neměnné vnitro-

---

[33] Eric ROSAND, *The Right to Return Under International Law Following Mass Dislocation: The Bosnia Precedent*, in: Michigan Journal of International Law, Vol. 19, 1998, s. 1112.

[34] Dle Richard BLACK – Saskia GENT, *Sustainable Return in Post-conflict Contexts*, in: International Migration, Vol. 44, 2006, s. 20.

[35] Srov. UNHCR, *The State of the World's Refugees*, Geneva 1997, s. 153.

[36] Dle CRPC: *Return, Local Integration & Property Rights*. UNHCR 1999. Dostupné z: <http://www.unhcr.org/refworld/pdfid/3d64e2dd2.pdf>.

[37] Srov. Richard BLACK, *Return and Reconstruction*…, s. 188.

[38] Dle Diana HEIMERL, *The return of refugees*…, s. 73.

[39] Na obnově BaH se podílelo více jak sto tisíc cizinců, desítka fondů a organizací OSN a asi 200 neziskových organizací. Dvě třetiny mírových vojenských sil, které působily

politické situaci, neutěšeným bezpečnostním poměrům a minimálnímu počtu menšinových navrátilců nejprve prodloužen o dva roky (tzv. konsolidační období) a poté, v prosinci roku 1997, odložen na neurčito.

Druhá fáze (konec roku 1997–1998) – změna přístupu okupační správy k návratovému procesu

Repatriační strategie MS se pod vlivem prozatímních nevalných výsledků začala ubírat novým, radikálnějším směrem. Změna přístupu souvisela s angažovanějším postojem, který zaujaly Spojené státy po Clintonově znovuzvolení v roce 1996.[40] Washington vycházel z předpokladu, že pokud se zásadně nezmění jeho politika, nebude v dohledné době možné z BaH stáhnout vojenské síly.[41] MS si rovněž konečně začalo uvědomovat, že v případě selhání a nesplnění předsevzetí schválených v Daytonu reálně ohrožuje svou autoritu nejen v této zemi, ale i v jiných oblastech světa; nehledě na promarněný čas a značné množství již investovaných finančních prostředků. Ke změně postoje nutilo mezinárodní představitele i rozhodnutí západoevropských zemí v dohledné době zahájit nucenou repatriaci bosenských utečenců zpět do země.

Restriktivnější přístup Západu se projevil v definitivním příklonu k menšinové repatriaci.[42] Protektoři se totiž obávali, aby etnicky segregovaná bosenská společnost v budoucnu opět neinklinovala ke konfliktu. Dosud uplatňovaný přístup „shora“ se proměnil především v tom, že mezinárodní organizace začaly svou činnost nově usměrňovat podle zájmů samotných navrátilců. Ti se doposud museli jejich představám pouze podřizovat. Strategické osy pomoci a finanční podpory byly nastaveny výhradně podle toho, kam se utečenci začali skutečně navracet.[43] Pozorovatelé se shodovali na tom, že šlo o první významnou inovaci, která v následujících letech dokázala pozvolna a alespoň zčásti obnovit některá etnicky heterogenní teritoria.[44]

---

v mezinárodních misích, operovaly v roce 1995 v BaH. Dle Barbara FRANZ, *Returnees, Remittances, and Reconstruction: International Politics and Local Consequences in Bosnia*, in: The Whitehead Journal of Diplomacy and International Relations, Vol. 11, 2010, s. 51. Podle Blacka v BaH zpočátku působilo dokonce cca 500 zahraničních neziskových organizací a okolo 1500 domácích organizací. Dle Richard BLACK, *Return and Reconstruction*…, s. 180.

[40] Srov. Ayaki ITO, *Politicisation of Minority Return in Bosnia and Herzegovina – The First Five Years Examined*, in: International Journal od Refugee Law, Vol. 13, 2001, s. 113.

[41] Srov. Diana HEIMERL, *The return of refugees*..., s. 75.

[42] Dle OHR, *Peace implementation Conclusions*...

[43] Srov. José FISCHEL DE ANDRADE – Nicole DELANEY, *Minority Return to South-Eastern Bosnia and Herzegovina: A review of the 2000 Return Season*, in: Journal of Refugees Studies. Vol. 14, 2001, s. 319.

[44] Srov. Roberto BELLONI, *State Building*…, s. 139.

Jenže ve stejné době začali být do BaH nedobrovolně repatriováni utečenci, kteří získali v západní Evropě statut tzv. dočasné ochrany.[45] Většina těchto migrantů přitom ale uprchla z oblastí, které aktuálně kontroloval jiný národ, tudíž by se po svém návratu ocitla v etnicky minoritním postavení. Výzvy UNHCR, aby zpočátku byly repatriovány výhradně osoby, které pocházely z etnicky většinového prostředí, ale evropské státy (a především Německo) neuposlechly. Ignorovaly tak veškerá varování, že nucená repatriace pouze dále posílí etnickou homogenizaci země a přispěje k další eskalaci společenského pnutí. Zahájením předčasně řízené repatriace (v případě Německa již v říjnu roku 1996) současně porušily princip bezpečného návratu, který deklarovala daytonská dohoda.[46]

Nedobrovolná repatriace a příchod uprchlíků do oblastí pod kontrolou jejich národa znamenaly pro protektory prosazovanou menšinovou návratnost další těžkou ránu. Repatriovaní uprchlíci ze zahraničí zůstávali dále jako *de facto* vnitřně přemístění.[47] Oficiálně jim ale tento status vnitřně přemístěná osoba nebyl stvrzen, v důsledku čehož neměli nárok na práva a záruky této kategorie.[48] Proklamace práva na návrat v kombinaci s nedůsledně vystupujícím MS produkovaly nejhorší možný výsledek: podkopávaly daytonský cíl zvrátit etnické čištění, zatímco nadále ponechávaly tisíce bosensko-hercegovských obyvatel v nejistém postavení.[49]

Třetí fáze (konec roku 1998–1999) – úspěšné zahájení menšinové repatriace

Západ si uvědomoval, že pokud v dohledné době nedojde v rámci předpokládané další repatriační vlny z evropských států k razantnímu průlomu menšinového návratu, zůstane absolutní většina utečenců trvale přemístěna, čímž se s definitivní platností stvrdí etnická homogenita země.[50] Připomeňme, že v roce 1998 kategorie vnitřních přesídlenců čítala přibližně 860 tisíc osob a dalších cca 375 tisíc uprchlíků přečkávalo v nejistém postavení v zahraničí.[51]

---

[45] V 25 hostitelských zemí Evropy pobývalo v roce 1996 cca 835 tis. bosenských uprchlíků bez trvalého řešení jejich postavení. Dle Richard BLACK – Khalid KOSER (eds.), *The End of the refugee cycle?: refugee repatriation and reconstruction*, New York–Oxford 1999, s. 110.

[46] Roberto BELLONI, *State Building*…, s. 132.

[47] ICG, *Minority Return or Mass Relocation*? Sarajevo 1998. Dostupné z: <http://www.crisisgroup.org/~/media/Files/europe/balkans/bosnia-herzegovina/Bosnia% 2015.ashx>.

[48] Roberto BELLONI, *State Building*…, s. 132.

[49] Roberto BELLONI, *Peacebuilding at the Local Level: Refugee Return to Prijedor*, in: David Chandler, Peace without politics?..., s. 133.

[50] Srov. Charles CATER – Elizabeth COUSENS, *Towards peace in Bosnia and Herzegovina*…, s. 73.

[51] Gerard TOAL – Carl DAHLMAN, *Bosnia Remade. Ethnic Cleansing and Its reversal*, Oxford 2011, s. 221.

Mezinárodní protektoři se pod tíhou navracejících utečenců z hostitelských zemí rozhodli opětovně revidovat svůj přístup k repatriaci, v němž začali striktně dbát na zajištění práv jednotlivců.[52] Repatriační proces měl být s konečnou platností „odpolitizován" přesunem pozornosti od kolektivních práv utečenců k právům individuálním, tj. k restituci majetku.[53] Prosazením nových majetkových zákonů, depolitizací restitučního procesu prostřednictvím vytvořené strategie *Plánu realizace majetkových zákonů* (dále jen PLIP) a důslednou kombinací politického a právního nátlaku (tzv. politiky nulové tolerance) tak konečně došlo k jistému průlomu v doposud slabé minoritní návratnosti. Mezinárodní představitelé skrze strategii PLIP především hrozili odvoláním z funkce v případě obstrukce či neochoty plnit nařízení soudního vystěhování, čímž liknavě vystupující regionální policii a politické představitele nutili k větší „ochotě" ke spolupráci.[54]

Metodologie PLIP se od předchozích ad hoc návratových strategií odlišovala v tom, že místo důrazu na menšinový návrat upřednostňovala neutrální aplikaci platného zákona.[55] Jinými slovy kromě úsilí depolitizovat restituční proces se jej tato strategie snažila i institucionalizovat a důsledně uplatnit ve všech opštinách v zemi.[56] Morální impuls anulovat výsledky etnického čištění byl přetaven do byrokratické agendy, která důrazem na restituci a díky ní minoritní repatriaci podporovala etnické znovu-promíšení.[57] Jenže stěžejní akcentace restituční otázky zastiňovala další nezbytné především socioekonomické aspekty repatriace. Navzdory relativně zdařilé proceduře navracení majetku se totiž ukazovalo, že počet úspěšných restituentů neodpovídá počtu navracejících se repatriantů.

Nárůst menšinové repatriace – příčiny a okolnosti

Ponechme stranou otázku, kolik utečenců se ve skutečnosti vrátilo, a zaměřme se na rozbor faktorů, které konečně podnítily doposud extrémně slabou minoritní repatriaci. Výraznější angažovanost Západu se v tomto období projevila skrze aktivnější přístup vojenských jednotek NATO (SFOR), které se poprvé podílely na

---

[52] Djordje STEFANOVIC – Neophytos LOIZIDES, *The Way Home: Peaceful Return of Victims of Ethnic Cleansing*, in: Human Rights Quarterly, Vol. 33, 2011, s. 423.

[53] Charles PHILPOTT, *Though the dog is dead*…, s. 45.

[54] Srov. OHR, *PLIP Međuagencijski okvirni dokument*, Sarajevo 2000. Dostupné z: <http://www.ohr.int/plip/key-doc/default.asp?content_id=5512>.

[55] Srov. OHR, *PLIP Međuagencijski okvirni dokument*…, s. 5.

[56] Roberto BELLONI, *Peacebuilding at the Local Level*…, s. 136.

[57] Viz Gerard TOAL – Carl DAHLMAN, *Post-Domicide Bosnia and Herzegovina: Homes, Homelands and One Million Returns*, in: International Peacekeeping, Vol. 13, 2006, s. 250.

prosazení civilních aspektů mírové dohody.[58] Razantnější postup jednotek SFOR vyplýval z nekompromisní pozice, kterou MS zaujalo vůči hlavním politickým stranám. Bezpečnostní situaci v zemi vylepšily kromě agilnějšího postupu SFOR i politické proměny v Republice srbské, kde srbské radikály nahradili alespoň zdánlivě umírněnější politici.[59]

Dodnes nezodpovězenou otázkou zůstává, nakolik se energický přístup Západu skutečně sám o sobě zasloužil o zahájení menšinového návratu a nakolik mu poté dokázal i efektivně asistovat. Přístup „shora", tj. pohledem západních představitelů, je totiž v této souvislosti nutné zkonfrontovat s přístupem „zdola", tj. z pozice samotného (menšinového) navrátilce. Řada studií, které zkoumaly repatriaci utečenců, totiž ukazuje, že většina z nich se odhodlala k návratu spontánně, z vlastního rozhodnutí, bez dozoru a výzev či mnohdy dokonce MS navzdory.[60] Dlouhodobě neúnosné podmínky v kolektivních centrech či v bydlištích bez vlastnických práv podněcovaly mnohé z přesídlenců k rozhodnutí vrátit se.[61] Tyto pocity frustrace z nejistého postavení v místě přemístění, netrpělivost a touha po domově se transformovaly do bezprostředních „spontánních" iniciativ organizovaných vysídleneckých skupin, které přispěly k prolomení minoritní návratnosti nesrovnatelně výraznějším způsobem než oktrojované iniciativy UNHCR.

Čtvrtá fáze (od konce roku 1999–2003) – vrchol repatriačního procesu

MS více jak čtyři roku od podpisu mírových dohod již skutečně urgentně potřebovalo prezentovat úspěch svého postupu. Ten se nejlépe nabízel ve vykazování kvantitativního počtu menšinových repatriantů, kteří se po roce 2000 přeci jen začali vracet. Jejich zvyšující se počet – každý nový navrátilec byl vítán jako dílčí příspěvek do znovu vybudovávané mozaiky multietnické společnosti – podle západních protektorů „prokazatelně" demonstroval úspěšnost poválečné obnovy země.[62] Údaje o počtech menšinových repatriantů se postupně staly ústředním parametrem, jímž MS měřilo výslednou zdařilost poválečné rekonstrukce a usmíření.[63]

---

[58] Isabelle WESSELINGH – Arnaud VAULERIN, *Bosnie, la Mémoire a vif: Prijedor, laboratoire de la purification ethnique*, Paris 2003, s. 114.

[59] R. Karadžiće nahradila B. Plavšić a posléze M. Dodik, kterého v té době Západ vehementně podporoval.

[60] Viz citované práce Belloni, Heimerlová, Jansen, Stefansson aj.

[61] Viz Marcus COX, *The Right to Return*…, s. 662.

[62] Ayaki ITO, *Politicisation of Minority Return*…, s. 121.

[63] Anders STEFANSSON, *Coffee after cleansing? Co-existence, co-operation, and communication in post-conflict Bosnia and Herzegovina*, in: Focaal-Journal of Global and Historical Anthropology, Vol. 57, 2010, s. 65.

Západní protektoři předpokládali – vzhledem ke vzrůstajícímu trendu (v roce 2000 se vrátilo 67 tisíc utečenců, v roce 2001 již 92 tisíc osob a v roce 2002 počet repatriantů kulminoval na hodnotě 102 111)[64] –, že v následujícím roce 2003 se může vrátit dalších cca 150 tisíc utečenců.[65] Původní předpoklady ale nevyšly a počet menšinových navrátilců v následujícím roce prudce poklesl o více jak polovinu (o 56 %), přičemž se tento trend snižoval až do roku 2005, kdy prakticky ustal.[66]

Pomiňme teď skutečnost, že reálná návratnost utečenců byla navzdory oficiálně udávaným hodnotám mezinárodních organizací nesrovnatelně nižší a zaměřme se na zodpovězení poslední otázky, jaké faktory výrazné snížení počtu navrátilců způsobily. Za nejmarkantnější negativní činitel lze označit nepatřičně upřednostněný fyzický návrat utečence a restituci majetku bez obnovy socioekonomických podmínek, jež by zabezpečily udržitelnost repatriace. Západní protektoři začali teprve po roce 2000 důrazněji podporovat programy, jejichž cílem byla tolik potřebná sociální a ekonomická integrace utečenců. Pochopení, že zajištění socioekonomických podmínek v místě návratu má stejnou váhu jako samotný fyzický návrat, nicméně přišlo příliš pozdě či bylo ignorováno.

Další nepříznivou okolnost představovalo obecně neefektivní přerozdělování extrémně štědrých finančních prostředků a jejich strmá redukce ke konci této repatriační fáze.[67] Po rozproudění repatriace se navíc ukazovalo, že mezinárodní organizace nejsou schopny pokrýt poptávku po zajištění rekonstrukční pomoci a vyhovět všem žádostem navrátilců. Již v roce 2000 se jim nedostávalo až 90 % z přislíbených finančních prostředků na rekonstrukci.[68] Objem finanční pomoci věnované rekonstrukci BaH se výrazně zredukoval v důsledku geopolitických proměn ve světě, nových ohnisek konfliktů (Kosovo, později Irák, Afghánistán, aj.), a tudíž zvýšené tamní angažovanosti Západu.

Kromě poklesu významu, který proces mírové obnovy BaH v globálním kontextu zaznamenal, se do proměny přístupu Západu výrazně promítla optimistická interpretace vykazovaných výsledků jak v repatriačním, tak v restitučním procesu. Mezinárodní protektoři na základě nadsazených hodnot učinili několik nerozvážných rozhodnutí, v jejichž důsledku nad repatriačním procesem a jeho výsledky následně ztratili kontrolu a přišli i o svůj dosavadní vliv. Pod dojmem úspěšné

---

[64] Dle *UNHCR statistiky*. Dostupné z: <unhcr.ba>

[65] Dle Bogdan IVANIŠEVIĆ, *Legacy of War: Minority returns in tha Balkans*, New York 2004.

[66] Viz *UNHCR statistiky*. Dostupné z: <unhcr.ba>

[67] Srov. Gerard TOAL – Carl DAHLMAN, *The Effort to Reverse Ethnic Cleansing in Bosnia-Herzegovina: The Limits of Returns*, in: Eurasian Geography and Economics, Vol. 45, 2004, s. 458.

[68] ICG, *Bosnia's refugees logjam breaks: Is the international comunnity ready?* Sarajevo 2000. Dostupné z: <http://www.crisisgroup.org/~/media/Files/europe/095%20%20Bosnias%20Refugee%20Logjam.pdf>.

repatriační kampaně začali z terénu pozvolna stahovat své pracovníky, omezovali působení lokálních kanceláří a předávali odpovědnost za celou návratovou agendu do rukou domácích institucí.[69]

Pátá fáze (2004 – současnost) – uzavírání repatriačního procesu

Západ převedením kompetencí k řízení repatriačního procesu na bosenské instituce nepřímo přispěl k jeho definitivnímu ukončení. V září 2004 bylo dle UNHCR sice dosaženo významného milníku v repatriačním procesu (kombinací minoritních a majoritních návratů se do původních domovů oficiálně vrátil jeden milión uprchlíků a přemístěných, tedy přibližně polovina ze všech vyhnaných v důsledku bosenského konfliktu[70]), nicméně navzdory těmto pozitivním zprávám měly menšinové návraty od roku 2003 prudce sestupnou tendenci. Z tohoto pohledu by asi bylo logické prohlásit, že repatriační proces se ocitl ve svém závěru. Případní další navrátilci již totiž budou vykazované absolutní údaje o navrátilcích za jednotlivé opštiny pouze nepatrně korigovat. Až do dnešních dnů však nikdo nic takového nedeklaroval. Jak již bylo výše řečeno, zásadní argument proti přiznání skutečnosti, že je návrat u konce, se promítá v obavě, že by tak bylo potvrzeno homogenní etnické rozdělení země. Tato skutečnost stojí v úplném protikladu cíleného úsilí etnicky reintegrovat bosenskou společnost, které deklarovala daytonská mírová dohoda. Hlavní důvod, proč *Příloha 7* nebyla doposud oficiálně ukončena, nespočívá v neukončenosti repatriačního procesu (jak se snaží soustavně zdůrazňovat západní protektoři a bosňáčtí politici), ale v tom, že skrze něj lze efektivně ovlivňovat politické dění v sousední entitě. Konstitutivní národy musí být do oficiálního ukončení *Přílohy 7* ve veřejných institucích proporčně zastoupené podle výsledků statistického sčítání z roku 1991.[71]

Základní příčina postupného útlumu návratového procesu tkví v saturaci zájemců o repatriaci. Zjednodušeně řečeno ti, kdo měli zájem se vrátit, jsou již zpět. V dohledné době nelze očekávat vzedmutí početnější repatriační vlny. Pod vlivem trvale klesajících počtů navracejících se utečenců byl přeformulován klíčový dokument tzv. *Revidovaná strategie pro naplňování Přílohy 7 daytonské mírové smlouvy*,[72] jehož zásadní ideový posun se promítl v požadavku sociální (a nikoliv výhrad-

---

[69] Srov. Rhodri WILLIAMS, *The Significance of Property Restitution to Sustainable Return in Bosnia and Herzegovina*, in: International Migration, Vol. 44, 2006, s. 50.

[70] Viz UNHCR, *One millionth returnee goes home in BiH*, Geneva, Sarajevo 2004. Dostupný z: <http://www.unhcr.org.ua/en/2011-08-26-06-58-56/news-archive/30-archive/261-one-millionth-returnee-goes-home-in-bosnia-a-herzoegovina>.

[71] Srov. např. Ustav Republike srpske, amandman 85. Dostupné z: <http://skupstinabd.ba/ustavi/rs/Ustav_bosanski.pdf>.

[72] Srov. OHR, *Komunike Upravnog odbora Vijeća za implementaciju mira*, Sarajevo 2010. Dostupné z: <http://www.ohr.int/pic/default.asp?content_id=45572>.

ně etnické) reintegrace a udržitelnosti návratu.[73] Úspěšnost plnění záměrů této strategie však není a nemůže být jakkoliv efektivní.

Závěr

Garance, ke kterým se velmocenské státy v souvislosti s repatriací utečenců v BaH zavázaly, dosahovaly v kontextu mírových řešení válečných konfliktů uzavřených od konce druhé světové války zcela jedinečného rozsahu. Příslib zajištění návratu všem utečencům do původního domova vykrystalizoval pod tlakem dramatického průběhu konfliktu a jeho mediální reprodukce na Západě. Mezinárodní představitelé se v mírové dohodě zavázali nejen na základě zidealizovaných představ o multietnické harmonii BaH, ale především z důvodu vlastních strategických zájmů a patrně i iracionálních či naopak pragmatických pohnutek, že „znovupromísí" etnickou mapu této bývalé jugoslávské republiky. MS mělo na základě převažujícího historicko-mediálního diskursu představu, že pokud má BaH fungovat jako životaschopný stát, musí dojít k reintegraci válkou rozrušené společnosti. Proto také začalo prosazovat zajištění tzv. menšinového návratu, který považovalo za základ rekonstrukčního i usmiřovacího procesu, pomocí něhož mělo být obnoveno původní národnostní složení země. Západní vyjednavači věřili, že teprve v okamžiku úspěšné repatriace utečenců může dojít k pozvolné reintegraci společnosti, a tím i k usmíření jednotlivých národnostních komunit. Důraz na zajištění menšinového návratu ale zkompromitoval jeden ze základních principů dobrovolné repatriace – svobodné rozhodnutí utečence, zda se vrátí či nikoliv.

Tento záměr byl ale při pohledu na hlavní výsledek války – vytvoření tří více či méně etnicky čistých teritorií, jež fungovaly jako pašalíky jejich nacionalistických vůdců – extrémně složitý. Daytonská ujednání představovala kompromis, kvůli němuž nemohlo dojít k očekávanému okamžitému a efektivnímu repatriačnímu procesu. Vytyčená entitní linie v podstatě stvrdila pokračování separace etnických území, neboť vnucené správní uspořádání země umožnilo třem konstitutivním národům definitivně si dotvořit povědomí o rozsahu území, která kontrolovaly. MS se proto kvůli nastavené repatriační strategii, v níž takřka výlučně podporovalo návrat utečenců do předválečných domovů, a nikoliv pouze do země původu či na jinou adresu, od počátku potýkalo s neúspěchem. V Daytonu deklarovaný závazek, že míru nebude dosaženo do okamžiku, dokud se nevrátí všichni utečenci do svých domovů, tedy nebyl naplněn.

Zatímco vize Západu obnovit multietnickou BaH se v mírové smlouvě promítly vcelku jednoznačně, způsob jejich provedení ale zůstal nejasný. MS, které

[73] Srov. MHHR, *Revidirana strategija Bosne i Hercegovine za provedbu Aneksa VII Dejtonskog mirovnog sporazuma*, Sarajevo 2010. Dostupné z: <http://www.mhrr.gov.ba/PDF/Izbjeglice/Revidirana%20Strategija%20BiH%20za%20provedbu%20Aneksa%20VII%20DMS.pdf>.

zformulovalo politický a socioekonomický rámec současné BaH, patrně do značné míry neporozumělo tomu, v jakých podmínkách žilo zdejší obyvatelstvo v době socialistické Jugoslávie. Příslib nápravy situace a zajištění návratu do „normálu“, tj. obnova původní multietnicity prostřednictvím repatriace utečenců poukazovaly na zájem Západu napravit válečné škody. Jenže obnova země probíhala po roce 1995 v mantinelech předválečného uvažování a ne v nově nastavených podmínkách, které vytvořil nejen samotný konflikt, ale i rozpad jugoslávské federace a v neposlední řadě také rozklad bipolárního systému.

MS od počátku chyběla ucelená a racionální repatriační strategie, jež by mohla deklarované cíle smysluplně uskutečnit. Naopak lze pozorovat zcela zřetelný rozpor mezi rozsahem deklarovaných závazků a ochotou velmocenských států je v rekonstrukčním období naplňovat. Protektoři v rámci repatriačního procesu improvizovali, měnili svůj přístup a pravděpodobně jim nepříliš dostatečně docházela tíže příslibů, ke kterým se v Daytonu zavázali.

Západní představitelé v důsledku zcela neúspěšných pokusů zpočátku rekonstrukčního období, které měly oživit původní multietnický charakter země, začali repatriační proces čím dál více politizovat. Potřeba dokumentovat „zdařilost“ jimi nastavené repatriační politiky se projevila v prezentaci statistických dat celkového počtu registrovaných navrátilců jako hmatatelného důkazu, pomocí něhož byl dokládán úspěch v jinak nepříliš utěšené poválečné realitě. Přestože tyto oficiální údaje sehrály v interpretaci úspěšnosti repatriačního procesu z pohledu MS určující roli, o výsledné zdařilosti návratu utečenců rozhodně nevypovídaly. Jinak řečeno kvantitativní údaje, které poměřovaly výsledný úspěch repatriačního procesu, nehodnotily udržitelnost jednotlivých návratů. „Úspěšný“ navrátilec, kterého návratové statistiky evidovaly v den repatriace, se totiž z rozličných důvodů posléze opětovně přesunoval jinam.

Minoritní návratnost se tak v konečném důsledku stala jakousi „hrou s čísly“, při níž byl ignorován fakt, že v případě repatriace se jedná o dlouhodobý a komplexní proces, jenž vyžadoval nutnou kooperaci nejen klíčových aktérů, tj. uprchlíků, ale i obyvatel, kteří obsadili jejich domovy, místních autorit a mezinárodních organizací odpovědných za rekonstrukční programy. Mezinárodní protektoři zpolitizováním utečenecké problematiky (kategorický požadavek, aby etnicky většinové obyvatelstvo akceptovalo menšinový návrat) na místo důrazu na humánní rovinu (tj., že každý utečenec bez ohledu na to, zda se vrátí do předválečného domova, či se usadí jinde, má stejné právo žádat o pomoc) tudíž přijali obdobný model uvažování v etnických kategoriích, jaké aplikovaly třemi konstitutivními národy generované politické elity.

Ondřej Žíla

Die westlichen Großmächte und ihre Rolle bei der Lenkung des Repatriierungsprozesses im Daytonschen Bosnien und Herzegowina

Zusammenfassung

Der Beitrag konzentriert sich auf die Problematik der Rückkehr der Flüchtlinge und inneren Umsiedler nach dem Ende des Bürgerkonflikts in Bosnien und Herzegowina, und zwar aus der Sicht der internationalen Gemeinschaft, also „von außen“. Der Artikel setzt sich zum Ziel, zunächst auf allgemeiner Ebene die Rolle der westlichen Vertreter im Friedensprozess für Bosnien und Herzegowina nach dem Krieg kurz zu charakterisieren und danach die schrittweise Entwicklung der Rückführungsstrategien der internationalen Gemeinschaft, deren Teilmodifikationen infolge der geringen Zahl zurückkehrender Flüchtlinge sowie die Suche nach neuen Vorgehensweisen und Instrumenten zu analysieren, die die schwache Rückkehrrate in Gang setzen könnten. Der Beitrag überprüft zwei zentrale Hypothesen. Die erste beschäftigt sich mit der Verpflichtung von Dayton, für die Rückkehr aller Flüchtlinge in ihre ursprüngliche Heimat zu sorgen, was in der bisherigen internationalen Praxis einen außergewöhnlichen Präzedenzfall darstellte, mit dem die internationale Gemeinschaft den Maßstab für den Erfolg eines Friedens- und Aufbauprozesses sehr hoch ansetzte. Damit hängt die zweite Hypothese über das Herangehen der internationalen Gemeinschaft zusammen, die im Bemühen, die Ergebnisse der ethnischen Säuberungen durch die sog. Minderheitenrepatriierung rückgängig zu machen, immer mehr den „Erfolg“ der Flüchtlingsrückführung ausschließlich mit den quantitativen Angaben der offiziell registrierten Rückkehrer maß. Ihre offizielle Erfassung entspricht jedoch nicht der realen Anzahl Personen, die für ständig in ihre Vorkriegsheimat zurückkehrten.

Ondřej Žíla

The Western Powers and their Role in Managing the Repatriation Process in the Dayton Agreement's Bosnia and Herzegovina

Summary

This study focuses on the return of refugees and internally displaced persons after the end of the civil war in Bosnia and Herzegovina from the point of view of the international community, i.e. "from the outside". The paper first aims to briefly characterise the role of Western powers in the post-war peace-building process in Bosnia and Herzegovina at a general level, and then to analyse the gradual development of repatriation strategies from the international community, their partial modification as a result of the low number of returning refugees and the search for new approaches and tools to stimulate the feeble repatriation process. The paper looks to verify two central hypotheses. The first of these involves the Dayton commitment to secure the return of all refugees to their original homes, something which represents an extraordinary precedent in previous international law practice, setting the level for success of the peace reconstruction process very high. This leads on to the second hypothesis on the international community's approach, which in its attempts at reversing the outcome of ethnic cleansing through mediated so-called minority repatriation, became ever more reliant on measuring the "success" of refugee returns solely by using quantitative data on officially registered returnees. Official records, however, did not correspond to the actual number of people who had permanently returned to their pre-war homes.

MODERNÍ DĚJINY **MODERN HISTORY**
Roč. 25, 2017, č. 2, s. 285–322 Vol. 25, 2017, No. 2, p. 285–322

MATERIÁLY

Jakub Kunert

Vrchní ředitel Živnostenské banky JUDr. Jaroslav Preiss a jeho vztah k výtvarnému umění

Živnostenská banka Director General, JUDr. Jaroslav Preiss, and his relationship to art

The submitted study provides a perspective of a lesser known side to the life of Živnostenská banka Director General JUDr. Jaroslav Preiss, one of the major figures in the economic and political life of the first half of the 20th century, specifically his engagement with art. The article author aims above all to define the relationship of this bank manager to art in general, and further to try to capture his taste in art, and place this in the context of the interests of the Czech business elites of the time in these types of cultural objects. The paper further endeavours to reconstruct the collection of art works in his possession, which represented one of the most significant private collections of its type in interwar Czechoslovakia, along with his extensive book collection, a collection no longer in existence. It also refers to his philanthropy, not just to the benefit of individual artists, but also to associations of artists.

Keywords: History, 20th century, Czechoslovakia, politics, economics, banking, culture, collections

Svět umění a svět financí se již od nejstarších dob vzájemně prolínají a ovlivňují. Je tedy jen přirozené, že období první a druhé ČSR, kdy došlo k největšímu rozmachu národnostně českého peněžnictví, mělo svou odezvu i v prohloubení vztahu mezi těmito dvěma světy. Důvod je zřejmý, s převzetím klíčových hospo-

dářských pozic českým finančním kapitálem souvisel i ekonomický vzestup národnostně české buržoazie. Jeho vnějším projevem bylo mimo jiné také mecenášství a budování rozsáhlých soukromých uměleckých sbírek. Představitelé nejvýznamnější kapitálové skupiny v Československu v meziválečném období, kterou představovala Živnostenská banka, samozřejmě nemohli v těchto aktivitách stát stranou, a proto se se nejen podíleli na jejich vytváření ale i napomáhali financování aktivit spojených s výtvarným uměním. Vedle náměstků vrchního ředitele Jindřicha Bělohříbka a Antonína Tilleho to byl přirozeně především samotný vrchní ředitel JUDr. Jaroslav Preiss.

Osoba vrchního ředitele Živnostenské banky JUDr. Jaroslava Preisse (8. 12. 1870 – 29. 4. 1946) dlouhodobě přitahuje pozornost řady badatelů. Je to nejen jeho pozicí v meziválečném hospodářském a politickém životě, ale i tím, že byl mnohovrstevnatou osobností. Přeštický rodák vstoupil do veřejného života již na univerzitě, když se jako student práv začal angažovat v pokrokovém studentském hnutí např. spolu s Aloisem Rašínem. Na konci 90. let 19. století se nejprve aktivně zúčastnil založení státoprávně radikální strany a pak po vstupu do mladočeské strany se věnoval budování národohospodářské stránky tiskového orgánu této strany Národních Listů. Za tuto stranu se také později stal poslancem zemského sněmu (1908) a po jejím sloučení s jinými stranami v Československou národní demokracii ji zastupoval i v Revolučním národním shromáždění. Československou národní demokracii pak významně ovlivňoval i po jejím sloučení v Národním sjednocení v roce 1934.

V průběhu prvního decennia 20. století se Jaroslav Preiss stal jedním z předních organizátorů českého podnikatelského života. Proto se již v roce 1902 stal tajemníkem Spolku českých průmyslníků textilních. Jeho publicistická praxe se stala klíčem ke kariéře bankovního manažera, když v roce 1904 nejprve převzal redakci nově zřízeného tiskového orgánu Živnostenské banky pro Čechy a Moravu „Finančních listů“ a následně byl pověřen vybudováním hypotečního a průmyslového oddělení banky specializujícího se na bankovní zakladatelské obchody (1907). V roce 1910 byl v této nejsilnější národnostně české bance jmenován do funkce náměstka vrchního ředitele. V průběhu první světové války se stal jedním z významných představitelů Maffie a byl zatčen jako jeden z iniciátorů bojkotu rakouského válečného úsilí. Po omilostnění byl jmenován do vedení Živnostenské banky, tentokrát však již jako její vrchní ředitel. Tuto pozici pak zastával až do roku 1938, kdy na ni rezignoval a byl zvolen předsedou představenstva tohoto ústavu (do 1941). Během svého působení v Živnostenské bance zastupoval její zájmy ve statutárních orgánech řady významných československých podniků (Českomoravská-Kolben-Daněk, Akciová společnost dříve Škodovy závody, Pražská železářská společnost aj.) a podnikatelských organizací (Ústřední svaz československých průmyslníků, Svaz československých bank). Jaroslav Preiss byl autorem koncepce československé hospodářské politiky nově vzniknuvšího československého státu

a byl také jedním z iniciátorů klíčových měnových opatření jeho prvních let existence.[1]

Nejen výtvarné umění ale umění vůbec hrálo v životě nejvýznamnějšího československého bankéře první republiky významnou roli. Tak jako honitba nebo jízda na koni bylo právě umění tím, co naplňovalo jeho volné chvíle. Umění a kultura totiž byly pro Jaroslava Preisse něčím povznášejícím, co by, dle jeho názoru, mělo doplňovat pracovní život každého. Již na počátku Preissovy kariéry v prvním decenniu 20. století proto v jeho úvahách významně figuroval i zájem o kulturní statky. Přestože v řadě svých článků propagoval spoření, které umožňuje shromáždit finanční prostředky pro tvorbu skutečných hodnot, rozhodně odmítal asketický způsob života, který „*ubíjí tělo i ducha, a protože znemožňuje hospodářský pokrok*“.[2] Stejně tak se pozitivně stavěl k vydávání peněžních prostředků na „*vyšší požadavky životní*“, protože to je dle jeho názoru jen „*dokladem stoupající úrovně kulturní a krásné touhy po životě lepším, životě poznávání a čistých rozkoší duševních*“.[3] V kultuře a umění povznášejících ducha pak viděl i významný korektiv všech revolučních idejí a neodmyslitelnou součást politického a hospodářského pokroku.[4] Na druhou stranu však odmítal představy, že pouze umění je hodno obdivu, a na jeho úroveň stavěl svým významem i podnikatelský úspěch jednotlivce (selfmademana).[5]

Preissova záliba v umění různých druhů se demonstrovala nejen jeho častými návštěvami divadelních sálů a galerií, ale i jeho rozsáhlou sběratelskou a mecenášskou činností. Pro tyto své záliby, které významnou měrou naplňovaly jeho soukromý život, také neváhal vydávat značné finanční prostředky.[6] V oblasti umění

---

[1] Více k osobě Jaroslava Preisse srov. Pavel KOSATÍK, *Bankéř první republiky. Život Dr. Jaroslava Preisse*, Praha 1996; Vlastislav LACINA, *Preiss Jaroslav*, in: František Kolář a kol. (ed.), Politická elita meziválečného Československa 1918–1938. Kdo byl Kdo, Praha 1998. s. 201–203; Jaroslav KOLÁŘÍK, *Preiss Jaroslav*, in: Příruční slovník politicko hospodářský, Praha 1937–1940, s. 1161; *Preiss Jaroslav*, in: Ottův slovník naučný Nové doby, V/1. s. 100–101.

[2] Jaroslav PREISS, *Několik úvah z let 1905–1907*, Praha 1929, s. 61.

[3] Tamtéž, s. 59.

[4] Tamtéž, s. 137 a 144.

[5] Tamtéž s. 127.

[6] „*Jest to konec konců otázka i ukojování oněch luxusních potřeb, které zase nejsou ničím jiným nežli zdroji, ze kterých žije umění, umělecký průmysl, literatura ve velkém smyslu a t.d. já kupříkladu – promiňte, že mluvím o sobě – mám dosti značné potřeby při kupování knih, obrazů apod....*“ Archiv České národní banky (dále jen AČNB), fond Živnostenská banka (dále jen ŽB), SVII/i-1-I/12, Korespondence vrch. řed. JUDr. Jaroslava Preisse s příbuznými, s politickými, hospodářskými a kulturními osobnostmi (dále jen Korespondence), Dr. Jan Auerhan, Dopis Jaroslava Preisse na Jana Auerhana z 28. 1. 1932, k. č. 1. Na své záliby měl Jaroslav Preiss k dispozici značné množství finančních prostředků, neboť jeho příjem jen z práce v Živnostenské bance v této době činil 540 000 Kč ročně (od 1. 1. 1924). K této sumě se pak od roku 1931

upíral Jaroslav Preiss svou pozornost především k divadlu a výtvarnému umění. Nejvýznamnější jeho zálibou pak byly knihy a především bibliofilie. Právě jeho knihovna se ve své době počítala mezi největší soukromé knihovny v ČSR (byla se svými 34 tisíci kusy druhá největší po knihovně prezidenta Tomáše G. Masaryka).[7]

Jestliže se zaměřujeme na osobnost vrchního ředitele Jaroslava Preisse na poli výtvarného umění, je nutné v něm rozlišovat dvě osoby – Preisse sběratele a Preisse mecenáše. Zatímco sběratel Preiss usiluje zejména o doplnění vlastní sbírky prostřednictvím tuzemských a zahraničních antikvariátů a galerií, tak Preiss mecenáš udržuje styky s významnými osobnostmi českého výtvarného umění své doby a je členem řady významných uměleckých korporací a podporuje je. Obě dvě podoby však nikdy nestály od sebe odděleně, ale naopak se navzájem prolínaly. Specifickým rysem společným pro obě tyto podoby je skutečná Preissova zaníceност, neboť nebyl ani běžným sběratelem (popř. investorem) nebo mecenášem, který, jak by se v případě bankovního manažera dalo očekávat, hodnotil jen možný podnikatelský zisk z nákupu a prodeje uměleckých statků, popřípadě pozitivního mediálního obrazu sebe a své instituce. Zároveň obě Preissovy podoby byly výrazně ovlivněny faktem (nebo z něho dokonce přímo profitovaly), že on sám nebyl osobou, která by zcela stála mimo umělecký život a tento svět tak sledovala zvenčí.

Toto zapojení Jaroslava Preisse do uměleckého a kulturního života vyplývalo v nemalé míře i z jeho osobních, a dokonce přímo rodinných vazeb. Ty je možné nalézt především v jeho stycích se sochařem Karlem Dvořákem, architekty Františkem Roithem a Jaroslavem Frágnerem, malíři a grafiky Mikolášem Alšem, Vratislavem Nechlebou, Maxem Švabinským, Karlem Vikem, Hugo Böttingerem, Hanou a Marií Dostalovou a celou rodinou Strettiových.[8]

Nejužší vztah z těchto umělců měl Jaroslav Preiss s umělci, kteří byli členy jeho rodiny. Jaroslav Preiss se totiž nejprve přátelstvím a později i sňatkem s Olgou

---

přidružovala ještě tantiéma ve výši 3 % ze zisku banky (jen za rok 1931 činila 750 000 Kč). Mimo tento příjem pak Jaroslav Preiss získával další peníze za členství ve správních radách společností koncernu Živnostenské banky. Srov. AČNB, ŽB/4894/2. Osobní spis Jaroslava Preisse. Stanovení požitků, k. č. 4894.

[7] Srov. Josef VOLF, *Preissova knihovna*, in: Věstník klubu úředníků Živnostenské banky z 8. 12. 1930, č. 12, roč. XV., s. 50.

[8] Určitý osobní kontakt musel Jaroslav Preiss udržovat i s Jaroslavem Skrbkem, vzhledem k tomu, že mu vrchní ředitel zasílal kromě běžných blahopřání k narozeninám i dárky. Srov. AČNB, ŽB, SVII/i-1-I/839, Jaroslav Skrbek. Dopis Jaroslava Skrbka na Jaroslava Preisse z 27. 4. 1928, k. č. 36. Podrobněji o jednotlivých uměleckých osobnostech, uváděných v textu této studie, viz: Antonín DOLENSKÝ, *Kulturní adresář ČSR. Biografický slovník žijících kulturních pracovníků a pracovnic*, roč. II., Praha 1936; Emanuel POCHE, *Encyklopedie českého výtvarného umění*, Praha 1975; Anděla HOROVÁ, *Nová encyklopedie českého výtvarného umění*, I. Praha 1995, II. Praha 1995, Dodatky, Praha 2006; Prokop TOMAN – Prokop H. TOMAN, *Nový slovník československých výtvarných umělců*, Praha 2000, a také Příloha.

Dostalovou[9] stal součástí rozvětvené rodiny Dostalů, která se výrazně uplatnila v českém národním kulturním životě. Ta v sobě snoubila kořeny na jedné straně umělecké (Marie Kallmünzerová-Horská) a na straně druhé podnikatelské (Leopold Dostal).[10] Výtvarnému umění se v rodině Dostalů věnovaly dcery Hana a Marie. Zatímco o kontaktech Preisse se starší Marií, která se věnovala krajinomalbě, nejsme blíže informování, tak k mladší Haně, kterou důvěrně oslovoval Háňa nebo Hanička, choval Preiss vřelý vztah. Na základě korespondence lze soudit, že ji nezřídka bral téměř jako svou vlastní dceru. Blízký vztah měl pak i se svým švagrem sochařem Karlem Dvořákem.[11] Je proto také pochopitelné, že zmínění umělci si mohli v korespondenci dovolit s vrchním ředitelem Preissem intimnější tón, který se projevil tykáním. Se členy své rodiny trávil Preiss často svou dovolenou, zval je na své letní sídlo Lavičky a trávil s nimi v kruhu rodinném i své volné večery. Nezřídka pak pro ně obstarával i finanční záležitosti, které jim jako umělcům byly zcela vzdáleny.

V důvěrných stycích byl i s Františkem Roithem, který trávil dovolenou s rodinou Joe Hartmanna, zetě Jaroslava Preisse,[12] a který se stal stavitelem Preissova letního sídla Lavičky na Příbramsku. Ten[13] byl také zván podobně jako Karel Dvořák,[14] Antonín J. Šimáček[15] nebo Vratislav Nechleba[16] do bytu Jaroslava Preisse,

---

[9] Vztahy mezi Jaroslavem Preissem a rodinou Dostalových je možno sledovat ještě před jejich sňatkem v roce 1898. Již v průběhu let 1896 až 1898 se jeho jméno vyskytuje v korespondenci Leopoldy Dostalové a jejího bratra Adolfa Bohuslava Dostala. (Literární archiv Památníku národního písemnictví /dále jen LAPNP/ fond. Dostal Adolf B., Korespondence přijatá. Leopolda Dostalová. Dopisy Leopoldy Dostalové na Adolfa B. Dostala z let 1896–1898.). Olga Dostalova se v průběhu 90. let významně podílela na národním životě jako členka pokrokářského hnutí a Preissova „spolubojovnice z mládí". Josef ŠKÁBA, *Z mladých let Jaroslava Preisse 1890–1900*, in: Věstník klubu úředníků Živnostenské banky z 8. 12. 1930, č. 12, roč. XV, s. 37.

[10] Snoubení se uměleckého a podnikatelského ducha v rodině Dostálových mělo svůj odraz i v následující generaci. Zatímco Karel Dostal, Leopolda Dostalová a Olga Dostalová se oddali herecké kariéře, Marie Dostalová a Hana Dostalová se věnovaly výtvarnému umění a Adolf Bohuslav Dostal byl spisovatelem a režisérem, naopak Václav Dostal studoval Vysokou školu politických nauk v Paříži, a Leopold Dostal po řadě stáží po zahraničních bankovních ústavech zakotvil nakonec v Živnostenské bance jako ředitel její filiálky v Moravské Ostravě.

[11] Manželkou Karla Dvořáka byla Leopolda Dostalová sestra Preissovy první manželky Olgy.

[12] AČNB, ŽB, SVII/i-1-I/256, Joe Hartmann, Dopis Joe Hartmanna na Jaroslava Preisse z 5. 9. 1929, k. č. 9.

[13] AČNB, ŽB, SVII/i-1-I, Soukromé deníky Jaroslava Preisse. Deník z roku 1932, 3. 2. 1932.

[14] AČNB, ŽB, SVII/i-1-I, Večeře pořádané Jaroslavem Preissem. Seznam osob zvaných k Jaroslavu Preissovi. Karla Dvořáka také Jaroslav Preiss chodíval navštěvovat do jeho ateliéru, kde sledoval jeho práci. Např. se zajímal o jeho návrhy pro tympanon chrámu Sv. Víta. „*Těšilo by mne, kdybys si udělal laskavě brzy pro tuto návštěvu volno, abych mohl začít pracovat na větším*

nejčastěji k jím pořádaným večeřím. Intenzivní kontakty s Preissem udržoval i Max Švabinský. Jejich vzájemný vztah nepochybně vyrostl z Preissova sběratelského zájmu, ale přerostl až do osobní polohy. Proto v roce 1939 Švabinský ve vzájemné korespondenci již volil velmi uvolněný tón, když si stěžoval na svůj vynucený odchod do penze a podepisujíce se jako Švabinský výslužník.[17] Osobní kontakt mezi Jaroslavem Preissem a Karlem Vikem s největší pravděpodobností vyplýval z jejich vzájemného vztahu k jednomu z nejvýznamnějších historiků meziválečného období prof. Josefu Pekařovi.[18]

Blízké osobní a dokonce až přátelské vztahy Preisse s výtvarnými umělci nepochybně souvisely také s faktem, že řada ze zmíněných umělců zpodobnila Jaroslava Preisse ve svých uměleckých dílech.[19] I proto měl např. blízký vztah k Hugo Böttingerovi, kterému několikrát umožnil zachytit jej nejen v soukromí, ale i při práci. O dobrých vzájemných vztazích svědčí i fakt, že se Hugo Böttinger neváhal na vrchního ředitele Preisse obrátit i v otázce správy cenných papírů své ženy a jejíž zájmy pak Preiss zatupoval na valné hromadě Živnostenské banky.[20]

---

modelu.“ AČNB, ŽB, SVII/i-1-I/177. Karel Dvořák. Dopis Karla Dvořáka na Jaroslava Preisse z 5. 11. 1936, k. č. 6.

[15] Tamtéž. Stavitel Antonín J. Šimáček byl otcem druhé manželky Jaroslava Preisse Jarmily Šimáčkové, provdané Dimmerové.

[16] Tamtéž a AČNB, ŽB, SVII/i-1-I/594, Vratislav Nechleba. Různé pozvánky Jaroslava Preisse k Nechlebovým.

[17] „*Zde v Praze není nic nového, leda že nad hrobem stojící stařečkové, neschopní práce, zbyteční, senilní a při tom líní budou dáni koncem února do penze, aby je už nikdo neviděl. Jsou to Vítězslav Novák, Pelnář, Šusta, Švabinský. patřičný dekret já už dostal. Všeobecně se tvrdí, že mezinárodní napjetí se uvolní, že tito idioti budou pryč, aby přišla mládež, která chce pracovat nechce brát ani krejcar zadarmo*.“ AČNB, ŽB, SVII/i-1-I/963, Max Švabinský, Dopis Švabinského na Jaroslava Preisse z 17. 2. 1939, k. č. 41.

[18] Vztah Karla Vika a Josefa Pekaře byl především vztahem dvou rodáků z Českého ráje, které ve svých dílech zachycovali, jeden po stránce malířské a druhý po stránce historické. Na vzájemné setkání Preisse a Vika za přítomnosti Pekaře Vik v roce 1930 vzpomínal „*Vzpomněl jsem si totiž jak před loni v hostinci pod Hrubou skálou Vám přede mnou, jen v několika větách ale velmi sugestivně napověděl* (Pekař – JK) *historii celého kraje a tím mne velice podráždil*.“ AČNB, ŽB, SVII/i-1-I. Osobní účty 1930. Dopis Karla Vika na Jaroslava Preisse z 3. 3. 1930, k. č. 91. Díky jejich vzájemnému vztahu následně vzniklo dílo Český ráj v dřevorytech Karla Vika, kam vedle autorova výkladu napsal historickou a zároveň i lyrickou předmluvu Josef Pekař.

[19] Preiss se stal objektem portrétování ze zmíněného bližšího okruhu od Karla Dvořáka, Viktora Strettiho, Hugo Böttingera, Maxe Švabinského nebo Vratislava Nechleby. Z dalších umělců, kteří portrétovali Jaroslava Preisse, je dále možno zmínit Adolfa Hoffmeistera, Otakara Španiela, Rudolfa Váchu a Ivana Sorse.

[20] AČNB, ŽB, SVII/i-1-I/74. Hugo Böttinger. Vzájemné dopisy Hugo Böttingera na Jaroslava Preisse z 28. 3. 1930, k. č. 2.

Přátelský poměr měl v prvním decenniu Jaroslav Preiss i k Mikoláši Alšovi a po jeho smrti v roce 1913 i k jeho rodině. Ještě v roce 1930 vzpomínal na „*krásné okamžiky, které strávil v jeho přítomnosti*“ a dodával, že mezi ním a Alšem „*byl upřímný poměr*“ a „*vážil si Mistra ze srdce*“.[21] Poměr k Jaroslavu Frágnerovi se zakládal na příbuzenském vztahu Frágnerových a Mádlových.[22] Jaroslav Preiss významnou měrou napomohl Marii Mádlové k omezení dědické daně po smrti jejího manžela, profesora Umělecko-průmyslové školy v Praze Karla B. Mádla.[23] S Marií Mádlovou se Jaroslav Preiss znal vzhledem k tomu, že její otec, významný český nakladatel a průmyslník Jan Otta, byl dlouholetým předsedou správní rady Živnostenské banky, v období před první světovou válkou a zároveň znal Karla B. Mádla ze svého působení v Národních Listech. Zatímco Jaroslav Preiss zde od roku 1901 vedl národohospodářskou rubriku, tak K. B. Mádl byl od roku 1902 hlavní osobou, která se v rámci kulturního oddílu věnovala sekci o výtvarném umění.[24]

Velmi intenzivní osobní styky pak Preiss udržoval i s širší rodinnou Strettiových. Do Preissova salonu byl zván jednak Viktor Stretti a jednak jeho bratr významný český internista MUDr. Bohuš Stretti i se svou manželkou Marií. Stejně tak zase Preiss byl naopak zván na večeře ke Strettiovým.[25] Jejich vzájemnou blízkost dokládají vzájemné vzpomínky z doby dovolené (např. Viktora Strettiho z Paříže).[26] Stejně tak jisté kontakty měl Preiss i s Jaromírem Strettim-Zamponim.[27] Důvodem blízkého vztahu k rodině Strettiových bylo nepochybně jejich zakotvení

---

[21] ŽB/4894/2, Osobní spis Jaroslava Preisse. Dopis Jaroslava Preisse na Emanuela Svobodu z 17. 12. 1930, k. č. 4894.

[22] Manželka Jaroslava Frágnera Milča Mayerová-Frágnerová byla vnučkou Jana Otty.

[23] Jednalo se o dosvědčení, že Karel B. Mádl nabyl v manželství s Marií Ottovou jen jedné desetiny majetku, které po sobě zanechal velkopodnikatel Jan Otto. Srov. AČNB, ŽB, SVII/i-1-I/508, K.B. Mádl, Dopis Jaroslava Fragnera na Jaroslava Preisse z 7. 8. 1933 a dopis Jaroslava Preisse na Úřad pro vyměřování poplatků z 11. 8. 1933, k. č. 18.

[24] Srov. Ladislav TŮMA, *Národní Listy v druhém desítiletí (1870–1880)*, in: Národní Listy. Jubilejní sborník 1861–1941, Praha 1941, s. 29 a Jaroslav PREISS, *Vzpomínkou* ..., in: Národní Listy. Jubilejní sborník 1861–1941, Praha 1941, s. 76. Blízké vztahy mezi Karlem B. Mádlem a Jaroslavem Preissem je možno sledovat i v době ČSR. Kromě toho, že Mádl připravoval pro Preisse dobrozdání o uměleckých dílech, měl k němu Preiss takovou důvěru, že jej neváhal požádat o spolupráci ve snaze opětně připoutat Národní Listy k myšlenkovému proudu Karla Kramáře. LAPNP, fond Mádl K. B., Přijatá korespondence, Dopis Jaroslava Preisse na K. B. Mádla z 28. 2. 1930.

[25] Srov. AČNB, ŽB, SVII/i-1-I/882, Viktor Stretti, Různé pozvánky, k. č. 37 a AČNB, ŽB, SVII/i-1-I, Večeře pořádané Jaroslavem Preissem. Seznam osob zvaných k Jaroslavu Preissovi.

[26] Srov. AČNB, ŽB, SVII/i-1-I/882, Viktor Stretti, Dopis Jaroslava Preisse na Viktora Strettiho z 21. 5. 1928, k. č. 37.

[27] AČNB, ŽB, SVII/i-1-I/1018. Rudolf Vácha. Dopis Jaroslava Preisse na Rudolfa Váchu z 14. 3. 1930, k. č. 46.

v české společnosti, neboť byli spřízněni s rodinou např. Josefa Jungmanna, plzeňské rodiny Kroftů nebo významného českého podnikatele Richarda Jahna.[28] Jeden z členů rodiny Bedřich Jahn byl dlouholetým členem a dokonce i po určitou dobu předsedou správní rady Živnostenské banky.

Posoudit umělecký vkus Jaroslava Preisse se může ukázat jako určitý problém. Budeme-li totiž posuzovat Preissův vkus pouze prostřednictvím jeho sbírky, v žádném případě nemůžeme plně obsáhnout mnoho vrstevnatost jeho výtvarného zájmu. Preiss totiž, i když byl sběratelem především českého umění datovaného kolem poloviny 19. století, neomezoval svůj zájem ve výtvarném umění pouze na tuto oblast a byl nadšeným konzumentem uměleckých děl v podstatě všech epoch. I když nepochybně byl svými kořeny pevně ukotven na konci 19. století a prvním decenniu 20. století, kdy se formoval jeho umělecký vkus, neodmítal ani české umění 20. a 30. let, včetně jeho moderních směrů. Tak například v roce 1930 se postavil i proti názoru Československé národní demokracie, tedy jeho vlastní politické strany, když se v podstatě obdivně vyjádřil k projektu budovy Všeobecného pensijního ústavu architektů Josefa Havlíčka a Karla Honzíka. Tehdy konstatoval: „*těší mne, že i u nás začíná se mysliti o nových směrech. Pokud budu míti příležitost, budu myšlénku Vaši jako velmi zdravou a účelnou propagovati a zastávati*“.[29] Zároveň jako člen kuratoria Moderní galerie neodmítal ani její nákupy moderního umění.[30] Podobně není možné omezit Preissův vkus jen na umění české, neboť se také pozitivně vyjadřoval i o zahraničním umění a zejména umění ruském.[31] Jaroslav Kvapil nám dokonce zanechal zprávu o tom, jak Preiss po svém

---

[28] Srov. Marie STRETTIOVÁ, *O starých časech a dobrých lidech*, Praha 1940, s. 84, 129–130 a 136.

[29] AČNB, ŽB, SVII/i-1-I/627. B. Ondřich (ředitel Všeobecného pensijního ústavu). Dopis Jaroslava Preisse na B. Ondřicha ze 7. 2. 1930, k. č. 22.

[30] Tak v roce 1935 Jaroslav Preiss vyjádřil například podporu nákupu sochy zakladatele moderního sochařství Augusta Rodina G. Mahler, podobně jako schválil nákup sochařského díla zástupce francouzského akademického stylu Jeana Paula Laurense. Archiv Národní galerie (dále jen ANG). fond Moderní galerie (dále jen MG), Protokoly kuratoria Moderní galerie, Protokol schůze kuratoria z 11. 6. 1935, AA 1320/35 č.j. 658/35, k. č. 3. Podobně Jaroslav Preiss při písemném hlasování v roce 1936 neváhal také schválit i zvýšení ceny za obrazy dodané Moderní galerii Janem Zrzavým (a Václavem Rabasem), aby se mu dostalo přiměřené hodnoty. Srov. AČNB, ŽB, SVII/i-1-V, Moderní galerie, Dopis Moderní galerie na Jaroslava Preisse z 4. 1. 1936, k. č. 78.

[31] Jednalo se např. o Ivana Jakovleviče Bilibina autora výzdoby pravoslavného kostela Zesnutí sv. Bohorodice v Praze na Olšanech. Srov. AČNB, ŽB, SVII/i-1-I/152. Petr kníže Dolgorukij. Dopis Petra kníže Dolgorukij na Jaroslava Preisse z 30. 1. 1942, k. č. 4. O všestrannosti Preissova uměleckého zájmu svědčí i fakt, že si nechal od významného českého egyptologa Dr. Jaroslava Černého zaslat odlitky některých artefaktů z egyptologického muzea v Káhiře. Srov. AČNB, ŽB, SVII/i-1-I/128. Dr. Jaroslav Černý. Dopis Jaroslava Černého na Jaroslava Preisse z 30. 7. 1931, k. č. 4.

návratu z Ruska v roce 1903 všem nadšeně vypravoval o své návštěvě Tretjakovské galerie a o „*velikých dojmech a zážitcích z národního umění ruského*“.[32]

Stejně tak se také jeho rozsáhlá knihovna neomezovala jen na publikace o dějinách té části výtvarného umění, které stálo ve středu jeho sběratelskému zájmu, ale byla v podstatě všeobjímající. V jeho knihovně bylo možné nalézt knihy o umění nejen z celé Evropy, ale také tituly týkající se všech epoch a všech uměleckých směrů. Stejně tak se Jaroslav Preiss nijak nelimitoval, pokud se týče jednotlivých druhů výtvarného umění, ať se již jednalo o sochařství, architekturu nebo malířství. Na policích jeho knihovny tak bylo možné vedle sebe nalézt knihy o díle Josefa Čapka,[33] Dušana Jurkoviče,[34] Julia Mařáka[35] a dále o českém umění středověku,[36] holandském umění[37] nebo francouzské a německé architektuře.[38] Není jistě bez zajímavosti, že v jeho knihovně se nacházela i rozsáhlá sbírka obrazových kompendií, které se vztahovaly k historii uměleckého ztvárnění erotiky.[39]

---

[32] Jaroslav KVAPIL, *O čem vím*, Praha 1932, s. 301.

Zájem Jaroslava Preisse o ruské umění nepochybně vycházel také z tehdejšího slavjanofilství, které stálo i za projektem tzv. Slovanské banky jen o několik let později. K úvahám o slovanství v hospodářských kruzích té doby srov.: Eduard KUBŮ – Jiří NOVOTNÝ – Jiří ŠOUŠA, *Slavism in National Czech Enterprises in the First Half of the twentieth Century*, in: Helga Schulz – Eduard Kubů, History and Culture of Economic Nationalism in East Central Europe, Berlin 2006, s. 185-206.

[33] AČNB, ŽB/857/1. Nákup knih apod. Dopis Aventinum na Jaroslava Preisse z 2. 6. 1927, k. č. 857.

[34] Tamtéž. Dopis Jaroslava Preisse na Vesmír, nakladatelská a vydavatelská společnost, Praha z 11. 12. 1929.

[35] Tamtéž. Dopis Jaroslava Preisse na Jednotu umělců výtvarných ze 7. 1. 1930.

[36] AČNB, ŽB, SVII/i-1-I/235. Gilhofer und Ranschburg, nakladatelství, Vídeň. Dopis Jaroslava Preisse na fu. Gilhofer etc. z 25. 2. 1924, k. č. 7.

[37] Tamtéž. Dopis Jaroslava Preisse na fu. Gilhofer etc. z 13. 2. 1924, k. č. 7.

[38] Tamtéž. Dopis Jaroslava Preisse na fu. Gilhofer etc. ze 17. 1. 1925, k. č. 7 nebo AČNB, ŽB, SVII/i-1-I/995. Topič F., knihkupectví a Topičův salon, Praha. Dopis fy. Topič na Jaroslava Preisse z 3. 2. 1926, k. č. 45. Další dokumenty ohledně nákupů literatury (především prostřednictvím firem Topič F., knihkupectví a Topičův salon, Praha; Hiersemann Karl W., knihkupectví a antikvariát, Lipsko; a Gilhofer und Ranschburg, nakladatelství, Vídeň) zejména viz: AČNB, ŽB, SVII/i-1-I. Osobní účty 1922–1940, k. č. 85–98 a AČNB, ŽB/857/1. Nákup knih apod. k. č. 857.

[39] Díla věnující se historii zobrazení milostného života objednával Jaroslav Preiss především u dvou lipských dodavatelů – Carl Krah, antikvariát, Lipsko (např. AČNB, ŽB, SVII/i-1-I/431, Carl Krah, antikvariát, Lipsko. Dopis Jaroslava Preisse na fu. Krah z 9. 10. 1928 nebo 19. 12. 1930, k. č. 14) a Adolf Weigel, knihkupectví a antikvariát, Lipsko (např. SVII/i-1-I. Osobní účty 1922–1940. Dopis Jaroslava Preisse na fu. Weigl z 6. 12. 1926, k. č. 87 nebo Dopis Jaroslava Preisse na fu. Weigl z 24. 2. 1927, k. č. 88).

Preissova bibliotéka obsahovala kromě knih i široký výběr časopisů věnujících se výtvarnému umění. Aby byl informován o soudobých trendech a zároveň se vzdělával v dějinách výtvarného umění, se stal předplatitelem některých významných časopisů, které ve své době formovaly tehdejší umělecký život, a jež byly „tiskovými orgány" významných československých spolků výtvarných umělců – Volné směry (SVU Mánes), Styl, časopis pro architekturu, umělecká řemesla a úpravu měst (Společnost architektů), Umělecký list moravského sdružení umělců (Sdružení výtvarných umělců moravských), Život (Výtvarný odbor Umělecké besedy), Rozpravy Aventina (Aventinum), Dílo (Jednota umělců výtvarných) a Hollar (Sdružení českých umělců grafiků Hollar).[40] Ze zahraničních časopisů to pak byly anglické The Studio, An Illustrated Magazine of Fine and Applied Art, The Print Collector's Quarterly, Decorative Art a francouzský L'Architecture religieuse.[41] Už jen tento výčet naznačuje, že Preissův zájem o výtvarné umění a život obce výtvarných umělců byl skutečně rozsáhlý. O tom, že Jaroslav Preiss skutečně těmto časopisům přikládal mimořádný význam, svědčí jeho zájem, aby měl jejich kompletní ročníky.[42]

Stejně tak se Jaroslav Preiss účastnil přednášek[43] a navštěvoval umělecké výstavy s nejrůznější tematikou, které k jeho sběratelské „cílové skupině" měly jen velmi malý nebo dokonce vůbec žádný vztah. Jen mezi lety 1926 až 1932 se Jaroslav Preiss zúčastnil řady výstav soudobých umělců, jako byli Jindra Vlček, Karel Černý, Jaroslav Skrbek, František (Franta) Líbal, Oldřich Kerhart nebo Adolf Hoffmeister. Z výstavních síní navštěvoval Preiss kromě Moderní galerie především prostory Umělecké besedy, Topičova salonu, Aventinské mansardy a SVU Mánes.[44]

Svůj zájem o umění demonstroval Jaroslav Preiss i účastí v řadě organizací československých umělců a organizací shromažďujících české umění. V rámci jeho

---

[40] K otázkám předplatného jednotlivých časopisů srov. AČNB, ŽB/857/1. Nákup knih apod. k. č. 857 a AČNB, ŽB, SVII/i-1-I. Osobní účty 1922–1940, k. č. 85–98.

[41] Srov. AČNB, ŽB, SVII/i-1-I/995. Topič F., knihkupectví a Topičův salon, Praha k. č. 45 a AČNB, ŽB, SVII/i-1-I. Osobní účty 1930. Faktura fy. Topič z ledna 1930, k. č. 91.

[42] Charakteristickým příkladem může být snaha o doplnění časopisu Hollar v roce 1928 prostřednictvím Viktora Strettiho, „*neboť specielně na tomto časopis mně velmi záleží*". Viz AČNB, ŽB, SVII/i-1-I/882. Viktor Stretti, dopisy z 12. 6. a 20. 6. 1928 a AČNB, ŽB/857/1. Nákup knih apod. Dopis Hollar (Viktor Stretti) na Jaroslava Preisse z 11. 6. 1928, k. č. 857. Stejně tak si Preiss stěžoval u např. fy. Topič na nedodávání objednaného Umělecké listu moravského sdružení umělců (srov. AČNB, ŽB, SVII/i-1-I/995. Topič. Dopis Jaroslava Preisse na fu. Topič na z 29. 3. 1921, k. č. 45).

[43] Např. 11. 3. 1926 se Jaroslava Preiss zúčastnil přednášky prof. Šumana v Obecním domě ohledně bulharského umění. AČNB, ŽB, SVII/i-1-I, Soukromé deníky Jaroslava Preisse. Deník z roku 1926, 24. 4. 1932.

[44] AČNB, ŽB, SVII/i-1-I, Soukromé deníky Jaroslava Preisse. Deníky z let 1926–1932.

pozůstalosti se nalézá řada legitimací svědčících o Preissově účasti v Krasoumné jednotě, Sdružení českých umělců grafiků Hollar, Společnosti vlasteneckých přátel umění v Čechách, Společnosti Národního musea, Spolku výtvarných umělců „Mánes“, Svazu československého díla, Společnosti sběratelů a přátel umění, Jednoty pro dostavbu sv. Víta, Kruhu pro pěstování dějin umění a Umělecké besedě (a později také v jejím Sdružení přátel baroka).[45] Dále pak určitý čas zasedal i v kuratoriu Národního muzea, Moderní galerie a Umělecko-průmyslového muzea. V roce 1934 se stal prostředkováním Ludvíka Strimpla i členem Kruhu příznivců Officiny Pragensis, soukromé aktivity Jaroslava Švába, který touto soukromou školou usiloval o vytvoření kvalitního vzdělávání v oblasti grafiky, knižního a reklamního umění. Již jen z tohoto výčtu je zřejmé, že oblast Preissova výtvarného zájmu byla velice široká a není možno ji prostě redukovat na počty umělců zastoupených v jeho soukromé sbírce. Podle jeho deníkových zápisků z let 1926 až 1932 účast Preisse v těchto organizacích nebyla jen formální záležitostí spočívající v zaplacení ročního příspěvku, ale velmi často se účastnil jejich zasedání a jimi pořádaných výstav.[46]

Jaroslav Preiss – sběratel

Význam Preissovy sbírky výtvarného umění si velmi dobře uvědomovali již jeho současníci. Přesto však tato sbírka poněkud neoprávněně stála trochu v pozadí za jeho knihovnou, obsahující řadu významných bohemik. Proto se o jeho sbírce výtvarného umění často psalo jen jako o určitém doplnění knihovny. Tak v roce 1930 ředitel knihovny Národního muzea Josef Volf napsal: „*Kdyby se obsah skříní umístil volně v kimeliích, byl by to dokonalý obrázek českého písemnictví v nejlepších tištěných plodech od druhé polovice 16. století dodnes. Mě zajímala v této bohatosti a plnosti zvláště doba před- a pobělohorská: po čem srdce mé po léta toužilo, co jsem po léta v Museu, v Universitní, na Strahově a ve Vídni marně hledal, to jsem našel, když jsem jen namátkou sáhl do čtyřdílné skříně, na níž bdí sv. Václav na bělouši a na niž hledí nejlepší výtvory Alešů, Maroldů, Čermáků, Navrátilů a jiných*.“[47] Stejně tak o něm německý tisk jako o sběrateli napsal: „*Er hat einen nicht noch genug einzuschätzenden Kunstsinn, der bei Bankdirektoren bedauerlicherweise selten anzutreffen ist. ... Seine Bilder und Büchersammlung gehören zweiffellos zu den schönsten und originellsten Prags*.“[48]

---

[45] AČNB, ŽB, SVII/i-1-I, Legitimace spolků k. č. 98 a AČNB, ŽB, SVII/i-1-I. Osobní účty 1922–1940. Potvrzenky o zaplacení členského poplatku a část legitimací institucí, k. č. 85–98.

[46] AČNB, ŽB, SVII/i-1-I, Deníky 1926–1932.

[47] Josef VOLF, *Preissova knihovna*, in: Věstník klubu úředníků Živnostenské banky z 8. 12. 1930, č. 12, roč. XV., s. 50–52.

[48] *Dr. Jaroslaus Preiss*, in: Die Wirtschaft, 6. 12. 1930, Nr. 50, S. 1754–1755.

Vzhledem k tomu, že všechny soudobé popisy jsou pouze takto stručné, je náročné rekonstruovat skutečný rozsah Preissovy sbírky umění. Při rekonstrukci je možné vycházet ze seznamů uměleckých předmětů konfiskovaných ve prospěch Fondu národní obnovy a později předaných Národní galerii. Tyto soupisy vycházejí z největší části ze seznamů výtvarného umění vyhotovených v rámci pozůstalostního řízení po JUDr. Jaroslavu Preissovi v letech 1946 až 1947[49] a které rekapitulovaly obsah beden uložených v roce 1943 Jaroslavem Preissem do pronajatého skladiště (č. 22) v budově Živnostenské banky.[50] V roce 1950 tak Národní galerie převzala do svých sbírek 268 obrazů a 393 rámovaných grafik,[51] jejichž odhad zpracoval akademický malíř prof. Antonín Jarý. Pouze zmíněných 268 obrazů bylo v seznamu k převzetí Národní galerií podrobně rozepsáno.[52]

Avšak ani tyto soupisy, jež obsahovaly umělecká díla, která Jaroslav Preiss považoval za svá nejcennější, velmi pravděpodobně neobsahují všechna umělecká díla jím vlastněná. Srovnáním archivních dokumentů jeho osobního fondu se seznamy zjišťujeme, že řada uměleckých děl, která koupil, se v seznamech neobjevuje.

---

[49] ANG, fond Národní galerie (dále jen NG), Národní kulturní komise (deposita) – 242) Dr. Jaroslav Preiss (1950). Při srovnání seznamů z roku 1946 a 1947 s předávacím seznamem z roku 1950 docházíme k některým odlišnostem, neboť např. na seznamu 1946 a 1947 vůbec chybí dílo Norberta Grunda nebo je v něm uvedeno pouze 75 kusů obrazů Josefa Matěje Navrátila oproti 90 předaným. Diference v počtech mezi oběma seznamy s největší pravděpodobností vyplývají z rozlišení nesignovaných kusů. Zatímco v seznamech z let 1946–1947 je jich 64 tak v seznamu z roku 1950 jich takových je pouze 24.

[50] AČNB, fond Státní banka československá (dále jen SBČS) SVII/a, Korespondence předsedy SBČS, Pozůstalost – Dr. Preiss, Dopis generálního ředitele SBČS Otokara Pohla na ministra financí Jaroslava Kabeše z 13. 11. 1950, k. č. 241.

[51] ANG, NG, Národní kulturní komise (deposita) – 242) Dr. Jaroslav Preiss (1950), Záznam o převzetí obrazů z pozůstalosti po Jaroslavu Preissovi 26. 7. 1950.

[52] ANG, NG, Národní kulturní komise (deposita), 242) Dr. Jaroslav Preiss (1950), Dopis Národní galerie na Fond národní obnovy z 16. 8. 1950 ohledně převzetí uměleckých děl z pozůstalosti Jaroslava Preisse. Osudy sbírky Jaroslava Preisse, a vůbec celé jeho pozůstalosti, byly po jeho smrti v roce 1946 ovlivněny obviněními z jeho údajné podpory českého fašismu v době I. a II. ČSR a následné kolaborace po okupaci zbytku Českých zemí nacistickým Německem. Již v roce 1945 byl z Živnostenské banky odvezen státní bezpečností jeho soukromý archiv, který se měl stát podkladem pro jeho stíhání. Ke konfiskaci majetku Jaroslava Preisse dle dekretu presidenta republiky č. 108/1945 Sb., o konfiskaci nepřátelského majetku a Fondech národní obnovy, však došlo teprve až výměrem Národního výboru v Praze z 23. 11. 1948 (čj. XIV-1208/11-48 – srov. Tamtéž. Protokol sepsaný 25. 7. 1950). Touto konfiskací přestal být jeho dosavadní majetek pozůstalostí, ale stal se konfiskátem podle zmíněného dekretu, se kterým mohl volně nakládat Fond národní obnovy (srov. Tamtéž. Záznam „Pozůstalost po Dr. Jaroslavu Preissovi“ s.d.). Následně předseda Národní kulturní komise prohlásil v souladu se zákonem č. 137/1946 Sb., o Národních kulturních komisích pro správu státního kulturního majetku, obrazy z pozůstalosti po Jaroslavu Preissovi za státní kulturní majetek (Tamtéž. Dopis Národní kulturní komise pro správu státního kulturního majetku v Praze na FNO z 15. 9. 1950), který byl předán do správy Národní galerii.

Jednalo se především o neidentifikovatelné obrazy Jakuba Jana Hartmanna, Václava Špály, Ludvíka Kuby, Rudolfa Kremličky, Antonína Häuslera, Vincence Beneše, Jana Malého a Jana Novopackého[53]. Dále pak v seznamech chybí i neznámá krajina od Antonína Hudečka, obraz Mozartova Bertramka od Jaro Procházky a od Hany Dostalové několik akvarelů (např. dva obrazy s tématem Božích muk) a jeden pastel.[54] Stejně tak u některých autorů počet předaných kusů nesouhlasí s počtem

[53] Ohledně obrazů Václava Špály viz AČNB, ŽB, SVII/i-1-I/177. Karel Dvořák. Dopis Karla Dvořáka na Jaroslava Preisse ze 7. 10. 1927 a dopis Jaroslava Preisse na Karla Dvořáka z 8. 10. 1927, k. č. 6. Obraz Vincence Beneše AČNB, ŽB, SVII/i-1-I/177. Karel Dvořák. Dopis Jaroslava Preisse na Karla Dvořáka z 6. 11. 1924, k. č. 6 a AČNB, ŽB, SVII/i-1-I. Osobní účty 1925. k. č. 86. Obraz Ludvíka Kuby „Vltava" a obraz „Dáma na balkoně a pohled na Prahu ze Smíchova" (může se jednat o jeden a týž obraz uváděný pod různými názvy). AČNB, ŽB, SVII/i-1-I/435. Ludvík Kuba. Dopis Jaroslava Preisse na Ludvíka Kubu ze 7. 12. 1934, k. č. 15 a AČNB, ŽB, SVII/i-1-I. Jednota umělců výtvarných na Jaroslava Preisse z 13. 12. 1934, k. č. 77. Obraz Rudolfa Kremličky AČNB, ŽB, SVII/i-1-I/549. Eva Medková. Dopis Evy Medkové na Jaroslava Preisse z 15. 4. 1939 a Jaroslava Preisse na Evu Medkovou z 22. 5. 1939, k. č. 19. Obraz Jakuba Jana Hartmanna AČNB, ŽB, SVII/i-1-I. Osobní účty 1927. Faktura fy. Heřman Richter dříve Karel Behr, pozlacovačství, Praha na Jaroslava Preisse z 5. 12. 1927, k. č. 88. Deset akvarelů Antonína Häuslera. AČNB, ŽB, SVII/i-1-I/543. Antonín Häusler. Vzájemná korespondence Antonína Häuslera s Jaroslavem Preissem z 13. 12. 1929, k. č. 18. Jaroslav Preiss dále od Antonína Häuslera zakoupil značné množství kreseb (179) s námětem Prahy v netradičních pohledech (např. z kláštera redemptoristů v Nerudově ulici). Srov. AČNB, ŽB, SVII/i-1-I. Osobní účty 1928 a 1929. Dopisy Antonína Häuslera na Jaroslava Preisse z 22. 5. 1928 a 25. 4. 1929, k. č. 89 a 90 a AČNB, ŽB, SVII/i-1-I/995. Topič F., knihkupectví a Topičův salon, Praha. Topič na Jaroslava Preisse z 16. 4. 1926 (rukopisné poznámky Jaroslava Preisse), k. č. 45. Ohledně obrazů Jana Malého a Jana Novopackého srov. AČNB, ŽB, SVII/i-1-I. Osobní účty 1928. Potvrzenka p. Klimenta o převzetí peněz za originály Jana Malého, Jana Novopackého a Josefa Mánesa ze 17. 9. 1928, k. č. 89. V rámci jedné z faktur za odvedená rámařská díla je zmíněno i jedno dílo od Velasqueze. Otázkou samozřejmě zůstává, zda se jednalo o originál či pouze kopii a zda se jednalo skutečně o pravé dílo světově proslulého malíře. Srov. AČNB, ŽB, SVII/i-1-I. Osobní účty 1927. Faktura fy. Heřman Richter dříve Karel Behr, pozlacovačství, Praha na Jaroslava Preisse z 27. 3. 1929, k. č. 88.

[54] Krajina od Antonína Hudečka AČNB, ŽB, SVII/i-1-I. Osobní účty 1931. Faktura fy. Heřman Richter dříve Karel Behr, pozlacovačství, Praha na Jaroslava Preisse z 21. 1. 1931, k. č. 92 a AČNB, ŽB, SVII/i-1-I. Osobní účty 1928. Potvrzenka Jaro Procházky o přijetí 5500 Kč za obraz Mozartova Bertramka od Jaroslava Preisse z 6. 9. 1928, k. č. 89. Hana Dostalová dala Jaroslavu Preissovi řadu svých akvarelů nejčastěji s tematikou Laviček. Tyto akvarely se také staly základem pro Preissovy pohlednice, které zasílal přátelům v době své dovolené. Dalšími pak byly dva obrazy božích muk a jeden pastel „Buky". Srov. AČNB, ŽB, SVII/i-1-I/158. Hana Dostalová. Dopisy Jaroslava Preisse na Hanu Dostálovou z 9. 12. 1931 a Hany Dostalové na Jaroslava Preisse z 11. 10. 1932 a 6. 10. 1933, k. č. 5. Hana Dostálová pro svého švagra také prováděla grafické návrhy knižních vazeb. S některými z nich se pak zúčastnila na výstavách pořádaných Umělecko-průmyslovým muzeem v roce 1935 „Umělecká vazba" a „50 let výtvarné práce". Tamtéž. Dopisy Hany Dostálové na Jaroslava Preisse z 9. 5. 1935 a 5. 10. 1935, k. č. 5.

děl, která se ve sbírce Jaroslava Preisse nacházela.[55] Do seznamu z roku 1950 nebyl z původních seznamů let 1946–1947 zařazen portrét Jaroslava Preisse od Viktora Strettiho, u kterého manželka Jarmila Preissová prokázala jeho osobní vlastnictví.[56]

Dále pak Preissova sbírka obsahovala velké množství grafik. Část z nich byla nepochybně zahrnuta mezi nepopsané rámované kusy (včetně grafik od Maxe Švabinského, Jana Konůpka, Karla Vika, Františka Šimona Tavíka, Vladimíra Silovského aj.). Jejich počet však rozhodně významně přesahoval uvedený počet 393.[57] Jen od roku 1923, kdy Jaroslav Preiss koupil od Štencova grafického kabinetu 57 grafik Maxe Švabinského v 33 paspartách, až do roku 1935 zakoupil dalších 92 nejrůznějších grafik tohoto autora.[58] Od ostatních autorů, jak dosvědčují jeho proplacené faktury v osobní pozůstalosti, nakoupil pak dalších 602 kusů rozličných grafik různých autorů (zejména konce 19. stol a soudobých). Celkem tedy podle dostupných dokladů z let 1916 až 1944 se mělo v Preissově sbírce nacházet nejméně 751 grafik soudobých umělců. Do tohoto čísla však nejsou zahrnuty knihy grafik limitovaných sérií od Jaroslava Skrbka, Karla Vika, Karla Votlučka, Heleny Bochořákové-Dittrichové a především Josefa Váchala.[59] A stejně tak se v tomto

---

[55] V předávacím seznamu z roku 1950 se nachází 4 obrazy od Vincence Morstadta, avšak Preiss si nechal v roce 1931 nově zarámovat celkem 17 děl od tohoto malíře. Srov. AČNB, ŽB, SVII/i-1-I. Osobní účty 1931. Faktura fy. Heřman Richter dříve Karel Behr, pozlacovačství, Praha na Jaroslava Preisse z 21. 1. 1931, k. č. 92. Stejně tak se v seznamu nenalézá kresba Bojar od Mikoláše Alše, pro kterou v roce 1927 Jaroslav Preiss pořídil nový rám. Srov. AČNB, ŽB, SVII/i-1-I. Osobní účty 1927. Faktura fy. Heřman Richter dříve Karel Behr, pozlacovačství, Praha na Jaroslava Preisse z 5. 12. 1927, k. č. 88. Podobně v seznamu z roku 1950 se nalézá jen dílo Studie stojící stařeny, kdežto v Preissově korespondenci lze dohledat ještě dílo Bretoňka, které bylo dodáno fou. Rubeš 12. 3. 1929. AČNB, ŽB, SVII/i-1-I. Osobní účty 1929. Faktura fy. Rubeš Karel Jan, majitel uměleckého závodu, Praha na Jaroslava Preisse z 12. 3. 1929, k. č. 90.

[56] ANG, NG, Národní kulturní komise (deposita) – 242) Dr. Jaroslav Preiss (1950), Protokol z 25. 7. 1950.

[57] AČNB, ŽB, SVII/i-1-I. Osobní účty 1923. Faktura Štencova grafického kabinetu na Jaroslava Preisse z 29. 3. 1923, k. č. 85.

[58] Mimo celkový počet 149 grafik od Maxe Švabinského, které máme v pramenech doloženy konkrétním číslem (popř. i názvem), se v pozůstalosti Jaroslava Preisse nacházejí další potvrzenky o zaplacení dalších uměleckých děl, jejichž byl Švabinský autorem. Avšak zde jsou uvedeny jen konečné ceny bez udání kusů. Celkem se jedná o 4 700 Kč, což při standardní ceně jedné grafiky 200 Kč (vycházejíce ze zaplacených seznamů děl od Švabinského a bez ohledu na techniku), mohlo představovat dalších 23 grafických listů.

[59] AČNB, ŽB, SVII/i-1-I. Osobní účty 1923–1941. Různé faktury z let 1923–1935, k. č. 85–96 a AČNB, ŽB, SVII/i-1-I/950. Jan Štenc, grafický kabinet, Praha. např.: Štencův grafický kabinet na Jaroslava Preisse z 22. 12. 1925 a Štencův grafický kabinet na Jaroslava Preisse z 4. 5. 1921, k. č. 41. Podobně jako u Maxe Švabinského i v případě grafik od Jana C. Vondrouše nalézáme v pozůstalosti potvrzení o zaplacení určitého množství grafik s tematikou Holandska a Belgie, které měly být původně údajně určeny pouze pro americký trh, avšak bez udání jejich počtu či názvu. Při průměrné ceně 181 Kč za jeden kus (bez ohledu na techniku – srov. AČNB,

čísle neobjevuje 50 různých starých grafik Prahy (vedut) včetně jedné od Václava Hollara, 4 architektonické plány, 4 architektonické návrhy a 9 map, které se objevily na seznamech z let 1946–1947.[60]

Mimo tato díla pak Jaroslav Preiss vlastnil i sbírku sochařskou. O její velikosti sice nejsme informováni, avšak její součástí bylo několik děl od Karla Dvořáka a dále bronzová socha Sv. Václava dle modelu Bohuslava Schnircha a Sv. Jiřího Hradčanského a neznámá skulptura vystavená Werkbundem der Deutschen.[61] Velkou otázkou zůstává, kam zmíněná díla zmizela. Možností pro vysvětlení je více. Jednak je možné, že se jich Jaroslav Preiss vzdal ve prospěch příslušníků své rodiny a jednak je vysoce pravděpodobné, že část z nich se stala obětí vydrancování letního sídla bývalého vrchního ředitele Lavičky v roce 1945.[62]

Pokud se tedy nyní podíváme na skladbu Preissovy sbírky především na základě seznamu z roku 1950 a doplníme jej o poznatky z korespondence, můžeme získat přibližné obrysy tzv. Preissovy obrazárny.[63.] I když se ve sbírce Jaroslava Preisse nacházela díla autorů v podstatě všech směrů od počátku 18. století do první poloviny 20. století, tak její dominantní malířskou část představovala díla především 1. a 2. poloviny 19. století, a to především českého malířství. Osou kolekce byla především krajinomalba, která představovala přibližně 53,5 % všech děl seznamu z roku 1950. Z nich pak 84 % tvořily venkovské krajiny a 16 % městské krajiny. V rámci krajinomalby se jednalo zejména o díla dvou českých krajinářů Josefa Matěje Navrátila a Antonína Chittussiho. Právě obrazy Josefa Navrátila byly v centru sběratelského zájmu Jaroslava Preisse. V jeho sbírce se nacházelo celkem 90 děl tohoto autora – nejvíce z toho tvořily krajiny (62 ks) a žánrové obrazy (15 ks).

ŽB, SVII/i-1-I. Osobní účty 1929. Faktury fy. Jan Štenc, grafický kabinet, Praha na Jaroslava Preisse z 12. 4. 1929, k. č. 90) lze předpokládat, že se při celkové ceně 2856 Kč, jednalo o 15 grafických listů. AČNB, ŽB, SVII/i-1-I/95. Štencův grafický kabinet na Jaroslava Preisse z 8. 4. 1924 a Jaroslav Preiss na Štencův grafický kabinet z 10. 4. 1924, k. č. 41.

[60] Srov. ANG, NG, Národní kulturní komise (deposita) – 242) Dr. Jaroslav Preiss (1950), Záznam o převzetí obrazů z pozůstalosti po Jaroslavu Preissovi 26. 7. 1950.

[61] Srov. Dílo Karla Dvořáka AČNB, ŽB, SVII/i-1-I. Osobní účty 1927. Faktura SVU Mánes na Jaroslava Preisse za dílo Stařec z 8. 12. 1927, k. č. 88; AČNB, ŽB, SVII/i-1-I/159. Leopolda Dostálová. Dopis Leopoldy Dostálové na Jaroslava Preisse z 10. 12. 1924 ohledně zaslání 3 Preissových bust. k. č. 6 a AČNB, ŽB, SVII/i-1-I. Spolek výtvarných umělců Mánes. Dopis SVU Mánes na Jaroslava Preisse z 10. 3. 1936, k. č. 81. Ohledně díla Sv. Václav a Sv. Jiří AČNB, ŽB, SVII/i-1-I. Osobní účty 1929. Faktura fy. Franta Anýž, umělecko průmyslový závod, Praha na Jaroslava Preisse z 25. 10. 1929, k. č. 90. K neznámému dílu vystavenému na výstavě Werkbundu der Deutschen AČNB, ŽB, SVII/i-1-I. Osobní účty 1928. Faktura fy. Wilhelm Rossbach, Aš na Jaroslava Preisse z 14. 9. 1928, k. č. 89.

[62] Jiří HEJDA, *Žil jsem zbytečně*, Praha 1991, s. 416–417.

[63] ANG, NG, Národní kulturní komise (deposita) – 242) Dr. Jaroslav Preiss (1950), Protokol z 25. 7. 1950.

Teprve až s velkým odstupem následovala díla Antonína Chittussiho (26 ks), z nichž 25 byly krajiny. Další významnou část sbírky pak tvořily obrazy Josefa Mánesa (14 ks), Mikoláše Alše (16 ks), Viktora Barvitia (10 ks) a Rudolfa Alta (11 ks). I zde se jednalo z velké části o krajiny, dále pak o žánrovou a figurální malbu (v případě Mikoláše Alše historickou) a částečně portréty. Z dalších autorů lze dále zmínit Norberta Grunda, Jaroslava Čermáka, Adolfa Kosárka, Bedřicha Havránka, Quido Mánesa, Luďka Marolda, Vincence Morstadta, Antonína Slavíčka, Hugo Ullika a Maxe Švabinského. V Preissově sbírce tak byla tedy především zastoupena nejvýznamnější část české krajinářské školy. Vedle barokní krajinomalby zde bylo možno nalézt především vrcholná díla českého romantického krajinářství, ale i následného realismu a zejména impresionismu. Krajiny byly také hlavním námětem obrazů nesignovaných. Naopak na pokraji Preissova zájmu pak byla zátiší (2 ks) a obrazy s mytologickým námětem (3 ks). V případě malířských technik se ve sbírce nalézaly nejvíce olejomalby (121 ks – 45 %), a dále pak akvarely a kvaše (113 ks – 42 %).

Jak již bylo zmíněno, významnou část Preissovy obrazárny tvořily grafiky. Jednalo se jednak o staré veduty zaměřené především na zachycení obrazu Prahy a Českých zemí,[64] a dále o grafiky zejména soudobých umělců. U těchto uměleckých děl již u Preisse nerozhodoval námět, a proto i když je možno postřehnout opět větší náklonnost majitele sbírky ke krajinám a figurálním motivům, se zde nalézala i ve sbírce malířského umění opomíjená zátiší. Zcela přirozeně je postřehnutelný opětně zájem sběratele o pragensie. Pokud se týče struktury sbírky grafik dle výtvarných umělců, pak vycházeje ze seznamů zakoupených děl v rámci Preissových účtů, největší část sbírky představovala díla Maxe Švabinského (149 ks),[65] Jana Konůpka (113 ks), Františka Koblihy (95 ks) a Karla Vika (95 ks). Významné místo v ní pak dále zaujímaly grafické listy Jana C. Vondrouše (65 ks),[66] Karla Votlučky (62 ks), Vladimíra Silovského (63 ks) a Františka Šimona Tavíka

[64] Na základě Preissovy korespondence je možno identifikovat několik velkých nákupů starých rytin – především vedut. Jejich autory, kromě již zmíněného Václava Hollara, byli např. Balzer (?), Peukert (asi Leopold) a Heger (pravděpodobně František či Filip). Řada z nich však byla nesignovaná. Srov. AČNB, ŽB, SVII/i-1-I. Osobní účty 1926 a 1930. Faktura fy. Heinrich Tiedemann, antikvariát, Berlín z 9. 3. 1926, k. č. 87 a Faktura fy. Antonín Kubec, prodej starožitností, Praha z 22. 1. 1930, k. č. 91; AČNB, ŽB, SVII/i-1-I/454. Antonín Kubec, prodej starožitností, Praha Dopis Antonína Kubce na Jaroslava Preisse z 29. 3. 1927, k. č. 15; AČNB, ŽB, SVII/i-1-I/77. L. A. Brecher, knihkupectví a antikvariát, Brno. Dopis L. A. Brechera na Jaroslava Preisse z 8. 7. 1924 a Jaroslava Preisse na L.A. Brechera z 9. 7. 1924, k. č. 2; AČNB, ŽB, SVII/i-1-I/985. Heinrich Tiedemann, antikvariát, Berlín. Jaroslav Preiss na fu. Tiedemann z 22. 6. 1925, k. č. 43.

[65] Viz poznámka 58.

[66] Viz poznámka 59.

(37 ks).[67] Mimo již zmíněné „velké“ grafiky se v Preissově sbírce nalézal ještě velký soubor ex-libris, jehož rozsah je však obtížné odhadnout. Tato ex-libris pocházela například od Josefa Váchala, Karla Votlučka, Otakara Vaňáče, Karla Vika, Pravoslava Kotíka a Emericha Aloise Hrušky.

Na základě Preissovy korespondence je možné stanovit i jeho postupy – strategii – při doplňování sbírky. Jak vyplývá ze skladby jeho obrazárny, je zřejmé, že až na výjimky sbíral v podstatě výhradně jen díla bohemikálního charakteru. Toto ohraničení své sbírky dokonce sám specifikoval, když odmítal odkoupení díla Svatá rodina benátská od francouzského malíře Sebastiana Bourdona z pozůstalosti po Arnoštu Procházkovi.[68] Jak již bylo zmíněno, v centru Preissova zájmu byla krajinomalba a naopak na pokraji zájmu zátiší a s nimi i zobrazení interiérů.[69] Pro Preisse však sbírka nebyla jen o pouhé snaze získat veškerá díla oblíbených autorů, jako byl Josef Matěj Navrátil, Antonín Chittussi nebo Mikoláš Aleš. Někdy proto odmítal nabídky obrazů, které by se do jeho sbírky také hodily, ale pravděpodobně by jej limitovaly v nákupu děl ostatních umělců. Tak např. v roce 1931 již odmítal nakupovat další Navrátilovy obrazy s odkazem, že jeho sbírka „*jest v podstatě kompletní*“.[70]

Při nákupu se tak Jaroslav Preiss nedal vést jen prostým faktem, že určitý obraz je od jeho oblíbeného autora, ale také svým vlastním citem, zda se mu obraz líbí či nelíbí, popř. zda dílo je skutečně pro daného autora typické. Proto například Preiss vrátil jeden z obrazů Václava Špály (obraz Červené), za který zaplatil 10.000 Kč, neboť „*se mu méně líbil*“ a místo tohoto díla se rozhodl vybrat si od něj něco jiného ve stejné hodnotě.[71] V jeho sbírce se dále nalézala díla Antonína Slavíčka (dle seznamu z roku 1950 tři), která však byla považována za natolik klíčová, že by se bez nich žádná výstava o Slavíčkovi neobešla.[72] Preissovy nákupy zcela

---

[67] Výpočty vycházejí ze studia Preissových účtů z let 1916 až 1944. Konkrétní počty děl od jednotlivých autorů jsou v podstatě pouze ilustrativní, neboť zmíněný pramen zejména pro období let 1938 až 1944 je značně torzovitý. Důvodem je Preissův odchod z pozice vrchního ředitele, což nepochybně vedlo k tomu, že jeho osobní účty začaly být vedeny a ukládány mimo Živnostenskou banku. AČNB, ŽB, SVII/i-1-I. Osobní účty 1916–1944. Různé faktury, k. č. 71–75.

[68] AČNB, ŽB, SVII/i-1-I/605. Neumannová Kamila, nakladatelství a knihkupectví, Praha. Fa. Neumannová na Jaroslava Preisse z 19. 7. 1929 a Jaroslava Preisse na Fa. Neumannová z 22. 7. 1929, k. č. 21.

[69] AČNB, ŽB, SVII/i-1-I /384. Kende S. antikvariát, Praha. Jaroslav Preiss na fy. Kende z 30. 10. 1929, k. č. 10.

[70] AČNB, ŽB, SVII/i-1-I/772. Apollo Růžička. Dopis Jaroslava Preisse na Apollo Růžičku z 18. 11. 1931, k. č. 31.

[71] AČNB, ŽB, SVII/i-1-I/177. Karel Dvořák. Dopis Jaroslava Preisse na Karla Dvořáka z 8. 10. 1927, k. č. 6.

[72] Tamtéž. Dopis Karla Dvořáka na Jaroslava Preisse z 3. 2. 1932, k. č. 6.

nepochybně také nebyly bezmyšlenkovité, pečlivě zvažoval nejen zmíněné faktory, ale i pravost obrazů. Na základě svých znalostí si tak mohl v roce 1926 dovolit odmítnout zakoupení rytiny od údajného Václava Hollara „Die Schlacht von Prag" s odkazem, že Hollar jako Čech znalý krajiny nemohl bitvu takto vymalovat.[73] Dalším významným faktorem, který Preisse omezoval při nákupech umění, byla kapacita prostor pro ukládání děl. Proto také v roce 1936 již odmítal nakupovat další Švabinského grafiky, neboť byl „*již tak zavalen různými obrazy a díly, že nemá již pro ně skutečného uplatnění*"[74].

Ačkoliv se Preiss díky svým značným prostředkům z práce v Živnostenské bance a zasedání v řadě správních rad nejvýznamnějších českých společností nijak nemusel omezovat při nákupech umění, přesto jednou z důležitých otázek, které řešil, byla i přiměřenost ceny. Proto také neváhal odmítat umělecká díla z důvodu příliš vysoké ceny[75] nebo o jejich výši dokonce smlouval. Je však pozoruhodné, že většina prodejců jím navrhovanou sníženou cenu ráda akceptovala.[76] Snaha prodat pak u některých umělců byla tak silná, že neváhali ani sami navrhovat podstatnou prudkou redukci původně nabízených cen. Např. v roce 1926 Jaroslav Preiss tak dlouho odkládal nákup kreseb Antonína Häuslera, až ten z původně požadované částky 19 290,- Kč slevil až na 12 000,- Kč.[77] Na druhou stranu však pro nejvýznamnějšího bankovního manažera meziválečné doby v případě děl, která ho nezajímala, nehrála roli ani jejich nízká hodnota a neváhal si nechat ujít i významnou, avšak pouze investiční příležitost. Poměrně tvrdě u Preisse narazil jeho zeť Joe Hartmann s upozorněním, že se v Československu nalézají významné ruské kulturní hodnoty (obrazy a porcelán) za zlomek skutečné ceny.[78]

---

[73] AČNB, ŽB, SVII/i-1-I/985. Heinrich Tiedemann, antikvariát, Berlín. Jaroslav Preiss na fu. Tiedemann z 15. 10. 1926, k. č. 43.

[74] AČNB, ŽB, SVII/i-1-I /963. Max Švabinský. Jaroslav Preiss na Maxe Švabinského z 24. 11. 1936, k. č. 41.

[75] Srov. AČNB, ŽB, SVII/i-1-I /763. Rubeš Karel Jan, majitel uměleckého závodu, Praha. Dopis Jaroslava Preisse na firmu Rubeš z 19. 3. 1930, k. č. 30 nebo AČNB, ŽB, SVII/i-1-I/985. Heinrich Tiedemann, antikvariát, Berlín. Jaroslav Preiss na fu. Tiedemann z 30. 4. 1926, k. č. 43.

[76] AČNB, ŽB, SVII/i-1-I/985. Heinrich Tiedemann, antikvariát, Berlín. Jaroslav Preiss na fu. Tiedemann z 15. 10. 1926 a 20. 10. 1926, k. č. 43.

[77] „*Ohledně Häuslerových kreseb pohovořil jsem* (František Topič – JK) s tím autorem v *domnění, že snad Vám je cena těchto ještě vysoká. Sluníčko pěkně vyhřívá a vytahuje kumštýře do přírody a k tomu třeba peněz. Tohoto není ani mistr Haüsler ušetřen a vzhledem k tomu byl by ochoten ještě z žádané ceny Kč. 2000 sleviti*." AČNB, ŽB, SVII/i-1-I /995. Topič. F, knihkupectví a Topičův salon, Praha. Dopis fy. Topič na Jaroslava Preisse z 16. 4. 1926, k. č. 45.

[78] „*Uvedené sbírky jsou majetkem sovětské mise v Praze a byly původně určeny pro ministerstvo zahraničí. Poněvadž z převzetí sešlo, má mise bezcelný dovoz, když sbírky v tuzemsku prodá v celku a výhradně do rukou soukromých za dozoru ministerstva zahraničí*" – sbírka má soupis s cenami, ale „*v četných případech je prý skutečná cena desateronásobná, takže celá sbírka, zde pouze v hlavních částech inventovaná, má prý cenu 5 až 6 milionů Kč a dala by se za*

V řadě případů o nákupu děl a jejich cenách za samotného Jaroslava Preisse vyjednávaly jiné fyzické nebo právnické osoby. Je přirozené, že pro oblast soudobého malířství byl jeho hlavním důvěrníkem jeho švagr Karel Dvořák. Ten měl k jednotlivým umělcům nejen volný přístup jako příslušník umělecké komunity, ale zároveň i jako přítel řady z nich. Proto také z podnětu Jaroslava Preisse oslovil kvůli prodeji uměleckých děl Václava Špálu[79], Otakara Nejedlého[80] nebo Vincence Beneše[81], u kterého se mu podařilo pro Preisse získat výrazně nižší cenu. Karel Dvořák byl také důležitým průvodcem Jaroslava Preisse při nákupu umění a napomáhal mu s výběrem nejlepších kusů do sbírky.[82] Další osobou, která se podílela na nákupu uměleckých děl pro vrchního ředitele, byl Hynek Havelka ředitel filiálky Živnostenské banky ve Vídni. Jeho úkolem bylo účastnit se v Preissově jméně aukcí uměleckých předmětů v sídle vídeňské filiálky.[83]

Nákup uměleckých předmětů na profesionální bázi pro Preisse zprostředkovávaly některé významné české a zahraniční firmy. Z českých to byly především

---

desetinu této hodnoty získati an prý sověty potřebují peníze“. AČNB, ŽB, SVII/i-1-I/256. Joe Hartmann. Dopis Joe Hartmanna na Jaroslava Preisse z 18. 2. 1931, k. č. 9. Lakonická odpověď Preisse srov. Tamtéž, Jaroslav Preiss na Joe Hartmanna z 20. 2. 1931, k. č. 9.

[79] AČNB, ŽB, SVII/i-1-I/177. Karel Dvořák. Dopis Karla Dvořáka na Jaroslava Preisse z 7. 10. 1927, k. č. 6.

[80] Jaroslav Preiss pověřil Karla Dvořáka obstaráním obrazu Otakara Nejedlého „Duby v Lánech“, které byly vystavovány v rámci výstavy SVU Mánes. O výsledku jednání však na rozdíl od případu Václava Špály a Vincence Beneše nejsme informováni. Tamtéž, Dopis Jaroslava Preisse na Karla Dvořáka ze 7. 10. 1925, k. č. 6.

[81] Tamtéž, Dopis Karla Dvořáka na Jaroslava Preisse z 6. 11. 1924 a dopis Jaroslava Preisse na Karla Dvořáka z 6. 11. 1924, k. č. 6 a zároveň AČNB, ŽB, SVII/i-1-I. Osobní účty 1925. Dopis Karla Dvořáka na Jaroslava Preisse ze 7. 5. 1925 a dopis Jaroslava Preisse na Vincence Beneše z 9. 5. 1925, k. č. 86.

[82] Například v 1927 Karel Dvořák doprovázel Jaroslava Preisse na výstavu SVU Mánes. „*Těší mě důvěra, kterou ke mně máš a byl bych velice rád, kdybychom mohli spolu jíti na výstavu „Mánesa“ brzo po jejím zahájení než přijde zakupovat Moderní galerie*.“ AČNB, ŽB, SVII/i-1-I/177. Karel Dvořák. Dopis Karla Dvořáka na Jaroslava Preisse ze 7. 10. 1927, k. č. 6. Příbuzenský vztah Karla Dvořáka k Jaroslavu Preissovi byl naopak výhodný i pro jeho přátele výtvarné umělce. Tak například v roce 1924 upozornil Jana Štursu na poptávku Živnostenské banky po soše prezidenta Masaryka. Srov. AČNB, ŽB, SVII/i-1-I/956 Jan Štursa. Dopis Jana Štursy na Jaroslava Preisse z 5. 6. 1924, k. č. 41.

[83] V roce 1938 byl Hynek Havelka pověřen vydražit obraz Rudolfa Alta „Westfront des Domes von Ulm“. Měla tak být doplněna sbírka Altových obrazů Jaroslava Preisse (dle seznamu z roku 1950 bylo v jeho vlastnictví 11 těchto obrazů). Vzhledem k tomu, že Preissovým soupeřem v aukci byl velmi pravděpodobně i německý kancléř Adolf Hitler, který se zajímal zejména o Altovy vídeňské obrázky a asi 130 kusů jich již dříve ve Vídni nakoupil, nelze předpokládat, že v ní předseda Živnostenské banky uspěl. Srov. AČNB, ŽB, SVII/i-1-I/260 Havelka Hynek. Dopis Hynka Havelky na Jaroslava Preisse z 22. 11. 1938 a dopisy Jaroslava Preisse na Hynka Havelku z 18. 11. a 24. 11. 1938, k. č. 9.

Štencův grafický kabinet, Topičův salon, umělecký závod Karel Jan Rubeš, prodej starožitností Antonína Kubce, žižkovský umělecký antikvariát Fritz Lentz a smíchovský antikvární obchod Emporium Aloise Dyka, které sídlily v Praze, a brněnské knihkupectví a antikvariát L. A. Brecher a nakladatelství Arno Sáňka. Je jen přirozené, že každý z těchto prostředníků se specializoval na určitý segment Preissova zájmu. Zatímco prostřednictvím Rubešova závodu získával sběratel především malířské kusy, tak díky Topičovu salonu (částečně i prodej malířských děl), Štencovu grafickému kabinetu a závodům Aloise Dyka a Arno Sáňky byl v kontaktu s prodejem soudobé grafiky. Ostatní mu pak příležitostně dodávaly Preissovi staré rytiny, především veduty Prahy. Naopak v cizině byl v těsném kontaktu s vídeňským nakladatelstvím Gilhofer und Raunschburg a berlínským antikvariátem Heinrich Tiedemann. Obě firmy Preisse zásobovaly především rytinami z 18. a 19. století.[84]

Postup obchodu byl v případě firem v podstatě standardizovaný. Nejčastěji došlo k zaslání seznamu nabízených děl ze strany obchodníka uměním, v některých případech s fotografií, a následovalo Preissovo rozhodnutí. V případě, že se jednalo o menší práce (především grafiky), rozhodoval o nákupu od svého stolu, když se nejprve ujistil, že daný kus se ještě v jeho sbírce nenachází. Jestliže tomu tak bylo, sdělil to obchodníkovi. Pokud se jednalo o větší malířská díla, šel si následně dílo prohlédnout přímo do uměleckého závodu a vyžádal si potvrzení pravosti, popřípadě si nechal zpracovat expertizu. Jestliže měl obraz dle jeho názoru příznivou cenu, pak obraz okamžitě koupil a zaplatil a jestliže ne dále vyjednával s majitelem o snížení ceny. V případě, že galerie působila jen jako komisionář, stanovil Preiss maximální nákupní cenový limit a do té ceny mohl postupně obchodník provádět současnému majiteli případné nabídky. O jednotlivých nabídkách do limitu pak Preissse informoval.

Při svých nákupech se Preiss přirozeně nemohl řídit jen svým citem, ale spoléhal se na některé odborníky. Hlavním z nich byl profesor Umělecko-průmyslové školy, již zmíněný Karel B. Mádl. Ten pro Preisse posuzoval např. obrazy Josefa a Antonína Mánesa, Jana Fialy nebo skicáře prvního ředitele pražské Akademie umění profesora Josefa Berglera.[85] Dalším z jím angažovaných odborníků byl

[84] Firma Tiedemann se pokoušela Preissovy prodat i českého mistra kolem roku 1400. Firma však narazila vysokou cenou a navíc splatnou ve švýcarských francích. Srov. AČNB, ŽB, SVII/i-1-I/985. Heinrich Tiedemann, antikvariát, Berlín. Jaroslav Preiss na fu. Tiedemann z 15. 10. 1926, k. č. 43.

[85] Srov. AČNB AČNB, ŽB, SVII/i-1-I /508. Karel B. Mádl. Dopisy Jaroslava Preisse na K.B. Mádla z 15. 5. 1928 a 8. 3. 1930, k. č. 18 a LAPNP, fond Mádl K. B., Přijatá korespondence, Dopisy Jaroslava Preisse na K. B. Mádla z 25. 2. 1924, 11. 5. 1928 a 15. 5. 1928.

taktéž profesor na Umělecko-průmyslové škole František Kysela. Ten byl pro něho například pověřen oceněním uměleckých děl ve sbírce Viléma Zlatníka.[86]

Nabídka prodeje uměleckých děl nepřicházela jen ze strany profesionálních obchodníků uměním, ale také bezprostředně od umělců a jejich organizací. Dále byl Preiss upozorňován různými dalšími osobami na možnosti prodeje. Přímé obchodní vztahy udržoval Jaroslav Preiss kromě umělců, se kterými byl i v úzkém osobním kontaktu, s Antonínem Häuslerem, Jaroslavem Skrbkem, Vladimírem Šindlerem, Rudolfem Váchou, Josefem Váchalem a Otakarem Vaňáčem. Ti všichni za ním přicházeli s nabídkami svých děl. Významné nákupy učinil Jaroslav Preiss zejména od Antonína Häuslera a Jaroslava Skrbka. V letech 1928–1929 nakoupil Preiss od prvního z nich přímo díla (akvarely a kresby) za celkem 73 tisíc Kč[87] a od druhého z nich v letech 1928–1933 za celkem 16 500 Kč.

Obchodní vztahy s některými umělci však často nebyly jednoduché. Jaroslav Preiss byl tak několikrát velmi překvapen jednáním Josefa Váchala, popřípadě jeho družky Anny Mackové. Do prvních kontaktů s Váchalem se Preiss dostal na počátku 20. let, když začal objednávat jeho jedinečné knihy. Prvním šokem pro Preisse bylo, když mu Váchal přestal v roce 1926 zasílat svá díla s odkazem, že když Preiss posledně neobjednal jedno jeho dílo, Váchal jej vyřadil ze svého seznamu stálých subskribentů a nadále s ním tedy jako se svým zákazníkem nebude počítat. Preiss okamžitě zareagoval a s omluvou požádal o doobjednání chybějícího díla.[88] K objednávce však připojil osudovou větu, že mu mají být rezervovány všechny práce z Váchalovy produkce.[89] Tu si však Váchal, popř. Anna Macková vysvětlili po svém a začali vrchního ředitele pravidelně zavalovat značným množstvím děl.[90]

---

[86] Srov. AČNB, ŽB, SVII/i-1-I/847. Josef Sochor. Dopisy Josefa Sochora na Jaroslava Preisse z 11. 9. 1925 a 16. 2. 1926, k. č. 36.

[87] Srov. AČNB, ŽB, SVII/i-1-I/543. Antonín Häusler. Dopis Antonína Häuslera na Jaroslava Preisse z 13. 12. 1929, k. č. 18; Osobní účty 1928–1929. Dopisy Antonína Häuslera na Jaroslava Preisse z 22. 5. 1928 a 25. 4. 1929. Již v letech 1924 a 1926 byl Preissovi zprostředkován nákup obrazů Antonína Häuslera za dalších 12 tisíc Kč. AČNB, ŽB, SVII/i-1-I/995. Topič. Dopisy fy. Topič na Jaroslava Preisse z 7. 4. 1924, 14. 5. 1924 a 16. 4. 1926, k. č. 45. Celkem se v Preissově majetku po těchto nákupech nalézalo více než 189 Häuslerových děl (do roku 1934 – srov. AČNB, ŽB, SVII/i-1-I, Národní muzeum. Dopis Národního muzea na Jaroslava Preisse z 30. 11. 1934).

[88] AČNB, ŽB, SVII/i-1-I/1019. Josef Váchal. Dopis Josefa Váchal na Jaroslava Preisse z 28. 1. 1926 a Jaroslava Preisse na Josefa Váchala z 29. 1. 1926, k. č. 46.

[89] AČNB, ŽB, SVII/i-1-I. Osobní účty 1929. Dopis Anny Mackové na Jaroslava Preisse z 26. 1. 1929, k. č. 90.

[90] Tamtéž a AČNB, ŽB, SVII/i-1-I. Osobní účty 1930. Dopisy Anny Mackové na Jaroslava Preisse z 8. 2. 1930, k. č. 91 nebo LAPNP, fond Josef Váchal. Korespondence přijatá, č. inv. 3493, Seznam prací Josefa Váchala předložených na jaře 1931 panu Dr. Jaroslavu Preissovi. V seznamu z roku 1931 se nalézá 53 děl, jejichž tvůrcem byl Josef Váchal (knihy, grafiky, akvarely, kresby) nebo Anna Macková s úhrnnou hodnotou 27 180 Kč.

Vzhledem k tomu, že počet rezervovaných a zaslaných děl měl stále stoupající tendenci (a to jak počtem, tak i cenou), Preiss již v prosinci roku 1931 odvolal svou prosbu o zasílání všech Váchalových děl a napříště se již jen nechal informovat o jejich vydání.[91]

Nákup uměleckých děl také probíhal prostřednictvím organizací českých umělců. Jednalo se především o Spolek výtvarných umělců Mánes, Uměleckou besedu (Výtvarný odbor) a Aventinskou mansardu. Zde samotná nabídka uměleckých děl probíhala jako součást návštěvy výstavy toho kterého umělce.[92] V některých případech tyto organizace také nabízely Preissovi díla ze soukromých sbírek, jestliže se na ně obrátili jejich majitelé se žádostí o jejich prodej. Příležitostí k nákupu byla Preissovi i velká Výstava soudobé kultury, která se konala v roce 1928 v Brně. Na základě zhlédnutí některých expozic Jaroslav Preiss učinil objednávky např. u Hugo Böttingera[93] nebo Maxe Švabinského.[94]

Významu Preissovy sbírky a jeho sběratelského zájmu si byla vědoma řada jeho současníků, a proto na něj odkazovali majitele významných uměleckých děl nebo i samotné umělce v případě, že chtěli tato díla odprodat. Stejně tak upozorňovali Preisse na mimořádné nabídky umění, které by si zasloužily vhodné místo v jeho sbírce. Těmito osobami byli například historička umění Anna Masaryková,[95] ředitel Obrazárny Společnosti vlasteneckých přátel umění v Čechách Vincenc Kramář,[96] předseda senátu Mořic Hruban,[97] nebo již zmíněný jeho zeť Joe Hartmann.[98]

---

[91] „*Jak pozoruji, stalo se asi nějaké nedorozumění, poněvadž jsem Vám nedal vzkázati, abyste mi rezervovali každou knihu, nýbrž, abyste mi vždy jen laskavě sdělili, co chcete vydávati, abych se mohl včas rozhodnouti*." LAPNP, fond Josef Váchal. Korespondence přijatá. č. inv. 3492, Dopis Jaroslava Preisse na Josefa Váchala z 9. 12. 1931, inv. č. 3492.

[92] Jaroslav Preiss se podle dochovaných záznamů hodlal zúčastnit např. výstavy Josefa Zamazala (srov. ŽB/857/1. Nákup knih apod. Dopis Jaroslava Preisse na Výtvarný odbor Umělecké besedy z 28. 2. 1930, k. č. 857) nebo Antonína Hoffmeistera (Tamtéž. Dopis Jaroslava Preisse na Otakara Štorcha – Mariena z 3. 4. 1929 a Aventina na Jaroslava Preisse z 23. 4. 1929, k. č. 857).

[93] AČNB, ŽB, SVII/i-1-I. Osobní účty 1928. Dopis Hugo Böttingera na Jaroslava Preisse z 5. 9. 1928, k. č. 89 a AČNB, ŽB, SVII/i-1-I/74 Hugo Böttinger. Dopis Jaroslava Preisse na Hugo Böttingera z 3. 9. 1928, k. č. 2.

[94] AČNB, ŽB, SVII/i-1-I/963. Max Švabinský. Dopis Jaroslava Preisse na Maxe Švabinského z 3. 9. 1928 a Maxe Švabinského na Jaroslava Preisse z 6. 9. 1928, k. č. 41. Je pozoruhodné, že Max Švabinský nepokládal Preisse za svého hlavního odběratele a naopak za svého „bankéře" a dokonce „velice dobrého bankéře" označil Rudolfa Ryšavého (Tamtéž).

[95] AČNB, ŽB, SVII/i-1-I/537. Alice Masaryková. Dopis Anny Masarykové na Jaroslava Preisse z 28. 12. 1937, k. č. 18.

[96] AČNB, ŽB, SVII/i-1-I /273. Jožka Herzogová. Dopis Jožky Herzogové na Jaroslava Preisse z 1. 3. 1929, k. č. 9.

Je pozoruhodné, že dokonce i ministerstvo školství a národní osvěty odkazovalo v případě nedostatku státních prostředků na nákup vlastníky vzácných uměleckých děl, „*jejichž zachování v českém majetku je žádoucno*“, aby je nabídli „*ke koupi některým z českých sběratelů uměleckých děl, n.př. pp. generálnímu řediteli Živnostenské banky dru Jaroslavu Preissovi, nebo řediteli téže banky A. Tillemu*“.[99]

Preissova sbírka byla přirozeně soukromá, ale přesto nebyla zcela uzavřená. Preiss sice na jednu stranu odmítal popularizování své sbírky,[100] ale na druhou stranu neváhal především ve 30. letech[101] zapůjčovat významné kusy ze svého majetku na souborné výstavy pořádané spolky umělců (většinou však po přímluvě toho kterého vystavovaného umělce) nebo poskytovat přístup badatelům o jednotlivých umělcích a uměleckých směrech. Díla z jeho sbírky se objevila např. na mezinárodní výstavě karikatur v roce 1934 (dílo Karel Matěj Čapek-Chod od Hugo Böttingera),[102] nebo na výstavách pořádaných SVU Mánes o Antonínu Slavíčkovi v roce 1932,[103] Maxi Švabinském v roce 1932,[104] Karlu Dvořákovi v roce 1936[105] a portrétním umění v roce 1939 (dílo Maxe Švabinského Malý rodinný portrét)[106]

---

[97] AČNB, ŽB, SVII/i-1-I/302. Mořic Hruban. Dopis Mořice Hrubana na Jaroslava Preisse ze 4. 8. 1930, k. č. 10. „*Vím, že jste nadšeným ctitelem tohoto našeho největšího mistra* (Josefa Mánesa – JK) *a nerad bych, aby byl obraz někam zašantročen*.“

[98] AČNB, ŽB, SVII/i-1-I/256. Joe Hartmann. Dopisy Joe Hartmanna na Josefa Preisse z 1. 4. 1930 a 18. 2. 1931, k. č. 9.

[99] AČNB, ŽB, SVII/i-1-I/781. Evžen Samesch. Dopis Ministerstva školství a národní osvěty na Evžena Samesche z 6. 3. 1925, k. č. 782.

[100] V roce 1927 odmítl Preiss fotografování své sbírky pro stránky časopisu Pestrý týden, který uveřejňoval snímky významných soukromých kolekcí v cyklu Z pražských soukromých sbírek. AČNB, ŽB/857/1. Nákup knih apod. Dopis redakce časopisu Pestrý týden na Jaroslava Preisse z 9. 9. 1927 a Preissova odpověď z 3. 10. 1927, k. č. 857.

[101] Ještě v roce 1926 se Jaroslav Preiss odmítl zúčastnit na výstavě děl Beneše Knüpfera s odkazem, že „*zásadně obrazů, které mám, nepůjčuji*“. AČNB, ŽB, SVII/i-1-I/995. Topič F., knihkupectví a Topičův salon, Praha. Dopis Jaroslava Preisse na fu. Topič z 30. 11. 1926, k. č. 45.

[102] AČNB, ŽB, SVII/i-1-I/74. Hugo Böttinger, Dopis Hugo Böttingera na Jaroslava Preisse ze 7. 2. 1934 a Jaroslava Preisse na Hugo Böttingera z 8. 2. 1934, k. č. 2.

[103] AČNB, ŽB, SVII/i-1-I/177. Karel Dvořák. Dopis Karla Dvořáka na Jaroslava Preisse z 3. 2. 1932, k. č. 6.

[104] AČNB, ŽB, SVII/i-1-V. SVU Mánes. Dopis Jaroslava Preisse na SVU Mánes z 2. 4. 1932 a 14. 4. 1939, k. č. 81.

[105] AČNB, ŽB, SVII/i-1-V. SVU Mánes. Dopis SVU Mánes na Jaroslava Preisse z 10. 3. 1936 a Jaroslava Preisse na SVU Mánes z 19. 3. 1936, k. č. 81.

[106] AČNB, ŽB, SVII/i-1-I/963. Max Švabinský. Dopis Maxe Švabinského na Jaroslava Preisse z 17. 2. 1939, k. č. 41 a AČNB, ŽB, SVII/i-1-I, SVU Mánes. Dopis SVU Mánes na Jaroslava Preisse z 20. 2. 1939, k. č. 81.

a výstavě děl Ludvíka Kuby v roce 1934 pořádané Jednotou výtvarných umělců.[107] Z odborné veřejnosti umožnil Preiss přístup do svých sbírek např. historiku umění a úředníku Moderní galerie Dr. Vojtěchu Volavkovi[108] nebo publicistovi z oboru dějin umění a sběrateli Dr. Prokopu Tomanovi.[109] Ve 30. letech pak Jaroslav Preiss dokonce několikrát povolil ofotografování uměleckých děl ve své sbírce organizacím výtvarných umělců.[110] Důvodem mohla být buď jejich vědecká činnost, nebo snaha získat podklady pro pořádání budoucích výstav.

Svou sbírku měl Jaroslava Preiss zprvu umístěnu ve svém bytě na Rašínově nábřeží č. 60 v nejvyšším patře budovy Všeobecného pensijního ústavu. Zde podle dochovaných zpráv zaujímala místo v hale, dvou salonech a zadním obytném pokoji.[111] Odtud pak byla v druhé polovině 30. let po svatbě s Jaroslavou Dimmerovou a rekonstrukcí její rodinné smíchovské vily přesunuta. V tomto domě v Mozartově ulici pak sbírka zůstala až do roku 1943, kdy byla svěřena do bezpečné úschovy v Živnostenské bance. Menší část uměleckých děl jeho sbírky se nacházela na nově vybudovaných Lavičkách,[112] kde se také nacházely nejcennější kusy z jeho sbírky bibliofilií.[113]

Jaroslav Preiss – mecenáš

Kromě standardní podpory umělcům, které se u Jaroslava Preisse projevovalo nákupem jejich děl, se však Preissova mecenášská osobnost uplatňovala i jinými prostředky. Zároveň se jeho mecenášství neomezovalo jen na jednotlivé umělce, ale rozprostíralo se i na jejich instituce a na instituce, které se věnovaly shromažďování výtvarného umění.

Ve vztahu k soukromým osobám se Preissova podpora kromě již zmíněných vlastních nákupů realizovala především nejrůznějšími intervencemi. Nejčastějším

---

[107] AČNB, ŽB, SVII/i-1-I/453. Ludvík Kuba. Jaroslav Preiss na Ludvíka Kubu ze 7. 12. 1934, k. č. 15 a dále AČNB, ŽB, SVII/i-1-I, Jednota umělců výtvarných (JUV). JUV na Jaroslava Preisse z 13. 12. 1934, 2. 5. 1935 a Jaroslava Preisse na JUV z 17. 12. 1934 a 2. 5. 1935, k. č. 77.

[108] ŽB/856/1. Různé. Dopis dr. Vojtěcha Volavky na Jaroslava Preisse z 19. 9. 1928 a Jaroslava Preisse na Vojtěcha Volavku z 20. 9. 1930, k. č. 856.

[109] AČNB, ŽB, SVII/i-1-I/992. Prokop Toman. Dopis Jaroslava Preisse na Prokopa Tomana z 11. 6. 1935, k. č. 45.

[110] Jednota umělců výtvarných. Dopis JUV na Jaroslava Preisse 13. 6. 1932 a 1. 10. 1932, k. č. 77.

[111] AČNB, ŽB, SVII/i-1-I/158. Hana Dostalová. Dopis Hany Dostalové na Jaroslava Preisse z 8. 10. 1935, k. č. 5.

[112] Například zde byla umístěna díla Hany Dostalové. Srov. Tamtéž. Dopis Jaroslava Preisse na Hanu Dostálovou ze 7. 10. 1933, k. č. 5.

[113] Jiří HEJDA, *Žil jsem zbytečně*, s. 135 a 416–417.

typem byla přímluva Preisse u svých kolegů významných manažerů a podnikatelů za nákup, popř. objednávku děl od jednotlivých umělců. Takto se Jaroslav Preiss s úspěchem zasadil za Karla Dvořáka u Josefa Pilňáčka,[114] majitele první královéhradecké továrny na mýdlo atd., a Jaroslava Skrbka u Oskara Federera,[115] generálního ředitele Vítkovického horního a hutního těžířstva. Specifický vztah mezi Preissem a architektem Roithem dokládají i nadstandardní styky mezi oběma v oblasti zadávání staveb. Již v roce 1929 zvítězil František Roith v anonymní soutěži na projekt stavby Živnostenské banky. Snad právě od té doby je možné datovat jejich vzájemné vztahy. I když pravděpodobně se v této soutěži ještě neprojevila přímluva vrchního ředitele tohoto ústavu,[116] při následujících výběrových řízeních již jeho hlas významně zazněl. Např. v roce 1934 významně Roitha podpořil při výběru projektu budovy koncernové pojišťovny Moldavia-Generali[117] nebo se zasadil u Ing. Ladislava Nováka[118] za Roithův návrh stavby budovy Československé obchodní akademie na Slupi.

Intervence za jednotlivé osoby se však realizovaly i jinak. Preissova moc jako vrchního ředitele Živnostenské banky, a tak reprezentanta kapitálově nejsilnějšího hospodářského uskupení meziválečného Československa, se samozřejmě odrážel i v jeho vlivu politickém. I když v průběhu 20. a 30. let vliv jeho strany – Československé národní demokracie slábl, Preiss si i nadále udržoval významnou pozici na politické scéně ČSR. Je velmi pravděpodobné, že tomu bylo především díky jeho nadstandardním stykům zejména s prezidentem Masarykem a některými důležitými představiteli jeho okruhu. Preissův vliv se realizoval především neformálními kontakty, jejichž původ byl nezřídka ještě z doby prvního decennia 20. století. Tento svůj vliv uměl významně uplatnit ve prospěch svých přátel z politických, ale i uměleckých kruhů.

---

[114] AČNB, ŽB, SVII/i-1-I/177. Karel Dvořák. Dopis Karla Dvořáka na Jaroslava Preisse z 24. 1. 1936, k. č. 6.

[115] AČNB, ŽB, SVII/i-1-I/839. Jaroslav Skrbek. Dopisy Jaroslava Skrbka na Jaroslava Preisse z 1. 3. 1936 a 18. 3. 1936 a Jaroslava Preisse na Oskara Federera z 2. 3. 1936, k. č. 36.

[116] Srov. ŽB/4410/3. Protokoly jury ohledně projektu novostavby Živnostenské banky. k. č. 4410 a ŽB/4410/4. Posudky na projekty novostavby, k. č. 4410. Ve výběrovém řízení nebyl výsledek jednoznačný, neboť sice Roithův projekt Červený Bod, měl dle názoru jury nejlepší dispozici, ale měl nevyhovující fasádu, která měla být upravena v duchu jiných návrhů (zejména Gočárova „Oblouku“ a Zázvorkovy „Evropy“).

[117] AČNB, ŽB, SVII/i-1-I/751. František Roith. Dopis Jaroslava Preisse na Františka Roitha z 27. 1. 1934, k. č. 29. Pozoruhodné je jakým způsobem František Roith předestřel Jaroslavu Preissovi své šance uspět ve výběrovém řízení: „*Doufám sice, že před konkurencí obstojím, náklady však mohou být různé a z jiných důvodů, může býti posice dosti těžká*.“ Tamtéž. Dopis Františka Roitha na Jaroslava Preisse z 27. 1. 1934, k. č. 29.

[118] AČNB, ŽB, SVII/i-1-I/619. Ladislav Novák. Dopis Jaroslava Preisse na Ladislava Nováka z 5. 10. 1934, k. č. 21.

Jednou z osob, jimž Preiss pomohl svou přímluvou, byl i jeho švagr Karel Dvořák. V roce 1935 se úspěšně zasadil u ministerstva financí za návrh ministerstva školství a národní osvěty o započítání jeho služebních let.[119] Podobně se zasloužil i o finanční zajištění jeho pařížského pomníku padlým legionářům na hřbitově Pére-la-Chaise.[120] V tomto případě se však jednalo o akci, která vyšla z iniciativy Jaroslava Preisse.[121] Jeho další švagr Václav Dostal byl totiž jedním z prvních padlých legionářů na francouzské frontě. Je pozoruhodné, že Preiss, i když byl autorem nápadu na postavení památníku, jen neformálně doporučoval Dvořákovi změnit místo jeho umístění, když navrhoval spíše samotné bojiště než zmíněný pařížský hřbitov.[122] Preiss tak, přestože byl hlavním financiérem i ideovým tvůrcem, ponechával plnou tvůrčí volnost na samotném autorovi. Je jen přirozené, že vzhledem k tomu, jak blízký byl Preissův vztah k Haně Dostalové, neváhal se zasadit i za ni. Tak jí například pomohl obstarat práci grafičky v Československé grafické Unii, se kterou byla Živnostenská banka v úvěrovém spojení.[123]

Jaroslav Preiss se dále rozsáhle zasadil za malíře Rudolfa Váchu. Nejprve, když mu zajistil prostředky na malbu obrazu účastníků odboje a jeho reprodukci[124] a dále když jej dlouhou dobu podporoval v jeho úsilí o zaplacení obrazu Ženevské porady. Především díky jeho slovu, podpořenému přímluvou i Alfonse Muchy, obdržel nakonec Rudolf Vácha kompenzaci z fondů Kanceláře prezidenta republiky a ministerstva zahraničních věcí, která byla vysoko nad rámec původně nabízený oběma institucemi.[125] Pro tohoto umělce se Preiss také významně přimluvil za jeho

---

[119] AČNB, ŽB, SVII/i-1-I/177. Karel Dvořák. Dopis Jaroslava Preisse na Karla Dvořáka z 24. 5. 1935 a Karla Dvořáka na Jaroslava Preisse z 25. 5. 1935, k. č. 6.

[120] Tamtéž. Dopis Karla Dvořáka na Jaroslava Preisse z 27. 7. 1929, k. č. 6 a AČNB, ŽB, SVII/i-1-I/159. Leopolda Dostalová. Dopis Leopoldy Dostalové na Jaroslava Preisse z 9. 7. 1927, k. č. 6.

[121] AČNB, ŽB, SVII/i-1-I/159. Leopolda Dostalová. Dopis Leopoldy Dostalové na Jaroslava Preisse z 5. 1. 1931, k. č. 6.

[122] AČNB, ŽB, SVII/i-1-I/177. Karel Dvořák. Dopis Jaroslava Preisse na Karla Dvořáka z 6. 11. 1924 a dopis Karla Dvořáka na Jaroslava Preisse z 6. 11. 1924, k. č. 6.

[123] AČNB, ŽB, SVII/i-1-I/158. Hana Dostalová. Dopis Jaroslava Preisse na Hanu Dostalovou z 23. 10. 1934 a Hany Dostalové na Jaroslava Preisse z 9. 5. 1935, k. č. 5.

[124] Jaroslav Preiss Váchovi umožnil získat finanční prostředky na vytvoření uměleckého díla od Gustava Habermanna a Karla Svobody. AČNB, ŽB, SVII/i-1-I/1018. Rudolf Vácha. Účetní doklady o složení hotovosti ve prospěch Rudolfa Váchy z 5. 6. 1924 a dopis Rudolfa Váchy na Jaroslava Preisse z 10. 3. 1926, k. č. 46.

[125] V rámci Preissovy korespondence je rozsáhle zachycen vznik obrazu Ženevské porady. Vedle pracovního postupu Rudolfa Váchy je to především následná otázka zaplacení tohoto díla. Důvodem problémů byla neexistence psané dohody mezi malířem a státem o výši celkových nákladů. Proto se nakonec požadavky Rudolfa Váchy musely přirozeně střetnout s názorem představitelů státu – zejména kancléře prezidenta republiky Dr. Přemysla Šámala. Zatímco kancelář

synovce, aby mu bylo umožněno přeložení ze Slovenska na Moravu,[126] nebo za jeho zetě Bohuslava Jelínka.[127] Přímluvou nešetřil Preiss ani za Boženu Dlabačovou, dceru sochaře Josefa Václava Myslbeka, když požádal ministra průmyslu, obchodu a živností Ladislava Nováka o zajištění nového pracovního místa pro jejího manžela Vojtěcha Dlabače.[128] Přátelský vztah k Mikoláši Alšovi vedl Jaroslava Preisse i ke snaze přispět mu svou pomocí. V tomto případě však nejsme informováni o podstatě záležitosti.[129]

Kromě žádostí o podporu vlastní osoby nebo svých příbuzných se některé osobnosti obracely na Preisse i s prosbami o pomoc (především finanční) pro jiné. Karel Dvořák a Max Švabinský se tak zasazovali za své žáky a za jejich finanční zabezpečení. Tak na žádost Karla Dvořáka Preiss zakoupil knihu Umělecko-průmyslové školy, jejíž výtěžek měl sloužit pro nejchudší studenty,[130] a stejně tak Maxi Švabinskému se podařilo na náklady Jaroslava Preisse poslat studenta Směšného na desetidenní studijní pobyt do Paříže nebo získat prostředky od něho pro

---

prezidenta republiky nabízela za dílo 20.000 Kč, tak samotný Vácha požadoval až 150 000 Kč. Jaroslavu Preissovi předestřel i zdůvodnění svého výpočtu, když požadoval 150 Kč jako výlohy denní režie a 350 Kč jako čistý denní výdělek po dobu 10 měsíců (2 měsíce studie a 8 měsíců práce). AČNB, ŽB, SVII/i-1-I/1018. Rudolf Vácha. Dopis Rudolfa Váchy na Jaroslava Preisse z 24. 10. 1929, k. č. 46. Nejzásadnějším problémem celého jednání se však stal posudek experta ministerstva zahraničních věcí a zároveň i Váchova přítele Jaromíra Strettiho-Zamponiho, který Šámalovi důvěrně sdělil, že „*obraz se stanoviska pravého umění nemá celkem ceny žádné*“. (AČNB, ŽB, SVII/i-1-I/912. Přemysl Šámal. Dopis Přemysla Šámala na Jaroslava Preisse z 10. 10. 1929, k. č. 39) Proto se všichni zúčastnění a zároveň přátelé Rudolfa Váchy snažili, aby malíř přijal nabízenou částku 60 000 Kč, neboť v opačném případě by došlo k soudnímu řízení, kde by mohl zjistit posudek expertů. Celou situaci se nakonec podařilo vyřešit zmíněnou částkou, když byl obraz zakoupen pro Památník národního odboje a Rudolf Vácha pochopil, že již ani vrchní ředitel Jaroslav Preiss není ochoten nadále podporovat jeho požadavky. Srov. AČNB, ŽB, SVII/i-1-I/1018. Rudolf Vácha. různá korespondence z let 1929 až 1931, k. č. 46.

[126] AČNB, ŽB, SVII/i-1-I/1018. Rudolf Vácha. Dopis Prezidia Zemského finančního ředitelství na Jaroslava Preisse z 13. 5. 1929, k. č. 46.

[127] Tamtéž. Rudolf Vácha. Dopis Rudolfa Váchy na Jaroslava Preisse z 23. 6. 1933 a Jaroslava Preisse na Rudolfa Váchu z 27. 6. 1933, k. č. 46.

[128] AČNB, ŽB, SVII/i-1-I/619. Ladislav Novák. Dopis Jaroslava Preisse na Ladislava Nováka z 20. 11. 1923, k. č. 21.

[129] „*Byl bych Vám vděčen, pak-li že byste pana Dra. Svobodu ke mně některý den poslal, abych s ním o celé záležitosti pojednati mohl. Snad se mi podaří v této věci něco učiniti, na čemž by mně specielně vzhledem k Vám neobyčejně záleželo*.“ LAPNP, fond Mikoláš Aleš, Korespondence přijatá, Dopis Jaroslava Preisse na Mikoláše Alše z 18. 5. 1910, inv. č. AD 42/105.

[130] AČNB, ŽB, SVII/i-1-I/177. Karel Dvořák. Dopis Karla Dvořáka na Jaroslava Preisse z 5. 12. 1928 a Jaroslava Preisse na Karla Dvořáka z 10. 12. 1928, k. č. 6.

nemocného studenta Hálu.[131] Z oblasti soukromé jsou pak Preissovy přímluvy za osoby blízké Haně Dostalové.[132]

Jak již bylo zmíněno Jaroslav Preiss, byl členem řady organizací věnujících se výtvarnému umění. V některých z nich byl i významně činný a díky svému postavení v československém hospodářství jim byl účinným podporovatelem. Nejvýznamnější stopu zanechal především v Moderní galerii, Spolku výtvarných umělců Mánes, Jednotě umělců výtvarných, Výtvarném odboru Umělecké besedy a Národním muzeu. Je jen charakteristické, že jeho postavení nejvýznamnějšího československého finančníka té doby se promítlo i do těchto organizací. Některé z nich si jej zvolily za svého ekonomického poradce a obracely se na něj pravidelně s otázkami ohledně financování a finanční revize.

Dosud hmatatelný otisk Preissovy činnosti představuje budova SVU Mánes, jejíž vznik je z velké části i jeho zásluhou. Jaroslav Preiss jako člen Spolku výtvarných umělců Mánes vstoupil v roce 1927 do jeho stavební komise. V této funkci, v níž setrval v letech 1928–1930, ale i potom, se staral jednak o střízlivé posouzení rozpočtu stavby a jednak o poskytnutí úvěru a o její maximální zlevnění. V průběhu let 1928 až 1932 provedl řadu osobních intervencí, které nejprve zajistily základní prostředky na stavbu a následně odvrátily finanční zhroucení celého spolku. Již v roce 1928 se obrátil na ředitele Vítkovického horního a hutního těžířstva Oskara Federera, aby napomohl přes generálního ředitele téhož podniku Adolfa Sonnenscheina, zajistit pro SVU Mánes buď bezplatně, nebo se slevou železo pro betonovou konstrukci stavby.[133] O stejnou službu pak požádal i Zdenko Hořovského generálního ředitele koncernového podniku Živnostenské banky Pražské železářské společnosti.[134] Představitelé obou společností pochopitelně s návrhem souhlasili a dokonce Oskar Federer doporučil Jaroslavu Preissovi obrátit se také na ředitele

---

[131] „*Jsou tu hoši nemající někdy ani na oběd. Mám nyní dva takové hochy Šmidru a Směšnýho. Stejně nadaní ten Šmidra je vzdělanější. Šmidru pošlu na státní útraty na 10 denní pobyt do Paříže. Půjde tam se školní výpravou. Ale pro Směšnýho nemám žádných peněz, abych ho mohl též do Paříže poslat. Jedná se o obnos 1500 Kč. Jelikož pane doktore už při portrétování Vašem jste byl tak dobrotivý a dal mi částku pro mého žáka nemocného (Hálu), osměluji se u Vás uctivě poprositi, abyste vypomohl. Učiníte dobrý skutek pane řediteli. Já sám vypomáhám, kde mohu a kde nemohu už sám, tak tedy prosím. Podobný dopis jsem poslal včera p.řed. Tillemu, s ním počítám zase na žáka Puce a Kousala*.“ AČNB, ŽB, SVII/i-1-I//963. Max Švabinský. Dopis Maxe Švabinského na Jaroslava Preisse z 15. 6. 1931 a Jaroslava Preisse na Maxe Švabinského z 16. 6. 1931, k. č. 41.

[132] Tak intervenovala u Jaroslava Preisse např. za podporu spisovatele Petra Křičku, aby mu byla umožněna cesta společně s Františkem Běhounkem na Špicberky (srov. AČNB, ŽB, SVII/i-1-I/158. Hana Dostalová. Dopis Hany Dostalové na Jaroslava Preisse z 10. 3. 1926 a Jaroslava Preisse na Hanu Dostalovou z 11. 3. 1926, k. č. 5) nebo za své přátele.

[133] AČNB, ŽB, SVII/i-1-V. SVU Mánes. Dopis Jaroslava Preisse na Oskara Federera z 27. 2. 1928, k. č. 81.

[134] Tamtéž. Dopis Jaroslava Preisse na Zdenko Hořovského z 27. 2. 1928, k. č. 81.

a vedoucího správního radu Prodejny sdružených československých železáren Čeňka Brennera, aby se na dodávkách zúčastnily i další podniky železářského kartelu.[135] Celkový objem 1800 q tyčového železa byl pak v roce 1929 v důsledku této intervence a zákroku u Otakara Kruliše-Randy, generálního ředitele Báňské a hutní společnosti,[136] rozepsán na členy tohoto kartelu.[137] V roce 1930 se pak podařilo Preissovi zajistit pro stavbu i levnější cenovou nabídku keramického zboží od Rakovnických a poštorenských keramických závodů, které také náležely do koncernu Živnostenské banky.[138]

Hned na počátku Preiss intervenoval u významných představitelů československého průmyslu a bankovnictví (a zároveň i známých sběratelů) o příspěvky na stavbu. Takto se obrátil například na majitele nejvýznamnějšího soukromého československého bankovního domu Dr. Otto Petschka[139], nebo textilní podnikatele z východních Čech Josefa Bartoně z Dobenína[140] a Josefa Sochora.[141] Podobně i v době pozdější se pak Preiss zasadil u koncernových společností Živnostenské banky o finanční podporu stavby.[142]

Neocenitelnou pomoc pro SVU Mánes však představovaly také Preissovy poradenské služby ve finanční oblasti. Jaroslav Preiss vyjednával s předsedou Vinohradské záložny Karlem Prokopcem, s nímž se znal z jednání správní rady

---

[135] Tamtéž. Dopis Oskara Federera na Jaroslava Preisse z 28. 2. 1928, k. č. 81.

[136] Tamtéž. Dopis Jaroslava Preisse na SVU Mánes z 23. 5. 1929, k. č. 81.

[137] Tamtéž. Dopis Čeňka Brennera na Jaroslava Preisse z 24. 5. 1929, k. č. 81. Prodejna sdružených československých železáren se stala také významným donátorem stavby SVU Mánes, když přispěla darem 180 000 Kč. Lze jen předpokládat, že se jednalo o příspěvek také z Preissova podnětu. Tamtéž. SVU Mánes na Jaroslava Preisse z 20. 3. 1928, k. č. 81.

[138] Tamtéž. Dopis SVU Mánes (stylizovaný Jaroslavem Preissem) na vedoucí představitele Rakovnických a poštorenských keramických závodů Karla Sysla (ředitele), Karla Hinaise (vrchního ředitele), Prokopa Sedláka (člena správní rady) a Antonína Tilleho (předsedu správní rady a náměstka vrchního ředitele Živnostenské banky) z 5. 5. 1930, k. č. 81.

[139] Tamtéž. Dopis Jaroslava Preisse na Otto Petschka z 27. 2. 1928. O účinnosti přímluvy svědčí i dar Otto Petschka ve výši 50 000 Kč. Tamtéž. Dopis Otto Petschka na Jaroslava Preisse z 5. 3. 1928, k. č. 81.

[140] Tamtéž. Dopis Jaroslava Preisse na Josefa Bartoně z Dobenína, k. č. 81.

[141] –„*Mánesáci chystají se Vás pumpnouti o příspěvek na stavbu svého nového domu. Prosím Vás rozepněte si důkladně kapsu a vzpomeňte si na mě*.“ Tamtéž. Dopis Jaroslava Preisse na Josefa Sochora z 27. 2. 1928, k. č. 81.

[142] Jednalo se např. o pojišťovny Securitas a Moldavia-Generali (Tamtéž. Dopis SVU Mánes na Jaroslava Preisse z 3. 3. 1930 a Jaroslava Preisse na SVU Mánes z 8. 3. 1930, k. č. 81), nebo o průmyslové a obchodní podniky: Česká společnost pro průmysl cukerní, Cukrovary Schoeller, Českomoravská Kolben Daněk, Poldina huť, Mannesmannovy závody, Válcovny kovů a trub Mor. Ostrava (Přívoz), Spojené továrny hospodářských strojů Fr. Melichar-Umrath, Vltavský mlýn bratří Poráků (Tamtéž. Dopis SVU Mánes na Jaroslava Preisse z 10. 6. 1930 a Jaroslava Preisse na SVU Mánes z 14. 6. 1930, k. č. 81).

Živnostenské banky, na níž byla i Vinohradská záložna významně zúčastněna, podmínky pro poskytnutí úvěru.[143] Nepochybně díky Preissově zákroku se také podařilo dohodnout úvěr u Hypoteční banky a Vinohradské záložny ve výši 500 000 Kč a další hypoteční úvěr až do celkové výše 4,5 milionu Kč, což byla částka, která významně „*přesahovala jich obvyklé normy*“.[144]

S tím, jak se prodražovala stavba v důsledku neočekávaných okolností, také docházelo ke vzrůstu nedostávajících se finančních prostředků spolku. Proto se začaly objevovat další a další jeho prosby o poskytnutí dostatečných peněz na krytí tohoto schodku. Kromě zoufalých pokusů, jako byla nabídka prodeje sousoší Tři dívky od Augusta Rodina,[145] to byla snaha o povolení dalšího úvěru. První pokus prostředkoval Preiss u předsedy Všeobecného penzijního ústavu Rudolfa Hotowetze, ale ten se nesetkal s patřičnou odezvou. Pravděpodobně tomu tak bylo především proto, že v této době byl mezi oběma muži jakýsi „stín“ a panovala mezi nimi značná rezervovanost pocházející z doby působení Hotowetze ve správní radě Živnostenské banky.[146] Nedostávající se 2 miliony Kč vedly SVU Mánes ke zvýšení tlaku na Jaroslava Preisse, vzhledem k nastalé hospodářské situaci již kulminující hospodářské krize však bylo stále obtížnější získat takový úvěr.[147] Nakonec Preiss spolku doporučil obrátit se o úvěr na soukromý bankovní dům Petschek, jehož majitel byl znám podporou umění, a bankovní dům Guttmann.[148] Za účinnou spolupráci při řešení hospodářských problémů spolku byl následně Preiss zvolen do Sboru protektorů SVU Mánes.[149]

Významnou pomoc poskytl Jaroslav Preiss i Moderní galerii, v jejímž kuratoriu zasedal v letech 1928 až 1937. Hned na jejím prvním jednání byl Jaroslav Preiss na návrh předsedy Karla Kramáře zvolen vzhledem ke svým zkušenostem jejím revizorem účtů.[150] Této své funkce se Preiss plně ujal a již v roce 1928 doporučil změnu v bilančním výkaznictví Moderní galerie. Požadoval zejména připojení soupisu všech děl (starých a nově nakoupených) k výroční zprávě, aby se tak

---

[143] Tamtéž. SVU Mánes na Jaroslava Preisse z 20. 3. 1928, k. č. 81.

[144] Tamtéž. SVU Mánes na Jaroslava Preisse z 5. 6. 1928, k. č. 81.

[145] Tamtéž. SVU Mánes na Jaroslava Preisse z 22. 9. 1928, k. č. 81.

[146] AČNB, ŽB, SVII/i-1-I/295. Rudolf Hotowetz. Dopis Rudolfa Hotowetze na Jaroslava Preisse z 14. 4. 1935, k. č. 10.

[147] AČNB, ŽB, SVII/i-1-V. SVU Mánes. Dopis SVU Mánes na Jaroslava Preisse z 27. 2. 1931 a Jaroslava Preisse na SVU Mánes z 2. 3. 1931, k. č. 81.

[148] Tamtéž. Dopis SVU Mánes (stylizovaný Jaroslavem Preissem) na Otto Petschka z 25. 3. 1931, k. č. 81.

[149] Tuto volbu však Preiss odmítl vzhledem k tomu, že „*podobných čestných funkcí nepřijímá*“. Tamtéž. Dopis Jaroslava Preisse na SVU Mánes z 18. 4. 1932, k. č. 81.

[150] ANG, MG, Protokoly kuratoria Moderní galerie. Protokol schůze kuratoria z 13. 2. 1928, AA 1320/24, čj. 171/28, k. č. 3.

zprůhlednilo hospodaření instituce.[151] Podobně Preiss kritizoval některá účetní pochybení v bilanci za rok 1928.[152] Nejvýznamnějším Preissovým činem ve prospěch Moderní galerie však nepochybně bylo provedení intervence na ministerstvu školství a národní osvěty v době nemoci jejího předsedy Karla Kramáře v září roku 1932. Problémem tehdy bylo zadržování šeku se státní dotací na 250 000 Kč úsporným komisařem tohoto ministerstva. Zároveň se to dělo ve chvíli, kdy galerie vykazovala závazek ve výši 602 775 Kč a dlužila obchodníkům uměním a především samotným umělcům za odebraná umělecká díla. Obě skupiny pak hrozily Moderní galerii i soudním řízením.[153] Díky zákroku Jaroslava Preisse se již v říjnu téhož roku mohla Moderní galerie těšit ze zmíněného šeku.[154] I po ukončení své funkce v kuratoriu byl Jaroslav Preiss v kontaktu s Moderní galerií a v době ohrožení republiky v září roku 1938 byl dokonce požádán, aby prostředkoval u Živnostenské banky možnost uložení děl galerie v safesech této instituce.[155]

Významnou pomocí přispěl Jaroslav Preiss i k chodu Výtvarného odboru Umělecké besedy a Jednoty umělců výtvarných. V případě Výtvarného odboru umělecké besedy se Jaroslav Preiss zasadil v roce 1927 o to, aby Umělecká beseda byla zařazena do okruhu institucí, kterým pravidelně přispívala Živnostenská banka.[156] Podobně se v roce 1929 Jaroslav Preiss zavázal k intervenci za besedu, když se dostala do finančních problémů způsobených příliš narostlými náklady na výstavu Josefa Václava Myslbeka.[157] Nefinanční podpory se Umělecké besedě dostalo v souvislosti s připravovanou výstavou Barokní umění v Čechách. Na základě přímluvy Joe Hartmanna Jaroslav Preiss účinně intervenoval v Národním muzeu za zapůjčení některých exponátů (zejména některých obrazů od Václava Hollara), které dosud odmítal ředitel sbírek historické archeologie Dr. Karel Guth na výstavu zapůjčit, a navíc výstavě kladl „značné překážky“.[158] V případě Jednoty umělců

[151] AČNB, ŽB, SVII/i-1-V. Moderní galerie. Dopis Jaroslava Preisse na Moderní galerii z 20. 6. 1928, k. č. 78

[152] Tamtéž. Dopis Jaroslava Preisse na Moderní galerii z 7. 6. 1929, k. č. 78.

[153] Tamtéž. Dopis Moderní galerie na Jaroslava Preisse z 30. 9. 1932, k. č. 78.

[154] Tamtéž. Dopis Moderní galerie na Jaroslava Preisse z 21. 10. 1932, k. č. 78.

[155] Tamtéž. Dopis Moderní galerie na Jaroslava Preisse z 17. 9. 1938, k. č. 78.

[156] AČNB, ŽB, SVII/i-1-V. Umělecká beseda. Dopis Umělecké besedy na Jaroslava Preisse z 30. 11. 1927, k. č. 81.

[157] Tamtéž. Dopis Umělecké besedy na Jaroslava Preisse z 30. 9. 1927 a Jaroslava Preisse na Uměleckou besedu z 7. 10. 1929, k. č. 81.

[158] AČNB, ŽB, SVII/i-1-I/256. Joe Hartmann. Dopisy Joe Hartmanna na Jaroslava Preisse z 18. 5. 1938 a 20. 5. 1938, k. č. 9.

výtvarných se Preiss významným finančním darem natolik zasloužil o její rozvoj, že byl v roce 1936 jmenován jejím zakládajícím členem.[159]

Významnými věcnými dary se Jaroslav Preiss podílel i na rozšiřování sbírek Národního muzea, v jehož správním výboru a později kuratoriu zastával Preiss post presidenta a které se díky jeho přispění stalo v roce 1934 ze soukromého spolku zemským ústavem. Tomu věnoval například v roce 1927 notes s pěti Alšovými kresbami, které kreslil v době, když byl ještě vojákem v Písku,[160] a dále v roce 1934 kresby 79 kreseb staré Prahy od Antonína Häuslera.[161] Díky přímluvě Jaroslava Preisse u Jindřicha Klazara v roce 1918 se Národní muzeum stalo příjemcem Klazarovy bohaté sbírky rytin (mezi nimi zejména děl Václava Hollara). Za tento svůj zákrok si Preiss zasloužil jmenování činným členem společnosti musejní.[162] Zároveň Jaroslav Preiss přispěl svou intervencí u české podnikatelské veřejnosti např. prezidenta Pražské úvěrní banky Leo Peterky a Josefa Bartoně z Dobenína k shromáždění určitých prostředků na zakoupení části předmětů z rudolfínských sbírek.[163] Preissova agitace za Národní muzeum v československých peněžních kruzích přiměla řadu českých peněžních ústavů také sáhnout do vlastních prostředků a poskytnout muzeu určitou subvenci.[164]

Jaroslav Preiss se také nezřídka stával členem výborů pro uspořádání výstav. Velmi často však bylo zastávání této pozice kromě výrazu úcty vůči vrchnímu řediteli spojeno také se složením určitého finančního daru. V průběhu let 1928 až 1941 byl členem nejméně čtyř výstavních výborů (1928 výstava Muchovy Slovanské epopeje, 1935 výstava díla Jakuba Obrovského, 1936 výstava Staré umění na

---

[159] AČNB, ŽB, SVII/i-1-V. Jednota umělců výtvarných. Dopis Jednoty na Jaroslava Preisse z 17. 2. 1936, k. č. 77.

[160] AČNB, ŽB, SVII/i-1-I./729. František Saturník. Dopis Jaroslava Preisse na Františka Saturníka z 22. 11. 1927, k. č. 32

[161] AČNB, ŽB, SVII/i-1-V. Národní muzeum. Dopis Národního muzea na Jaroslava Preisse z 28. 11. 1934, č.j. 2507, k. č. 79. Mimo výtvarných děl od Mikoláše Alše a Antonína Häuslera zásoboval Preiss svými věcnými dary zejména knihovnu Národního muzea. Této knihovně věnoval např. Codex Vindobonensis nebo Livre d'heures de Galeazzo Maria Sforza. Srov. Tamtéž. Dopis Národního muzea na Jaroslava Preisse z 1. 12. 1934, č.j. 2562, k. č. 79.

[162] Tamtéž. Dopis Národního muzea na Jaroslava Preisse z 17. 4. 1918, k. č. 79.

[163] AČNB, ŽB, SVII/i-1-I/729. František Saturník. Dopis Františka Saturníka na Jaroslava Preisse z 24. 2. 1927 a Jaroslava Preisse na Františka Saturníka z 8. 3. 1927, k. č. 32 a AČNB, ŽB, SVII/i-1-I/767. Runčíková. Dopis J. Preisse na pí. Runčíkovou z 22. 11. 1927, k. č. 30.

[164] AČNB, ŽB, SVII/i-1-V. Národní muzeum. Dopis Národního muzea na Jaroslava Preisse z 10. 5. 1918, k. č. 79. Díky řadě Preissových přímluv se Národnímu muzeu podařilo získat prostředky zejména na nákup cenného numismatického materiálu (slezských mincí). Srov. např. Tamtéž. Dopis Numismatické společnosti Československé v Praze na Jaroslava Preisse z 12. 3. 1932, k. č. 79.

Slovensku a 1941 výstava díla Jaroslava Skrbka).[165] Preiss byl také nápomocný při udělení jednorázového příspěvku pro Mezinárodní sjezd pro dějiny umění, který se měl v roce 1938 konat v Praze a který získal od státu jen „nepatrný“ příspěvek. Prostředkovatelem Preissovy žádosti byl u Svazu kovodělného průmyslu československého jeho generální tajemník Zdeněk Malec.[166] Z drobné pomoci výtvarným umělcům lze ještě zmínit např. nákup losů[167], příspěvky na benefiční akce,[168] nebo příspěvky charitativním organizacím výtvarných umělců.[169] Jaroslav Preiss se mimo to také neváhal finančně podílet na vybudování některých památníků významných českých umělců, jako byl Mikoláš Aleš nebo Václav Hollar.[170]

Specifickou kapitolou v Preissově zájmu o výtvarné umění je jeho aktivní účast na získání obrazu Růžencová slavnost od Albrechta Dürera pro československý stát. Jeho působení v této kauze bylo především zprostředkovatelské. Na jeho osobu se několikrát obrátily o pomoc s prodejem významné osoby Strahovského kláštera, jako byl opat Method Zavoral a provizor Antonín Lacina,[171] neboť klášter stál v důsledku sílící hospodářské krize před hrozící finanční katastrofou.[172] V letech 1930 až 1934 se Preiss proto několikrát obrátil na ministerského předsedu Františka Udržala, a dále pak na ministerstvo financí a ministerstvo školství a ná-

---

[165] Jakub Obrovský (24. 12. 1882-31. 3. 1949) – český sochař, malíř, grafik a spisovatel. Studoval na UMPRIUM a pražské AVU. Člen Jednoty umělců výtvarných, SVUM v Hodoníně a Moderní galerie. Později se stal profesorem na pražské AVU. Zaměřoval se zejména na dekorativní nástěnnou malbu a dále se věnoval figurálním ženským motivům. Podílel se také na organizaci výtvarného života, byl mimo jiné zakládajícím členem Sdružení výtvarných umělců moravských v Hodoníně a jiných.

[166] AČNB, ŽB, SVII/i-1-I/515. Dopis Jaroslava Preisse na Zdeňka Malce z 31. 5. 1938 a Zdeňka Malce na Jaroslava Preisse z 2. 6. 1938, k. č. 18.

[167] Srov. AČNB, ŽB/856/6. Výdaje. Různé účty v roce 1938 až 1939, k. č. 856.

[168] Srov. AČNB, ŽB, SVII/i-1-I. Jednota umělců výtvarných. Dopis Jednoty umělců výtvarných na Jaroslava Preisse z 28. 2. 1942, k. č. 77.

[169] Srov. AČNB, ŽB, SVII/i-1-I. Osobní účty 1917. Provolání Pomocného výboru výtvarných umělců Praha II. ze 17. 9. 1917, k. č.

[170] V případě Mikoláš Alše se jednalo o znovuvybudování jeho rodného domku Okrašlovacím spolkem pro Mirotice a okolí (AČNB, ŽB, SVII/i-1-I. Osobní účty 1928. Dopis Okrašlovacího spolku pro Mirotice a okolí na Jaroslava Preisse z 20. 10. 1928, k. č. 89) a v případě Václava Hollara o zasazení pamětní desky v Londýně Spolkem českých umělců grafiků Hollar (AČNB, ŽB, SVII/i-1-I. Osobní účty 1925. Dopis Jaroslava Preisse na Spolek českých umělců grafiků Hollar z 15. 5. 1925, k. č.86).

[171] Srov. AČNB, ŽB, SVII/i-1-I/472. Antonín Lacina. Dopisy Antonína Laciny na Jaroslava Preisse z 16. 3. 1933, 12. 4. 1934, 27. 9. 1934 a 18. 12. 1934. a AČNB, ŽB, SVII/i-1-I/1098. Method Zavoral. Dopis Methoda Zavorala na Jaroslava Preisse z 11. 12. 1934 a Jaroslava Preisse na Methoda Zavorala z 13. 12. 1934, k. č. 46.

[172] AČNB, ŽB, SVII/i-1-I/472. Antonín Lacina. Rozklad Ministerstva školství a národní osvěty, čj. 1021/20 z 29. 10. 1930, k. č. 16.

rodní osvěty. Nepochybně i jeho intervence měly vliv na nakonec úspěšném zakoupení zmíněného obrazu československým státem. Je jen pro Preisse jako obdivovatele především českého malířství typické, že doporučoval koupi Růžencové slavnosti, a její následné prodání do Německa. Namísto tohoto obrazu pak radil zakoupit například Kladskou madonu.[173] Toto jeho doporučení nepochybně dále dokresluje osobnost Jaroslava Preisse jako ctitele umění v první řadě s národní tématikou.

Závěr

Vztah Jaroslava Preisse k výtvarnému umění je nutné chápat v kontextu doby. Svým zájmem totiž vrchní ředitel Živnostenské banky nebyl nijak mimořádným zjevem tehdejší společnosti, mimořádnou však byla jeho sbírka svými enormními rozměry a kvalitou, kterou si uvědomovala i Národní galerie v roce 1950, když obrazy z jeho sbírky přejímala.[174]

Preissův vztah k umění a kultuře vůbec nepochybně vycházel z tradice 19. století, kdy se v salonech bohatých především národně cítících měšťanských rodin scházely osobnosti ze všech složek národního života, ať se již jednalo o podnikatele, umělce nebo jiné osobnosti kultury. Proto se také stal součástí tohoto světa záhy poté, kdy vstoupil do veřejného života v 90. letech 19. století. Významnou zásluhu na tom měl nepochybně i příbuzenský vztah k rodině jeho manželky Olgy rozené Dostalové. Právě rodina Dostalů, jejíž sídlo v Poděbradech bylo také místem setkávání řady umělců,[175] a která disponovala rozsáhlými kontakty do národnostně

---

[173] „*Měl jsem nedávno zajímavý rozhovor s panem opatem Zavoralem, ze kterého jest zřejmo, že se naskytla znovu nabídka na zakoupení obrazu Dürerova, náležejícího Strahovu. Diskuse o tom byla opětně a opětně ve veřejnosti vedena; obraz sám znám a jsem toho názoru, že by nebylo na závadu, kdyby byl prodán do Německa a místo něho získána eventuelně kladská Madonna, jak opatství nabízí. Myslím, že by to bylo pro naše umělecké poměry ziskem*.“ AČNB, ŽB, SVII/i-1-I/1010. František Udržal. Dopis Jaroslava Preisse na Františka Udržala z 6. 3. 1930, k. č. 46.

[174] „*Abychom si ověřili další osud obrazů, dopsali jsem v září t.r. Ředitelství Národní galerie. V dopise jsme předestřeli celý akt předání obrazů včetně Navrátilova oleje „velká horská krajina“ zástupcům FNO a jejich převzetí zástupci Národní galerie, a požádali jsme o sdělení, jak bylo s obrazy naloženo, zejména pak jak byl instalován Navrátilův obraz. Dne 21. m.m. nám Ředitelství Národní galerie v Praze na náš dotaz sdělilo, že obrazy a kresby z bývalého majetku Dr. Jaroslava Preisse byly Národní galerií převezeny do studijního oddělení ústavu, kde byly zainventovány, roztříděny a postupně jsou podrobovány restauraci. Značná jejich část, v čele s velkým obrazem Navrátilovým, bude základem výstavy českého umění 19. století, která bude otevřena v Národní galerii ve Šternberském paláci na Hradčanech v nejbližší době*.“ AČNB, SBČS SVII/a, Korespondence předsedy SBČS, Pozůstalost – Dr. Preiss, Dopis generálního ředitele SBČS Otokara Pohla na ministra financí Jaroslava Kabeše z 13. 11. 1950, k. č. 241.

[175] Srov. AČNB, ŽB, SVII/i-1-I/159. Leopolda Dostalová. Dopis Leopoldy Dostalové na Jaroslava Preisse z 8. 10. 1941, k. č. 6.

českého kulturního světa, nepochybně představovala pro Jaroslava Preisse významnou základnu při formování jeho názorů na umění a významně se podílela i na vzniku jeho sbírky.[176] Není jistě náhodné, že model spojení uměleckého a podnikatelského prostředí jako tomu bylo u rodiny Dostalů, pak následně nalézáme i u rodiny Preissů, kde se spojil z jedné strany duch umělecký (Olga Dostalová-Preissová) a z druhé duch podnikatelský (Jaroslav Preiss).

Nezanedbatelný vliv na jeho vztah k výtvarnému umění kromě rodiny měla jistě i jeho práce redaktora Národních Listů, kdy měl příležitost setkat se nejen s významnými uměleckými kritiky té doby, jako byl Karel B. Mádl, Jan Koula, Renáta Tyršová nebo Karel Matěj Čapek-Chod, ale zároveň jejich prostřednictvím i s dalšími významnými osobnostmi českého kulturního prostředí.[177] Zároveň i on sám, i když působil v národohospodářské redakci, se neváhal ve svých odborných článcích také vymezit vůči umění a jeho roli v životě jednotlivce. Svými příspěvky tak pozdvihl běžné ekonomické zpravodajství té doby od přízemních denních situačních přehledů k úvahám o postavení a úloze českého národa.[178]

Preissova mecenášská a sbírková činnost nebyla však ojedinělým zjevem. O tom svědčí mimo jiné i to, že další ředitelé jeho bankovního ústavu Jindřich Bělohříbek a Antonín Tille byli také významnými sběrateli umění. Dokonce v případě Bělohříbka bylo i obdobné zaměření jako u Preisse na Pragensie.[179] Tematické zaměření sbírky Jaroslava Preisse se příliš nelišilo od jiných sbírek významných podnikatelů a manažerů té doby. Tak např. sbírka Richarda Jahna obsahovala díla Ullika, Ženíška, Kosárka, Kohla, Pirnera, Čermáka a Grunda a sbírka Josefa

---

[176] Sám Leopold Dostal, otec rodiny a spolumajitel cukrovaru v Poděbradech, vlastnil sbírku umění. V ní se nacházely obrazy od Josefa Mánesa. Srov. LAPNP. fond Mádl K. B. Korespondence přijatá. Lístek Jaroslava Preisse na Karla B. Mádla z 8. 11. 1901. Syn Leopolda Dostala Václav byl např. přítelem malíře a sochaře Františka Bílka. Srov. AČNB, ŽB, SVII/i-1-I/158. Hana Dostalová. Dopis Hany Dostalové na Jaroslava Preisse z 20. 5. 1927, k. č. 5. Václav Dostal také v době svých studií v Paříži navázal rozsáhlé kontakty s místní českou komunitou, včetně nejvýraznějších osobností českého výtvarného umění sídlících ve francouzské metropoli. Srov. Jan HAJŠMAN – Emil FILLA, *Hlídka české mafie v Holandsku: vzpomínky Emila Filly na válku a odboj*, Praha 1934. s. 15.

[177] Srov. např. F. X. Svoboda, *Několik drobných vzpomínek*, in: Národní Listy. Jubilejní sborník 1861–1941, Praha 1941, s. 153 nebo Hana FRANKENSTEINOVÁ, *Max Švabinský*, Díl 3, Praha 1949, s. 108 a 110.

[178] Právě Preissovo ekonomické a literární souznění vysvětloval Jaroslav Kvapil jako odraz „kvasu“ počátku devadesátých let, kdy docházelo ke spájení hnutí politického a národního se sociálním a osvětovým. Srov. Jaroslav KVAPIL, *V zátiší*, Věstník klubu úředníků Živnostenské banky z 8. 12. 1930, č. 12, roč. XV, s. 20–21.

[179] Podle Josefa Volfa se ve spojení se sbírkami Jindřicha Bělohříbka, Sachse (?) a Národního Muzea jednalo o sbírku jedinečnou v celé Evropě. Srov. AČNB, ŽB, SVII/i-1-I. Tisk - výstřižkový archiv, k. č. 99 (1) Dopis Josefa Volfa na Jaroslava Preisse ze 4. 12. 1930 obsahující příspěvek Josefa Volfa otištěný v časopise Slavische Rundschau, s. 19.

Vincence Nováka Marolda, Brožíka, Engelmüllera aj. (ten však zároveň sbíral i světové mistry).[180] Je jen pochopitelné, že o jednu generaci mladší Preiss se zaměřoval kromě již zmíněných autorů i na sbírání uměleckých děl svých současníků, zvláště když s řadou z nich byl buď v osobním, nebo zprostředkovaném kontaktu.

Systém budování sbírky u Preisse svědčí především o tom, že pro něho sbírka nebyla prostředkem vlastní prestiže ve vyšší české společnosti, neboť odmítal nakupovat veškerá umělecká díla nebo díla, u nichž byl přesvědčen, že nedosahují udávané hodnoty nebo se nehodí do jeho sbírky. Preiss svou sbírku přitom nevnímal ani jako prostředek výhodného uložení peněz a nebyl tak jen bohatým investorem nebo spekulantem. Stejně tak cílem sbírky nebyla ani okázalá prezentace postavení a bohatství jejího majitele. Odmítal proto popularizaci své sbírky, ale na druhou stranu umožnil k ní přístup vědcům na poli výtvarného umění. Zároveň Jaroslav Preiss nebyl ani okázalým mecenášem, který by se snažil dát na odiv své bohatství, společenské postavení nebo i vliv, neboť řadu dobročinných akcí nebo intervencí činil zcela soukromě bez nároku na jakoukoliv širší odezvu.

Jaroslava Preisse je tak nutno chápat jako selfmademana, který vedle svého pracovního života prosyceného suchými sloupci čísel, jejich černých nebo červených sum a účetních závěrek, byl ve svém privátním životě milovníkem krásných věcí, za které neváhal utrácet vysoké částky.[181] Peníze však pro něho neznamenaly jen prostředek uspokojení vlastních zájmů a zálib za každou cenu, ale především formu ekonomické a společenské nezávislosti, díky které mohl v duchu obrozenecké tradice 19. století podporovat rozvoj české společnosti. Zájem vrchního ředitele Živnostenské banky Jaroslava Preisse o výtvarné umění tak nejenom dokládá kulturní zájmy podnikatelské a manažerské elity první a druhé ČSR, ale významně ukazuje i na propojení kulturních, politických a ekonomických elit české společnosti první poloviny 20. století.

[180] Srov. Ladislav Novák, *Pásmo vzpomínek*, Praha 1947. s. 17–25.

[181] V roce 1934 byla Preissova sbírka (perské koberce, obrazy, sochy, starožitnosti, výšivky, prvotisky a jiné sběratelské předměty) pojištěna na částku 3,7 milionu Kč. (Srov. AČNB, ŽB/858/7. Pojistky. Pojistka proti krádeži vloupáním z 9. 10. 1934 u pojišťovny Moldavia – Generali). Při soupisu Preissovy pozůstalosti (seznamy z let 1946–1947) pak byla hodnota jeho sbírky odhadnuta na 3 591 600,- Kč (Srov. ANG, NG, Národní kulturní komise (deposita) – 242) Dr. Jaroslav Preiss. Dopis Fondu národní obnovy na Národní kulturní komisi z 25. 5. 1950).

Jakub Kunert

Der Oberdirektor der Živnostenská banka JUDr. Jaroslav Preiss und seine Beziehung zur bildenden Kunst

Zusammenfassung

Der Oberdirektor der Živnostenská banka JUDr. Jaroslav Preiss war nicht nur ein leidenschaftlicher Sammler, sondern auch ein Kenner und Förderer der bildenden Künstler und ihrer Organisationen. Seine Beziehung zu Kunst und Kultur überhaupt formierte sich zweifellos bald, nachdem er in den neunziger Jahren des 19. Jahrhunderts in das unternehmerische und öffentliche Leben eintrat. Nicht geringes Verdienst daran hatte auch seine Verwandtschaftsbeziehung zur Familie seiner Ehefrau Olga, geborene Dostalová, die umfangreiche Kontakte mit dem tschechischen nationalen Künstlermilieu pflegte. Einen nicht zu vernachlässigenden Einfluss auf seine Beziehung zur bildenden Kunst besaß sicher auch seine Arbeit als Redakteur der Národní Listy (*Volksblätter*), bei der er nicht nur mit bedeutenden Kunstkritiken jener Zeit in Berührung kam, sondern zugleich dank ihnen auch wiederholt weitere wichtige Persönlichkeiten des tschechischen Kulturmilieus traf. Die Ausrichtung der Preissschen Sammlung unterschied sich kaum von anderen Sammlungen im Besitz führender tschechischer Unternehmer oder Spitzenmanager. Ihre Grundlage bestand aus Gemälden, zumeist Landschaften, der bekanntesten tschechischen Malerpersönlichkeiten der ersten und zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts. Trotzdem bemühte er sich, auch Gemälde führender Vertreter der tschechischen Avantgarde zu erwerben.

Jaroslav Preiss war ebenfalls bekannt für seine bibliophile Leidenschaft, deren Ergebnis die zweitgrößte Privatbibliothek in der Tschechoslowakei war, und vielleicht gerade aus diesem Grund bildeten einen wesentlichen Teil seiner Kollektion auch Grafiken, zumeist von zeitgenössischen Autoren. Seine Sammlung baute er systematisch auf und ließ sich nicht zu unüberlegten Käufen hinreißen. Bei seinen Käufen berücksichtigte er zwar den Preis, doch war dieser für ihn nicht der Hauptgesichtspunkt. Er war als kein reicher Investor oder Spekulant, der in den Gemälden nur vorteilhafte Investitionen sehen würde. Ebenso war das Ziel seiner Sammlung auch nicht eine pompöse Präsentation der gesellschaftlichen Stellung und des Reichtums ihres Besitzers. Er lehnte daher eine Popularisierung seiner Sammlung ab, ermöglicht andererseits aber Wissenschaftlern auf dem Gebiet der bildenden Kunst den Zutritt zu ihr. Preiss war auch kein demonstrativer Gönner, der sich bemühen würde, Reichtum, gesellschaftliche Stellung oder politischen Einfluss zur Schau zu stellen, denn zahlreiche Wohlfahrtsveranstaltungen oder -interventionen unternahm er völlig privat ohne Anspruch auf jeden breiteren Widerhall. Das Interesse des Oberdirektors der Živnostenská banka Jaroslav Preiss an der bildenden Kunst belegt so nicht nur das Interesse der Unternehmer- und Managerelite der ersten und zweiten tschechoslowakischen Republik, sondern verweist signifikant auch auf die Verflechtung der kulturellen, politischen und wirtschaftlichen Eliten der tschechischen Gesellschaft in der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts.

Jakub Kunert

Živnostenská banka Director General, JUDr. Jaroslav Preiss, and his relationship to art

Summary

Živnostenská banka General Director, JUDr. Jaroslav Preiss, was not just a passionate collector, but also an expert and supporter of artists and their organisations. Preiss's relationship to art and culture in general was undoubtedly shaped in the period shortly after entering business and public life in the 1890s. An important factor here was his relationship with the family of his wife Olga, née Dostalová, who had extensive contacts within the Czech national art scene. Besides family, also of significant influence on his relationship with art was his work as editor of Národní listy, where he met not just major art critics of the time, but also through them other major figures within Czech culture. The focus of Preiss's collection was not particularly different from other collections owned by leading Czech entrepreneurs and top managers. It was based around pictures, mostly landscape, from the most well-known Czech painters of the first and second half of the 19th century, although he also endeavoured to acquire pictures from leading figures in the Czech avant-garde movement. Jaroslav Preiss was also known for his passion for books, and this led to him owning the second largest private book collection in Czechoslovakia, and this may be why a large part of his collection is made up of prints, mostly by contemporary authors. He built up his collection systematically and did not give in to ill-considered purchases. Although he did take price into account in his purchases, it was not of key importance to him. As such, he was not a wealthy investor or speculator who only saw his pictures as investments. Similarly, the objective of his collection was not to demonstrate his social status or wealth. As such, he rejected the popularisation of his collection, although on the other hand he did allow art academics to access it. Similarly, Preiss was not a showy philanthropist trying to win admiration for his wealth, social status or political influence as he undertook a number of acts of charity and interventions entirely privately without needing any wider response. Thus Živnostenská banka Director General Jaroslav Preiss's interest in art does not just exemplify the cultural interests of the elites in business and management in the First and Second Czechoslovak Republic, but also clearly shows the links between the cultural, political and economic elites of Czech society in the first half of the 20th century.

MODERNÍ DĚJINY **MODERN HISTORY**
Roč. 25, 2017, č. 2, s. 323–331 Vol. 25, 2017, No. 2, p. 323–331

KRONIKA

Za Valeriánem Bystrickým (1936–2017)

Když v dubnu 2017 dorazila z Bratislavy do Prahy zpráva, že zemřel náš dlouholetý kolega Valerián Bystrický, byl jsem tou informací vyveden z míry, víc než jinými podobnými zprávami, a to nejen proto, že jsem tohoto vzdělaného a přitom laskavého pána znal osobně více než čtvrt století. Ilavský rodák (narodil se 22. dubna 1936) představoval nejen pro mě, ale i pro velkou část mé generace, i odborně vyrůstající ještě v časech federace, slovenský pendant vlastních univerzitních učitelů. Bystrického s jeho zasvěcenými projevy, nezřídka pronášenými v cizích jazycích, jsme znali mimo jiné i z řady konferencí z posledních takřka tří dekád. A vlastně až racionální reminiscence napověděla, že měl „už" svých osmdesát roků, a že fyzický čas je prostě neúprosný.

Bystrický náležel ke generaci slovenských a českých historiků, která plně dozrála v uvolněnějších a nadějných šedesátých letech. Ve složitém období po roce 1969 – na Slovensku podstatně mírnějším nežli v českých zemích – mohli přes veškeré problémy doby nadále svobodněji pracovat, rozvíjet se a tvořit. Po studiích historie na bratislavské Filozofické fakultě Komenského univerzity (1954–1959) a po vojenské službě pracoval nejprve v muzeu v Žilině a pak určitou dobu ve slovenském Národním muzeu v Bratislavě. Počátky jeho vlastní výzkumné práce souvisely s jeho následným působením v tehdejším Ústavu dejín európskych socialistických krajín (dále ÚDESK), kam nastoupil v roce 1962, a kde se brzy začal věnovat především moderním diplomatickým dějinám Balkánu s akcentem na mezinárodní postavení Bulharska ve třicátých letech. Již ve druhé polovině šedesátých let publikoval své první studie, založené především na československé a bulharské úřední dokumentaci, týkající se složitých vztahů Malé dohody a Bulharska a počát-

ků Balkánské dohody.[1] Této tematice zůstal věrný více než dvě následující dekády, přičemž své znalosti o politickém vývoji jihovýchodní Evropy nestále prohluboval i studiem dalších archivů, mj. v Maďarsku a Jugoslávii, a vydaných dokumentů dalších zemí, především sbírek diplomatické korespondence Německa, Velké Británie a Sovětského svazu. Prvoplánově byla výsledkem těchto výzkumů řada textů o zahraniční politice Bulharska včetně podstatného autorského podílu na monografii o vztazích Bulharska k jeho sousedům v letech 1931–1939, kterou vydal se svým sofijským kolegou prof. Krstjem Mančevem v roce 1977.[2] Této problematice zůstal věrný i později, když výraznou měrou podílel také na zpracování *Dějin československo-bulharských vztahů*[3] a především na přípravě bulharské ediční řady *Čechoslovaški izvori za bălgarskata istorija* (I. svazek 1985 ad.). Ve zmíněné edici kolektiv českých, slovenských a bulharských badatelů postupně otiskoval československé diplomatické dokumenty z balkánských metropolí, týkající se vnitřního i zahraničního vývoje Bulharska od konce první světové války.[4] Tematicky sem náležela i jeho pozdější biografie bulharského komunistického politika Georgi Dimitrova (1982), jehož dílem se ostatně zabýval v rámci svého působení v ÚDESK již od šedesátých let.

Prvním vrcholem Bystrického historiografické tvorby bylo široce pojaté studium evropských mezinárodních vztahů na počátku třicátých let, jehož počáteční výsledky publikoval – často ve spolupráci se svým kolegou Ladislavem Deákem – ještě před nástupem tíživé normalizace. Oba autoři společně vstupovali na pole na Slovensku do té doby prakticky neznámé. Jejich práce ale rychle nejen doplnily, ale často – zvláště po heuristické stránce – rozhojnily dosavadní vědomosti jak o řadě obecných problémů evropských mezinárodních vztahů ve sledovaném období, tak o jejich specifických faktorech ve střední a jihovýchodní Evropě. Současně se tu dostalo v obecnější poloze do popředí i důležité téma malých států mezi velmocemi, aktuální pochopitelně i pro českou historiografii, kterému se konec konců čeští badatelé znovu věnovali intenzivně již od druhé poloviny padesátých let, a jež znovu stalo aktuální také v důsledku události roku 1968. Bystrický v rám-

---

[1] Valerián BYSTRICKÝ, *Vznik Balkánskej dohody a československá zahraničná politika*, Historický časopis 15, 1967, s. 365–387; k tématu se později vrátil rozsáhlou studií, publikovanou ovšem jen v chorvatském Záhřebu: *Diplomatski razvoj u jugoistočnoj Evropi 1932–1934*, Nastanak Balkanskog pakta. Radovi 11, Zagreb 1977–1978, s. 281–407.

[2] *Bălgarija i nejnite săsedi 1931–1939*.,Političeski i doplomatičeski otnošenija, Sofia 1978, 307 s.

[3] *Dějiny československo-bulharských vztahů*, Praha 1980; autor zde napsal text na s. 278–328, 337–352, 363–379.

[4] *Čechoslovaški izvori za bălgarskata istorija*. Zv. 1. – 4. Sofia 1985 až 2008. Poslední dva svazky již vyšly se změněným názvem: *Češki i slovaški izvori za balgarskata istorija* sv. III, IV, Sofie 1994, resp. 2008.

ci těchto svých studií u nás poprvé detailně přiblížil závěrečnou fázi zápasu o německé reparace a jejich konec na konferenci v Lausanne v roce 1932 (*Slovanské štúdie* 1972), se svým kolegou Deákem podrobně zpracovali vývoj jednání i jednotlivé koncepty na Odzbrojovací konferenci v Ženevě v letech 1932–1934 (*Slovanské štúdie* 1973). Detailně osvětlil i Benešovy snahy o upevnění a transformaci malodohodového spojenectví formou tzv. Organizačního paktu z roku 1933, kde podstatně rozšířil heuristickou bázi předcházejících studií na toto téma Alexandra Orta a především Roberta Kvačka atd. Mezi prvními československými badateli si detailněji povšiml též různých koncepcí a plánů na transformaci Podunají, reagujících na tamní dopady hospodářské krize[5] a osvětlil také, jak právě tento fenomén ovlivnil celkový politický vývoj středovýchodní Evropy. Završením se stala rozsáhlá monografie *Európa na prelome* (1974),[6] jež stala nejen zásadním příspěvkem k poznání proměn evropské politiky počátkem osudových třicátých let, ale v době svého publikování také nejzávažnějším výkonem československé historiografie na poli diplomatických dějin, když podstatná část českých badatelů této oblasti byla normalizačními čistkami buď umlčena nebo ve šťastnějším případě odsunuta do pomyslné „šedé zóny".

Bystrický mohl (podobně jako L. Deák) ve svých studiích politicko-diplomatického vývoje pokračovat i v následujícím období, přičemž ke zkoumání v archivech v Praze, Sofii, Budapešti a Bělehradě nyní přibyla i Varšava a samozřejmě další masa zatím pramenů o politice velmocí, zpřístupněná v příslušných edičních sbírkách. Výsledkem byla – vedle řady studií parciálních, ze značné části publikovaných v zahraničí – především rozsáhlá monografie *Kolektívna bezpečnosť alebo neutralita* (1981), zásadní příspěvek k politickým dějinám balkánských zemí v třicátých letech.[7] Kniha, oceňovaná i v zahraničí, nebyla ovšem „pouhým" popisem diplomatických událostí v této části Evropy, ale kombinovala výklady o politice jednotlivých klíčových velmocí vůči tomuto regionu s kapitolami o vlastní diplomatické aktivitě balkánských států, tedy především Balkánské dohody a jejích oponentů. Tím se stala (spolu s později vydanou monografií L. Deáka o středoevropské politice velmocí v identickém období[8]) i zásadním příspěvkem slovenské historiografie k obecnému evropskému studiu prehistorie druhé světové války, které bylo jinak v tehdejším Československu prakticky umlčeno, a začalo se znovu

---

[5] Valerián BYSTRICKÝ, *Le Plan Tardieu sur la structure économique des payes danubiens en 1932 et la Tchécoslovaquie*, Studia historica Slovaca 1975, č. 8, s. 73–79.

[6] Valerián BYSTRICKÝ – Ladislav DEÁK, *Európa na prelome. Diplomatické a politické vzťahy v rokoch 1932–1933*, Bratislava 1974.

[7] Valerián BYSTRICKÝ, *Kolektívna bezpečnosť alebo neutralita*, Balkánske štáty a vytváranie záruk bezpečnosti v 30. rokoch, Bratislava 1981.

[8] Ladislav DEÁK, *Zápas o strednú Europu 1933–1938. Politicko-diplomatické vzťahy*, Bratislava 1986.

rozbíhat až ve druhé polovině osmdesátých let. Stačí přitom porovnat pramennou šíři a záběr obou zmiňovaných knih s některými tituly na podobná témata, jež byly v té době přeloženy např. z ruské tvorby (V. J. Sipols; V. Volkov a další), ale také s částí prací západních, využívajících povětšinou jen dokumenty z provenience zahraničních úřadů velmocí, aby vynikla jejich propracovanost. Lze dodnes litovat, že obě zmiňované knihy nebyly přeloženy do některého ze světových jazyků.

Politickým dějinám především třicátých let Bystrický zůstal věrný i po roce 1980, kdy přešel (spolu s některými kolegy) z ÚDESK do Historického ústavu SAV. Zde se jeho badatelská pozornost začala obracet i k tématům vývoje vnitropolitického, což již anticipovalo příští nasměrování jeho tvorby. Ještě v osmdesátých letech sice V. Bystrický uveřejnil několik studií o postoji zemí jihovýchodní Evropy k Československu v roce 1938, současně se však již začal zabývat politikou nejprve komunistů a pak i šířeji pojímané protiluďácké opozice na Slovensku především po říjnu 1938. Autorsky se podílel také na pátém svazku akademických *Dejín Slovenska* (1985), zahrnujících historii meziválečného dvacetiletí, a od roku 1987 začal postupně publikovat materiálové práce o postojích různých proudů slovenské politiky před a po Mnichovské dohodě, jež se staly důležitou, českou historiografií do té doby dosti zanedbávanou součástí studia tohoto fatálního období. I když se příležitostně stále vracel i k některým problémům vývoje Balkánu na konci třicátých let, těžiště jeho výzkumu již leželo „doma" a Bystrický je jako připravený historik mohl plně zúročit zvláště po politických změnách v roce 1989, kdy v rychlém sledu publikoval řadu studií o „slovenské" politice Edvarda Beneše, Milana Hodži a samozřejmě i Jozefa Tisy v inkriminovaném období 1938–1939.

Po listopadu 1989 se právě Valerián Bystrický, tehdy už vedoucí vědecký pracovník Historického ústavu SAV, stal jedním z historiků, doslova kormidlujících nový směr výzkumů o Slovensku v první polovině 20. století a jeho místu v tehdejších evropských mezinárodních vztazích. Ne náhodou právě pod jeho vedením byly ještě v závěru existence federace a těsně po jejím rozkladu zorganizovány – převážně v Častej Papierničke – konference českých, slovenských i zahraničních historiků, z nichž vzešlo několik sborníků, představujících jakousi pomyslnou inventarizaci tehdejšího stavu poznání historické obce jak o zásadních rysech slovenského vývoje v meziválečném Československu, tak o válečné Slovenské republice.[9] Zkoumání nedlouhé historie tohoto státního útvaru, na němž se ostatně osobně podílel, přitom bylo vlastně první výraznější snahou o skutečný objektivní obraz této fáze slovenské historie, jejíž předcházející interpretace se rozpínaly mezi totální negací, podmiňovanou vládnoucím režimem po roce 1948 na straně jedné, a nekritickou glorifikací luďáckou katolickou emigrací na straně druhé. Trvající výraznou názorovou diskrepanci ostatně naznačovala hned první

[9] Valerián BYSTRICKÝ (red.), *Slovensko v politickom systéme Československa*, Bratislava 1992; TÝŽ, *Slovensko v rokoch druhej svetovej vojny*, Bratislava 1991.

z podobných kolektivních monografií, svazek esejů o Jozefu Tisovi z roku 1993, kam Bystrický napsal kapitolu o Tisově roli 14. března 1939.[10] Právě V. Bystrický a jeho kolegové i žáci z Historického ústavu se následně snažili o mnohostranné poznávání tohoto období (a v širším smyslu celé složité a přitom osudové dekády 1938–1948), jehož výsledky zásadním způsobem korigovaly dosavadní stereotypní zobrazování.

Pro V. Bystrického – historika se po následující zhruba dvě dekády stalo určujícím tématem podrobné studium mezinárodních aspektů slovenské otázky v období tzv. Druhé (pomnichovské) republiky a vlastní zrod Slovenského štátu v březnu 1939. Věnoval mu řadu podrobných studií i referátů na četných mezinárodních konferencích, z nichž připomeňme několik výkladů o vývoji Slovenska v roce 1938, pečlivé studie, zaměřené na problematiku (nerealizovaných) garancií pomnichovskému Česko-Slovensku ze strany velmocí mezi listopadem 1938 a únorem 1939, ale samozřejmě i texty, týkající se vlivu nacistického Německa na „zmezinárodnění" slovenské otázky v tomto období a v neposlední řadě studia o politických aktivitách vládnoucích luďáků.[11] Významná je také ediční činnost V. Bystrický, např. jeho pečlivé vydání memoárů Jozefa Siváka (1993), výrazný podíl na dvoudílné sbírce kratších memoárových textů předních politických i diplomatických aktérů zmíněných měsíců, *Vznik Slovenského štátu* (Bratislava 2008),[12] i účast na publikování vzpomínek diplomata a politika Juraje Slávika. Završením těchto snah bylo pak vydání monografie *Zahranično-politické súvislosti vzniku Slovenského štátu 14 Marca 1939* (2014), dosud zdaleka nejpodrobnější (a také na nejširší pramenné bázi vybudované) studii o tomto zásadním momentu slovenských, ale také česko-slovenských dějin.

Podíváme-li se na tuto poslední Bystrického knihu, skutečné *opus magnum* zralého historika, zjistíme, že nabízí podstatně více nežli naznačuje její poněkud akademicky strohý název. Hned její první kapitola totiž zcela průkopnicky (a to i z hlediska českého historického diskurzu) mapuje zahraničně-politické představy

---

[10] Valerián BYSTRICKÝ – Štefan FAŇO, (red.): *Pokus o politický a osobný profil Jozefa Tisu*, Bratislava 1992.

[11] Srov. např. *Zahraničnopolitické koncepcie politických strán na Slovensku koncem tridsiatych rokov 20.storočia*, Historický časopis 48, 2000, s. 257–281; *Nacistické Nemecko a vznik Slovenského štátu*, Vojenská historia, 2001, č. 2, s. 41–61; *Problém záruk bezpečnosti Česko-Slovenska po Mníchovskej dohode*, in: Zdeněk Beneš – Dušan Kováč – Hans Lemberg (eds.), Hledání jistoty v bouřlivých časech. Češi, Slováci, Němci a mezinárodní systém v první polovině 20. století, Ústí nad Labem 2006, s. 171–194; Valerián BYSTRICKÝ – Miroslav MICHELA – Michal SCHVARC (eds.), *Rozbitie alebo rozpad*? Historické reflexie zániku Česko-Slovenska, Bratislava 2010.

[12] Valerián BYSTRICKÝ – Róbert LETZ – Ondrej PODOLEC (eds.), *Vznik Slovenského štátu. 14. marec 1939*. Spomienky aktérov historických udalostí. Sv. I a II, Bratislava 2008 a 2009.

nejdůležitějších politických proudů Československa v celém meziválečném dvacetiletí, a odlišným zahraničním představám jednotlivých stran autor věnoval výraznou pozornost i ve výkladech o pomnichovském období. Prohloubením dosavadních poznatků o příslušných problémech jsou pak i do značné hloubky i šířky pojímané exkursy jak o nacistické politice vůči pomnichovskému Česko-Slovensku, tak o zahraničních aktivitách vládnoucí ludové strany v tomto období, které značně rozhojňují faktografickou síť, v předcházejícím období vytvořenou studiemi např. Františka Lukeše, Jörga K. Hoensche, Ladislava Suška, Theodora Procházky a dalších badatelů. Bystrického syntetizující schopnost přitom dokumentují i některé další autorovy práce z této fáze jeho tvorby, především podíl na kolektivní monografii *Slovensko v Československu 1918–1939* (2004),[13] a pak samozřejmě výbor jeho studií *Od autonomie k vzniku Slovenského štátu* (2008), v nichž je znovu připomenuta řada zásadních témat slovenské historie první poloviny 20. století včetně pohledů Edvarda Beneše na Slovensko, slovenský faktor v historii Mnichova a samozřejmě i vývoj ve východní části soustátí v letech 1938–1939.[14]

V poslední dekádě své životní i profesní dráhy se Valerián Bystrický sice stále věnoval především sklonku třicátých let 20. století, na rozdíl od některých svých úzce specializovaných kolegů se však neváhal podílet ani na novém ztvárňování historie novější, i na popularizaci vývoje historického poznání. Příkladem první složky těchto aktivit byl jeho autorský i redakční podíl na části publikací, jež bratislavský Historický ústav vydal u příležitosti půl století od fatálních událostí let 1968–1969, především účast na monografii *Rok 1968 na Slovensku a v Česko-Slovensku* (Bratislava 2008). Reprezentantem druhé složky bylo spoluredigování několika populárněji laděných kolekcí esejů, týkajících se např. záležitostí propagandy (tam přispěl i vlastním textem *Bolševizmus verzus fašismus*), slavných i méně známých poltických skandálů slovenské scény a v neposlední řadě přiblížený nejdůležitějších politických procesů, jež poznamenaly politickou scénu od sklonku starých Uher po léta komunistického režimu.[15] Připomenout se pak jistě sluší i Bystrického autorský a především redakční vklad do rozsáhlého dvoudílného souboru *Chronológia dejín Slovenska a Slovákov* (Bratislava 2015), jenž vydal spolu s Vojtechem Danglem, a jež se nepochybně stane na dlouhou dobu

---

[13] Valerián BYSTRICKÝ, *Štátoprávne predstavy na Slovensku v druhej polovici 30. rokoch*, in: Valerián Bystrický – Milan Zemko, Slovensko v Československu, 1918–1939, Bratislava 2004, s. 165–178.

[14] Valerián BYSTRICKÝ, *Od autonomie k vzniku Slovenského štátu*, Bratislava 2008.

[15] Valerián BYSTRICKÝ – Jaroslava ROGULOVÁ, *Storočie propagandy*, Slovensko v osidlách ideologií, Bratislava 2006; V. BYSTRICKÝ – Jaroslava ROGULOVÁ, *Storočie škandálov*. Aféry v moderných dějinách Slovenska, Bratislava 2008; Valerián BYSTRICKÝ – Jaroslava ROGULOVÁ, *Storičie procesov*. Súdy, politika a společnost v moderných dějinách, Bratislava 2013.

základním faktografickým kompendiem národní historie pro širší slovenskou čtenářskou obec.

Smrt Valeriána Bystrického počátkem dubna 2017, krátce před jeho jednaosmdesátiletými narozeninami, je vážnou ztrátou nejen pro slovenskou, ale i českou historiografii a kulturu v širším smyslu slova vůbec. Jako historik Bystrický přispěl zásadním způsobem k objasnění některých klíčových momentů moderní historie střední Evropy, především událostí let 1938–1939, o kterých vytvořil díla, k nimž se bude vracet každý příští badatel, jenž se bude zajímat o toto období. Ve své tvorbě ale patřil v našem prostoru k prvním, který v dobách pro historiky obtížným, vrátil do historického diskursu také téma malého státu ve velmocenské politice, a přispěl tak, mimo jiné, k rozbití řady tradovaných mýtů o možnostech jejich politických vůdců. V neposlední řadě nejen svou tvorbou, ale svým působením pedagogickým posílil v řadách slovenské inteligence tu její složku, která hodnotí sice kriticky, ale přesto pozitivně tři čtvrtě století trvající éru společného státu Čechů a Slováků, jenž v případě druhého z uvedených národů umožnil jeho dozrání a následnou plnou emancipaci. Z tohoto hlediska, šíří rozhledu, metodickou kázní, pečlivostí a v neposlední řadě střízlivostí bude pro mnohé z nás dílo Valeriána Bystrického zdrojem trvalého poučení a inspirace. Ve vzpomínkách se ale rádi budeme vracet i osobě jeho autora.

Jindřich Dejmek

Rozkulačeno. Půlstoletí perzekuce selského stavu, 25. 5. 2016 – 30. 9. 2016

Národní zemědělské muzeum a Ústav pro studium totalitních režimů připravily na rok 2016 výstavu věnovanou sedlákům a selskému stavu, lépe řečeno jeho perzekuci. Jde o první výstavu od roku 1989 a tedy první výstavu na toto téma vůbec, věnující se tomuto tématu moderní československé historie, které je v mnoha ohledech stále živé a patří k tragickým okamžikům našich dějin. Výstava byla v Národním zemědělském muzeu slavnostně zahájena 24. května 2016 za přítomnosti obou pořádajících institucí a dalších čestných hostů. Záštitu nad výstavou převzal ministr zemědělství Ing. Marian Jurečka.

Kurátorem výstavy byl Jaroslav Rokoský z Ústavu pro studium totalitních režimů, který se zabývá dějinami meziválečného Československa a mezi jeho specializace patří Republikánská strana zemědělského a malorolnického lidu, neboli agrárníci. Mimo jiné je autorem velmi obsáhlé monografie o posledním předsedovi této strany Rudolfu Beranovi. Proto jeho jméno v souvislosti s výstavou nepřekvapí, spíše naopak. Jde o odborníka na slovo vzatého, který se problematice věnuje již více než 10 let. Téma selství je neoddělitelně spjato s agrárníky, konzervativní

a pravicovou stranou, která v tomto stavu nacházela nejvíce podporovatelů. Dalšími autory výstavy jsou Petr Blažek, Libor Svoboda, Martin Tichý, Jiří Urban.

Návštěvníci byli však hned při vstupu vrženi do let, kdy docházelo k omezování svobodného podnikání. Šlo o retrospektivu inscenovaného procesu v soudní síni a zvukový záznam skutečného soudního procesu se sedlákem Josefem Pažoutem z Bystřice. Tato úvodní zkušenost působila emotivně a připomínala nám, že především po roce 1949, kdy započala kolektivizace zemědělství, se žilo mnohým zemědělcům velmi špatně.

Výstavní místnost byla dělená dřevěnými barevnými stěnami a přehledně se v ní dalo orientovat. Texty a skutečně velice bohatý obrazový materiál a kopie archivních dokumentů, byly vytištěny na těchto stěnách a dostatečně osvětlené. Ve výstavě autoři použili 4 televizní obrazovky s ukázkami k tématu (Československý filmový týdeník, hrané filmy a dokumentární film), které šlo sledovat pohodlně se sluchátky.

Z inscenované soudní místnosti vstupoval návštěvník do míst výstavy, kde došlo k zachování časové chronologie. Charakterizovala selský stav a rok na vsi, který byl určován koloběhem hospodářského cyklu. Připomíná výše zmíněné agrárníky, kteří měli po celou dobu první republiky resort ministerstva zemědělství. Dále se mohl návštěvník dočíst o selských jízdách – oslavy konané pod záštitou této strany, ale i o osobnostech strany (Bohumír Bradáč, Oldřich Suchý) a jejich podílu na budování demokratického Československa. První perzekuce sedláků je popsána v době nacismu. Pro ty byla tato skupina obyvatel nadmíru důležitá, aby mohla živit válečné hospodářství, ale při budování cvičiště SS na Neveklovsku došlo k vystěhování několika vesnic.

Výstava neunavovala texty, naopak došlo k velmi zdařilému proložení plakáty, fotografiemi a návštěvník se tak dostal přes léta kritická, tedy léta padesátá. V závěrečné části byly díky leteckým snímkům ukázány fatální rozdíly, jaké měla na krajinu kolektivizace a scelování pozemků, které způsobilo nevratný zásah do místních ekosystémů (připomeňme dříve propagandou oslavované rozorávání mezí). Autoři výstavy velmi dobře také připomněli, že družstevnictví mělo u nás silnou tradici již v meziválečné ČSR, ale nemělo mnoho společného s tím, které zná většina současných návštěvníků a které je spojeno s režimem po roce 1948.

Výstava neobsahovala velké množství sbírkových předmětů a obecně ani ne velké množství jakýchkoliv trojrozměrných předmětů. Návštěvník si ale mohl prohlédnout krásný kroj příslušníka Selské jízdy, model selského stavení, povoz či kříž, který odkazuje k religiozitě venkovských obyvatel. V žádném případě však u tohoto tématu nemůžeme očekávat velké množství trojrozměrných předmětů. Poměr textů a ostatního byl velmi příjemný a vkusný.

Výstava měla ohlas i v médiích a byl k ní vydán katalog, kde nalezneme texty z výstavy v češtině i angličtině a většinu fotek z výstavy. Tento katalog je možné zakoupit v pokladně muzea. Velmi bohatý byl i doprovodný program, který

zahrnoval přednášky (např. od kurátora výstavy J. Rokoského na téma vzestup a pád agrární strany či Libora Svobody, který hovořil o kolektivizaci v SSSR) a myšleno bylo i na školní výpravy. Na webové stránce vytvořené pro výstavu, nalezneme několik verzí pracovních listů s informacemi o jejich vyhodnocování a časové náročnosti. Ten autoři listů stanovili u této výstavy odhadem na 60 až 80 minut.

Výstava splácí dluh! Po roce 1989 vyšlo několik knih a studií o kolektivizaci a proměně venkova, akci Kulak a perzekuci sedláků. Úkol, se kterým přistupoval kurátor s autory výstavy ke zpracování, byl nelehký. Návštěvník si však z výstavy odnesl ucelený obrázek o selském stavu a jeho postavení a chronologicky dojde až do současné doby, kdy si na závěr může přečíst o příbězích několika rodin navazujících na rodinnou tradici soukromého zemědělství. Výstava v sobě měla však více. Ukázala na vztah člověka s půdou, rodové sepětí s místem, kde hospodařily celé generace. Pochopitelně nejde o komplexní odborné zpracování, které však nejde od takové výstavy očekávat. Podala nám však dostatečný náhled na málo známou problematiku našich dějin.

Zmiňovaná chronologie výstavy byla narušena započetím rekonstrukce hlavního vchodu. Návštěvník tak od přelomu roku 2016 a 2017 vcházel do výstavy méně přehlednou chodbou a posléze se octnul v poslední třetině výstavy v letech normalizace a u popisu proměny krajiny. Nejde o výtku směrem k autorům. Na jejich díle a snaze o jeho ucelené zpracování to neubírá nic.

O úspěchu výstavy může svědčit také skutečnost, že byla více než jednou prodloužena, nejprve do konce roku 2016, potom do konce března 2017 a naposledy do konce dubna 2017. Současně byla nominována na cenu Gloria Musealis 2017.

Martin Dolejský

MODERNÍ DĚJINY **MODERN HISTORY**
Roč. 25, 2017, č. 2, s. 333–350 Vol. 25, 2017, No. 2, p. 333–350

RECENZE

Milada SEKYRKOVÁ (ed.), ***Minerva 1890–1936. Kronika prvního dívčího gymnázia v habsburské monarchii*****, Praha, Karolinum 2016, 402 s. ISBN 978-80-246-3437-1.**

Na konci roku 2016 vydala historička Milada Sekyrková kroniku prvního českého dívčího gymnázia *Minerva 1890–1936, a prvního dívčího gymnázia v habsburské monarchii.* Publikace bude užitečná a zajímavá nejen pro historiky, ale pro současné odborníky zabývajícími se vzděláváním jak pro cenné informace, tak pro jejich systematičnost zabírající málem půl století. Kniha zahrnuje seznam pramenů a literatury (s. 325–330), třináct fotografií dokumentů, osob (E. Krásnohorská a F. Machát, ředitel školy, první budovy školy ve Vojtěšské ulici v Praze, dvě fotografie profesorského sboru z roku 1923 a 1924, a dvě fotografie aktivit studentek z roku 1928). Zahrnut je také abecední seznam osob vyskytujících se v Kronice (s. 351–385) a Jmenný rejstřík (s. 388–402). Kronika je uložena v Archivu města Prahy ve zpracovaném fondu Dívčí gymnasium „Krásnohorská“ (s. 8).

Autorka předeslala kroniku téměř dvacetistránkovým úvodem, ve kterém shrnula skromné vzdělávací podmínky pro české dívky v 19. století, nesnadné dlouhodobější úsilí o možnosti středoškolského vzdělávání pro dívky, jež nakonec vedlo v roce 1890 k úspěšnému založení soukromého gymnázia Minerva zásluhou Elišky Krásnohorské, podporované Karolinou Světlou a dalšími spolupracovníky. Zmiňuje i řadu mužských zastánců dívčího vzdělávání (Gabriel Blažek, František Čupr, Vojta Náprstek, Karel Adámek atd.). Předpoklad zakladatelů gymnázia byl, že absolventky gymnázia budou moci studovat některé fakulty české pražské univerzity, čehož nebylo snadné dosáhnout. Ale od 90. let 19. století i tímto směrem pokrok pokračoval. V odkazech shrnuje editorka také většinu existující odborné literatury, která se vzděláváním českých dívek v daném období zabývá.

Milada Sekyrková doplnila svůj úvod dvěma cennými přílohami. První je transkripce Provolání zveřejněné v *Ženských listech* v únoru 1890 a předložené českým poslancem Karlem Adámkem říšské radě 11. března 1890 (s. 19–22). Provolání zdůrazňovalo důležitost vzdělání žen z řady důvodů, zvláště ekonomických, a právem žen účastnit se i povolání nejvyšších, a poukazovalo na to, že ve většině Evropy, kromě Rakouska, Německa a Balkánu, ženy měly přístup k vyššímu vzdělání. Důraz byl také na národní aspekt. Provolání zvláště dobrými argumenty odůvodňuje potřebu, aby ženy mohly studovat na filozofické a lékařské fakultě, jako tomu bylo v řadě evropských zemí. Provolání bylo opatřeno podpisem řady významných osobností – žen i mužů. (Tyto podpisy nejsou pod dokumentem uvedeny.) Vzhledem k tomu, že první absolventky Minervy vycházely roku 1895, druhá petice Říšské radě předložená 3. prosince 1895 také Adámkem, se týkala hlavně požadavku, aby ženám byl umožněn přístup k vysokoškolskému studiu, zvláště lékařskému, za stejných podmínek jako mužům.

Zápisy kroniky zahrnují vždy jeden rok (první rok s. 26–38), a sledují organizaci výuky, rozvrh, učitelský sbor, statistiky žaček (první rok 50), jejich prospěch, náplň výuky, zkoušky, komunikaci s ministerstvem, s vysokými školami, s knihkupci, změny sídel a názvu školy, školné, subvence, konference učitelů, studijní výsledky žaček (tabulky), a úspěchy některých se vstupem na vysokou školu, výlety, vycházky, péči o zdraví žaček, kázeňský řád, atd. Za zmínku stojí úsek kázeňského řádu zavedeného a ohlášeného ředitelem Františkem Prusíkem před shromážděním žaček v únoru 1893 (s. 46):

„*... se vší vlídnou přísností shromáždiv žačky, vložil jim na srdce přesné plnění řádu kázeňského, jehož dotyčné paragrafy jim znovu vyložil, vybídl je, aby se vrátily na cestu horlivosti a zanícení, po níž prvý rok kráčejíce došly tak utěšených výsledkův; ... Že nutno ani školy nezanedbávati, ba ani pozdě nepřicházeti… při té příležitosti vybídl žačky k přátelskému vespolek jednání a k snášenlivosti, ... ježto živly nepovolané mezi žačky zasévaly símě různic a tytýž i vášnivých svárův*.“

Publikace Milady Sekyrkové je výsledkem svědomité a trpělivé práce. Bude velmi prospěšná nejen odborníkům zabývajícím se historií žen a školství, ale i studentům a veřejnosti zajímající se o českou moderní historii v širších souvislostech. Navzdory těžkým podmínkám a díky idealismu, iniciativě a vytrvalosti nemnoha vzdělanějších žen a sympatizujících mužů, byly vybudovány pro české dívky unikátní vzdělávací možnosti, které jim otevřely cestu k vysokoškolskému vzdělávání a k jejich rovnoprávnosti v české společnosti obecně. Gymnázium Minerva bylo ve střední Evropě unikátním jevem, obdivováno i v zahraničí, podle jehož vzoru se podobné školy založily v Polsku a ve Vídni.

Marie L. Neudorflová

Zdeněk POUSTA, *Jaroslav Císař. Astronom a diplomat v Masarykových službách*, Praha, Vyšehrad 2016, 343 s. ISBN 978-80-7429-702-1.

Je velmi záslužné, že se historik a archivář Zdeněk Pousta ujal viditelně nelehkého výzkumu života a činnosti Jaroslava Císaře (1894–1983), jehož výsledkem je kniha, která nás seznamuje s postavou málo známou, výjimečně vzdělanou a stojící v pozadí a někdy i v popředí důležitých událostí, pohnutých okamžiků české historie první poloviny 20. století. Zvláštní důraz na jeho roli v první světové válce dobře informovaného a pracovitého experta Masarykova týmu během exilového úsilí o samostatné demokratické Československo. Tato činnost ho dobře připravila pro poválečné působení ve službách československé zahraniční politiky. Práce obsahuje seznam pramenů a literatury, jmenný rejstřík (s. 330–343), a výběrovou bibliografii Jaroslava Císaře (s. 327–329), týkající se hlavně jeho politické činnosti, odborné práce jako hvězdáře i jeho literární a překladatelské produkce. Kniha je průběžně doplněna četnými doplňujícími odkazy a vysvětlivkami, cennými fotografie rodinnými i z odborného a politického prostředí Císařova působení.

Je znakem moudrosti autora, že se k počátečnímu zájmu a práci nechal inspirovat vzpomínkami na náhodná setkání s Jaroslavem Císařem v létě 1967 a začátkem 80. let v bydlišti prarodičů své ženy Anny ve Víru, a pustil se o mnoho let později do studia jeho života a do psaní jeho biografie. Hlavní zdrojem informací byla Císařova pozůstalost ve fondu Masarykova archivu AV ČR, v níž ale schází Washingtonské deníky, které byly náhodně spáleny v 50. letech novým majitelem domu. Pro autora byly důležitým zdrojem informací českoamerické noviny a americký tisk, informace a fotografie od Císařovy dcery, vnučky a vnuka, osobní korespondence s řadou osobností. Z dokumentů, na jejichž zachování měl Jaroslav Císař zásluhu, autor zmiňuje jako nejcennější první Masarykův koncept *Prohlášení nezávislosti československého národa zatimní vládou československou ze 14. října* a Masarykův rukopis *Nové Evropy*, uložené v Kongresové knihovně ve Washingtonu. V předposlední kapitole autor popisuje trnitou cestu, jak se jeho zásluhou do knihovny dokumenty dostaly. Zmíněna je také vlastní tvorba a překlady Jaroslava Císaře české literatury do angličtiny, a naopak připomíná jeho úžasný překlad z angličtiny do češtiny *Alenky v říši divů* od Lewise Carolla a dalších dílů Alenky.

Autor se z dobrých důvodů věnuje nejvíce pobytu Císaře v USA, který začal roku 1912 jako studijní pobyt osmnáctiletého nesmírně nadaného a angličtinu ovládajícího studenta matematiky a astronomie, kterou brzy po začátku první světové války zaměnil za intenzivní práci v USA a v Kanadě pro vytvoření samostatného demokratického Československa. Jeho systematičnost a pracovitost byly nenahraditelné pro práci s krajany a jejich organizací v New Yorku, v Chicagu a pro pozdější spolupráci s T.G. Masarykem. Autor odkazuje hlavně na česko-americké noviny *Hlas lidu*, který sledoval pečlivě události, uveřejňoval články Císaře

a dalších aktivních Čechů a Slováků, svolával schůze, přinášel z nich podrobné zprávy, organizoval peněžní sbírky. Znalost poměrů Císaře v Rakousko-Uhersku, české historie a literatury byla pro jeho roli v odboji nesmírně cenným přínosem.

Přínosem také bylo, když České národní sdružení navázalo začátkem roku 1915 trvalou spolupráci se Slováky, zvláště s jejich Slovenskou ligou a vytvořily společný program, což autor poměrně podrobně rozebírá. Se vstupem USA do války začátkem srpna 1917 protirakouská a protiněmecká aktivita Čechů a Slováků v Americe zintenzivněla, do americké armády vstoupilo na 30 tisíc Čechů a Slováků. Císaři přineslo rozčarování, když počátkem prosince 1917 vypovězením války Rakousku-Uhersku nemohl být zařazen do armádních jednotek, určených pro zahraniční boj, což ho ale přivedlo do Československé národní rady, kde byl nesmírně užitečný, zvláště pro úkoly propagační.

Autor sleduje nejdůležitější politické kroky Masaryka v USA od května 1918, postupnou spolupráci se Slováky, včetně „Česko-Slovenské dohody" v Pittsburghu, její podstatu, (s. 100–101). Od července byl Císař oficiálně Masarykovým tajemníkem. Autor líčí podrobně organizování českých a slovenských dobrovolníků Československou národní radou, jejich výcvik, morální význam jejich ochoty bojovat za svobodu českých zemí a Slovenska, mezinárodní význam úspěchů československé armády u Zborova, československých legií na Sibiři a odraz těchto událostí v pozitivních postojích amerického prezidenta Woodrova Wilsona a osobností kolem něj. Popsána je podrobně tvorba Masarykovy myšlenky vydat *Prohlášení nezávislosti československého národa* a Císařova participace při tvorbě její první anglické verze, která byla upravena H. A. Millerem a poté ještě pečlivě skupinou dalších šesti Američanů (s. 116–125). Poslední nepatrné změny udělal vděčný Masaryk, než byl dokument 17. října 1918 ráno poslán presidentu Wilsonovi, na kterého dokument udělal hluboký dojem, podobně jako na americkou veřejnost. Autor považuje tuto spolupráci s Masarykem za vrchol Císařovy účasti na osvobozeneckém boji.

Císařova výborná znalost angličtiny a poměrů na Západě autor předkládá za důvod, že z Masarykovy iniciativy Císař vstoupil do diplomatických služeb od dubna 1920 jako legační tajemník československého vyslanectví v Londýně. V tomto kontextu autor zmiňuje, že těsně předtím uzavřel Císař šťastný sňatek s Antonínou Jiránkovou, vdovou po malíři Miloši Jiránkovi. Svou touhu věnovat se vědecké práci částečně naplnil Císař svým studiem astrofyzikální činnosti na londýnské univerzitě. Za výsledky své práce, kterou předložil na UK, získal doktorát přírodních věd. Zajímavé jsou málo známé informace, jak v Anglii musel aktivně čelit diplomatickému nenávistnému úsilí Maďarů zrušit Trianonskou smlouvu a vůbec zkreslenému obrazu Československa. Úkolů diplomata se Císař ujal se svou neúnavnou pracovitostí a zkušenostmi, včetně veřejných přednášek a článků v časopisech. Zároveň udržoval pravidelné velmi přátelské kontakty s prezidentem Masarykem, posílal mu i knihy a léky. Císařovy zprávy o politickém dění v Anglii

byly velmi cenné. Autorovy zmínky o přátelství a spolupráci Císaře s řadou dalších českých osobností, například s Karlem Čapkem, Arne Novákem, redakcí *Lidových novin* atd., dokreslují lidsky jeho osobnost.

Jako zvláštní kapitolu životopisu Jaroslava Císaře předkládá Zdeněk Pousta jeho účast na vydání Masarykovy *Světové revoluce*, neboť jako přímý účastník Masarykova působení v USA mohl text upřesňovat či doplňovat. Této nesnadné práce, která musela být doplňována informacemi i od dalších osobností, se ujal od konce roku 1924. Ještě daleko intenzivnější a náročnější byla Císařova účast na překladu *Světové revoluce* do angličtiny.

Po návratu do Prahy roku 1927 (dán do dočasné výsluhy), byl jmenován rodinou svého švagra, zesnulého Jaroslava Stránského, generálním ředitelem *Lidových novin* v Brně. Císař pozici přijal, ale s podmínkou, že se bude moci věnovat také vědecké práci. Kromě zodpovědné práce mu funkce přinášela bohatý společenský život, jehož důležité aspekty autor také zachycuje. Situace se radikálně změnila od poloviny 30. let, kdy se stalo nejdůležitější hledání možností, jak zabránit německé expanzivnosti, jak přispět k obraně „demokratického ostrova“ ve střední Evropě. Po likvidaci druhé republiky odchází Císař do exilu. Po pádu Francie odjíždí do Londýna. Rediguje nejprve *The Central European Observer* a po ustanovení zřídit na britské půdě prozatímní státní zřízení byl povolán do služby v ministerstvu zahraničí. Promlouvá v českém vysílání BBC k domovu, jež zahájil Jan Masaryk. Zdeněk Pousta zachycuje důležité aspekty této situace s poznámkou, že by Císařovy texty rozhlasového vysílání s názvem *Duch Anglie*, stály za vydání (v knize z nich uveřejňuje několik stránek), ale má pochybnosti, že k tomu kdy dojde. Císař vystupoval ve vysílání jako Dr. Skalák. Zároveň uveřejňoval články v různém tisku, přednášel na univerzitách a pro veřejnost, vysvětloval v nich Masarykovy myšlenky, spolupracoval s Českým domem v Londýně. Autor ukazuje, jak pod vedením Císaře nově zřízený Studijní ústav ministerstva zahraničí začal hrát důležitou roli organizační, zpravodajskou, analytickou, propagační, koordinační.

Autor poukazuje na to, že když se Velká Británie, Spojené státy a Sovětský svaz od roku 1943 vyslovily pro odsun Němců z Československa, také československá vláda v exilu se začala tímto problémem zabývat na základě dlouhodobých negativních zkušeností s německou menšinou. Edvard Beneš spolu s dalšími spolupracovníky, včetně Císaře, začali pracovat na dokumentu, který byl později předložen Postupimské konferenci (s. 268–269). Císař někdy projevoval i svou vlastní iniciativu, se kterou však občas nepříjemně narazil. V únoru 1945 jmenoval Edvard Beneš Jaroslava Císaře mimořádným vyslancem v Londýně, a autor popisuje jeho nesnadné úkoly, včetně přípravy obchodních jednání Československa s Anglií.

V září 1947 Císař odchází zpět do Prahy na ministerstvo zahraničí, ale hned po únoru 1948 je vyřazen z aktivní služby a dostává se do existenční nejistoty, takže přijímá nabídku působit ve Skotsku na observatoři University St. Andrews.

Trnitou cestu přes komunistické úřady autor popisuje na více jak dvaceti stranách, včetně dlouhých dopisů Císaře, v nichž odmítá vystěhovalecký pas, a trvá na pase normálním. V dopisech, které autor cituje, vždy zdůrazňuje svůj hluboký svazek se svým národem a se svou rodnou zemí. Nakonec svými argumenty dočasně zvítězil, ale problémy s pasem a československým občanstvím přetrvávaly řadu let, kdy Císařovi hrozila trvalá emigrace. Nakonec byl vstřícný prezident Antonín Zápotocký. Císařův sen být aktivní ve vědecké práci se mu splnil ve Skotsku. Splnil se i jeho sen dožít posledních pár let doma, v milované rodné zemi, konkrétně v Brně a ve Víru.

Autor zasadil příběh Jaroslava Císaře do širokého společenského a politického kontextu, v němž jeho emigrace hrála významnou roli. V případě exilové činnosti během první světové války a spolupráce s T. G. Masarykem, autor sleduje paralelně hlavní vývoj a události na Západě, v českých zemích a na Slovensku. Kniha je vědecká, ale není psána suchým stylem, naopak někdy je i napínavá, čtenář se z ní dozví zajímavá a málo známá fakta, informace o důležitých osobnostech, včetně v četných odkazech, o vztazích řady osobností i různé potíže, se kterými se musel Císař potýkat. V současnosti, kdy mladí lidé a studenti nedostávají systematické znalosti o naší historii a jejích pozitivních osobnostech, je to velmi záslužný přístup, ve kterém Zdeněk Pousta dovede rozlišit mezi důležitým a méně důležitým. Práce má četné odkazy na původní, archivní zdroje i relevantní literaturu, na politickou i osobní korespondenci, což může být zvláště pro mladé historiky inspirací.

Marie L. Neudorflová

Martin VAŠŠ, *Bratislavská umelecká bohéma v rokoch 1920–1945*, Bratislava, Univerzita Komenského v Bratislave 2016, 456 s., ISBN 978-80-223-4173-8.

Autora recenzované *Bratislavské umelecké bohémy v rokoch 1920–1945* Mgr. Martina Vašše, PhD., není snad třeba českému čtenáři podrobně představovat. M. Vašš, jenž patří k mladší generaci slovenských historiků, působí v současné době jako odborný asistent na Katedře slovenských dějin Filozofické fakultě Univerzity Komenského v Bratislavě. Specializuje se na politické, hospodářské, sociální a kulturní dějiny Slovenska první poloviny 20. století, k nimž publikoval desítky odborných studií na Slovensku, v České republice a v zahraničí. Jeho monografii *Slovenská otázka v 1. ČSR (1918–1938)* jsme recenzovali na stránkách *Soudobých dějin* v roce 2013, jeho dvě edice *Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov*, na nichž se společně s R. Letzem, J. Roguľovou a O. Podolcem podílel, na stránkách *Moderních dějin* v roce 2016.

Vaššova nejnovější více než čtyřistapadesátistránková monografie se soustředí na téma, které pro poněkud obtížné metodologické uchopení stálo dosud stranou zájmu slovenské historiografie – proměny umělecké bohémy v Bratislavě v letech 1920–1945. Interdisciplinární téma na pomezí historie, literárních dějin a dějin umění přimělo M. Vašše k výzkumu životního stylu a každodenního života bohémů v kulturně-sociálním kontextu poměrně dynamického období, které autor časově vymezil dobou demokratického prostředí první Československé republiky a autoritativního milieu ľuďáckého režimu na Slovensku. Práce vznikla na základě studia relevantních fondů slovenských archivů, především Literárního archivu Slovenské národní knihovny, Archivu výtvarného umění Slovenské národní akademie a Státního archivu v Bratislavě, v nichž autor čerpal především z memoárů, korespondence i publikovaných textů, zejména na stránkách dobových novin či časopisů, představitelů bratislavské bohémy. Právě jejich subjektivní hodnota mu umožnila při aplikaci metod kulturní historie, dějin každodennosti i mikrohistorie nahlédnout do vnitřního života, osobního stylu i sociálních kontaktů jednotlivých aktérů. Množství pramenů konfrontuje autor s početnou literaturou slovenské i zahraniční provenience.

Co se týká struktury knihy, autor ji rozdělil na tři kapitoly, úvod, závěr, přehled pramenů a literatury, soupis použitých zkratek, jmenný rejstřík, anglické resumé a fotografickou přílohu. Zatímco I. kapitola *Bratislavská umelecká bohéma v rokoch 1920–1950* představuje expoziční část monografie, v níž autor shrnuje typologické znaky výtvarné a spisovatelské bohémy, jádro práce tvoří podobně rozsáhlé analytické kapitoly II. *Bratislavská výtvarnícka bohéma a jej predstavitelia (1920–1945)* a III. *Bratislavská výtvarnícka bohéma a jej predstavitelia (1920–1945)*, které se zabývají vybranými osobnostmi výtvarné (15 malířů a sochařů), resp. literární (14 prozaiků a básníků) bohémy, které kratší či delší čas žily a tvořily v Bratislavě. Výběr jejich jmen, která zůstávají českému čtenáři snad s výjimkou Ľudovíta Fully, Jána Smreka a Ladislava Novomeského velmi málo známa, byl především výsledkem jak aplikace daného kritéria *bohémství* na vybrané slovenské umělce, tak množství zachovaných archivních materiálů, které měl autor k dispozici. Jinou uměleckou bohému, např. novinářskou či hereckou, nechává M. Vašš zcela záměrně stranou, aby mohl svoji pozornost primárně koncentrovat na kulturně-společenský fenomén bratislavské výtvarné a spisovatelské bohémy v letech 1920–1950.

Bohémství považuje M. Vašš za projev rozmachu městského života v moderní kapitalistické společnosti, který umělcům umožnil vytvořit určitý alternativní životní styl, který vyvěral ze snahy o jejich individuální autenticitu vlastní existence. Bohémští umělci tak zosobňovali, z pohledu příslušníků měšťanské kultury, nonkonformní a neuspořádaný životní styl, který oni sami vnímali jako svobodný a imaginativní, kdy často jejich chybějící finanční prostředky nahrazoval kulturní kapitál i pocit jistého intelektuálního elitářství, které je činily bohatými vnitřně.

Umělci jím současně vyjadřovali odpor k měšťáckému monotónnímu životnímu stylu i jeho ekonomickým jistotám, kterými opovrhovali. Většinu života trávili v kavárnách, hostincích či restauracích, zaměstnáni uměleckými a filozofickými rozhovory sbírali inspiraci pro svoji tvorbu, přičemž sami sebe považovali navzdory strastiplné životní cestě za šťastné jedince. Bohémství mohlo být jak celoživotním směřováním, tak určitou životní etapou, která mohla získáním společenského ocenění a úspěchu, např. v podobě funkce v administrativě či postu v některém periodiku, skončit.

Právě na počátku sledovaného období, v průběhu 20. let 20. století, překročil počet obyvatel Bratislavy hranici 100 000, čímž získala v porovnání s jinými městy v rurálním prostředí Slovenska charakter velkoměsta. Její přitažlivost zvyšoval fakt, že se po vzniku Československé republiky na podzim 1918 stala administrativním centrem Slovenska, kde sídlilo ministerstvo s plnou mocí pro správu Slovenska, sídlem sekretariátů politických stran, redakcí významných deníků a časopisů, kulturních institucí, univerzity, škol a spolku. Její *bohémský* charakter umocňovaly blízké svahy Malých Karpat, řeka Dunaj, vinice, blízký svérázný venkov i pulzující život. V tzv. zlatých dvacátých letech bratislavské bohémy došlo k početnímu nárůstu slovenských umělců, kteří byli přitahováni vzorem ústředních osobností místní bohémy – spisovatelů Jána Hrušovského a Tida J. Gašpara, přičemž okolo těchto osobností vznikl širší okruh umělců, které nerozdělovalo ani politické, ani náboženské přesvědčení. Scházeli se v kavárnách *Luxor*, *Metropol*, *Grand, Štefánka, Astória, Union, Reduta* a dalších, kde měli k dispozici čerstvý český, slovenský, rakouský či maďarský tisk. Zlaté období ukončily události let 1938/1939, které vnesly mezi představitele bratislavské bohémy disharmonické prvky a negativně ovlivnily její osobní vztahy i přátelské vazby. V roce 1945 ztratila Bratislava nejen svůj neopakovatelný kolorit, ale změnila se i celková společenská atmosféra, která po nástupu komunizmu alternativní životní styl odmítala.

Závěrem můžeme konstatovat, že zmíněná monografie *Bratislavská umelecká bohéma v rokoch 1920–1945* umožňuje vnímat slovenské bohémství jako mnohovrstevný fenomén první poloviny 20. století, který tvořil součást dobové společnosti, nikoliv samostatný izolovaný jev. Pro komplexní uchopení dosud nezpracovaného tématu, čtivě koncipované medailonky osobností výtvarné i literární bohémy, jejich pestrost, zajímavost i reprezentativnost, široký rozsah pramenů i literatury a kompaktnost kapitol ji rozhodně můžeme doporučit českým čtenářům.

Marek Šmíd

Jan RANDÁK, *V září rudého kalicha. Politika dějin a husitská tradice v Československu 1948–1956*, Praha, Nakladatelství Lidové noviny – Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze 2015, 403 s. ISBN 978-80-7422-373-0 (NLN), 978-80-7308-597-1 (FF UK).

Velmi frekventovaným (ba až módním) tématem euroamerických historiografií se v posledních desetiletích stala role historie při utváření kolektivních identit a problematika vzpomínání/zapomínání ve veřejném prostoru zastřešovaná např. pojmem kultury vzpomínání (*Erinnerungskultur*) či historické kultury (*Geschichtskultur*). Tato bádání zároveň kladou silný důraz na mocenskou, politicko-ideologickou instrumentalizaci jednotlivých forem lidského „styku s dějinami". Tento trend zasáhl i dějepisectví české, čehož je vedle jiných prací[1] důkazem recenzovaná kniha Jana Randáka.

Autor pracuje s konceptem politiky dějin (*Geschichtspolitik*; své pojetí opírá Randák zejména o texty německých teoretiků), kterou chápe jako úsilí o politické využití dějin ve snaze dosáhnout určitých cílů tak, aby se tyto cíle veřejnosti jevily jako nutné, žádoucí a přirozené vyústění dosavadního historického vývoje (s. 20). Taková politika dějin má zároveň utvářet žádoucí tradice (tím i eliminovat pro vládnoucí moc nechtěné, alternativní výklady dějin), formovat kolektivní identitu (ovládané) společnosti a legitimizovat stávající mocensko-politické panství. Tento obecný koncept vztáhl Randák ke konkrétnímu období českých (československých) dějin, a to stalinismu, který vnímá nejen jako vymezený chronologicky (1948–1956), nýbrž i kvalitativně jako *„pokus o realizaci komunistického projektu nového řádu a civilizace socialistických lidí"* (s. 15). Součástí této přestavby společnosti byla právě i komunistickou mocí řízená politika dějin, jež pracovala v prvé řadě s problematikou husitství, resp. husitské tradice. Jednoznačně definovat tento

[1] Z nejčerstvějších publikací srov. zejména Nicolas MASLOWSKI – Jiří ŠUBRT a kol. (eds.), *Kolektivní paměť. K teoretickým otázkám*, Praha 2014; Lenka ŘEZNÍKOVÁ a kol., *Figurace paměti. J. A. Komenský v kulturách vzpomínání 19. a 20. století*, Praha 2014; Marcela ZEMANOVÁ – Václav ZEMAN (eds.), *Napoleonské války v české historické paměti a v paměti regionu*, Ústí nad Labem 2014; Kamil ČINÁTL, *Naše české minulosti aneb jak vzpomínáme*, Praha 2014; Radka ŠUSTROVÁ – Luba HÉDLOVÁ (eds.), *Česká paměť. Národ, dějiny a místa paměti*, Praha 2014; Doubravka OLŠÁKOVÁ – Kristina KAISEROVÁ (eds.), *Višegradská paměť či višegradské paměti? Paměť většiny a paměti menšiny. Čítanka textů*, Ústí nad Labem 2014; Martina POLIAKOVÁ – Jakub RAŠKA – Václav SMYČKA (eds.), *Uzel na kapesníku. Vzpomínka a narativní konstrukce dějin*, Praha 2014; Stanislav HOLUBEC, *Ještě nejsme za vodou. Obrazy druhých a historická paměť v období postkomunistické transformace*, Praha 2015; Marita KRAUSS – Sarah SCHOLL-SCHNEIDER – Peter FASSL (eds.), *Odchody a návraty. Vzpomínková kultura a životní příběhy sudetských Němců v českých zemích a Bavorsku ve 20. století*, Praha 2015; Alexander KRATOCHVIL (ed.), *Paměť a trauma pohledem humanitních věd. Komentovaná antologie teoretických textů*, Praha 2015; Blanka SOUKUPOVÁ, *Židé v českých zemích po šoa. Identita poraněné pamětí*, Bratislava 2016; Vojtěch KESSLER, *Paměť v kameni. Druhý život válečných pomníků*, Praha 2017.

pojem, jenž stojí v podtitulu knihy, se ovšem autor poněkud překvapivě zdráhá, ač tradicí obecně rozumí *„oživení zvolených prvků a momentů minulosti pro aktuální potřeby“* (s. 59). V práci se každopádně pokusil načrtnout jak oblasti využití husitské tradice, tak strategie, jejichž prostřednictvím byla propagována, resp. Internalizována ve společnosti (s. 10, 97). Ač byla tato tradice po roce 1948 formována výrazně selektivním způsobem (de facto „vymyšlena“), pojímá ji Randák ve smyslu Bergerovy a Luckmannovy teorie o sociální konstrukci reality jako pro tehdejší aktéry pravdivou a objektivní záležitost (s. 13, 62).

Než se dotknu konkrétních autorových zjištění, dovolím si upozornit na určité prvky v celkovém pojetí práce, které vnímám jako poněkud problematické. Autor podnikl vyčerpávající a zeširoka pojatou heuristiku pramenů (vedle materiálů vydaných využil také prameny z osmi archivů) a primární/sekundární literatury, což je samozřejmě velkým kladem celého jeho výzkumu. Podle mého ovšem Jan Randák přespříliš ulpěl na „přímé řeči“ takto nashromážděného mohutného korpusu informací, což se projevilo v přehlcení jednotlivých kapitol přímými citacemi. Podrobné citování z objevených pramenů se mi někde jeví jako samoúčelné, když vede až k únavným detailním charakteristikám pojednávaných jevů (např. na s. 107–112, 143–156, 289–293), přičemž se autor občas dostane k fenoménům, které s vlastním tématem práce souvisí již jen volněji (např. fungování československého stalinistického školství). Podobně a ještě častěji si počíná Randák s primární literaturou, když v hlavním textu přichází s určitým obecnějším tvrzením, které vzápětí podepírá detailním citátem buď přímo v textu, nebo v poznámce pod čarou (častou využívá obou možností najednou). Lepší by podle mého bylo více pracovat s obecnými pojmy, rapidně omezit počet popisovaných konkrétních případů a svá tvrzení dokládat méně obsáhlými citáty, resp. jen pouhým odkazem na stranu té které publikace. Pak by se práce výrazně ztenčila a počet poznámek by nevyšplhal až k číslu 1259. Tehdejší husitská tradice byla navíc naplněna několika základními schematickými topoi, tudíž tyto citace neustále přinášejí podobná či principiálně stejná tvrzení, jejichž permanentní pročítání je poněkud únavné. Ačkoliv teoreticko-metodologické ukotvení svého výzkumu Randák vysvětluje zejména v úvodních pasážích knihy, každou dílčí kapitolu uvozuje ještě dalším teoretickým rozjímáním. Tím se práce stává poněkud rozvláčnou a zdlouhavou. Myslím, že by vždy stačilo několik základních „úderných vět“, což by spolu s omezením citací vedlo k výraznému zkrácení recenzované knihy, jejímu zpřehlednění a větší sevřenosti, krátce k její větší čtenářské přívětivosti i využitelnosti dalšími badateli.

Nejvlastnější analýzu jednotlivých aspektů husitské tradice uvozují dvě kapitoly obecnějšího rázu, kde se Randák věnuje symbióze politické moci, odborných institucí a historické vědy v Československu po roce 1948 (s. 25–57), resp. načrtává vývoj husitské tradice v české společnosti od 19. století (s. 58–97). Tyto části jsou nutné pro pochopení, z jakých důvodů se komunistická politika dějin

zmocnila právě husitství. Autor to vysvětluje kombinací několika faktorů, když nejhlavnější vidí v sebelegitimizaci komunistů jako národní síly, navazující na pokrokové národní tradice, což jim zároveň umožňovalo vyhnout se nálepce pouhých *„moskevských pohunků“* (s. 54). Husitství v sobě ovšem obsahovalo i prvky mezinárodní, což nahrávalo jejich rozvinutí v duchu internacionalismu zemí východního bloku. Konečně husitství tradičně zaujímalo v myšlení českých učenců významné místo, když určité po roce 1948 rozvíjené teze rozpracovali již marxisticko-komunističtí intelektuálové v meziválečném období (zejména Z. Kalandra a K. Konrad; svou roli sehrál také J. Slavík).

Nesouhlasil bych ovšem s Randákovým tvrzením, že marxleninský důraz na společenskou angažovanost vědeckého bádání představoval vůči předcházející vědecké tradici diskontinuitní moment (s. 30). Naopak myslím, že v českém prostředí byly společenské bádání a v první řadě dějepisectví od dob národního obrození velmi těsně propojeny s životem české národní společnosti. Zdá se mi důležité, že i přes vliv Gollovy školy na odideologizování historikovy práce došlo na sklonku třicátých let znovu k výrazné nacionalizaci českého dějepisectví, a to pod vlivem pocitu národního ohrožení a v reakci na teze (sudeto)německých politiků a zpolitizovaných vědců. Tento trend byl přenesen do poválečné doby, když nastupující marxistická historiografie mohla tohoto „rozvolnění“ nároků na objektivitu lehce využít a navázat na něj, přičemž českému intelektuálnímu milieu to zároveň nemuselo připadat nijak nepřirozené. Koneckonců Randákem mnohokrát zmiňovaný František Graus roku 1956 uvažoval, že jedním z důsledků zásahu fašismu do české společnosti byl vznik názoru, že společenský a kulturní život – a s nimi i vztah k minulosti – je diktován pouhou politickou mocí a násilím.[2] Zároveň by si pozornost zasloužilo nacistické tažení z dob okupace vůči Palackého a Masarykově pojetí českých dějin, tím i vůči pozitivně hodnocenému husitství, což však paradoxně vedlo k jejich výrazné popularizaci v české společnosti a ke zvýšení významu husitství ve vnímání českých dějin.[3] Toho mohlo být komunistickou mocí opět snadno využito, ač samotný pojem husitství naplnila již jiným obsahem, než jaký měl v pojetí národně-liberálním. Každopádně ani zde komunistické zmocňování se husitství nemuselo být vnímáno jako něco nepřirozeného, ba dokonce zde mohl mezi komunisty a určitými společenskými skupinami vzniknout souběh zájmů. Sám autor to vlastně i dokazuje ve svém exkurzu do českého evangelického prostředí (s. 156–164), kde po Únoru nachází určité společné prvky s oficiálním komunistickým pojetím Jana Husa a akceptaci státní politiky dějin a pokrokového pojetí husitství (ač samozřejmě z valné části pod tlakem dobových poměrů, ale zároveň na rozdíl od katolíků).

---

[2] František GRAUS, *O postavení historie v kulturním životě*, in: Zdeněk Beneš – Bohumil Jiroušek – Antonín Kostlán (eds.), František Graus – člověk a historik, Praha 2004, s. 204.

[3] Srov. např. Jaroslav WERSTADT, *František Palacký a náš osvobozenecký boj*, Český časopis historický 47, 1946, s. 75–105.

Nejvlastnější analytické jádro práce je ukryto ve 4. – 10. kapitole, kde Jan Randák představuje vždy jednu určitou oblast využití husitské tradice, konkrétní myšlenková schémata, která byla s tímto využitím spojena, a jednotlivé strategie a formy indoktrinace, jimiž byly tyto koncepty předkládány svým adresátům. Nejprve je čtenář seznámen s husitskou tradicí ve školní výuce (s. 98–129), s jednotlivými formami indoktrinace dětí (např. divadelní představení či zájezdy) a zejména s pojetím husitství v tehdejších učebnicích. Husitství bylo ve škole nejvyzdvihovanější epochou českých dějin, což bylo spojeno i s vysokou časovou dotací, která byla na jeho výuku vyhrazena. Kapitola věnovaná Janu Husovi (s. 130–167) představuje atributy, které byly do postavy kostnického mučedníka projektovány (revolučnost, spojení s lidem, internacionalismus apod.). Došlo samozřejmě k „výměně" nábožensko-duchovního obsahu jeho snažení za hodnoty světské, související s oficiálním světonázorovým diskursem poúnorového komunistického Československa. Randák jako konkrétní formu prosazování takového Husova obrazu analyzuje festivity spojené s výročím Husova upálení (slavnosti v Husinci). V další části se autor věnuje šíření husitské tradice skrze lidovýchovné působení (s. 168–202). Zejména roku 1952 založená Československá společnost pro šíření politických a vědeckých znalostí vytvořila určitá základní výkladová schémata (mj. za pomoci příruček J. Macka), která měla být školenými lektory předkládána publiku. Zároveň se počítalo s odstíněním konečného vyznění přednášek skrze zohlednění lokálních tradic na tom kterém konkrétním místě. Randák se zároveň s oporou v pramenech obírá otázkou, jaké byly limity těchto přednáškových kurzů a jak velký úspěch mohly mít u posluchačů, když je čtenář seznámen i s šířením povědomí o husitství pomocí místního rozhlasu jakožto hlásné trouby národních výborů.

Za nejzajímavější osobně považuji kapitolu, v níž Jan Randák představuje zacházení s husitskou tradicí v kontextu mezinárodní politiky tehdejšího Československa (s. 203–235). Výše zmíněný internacionální potenciál husitství mohl být rozvinut jak pro posílení spolupráce slovanských národů, tak zejména v procesu budování vztahů s ostatními zeměmi východního bloku. Šlo zejména o Polsko, v jehož případě byly zdůrazněny husitské vlivy na polské dějiny, polskou revoluční tradici a na genezi československo-polského přátelství (J. Macek, F. Graus, Z. Nejedlý), dále o Maďarsko a Východní Německo. Československými občany měl být nalezen kladný poměr k obyvatelům NDR, což ovšem znamenalo částečně překonat silný protiněmecký resentiment, který v české (československé) společnosti vznikl v důsledku okupačního a válečného zážitku a který byl navíc za třetí republiky mocně živen. Bylo zapotřebí *„vytvořit pro současnost, ale i zpětně v dějinách z Němce-historického protivníka Němce lidového, spřízněného třídní zkušeností a progresivními tradicemi"* (s. 214). Právě zde sehrálo významnou roli exponování husitských ohlasů v německé selské válce (J. Macek, na východoněmecké straně H. Köpstein) a zpětně vlivu této války na české dějiny. Snaha institucionálně vyústila ve společnou komisi československých a východoněmeckých historiků

(1955), která si kladla za cíl organizovat bádání mj. právě o vlivu husitského hnutí v Německu. O popularizaci husitství bylo pečováno i organizováním mezinárodních výstav.

Následující část je věnována místům v prostoru, v nichž byl konkretizován a zpředmětněn žádoucí výklad husitské tradice (s. 236–274). Jan Randák dokonce hovoří o *„specifické pokrokové topografii“* Československa (s. 243), kterou ilustruje atributy připisovanými v turistických průvodcích jižním Čechách jako kolébce husitství, tematizací západních Čech jako tábora míru v konfrontaci se sousední americkou okupační zónou (tábora války), zdůrazněním husitských motivů v turistické literatuře o Slovensku a úsilím o překódování pražského veřejného prostoru výstavbou Betlémské kaple, resp. odhalením Žižkovy sochy na Vítkově. Další kapitola osvětluje roli husitské tradice při konstruování obrazu nepřítele ohrožujícího Československo (s. 275–306). Potenciální americký či západoněmecký agresor byl historizující argumentací ztotožňován se středověkými křižáky, zatímco současná československá lidová armáda byla prezentována jako následovník vojsk husitských. Tyto koncepce posloužily při ideové disciplinaci vojáků, zatímco oslavy výročí husitského vítězství u Domažlic napomáhaly ve veřejném (i mezinárodním) prostoru demonstrovat vojenskou připravenost státu a konkrétně vykreslit obraz nepřítele. Poslední kapitola je věnována dílčím kulturním podnikům spjatým s komunistickým prosazováním husitské tradice (s. 307–353), když Randák pracuje s Gramcsiho konceptem kulturní hegemonie (kultura jako nástroj utváření myslí a hodnotových postojů lidí). Pozornost je věnována známé jiráskovské akci (vydáno bylo celkem tři a půl milionu výtisků různých Jiráskových děl), resp. husitství vizualizovanému pomocí divadla, filmové produkce (Vávrova trilogie) a muzejních prezentací.

V závěru (s. 354–363) autor shrnuje své výsledky. Jako jedinečná se mu jeví státní podpora radikálního obrazu husitství po roce 1948 a upozorňuje na mimořádný vliv Z. Nejedlého na tehdejší formování husitské tradice, který tím de facto napomohl přenosu národních koncepcí a hodnot i do stalinistického Československa, když nedošlo k nekritickému přejmutí sovětských vzorů (k tomu s oporou o výzkumy a teze J. Křesťana a A. Kusáka také na s. 309–314). Někteří tvůrci husitské tradice byli podle Randáka přesvědčení komunisté, ale u mnoha šlo o pouhé přizpůsobení se novým politicko-společenským poměrům. Zároveň při šíření žádaného obrazu husitství nešlo jen o aktivity pražského centra, nýbrž se svou iniciativou přicházeli i lokální aktéři a instituce. O recepci husitské tradice se lze podle Randáka spíše jen dohadovat, když si ovšem vypomáhá tvrzením Františka Šmahela z roku 1968 o tom, jak silně poúnorové tematizování husitství přispělo k jeho průlomu do širokého povědomí společnosti. Tomu by napovídaly i výzkumy veřejného mínění, když roku 1946 vnímalo husitství jako největší epochu českých dějin 19 % dotázaných, zatímco roku 1968 jich už bylo 36 % (s. 128–129). Randák také v závěru přemýšlí o tom, proč se komunisté jako revoluční síla tak silně uchylovali

k historické tradici, když odpověď nachází v tom, že jimi budovaná přítomnost a budoucnost měla být jak revoluční, tak zároveň národně-tradiční (s. 355). K tomu by bylo podle mého možné přidat ještě další vysvětlení. Přinejmenším od konce 18. století došlo k výrazné historizaci evropské společnosti a jakékoliv politicko-společenské projekty musely tak či onak odkazovat k minulosti, pokud chtěly mít naději na úspěch. Jak konzervativní, tak revoluční síly proto vynášely z dějin prvky, v kterých viděly náběhy, resp. předchůdce vlastních snah. Konzervativci se opírali o epochy (údajné) společenské stability a klidu (v českém případě např. o dobu Karla IV. či baroka), zatímco revolucionáři o etapy, kdy šel společenský pohyb (údajně) výrazně kupředu a kdy bořil stávající pořádky (např. právě husitství).

Jan Randák uzavírá, že husitská tradice i po roce 1956 zůstávala výraznou součástí komunistické politiky dějin v Československu, ale v důsledku destalinizace došlo k ústupu od jejího politicky-radikálního a dogmaticky-revolučního pojetí (s. 363). Hlavní text knihy je doplněn mnoha fotografickými reprodukcemi, které vhodně doprovázejí autorův výklad, samozřejmostí práce je i anglické a německé resumé, seznam pramenů a literatury a jmenný rejstřík. I přes výše zmíněné výhrady je kniha podle mého významným příspěvkem jak k dějinám české historické kultury a historického myšlení, tak poúnorového Československa (práce je vedle dílčích slovenských exkurzů primárně zaměřena na české prostředí). Randákova analýza jednotlivých aspektů komunistické instrumentalizace husitství a jejích indoktrinačních nástrojů je poučná i dnes, neboť se občas začíná hovořit o „době postfaktické“, kdy je ve veřejném prostoru a za pomoci sociálních sítí často popřáváno sluchu velmi selektivně (ba až lživě) vytvořeným tvrzením (povětšinou s politickým dosahem!), majících s objektivní skutečností pramálo společného.

Tomáš Pánek

Frank McDONOUGH, *Gestapo. Mýtus a realita Hitlerovy tajné policie,* Praha, Vyšehrad 2016, 296 s. ISBN 978-80-7429-724-7.

Prostřednictvím nakladatelství Vyšehrad se čtenáři dostává do rukou další kniha zabývající se problematikou nacistické Tajné státní policie (*Geheime Staatspolizei*), která je celosvětově známá zejména pod zkratkou gestapo. Autorem této práce je britský historik Frank McDonough (nar. 1957), který se profesně zabývá dějinami nacistického Německa a také osobností Nevilla Chamberlaina. Dlužno zmínit, že autor již u nás publikoval, konkrétně se jednalo o příspěvek ve sborníku vzniklém v rámci konference Mnichovská dohoda: cesta k destrukci demokracie v Evropě (Frank McDONOUGH, *Chamberlain and the Czech Crisis of 1938: A Case Study in the role of morality in the conduct of international relations*,

in: Jan Němeček (ed.), Mnichovská dohoda: cesta k destrukci demokracie v Evropě, Praha 2004, s. 80–95).

Recenzovaná kniha je zatím autorovou poslední syntézou. V anglosaském světě vzbudila velký ohlas a již nedlouho po svém vydání se dočkala překladu do zhruba deseti jazyků (byla přeložena například do italštiny, norštiny, francouzštiny a dalších), byla již také zařazena do několika různých žebříčků, nachází se například v žebříčku nejlepších knih roku 2016 britského magazínu *The Spectator* nebo mezi sto nejlepšími knihami roku 2015 taktéž britského deníku *The Daily Telegraph* (podrobněji viz autorovy osobní internetové stránky: http://proffrankmcdonough. com/latest-book/).

Tato přehledná, téměř třísetstránková publikace, která u nás vyšla v českém překladu v listopadu minulého roku, je logicky rozdělena do osmi tematických kapitol (1. Počátky gestapa, 2. Muži a metody gestapa, 3. Dohled nad náboženskou vírou, 4. Hon na komunisty, 5. Udávej bližního svého, 6. Rasová válka proti „sociálním outsiderům," 7. Pronásledování Židů a 8. Gestapo před soudem), je doprovázena černobílými fotografiemi a nechybí zde ani stručný slovníček základních pojmů a zkratek. Orientaci v textu dále ulehčuje jmenný rejstřík.

Jak je patrné z podtitulu knihy, hlavním zájmem autora je kriticky zhodnotit všeobecně vžité názory na tuto součást nacistického represivního aparátu a podat střízlivý náhled na problematiku. V tomto kritickém přístupu se autor blíží podobné publikaci z pera německých historiků C. Damse a M. Stolleho (Carsten DAMS – Michael STOLLE, *Gestapo. Moc a teror ve Třetí říši*, Praha–Litomyšl 2010; recenze na tuto knihu lze nalézt v časopisech *Historie a vojenství* a *Historický obzor*). Obě tyto práce sdílí podobný rozsah i členění kapitol, nicméně obsah recenzované knihy je geograficky striktně ohraničen územím Německa před územními zisky z roku 1938 (tzv. *Altreich*) a také celkové pojetí problematiky je odlišné. Na rozdíl od zmíněné syntézy historiků Damse a Stolleho se McDonough rozhodl zmapovat konkrétní lidské osudy spjaté právě s gestapem, ať již se jednalo o vyšetřované či samotné úředníky. Nosným motivem je tedy představení konkrétních případů. Tyto kauzy byly vybrány pro názornou ukázku potírání různých forem opozice nacistického režimu. Obecné dějiny Tajné státní policie tvoří jen doplňující informace pro zasazení těchto případů do širšího kontextu. Vzhledem k vybraným případům je tato publikace v podstatě mikrohistorickou studií, neboť valnou většinu těchto kauz prošetřovali úředníci státní policie ze služeben v dnešní spolkové zemi Severní Porýní-Westfálsko. Důvodem pro výběr tohoto území je množství spisového materiálu, které se dochovalo do současnosti (dle autora tomuto napomohla laxnost zaměstnanců düsseldorfského gestapa, díky níž nedošlo ke zničení spisů předtím, než nad městem převzali kontrolu Spojenci).

V úvodní kapitole, jak již název napovídá, autor stručně nastiňuje vývoj německé politické policie, z níž nakonec vzniklo gestapo. Celá tato kapitola je postavena na vzájemně se doplňujících medailoncích hlavních představitelů nacistické-

ho režimu, kteří se zasadili o vznik této organizace, ať již se jednalo o někdejšího říšského maršála Hermanna Göringa nebo prvního šéfa tajné policie Rudolfa Dielse. Pochopitelně zde nechybí ani medailonky říšského vůdce SS Heinricha Himmlera nebo šéfa bezpečnostní policie a SD (a později mj. ředitele Hlavního říšského úřadu pro bezpečnost – RSHA) Reinharda Heydricha. Čtenář zde tedy přehlednou formou získá chronologicky řazené základní informace o formování této organizace, včetně nejdůležitějších událostí, které doprovázely gestapo v předválečném období. Především je zde zmíněn požár Říšského sněmu, který byl dle autora zásadní událostí pro vznik gestapa či tzv. Noc dlouhých nožů, při níž došlo k likvidaci několika desítek oponentů nacistického režimu, z nichž nejznámější je pravděpodobně někdejší šéf SA, Ernst Röhm. Z pochopitelných důvodů v této části není zmíněná tzv. Křišťálová noc (*Kristallnacht*), autor se této události podrobněji věnuje v kapitole o pronásledování židovského obyvatelstva.

V následující kapitole se autor věnuje personálnímu složení této organizace a také zde boří jeden z mýtů, které se o nacistické tajné policii tradují. Zejména se jedná o líčení gestapa s jeho neuvěřitelně rozsáhlou sítí pracovníků, kteří jsou přítomni naprosto všude. Navzdory tomu, že již nacistická propaganda tento mýtus podporovala, mělo gestapo velice nízký počet zaměstnanců (ke konci roku 1944, kdy byl počet zaměstnanců nejvyšší, zde působilo cca 32 tisíc úředníků, včetně administrativních pracovníků, kteří se přímo nepodíleli na vyšetřováních). Pravdou tedy je, že gestapo bylo spíše malou organizací, která často navíc trpěla nedostatkem personálu. Autor zde také poukazuje na fakt, že velká část zaměstnanců Tajné státní policie začala svoji kariéru již za Výmarské republiky jako kriminální policisté a sem většinou přecházeli s letitými zkušenostmi ve vyšetřování, nezřídka se také jednalo o apolitické osoby, které vstoupily do NSDAP pouze z kariérních důvodů. Často se tedy nejednalo o zapálené nacisty. Tento fenomén je patrný již v úvodu kapitoly v medailonku posledního šéfa gestapa, Heinricha Müllera. Müller působil u policie již od roku 1918, šéfem gestapa se stal roku 1936 a do nacistické strany vstoupil až o tři roky později. Na Müllerově příkladu je patrné, že nacisté v předválečném Německu dávali při hledání zaměstnanců gestapa přednost spíše zkušeným vyšetřovatelům zběhlým v policejní práci, než ideologicky prověřeným straníkům bez jakýchkoli policejních zkušeností. Nicméně tento stav se začal na konci třicátých let, a především po vypuknutí války měnit. Bořen je v této kapitole i mýtus o brutálních vyšetřovatelích, kteří s pomocí fyzického násilí vyslýchali zatčené a následně je odesílají do koncentračních táborů. Autor zde čtenáři objasňuje administrativní postupy, které doprovázely každé vyšetřování, a ukazuje, že ve většině případů probíhalo vyšetřování na území říše standardními postupy kriminální policie.

Největší část recenzované knihy zabírá pět kapitol, v níž je přiblížen boj gestapa s hlavními nepřáteli nacistického režimu. Jak bylo naznačeno v úvodu, každé z těchto pronásledovaných skupin je věnována samostatná kapitola. Jedna

z kapitol se také věnuje problematice udání z řad německého obyvatelstva. Čtenář tedy získává základní přehled o pronásledování nepohodlných osob z řad církve (ať již se jednalo o kněze katolické, luteránské či v neposlední řadě o svědky Jehovovy), příslušníků a podporovatelů komunistické strany nebo o „honu" a následné likvidaci židovského obyvatelstva, v níž hrálo gestapo (především Eichmannův nechvalně proslulý referát IVB4 v rámci RSHA) důležitou úlohu. Další skupina režimu nepohodlných jedinců se skrývá pod poněkud vágním skupinovým označením „asociálové". Tento pojem v sobě skrývá širokou škálu osob různého společenského postavení, ať již se jednalo o osoby z okraje společnosti (prostitutky, tuláci, cikáni, recidivisté…), nezaměstnané osoby či například skupiny mládeže, která se nechtěla přizpůsobit standardům chování v nacistickém Německu (například tzv. swingová mládež), dále jsou zde nastíněny i útrapy života homosexuálů v Říši. V souvislosti s pronásledovanými jsou zde předloženy také základní informace o metodách likvidace těchto nepohodlných osob, ať již se jedná o problematiku odesílání do koncentračních (resp. vyhlazovacích) táborů či například o program sterilizace. Autor zde také čtenáře seznamuje s problematikou zločinu „prznění rasy", neboli vztahů říšských Němců s těmito osobami. V této souvislosti je zde uvedeno i několik příkladů vztahů mezi Němci a zahraničními dělníky, kteří se dostali do Říše v rámci nuceného pracovního nasazení. Tyto kapitoly jsou celé postaveny na konkrétních případech, včetně několika svědectví přeživších a jsou tedy velice přínosnou sondou do této problematiky.

Celou publikaci uzavírá kapitola o vyšetřování příslušníků gestapa v poválečném období a v souvislosti s tím je zde nastíněna i problematika denacifikace těchto osob. Stručně je zde připomenut soudní tribunál v Norimberku a také s ním spojené další soudní procesy, například proces s příslušníky *Einsatzgruppen* a není zde opominut ani poválečný soud s Adolfem Eichmannem, jedním z tvůrců Konečného řešení židovské otázky. Autor zde také ukazuje rozdíly mezi vypořádáním se s nacistickými válečnými zločinci v obou částech rozděleného poválečného Německa, a mimo jiné vyvrací názor, že by někdejší příslušníci gestapa ve významném počtu přešli do služeb východoněmecké tajné policie *Stasi*.

Z odborného hlediska lze tuto publikaci hodnotit jako kvalitní, především je záhodno ocenit práci s vyšetřovacími spisy gestapa, díky nimž lze čtenáři na konkrétních případech poutavě přiblížit vyšetřovací praktiky státní policie. Nechybí zde ani pestrý seznam literatury, nicméně je škoda, že veškeré zmíněné publikace jsou zde pouze v původním znění a chybí zde česká citace literatury, která již byla přeložena do češtiny. Poznámkový aparát je umístěn na konci knihy a je přehledně rozdělen podle jednotlivých kapitol. Text je bohužel poněkud znepřehledněn faktem, že přímé citace nejsou psány kurzívou. Dále v knize panuje jistá nejednotnost v terminologii, kdy je v některých případech použit pouze český překlad pojmu, resp. jeho zkratka, nicméně původní německý název zde chybí, některé tyto zkratky nejsou uvedeny ani ve zmíněném slovníčku. V několika případech je překlad

provedený bývalým čs. diplomatem a překladatelem Jindřichem Manďákem (Jindřich DEJMEK, *Diplomacie Československa, Díl II. Biografický slovník československých diplomatů (1918–1992)*, Praha 2013, s. 729–730.) poněkud „násilný“. Například jednotky, které měly na starosti ostrahu koncentračních táborů, jsou zde označeny jako „SS Smrtihlav“. Bylo by záhodno zmínit pouze německý název těchto jednotek (který zde však chybí) a český překlad maximálně umístit do závorky. Textu se bohužel nevyhnulo několik faktografických nepřesností. Autor například podává informaci o zřízení systému zpravodajských kontaktů „*V-Männer*“ (stálých konfidentů gestapa) pouze v rámci boje proti církevní opozici, nicméně sítě konfidentů fungovaly napříč celým spektrem zájmu gestapa. Dále je zde zmíněn 31. prosinec 1939 jako den před začátkem druhé světové války, zda se jedná o překlep autora, či překladatele, je otázkou. Jedním z nešvarů je nedostatečná redakční práce před odevzdáním publikace do tisku. V textu se nachází několik různých překlepů a z obsahu se dokonce vytratila 4. kapitola. Tyto vady na kráse bohužel poněkud snižují celkový dojem z celé publikace. Na závěr je dlužno říci, že právě analýza konkrétních lidských osudů přidává této knize na atraktivitě, neboť je vhodným doplněním prací o obecných dějinách gestapa (zde dominuje obsáhlý sborník editovaný německými historiky G. Paulem a K.-M. Mallmannem; Gerhard PAUL – Klaus-Michael MALLMANN (eds.), *Gestapo za druhé světové války: "domácí fronta" a okupovaná Evropa*, Praha 2010; tento sborník byl recenzován v časopisech *Paměť a dějiny*, resp. *Historie a vojenství*) a umožňuje čtenáři blíže poznat fungování této instituce.

Vojtěch Češík

OBSAH

STUDIE

Stanislav HOLUBEC
„Na bitevní čáře.“ Česko-německé zápasy o Krkonoše 1890–1938……..1

Ivana KOLÁŘOVÁ – Ondřej KOLÁŘ – Martin LOKAJ
Důstojnický sbor československého četnictva – sociohistorická sonda.....39

Jakub DRÁBEK – Aleš SKŘIVAN, ml.
Chadbourneova mezinárodní dohoda o cukru a její dopad na československé cukrovarnictví……...63

Lukáš NOVOTNÝ
Návštěvy Konrada Henleina v Londýně. Příspěvek k internacionalizaci sudetoněmecké otázky ve druhé polovině 30. let 20. století.……87

David MAJTENYI
Od interbrigadisty k palubnímu střelci 311. perutě RAF – rotný Rudolf Bolfík (1913–1941)……...105

Milan SOVILJ
Osudové okamžiky Království Jugoslávie na jaře roku 1941 očima představitelů československého exilu……...123

Daniela NĚMEČKOVÁ
Boj o retribuci. Činnost ministrů spravedlnosti 1945–1948…….....147

Vojtěch KYNCL
Poválečné vyšetřování zločinů gestapa v Klatovech. Případ Kilian Anton Rupprecht…….....171

Zdeněk DOSKOČIL
Obvinění Ladislava Novomeského z tzv. slovenského buržoazního nacionalismu a jeho sebekritika na jaře 1950 …….....189

Ladislav KUDRNA – František STÁREK ČUŇAS
(Proto)underground v politice komunistické strany. Vybraná reflexe z let 1965–1980……..239

Ondřej ŽÍLA
Západní velmoci a jejich role v řízení repatriačního procesu v daytonské Bosně a Hercegovině……265

MATERIÁLY

Jakub KUNERT
Vrchní ředitel Živnostenské banky JUDr. Jaroslav Preiss a jeho vztah k výtvarnému umění ……...285

KRONIKA

Za Valeriánem Bystrickým (1936–2017) (Jindřich Dejmek)…….323

Rozkulačeno. Půlstoletí perzekuce selského stavu, 25. 5. 2016 – 30. 9. 2016 (Martin Dolejský)……...329

RECENZE

Milada SEKYRKOVÁ (ed.), *Minerva 1890–1936. Kronika prvního dívčího gymnázia v habsburské monarchii*, Praha, Karolinum 2016, 402 s. ISBN 978-80-246-3437-1.
(Marie L. Neudorflová)…….....333

Zdeněk POUSTA, *Jaroslav Císař. Astronom a diplomat v Masarykových službách*, Praha, Vyšehrad 2016, 343 s. ISBN 978-80-7429-702-1.
(Marie L. Neudorflová)…….....335

Martin VAŠŠ, *Bratislavská umelecká bohéma v rokoch 1920–1945*, Bratislava, Univerzita Komenského v Bratislave 2016, 456 s., ISBN 978-80-223-4173-8.
(Marek Šmíd)…….338

Jan RANDÁK, *V září rudého kalicha. Politika dějin a husitská tradice v Československu 1948–1956*, Praha, Nakladatelství Lidové noviny – Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze 2015, 403 s. ISBN 978-80-7422-373-0 (NLN), 978-80-7308-597-1 (FF UK).
(Tomáš Pánek)……341

Frank McDONOUGH, *Gestapo. Mýtus a realita Hitlerovy tajné policie,* Praha, Vyšehrad 2016, 296 s. ISBN 978-80-7429-724-7.
(Vojtěch Češík)……...346

I N H A L T

STUDIEN

Stanislav HOLUBEC
„An der Schlachtlinie“ Die tschechisch-deutschen Kämpfe um das Riesengebirge 1890–1938……..1

Ivana KOLÁŘOVÁ – Ondřej KOLÁŘ – Martin LOKAJ
Das Offizierskorps der tschechoslowakischen Gendarmerie – soziohistorische Sonde.....39

Jakub DRÁBEK – Aleš SKŘIVAN, ml.
Internationales Chadbourne-Zuckerabkommen und dessen Auswirkungen auf die tschechoslowakische Zuckerindustrie.....63

Lukáš NOVOTNÝ
Konrad Henleins Besuche in London. Beitrag zur Internationalisierung der sudetendeutschen Frage in der zweiten Hälfte der dreißiger Jahre.....87

David MAJTENYI
Vom Interbrigadisten zu einem Bordschützen im JaboG 311. Feldwebel Rudolf Bolfik (1913–1941)……105

Milan SOVILJ
Schicksalsaugenblicke des Königreichs Jugoslawien im Frühjahr 1941 mit den Augen der Vertreter des tschechoslowakischen Exils.....123

Daniela NĚMEČKOVÁ
Kampf um Vergeltung. Tätigkeit der Justizminister 1945–1948….....147

Vojtěch KYNCL
Die Nachkriegsuntersuchung der Gestapoverbrechen in Klatovy. Der Fall Kilian Anton Rupprecht.……171

Zdeněk DOSKOČIL
Ladislav Novomeskýs Beschuldigung des sog. slowakischen bourgeoisen Nationalismus und seine Selbstkritik im Frühjahr 1950……189

Ladislav KUDRNA – František STÁREK ČUŇAS
(Proto-)Underground in der Politik der kommunistischen Partei. Ausgewählte Reflexionen aus den Jahren 1965–1980…….239

Ondřej ŽÍLA
Die westlichen Großmächte und ihre Rolle bei der Lenkung des Repatriierungsprozesses im Daytonschen Bosnien und Herzegowina……...265

MATERIALEN

Jakub KUNERT
Der Oberdirektor der Živnostenská banka JUDr. Jaroslav Preiss und seine Beziehung zur bildenden Kunst……..285

CHRONIK

Rückblick auf Valerián Bystrický (1936–2017) (Jindřich Dejmek)……...323

Entkulakisiert! Ein halbes Jahrhundert Verfolgung des Bauernstands, 25. 5. 2016 – 30. 9. 2016 (Martin Dolejský)……329

REZENSIONEN

Milada SEKYRKOVÁ (ed.), *Minerva 1890–1936. Kronika prvního dívčího gymnázia v habsburské monarchii*, Praha, Karolinum 2016, 402 s. ISBN 978-80-246-3437-1.
(Marie L. Neudorflová)…….....333

Zdeněk POUSTA, *Jaroslav Císař. Astronom a diplomat v Masarykových službách*, Praha, Vyšehrad 2016, 343 s. ISBN 978-80-7429-702-1.
(Marie L. Neudorflová)…….....335

Martin VAŠŠ, *Bratislavská umelecká bohéma v rokoch 1920–1945*, Bratislava, Univerzita Komenského v Bratislave 2016, 456 s., ISBN 978-80-223-4173-8.
(Marek Šmíd)…….338

Jan RANDÁK, *V září rudého kalicha. Politika dějin a husitská tradice v Československu 1948–1956*, Praha, Nakladatelství Lidové noviny – Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze 2015, 403 s. ISBN 978-80-7422-373-0 (NLN), 978-80-7308-597-1 (FF UK).
(Tomáš Pánek)……341

Frank McDONOUGH, *Gestapo. Mýtus a realita Hitlerovy tajné policie,* Praha, Vyšehrad 2016, 296 s. ISBN 978-80-7429-724-7.
(Vojtěch Češík)……...346

C O N T E N T S

STUDIES

Stanislav HOLUBEC
"On the Battlefront" Czech-German conflicts over Krkonoše 1890–1938……...1

Ivana KOLÁŘOVÁ – Ondřej KOLÁŘ – Martin LOKAJ
Officer Corps of Czechoslovak Gendarmerie – A Sociohistorical Study.....39

Jakub DRÁBEK – Aleš SKŘIVAN, ml.
The Chadbourne International Sugar Agreement and its Impact on the Czechoslovak Sugar Industry.....63

Lukáš NOVOTNÝ
Konrad Henlein's Visits to London. Paper on the internationalisation of the Sudeten German issue in the second half of the 1930s.....87

David MAJTENYI
A journey from Spanish international brigades to the no. 311 Squadron RAF – Flight sergeant Rudolf Bolfík (1913–1941).....105

Milan SOVILJ
Pivotal moments for the Kingdom of Yugoslavia in spring 1941 as viewed by Czechoslovak exiles.....123

Daniela NĚMEČKOVÁ
The Battle for Retribution. Justice Ministers' actions 1945–1948……147

Vojtěch KYNCL
Post-war investigation of the Gestapo's crimes in Klatory. The Case of Kilian Anton Rupprecht ……171

Zdeněk DOSKOČIL
Charges of Slovak bourgeois nationalism against Ladislav Novomeský and his self-criticism in spring 1950……...189

Ladislav KUDRNA – František STÁREK ČUŇAS
The (Proto)underground in Communist Party policy. Selected reflections from 1965–1980 …….. 239

Ondřej ŽÍLA
The Western Powers and their Role in Managing the Repatriation Process in the Dayton Agreement's Bosnia and Herzegovina …….265

MATERIALS

Jakub KUNERT
Živnostenská banka Director General, JUDr. Jaroslav Preiss, and his relationship to art ……..285

CHRONICLES

For Valerián Bystrický (1936–2017) (Jindřich Dejmek)……...323

Collectivisation. Half a Century of Persecution of the Peasant State, 25. 5. 2016 – 30. 9. 2016 (Martin Dolejský)……329

REVIEWS

Milada SEKYRKOVÁ (ed.), *Minerva 1890–1936. Kronika prvního dívčího gymnázia v habsburské monarchii*, Praha, Karolinum 2016, 402 s.
ISBN 978-80-246-3437-1.
(Marie L. Neudorflová)…….....333

Zdeněk POUSTA, *Jaroslav Císař. Astronom a diplomat v Masarykových službách*, Praha, Vyšehrad 2016, 343 s. ISBN 978-80-7429-702-1.
(Marie L. Neudorflová)…….....335

Martin VAŠŠ, *Bratislavská umelecká bohéma v rokoch 1920–1945*, Bratislava, Univerzita Komenského v Bratislave 2016, 456 s., ISBN 978-80-223-4173-8.
(Marek Šmíd)…….338

Jan RANDÁK, *V září rudého kalicha. Politika dějin a husitská tradice v Československu 1948–1956*, Praha, Nakladatelství Lidové noviny – Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze 2015, 403 s. ISBN 978-80-7422-373-0 (NLN), 978-80-7308-597-1 (FF UK).
(Tomáš Pánek)……341

Frank McDONOUGH, *Gestapo. Mýtus a realita Hitlerovy tajné policie,* Praha, Vyšehrad 2016, 296 s. ISBN 978-80-7429-724-7.
(Vojtěch Češík)……...346

Autoři

Doc. PhDr. Stanislav Holubec, Ph.D.
Friedrich Schiller Universität
Jena, Spolková republika Německo

Mgr. Ivana Kolářová
Slezská univerzita v Opavě
Opava, Česká republika

Mgr. Ondřej Kolář, Ph.D.
Oddělení historického výzkumu – Slezský ústav, Slezské muzeum
Opava, Česká republika

Mgr. Martin Lokaj
Ostravská univerzita
Ostrava, Česká republika

Ing. Jakub Drábek
Vysoká škola ekonomická
Praha, Česká republika

Prof. PhDr. Ing. Aleš Skřivan, Ph.D.
Vysoká škola ekonomická
Praha, Česká republika

Doc. PhDr. Lukáš Novotný, Ph.D.
Fakulta filozofická, Západočeská univerzita
Plzeň, Česká republika

Bc. David Majtenyi
Archiv Národního muzea
Praha, Česká republika

Mgr. Milan Sovilj, Ph.D.
Filozofická fakulta, Univerzita Hradec Králové
Hradec Králové, Česká republika

JUDr. Daniela Němečková
Právnická fakulta Univerzity Karlovy
Praha, Česká republika

PhDr. Vojtěch Kyncl, Ph.D.
Historický ústav Akademie věd České republiky, v.v.i.
Praha, Česká republika

PhDr. Zdeněk Doskočil, Ph.D.
Historický ústav Akademie věd České republiky, v.v.i.
Praha, Česká republika

Doc. PhDr. Ladislav Kudrna, Ph.D.
Ústav pro studium totalitních režimů
Praha, Česká republika

František Stárek Čuňas
Praha, Česká republika

PhDr. Ondřej Žíla, Ph.D.
Institut mezinárodních vztahů
Fakulta sociálních věd Univerzity Karlovy
Praha, Česká republika

PhDr. Jakub Kunert
Archiv České národní banky
Praha, Česká republika